

LIEPĀJAS UNIVERSITĀTE
LIEPAJA UNIVERSITY

**IZGLĪTĪBAS ZINĀTŅU INSTITŪTS
SOCIOLOĢISKO PĒTĪJUMU CENTRS
VADĪBAS UN SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE**

INSTITUTE OF EDUCATIONAL SCIENCES
SOCIOLOGICAL RESEARCH CENTRE
FACULTY OF MANAGEMENT AND SOCIAL SCIENCES

SABIEDRĪBA UN KULTŪRA

RAKSTU KRĀJUMS

XX

Society and Culture

Liepāja 2018

Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums, XX / Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2018. 426 lpp.

Society and Culture. Collection of articles, XX / Compiler, editor-in-chief Arturs Medveckis. Liepaja: LiePA, 2018. 426 pages.

Zinātniskās komitejas priekšsēdētājs / *Chairperson of the Scientific Committee*

Arturs Medveckis

Dr. paed., pētnieks (Latvija, Liepāja)

Redakcijas kolēģija / *Editorial Board:*

Kārlis Dobelis

Dr. math., doc. (Latvija, Liepāja)

Aija Eglīte

Dr. oec., prof. (Latvija, Jelgava)

Zaigonis Graumanis

Dr. phil., doc. (Latvija, Liepāja)

Sandra Grigaravičiūtē

Dr. hum. asoc. prof. (Lietuva, Viļņa)

Anita Jansone

Dr. sc. com, prof. (Latvija, Liepāja)

Inna Jārva

Dr. phil. (Igaunija, Tallina)

Tālavš Jundzis

Dr. iur., Dr. h. polit. (Latvija, Rīga)

Sandra Kaija

Dr. iur., prof. (Latvija, Rīga)

Inta Klāsons

Dr. paed., prof. (Latvija, Liepāja)

Jurijs Kočetkovs

Dr. sc. ing., prof. (Latvija, Rīga)

Ārija Kolosova

Dr. hist., doc. (Latvija, Liepāja)

Ulrike Kurta

Dr. phil. (Vācija, Paderborna)

Inta Kulberga

Dr.sc.admin. (Latvija, Liepāja)

Inga Pūce

Dr. sc. soc., doc. (Latvija, Liepāja)

Alīda Samuseviča

Dr. paed., prof. (Latvija, Liepāja)

Henrihs Soms

Dr. hist, asoc. prof. (Latvija, Daugavpils)

Irina Strazdiņa

Dr. psych., doc. (Latvija, Liepāja)

Jānis Valdmanis

Dr. h. philol., prof. (Latvija, Rīga)

Vladislavs Volkovs

Dr. soc., prof. (Latvija, Rīga)

Māra Zeltiņa

Dr. biol., doc. (Latvija, Liepāja)

Redakcijas kolēģijas adrese / *Editorial Board address:*

Liepājas Universitāte, Socioloģisko pētījumu centrs

Lielā iela 14, Liepāja, LV – 3401

Tālrunis: +371 63407737; Fakss: 371 63424223

E-pasts: arturs.medveckis@liepu.lv

Literārās redaktore / *Editors:* Mg. philol. Guna Pūce (latviešu valoda / *Latvian*),

Mg. paed. Rita Grāvelsiņa (angļu valoda / *English*), Dr. paed. Marina Novika (krievu valoda / *Russian*)

Korektūra / *Proof-reading:* Guna Pūce

Datormakets / *Formatting:* Guna Pūce

ISSN 14076918

SATURS

<i>Priekšvārds / Foreword</i>	8
Gunārs Brāzma, Leonards Leikums <i>Researches on philosophy at the scientific conferences of Liepāja University "Society and culture" (1999–2016)</i> <i>Pētījumi filozofijā Liepājas Universitātes zinātniskajās konferencēs „Sabiedrība un kultūra” (1999 –2016)</i>	15

VĒSTURE / HISTORY

Ilze Boldāne-Zeļenkova Varas un kultūras mijiedarbība padomju okupācijas režīma gados: LPSR piemērs <i>Interaction between political power and culture during the Soviet occupation regime: a case of the Latvian SSR</i>	31
Edvīns Evarts Narkomānija nacistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijā <i>Use of drugs during the Nazi occupation in Latvia</i>	38
Ārija Kolosova Garīdzniecības pārstāvju iesaistīšanās Trešās atmodas kustībā <i>Involvement of clergy representatives in the Third awakening movement</i>	46
Iveta Krilova Sieviete sektā Daugavpils presē un Daugavpils prokuratūras materiālos (1953–1964) <i>The woman in sect in Daugavpils press and in the materials of Prosecutor's office in the city Daugavpils (1953–1964)</i>	53
Arvydas Malonaitis On the tradition of "Damaging" iron axes in Lithuania (1st–16th century).....	62
Juris Millers Jaunatklātie fakti gleznotāja Johana Lēberehta Eginka biogrānijā <i>The Newly Discovered Facts in the Painter's Johann Leberecht Eggink Biography</i>	72
Zane Nemme Kalpu algas Lielvārdes – Jumpravas Draudzē 19. gadsimta beigās <i>Servant salaries in Lielvarde-Jumprava parish at the end of the 19th century</i>	77

FILOZOFIJA / PHILOSOPHY

Vilis Daberts Zināšanas kā verbālās informācijas pasaules fenomens <i>Knowledge as a phenomenon of verbal information world</i>	87
Līva Fokrote Ko teoloģija var dot vides ētikai? Džona Zizioulasa liturģiskais ētoss <i>What can theology contribute to environmental ethics? The liturgical ethos of John Zizioulas</i>	93
Zaigonis Graumanis Formālās loģikas kompetences robežas <i>Formal logic competence</i>	100
Ināra Leikuma Latviešu humora vēsture <i>The history of Latvian humour</i>	108

Andrejs Pegaševs	Концепция свободы в политической философии И. Берлина <i>The concept of liberty in the political philosophy of I. Berlin</i>	118
Gunta Plūksne	Mārtiņš Luters – kristietības popularizētājs jaunā veidā <i>Martin Luther – the promoter of Christianity in a new way</i>	125

STARPDISCIPLINĀRIE PĒTĪJUMI: SOCIOLOĢIJA, TIESLIETAS
INTERDISCIPLINARY STUDIES: SOCIOLOGY AND LAW SCIENCES

Laila Girsova	Masu apziņas programmēšanas metožu daudzveidība un kritiskās domāšanas attīstības perspektīvas <i>Variety of methods of mass consciousness programming and prospects of critical thinking development</i>	139
Iga Krampuža	Būvniecības posmi – pamats ieinteresēto personu tiesību un pienākumu realizācijai <i>Construction stages (Phases)</i>	148
Юрий Машошин	Методика объяснения неопределенных понятий при преподавании права <i>The method of explaining uncertain concepts in teaching the rights</i>	155
Ivans Jānis Mihailovs	Pedagoga profesionālā darbība un tās ierobežojumi Latvijas Republikā <i>Professional activity of the pedagogue and its restrictions in the Republic of Latvia</i>	165
Inga Pūre	Diversity of public relations education in higher education institutions of Latvia <i>Sabiedrisko attiecību izglītības dažādība Latvijas augstskolās</i>	172
Vladislavs Volkovs, Ivans Jānis Mihailovs	Daugavpils iedzīvotāju tiesiskā kultūra un konfliktu risināšanas pieejas <i>Daugavpils inhabitants' legal culture and dispute resolution approaches</i>	183
Jana Zīle, Pjotrs Palčejis	Nokavēts tiesiskums ir neīstenots tiesiskums <i>Justice delayed is justice denied</i>	192

PEDAGOĢIJA / PEDAGOGY

Андряна Андреева, Ивайла Димитрова	Болгарское высшее образование – развитие и тенденции <i>Higher education in Bulgaria – development and trends</i>	201
Rasa Eņiņa-Briede	Mūzikas ietekme uz bērna raksturu <i>Musical influence on children's character</i>	207
Viola Ēvele	Reflektantu motivācija studēt Biznesa augstskolā „Turība” <i>Applicants' motivation to study at Turība University</i>	214
Pāvels Jurs, Lolita Apsēna	Iekļaujošās izglītības izaicinājumi un perspektīvas pedagoģiskajā procesā <i>The challenges and perspectives of inclusive education in the pedagogical process</i>	222
Madara Ivane	Stājas, elpas un balss sagatavošanas vingrinājumi dziedāšanas nodarbības ievadā <i>Posture, breathing and voice exercises for the introduction into a singing class</i>	230

Inta Klāsone, Ineta Klāsone	
Mākslas aktualitātes cilvēka izglītībā un dzīvē <i>Topicalities of the art in a person's education and life.....</i>	238
Oskars Kļava, Irēna Katane	
Drama non-formal education in the historical aspect <i>Teātra mākslas neformālā izglītība vēsturiskā skatījumā.....</i>	247
Evita Korna, Irēna Katane	
Karjeras attīstības atbalsta sistēma skolā jauniešu profesionālās pašnoteikšanās veicināšanai <i>Career development guidance system for promoting young people's professional self-determination at school.....</i>	255
Gunta Krastiņa	
Vizuālās mākslas loma mūsdienu sabiedrībā un izglītībā <i>The role of visual art in contemporary society and education.....</i>	263
Kristīne Mackare, Anīta Jansone	
Rekomendācijas vadlīnijām e-studiju materiālu noformēšanai <i>Recommendation guidelines for designing e-study materials.....</i>	271
Juris Porozovs	
Latvijas skolēnu mācīšanās motivāciju ietekmējoši faktori <i>Factors influencing learning motivation of Latvia school students.....</i>	279
Dace Saleniece	
Pilsoniskās kompetences veidošanās ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienas kontekstā <i>Development of civic competence in the context of commemoration day for the victims of genocide of the Jewish nation.....</i>	287
Gatis Strads	
Teātru darbības kvalitātes objektīvie un subjektīvie komponenti <i>Objective and subjective quality elements of theatre activity.....</i>	295
Kaspars Vārpiņš	
Izglītojošo datorspēļu izstrādes priekšnosacījumi <i>Educational computer game development framework conditions.....</i>	303
Fiona Mary Vilnīte	
The use of mental imagery and its effects on dynamics contrast in primary school violin students' musical interpretations.....	309
Aija Zakovska	
Mūzikas klausītāju tipoloģija personības mākslinieciskās kultūras kontekstā <i>A typology of music listeners in the context of personality's artistic.....</i>	315

EKONOMIKA UN VADĪBAS ZINĀTNE / MANAGEMENT AND ECONOMICS

Андряна Андреева, Диана Димитрова	
Нормативная регламентация общественных заказов в Европейском Союзе – ретроспекция и тенденции <i>Normative regulations of public orders in the European Union retrospection and trends.....</i>	325
Андряна Андреева, Галина Йолова	
Гармонизация болгарского трудового и страхового законодательства с Европейскими принципами <i>Harmonisations of Bulgarian labour and insurance legislation with European principles.....</i>	334

Veronika Bikse, Una Libkovska, Inta Ozola	
Lauku teritoriju attīstības pārvaldība Ziemeļkurzemes reģionā	342
<i>Management of the development of rural territories in Ziemeļkurzeme region</i>	
Aija Eglīte	
Maizes patēriņa tendences	
<i>Bread consumption trends</i>	351
Barba Lielbārde	
Improvement of tertiary level business administration programmes in the area of innovation in Latvia	
<i>Augstākās izglītības uzņēmējdarbības programmu pilnveidošana inovāciju jomā Latvijā</i>	359
Irina Lotko	
Privātpersonu internetbanku un mobilo lietotņu izmantošanas ietekmējošo faktoru novērtējums	
<i>Private Internet banking and mobile application usage – summary of the influencing factors</i>	369
VIDES ZINĀTNE / ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND ENVIRONMENTAL EDUCATION	
Juris Benders	
Aprites ekonomikas izaicinājumi un iespējas Latvijā	
<i>Circular economy challenges and opportunities in Latvia</i>	377
Raimonds Ernšteins, Anita Lontone-Ieviņa, Sintija Graudiņa-Bombiza, Jānis Kauliņš	
Sistēmanalīzes ietvara metodikas aprobācija: integrētā piekrastes pārvaldība Latvijas pašvaldībās	
<i>System analysis framework methodology approbation: integrated coastal governance in Latvian municipalities</i>	384
Jānis Kauliņš, Krista Ošniece, Raimonds Ernšteins	
Piekrastes teritoriju attīstības problemātika: Salacgrīvas novada iedzīvotāju vērtējums	
<i>Problematic issues in coastal territory development: Salacgiva municipality population assessment</i>	393
Jānis Kauliņš, Raimonds Ernšteins, Ivars Kudrenickis	
Pašvaldību ilgtspējas attīstības pārvaldība: indikatoru sistēmā pamatots Saulkrastu novada ilgtspējīgas attīstības pārskats	
<i>Municipal sustainable development governance: indicator system based sustainability outlook for Saulkrasti municipality</i>	401
Ērika Lagzdiņa Raimonds Ernšteins	
Vides pārvaldības attīstība pašvaldībās: vides komunikācijas nozares un tās integrācijas nepieciešamība	
<i>Municipal environmental governance development: environmental communication sector development and integration requirement</i>	411
<i>Ziņas par autoriem / Authors</i>	423

SABIEDRĪBA UN KULTŪRA

RAKSTU KRĀJUMS

XX

Priekšvārds

2017. gada 19. un 20. maijā Liepājas Universitātē jau divdesmito reizi Izglītības zinātņu institūta Socioloģisko pētījumu centra organizētajā gadskārtējā starptautiskajā konferencē *Sabiedrība un kultūra* pulcējās pētnieki no Latvijas, ASV, Bulgārijas, Lietuvas, Polijas, Ungārijas, Zviedrijas.

Konferences tematiskās ievirzes vadmotīvs – *izziņa un jaunas zināšanas* – rosināja zinātniekus dalīties jaunatklājumos un pievērsties diskusijām plenārsēdē un vairākās paralēlās darba grupās. Dalījums *Vēstures, Filozofijas, Socioloģijas, Pedagoģijas, Mākslas un mūzikas, Vadībzinātnes un ekonomikas, Starpdisciplināro pētījumu grupā* fokusējās uz izziņu kā zināšanu iegūšanas veidu, kas ir neatņemama izglītības procesa un pedagoģijas kā zinātnes sastāvdaļa.

Konferences atmosfēru un saturu bagātināja vizuālā 48 planšetēs atspoguļotā Artura Medvecka veidotā ekspozīcija „Liepājas Universitātes SABIEDRĪBA UN KULTŪRA XX darba gadi” un ar konferenci saistīto publicēto zinātnisko rakstu krājumu un citu izdevumu izstāde.

Konferences laikā tika atklāta 1956. gada Ungārijas revolūcijas un 60. gadadienas brīvības cīņām veltītā izstāde „Par brīvību un neatkarību, 1956”.

Akadēmisko lasījumu vidi papildināja Liepājas Universitātes docētāju un studentu radošo izpaušmju daudzveidīgās ekspozīcijas: „Dizaina projekti” (kuratori: Inta Klāsona, Solvita Spirģe-Sēne); fotoizstāde „Cilvēki un pilsēta” (kuratori: Gunta Krastiņa, Mārtiņš Krūmiņš); „Produktu dizains” (kuratori: Herberts Erbs, Nora Vilmane).

Plenārsēdes izskaņā tika demonstrēta lietuviešu režisora Arvīda Barisa (*Arvydas Barysas*) dokumentālā filma „Vārdi vējos” par Kuršu kāpās dzimušo un augušo brāļu likteni. Filmā dzirdama autentiska kursenieku valoda – izzūdoša baltu valoda –, kuras vārdi izklīduši pa pasauli kā kāpu smiltis vējā. Galvenais motīvs – tēvu zeme, mājas. Filmas zinātniskā konsultante un latviskā teksta autore – Daļa Kiseļūnaite (*Dalia Kiseliūnaitē*).

Konferences darba zinātnisko lasījumu organizācija noteica arī zinātnisko rakstu izdevuma struktūru, respektējot dalījumu zinātņu nozarēs. Zinātnisko rakstu krājumā iekļauti autoru iesniegtie raksti, ar kuru saturu referātu formā iepazīstināti konferences dalībnieki. Visi raksti ir starptautiskās zinātniskās redakcijas kolēģijas ekspertu anonīmi recenzēti, un literārā redakcija saskaņota ar autoriem.

20. gadskārtējais zinātnisko rakstu turpinājumizdevums „Sabiedrība un kultūra” ir atkāroti raisījis dažādu zinātņu nozaru pētnieku interesi par iepriekšējos izdevumos publicētajiem rakstiem. Pirmo reizi visu rakstu krājumu satura analīzei socioloģijas skatījumā pievērsās Dr. soc. Vladislavs Volkovs. Ar rakstu „Sociālās identitātes pētījumi Liepājas Universitātes zinātniskajās konferencēs „Sabiedrība un kultūra””, (Volkovs, 2015: 11–25) likti pamati tradīcijai atskatīties uz konferences zinātnisko rakstu analīzi no dažādu zinātņu nozaru perspektīvas. Ar šo analītisko pētījumu ieviesta prakse veidot rakstu krājuma ievadrakstus.

XX rakstu krājuma ievadraksts „Pētījumi filozofijā Liepājas Universitātes zinātniskajās konferencēs „Sabiedrība un kultūra” (1999–2016)” („Researches on philosophy at the scientific conferences of Liepaja University „Society and culture” (1999–2016)”) tapis vairāku gadu pētnieciskā darba rezultātā, ko veikuši filozofi Dr. phil. Gunārs

Brāzma un Dr. phil. Leonards Leikums. Ievadrakstu satura izvērtējumam ir būtiska nozīme izdevuma kvalitātes standartu uzturēšanā.

Izdevumā raksti sakārtoti nodaļās latīņu alfabēta secībā pēc raksta pirmā autora uzvārda. Nodaļu secība balstīta uz tradīciju tās kārtot, sākot ar vēsturiski senākajiem konferences darba virzieniem. Atsevišķu zinātņu nozaru autoru darbi, kuros saskatāma starpdisciplinārā pieeja, apvienoti īpaši izdalītā nodaļā. Rakstu krājuma struktūra un tajos iekļautie pētnieku darbi var atšķirties no konferences darba programmas struktūras.

Vēstures nodaļā izmantotie izziņas avoti ir atbilstoši tematiskajai daudzveidībai. Raksti atspoguļo pētnieku historiogrāfisko tradīciju un jaunu pieeju meklējumus. Arheoloģiskā mantojuma pētījumu analīzei Lietuvas teritorijā laika posmā no 1. līdz 16. gadsimtam pievērsies Arvīds Malonaitis (*Arvydas Malonaitis*). Sociālas struktūras raksturošanai, balstoties uz arhīvu materiāliem par kalpu algām Lielvārdes – Jumpravas draudzē, veltīts Zanes Nemmes pētījums. Biogrāfiskās pētniecības jomā ir būtisks Jura Millera pētījums par pirmo latviešu izcelsmes gleznotāju Johanu Lēberehtu Eginki, kurš ieguva akadēmiķa grādu glezniecībā Krievijas Mākslas akadēmijā. Ar narkomāniju saistīto sociālo problēmu aspektiem Otrā pasaules kara laikā okupētajā Latvijas teritorijā ir pievērsies pieejamo dokumentu analīzei Edvīns Evarts. Padomju laika vēsturiskās liecības ietvertas trīs rakstos: Ilze Boldāne-Zelenkova pētījusi varas un kultūras mijiedarbību, Iveta Krilova izgaismojusi padomju režīma attieksmi pret reliģiskajām izpausmēm, analizējot sieviešu sektantistu krimināllietas, Ārija Kolosova turpinājusi trešās Atmodas pētījumu ciklu par Latvijas neatkarības izcīnīšanu, tajā pievērsot uzmanību garīdzniecības lomai.

Filozofijas nodaļā ar izteiktu metodoloģijas loģisko strukturējumu par izziņas un loģikas kopsakarībām ievietots Zaigoņa Graumaņa raksts. Zināšanām kā verbālās informācijas pasaules fenomenam pievērsies Vilis Daberts. Brīvības izpratne politiskajā filozofijā analizēta Andreja Pegaševa veiktajā pētījumā par Jesaja Berlina (*Isaiah Berlin*) uzskatiem. Gunta Plūksne savā pētījumā analizējusi Mārtiņa Lutera devumu kristietības vēsturē un izglītībā. Par teoloģijas lomu ekoloģijas un vides ētikā publicētas Līvas Fokrotes atziņas. Ināra Leikuma kā izziņas avotu latviešu humora vēsturiskajai izpratnei izmantojusi plašu folkloras žanru klāstu.

Nodaļā *Starpdisciplinārie pētījumi* iekļauti raksti, kuri gan metodoloģijas, gan izziņas un jaunu zināšanu aspektus saskata vairāku zinātņu fokusējumā. Socioloģijas un tiesībzinātņu juridiskās kultūras izziņas process nesaistās tikai ar politiskajiem uzstādījumiem, bet ietver gan audzināšanas, gan izglītošanas aspektus (Vladislavs Volkovs, Jānis Ivans Mihailovs; Laila Girsova, Pjotrs Palčejs un Jana Zīle, Inga Pūre, Jurijs Mašošins, Ilga Krampuža).

Pedagoģijas nodaļā atspoguļoti 21. gadsimtam raksturīgo problēmu pētījumi. Pētīta skolēnu mācīšanās motivācija (Juris Porozovs), reflektantu motivācija studēt konkrētā augstskolā (Viola Ēvele); veikta iekļaujošās pedagoģijas problēmsituāciju analīze (Pāvels Jurs un Lolita Apsēna), pētīti pilsoniskās kompetences veidošanās faktori (Dace Saleniece) un karjeras izvēles atbalsta sistēmas efektivitāte (Evita Korna un Irēna Katane). Izglītības metožu pilnveides aspektiem, pielietojot modernās tehnoloģijas, meklēti risinājumi Kaspara Vārpiņa, Kristīnes Mackares un Anitas Jansones rakstos. Bulgārijas augstskolu attīstības starptautiskā dimensija iztīrāta Andrijanas Andrejevas un Ivailas Dimitrovovs pētījumā. Mākslas pedagoģijas problēmas kontekstā ar muzikālo izglītību iztīrātas Rasas Eniņas-Briedes, Fionas Marijas Vilnītes (*Fiona*

Mary Vilnīte), Madaras Ivanas un Aijas Zakovskas rakstos. Teātra mākslas nozīme neformālajā izglītībā un tā audzinošā nozīme saskatīta Oskara Kļavas un Irēnas Katanes pētījumā, kā arī teātra mākslas kvalitātes komponentu izpētē Gata Strazda rakstā. Tēlotājmākslas pedagoģijas metodoloģijas un skatītāju uztveres raksturojuma izpētei pievērsušās Gunta Krastiņa, Inta Klāsone un Ineta Klāsone).

Ekonomikas un vadībzinātņu nodaļā ekonomikas attīstības kontekstā ar Eiropas savienības problēmām veltīti Andrijanas Andrejevas, Dianas Dimitrovas, Gaļinas Jolovas raksti. Aija Eglīte pētījusi gan attieksmes, gan citu cēloņu ietekmi, analizējot maizes patēriņa dinamikas izmaiņu Latvijā un pasaulē. Barba Lielbārdes pētījums saistās ar augstākās izglītības uzņēmējdarbības studiju programmu pilnveides iespēju analīzi, Veronika Bikse, Una Libkovska, Inta Ozola pētījušas lauku teritoriju attīstības pārvaldību Ziemeļkurzemes reģionā, Irina Lotko pētījusi internetbanku un mobilo lietotņu ietekmējošos faktorus.

Vides pārvaldības un vides izglītības nodaļā dominē vides zinātņu pētnieku darbi saistībā gan ar globālajām un lokālajām ekoloģijas problēmām, gan ar sabiedrības izglītošanas aspektiem, gan vides izglītības programmu aktualizāciju augstskolās (Juris Benders, Raimonds Ernšteins, Sintija Graudiņa-Bombiza, Jānis Kauliņš, Ivars Kudrenickis, Ērika Lagzdiņa, Anita Lontone-Ieviņa, Krista Ošniece).

Paldies visiem konferences dalībniekiem un sadarbības partneriem, kuri ir arī organizācijas komitejas un starptautiskās zinātniskās redakcijas kolēģijas sastāvā, kā arī rakstu krājuma literārajām redaktorēm un izdevniecības darbiniekiem. Pateicība par sniegto atbalstu Liepājas Universitātei, Liepājas pilsētas domei, Liepājas Muzejam, SIA „Liepājas RAS”.

Konferences „Sabiedrība un kultūra” organizācijas komitejas un zinātniskās redakcijas kolēģijas priekšsēdētājs Dr. paed. Arturs Medveckis.

Foreword

On the 19th and 20th May 2017, researchers from Latvia, USA, Bulgaria, Lithuania, Poland, Hungary, Sweden already for the twentieth time gathered together at the Liepāja University annual international conference *Society and Culture* organized by Sociological Research Centre of the Institute of Educational Sciences.

The guiding motive of the conference's thematic orientation – *cognition and new knowledge* – encouraged scientists to share their new findings and engage in debates at the plenary session and several parallel working groups. The division into *History, Philosophy, Sociology, Pedagogy, Art and music, Management and economics, Interdisciplinary research groups* focussed on cognition as a way of acquiring knowledge, which is an integral constituent part of the educational process and pedagogy as a science.

The conference atmosphere and content were enriched by the exposition „Twenty years of work of Liepāja University SOCIETY AND CULTURE” arranged by Arturs Medveckis and depicted in 48 visual projects, and by the exhibition of scientific article collection and other publications related to the conference.

The exhibition *For Freedom and independence, 1956* dedicated to the year 1956 Hungarian Revolution and the 60th anniversary of the struggle for freedom was opened place during the conference.

The environment of academic readings was complemented by various expositions of creative manifestations of Liepāja University lecturers and students: *Design projects* (curators: Inta Klāšone, Solvita Spirģe-Sēne); photo exhibition *People and the City* (curators: Gunta Krastiņa, Mārtiņš Krūmiņš); *Product design* (curators: Herberts Erbs, Nora Vilmane).

At the end of the plenary session, the documentary film *Words in the Winds* („Vārdi vējos”) by the Lithuanian director Arvydas Barysas on the fate of the brothers who were born and raised in the Curonian Spit was demonstrated. The film features an authentic Curonian language – a dying language of the Balts – whose words span the globe as dune sand in the wind. The main motive – fatherland, houses. The scientific consultant of the film and the author of Latvian text is Dalia Kiseliunaite.

The organization of the conference scientific readings also determined the structure of the publication of conference proceedings, respecting the division into scientific fields. The collection includes the articles submitted by the authors, the contents of which are presented in a form of reports by the conference participants. All articles have been anonymously reviewed by experts of the International Scientific Editorial Board, and the literary version aligned with the authors.

The twentieth annual publication of scientific articles *Society and culture* has repeatedly raised the interest of researchers from various science fields in the articles published in previous editions. For the first time, the analysis of the content of all articles in a sociological aspect was addressed by Dr. soc. Vladislavs Volkovs. In the article *Social identity scientific researches at Liepāja University Scientific conferences „Society and culture”*, (Volkovs, 2015: 11–25), the foundation for the tradition to look at the analysis of conference scientific articles from the perspective of different branches of science has been laid. This analytical study has introduced the practice of creating introductory articles to the collection.

The introductory article of the XX collection of the articles „Researches on philosophy at the scientific conferences of Liepaja University „Society and culture” (1999–2016)” resulted from several years of research done by philosophers Dr. phil. Gunārs Brāzma and Dr. phil. Leonards Leikums. The assessment of the introductory article content is essential for maintaining the quality standards of the publication.

In the edition, the articles in the sections are arranged in the Latin alphabet sequence according to the first author's surname. The sequence of sectors is based on the tradition of sorting them from the historically oldest directions of organising conference work. The authors' works in separate scientific disciplines, where interdisciplinary approach is seen, are included in a separate section. The structure of the collection and the works of the researchers included there may differ from the structure of the conference work programme.

Cognitive sources used in *History* section are consistent with the thematic variety. The articles depict the researchers' historiographic tradition and searches for new approaches. Arvydas Malonaitis has focused on archaeological heritage research analysis in the territory of Lithuania from the first to the sixteenth century. Zane Nemme's study was devoted to the characterisation of the social structure based on archival materials on servant's salaries in Lielvārde – Jumprava parish. In the field of biographical research Juris Millers' study on the first Latvian origin painter Johann Leberchet Eginki, who earned an academic degree in painting at the Russian Academy of Art, is an essential one. The aspects of the social problems associated with drug addiction during World War II in the occupied territory of Latvia are dealt with by Edvīns Evarts basing on the analysis of the available documents. Historical testimonies of the Soviet era are included in three articles: Ilze Boldāne-Zelenkova has studied the interaction of power and culture, Iveta Krilova has highlighted the attitude of the Soviet regime towards religious manifestations by analysing criminal cases of female sectarians, Ārija Kolosova has continued the cycle of the Third Awakening on regaining independence of Latvia, paying attention to the role of the clergy.

The philosophy section contains Zaigonis Graumanis' article with a clear logical methodology structuring of cognitive and logical interconnections. Vilis Daberts has focused on knowledge as a verbal information phenomenon of the world. The understanding of freedom in political philosophy is analysed in Andrejs Pegaševs' research on Isaiah Berlin's views. In her research, Gunta Plūksne has analysed Martin Luther's contribution to Christianity's history and education. Līva Fokrote's views on the role of theology in ecological and environmental ethics have been published. Ināra Leikuma has used a wide range of folklore genres as a cognitive source for historical understanding of Latvian humour.

The section *Interdisciplinary Studies* includes articles in which aspects of methodology, cognition and new knowledge are seen in the focus of several sciences. The cognition process of sociology and law sciences culture relates not only to political settings, but includes both aspects of upbringing and education (Vladislavs Volkovs, Jānis Ivans Mihailovs; Laila Girsova, Pjotrs Palčejs and Jana Zīle, Inga Pūre, Jurijs Mašošins, Ilga Krampuža).

The *Pedagogy* section depicts the researches on problematic issues typical of the 21st century. School students' motivation for learning (Juris Porozovs), motivation of applicants for studies in particular higher educational institution (Viola Ēvele) have been studied; an analysis

of problem situations in inclusive pedagogy (Pāvels Jurs un Lolita Apsēna) has been carried out, the factors of civic competence development (Dace Saleniece) and efficiency of career choice support system (Evita Korna un Irēna Katane) have been studied. For aspects of updating the education methods, using modern technologies, solutions are sought in the articles by Kaspars Vārpiņš, Kristīne Mackare and Anita Jansone. The international dimension of Bulgarian higher education institutions development is discussed in Andrijana Andrejeva's and Ivaila Dimitrova's research. The issues of art pedagogy in the context of musical education are dealt with in Rasa Eniņa-Briede's, Fiona Mary Vilnīte's, Madara Ivane's and Aija Zakovska's papers. The role of theatre art in non-formal education and its educational role can be seen in Oskars Kļava's and Irēna Katane's study, as well as in the study of the art quality components in Gatis Strazds' article. Gunta Krastiņa, Inta Klāsone and Ineta Klāsone have turned their attention to the methodology of fine arts pedagogy and characterisation of viewers' perception.

The articles by Andrijana Andrejeva, Diana Dimitrova, Gaļina Jolova in *Management and Economics* sector are devoted to economic development problems in the European Union context. Aija Eglīte has studied impact of both the attitude and other causes by analysing changes in the dynamics of bread consumption in Latvia and throughout the world. Barba Lielbārde's study is connected with the analysis of possibilities of updating higher education business study programmes, Veronika Bikse, Una Libkovska, Inta Ozola have studied management of rural territory development in Northern Kurzeme region, Irina Lotko have studied the factors influencing internet banking and mobile application.

In environmental management and environmental education section dominate works of environmental science researchers related both to global and local ecological problems and to the aspects of public education, as well as to updating environmental education programmes in higher educational institutions (Juris Benders, Raimonds Ernšteins, Sintija Graudiņa-Bombiza, Jānis Kauliņš, Ivars Kudrenickis, Ērika Lagzdiņa, Anita Lontone-Ieviņa, Krista Ošniece).

I am grateful to all the conference participants and cooperation partners who are also members of the Organising Committee and the International Scientific Editorial Board as well the literary editors of the conference proceedings and publishing staff of the collection of articles. My gratitude to Liepāja University, Liepāja City Council, Liepāja Museum, Ltd „Liepājas RAS” for the support provided.

Chairperson of the Organising committee of the conference „Society and culture” and Scientific Editorial Board Dr. paed. Arturs Medveckis.

Gunārs Brāzma, Leonards Leikums

Latvia University of Agriculture, Institute of Social Sciences and Humanities

Latvija, Rīga

RESEARCHES ON PHILOSOPHY AT THE SCIENTIFIC CONFERENCES OF LIEPAJA UNIVERSITY "SOCIETY AND CULTURE" (1999–2016)

PĒTĪJUMI FILOZOFIJĀ LIEPĀJAS UNIVERSITĀTES
ZINĀTNISKAJĀS KONFERENCĒS „SABIEDRĪBA UN KULTŪRA” (1999 – 2016)

Anotācija

Raksts sniedz pārskatu par pētījumiem filozofijā, kas publicēti Liepājas Universitātes ikgadējo zinātnisko konferenču „Sabiedrība un kultūra” rakstu krājumos laika posmā no 1999. gada līdz 2016. gadam. Šajā laika periodā konferenču rakstu krājumos ir publicēti vairāk nekā 80 rakstu, kas saistīti ar filozofijas tematiku. Rakstos aplūkojamo filozofijas tematu loks ir plašs, un tos var iedalīt piecās galvenajās grupās: 1) raksti par filozofijas vēsturi, ieskaitot pētījumus par Rietumu, Krievijas un Latvijas filozofiem, par marksismu un vēstures filozofiju, 2) raksti par sociālās filozofijas problēmām, kur īpaša uzmanība pievērsta kultūrteorijas un kultūrpolitikas jautājumiem, 3) raksti par cilvēku filozofijas skatījumā, kur akcentēta personības veidošanās un filozofiskās izglītības loma tajā, 4) raksti par ētiku un estētiku, ieskaitot rakstus par bioētikas un citu praktiskās ētikas nozaru problēmām, par mākslas un nacionālās identitātes mijiedarbību globalizācijas apstākļos, 5) raksti, kas pievēršas reliģijas filozofijai, ieskaitot vēsturiskos pētījumus, rakstus par teoloģijas lomu mūsdienās, kā arī par reliģijas, prāta un zinātnes attiecībām.

Atslēgas vārdi: Liepājas Universitāte, filozofija, sabiedrība, kultūra.

Key words: Liepaja University, philosophy, society, culture.

Summary

The paper presents an overview of researches on philosophy published in the proceedings of annual scientific conferences „Society and culture” at Liepaja University (1999–2016). More than 80 papers related to philosophical topics have been published during this period. There is a wide range of philosophical topics discussed in these studies and they can be divided into five main groups: 1) research on history of philosophy, including studies on Western, Russian and Latvian philosophers, on Marxism, and on philosophy of history, 2) research on the problems of social philosophy, particularly on cultural theory and cultural policy, 3) research on a human being from philosophical point of view, emphasizing personality development and the role of philosophy in it, 4) research on ethics and aesthetics, including papers on issues of bioethics and other branches of practical ethics, papers on relations between art, national identity and globalisation, 5) research on philosophy of religion, including historical studies, research on the role of theology nowadays, and research on relations between religion, reason and science.

Introduction

The goal of this article is to offer an overview of philosophical studies in the proceedings of annual scientific conferences „Society and Culture” at Liepaja University (until 2008 known as Liepaja Academy of Pedagogy) during the period of 1999–2016. The methods used in this study are: descriptive method, analysis, comparison and classification.

More than 80 research papers on philosophical topics have been published in these proceedings during the above-mentioned time frame. They can be divided into five main groups: 1) articles about history of philosophy and philosophy of history; 2) articles about

social philosophy; 3) articles about a human being and personality from philosophical angle; 4) articles about ethics and aesthetics; and 5) articles about philosophy of religion.

History of philosophy and philosophy of history

This group of research papers analyses the works of I. Kant, J. G. Herder, K. Marx, P. Jurevičs, P. Birkerts and other thinkers, evaluates the influence of positivism in European philosophy, reviews O. Spengler's and A. Toynbee's concepts on philosophy of history, characterizes the transfer from classical to neoclassical philosophy, and also studies the development of Latvian philosophy starting with the USSR period (Institute for Philosophy and Sociology, University of Latvia).

The most prolific author in this group of researchers is Zaigonis Graumanis. Two conference proceedings (in 2012 and 2015) contain his papers on differences between classical and non-classical philosophy that became dominant in the 20th century. The author claims that the differences are revealed in the attitude towards the truth as the cognitive goal and rationalism as the cognitive method. Relativism and pluralism dominate in the non-classical philosophy; it declines the idea of substance, for substance is a metaphysical prejudice. When evaluating gains and losses from the transfer to non-classical philosophy, the author claims that non-classical philosophy has decreased the social prestige of both philosophy and philosophers.

Z. Graumanis continues the characterization of non-classical philosophy in his article „Relationship between non-classical philosophy and science” (2015), where he attempts to find an answer to the question whether non-classical philosophy is a science. Non-classical philosophy questions the principles of rationality and objective truth that are dominant in sciences in general and especially important in natural science. Therefore, it is necessary to re-evaluate scientific criteria of philosophy.

Several articles of Z. Graumanis are dedicated to the research of I. Kant's philosophy, emphasizing the relation between free will and morale (1999), connection between knowledge and will maxims (2003), as well as the historical context of Kant's teleological ideas (2016).

In the article „Problems of relationship balance of rationalism and irrationalism in philosophy” (2006), Z. Graumanis analyses the notions of rationalism and irrationalism, by mainly focussing on A. Schopenhauer who had the deepest understanding of problems of rationalism and irrationalism. The author discovered positive irrationalism in Schopenhauer's philosophy needed in order to look for existential answers along with rationalism.

Z. Graumanis has also studied cultural concepts of V. Solovyov and N. Berdyaev. Solovyov's ideas about culture are based in religion where he sees a necessity for Catholic and Orthodox churches to unite, for freedom from oriental fatalism and western individualism. Berdyaev puts forward the inconsistency of the Russian culture when the East fights the West; deepness unites with meanness and lack of self-respect. Russian character is dominated by feminine passiveness. This helps to explain why the Russian nation is subordinate to bureaucracy. However, the Russian soul wants perfection. It requires truth as an undoubted final value (Graumanis, 2001).

Z. Graumanis' studies on history of philosophy are made broader by his interest in philosophy of history (2004). By reviewing the development of philosophy of history

(Voltaire, K. Marx, O. Spengler, A. Toynbee etc.) the author inspects the concepts of civilization and social-economic formations and ages.

Silva Poča has evaluated J. G. Herder's ideas in terms of studies on regional cultural history (2002). There are three scopes of cultural concept in Herder's works. The first one is the global worldview that has to be maintained for research of regional cultural history. The second scope is the value of each separate culture in terms of social development. The third scope is the role of culture in processes of birth of nations and shaping of humans.

Gunārs Brāzma's article „The variable and progressive in the evolution of life: philosophical aspects” (2013) deals with the history of ideas and philosophical problems in life sciences. It analyses the connection between history of life as a progressive development and history of the idea of human progress. Ideological changes towards the idea of human progress have appeared in researches of evolutionary biologists as well. However, any attempts to find empirically provable criteria of evolutionary progress that would not be dependent on value judgements have failed. The author suggests considering closer relationship between life sciences' view of evolution and philosophical discussions about values as an alternative.

A significant, though controversial, role in history of philosophy is played by K. Marx's concepts. In Latvian philosophy research, it is Andris Vilks who has done in-depth studies on Marxism methodology. In his article „Marxism as a peculiar religion” (2003), Vilks compares Marxism with religion. Vilks claims that Marxism founders were not entirely free from God, and therefore injected their concepts with different religious elements in order to make them more efficient. Here we can see a „peculiar Trinity where God represents the idea of communism, Jesus stands for the proletariat and the power of the Holy Ghost is realized in the war of classes” (ibid, 141).

By opposing A. Vilks, we can agree that religions (and particularly Christianity) and communism can be compared and even made analogous, yet we have to take into account the fact that both of these doctrines are fundamentally different: Christian culture teaches love of individual souls, whereas Marxist communists decline that and, as written by A. Vilks too, „demand that the individual interests and needs are subordinate to social interests and needs and that the individual fades into society” (ibid, 135).

Motives of harmony and disharmony in relations between the past and present are displayed in Ilze Fedosejeva's article „How to think about history?” (2011). After analysing the works of H. G. Gadamer, W. Benjamin and F. R. Ankersmit, the author emphasizes that harmony or disharmony are not characteristics of past events, but rather a feature of relation between the past and the present. The continuity of the past and present that is prevalent in hermeneutics also stipulates harmonious relations between the past and present where the present reveals itself as a continuation of the past. However, as the historical process acquires much more branches and gets more complicated, reasons for the existence of a consistent identity are disappearing. History is being seen as a succession of disruptions and catastrophes. The author concludes that „even more often the relations between the past/present/future will be viewed as disharmonious” (ibid, 103).

Problems of interpretation of the past are analysed in the article „Nostalgia for optional pasts: the phenomena of off-modernity at the beginning of the 21st century” (2016) by Liene Galēja. Based upon the work of cultural historical scientist Svetlana Boym,

L. Galēja brings into focus phenomena related to interpretation of the past: nostalgia, invented past, traces of time impact etc.

The group of studies on history of philosophy also contain articles on the development of Latvian and Polish philosophical ideas.

Jan Kida (2006) has compared the influence of positivism philosophy on literature and culture in France, England and Poland in the 19th century. The author claims that there was an influence of positivism philosophy in the Polish culture in the 19th century and that it advanced the decline of romanticism ideals and the focusing on reviewing economical life and social problems.

In the analysis of the works of the Latvian philosopher Pauls Jurevičs on culture, Zinaīda Andersone (2001) concludes that Jurevičs views the culture in contradictions: material vs. spiritual, deep vs. shallow, creation vs. enjoyment, growing vs. spending. Jurevičs sees an ascent in the culture that is related to creation and descent that is related to three drives: desire, greed and ambition.

Ināra Leikuma, who during the last years has done extensive studies on the heritage of the renowned folklore researcher, philosopher and sociologist Pēteris Birkerts (1881–1956) and has compiled them into a monograph „Pēteris Birkerts. I let my work into the world” (Jelgava: LLU, 2016), highlights Birkerts’ input into Soviet folklore research (2015), interpretation of love in his work „Psychology of love” and Latvian romanticism literature (2002), Birkerts’ contribution to collecting Latvian folk anecdotes („To laugh in Latvian”, 2003), and also compares the representation of cognitive processes in Birkerts’ work „Psychology” against modern psychology (2012).

Gunta Plūksne (2015) has given a detailed overview on activities of the Institute of Philosophy and Sociology, beginning with its origin in the 1980s (Institute of Philosophy and Rights). The article is significant not only for its valuable, in historical sources and archive materials based information regarding the institute’s staffing, structure and activities, but also with the characterization and evaluation of scientific research done at the institute during several decades. In the article „50 years for Department of Philosophy (1966–2016)” (2016), G. Plūksne reviews the origins of the department of philosophy at the University of Latvia, characterizes the specific period of time and the totalitarian influence on the process of studies, emphasizes the professional competences of the teaching corpus and their contribution to Latvian culture.

Social philosophy

This group of articles pays attention to the past heritage, highlights the transformations of cultural forms and the problems of multiculturalism, and outlines possible future visions and points out the necessity for a proper cultural policy in Latvia.

The first proceedings of „Society and Culture” focus on methodological aspects of cultural concepts. Arturs Medveckis highlights different processes of cultural coexistence, merging, confrontation and symbiosis that can be both hindered and advanced by cultural policy. It is important to guide them towards reaching universal ideals by simultaneously maintaining national cultural values. In the article „Reflections of practical life in the search for interconnection of culture theory” (1999), Medveckis points out that as a result from changing political structures, one has to gain a clear vision of core values, to create a

balanced evaluation of the past heritage and future visions. One of the main prerequisites for cultural development in Europe has always been a dialogue (Medveckis, 2000).

Madars Štramdiers has studied characteristics of cultural functions (2003). By categorising the main functions of culture – creation and collection of new values, norms and meanings, the author emphasizes that each of the functions can work as a dysfunction and also turn into a latent function. This not only widens the horizon, but also endangers a comprehensive existence and development of the cultural field.

Uldis Sūna (2000) addresses the qualities of post-social cultural cognition and different influences of cultural policy on culture. Dividing spiritual activities into fields can be seen as an accomplishment of bureaucratic ideas, yet it also has some downsides, as it overshadows the view that culture is a systemic body of symbolic significances.

Ivans Vedins (2000) points out the necessity for an exact methodology in cultural policy by reviewing problems of justice and equality, nationalism and cosmopolitanism, esotericism and pseudo-sciences. When reviewing the dissemination of esoteric ideas, I. Vedins sees the growing popularity of pseudo-scientific „new religions” as attractive, simplified, eclectic solutions and lack of spirituality. One requires a high level of logical and spiritual culture to decipher such concepts and it would be necessary to have studies of humanities and social sciences in both high schools and universities.

The aforementioned view of I. Vedins finds agreement in the article by Jēkabs Raipulis „Possible negative consequences from propagation of miscellaneous falsehoods” (2008) where one of the examples for modern, pseudo-scientific mythology is the widely spread phenomena of „indigo children”. In works of people who popularize this idea, the author sees lack of elementary knowledge of genetics along with untested methods of child rearing and medicine.

Several articles belonging to the field of social philosophy have been published by Guntars Olševskis who appeals to be aware of an exaggerated ideologization of cultural symbols (1999). Olševskis emphasizes the diversity of identity (2000) and phenomena of symbolism (2001).

G. Olševskis has also studied problems of multiculturalism from a philosophical point of view (2003), by comparing the ideas of F. Fukuyama, S. Huntington, R. Rorty and other thinkers. The author of the article emphasizes that one of the problems with the interpretation of multiculturalism is its connection to liberalism. G. Olševskis concludes that „multiculturalism should be characterized by a dynamic balance between universal and local/communitarian values” (ibid, 102), and that we need a critical mindset about both minority discrimination and xenophobia and radical relativism of culture. Problems of cultural identities, cosmopolitanism and liberalism have been further inspected in Olševskis’ articles „Symbolic cultural forms in view of value transformation” (2005) and „Cosmopolitanism and value pluralism” (2006).

An article by Ilze Miķelsone (2002) analyses linguistic, religious and familial values in the culture. These core values let the author establish four group development perspectives: intercultural, intracultural, cross-cultural and multicultural perspectives. By using an example from experience in the multicultural society of Australia, I. Miķelsone compares four answering reactions to integration of different cultural identities: assimilation, separatism, synthesis and dynamic multiculturalism.

In her article „Latvian self and identity” (2009) Ināra Leikuma emphasizes that contemporary discussions about nations do not pay enough attention to synthesis and coexistence of two characteristics of a nation: political (sovereignty) and ethnical. In order to characterize Latvian identity I. Leikuma points out the work of J. Students „Psychology of a child, adolescent and young adult” (1935) where Latvian identity is characterized by individualism, conservatism and a combination of melancholic and phlegmatic temperament types. I. Leikuma also illustrates the environmental influence on individual identity with observations from research in Latgale region, district of Indra.

By reviewing ideas of philosophers, like S. Kierkegaard and G. Deleuze and sociologists (A. Giddens), Māra Mellēna (2013) in her article interprets traditions as social phenomena. The repetitiveness of traditions has to be inspected not only from an outside observer’s point of view, but also from an internal viewpoint – that of the tradition bearers. Only this way can one discover the positive, creative side of repetition.

Uldis Krēsliņš, in his article „Knowledge society. What is knowledge?” (2008), critically evaluates the popular European idea of „society of knowledge”. The author claims that in the 20th century when knowledge has become a part of state politics and „reached the highest level of specialty knowledge and success in details, it has lost the universal – both its connection to worldview and orientation in the system of values” (ibid, 395).

Evi Daga-Krūmiņa analyses changes in values in modern society in relation to tendencies of philosophy of education (2011). Education today should face challenges related to the growth of cultural diversity, the role of information and communication technologies, as well as the need to comply with the demands of job market. The author concludes that by following these changes one has to notice both negative and positive tendencies.

Human being and personality from philosophical angle

The articles that mainly inspect human position in the culture focus on the notions of being and existence, personal development processes, questions about identity and being different, and status of dialogue in personal cognition. A separate group of these articles analyse human thinking and the philosophical culture of thinking.

In her articles on person formation, Ināra Leikuma uses concepts from both philosophical anthropology and psychology. In the article „The position of life: optimism, pessimism” (2004) there is a wide compilation of opinions on different life scenarios by many philosophers, writers and psychologists.

I. Leikuma reviews a wide spectrum of philosophical ideas on personal self-affirmation (stoicism, Christianity, Kant, Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, Kierkegaard) in the article „Self-approval – the precondition and power of the existence of personality” (2005), concluding that in the 20th century the phenomenon of self-affirmation moves further away from philosophy into the scope of psychology (ibid, 27). This topic is continued in the article „Existence and the self” (2006) with a division of two types of personal self-affirmation, them being external and internal self-affirmation. If external self-affirmation manifests itself in changes of subject’s external presentation, then internal self-affirmation does it by solving a conflict between the subject’s „I” and potential „I”.

The article „The being and the existence” (2008) contains a generalization that the „modern human is estranged from being, from personal being as well as from beings of

similar selves” (ibid, 409); however, the more a human strives for being, for perfection that I. Leikuma describes as an „imitated strive for perfection”, the more it loses it. Problems of individual development keep being inspected in the article „The individual in himself, for himself and for society” (2009) with the help of approaches both from philosophy and psychology. This context allows to comprehend the „dilemma of the third son” where playing out the fool role allows the expression of the otherness and overcoming inferiority complex (Leikuma, 2014).

The article „Roots – growth – summits” (2016) touches on personal time dimension, by emphasizing the role of the past and roots, because „without deeper comprehension of the past, without interest in historical roots the reached heights can prove to be transitory mirages or even fancy fairy-tales” (ibid, 128). One of the sources of historical roots and values is folklore that helps the contemporary man to acknowledge the goals and existential problems.

Valdis Cers (2013) analyses the role of the worldview in post-Soviet Latvian education and personal growth. The philosopher puts forward three main theses: 1) worldview establishes as a need to compensate the lost human unity with the nature, society and the person itself („lost paradise”); 2) the core of the worldview is philosophy, therefore philosophy has educational and nurturing functions; 3) it is necessary to promote a value-oriented worldview. The author appeals for an education with a place for philosophy from the first to the last grade. The idea of philosophy’s role is further inspected in the article by V. Cers „The phenomenon of human personification in philosophy” (see Turins, 2006) that starts with a thesis that „it is traditional to neglect such a universal and significant feature of Homo sapiens nature as the existential need for humans to philosophize” (ibid, 83).

This group of articles also contains a particularly significant article by Gunta Plūksne „Dilemmas in Professor Pēteris Laķis life activities” (2014). Pēteris Laķis (1952–2003) was a philosopher, sociologist, scientist and educator, a politician. His heritage in Latvian science, cultural life and politics is very significant. The structure of the article explicitly shows two dilemmas of P. Laķis’ life: written dilemma, displayed with his use of essayic or logically-cognitive style, and practical action dilemma, displayed by his ethic idealism or actions in realpolitik. The article is concluded with a wish expressed by Pēteris Laķis, philosopher and culture person, from his work „Time and human world” (1999, 126) that he dedicates to all and everyone: „Don’t leave life. Don’t leave death. Don’t forget the time, the binding of origins into lonely doom of reflexion, before anything has happened.”

What characterizes philosophical thinking? What are the philosophical parameters of thinking? These questions are handled in the articles by Vilis Daberts „Culture of philosophical thinking: the existence of sources and development prospects” (2012) and „Philosophical discourse space” (2016). While declining the idea of philosophy as the study of general regularities of nature, society and thinking, the author claims that philosophy is a „worldview through end-products of differently oriented and directed cognition – it is a worldview through its maximums and minimums” (2012, 25). Regarding this, the article describes the formation ways of philosophical categories – generalizing, synthesis, analysis, as well as idealization that, according to the author’s view, is the most perspective way to create new contemporary categories. High level of thinking culture displays itself in proficient use and apprehension of philosophical categories. V. Daberts concludes that it is

„exactly the use of philosophical categories in the status of subjective language that turns a theory into a philosophical one” (2016, 99).

V. Daberts updates the question about logical culture (2005), emphasizing that it is not exhausted by elemental logic, acquired with the native language. It is necessary to also acquire a reflective logic, displayed by, for instance, an ability to apprehend logical errors when someone else is speaking. Reflective logic is acquired during purposeful studies. Therefore, it is important to have logic studies in universities.

In his articles, V. Daberts has paid attention to logical analysis of important terms from philosophy and science, for example, *identity* (2009), *chaos* and *harmony* (2011), and also to paradoxes and the „mechanics” of their development, along with their role in philosophy, science and general thinking (2015).

In another article, V. Daberts studies the logics of virtual reality (2013). It is popular to view virtual reality as the reality of computer games. However, virtual reality has actually a much broader scope. Virtual reality is a „body of cognitive objects that are logically non-contradictory, yet non-existent in reality, with what the subject has interaction” (ibid, 44).

Ethics and aesthetics

Most topical contemporary problems of ethics and aesthetics are practical ethics and environmental aesthetics. In the proceedings, the articles concentrate on different cultural aspects of ethics and aesthetics, on value pluralism, ethical aspects of genetics and euthanasia, creation of aesthetic environment and art values.

Andris Zvejnieks (2002) emphasizes that the established Western ethical theories cannot be fully adapted for post socialist societies. The article analyses Latvian virtues by separating real and ideal layers. While critically evaluating the status of virtue culture in Latvia, the author, however, still sees occurrences that allow looking at the future with more optimism. These are changes in business where there is an emerging need for fair trade, existence of NGOs, along with positive changes in public opinion.

In terms of the division between theoretical and practical ethics, a significant article is Līva Fokrote’s work on moral deliberation (2004). Deliberation, different from reflexion, means to look for an answer to the question „What to do?” While reality comprehension with the help of reflexion is the theoretical part of moral thinking, considerations on an action in form of deliberation are quite practical. Based on Kierkegaard’s works, the author concludes that deliberation is not only usage of abstract morale principles, but also „active work on personal morale in each situation” (ibid, 303).

Irēna Baraškina and Anastasija Vilciņa write about ethical aspects of marketing (2002). The article evaluates the main marketing ethics theories, characterizes the influence of public morale on marketing, and practical aspects of marketing ethics: price adjustments, promotions, etc.

Another article on ethics related to economics is Andrejs Jaunzems’ „Chaos and harmony from the economist’s point of view” (2011) that was published in the section for economics and management. Economics that tends to be a positive science shows some ethical judgments. This tendency has become stronger during the last years of global economic crisis. Humans cannot exist without society, yet simultaneously they egoistically strive to maximize their individual economic value. How to solve this contradiction? The

author claims that the true rationality lies not in the „primitive rationalism” of egoistic individuals, but rather in the „collective module where a national state and specialists have a priority in society leadership” (ibid, 653). The author describes this kind of rationalism as superrationalism.

Another topical branch of practical ethics is bioethics that analyses ethical problems related to medicine and life science. Jēkabs Raipulis reviews the social influence of genetic discoveries (2002, 2003). They have opened new possibilities in disease diagnostics and prognoses. In the meantime, it has also caused debates on emergence of different behavioural and mental patterns. There are studies that prove that, for example, individual development of sexual orientation is dependent both on biological and social circumstances. J. Raipulis believes that in the aspect of not only physical, but also behavioural and psychic peculiarities, it is reasonable to separate the norm and the deviation from norm or disease. In his article „Women and men: uniformity of equality” (2012), J. Raipulis criticizes the view that differences in behavioural and sexual orientation between women and men are only conditional on upbringing and prejudice. The impact of biological differences cannot be denied, but this does not warrant any kind of discrimination. The topic about family as the basic structure of biological and cultural preservation is discussed in the article by J. Raipulis „Conservative and variable in nature and human society” (2015) that was published in the section of „Environmental science”. The author concludes that „social relations, devised by humans, that do not correspond to their biological nature, are destined to fail” (ibid, 355) and criticizes interference with the biologically defined gender formation and development process.

One of the most challenging bioethical problems – euthanasia – is handled by Armens Gabrieljans (2011, 2012), who is looking at the arguments for and against its legalization.

Petra Janule, in the article „Human right to life in modern contemplation” (2011), emphasizes that the right to life is a fundamental human right. However, especially with regard to the development of biomedicine, it is necessary to clarify the answer to the question – what is a human? For example, is a human embryo a human being? Is a newborn without brain a human being? The author concludes that the group of beings with rights to life will soon have to be reviewed and extended.

In relation to bioethics and other areas of practical ethics, there is an important problem of paternalism, analysed by Vilis Daberts (2014). In ethics, paternalism is understood as paternal care for a person or group of people. For example, in the case of legal paternalism, the state acts as the patron in expressing concern for the population. One of the many examples is the law requiring motorcyclists to wear helmets. The ethical problem considered by the author of the article is the influence of paternalism on individual freedom in its various aspects.

Several articles on aesthetic issues are noteworthy. In Zaigonis Graumanis’ article „General and individual dialectics in the aesthetic presentation of environment” (2002), we are contemplating the use of particular objects to achieve a certain aesthetic ideal, using the conceptual basis of Kant’s and Hegel’s aesthetics ideas.

Signe Grūbe in the article „Reflection on national identity in Latvian visual art” (2009), using the findings of P. Bourdieu, focuses on the influence of art on the development of national

identity. In this context, the author looks at the still current issue of the construction of the Latvian Contemporary Art Museum and the compilation of its collection.

Jelena Budanceva, in her article „Non-material values of art in context of changes” (2011), analyzes the impact of globalization on cultural and artistic spheres. The author concludes that artists embody the missing values of the „spirit of the age”. For today's society, these are human communication, stability, enchantment. The research confirms the hypothesis that excessive use of complex technologies and visual effects, along with deep individual conceptualism, diminishes the public value of works of art.

Philosophy of religion

In contemporary philosophy, especially in its analytical section, „religious philosophy” is usually understood as the assessment of religious doctrines in relation to other branches of philosophy.

Andris Vilks (2001), in the article „The problem of relationship between religious faith and rational minds in the Bible”, is opposed to the popular belief that faith in the Scriptures and rational mind are mutually exclusive, even hostile mental phenomena.

Gunārs Brazma, in the article „Religion as a factor influencing the rise of science” (2015), concludes that the notion of the historical relationship between science and religion as a lasting „war” (especially during the „dark” Middle Ages) is simplified and outdated. The role of religion in the formation of science is better handled by understanding the comparative history of science in different civilizations.

A diverse collection of articles deals with different periods of religion and church history. Līga Zariņa and Valdis Segliņš (2015) analyze world creation myths as testimonies about the renunciation of the Stone Age lifestyle. Inga Balčiūnienė and Marytė Ruzgytė show the diversity of women's role in religious and artistic history (2006). Solvita Elerta (2013) focuses on Eastern Church icons, their theology, aesthetics and cosmology. Annele Teter's (2003) article looks at the autobiographical essay of the medieval philosopher Peter Abelard as a model for reflecting the problems of Christian philosophy and theological ethics. The autobiographical discourse „claims to be a story of life and a philosophical conversation” (ibid, 123), thus also having a therapeutic function. Anita Stašulāne draws attention to the efforts of Nicholas Roerich in the synthesis of religions (2003), as well as the relation between Roerich's art and theosophy with Russian symbolism in literature (2005).

Turning to contemporary issues, Anelė Vosyliūtė (2003, 2013) looks at the peculiarities of religious culture and secularization in Lithuania. The article analyzes such aspects as participation in religious events, solidarity, transcendental experience, local cultural expressions during religious festivals and changes in the status of church today.

Lolita Vilka's article „The problem of value orientation criteria” (2001) calls for the abandonment of the stereotypes of contemporary society, which place humans as the point of reference in the centre of all, and for recognition of the sinfulness of man, which is underlined by the ethics of Christianity. This message marks the path of renewal at the same time. Dace Dolace in the article „Practicality and social responsibility of theology” (2006) examines the possibilities of theology to become practical in solving social problems such as the „culture of poverty” in Latvia. Valters Dolacis describes Christian counseling in the

event of an emotional crisis (2004). In the article „Conflict in the context of modern society and its biblical assessment” (2004), Agnese Dišlere examines the causes and essence of conflict in the context of Christian paradigm. The author concludes that „essentially, conflict is a positive course towards a person's renewal, healing, and the initiation of a new life” (ibid, 293).

Nadežda Pazuhina, based on the ideas of J. Habermas and G. Vattimo, in her article (2013) focuses on the role of religion in contemporary society, emphasizing the chances of dialogue between the church and secular society. In her article (2016), Līva Fokrote notes that in the Western world, the Christian church in its traditional manifestations is experiencing a crisis of confusion and uncertainty about its present and future. As one of the theological branches dealing with this crisis, the author mentions „mission theology.” This branch focuses not on attracting new members to the church, but on the social involvement of each Church or congregation member.

The management of the international scientific conference, by cooperation of Liepāja University with Mälardalen University and by involvement of various public organizations, has done extensive work in organizing annual conferences and publishing scientific articles. The research findings published in the proceedings on philosophy deserve attention and recognition not only in Latvia, but also in the international philosophical thought circle due to their diverse and topical issues, especially in the field of practical philosophy, interdisciplinary research, and analysis and evaluation of cultural heritage in Latvia.

Sources and literature

All articles mentioned in the list are published in the proceedings of annual scientific conferences „Society and culture” at Liepāja University (until 2008 Liepāja Academy of Pedagogy). Compiled and edited by A. Medveckis.

The list includes the year of issue and the number of the volume in which the article is published.

1. **Andersone, Z.** (2001). Paula Jureviča versija par indivīda un tautas kultūru. *Sabiedrība un kultūra*, III, 15.–23. lpp.
2. **Balčiūnienē, I., Ruzgītē, M.** (2006). Women's role in religion and art: tolerance and preferences. *Sabiedrība un kultūra*, VIII, 13.–24.
3. **Baltiņa, D.** (2009). Kultūras mantojuma apziņa un tās loma sabiedrības attīstībā. *Sabiedrība un kultūra*, XI, 13.–18.
4. **Baraškina, I., Vilciņa, A.** (2002). Tirgvedības ētiskie aspekti. *Sabiedrība un kultūra*, IV, 137.–144.
5. **Brāzma, G.** (2013). Mainīgais un progresīvais dzīvības evolūcijā: filozofiskie aspekti. *Sabiedrība un kultūra*, XV, 20.–28.
6. **Brāzma, G.** (2015) Reliģija kā zinātnes veidošanas ietekmējošs faktors. *Sabiedrība un kultūra*, XVII, 69.–76.
7. **Budanceva, J.** (2011). Mākslas nemateriālās vērtības pārmaiņu kontekstā. *Sabiedrība un kultūra*, XIII, 47.–54.
8. **Cers, V.** (2013). Pasaules uzskata problēma Postpadomju Latvijā. Filozofija un pedagoģija. *Sabiedrība un kultūra*, XV, 36.–43.
9. **Daberts, V.** (2011). „Haosa” un „harmonijas” metodoloģiskā analīze. *Sabiedrība un kultūra*, XIII, 83.–89.
10. **Daberts, V.** (2012). Domāšanas filozofiskā kultūra: pastāvēšanas avoti un attīstības perspektīvas. *Sabiedrība un kultūra*, XIV, 20.–26.
11. **Daberts, V.** (2016). Filozofiskā diskursa telpa. *Sabiedrība un kultūra*, XVII, 95.–99.

12. **Daberts, V.** (2005). Loģiskā kultūra: veidi, eksistences apstākļi un attīstības perspektīvas. *Sabiedrība un kultūra*, VII, 11.–15.
13. **Daberts, V.** (2009). Par identitātes interpretācijas meklējumiem sabiedrības analīzē. *Sabiedrība un kultūra*, XI, 100.–105.
14. **Daberts, V.** (2015). Paradoksi un to statuss pētniecības kontekstā. *Sabiedrība un kultūra*, XVII, 77.–86.
15. **Daberts, V.** (2014). Paternālisma momenti un posmi socializācijas procesā. *Sabiedrība un kultūra*, XVI, 165.–170.
16. **Daberts, V.** (2013). Virtuālā realitāte: specifiskais un tāpatīgais aprītē. *Sabiedrība un kultūra*, XV, 44.–49.
17. **Daga-Krūmiņa, E.** (2011). Vērtību pārmaiņas mūsdienu sabiedrībā un tendences izglītības filozofijā. *Sabiedrība un kultūra*, XIII, 90.–96.
18. **Dišlere, A.** (2004). Konflikts mūsdienu sabiedrības kontekstā. *Sabiedrība un kultūra*, VI, 290.–294.
19. **Dolace, D.** (2006). Teoloģijas praktiskums un sociālā atbildība. *Sabiedrība un kultūra*, VIII, 25.–30.
20. **Dolacis, V.** (2004). Kristīgās padomdošanas modelis emocionālās krīzes gadījumā. *Sabiedrība un kultūra*, VI, 295.–299.
21. **Elerta, S.** (2013). Baznīcas ikonas kosmoloģija – cikliski mainīgās pasaules nemainīgais attēls. *Sabiedrība un kultūra*, XV, 58.–64.
22. **Fedosejeva, I.** (2011). Kā domāt par vēsturi? *Sabiedrība un kultūra*, XIII, 97.–104.
23. **Fokrote, L.** (2004). Morālās delibēācijas jēdziens ētikā. *Sabiedrība un kultūra*, VI, 300.–303.
24. **Fokrote, L.** (2016). Rietumu kristīgās baznīcas krīze: interpretācijas un risinājumi. *Sabiedrība un kultūra*, XVIII, 100.–105.
25. **Gabrieljans, A.** (2011). Eitanāzijas pielietojuma morāli tiesiskās problēmas. *Sabiedrība un kultūra*, XIII, 132.–36.
26. **Galēja, L.** (2016). Nostalģija pēc iespējamām pagātnēm: *off-modernitātes* fenomens 21. gs. sākumā. *Sabiedrība un kultūra*, XVIII, 106.–112.
27. **Graumanis, Z.** (2016). Jēdziena *teleoloģija* saknes: no Aristoteļa līdz Imanuelam Kantam. *Sabiedrība un kultūra*, XVIII, 113.–121.
28. **Graumanis, Z.** (2001). Krievu kultūras neviendabība V. Solovjova un N. Berdjajeva skatījumā. *Sabiedrība un kultūra*, III, 68.–76.
29. **Graumanis, Z.** (2015). Neklasiskās filozofijas un zinātnes attiecības. *Sabiedrība un kultūra*, XVII, 87–92.
30. **Graumanis, Z.** (2012). Pagrieziens no klasiskās uz moderno filozofiju: zaudētais un iegūtais. *Sabiedrība un kultūra*, XIV, 27.–34.
31. **Graumanis, Z.** (2006). Racionālisma un iracionālisma attiecību balansa problēma filozofijā. *Sabiedrība un kultūra*, VIII, 36.–41.
32. **Graumanis, Z.** (1999). Tikumiskās kultūras un brīvības saistījums I. Kanta filozofijā. *Sabiedrība un kultūra*, I, 36.–41.
33. **Graumanis, Z.** (2004). Vēstures filozofijas aktuālās problēmas. *Sabiedrība un kultūra*, VI, 304.–309.
34. **Graumanis, Z.** (2002). Vispārīgā un atsevišķā dialektika vides estētiskajā noformēšanā. *Sabiedrība un kultūra*, IV, 145.–153.
35. **Graumanis, Z.** (2003). Zināšanu un gribas maksimu skatījuma problēma. *Sabiedrība un kultūra*, 85.–92.
36. **Grūbe, S.** (2009). Nacionālās identitātes atspulgs vizuālajā mākslā. *Sabiedrība un kultūra*, XI, 27.–33.
37. **Janule, P.** (2011). Cilvēka tiesības uz dzīvību mūsdienu izpratnē. *Sabiedrība un kultūra*, XIII, 137.–144.
38. **Jaunzems, A.** (2011). Haoss un harmonija ekonomista skatījumā. *Sabiedrība un kultūra*, XIII, 643.–656.
39. **Kida, J.** (2006). Philosophical aspects of the European and Polish Culture in the 19th Century. *Sabiedrība un kultūra*, VIII, 57.–62.
40. **Krēsliņš, U.** (2008). Zināšanu sabiedrība. Kādu zināšanu...? *Sabiedrība un kultūra*, X, 393.–403.
41. **Leikuma, I.** (2004). Dzīves pozīcija: optimisms, pesimisms. *Sabiedrība un kultūra*, VI, 315.–322.
42. **Leikuma, I.** (2006). Eksistence un patība. *Sabiedrība un kultūra*, VIII, Liepāja: LiepA, 2006, 63.–69.
43. **Leikuma, I.** (2008). Esamība un „Esība”. *Sabiedrība un kultūra: rakstu krājums*, X, 404.–411.
44. **Leikuma, I.** (2009). Indivīds sevī, sev un sabiedrībai. *Sabiedrība un kultūra*, XI, 106.–113.

45. **Leikuma, I.** (2012). Izziņas procesu atspoguļojums P. Birkerta (1921) un mūsdienu psiholoģijā. *Sabiedrība un kultūra*, XIV, 375.–384.
46. **Leikuma, I.** (2008). Latviskā patība, identitātes problēmas. *Sabiedrība un kultūra*, XI, 49.–55.
47. **Leikuma, I.** (2002). Mīlestība, tās interpretācija Latvijas filozofijā. *Sabiedrība un kultūra*, IV, 154.–161.
48. **Leikuma, I.** (2015). P. Birkerta (1881–1956) ieguldījums padomju folkloras izpētē. *Sabiedrība un kultūra*, XVII, 93.–100.
49. **Leikuma, I.** (2005). Pašapstiprināšanās – personības eksistences priekšnoteikums un spēks. *Sabiedrība un kultūra*, VII, 20–28.
50. **Leikuma, I.** (2016). Saknes – izaugsme – virsotnes. *Sabiedrība un kultūra*, 122.–128.
51. **Leikuma, I.** (2003). Smieties latviski. *Sabiedrība un kultūra*, V, 104.–114.
52. **Leikuma, I.** (2014). Trešā dēļa dilemma. *Sabiedrība un kultūra*, XVI, 171.–178.
53. **Medveckis, A.** (2000). Dialogs – viens no kultūrprocesu un socializācijas pamatnosacījumiem. *Sabiedrība un kultūra*, II, 78.–83.
54. **Medveckis, A.** (1999). Praktiskās dzīves refleksijas kultūrteorijas kopsakarību meklējumos. *Sabiedrība un kultūra*, I, 84.–90.
55. **Mellēna, M.** (2013). Atkārtošanās un tradīcijas identitāte. *Sabiedrība un kultūra*, XV, 65.–73.
56. **Miķelsone, I.** (2002). Daži kultūras pamatvērtību (valodas, reliģijas, ģimenes) aspekti. *Sabiedrība un kultūra*, IV, 162.–169.
57. **Oļševskis, G.** (2000). Identitāšu daudzveidība un integrācijas problēma. *Sabiedrība un kultūra*, II, 84.–88.
58. **Oļševskis, G.** (2006). Kosmopolītisms un vērtību plurālisms. *Sabiedrība un kultūra*, VIII, 70.–74.
59. **Oļševskis, G.** (2005). Kultūras simboliskās formas vērtību transformācijas aspektā. *Sabiedrība un kultūra*, VII, 29.–34.
60. **Oļševskis, G.** (2003). Multikulturālisma problēma filozofiskā refleksijas kontekstā. *Sabiedrība un kultūra*, V, 93.–103.
61. **Oļševskis, G.** (2001). Simbolisma fenomenoloģija un sociālā realitāte. *Sabiedrība un kultūra*, III, 126. – 133.
62. **Oļševskis, G.** (1999). Kultūrsimbolisms un ideoloģija. *Sabiedrība un kultūra*, I, 91.–97.
63. **Pazuhina, N.** (2013). Reliģiskā identitāte un reliģijas loma postsekulārajā sabiedrībā. *Sabiedrība un kultūra*, XV, 81.–86.
64. **Plūksne, G.** (2015). Filozofijas institūts laikmetu griežos. *Sabiedrība un kultūra*, XVII, 101.–111.
65. **Plūksne, G.** (2016). Filozofijas nodaļai – 50 (1966–2016). *Sabiedrība un kultūra*, XVIII, 129.–139.
66. **Plūksne, G.** (2014). Profesora Pētera Laķa dzīvesdarbības dilemmas. *Sabiedrība un kultūra*, XVI, 187.–193.
67. **Poča, S.** (2002). J. G. Herders reģionālās kultūrvēstures izpētes kontekstā. *Sabiedrība un kultūra*, IV, 75.–83.
68. **Raipulis, J.** (2002). Ģenētikas morāles un ētikas problēmas. *Sabiedrība un kultūra*, IV, 170.–175.
69. **Raipulis, J.** (2003). Ģenētikas sasniegumu ietekme uz sabiedriskajām norisēm. *Sabiedrība un kultūra*, V, 415.–423.
70. **Raipulis, J.** (2008). Dažādu aplamību izplatīšanās iespējamās negatīvās sekas. *Sabiedrība un kultūra*, X, 412.–418.
71. **Raipulis, J.** (2015). Konservatīvais un mainīgais dabā un cilvēku sabiedrībā. *Sabiedrība un kultūra*, XVII, 349.–356.
72. **Raipulis, J.** (2012). Sieviešu vai vīriešu vienādība vai līdztiesība. *Sabiedrība un kultūra*, XIV, 58.–66.
73. **Stašulāne, A.** (2003). Synthesis of Religions in N. Roerich's Pattern of Universal Culture. *Sabiedrība un kultūra*, V, 115.–122.
74. **Stašulāne, A.** (2005). The Dominant Symbol of N. Roerich's Theosophical System. *Sabiedrība un kultūra*, VII, 35.–40.
75. **Sūna, U.** (2000). Postsociālisma kultūrapziņa un kultūras politika. *Sabiedrība un kultūra*, II, 89.–98.
76. **Štrandiņš, M.** (2003). Kultūras funkcijas, to nozīme mūsdienu sabiedrībā. *Sabiedrība un kultūra*, V, 214.–223.

77. **Tetere, A.** (2003). Ētika un autobiogrāfiskie motīvi kristīgās filozofijas paradigmā. Abelārs. *Sabiedrība un kultūra*, V, 123.–132.
78. **Turins, V.** (2006). Cilvēka personifikācijas fenomens filozofijā. *Sabiedrība un kultūra*, VIII, 83.–88.
79. **Vedins, I.** (2000). Kultūrpolitika un metodoloģija. *Sabiedrība un kultūra*, II, 99.–106.
80. **Vilka, L.** (2001). Vērtību orientācijas kritēriju problēma. *Sabiedrība un kultūra*, III, 189.–196.
81. **Vilks, A.** (2001). Reliģiskās ticības un racionālā prāta attiecību problēma Bībelē. *Sabiedrība un kultūra*, III, 197.–204.
82. **Vilks, A.** (2003). Marksisms kā savdabīga reliģija. *Sabiedrība un kultūra*, V. Liepāja: LiepA, 2003, 133.–143.
83. **Vosyliūtē, A.** (2003). The features of religious culture in Lithuania. *Sabiedrība un kultūra*, V, 144.–158.
84. **Vosyliūtē, A.** (2013). Religiosity and secularization in Lithuania. *Sabiedrība un kultūra*, XV, 381.–388.
85. **Zariņa, L., Segliņš, V.** (2015). World creation myths as testimonies about the renunciation of the Stone Age lifestyle. *Sabiedrība un kultūra*, XVII, 112.–118.
86. **Zvejnieks, A.** (2002). Sociālā realitāte un tikumiskā kultūra mūsdienu Latvijā. *Sabiedrība un kultūra*, IV, 176.–182.
87. **Габриелян, А.** (2012). Эвтаназия как общественный феномен: социально-правовые проблемы и перспективы ее развития. *Sabiedrība un kultūra*, XIV, 67.–76.

VĚSTURE
HISTORY

Ilze Boldāne-Zeļenkova
LU Latvijas vēstures institūts
Latvija, Rīga

VARAS UN KULTŪRAS MIJIEDARBĪBA PADOMJU OKUPĀCIJAS REŽĪMA GADOS: LPSR PIEMĒRS¹

INTERACTION BETWEEN POLITICAL POWER AND CULTURE DURING THE SOVIET
OCCUPATION REGIME: A CASE OF THE LATVIAN SSR

Summary

The occupation (colonization) of the state leaves notable imprints in a number of spheres of subordinate states and societies, including culture. Changes can take place through the transfer of certain cultural elements when the subordinated society adapts the dominant group's cultural elements to their needs and taste, or they are introduced by the regime using their available administrative resources. In the totalitarian states, which also regards the USSR, the content, expressions and functions of culture have been closely monitored by various administrative authorities. Well-organized methods were used to promote cooperation/interaction between *cultural workers* and the ruling regime – repression involving both deportation and imprisonment, and non-publication, control and stimulation of works, which include awards, bonuses, improvement of living conditions, etc.

The aim of the article is to provide an insight into the influence of the USSR's totalitarian and post-totalitarian regime on the local culture, outlining the form of political and cultural cooperation for the creation of new, ideologically relevant cultural products.

Key words: totalitarianism, post-totalitarianism, culture, socialist realism, LSSR, „whip and carrot” method.

Atslēgas vārdi: totalitārisms, posttotalitārisms, kultūra, sociālistiskais reālisms, LPSR, „pātagas un burkāna” metode.

Anotācija

Valsts okupācija (kolonizācija) atstāj paliekošus nospiedumus vairākās valstij un sabiedrībai nozīmīgās jomās, t.sk. arī kultūrā. Izmaiņas var notikt atsevišķu kultūras elementu pārņemšanas ceļā, kad pakļautā sabiedrība pielāgo savām vajadzībām, gaumei dominējošās grupas kultūras elementus, vai tās tiek ieviestas, izmantojot okupācijas varas rīcībā esošos administratīvos resursus. Totalitārās valstīs, par kādu uzskatāma arī PSRS, kultūras saturs, izpausmes un funkcijas tika stingri uzraudzītas no dažādu administratīvo iestāžu puses. Sadarbības/ mijiedarbības veicināšanai starp kultūras darbiniekiem un valdošo režīmu tika izmantotas pārdomātas metodes – represijas, kas ietver gan izsūtījumu un cietumsodu, gan darbu nepublicēšanu; kontroli un stimulēšanu, kas ietver godalgas, prēmijas, dzīves apstākļu uzlabošanu u. tml.

Raksta mērķis – sniegt ieskatu PSRS totalitārā un posttotalitārā režīma ietekmē uz vietējo kultūru, ieskicējot politikas un kultūras sadarbības veidu jaunu, ideoloģijai atbilstošu kultūras produktu radīšanā.

Pirms dažiem gadiem, strādājot pie LZP granta pieteikuma, kas veltīts kultūru migrācijas tēmai, darba grupā vērtējām vairāku etnoloģijas virzienu – difuzionisma, vēsturiskās etnoloģijas skolas, neevolucionisma, kultūras relatīvisma u. c. piedāvātos kultūru izplatīšanās veidus – kultūras centra un perifērijas modeļus, kultūras universālās

* Raksts ir sagatavots LZP sadarbības granta Nr. 660/2014. „Kultūru migrācija Latvijā – iedzīvotāju grupu etnokultūras izpausmju izmaiņas un ideoloģisko strāvojumu saskarsmes skatījums” ietvaros.

attīstības pieeju, ģeogrāfiskās vides ietekmi uz kultūras attīstību u.tml. Latvijas izdevīgo ģeogrāfisko novietojumu, neaizsalstošās ostas un sazaroto upju tīklojumu novērtējuši daudzu kultūru pārstāvji, sākot jau no vidējā akmens laikmeta. Latvijas tradicionālās kultūras kontekstā mēs varam runāt ne vien par reģionālajām atšķirībām, kur atspoguļojas kaimiņzemju materiālās un garīgās kultūras ietekme, bet arī par iespaidu, ko atstājušas dominējošās sociālās grupas (atšķīrās arī etniskā piederība), kuru rokās vairākus gadsimtus atradās politiskā un ekonomiskā vara. Raksta ietvaros tiks vērtēta padomju okupācijas varas (1940–1941, 1944/45–1991) administratīvo resursu izmantošana komunistiskās ideoloģijas rāmim atbilstošu kultūras produktu radīšanai.

1940. gada 17. jūnijā PSRS karspēks – Sarkanā Armija – okupēja Latviju, 14. un 15. jūlijā sarīkoto nedemokrātisko vēlēšanu un PSRS AP lēmuma rezultātā Latvija, kurā kopš 1934. gada demokrātisko valsts iekārtu aizstāja autoritatīvais režīms, kļuva par totalitāras valsts sastāvdaļu. Tradicionālās kultūras elementi vairs nebija latviešu unikalitātes, bet gan daudzveidīgās padomju tautas dažādības atspoguļotāji. Latvijas kultūra kļuva par internacionālās kultūras daļu. Šādā kontekstā rakstā pieteiktā problēma vērtējama no trīs konceptu – totalitārisms, kultūra un mijiedarbība (?) – pozīcijām.

Tēmas izpētes stāvoklis

PSRS kultūra – tās saturs un institucionālā bāze ir bijusi vairāku ārvalstu autoru (Šeila Fitcpatrika (*Sheila Fitzpatrick*), Borisa Groisa (*Boris Groys*) Džerfrija Hoskinga (*Geoffrey A. Hosking*), Alekseja Jurčaka u. c.) uzmanības lokā. Latvijai atgūstot valstisko neatkarību, vēsturnieki veica padomju okupācijas varas gados radītās historiogrāfijas revīziju, pārskatot tajā pausto tikai pozitīvo režīma ietekmi uz latviešu tautas un kultūras attīstību, publiskojot un analizējot jaunus, arhīva studijās atklātus faktus. Liels ieguldījums te ir Latvijas vēsturnieku komisijas² un VDK komisijas darbam. Kultūras jomas analīze gan nebija starp komisiju darba prioritārajām jomām, tomēr atsevišķu autoru darbos šīs tēmas izvērtējums ir atrodams (Butulis, 2004: 427–44.; Ciganovs, 2007: 179–184; Zelmenis, 2007: 15–44; Strods: 425–451; Brūmane, 2009: 327–353 u. c.) Viena no pirmajiem Latvijas vēsturniekiem, kas pievērsusies šīs tēmas analīzei, ir Daina Bleiere, analizējot partijas lēmumu atspoguļojumu LPSR kultūras norisēs, kultūras kontroles mehānismus un to apiešanas mēģinājumus (Bleiere, 2000; 2002; 2005; 2012; u. c.). Būtisku pienesumu un plašāku kontekstu tēmas izpētei devuši Sergeja Kruka darbi (Kruks, 2008; 2011 u. c.). Dažādiem kultūras dzīves aspektiem LPSR veltītas disertācijas (Teikmanis, 2010; u. c.). Krietnu artavu tēmas izpētē ir devis LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts (Briedis, 2010; Klotiņš, 2011; Eglāja-Kristsons, 2013; Kalna, 2014 u. c.) un LU Latvijas vēstures institūts – Etnogrāfisko materiālu krātuve institūta mājaslapā sniedz ieskatu tajā esošo, tēmai atbilstošo, kolekciju saturā³, un etnoloģe Anete Karlsons (Karlsons 2009; 2010). Sociālistiskās tradīcijas Latvijas postpadomju historiogrāfijā vērtētas atsevišķos pētījumos – Lauras Uzules un Vitas Zelčes latviešu kapusvētkiem

² Latvijas vēsturnieku komisija dibināta 1998. gadā pēc Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa iniciatīvas. Komisijas darbs vainagojies ar 28 rakstu krājumiem, kuros vērtēts gan nacistiskās, gan padomju okupācijas varas periods Latvijas vēsturē

³ Etnogrāfisko materiālu krātuves (EMK) fondu saraksts un rādītāji, kā arī no EMK fotonegatīvu kolekcijas – tautas nams – klubs – kultūras nams laukos un mazpilsētās. 1950.–1960. gadi. Pieejams: <http://www.lvi.lv/lv/etnokratuve.htm>

veltītajā pētījumā (Uzule, Zelče, 2014), Intas Rasas darbā (Rasa, 2008), Ritas Treijas (Treija, 2007: 178–191), Sergeja Kruka (Kruks, 2008: 83.–119; Kruks, 2012: 34–48) un Dainas Bleieres (Bleiere, 2012: 84–87; 2013: 470–496) rakstos.

Analogā situācija gan tēmas aktualizēšanas laika, gan izpētes objektu ziņā novērojama arī citu postpadomju valstu historiogrāfijā.

Totalitārisms

Neraugoties uz to, ka par jēdziena *totalitārisms* piemērotību PSRS situācijai Rietumeiropas historiogrāfijā joprojām rit sparīgas diskusijas starp šī koncepta atbalstītājiem un revizionistiem, autore atbalsta D. Bleieres nostāju, ka postpadomju telpā tas šķiet vispiemērotākais situācijas aprakstam PSRS (Bleiere, 2012). Gan ar atrunu, ka totalitārisma ideālajam tipam, kura pazīmes ir: viena partija, oficiāla valsts ideoloģija, partijas kontrole par ekonomiku, sabiedrības saziņas līdzekļiem un militārajiem formējumiem, sabiedrības un katra indivīda dzīves pilnīga kontrole un politizācija, valsts terora sistēma, kuras uzdevums ir iznīcināt ikvienu reālo vai iedomāto valsts ienaidnieku, kā arī iebiedēt sabiedrību, vistiešāk atbilst staļinisma periods, t. i., līdz 1953. gadam. Posms pēc Staļina nāves atbilst posttotalitārisma, kuram atšķirībā no totalitārisma, kam visām pazīmēm jābūt aktīvām, dažas tādas nav (īpaši attiecībā uz terora sistēmu).

Džons Orvels (*George Orwell*), raksturojot totalitārismu, min, ka tas „mēģina laupīt domai brīvību tādā mērā, kādu nekad agrāk nevarēja pat iedomāties. Domas kontroles mērķi ir ne tikai aizliedzoši, bet arī konstruktīvi. Tiek diktēts, kas tieši ir jādomā, tiek radīta ideoloģija, kura personībai ir jāpieņem, kas valda pār tās emocijām un uzspiež tai domāšanas un uzvešanās veidu. Personība, cik vien iespējams, tiek izolēta no ārējās pasaules, lai ieslēgtu to mākslīgā vidē, atņemot iespēju salīdzināt.” (Orvels, 1989: 245) Boriss Grois savukārt darbā „*The total art of Stalinism*” raksta, ka tad, kad visa ekonomiskā, sociālā un ikdienas dzīve bija pilnībā pakļauta vienai plānošanas institūcijai, kurai uzdots regulēt, saskaņot un izveidot vienotu veselumu no pat vissīkākās detaļas, šī institūcija – komunistiskās partijas vadība – kļuva par sava veida mākslinieku, kura materiāls bija visa pasaule un kura mērķis bija, pārvarot šī materiāla pretestību, padarīt to lokanu un kalšanai piemērotu, lai tas spētu ieņemt jebkuru [Komunistiskai partijai] vēlamo formu (Grois, 1992: 3.)

Marksisma idejas paredz, ka nav iespējams mainīt indivīda domas/viedokli, nemainot sociālo bāzi, kas ir šo domu pamatā, ir to barošana bloks. Jauna, racionāla doma, kā raksta Grois, var rasties tikai no racionālas kārtības pašā dzīvē vai pārlicības par šādas kārtības eksistenci radīšanas (Grois, 1992: 3). Te kultūra – māksla, literatūra, mūzika, kino u. c. – ir tā joma, kas, no vienas puses, palīdz veidot un uzturēt simulakru/simulāciju⁴, izmantojot franču filozofa Žana Bodrijāra terminu, par šādas realitātes esamību. Bet no otras puses – piedalās šī simulakra uzturēšanā, padomju terminoloģijā runājot – propagandē to.

⁴ Simulakrs-simulācija-hiperrealitāte – sintēzes produkts, kas radies no modeļu kombinācijām. Tai nav ne sākotnes, ne realitātes. Tā ir realitātes atkārtojums, kur visbiežāk īstā, oriģinālā realitāte jau ir pazaudēta un aizmirsta. Filozofs uzsver, ka hiperrealitāte nav nerealitāte, - tā ir virtuālā realitāte, kas bezgalīgi kopē pati sevi. Bodrijārs uzskata, ka, ja realitāte atbild par radīšanu un izaugsmi, tad hiperrealitāte spēj vienīgi simulēt. Viņš turpina savu ideju, uzskaitot četrus iespējamus stāvokļus, ko spēj ieņemt simulēts attēls: a) tas ir dziļas realitātes atspulgs; b) tas maskē un atņem dziļajai realitātei tās dabiskās īpašības; c) tas maskē dziļas realitātes *trūkumu*; d) tam nav nekāda sakara ne ar kādu realitāti: tas ir realitātes tīrais simulakrs. Ņemot to vērā, var tikai pieņemt, ka simulakrs – kas ir hiperrealitātes stāvokļa obligāta sastāvdaļa – ir aizvietojums tai realitātei, kas pilnībā zaudējusi savas sākotnējās pazīmes un nosacījumus.

Pirmajās desmitgadēs Latvijai atrodoties PSRS sastāvā, vienlaikus notika divi procesi – pirmkārt, mainīta „sociālā bāze”, kas faktiski nozīmēja Latvijas kultūrvides iznīcināšanu („kadru jautājuma atrisināšana” – elites nomaiņa (vietējās inteligences deportācijas 1941. gada 14. jūnijā, emigrācija Otrā pasaules kara gados, kā arī lauku kultūrvides iznīcināšana un imigrācijas veicināšana: 1949. gada deportācijas un kolhozu izveidošana). Otrkārt, dažādos veidos, „aicinot uz sadarbību” (par metodi vēlāk) kultūras darbiniekus – rakstniekus (V. Lāci, A. Upīti, A. Saksi, J. Sudrabkalnu u. c.), māksliniekus (O. Skulmi, L. Svempu, L. Kokli, E. Iltneru, V. Dišleru u. c.), komponistus (A. Kalniņu, J. Mediņu, J. Ozoliņu, I. Kokaru u. c.) tika veicināta hiperrealitātes radīšana un uzturēšana.

Komunistiskais režīms varas, ideoloģijas un to pārstāvošo institūciju leģitimēšanai un ideoloģijas nostiprināšanai Latvijā tāpat kā citās zemēs, kas atradās PSRS ietekmes zonā, darbojās plašā frontē. Tas skāra kultūru, izglītību (izglītības satura maiņa un tās pieejamība), oficiālo svētku un atceres dienu kalendāru u. tml. LPSR kalendārs tika nemitīgi pārskatīts, grozīts un papildināts, tajā tika ietverti gan kopīgi visai PSRS nozīmīgi datumi – piemēram, 7. novembris (Revolūcijas diena), 9. maijs (Otrā pasaules kara beigas), gan tikai Latvijas PSR atzīmējami vēsturiski notikumi, piemēram, 21. jūlijs (LPSR dibināšanas diena). Izceļot darba nozīmi jaunajā ideoloģiskajā kursā, tika izveidotas un kalendārā ieviestas profesiju dienas – kosmonautikas, skolotāju utt. PSRS neatstāja bez uzmanības arī sadzīves ieražas, un, sākot ar 1950. gadu beigām, 60. gadu sākumu, aktīvi pievērsās jaunu rituālu piedāvājuma izstrādāšanai tādām ģimenes tradīcijām kā kristības, kāzas un bēres. Antirelīģisko pasākumu komplekss vērsās pret iesvētībām, kapusvētkiem un svecīšu vakariem, aizstājot tos ar līdzīgiem „sabiedriskajiem” pasākumiem – pilngadības svētkiem, laicīgajiem kapu svētkiem un svecīšu vakariem, kuros garīdznieki tika aizstāti ar partijas un kultūras darbiniekus. Pasākumu scenāriju izstrādāšanā bija iesaistīti nozīmīgi resursi – gan zinātnieki (etnogrāfi, folkloristi), gan praktiķi (kultūras namu un dzimtsarakstu nodaļu darbinieki), gan pārstāvji no politiskās varas lēmēj un izpildinstitūcijām, kas notika LKP CK darbiniekiem klātesot.

Vērtējot kultūras norises LPSR, Sergejs Kruks atzīmē, ka līdzās masu medijiem mākslu integrēja valsts pārvaldē kā politiskās komunikācijas jeb propagandas un aģitācijas instrumentu ar pievadķēdes funkciju, proti, elites – Komunistiskās partijas kā sabiedrības avangarda – vēstījuma pārraidīšanu valsts pilsoņiem, viņu morālo audzināšanu un profesionālo iemaņu skološanu atšķirībā no preses, radio un televīzijas literatūra, kino, teātris un mūzika pragmatisko saturu ietērpa mākslinieciskās formās, šādi pastiprinot vēstījuma emocionālo iedarbību (Kruks, 2008: 14–15).

Kultūra un sociālistiskais reālisms

Marksisma klasiķi kultūru definēja kā vispārcilvēcisku un šķirisku fenomenu. „Šķira, kura ir sabiedrības valdošais materiālais spēks, reizē ar to ir tās garīgais spēks. Šķira, kuras rīcībā ir materiālās ražošanas līdzekļi, un tāpēc to cilvēku domas, kuriem nav garīgās ražošanas līdzekļu, visumā ir pakļautas valdošajai šķirai.” (Markss, Engelss, 1979). Šāds redzējums atšķīrās no faktiski pirmās, vispārīgās kultūras definīcijas, ko sniedza Edvards Teilors (*Edward B. Tylor*), sakot, ka kultūra „ir viss cilvēku sabiedrības apgūto/pārņemto uzvedības modeļu spektrs. Kultūra ir viss, ko iegūst cilvēks kā sabiedrības loceklis – zināšanas, ticējumi, māksla, tiesības, morāle, ieražas u. c. jomas un ieradumi”

(Tylor, 1920: 1), ar noteiktas sociālās grupas un materiālo resursu lomu kultūras attīstībā. Kā pamatmetode PSRS kultūras saturam tika noteikta *sociālistiskais reālisms*. „Latvijas Padomju Enciklopēdijā” tas raksturots kā „globāla daiļrades metode”, „mākslinieciskās daiļrades sistēma”, kuras būtiskākie idejiski estētiskie principi ir „tautiskums, partejiskums, apzināts vēsturiskums un sociālistiskais humānisms”. Turpat akcentēts, ka sociālistiskais reālisms nav sastindzis kanons, bet ir „vēsturiski atklāts fenomens jauniem meklējumiem gan satura, gan formas aspektā” (Latvijas Padomju Enciklopēdija, 1987: 124).

No 21. gadsimta perspektīvas skatoties, mākslas zinātnieks Andris Teikmanis atzīst, ka, neraugoties uz pēdējos gados tapušo sociālistiskajam reālismam veltīto pētījumu daudzumu, tā „konceptuālie ietvari joprojām šķiet diezgan neskaidri”. Tos vieno atziņas, ka ar jēdzienu *sociālistiskais reālisms* saprot „gan noteiktas mākslinieciski stilistiskas izpausmes, gan visus sociālistisko sabiedrību ietvaros radītos un oficiālo institūciju akceptētos mākslas darbus, gan noteiktu mākslas politiskās iesaistes metodi un praksi” (Teikmanis, 2010: 30). Savukārt vairāku mākslas un padomju varas attiecībām veltīto grāmatu un rakstu autors S. Kruks, vērtējot sociālistisko reālismu, uzsvēra, ka tas kaut kā tika galā ar mākslas saturu, taču tam nebija skaidras koncepcijas par radošo metodi, un uz izteiksmes valodas pārmaiņām ideologi raudzījās ar aizdomām (Kruks, 2008: 15).

Pātagas un burkāna metode

Padomju okupācijas varas mērķis – pārveidot pārņemtās sabiedrības domāšanu un identitāti (*reshaped identity, reshaped culture*) atbilstoši padomju ideoloģijas priekšrakstiem, kas vēlās pār to no visiem iespējamiem kanāliem – drukātajiem un audiovizuālajiem medijiem (radio, kopš 1954. gada arī TV, kino), literatūru, mākslu, kā arī to, ko šobrīd saucam par vides reklāmu (plakāti), masu izrādēm⁵ u. tml..

Kā tika panākta nepieciešamā sadarbība ar atbilstošu kultūras produktu – komunistiskās ideoloģijas satura vietējai sabiedrībai atpazīstamu kultūras formu veidošanā – radītājiem, autoriem? Vai tā bija piespiešana un izmantošana vai abpusēji izdevīga sadarbība – mijiedarba? Šķiet, ka abejādi. Un šis jautājums risināms arī totalitārisma un posttotalitārisma griezumā.

Izdalāmi vismaz trīs veidi, kā padomju vara *pārliecināja* autorus radīt sociālistiskā reālisma kanonam atbilstošus darbus un uzturēt šo simulakru.

Pirmkārt, izmantojot represīvo sistēmu, apcietinot un izsūtot autorus vai npublicējot viņu darbus. Kā uzskatāmākie piemēri mākslinieku deportācijām arī pēc 1949. gada minamas mākslinieka Kurta Fridrihsona un Franču grupas (tika izsūtīti 1950./ 51. gadā), kā arī dzejnieka Knuta Skujenieka (izsūtīts 1962. gadā) lietas. Ar liegumu publicēt viņu darbus savulaik *pārmācīti* tādi dzejnieki kā Ojārs Vācietis, Vizma Belševica, jau pieminētais K. Skujenieks u. c.

Otrkārt, nodrošinot nepieciešamo kontroli, sākot ar uzdevumu formulēšanu (PSKP un LKP CK), satura kontroli radošajās savienībās: LPSR Rakstnieku savienība (1940), LPSR Mākslinieku savienība (1941), LPSR Komponistu savienība (1941), kas faktiski bija Latvijai pielāgoti ekvivalenti jau PSRS pastāvošu institūciju ar šādu pašu nosaukumu un funkcijām⁶; ar

⁵ Te pieminams rumāņu autores pētījums par masu izrādēm kā totalitārās varas komunikācijas veidu (Pātrašcu, 2013: 686-691 pp.).

⁶ Vairāki autori pēta radošo savienību izveidi un funkcijas PSRS. Piem., Kirils Timovs (Timoff, 2006)

cenzūru, ko realizēja Galvenā Literatūras pārvalde jeb GLAVĻITS, kas Latvijā darbojās kopš 1940. gada. Tās darbības mērķis bija „realizēt visāda veida politiski-ideoloģisko, militāro un ekonomisko kontroli pār publicēšanai un izplatīšanai nolemtiem iespieddarbiem, rokrakstiem, foto attēliem, gleznām utt., kā arī pār radio raidījumiem, kino filmām, lekcijām un izstādēm”. Pārvaldes uzdevumi bija formulēti ļoti plaši: „[...] nepieļaut sliktas kvalitātes izdevumus un radio raidījumus [...]; nepieļaut publicēt ziņas, kas atklāj GLP orgānu darba formas un metodes; [...] konfiscēt izplatīšanai aizliegtos izdevumus; [...] atļaut un noliegt ievest no ārzemēm literatūru, gleznas, kino filmas [...]; sastādīt izdošanai un izplatīšanai aizliegto izdevumu sarakstu.” (citēts pēc Zelmenis, 2007: 22–23)

Treškārt, komformisms tika veicināts arī ar dažādu goda nosaukumu un materiālo labumu (amati, honorāri, dzīvokļi, vasarnīcas, ceļazīmes uz kūrortiem u.tml.) palīdzību⁷.

Cilvēki dzīvoja un strādāja tajās robežās, kas viņiem bija atvēlētas, spēlēja ar tām kārtīm, kas iedalītas. Un tomēr ne velti tiek pieminēta „Ezopa valoda” padomju autoru un auditorijas komunikācijā – „savējie sapratīs”. Un saprata. Citi – nē vai arī izlikās nesaprotam.

Secinājumi

Iepriekš izklāstītais uzrādīja kultūras produktu autoru mijiedarbību ar varu, faktiski varas iniciētos stimulus šādai sadarbībai/ mijiedarbībai. Komunistiskais režīms ar totalitārisma un posttotalitārisma piemītošo jaudu radīja plašu institucionālo tīklu, kontroles un ietekmes mehānismus sociālistiskā reālisma kanonam atbilstošu kultūras produktu radīšanai, bet ar laiku autori pielāgojās un izmantoja sistēmu savā labā.

Ja sākotnēji atpazīstamās vietējās kultūras simboli, zīmes, personības tika izmantotas kā atbalsts komunistiskās ideoloģijas un jauno padomju tradīciju novadīšanai līdz „visplašākajām tautas masām”, tad mūsdienās šīs simbiozes starp padomju internacionālo kultūru un vietējo kultūru rezultāts saskatāms dažu *jaunieviestu* padomju tradīciju liegā pārmantošanā un uzturēšanā (deju svētki, skolēnu dziesmu un deju svētki, bērniības un pilngadības svētki, 8. marts u. tml.).

Avoti un literatūra

1. **Bleiere, D.** (2000). Latvijas kultūra abpus dzelzs priekškara 1945–1990. *Doma*. 6. sēj. Rīga, 18.–39. lpp.
2. **Bleiere, D.** (2002). Kultūrpolitika Latvijā 1959.–1962. gadā. *LVIŽ*. Nr.3. 187.–191. lpp.
3. **Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I. u. c.** (2005). *Latvijas vēsture: 20. gadsimts*. Rīga: Jumava. 353.–363. lpp.
4. **Bleiere, D.** (2012). *Eiropa ārpus Eiropas: dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 159 lpp.
5. **Briedis, R.** (2010). *Teksta cenzūras īsais kurss*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 184. lpp.
6. **Brūmane, G.** (2009). Totalitārisma ikonogrāfija: Latvijas padomju politiskais plakāts, 1945.–1965. gads. *No: Dzintars Ērglis (sast.) Okupācijas režīmi Baltijas valstīs 1940–1991. Vēsturnieku komisijas raksti. 25. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 327.–353. lpp.
7. **Butulis, I.** (2004). Padomju kultūrpolitikas aspekti dažos padomju preses izdevumos (1945–1949). *No: Ērglis, Dz. (sast.) Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gads. Vēsturnieku komisijas raksti. 13. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 427.–441. lpp.;
8. **Ciganovs, J.** (2007). Padomju ideoloģijas ietekme uz muzeju darbību Latvijā 20. gadsimta 40.–60. gados. *No: Rudīte Vīksne (sast.) Latvijas un Austrumeiropa 20. gadsimta 60. – 80. gados. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 20. sēj.* 179.–184. lpp.

⁷ Sergejs Kruks, izvērtējot arhīva materiālus, secina, ka nereti padomju kulta personu monumentu radīšana nebija saistīta ar ideoloģiju, bet gan ar peļņas gūšanu (Kruks, 2011: 178. lpp.)

9. **Eglāja-Kristone, E.** (2013). *Dzelzsgriezēji. Latvijas un Rietumu trimdas rakstnieku kontakti*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. 340 lpp.
10. **Groys, B.** (1992). *The Total art of Stalinism. Avant-Garde, Aesthetic Dictatorship, and Beyond*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 126 p.
11. **Kalna, B.** (2014). *Teātris totalitārisma laika mākslas kontekstā (1940–1945)*. Rīga: LFMI. 272 lpp.
12. **Karlson, A.** (2009). Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gs. četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr.4. 92.–110. lpp.
13. **Karlson, A.** (2010). Koru un deju kopu koncerttērpi kā latviskās identitātes simboli padomju Latvijā: 1940.–1990. *Sabiedrība un kultūra*. XII sēj. 35.–42. lpp.
14. **Klotiņš, A.** (red.) (2011). *Mūzika okupācijā: Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade, 1940–1945*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 695 lpp.
15. **Kruks, S.** (2008). „Par mūziku skaistu un melodisku!” *Padomju kultūras politika, 1932. –1964*. Rīga: Neputns. 224 lpp.
16. **Kruks, S.** (2008). Pilsētas semiotizācija: politiskais rituāls un mākslas konjunktūra pieminekļu celtniecībā padomju Latvijā. *Letonika. Humanitāro zinātņu žurnāls*. 83. –119. lpp.
17. **Kruks, S.** (2011). *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminkeļu celtniecība un demontāža Latvijā 1945–2010*. Rīga: Neputns. 526 lpp.
18. **Kruks, S.** (2012). Tradīcijas robežas: vasaras saulgriežu svētku pārveidošana 1960.–2010. gadā. *Letonika. Humanitāro zinātņu žurnāls*. Nr. 3 (24) 34.–48. lpp.
19. *Latvijas Padomju enciklopēdija* (1987). 9.sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija. 736 lpp.
20. **Markss, K., Engelss, F.** (1979). *Darbu izlase*: 1. sēj. Rīga: Liesma. 646 lpp.
21. **Orvel, Dž.** (1989). *1984 i esse raznih liet. Vspominaia voinu. Podavlenie literaturi. Pisateli i Leviafan*. Moskva: Progress. 384 str.
22. **Pātrašcu, C.** (2013). Media and the Totalitarian Society: Spectacle, ‘Simulacra’ and the Construction of (un)Reality in Communist Romania. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 92. 686–691 pp.
23. **Rasa, I.** (2008). *Latviešu sabiedrības kultūraktivitātes (1800–1991)*. Rīga: Raka. 358 lpp.
24. **Strods, H.** (2007). Trimdas izdevumu cenzūra Latvijas PSR (1958–1990). *No: Rudīte Vīksne (sast.) Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 425.–451. lpp.
25. **Teikmanis, A.** (2010). *Mākslas un politikas attiecību semiotika. Vizuālo un verbālo vēstījumu mijiedarbība Latvijas padomju perioda glezniecībā*. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija. 76. lpp.
26. **Timoff, K.** (2006). *Creative Uninon. The Professional Organization of Soviet Composers, 1939 – 1953*. Ithaca and London: Cornell UNiversity Press. 315 P.
27. **Treija, R.** (2007). Kristību ceremonijas analogi padomju tradīcijās. *Letonika. Humanitāro zinātņu žurnāls. Literatūra. Foklora. Māksla*. Nr.16. 178–191. lpp.
28. **Tylor, E. B.** (1920). *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*. Vol.I. 2nd. Ed. London: John Murray, Albemarle street, W. Pieejams: <https://archive.org/stream/primitivculture01tylouoft#page/n17/mode/2up> (pēdējo reizi sk. 25.06.2017.)
29. **Uzule, L., Zelče, V.** (2014) *Latviešu kapusvētki: identitātes rituāls*. Rīga: Mansards. 285 lpp.
30. **Zelmenis, G.** (2007) Kultūras pārraudzība un cenzūra Latvijā padomju okupācijas apstākļos 1940.–1941. gadā. *No: Rudīte Vīksne (sast.) Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados*. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 21. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 15.–44. lpp.

Edvīns Evarts

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts

Latvija, Rīga

NARKOMĀNIJA NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS LAIKĀ LATVIJĀ

USE OF DRUGS DURING THE NAZI OCCUPATION IN LATVIA

Summary

After Nazi Germany occupied the territory of the former Republic of Latvia, there appeared a shortage of different narcotic substances, caused by confiscations and evacuations by the Soviet military and civilian authorities. Some of medical supplies in pharmacies were burned during the fighting, especially in Liepāja and Daugavpils, and most of the remaining drugs were confiscated by the Wehrmacht to use them according to their suitability. For the Latvian civilian population there remained only a small portion of the needed medical narcotic substances. The problem was exacerbated by the fact, that the Nazi occupying authorities in 1941 were not able to arrange the necessary supplies from Germany.

The lack of narcotic medical substances was the reason for gradually tightening control over the use of the existing medical drugs, identifying drug users and controlling doctors who prescribed the relevant substances. As a result of inspections by the local authorities, there were identified many unregistered drug users and various false recipes. Nevertheless the number of drug addicts in Latvia during the war was negligible due to many circumstances. Most importantly, it should be emphasized that without a special permit it was not possible to travel to Germany, from where the illegal drugs were imported during the interwar period.

Key words: Latvia during WWII, pharmacy, drug users.

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, farmācija, narkomānija.

Anotācija

Nacistiskā Vācija 1941. gada vasarā iekaroja Latvijas teritoriju, un par farmāciju atbildīgās iestādes konstatēja faktu, ka medicīniskām vajadzībām ir vērojams būtisks dažādu narkotisko vielu deficīts. Tas bija saistāms ar to, ka padomju vara atkāpjoties bija aizvedusi līdzīgu daļu narkotisko vielu, kas glabājās lieltirgotavās. Aptiekās palikušās narkotikas daļēji bija gājušas bojā karadarbības rezultātā, daļēji tās bija konfiscējis vācu vērmahts savām vajadzībām.

Vācu civilai administrācijai 1941. gadā tā arī neizdevās noorganizēt ārstniecībā nepieciešamo vielu piegādes no Vācijas. Tāpēc esošo narkotisko vielu izlietojumu atbildīgās iestādes sāka stingri kontrolēt, gan veicot narkomānu precīzu uzskaiti, gan kontrolējot katru gadījumu, kad ārsti izrakstīja narkotikas saturošus medikamentus. Rezultātā Farmācijas pārvalde spēja reģistrēt vairākus desmitus iepriekš nezināmu narkomānu, kā arī ierobežot ārstu izrakstītas narkotiskas vielas saturošas receptes. Konstatētas tika arī daudzas viltotas receptes. Tomēr kara laikā narkomānu skaits bija neliels, jo narkotisko vielu pieejamība bija ļoti apgrūtināta.

Raksts tapis, turpinot ikdienas dzīves pētīšanu Latvijas teritorijā Otrā pasaules kara laikā. Neskatoties uz izdoto monogrāfiju par ikdienas dzīves problēmām, daudz jautājumu monogrāfijā nav atspoguļoti pietiekami, jo dokumenti par daudzām tēmām joprojām nav pilnībā apzināti un izpētīti. Raksta tapšanas gaitā mērķtiecīgas darbības rezultātā, kur zināmu lomu nospēlēja nejaušība, ir izdevies atrast dokumentus par vienu no ikdienas dzīves aspektiem Otrā pasaules kara laikā – narkotiku lietošanu medicīnā un pastarpināti arī par narkomāniju, tās izplatību un problēmām.

Narkomānijas tēma Eiropas līmenī 2015. gadā vēstures pētnieku vidū izsauca lielu uzmanību sakarā ar Normana Olera (*Norman Ohler*) iznākušo nopietno pētījumu par narkotiku lietošanu Trešajā Reihā, sevišķi narkotisko vielu izmantošanu vērmahta karavīru apreibināšanas nolūkos (Ohler, 2015). Pētījums ir iespaidīgs, viens no vadošajiem vācu vēsturniekiem Hans Momzens, norādīja, ka grāmata mainot visu vēstures kopainu. Grāmatā precīzi atainots, ka tajos gadījumos, kad ar ideoloģiju vien vācu karavīru cīņas gribu vairs nav varēts ietekmēt, masveidā izmantota narkotiska viela pervitīns, turklāt apstākļos, kad oficiāli atzīta bija apreibinošo vielu apkarošanas politika. Piemēram, uzbrukuma laikā Francijai vērmahta rīcībā bijušas aptuveni 35 miljoni pervitīna devu, kas tika liktas lietā. Pervitīns ir mūsdienās pazīstams kā narkotikā viela metamfetamīns, tajā laikā tas bija pieejams katrā aptiekā. Daudzi nacistu vadoņi lietoja narkotiskas izcelsmes stimulantus, ieskaitot Ā. Hitleru, morfija lietotāju H. Geringu u. c.

Nacistiskajā Vācijā pervitīnu ražoja pēc japāņu ķīmiķa 1893. gadā sintezētās vielas, kura 1920. gadā tika patentēta un no 1938. gada masveidā ražota Vācijā, Berlīnē. Pervitīns ātri ieguva plašu publikas piekrišanu un bija alternatīva pirms 1933. gada Veimāras republikas laikā plaši lietotajam kokaīnam. Neskatoties uz salīdzinoši efektīvo iedarbību, nacistiskās Vācijas ārsti ātri saprata, ka ilgākā laika posmā lietojot preparātu, sekas ir ārkārtīgi nelabvēlīgas lietotājam, turklāt idejiski tā lietošana nebija savienojama arī ar nacistu propagandēto „tautas veselību”.

Materiāli par narkotiku lietošanu un narkomāniju Latvijā Otrā pasaules kara gados atrodami Latvijas Valsts vēstures arhīvā (LVVA) un Latvijas Valsts arhīvā (LVA). Saglabājušies dokumenti nav pilnīgi, tomēr pietiekoši, lai radītu priekšstatu par situāciju Latvijā Otrā pasaules kara laikā. Arhīvu dokumentus papildina vācu okupācijas laikā iznākošās preses materiāli, taču tie par šo tēmu nav pārāk izsmeļoši. Atmiņu literatūra narkomānijas tēmu Otrā pasaules kara laikā vispār neskar, acīmredzot narkotisko vielu lietotāji atmiņas nav atstājuši.

Latvijā narkotiku lietošana vēl pirms Otrā pasaules kara nebija sveša parādība. Par to sevišķi 1924. gadā un 1925. gadā aktīvi informēja prese, sevišķi avīze „Jaunākās Ziņas”, publicējot vairākus desmitus rakstu, saistītus ar kokaīna lietošanu (Lipša, 2007: 4). Plašāku atpazīstamību narkomānijas problēma ieguva saistībā ar 1924. gadā atklāto faktu, kad kāds Ārlietu ministrijas kurjers bija izmantojis diplomātisko pastu lielu partiju narkotiku pārvadāšanai. Oficiāli bija atļauts uzglabāt paša lietošanai paredzētu kokaīnu, sodāma bija vienīgi tā neatļauta tirgošana, ko pierādīt bija grūti. Attieksme pret narkotiskām vielām, tai skaitā kokaīnu vēl nebija noteikti noliedzīga. Kokaīns raksturots kā „nomierinošs līdzeklis gluži kā morfijs, opijs vai heroīns” (Atpūtai: 5), vienlaikus norādot, ka tā lietotājiem pastāv iespēja saslimt „dažādām fiziskām un psihiskām kaitēm”. 1930. gados kokaīna tirdzniecība Latvijā saruka (Lipša, 2007: 4), tomēr problēma turpināja pastāvēt.

Sākoties Otrajam pasaules karam, 1939. gada 1. septembrī, Farmācijas pārvalde informēja neatkarīgās Latvijas valdību, ka zāļu lieltirgotavās medikamenti, arī narkotikas saturoši, krājumā bija tikai gandrīz vienam gadam. Rezultātā Latvijas valdība 1940. gada janvārī norīkoja divus pārstāvju komandējumā uz Vāciju un Holandi, lai iepirktu tos ārstniecības līdzekļus, ko vēl brīvajā tirgū varēja iegādāties. Šim nolūkam Latvijas valdība iztērēja trīs līdz četrus miljonus latu. Preces Latvijā tika piegādātas no aprīļa līdz pat jūnijam

mēnesim. Tādējādi padomju okupācijas periodā no 1940. gada vasaras līdz pat nacistiskās Vācijas iebrukumam iedzīvotāji tikpat kā neizjuta ārstniecības līdzekļu trūkumu.

Situācija mainījās 1941. gada jūnijā, kad padomju vara atkāpjoties paņēma līdzīgu daļu medikamentu, tai skaitā tikpat kā visus narkotiskos līdzekļus: „pāri par 9 kg kokaīna (parastos apstākļos šī daudzuma mūsu valsts vajadzībām pietiktu apmēram pusotram gadam), ap 5 kg morfija, 50 kg kofeīna, 50 kg kodeīna un pāri par 3500 ampulu kokaīna un morfija, dažāda lieluma un koncentrācijas” (Tēvija, 1941). Karadarbības rezultātā 1941. gada jūnijā nodega arī viena no zāļu lieltirgotavām Liepājā, kas būtiski apgrūtināja jau tā sarežģīto situāciju.

Tikai pēc vācu Civilpārvaldes nodibināšanas, 1941. gada 1. septembrī, atbildīgās vietējās iestādes iespēju robežās sāka risināt medikamentu piegāžu jautājumus. Tos atrisināt traucēja pasta ierobežotā darbība, kas līdz novembra beigām civilās vajadzības apkalpoja tikai Latvijas robežās. Piemēram, 1941. gada novembrī Vācijas farmācijas firmas pat esošu krājumu gadījumos norādīja, ka tām nav iespējams nosūtīt uz Latviju nekādus medikamentus, jo pasta satiksme ar Latviju vēl nebija atjaunota.

Strauji izsīkstot jau tā minimāliem narkotisko vielu krājumiem, situācijā, kad nevarēja prognozēt krājumu papildināšanu, Veselības departaments sāka spert nepieciešamos soļus narkotisko vielu aprites stingras kontroles virzienā. Pirmais nopietnais solis bija 1941. gada 14. novembrī pieņemtais lēmums visus zināmos narkomānus pakļaut dažu īpaši izraudzītu ārstu kontrolei, kuru uzdevums būtu rūpēties par to, lai katram narkomānam netiktu izsniegtas narkotikās vielas vairāk par 0,8 gramiem mēnesī. Šāda sistēma neļautu uzskaitē esošiem narkomāniem doties pie dažādiem ārstiem, lai tādējādi iegūtu lielāku narkotisko vielu daudzumu.

Šim uzdevumam bija izraudzīti trīs ārsti: Centra rajona poliklīnikas vadītājs Dr. G. Dimza, Sarkandaugavas rajona poliklīnikas vadītājs Dr. H. Rīšbergs⁸ un Brīvības gatves rajona poliklīnikas vadītājs Dr. P. Grīnbergs. Ārsti minētās personas drīkstēja pieņemt tikai poliklīnikas telpās, tiem parakstītās zāles varēja saņemt vienīgi bijušās Tautas Labklājības ministrijas aptiekā Ādolfa Hitlera (Brīvības) ielā 42. Citas aptiekas šīs receptes pieņemt nedrīkstēja. Turklāt visas receptes, ko izrakstījuši citi ārsti pēc 16. novembra, bija jāuzskata par nederīgām.

Tā kā narkomānu uzskaite padomju laikā nebija pilnīga un karadarbības rezultātā bija iespējamas izmaiņas, lai noskaidrotu katras personas dzīves vietu, Tautas Labklājības ministrijas aptiekai bija pienākums, izsniedzot narkotiku saturošas vielas, pēc pases datiem reģistrēt katra cilvēka vārdu, vecumu un adresi, lai „vajadzības gadījumā tos varētu internēt kādā slēgtā ārstniecības iestādē”.⁹ Klāt bija pievienots saraksts ar 24 personām, no kurām 9 bija sievietes. Šo sarakstu izsūtīja visām Rīgas aptiekām.

Plašākai publikai narkotisko vielu izrakstīšanas ierobežojumi kļuva zināmi no 1941. gada 27. decembra laikrakstā „Tēvija” publicētā raksta „Rīkojums par narkotisko vielu parakstīšanu un izsniegšanu”.¹⁰ Publicētajā rīkojumā bija noteikts, ka ārstiem ir pienākums ziņot Veselības departamentam par visiem tiem narkotisko vielu parakstīšanas gadījumiem, kad atsevišķam slimniekam mēneša laikā ir nozīmēts vairāk nekā viens grams

⁸ 1943. gada 6. aprīlī Rīgas II poliklīnikas vadītājs Dr. Hermanis Rīšbergs mainīja darba vietu un viņa vietā nāca Dr. Anna Lielturks. LVA, P680: 2, 3, 27. lp.

⁹ Veselības departaments Farmācijas pārvaldes priekšniekam. 12.11.1941. LVA, P680, 2, 1, 10. lp.

¹⁰ Rīkojums par narkotisko vielu parakstīšanu un izsniegšanu. Tēvija, 27.12.1941, Nr.152

narkotiku. Tas tika attiecināts arī uz vēža slimniekiem, par kuriem bija jāiesniedz rīcību attaisnojošs motivācijas raksts.

Jau 1941. gada decembra beigās Veselības departaments, pārbaudot ārstu izrakstītās receptes par laika posmu no 1. novembra līdz 15. decembrim, konstatēja, ka „daudzas personas pēc šīm receptēm ir saņēmušas narkotiskās vielas tādos daudzumos, kas neatbilst normāla patēriņa vajadzībām, bet gan kalpo narkomānijai. Departamentam ir nācis zināms, ka šai gadījumā tie narkotisko vielu saņēmēji, kuru vārdi vēl nefigurē narkomānu sarakstos, pa lielākai daļai paši nav narkomāni, bet komplektējas no narkomānu apgādātājiem – izpalīgiem”.¹¹ Tādēļ Veselības departaments sagatavoja vēl vienu sarakstu, kurā bija minētas papildus trīsdesmit aizdomīgas personas, kas „saņēmušas narkotiskās vielas ārstniecībai neatbilstošos vairumos”¹² Veselības departamentam bija arī aizdomas, ka vismaz daļa receptēs fiksēto vārdu ir fiktīvi, tādēļ vēlreiz tika pasvītrotā nepieciešamība katrā aizdomīgā gadījumā pierakstīt attiecīgo zāļu saņēmēju personīgo informāciju. Šo sarakstu 1942. gada 17. janvārī Farmācijas pārvalde rīkojuma veidā ar aizliegumu izsniegt narkotiskās vielas izsūtīja visām Rīgas aptiekām.¹³

Līdz 1942. gada marta vidum Veselības departaments bija apkopojis visu ienākušo informāciju un 20. martā aptiekām izsūtīja jaunu sarakstu, kurā bija minētas 33 personas, no kurām 14 bija sievietes.¹⁴ Vienlaicīgi Veselības departaments konstatēja, ka „ļoti daudz” gadījumos receptes ir tikušas viltotas. Tāpēc tika ieviestas stingrākas prasības narkotisko vielu saturošu medikamentu izsniegšanā – tos drīkstēja izsniegt tikai trīs dienu laikā no recepšu izrakstīšanas dienas, bija jāreģistrē uz receptes saņēmēja pases dati un paraksts, un šaubu gadījumos bija jāsazinās ar recepšu izrakstītāju. 1942. gada beigās narkomāniem narkotiku saņemšanu pilnībā aizliedza.¹⁵ Kara laikā narkomānu sarakstu arvien papildināja, atklājoties arvien jauniem gadījumiem, piemēram, 1943. gada 2. martā sarakstam pievienoja divas jaunas narkomānes.¹⁶

Atsevišķos gadījumos dažu ārstu darbība ārkārtīgi veicināja narkomānijas izplatīšanos un neatbilda mediķu darba pamatprincipiem. Piemēram, 1941. gada rudenī tika sākta izmeklēšana pret ārstu Augustu Krūmiņu, kurš uz kopējā ārstu darbības fona lielā skaitā bija izrakstījis receptes ar narkotiku saturošām vielām. Pēc izmeklēšanas materiāliem tika atklāti fakti, kas norādīja, ka ārsta rīcība izraisījusi aizdomas jau arī agrāk. Jau 1940. gada 6. jūnijā viņam bija atņemtas tiesības izrakstīt narkotiskās vielas jebkādā veidā un daudzumā, tas bija „kā sods par neatlaidīgu un sistemātisku narkotisko vielu izrakstīšanu saviem pacientiem un narkomānijas veicināšanu.”¹⁷ Pēc tiesību atjaunošanas, laika posmā no 1941. gada 22. septembra līdz 31. oktobrim, ārsts bija spējis izrakstīt 31 recepti medikamentiem, kuru sastāvā ir narkotiskās vielas. Neskatoties uz pārrunām Veselības departamentā un brīdinājumu, novembrī ārsts bija atkal izrakstījis vēl 29 šādas receptes, it kā personīgām vajadzībām, „tomēr departaments ir guvis norādījumus, ka pret šīm receptēm

¹¹ Veselības departaments Farmācijas pārvaldei. 31.12.1941. LVA, P680, 2, 2, 2. lp.

¹² Turpat.

¹³ Rīkojums visām Rīgas aptiekām. Farmācijas pārvaldes priekšnieks. 17.1.1942, LVA, P680, 2, 2, 1. lp.

¹⁴ Rīkojums visiem Rīgas aptieku pārvaldniekiem. 20.03.1942. LVA, P680, 2, 2, 16. lp.

¹⁵ Pārskats par Farmācijas pārvaldes un viņai pakļauto uzņēmumu darbību laikā no 1941. g. 1. jūlija līdz 1942. g. 1. decembrim.

¹⁶ Veselības departaments Farmācijas pārvaldes priekšnieka kungam. 02.03.1943. LVA, P680, 2, 3, 15. lp.

¹⁷ Veselības departaments Iekšējās pārvaldes un personālietu ģenerāldirektora kungam. 15.12.1941. LVA, P680, 2, 1, 4. lp.

saņemtā narkotika atkal nonākusi narkomānu rokās”.¹⁸ Rezultātā ārstam no 1941. gada 20. decembra atņēma tiesības vienu gadu izrakstīt narkotisku vielu saturošas receptes.¹⁹

Diemžēl šādi gadījumi bija vairāki. Piemēram, 1942. gadā Alojās rajona ārsta Augusta Bukleviča gadījumā: viņš jau 1940. gada 19. aprīlī tika brīdināts par uzkrītoši biežu narkotisko vielu izrakstīšanu lauku iedzīvotājiem. Neņemot vērā aizrādījumu, padomju okupācijas laikā šādus medikamentus ārsts turpināja izrakstīt. 1941. gada martā ārstam aizliedza izrakstīt narkotikas saturošas zāles.²⁰ Pēc padomju okupācijas varas padzīšanas A. Buklevičs narkotisko vielu parakstīšanu plašos apmēros turpināja. 1941. gada 19. decembrī Veselības departaments viņam izteica rājienu, tas gan nedeļa cerētos rezultātus, un ārsts „narkotisko vielu parakstīšanu neatlaidīgi turpināja”, kamēr viņam 1942. gada 23. februārī aizliedza izrakstīt šāda veida receptes līdz 1942. gada 1. aprīlim. Aizlieguma termiņam beidzoties, ārsts narkotisko vielu parakstīšanu strauji atjaunoja un līdz 1. septembrim bija izrakstījis 214 narkotikas saturošas receptes. Rezultātā ārstam no 1942. gada 25. septembra uz vienu gadu Veselības departaments aizliedza izrakstīt medikamentus, kas saturēja narkotiskās vielas.²¹

Narkotiskās vielas, tāpat kā marli un vati, vācieši vispirms novirzīja vērmahta vajadzībām. Tomēr nepieciešamība pēc sāpju remdējošiem līdzekļiem gan slimnīcās, gan, ārstējot smagas kaites mājas apstākļos, bija liela. Piegādes jautājumu ja ne pilnībā, tad tomēr vismaz apmierinošā līmenī pakāpeniski izdevās sakārtot. Tomēr arī šādos gadījumos, kad narkotiskās vielas tika atļauts ievest Latvijas ģenerālapgabala teritorijā, ne viss notika pēc plānotā. 1942. gada martā Rīgā tika ievests 200 kg 90 % jēlmorfija, kura piegāde muitas formalitāšu dēļ aizkavējās līdz pat 29. jūnijam – faktiski nepilnus četrus mēnešus.²²

Narkotiskās vielas kara laikā izrakstīja dažādos gadījumos, piemēram, miokardijas, smagas saslimšanas ar tuberkulozi gadījumā. Lietojot medikamentus, kas saturēja lielu narkotisko vielu devu, nereti slimnieki kļuva par aktīviem narkomāniem. Piemēram, 1942. gada sākumā Tuberkulozes slimnīcā internētais slimnieks O. Salduksnis bija apstaigājis vairākus Rīgas ārstus un no tiem saņēmis narkotiskā līdzekļa „Dicodid’a” receptes. Laika posmā no 1941. gada 15. decembra līdz 1942. gada 15. janvārim viņš pret sešu ārstu receptēm bija saņēmis 180 preparāta „Dicodid’a” tabletes, „tādējādi apdraudot šīs vielas taisnīgu sadali un sagraujot savu jau tā vājo veselību”.²³

Lai kontrolētu narkotisko vielu parakstīšanu, Veselības departaments katru mēnesi pārbaudīja visus izrakstīto narkotisko vielu gadījumus, atsevišķi izdalot aizdomīgākos, kurus pārbaudīja īpaši. 1944. gada 15. janvārī, Rīgas aptieku pārvaldnieku informatīvajā sanāksmē, Farmācijas pārvaldes priekšnieks Aleksandrs Dzirne ziņoja, ka, pateicoties stingrajai uzraudzībai, narkotisko vielu pavirša izrakstīšana bija būtiski samazinājusies un ka „tagad aizdomīgas receptes ienāk 10 – 20 /agrāk 200/”.²⁴ Lielākajā daļā gadījumu, medikamenti, kuri saturēja narkotiskas vielas, bija parakstīti pamatoti. Pārbaudes turpinājās līdz pat 1944. gada augustam, kad, piemēram, pārbaudīja ārsta A. Zvejnieka izrakstīto

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Farmācijas pārvaldes rīkojums visām aptiekām. 17.12.1941, LVA, P680, 2, 1, 2. lp.

²⁰ Veselības departamenta direktors Dr. E. Bušs Iekšlietu ģenerāldirektora kungam. LVA, P680, 2, 2, 63. lp.

²¹ Rīkojums. Farmācijas pārvaldes priekšnieks. 29.09.1942. LVA, P680, 2, 2, 61. lp.

²² Ķīmiski farmaceitiskās rūpniecības un tirdzniecības uzņ. „Farmācija” Farmācijas pārvaldei. LVA, P680, 2, 123, 11. lp.

²³ Veselības departaments Rīgas pilsētas tuberkulozes slimnīcas vadītājam Dr. L. Pinkas kundzei. LVA, P680, 2, 3, 8. lp.

²⁴ Rīgas aptieku pārvaldes informatīvā sanāksme. Protokols. LVA, P680, 2, 136, 92. lp.

recepti, kuru turēja aizdomās par viltojumu. Tomēr izrādījās, ka ārstu pirms dažiem mēnešiem bija ķērusi ķermeņa labās puses paralīze, un recepte bija rakstīta ar kreiso roku.²⁵

Recepšu viltošana bija vienīgais veids, kādā varēja nelegāli piekļūt narkotiskām vielām. Viltošana notika visdažādākajos variantos. Iespējams daļēji vainīga bija arī aptieku pārvaldnieku attieksme, pārbaudot recepšu īstumu, to 1942. gada martā norādīja Veselības departaments: „jāpiebilst, ka viltojumi ir tik rupji un acīmredzami, ka neviļus jābrīnās par dažu aptieku receptoru, resp., pārvaldnieku paviršību recepšu kontrolē, kas iedrošinājusi viltotājus un apgrūtina izmeklēšanas gaitu, jo neviens no vainīgajiem nav aptiekā aizturēts un nodots policijas rīcībā.”²⁶ Vienkāršākos gadījumos viltojumi bija viegli atklājami, kā tas bija 1943. gada 27. februārī, kad Farmācijas pārvalde konstatēja, ka aptiekas pret receptēm, kuras bija zīmogotas ar uzlīmi „Veselības departaments. Valsts darbinieku ambulances zobārsts”, ir izsniegušas narkotisku vielu saturošus medikamentus. Tāda iestāde pastāvēja padomju laikos, kas aptieku darbiniekiem bija jāpamana, tā norādīja Farmācijas pārvalde.²⁷

Dažkārt viltotas tika atsevišķu ārstu receptes, piemēram, 1943. gada 6. aprīlī, kad Farmācijas pārvalde visiem Rīgas aptieku pārvaldniekiem norādīja, ka „pēdējā laikā aptiekās pastiprinātā mērā tiek prezentētas viltotas ārstes A. Bites-Zārdiņas receptes dikodila saņemšanai. [...] Farmācijas pārvalde uzdod šādu recepšu uzrādītājus aizturēt un nodot policijas rīcībā, ziņojot par aizturēšanu Farmācijas pārvaldei.”²⁸ Šajos gadījumos bija nozagtas apzīmogotas recepšu blankas un viltoti dakteru Alīdes Bites-Zārdiņas un Annas Kalniņas paraksti. Lai notvertu viltotājus, sākot no aprīļa, abas ārstes vairs neparakstīja Dicodil'u.²⁹ Līdz gada beigām recepšu viltotāji bija noķerti.³⁰

Recepšu pārbaudes 1943. gadā nejauši atklāja veselu viltojumu shēmu. Viss sākās 1943. gada 10. aprīlī, kad Liepājas kopējās slimnīcas aptiekā Republikas ielā saņēma, it kā Liepājas ārstes E. Grīnbergas parakstītu un ar tās amata zīmoga nospiedumu apliecinātu izrakstītu morfija recepti. Recepti bija iesniegusi jau no 1941. gada jūlija zināmā narkomāne un bijusī slimnieku kopēja Elvīra Manteniņš, kura bija raksturota kā „glīta izskata, vidēja auguma, labi ģērbta jauna sieviete”.³¹ Pārbaudot receptes patiesumu, ārste noliedza tās izrakstīšanas faktu, norādot, ka recepte ir viltota. Turpinot jau padziļinātu pārbaudi, atklājās, ka arī citās Liepājas aptiekās bija iesniegtas un izpildītas pavisam 75 narkotisko vielu receptes. (Liepājas kopējas slimnīcas divās aptiekās – 28 receptes vienā un 8 otrā, Tirgus aptiekā – 22 receptes, Jūrmalas aptiekā – 13 receptes, Annas aptiekā – 4 receptes). Receptes it kā bija izrakstījuši četri Liepājas ārsti. Tās bija viltotas, „iegūtas no aptiekām uz viltotu ārstu receptēm, izdzēšot oriģinālrecepšu tekstus un slimnieku uzvārdus un vārdus un ierakstot tanī vietā viltus uzvārdus un vārdus un narkotiku”.³² Viltojumi bijuši tik „veikli”, ka dažkārt pat ārstiem bijušas grūtības viltojumu atpazīt. Parakstītas bija gandrīz tikai morfija ampulas. E. Manteniņš tika ievietota ārstēties Liepājas pilsētas slimnīcas nervu slimību nodaļā.

²⁵ Veselības departaments Farmācijas pārvaldes priekšnieka kungam. 03.08.1944. LVA, P680, 2, 135, 80. lp.

²⁶ Veselības departaments Farmācijas pārvaldes priekšnieka kungam. 12.03.1942. LVA, P680, 2, 133, 27. lp.

²⁷ Farmācijas pārvaldes priekšnieks. Atgādinājums Rīgas aptieku pārvaldniekiem. 27.02.1943. LVA, P680, 2, 3, 9. lp.

²⁸ Rīkojums visiem Rīgas aptieku pārvaldniekiem. 06.04.1943. LVA, P680, 2, 3, 24. lp.

²⁹ Norādījums Nr.6. Visiem aptieku pārvaldniekiem. 20.04.1943. LVA, P680, 2, 3, 34. lp.

³⁰ Norādījums Nr.6. Visiem aptieku pārvaldniekiem. 09.12.1943. LVA, P680, 2, 3, 60. lp.

³¹ Farmācijas pārvaldes IV ārstniecības līdzekļu lieltirgotavas pārvaldniekam prov. Kriģena kungam Veselības pārvaldes vadītājs. 10.04.1943. LVA, P680, 2, 134, 78. lp.

³² Liepājas apgabaltiesas prokurora kungam Farmācijas pārvaldes priekšnieks. 28.04.1943. LVA, P680, 2, 134, 75. lp.

Neskatoties uz zināmiem panākumiem cīņā ar narkomāniju, 1944. gada janvārī apcietināja septiņu personu lielu bandu, kas nodarbojās ar kokaīna pārdošanu.³³ Viņu rīcībā izrādījās „lielāks kokaīna daudzums”. Visi iesaistītie stājās vācu Sevišķās tiesas priekšā, kuras lēmumi praksē bija bargi. Šis gadījums izsauca lielu sabiedrības rezonansi, un to nopublicēja arī ietekmīgajā vācu avīzē „Deutsche Zeitung im Ostland”.

Ne visi ārsti stingri ievēroja narkotisko vielu saturošo medikamentu izrakstīšanas noteikumus, kas pēc iespējas paredzēja samazināt to apriti. Gadījās, ka atsevišķi ārsti īpaši nepārbaudīja pacienta stāvokli un tikai uz sūdzību pamata izrakstīja tiem narkotiskas vielas saturošus medikamentus. Tādus gadījumus fiksēja vēl 1944. gada jūnijā. Veselības departaments konstatēja, ka vairāki Rīgā praktizējošie ārsti „ārkārtīgi pavirši novērtē savu pacientu veselības stāvokli un ar vieglu roku izraksta tiem narkotiskās vielas, neievērojot pie tam pastāvošos rīkojumus.” Šādu situāciju nekavējoties izmantoja esošie narkomāni, uzdodoties tiem svešos vārdos un simulējot sāpīgas lēkmes. Lai cīnītos ar šādiem gadījumiem, Veselības departaments izlēma vērsties tiesā par krāpšanu pret vienu no aktīvākajām narkomānēm Adelīnu Zēbergu. Morfija lietotāja A. Zēbergs 1944. gada februārī bija saņēmusi divas receptes, kas tika izrakstītas uz svešiem vārdiem gan no ārstes E. Amatnieks-Frembergs, gan ārsta Viļa Nāgela. Tā paša gada 23. martā Farmācijas pārvalde konstatēja, ka uz receptēm norādītās personas ir fiktīvas un nav atrodamas.

Izmeklēšanā konstatēja vairākus faktus, kas liecināja par ārstu paviršo attieksmi pret pastāvošiem noteikumiem. A. Zēbergs bija uzdevusies par divām dažādām personām, no kurām viena pie ārsta nebija bijusi, turklāt pases numurs neatbilda esošajam, bet otrā pēc adreses nebija atrodamā.³⁴ Pēc A. Zēbergas liecības V. Nāgelis viņu bija atpazinis kā narkomāni, bet recepti tomēr izrakstījis. Ārsts gan vēlāk atklāja, ka paciente viņu ir maldinājusi, norādot, ka viņas ārstējošais ārsts esot izbraucis. Otrajā gadījumā A. Zēbergas paziņa, kas zinājusi, ka A. Zēberga ir narkomāne, piedāvājusi viņai recepti pret 2 RM. (Jāņem vērā, ka vidējā alga Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā bija no 100 līdz 150).

Lietu izskatīja Rīgas apgabaltiesas prokurors. Viņš noraidīja Veselības departamenta vēlmi sodīt krāpnieci, nesaskatot noziedzīga nodarījuma pazīmes, turklāt esošajā situācijā vainojot ārstus, kuri nebija pildījuši priekšrakstus un „pie parastās uzmanības no tā varēja paglābties”. 1944. gada 22. aprīlī prokurors lēma atbrīvot A. Zēbergu no Rīgas Terminietuma. Veselības departamentam nebija citas iespējas, kā sākt gatavoties veikt nepieciešamās darbības pret attiecīgajiem ārstiem.³⁵ Autoram nav izdevies noskaidrot, kādas darbības un vai vispār tādas bija veiktas, lai sodītu attiecīgos ārstus. Fronte tuvojās ārkārtīgi strauji, un jau 1944. gada 13. oktobrī padomju armija bija iekarojusi Rīgu.

Apkopojot iepriekšminēto, varam secināt, ka 1941. gada nogalē narkotiku izlietojumam un tādējādi arī narkomānijai pievērsa pastiprinātu uzmanību tādēļ, ka Latvijā trūka narkotiskas vielas saturošu medikamentu, kam par pamatu bija divi apstākļi – izceļoties karam, daļa narkotisko vielu tika aizvestas uz Padomju Savienību, bet pasta satiksme (medikamentu piegādes) ar Vāciju vēl nebija atjaunota. Tā kā legālā ceļā narkotiskās vielas iegādāties nevarēja, vienīgais veids, kā tās iegūt, bija recepšu viltošana, kas kara gados šajā jomā bija izplatīta parādība. Ieviestie recepšu kontroles mehānismi ļauj

³³ Slēgts restorāns un apcietināti kokaīna spekulanti Tēvija, Nr.5, 7.1.1944; Kampf gegen Volksschädlinge DZO, Nr.5, 6.1.1944.

³⁴ Veselības departaments Farmācijas pārvaldes priekšnieka kungam. 23.03.1944. LVA, P680, 2, 135, 40. lp.

³⁵ Veselības departaments Farmācijas pārvaldes priekšnieka kungam. 01.06.1944. LVA, P680, 1, 135, 59. lp.

konstatēt, ka apzināto narkomānu skaits Latvijā kara gados nebija liels. Plaša narkomānijas iespējamība ir mazticama, jo Latvijas ģenerālapgabala iedzīvotājiem kara gados nebija atļauts brīvi doties uz Vāciju, no kuries 1930. gados Latvijā ievada visvairāk narkotikas. Tas gan pilnībā neizslēdz arī nelegālu narkotiku nonākšanu Latvijas teritorijā, bet par to ziņu trūkst.

Avoti un literatūra

1. LVA, P680, 1, 135 un LVA, P680, 2 – 1, 2, 3, 123, 133, 134, 135, 136
2. **Ohler, N.** Der totale Rausch: Drogen im Dritten Reich. Gebundene Ausgabe, 2015
3. **Lipša, I.** Sabiedriskā tikumība Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados: kokaīnisma aspekts, LVIŽ, Nr. 1, 2007, 112. lpp.
4. *Kokaīns*. Atpūtai. Strādnieku avīzes pielikums, Nr. 5, 01.02.1925.
5. Tēvija, 16.06.1941.
6. Rīkojums par narkotisko vielu parakstīšanu un izsniegšanu”. Tēvija, 27.12.1941, Nr. 152
7. Pārskats par Farmācijas pārvaldes un viņai pakļauto uzņēmumu darbību laikā no 1941.g. 1.jūlija līdz 1942. g. 1. decembrim. Farmaceitu Žurnāls, 1.3.1943, Nr.03–04.
8. Slēgts restorāns un apcietināti kokaīna spekulanti, Tēvija, Nr. 5, 07.01.1944.
9. Kampf gegen Volksschädlinge, Deutsche Zeitung im Ostland, 06.01.1944.
10. Tēvija, 16.06.1941.

Ārija Kolosova
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

GARĪDZNICĪBAS PĀRSTĀVJU IESAISTĪŠANĀS TREŠĀS ATMODAS KUSTĪBĀ

INVOLVEMENT OF CLERGY REPRESENTATIVES IN THE THIRD AWAKENING MOVEMENT

Summary

During the Third Awakening also clergy representatives became involved in people's movement. Several of them had formed opposition inside the church already before, but became more widespread in 1987 by creating a group of Lutheran pastors „Revival and Renewal”. Although the group initially proclaimed abandonment of political goals, its members became involved in national movement for restoration of democratic principles. Open letters were written, speeches were made at commemorative events, and establishment of Popular Front of Latvia was supported. At the beginning of the movement, part of the pastors were repressed and forced to leave Latvia. As the best-known representative of this movement, a participant of the Third Awakening is pastor Juris Rubenis; whose numerous initiatives include also restoration of Sunday school activities

Keywords: Third National Awakening, group of clergymen „Revival and Renewal”, Popular Front of Latvia, Sunday schools

Atslēgas vārdi: Trešā tautas atmoda, garīdznieku grupa „Atdzimšana un atjaunošanās”, Latvijas Tautas fronte, svētdienas skolas

Anotācija

Trešās atmodas laikā tautas kustībā iesaistījās arī garīdzniecības pārstāvji. Vairāki no viņiem bija izveidojuši opozīciju baznīcas iekšienē jau agrāk, bet plašāku izpausmi guva 1987. gadā, izveidojot luterāņu mācītāju grupu „Atdzimšana un atjaunošanās”. Lai arī grupa sākotnēji sludināja atteikšanos no politiskiem mērķiem, tās dalībnieki iesaistījās tautas kustībā par demokrātijas principu atjaunošanu. Tika rakstītas atklātas vēstules, notika uzstāšanās piemiņas pasākumos, atbalstīta Latvijas Tautas frontes izveidošana. Kustības sākumā daļa mācītāju tika represēti un bija spiesti atstāt Latviju. Kā pazīstamākais kustības pārstāvis minams ievērojamais Trešās atmodas laika dalībnieks, mācītājs Juris Rubenis, kura daudzo iniciatīvu skaitā minama arī svētdienas skolu darbības atjaunošana.

Trešās atmodas laikā, 20. gadsimta astoņdesmito gadu beigās, sabiedrības garīgā atmoda veicināja visplašāko iedzīvotāju slāņu, t. sk. arī garīdzniecības pārstāvju iesaistīšanos. Padomju okupācijas periodam bija raksturīgi garīdzniecības centieni sadzīvot ar pastāvošo varu, valstī noteicošā bija ateistiskā audzināšana, ticība Dievam tika uzskatīta par apkarojamu pagātnes palieku.

Luterāņu mācītāju opozīcijas kustība izveidojās jau 20. gadsimta astoņdesmito gadu sākumā Grobiņas un Kuldīgas prāvestu iecirkņu mācītāju vidū, kas uzskatāma par pirmo organizēto padomju perioda publisko protestu, pretošanos un nepakļaušanos baznīcas iekšienē. Kā uzskata baznīcas vēsturnieks Linards Rozentāls, kurš pētījis Grobiņas un Kuldīgas – Dobeles prāvestu iecirkņu mācītāju konventu un sinožu protokolus, opozīcijas izveidošanos šajā iecirknī veicināja sekojoši faktori: pirmkārt, Grobiņas iecirknī pastāvēja regulāru mācītāju konventu jeb mācītāju informatīvo sanāksmju tradīcija; otrkārt, abos prāvesta iecirkņos 80to gadu sākumā bija sākuši kalpot nesen ordinēti mācītāji – Modris Plāte, Juris Rubenis, Atis

Vaickovskis; treškārt, opozīcijas kustība veidojās iecirkņos, kuros paši prāvesti to atbalstīja. Mācītāji izglītību bija guvuši citās, ar baznīcu nesaistītās jomās, par savu uzdevumu uzskatīja baznīcas attīstību un jaunu draudzes locekļu piesaistīšanu, baznīcas un kultūras sadarbību, baznīcas laikmetīgumu. Opozīcijas kustības kodolu veidoja septiņi mācītāji – Aivars Beimanis, Eberts Bikše, Andrejs Kavačs, Modris Plāte, Juris Rubenis, Atis Vaickovskis, Jēkabs Dzeguze. 1983. gada 17. maijā baznīcas Konsistorija izsludināja konventu aizliegumu visā baznīcā, baidoties, ka padomju varas iestādes varētu pasliktināt Baznīcas vispārējo stāvokli. 1983. gada septembrī M. Plāte, J. Rubenis, A. Beimanis izstrādāja jaunu Baznīcas Satversmes projektu, kuru parakstīja 30 mācītāji, taču tas Konsistorijas sēdē 1984. gada 26. janvārī tika noraidīts (Rozentāls, 2014).

Reaģējot uz 1987. gada 7. janvārī laikrakstā „Padomju Jaunatne” publicēto J. Pipara ateistisko rakstu „Bada laikā velns pat mušas ēd...”, kas bija vērsts pret mācītāju Māri Ludviku, pieci mācītāji – A. Beimanis, J. Rubenis, M. Plāte, J. Vanags, A. Vaickovskis uzrakstīja vēstuli, cenšoties atmaskot vēršanos pret šo mācītāju, rakstā saskatot arī vēršanos pret Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas Teoloģijas semināru (Latvija šodien, 1987: 144). Tas padomju sistēmas apstākļos bija ļoti drosmīgs solis. Vēstule, protams, laikrakstā netika publicēta. Kad prāvestu Modri Plāti gribēja pārcelt no Kuldīgas draudzes, 19 mācītāji uzrakstīja vēstuli Konsistorijai un arhibīskapam, pieprasot atstāt M. Plāti esošajā amatā un draudzē (Latvija šodien, 1987: 145). Tātad var secināt, ka luterāņu mācītāju grupa bija uzsākusi aktīvu sabiedrisko darbību vēl pirms oficiālās nodibināšanas pasludināšanas.

Trešās atmodas laika sākumā nozīmīga vieta piederēja kustībai „Atdzimšana un atjaunošanās”. Šīs kustības rašanās saistīta ar grupu *Helsinki 86* un tās organizētajiem pasākumiem. Mācītājs Juris Rubenis tajā laikā kalpoja Liepājas Lutera baznīcā. Kādā no avotiem pat tika minēta doma, ka *Helsinki 86* tekstus rakstījis nevis Linards Grantiņš, bet Juris Rubenis (Melu laboratorija, 23. 12. 2015.). Par kustības „Atdzimšana un atjaunošanās” sākumu uzskatāms 1987. gada 14. jūnijs, kad Rīgā notika pirmā masveida akcija deportāciju upuru piemiņai. Pasākuma laikā grupas *Helsinki 86* pārstāvji nolika ziedus pie Brīvības pieminekļa, kas padomju laikos bija aizliegts. Viens no „Atdzimšana un atjaunošanās” kustības dalībniekiem, pašreizējais Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskaps Jānis Vanags atceras, ka pirmā jaunizveidotās grupas tikšanās notikusi mežā pie kāda ceļa starp Imantu un Babīti. Jau īsu brīdi pēc sapulcēšanās parādījusies milicija, taču Juris Rubenis paspējis atbrīvoties no dokumentiem, iesviežot tos krūmos, bet miličiem paskaidrots, ka notiek izbraukums zaļumos (Laganovskis, 2017). Garīdznieku grupas „Atdzimšana un atjaunošanās” 1987. gada 14. jūnija dibināšanas dokumentā norādīts, ka ar simpātijām vēro valdības realizēto pārkārtošanās un atklātības gaisotni, atzīmējot: „*Mūsu grupai nav nekādu politisku mērķu; mūsu karstākā vēlēšanās ir kalpot Dievam un Latvijas Ev. Lut. Baznīcai saskaņā ar savu kristieša sirdsapziņu...*” (Latvija šodien, 1987: 145). 1987. gada 28. jūlijā tika pieņemti grupas „Atdzimšana un atjaunošanās” pamatprincipi, kuros grupa sevi piesaka kā kristīgo kustību, kas „... *izveidojusies kā atbildes reakcija padomju valdības veicinātajiem pārkārtošanās un atklātības procesiem... izjūt dziļu nepieciešamību kristīgi izprastiem atjaunošanās un atklātības procesiem ienākt arī Latvijas Ev. Lut. Baznīcas dzīvē*” (Latvija šodien, 1987: 146). Par darba pamatprincipiem tiek minēta demokrātija, principialitāte, savstarpēja kristīga mīlestība, bet par kustības mērķu

īstenošanas līdzekļiem tiek minēts vārds un lūgšana. Akcentēts, ka kustības aktivitāti nosaka kustības locekļu kristīgā sirdsapziņa, bet nekādi citi, tai skaitā politiski, motīvi. Pamatprincipu dokumentā aprakstīti arī organizatoriskie jautājumi: kā iestāties kustībā un kā izstāties no tās, noteikti praktiskās darbības principi, lēmumu pieņemšanas norise. Pamatprincipi nosaka, ka kustību vada sapulcē uz vienu mēnesi ievēlēti pieci kustības pārstāvji. Norādīts, ka pamatprincipi tika pieņemti pirmajā kustības sapulcē 1987. gada 28. jūlijā. Pirmie kustības „Atdzimšana un atjaunošanās” pārstāvji bija Aivars Beimanis, Arturs Kaminskis, Jānis Kārklis, Andrejs Kavacis, Juris Rubenis (Latvija šodien, 1987: 146).

Par grupas dibinātājiem avotos atrodama dažāda informācija – nosaukts gan Juris Rubenis (Apinis, 2006), gan Jānis Vanags (Rožkalns, 2012), gan Modris Plāte (Volgemute-Rozīte, 2013). Modris Plāte kalpoja Kuldīgā, pēc Veras Volgemutes-Rozītes domām tieši viņš kļuva par kustības īsteno iniciatoru. Pateicoties M. Plātem, Kuldīga kļuva par latviešu inteliģences garīgās dzīves centru (Volgemute-Rozīte, 2013). Pēc pamatprincipu dokumenta secināms, ka par kustības biedriem kļuva tie, kuri ir parakstījuši kustības pamatprincipus. Par pirmajiem 15 kustības „Atdzimšana un atjaunošanās” biedriem minami: Teoloģijas semināra rektors Roberts Akmentiņš, prāvesti Aivars Beimanis, Arturs Kaminskis un Modris Plāte, virsmācītājs Roberts Kalderovskis, mācītāji Juris Rubenis, Māris Ludviks, Andrejs Kavacis, Augusts Ālers, Jānis Priednieks, Jānis Vanags, Jānis Dauka, Arvīds Bobinskis un Armands Akmentiņš, jurists, Teoloģijas semināra pasniedzējs Jānis Kārklis (Latvija šodien, 1987: 146). Avotos minēts, ka grupā darbojās arī mācītāji Eberts Bikše, Atis Vaickovskis, Jēkabs Dzeguze, kustību atbalstīja trešā daļa Latvijas luterāņu mācītāju (Laganovskis, 2017). Juris Cālītis intervijā minējis, ka sākumā grupā darbojās 16 dalībnieki, vēlāk – 18 dalībnieki, bet vismaz trīs no kustības biedriem bija savervēti informatori (Melu laboratorija, 23. 12. 2015).

Juris Rubenis uzskata, ka pirmo Trešās atmodas laika demonstrāciju reālie veicinātāji bija mācītāji no kustības „Atdzimšana un atjaunošanās” laikā, kad tika arestēti grupas *Helsinki 86* dalībnieki (Melu laboratorija: 23. 12. 2015). 1987. gada vasarā pēc pirmajām demonstrācijām preses slejās sākās nomelnošanas kampaņa pret tiem, kuri piedalījās vai atbalstīja pirmās demonstrācijas, demonstrāciju dalībnieki tika apvainoti pastāvošā padomju režīma graušanā. Sekoja arī represijas, bet par to oficiāli netika rakstīts. Juris Rubenis un Māris Ludviks tika apcietināti pēc 1987. gada 23. augusta demonstrācijas (Melu laboratorija: 23. 12. 2015.). Mācītājs Mārtiņš Burke-Burkevics, atceroties M. Ludviku, raksta: „*Trīs gadus katru svētdienu aizardzētu elpu klausījos viņā, apbrīnoju. Padomju laikos mācītājs Ludviks bija disidents, cīnījās par Latvijas neatkarību. Par politisku brīvdomību Māri Ludviku kopā ar ģimeni izraidīja no Latvijas, astoņus gadus mācītājam nācās dzīvot svešumā, viņš kalpoja Kanādā*” (Tabore, 2015). Par padomju varas attieksmi pret Māri Ludviku var uzzināt tikai trimdas publikācijā, kurā viņš raksta: „*1986. gada nogalē Rucavas Ev. lut. draudze mani aicināja par savu mācītāju. Taču uz savu lūgumu saņēma atbildi mani kompromitējoša feļetona veidā, kurš tika publicēts vairākās Latvijas avīzēs.*” (Latvija šodien, 1987: 147). Par vērsanos pret Modri Plāti jau 1987. gada pavasarī Kuldīgas draudzes locekle Juta Rīmane stāstīja: „*Šī konflikta situācija ir radusies tādēļ, ka diemžēl mūsu Izpildkomitejas pārstāvji ir neapmierināti ar mācītāja personību un vēlas ar jebkādiem līdzekļiem tikt no viņa vaļā, kas nekādā gadījumā nesaskan ar draudzes interesēm*” (Latvija šodien, 1987: 145). Šīs publikācijas latviešu trimdas presē liecina, ka vismaz pret šiem

diviem mācītājiem vēršanās notikusi vēl pirms pirmajām demonstrācijām 1987. gada vasarā.

Represijas sekoja arī no pašas Baznīcas. Prāvestu Modri Plāti atcēla no amata, profesoru R. Akmentiņu atcēla no Teoloģijas semināra rektora amata, A. Beimani – no Teoloģijas semināra pasniedzēja amata, kā arī atbrīvoja no prāvesta amata (Melu laboratorija: 23.12.2015.). Uz to reaģējot un protestējot, kristīgā kustība „Atdzimšana un atjaunošanās” 1987. gada 3. septembrī raksta paziņojumu un atklātu vēstuli latviešu kristīgajai sabiedrībai pasaulē, latviešu Evāņģēliski luteriskai eksīla baznīcai un pasaules luterāņu federācijai. „*Kustības aktivitātes nosaka tās dalībnieku kristīgā sirdsapziņa. Tās pamatmērķis ir atjaunot mūsu Baznīcas patiesīgumu un ticamību tautā... kustība tiek nepareizi raksturota kā slepena, šķeltnieciska un kaitīga.. Šo netaisno un nekristīgo lēmumu vienīgais iegants no Konsistorijas puses ir visu represēto garīdznieku līdzdalība kustībā „Atdzimšana un atjaunošanās”*”, (Latvija šodien, 1987: 147). Mācītāji atklātu vēstuli nosūtīja PSRS AP Prezidijam, Andrejam Gromiko, PSRS AP Prezidija loceklim, PSKP CK ģenerālsekretāram Mihailam Gorbačovam, prasot pārmaiņas arī likumā par reliģiju un kultiem. Atklātu vēstuļu rakstīšana bija populāra sabiedrības protesta forma Trešās atmodas sākumā, kuru, kā redzams, izmantoja arī mācītāji.

Tautas atmodas laiks veicināja cilvēku interesi arī par ticības un reliģijas lietām, kuras padomju laikā bija ierobežotas. Par citām ar reliģiju vai ticīgajiem saistītajām organizācijām ne viss vēl ir izpētīts. 1988. gada 16. aprīļa laikrakstā „Komunists” ievietots F. Pliena raksts „Kad par aizsegu kalpo dievs”. Rakstā asi nosodīta jaunā grupa „Dievs, Patiesība, Tauta”, kura jau vairākus mēnešus naktīs met pastkastītēs vai sūta pa pastu vēstules, mudinot cilvēkus garīgi pilnveidoties, aicina sākt apmeklēt baznīcu un atgūt ticību dievam. Grupa aicinot aizvērt robežas citu tautību iedzīvotājiem, sarunāties tikai latviešu valodā, cienīt tikai sevi un savu viedokli, ģenētiskās tīrības vārdā atteikties no laulībām ar citu tautību iedzīvotājiem. Raksta autors secina, ka jaunās grupas programma dažos aspektos sakrīt ar *Helsinki 86* Memorandu (Komunists, 1988.16.04.: 3). Nekas par šīs grupas sastāvu nav zināms.

Visbiežāk avotos par mācītāju kustības „Atdzimšana un atjaunošanās” dibinātāju minēts Juris Rubenis, kurš arī no visiem dalībniekiem bija vispazīstamākais, jo arī vēlākajos gados iesaistījās Atmodas kustībā. 1988. gada maijā mācītāji Juris Rubenis un Modris Plāte saņēma ielūgumus uz ASV prezidenta Ronalda Reigana rīkoto pieņemšanu ASV vēstniecībā Maskavā. Pirms Latvijas Tautas frontes 1. kongresa Juris Rubenis ierosināja Doma baznīcā noturēt aizlūgumu par Latviju. Jāatzīmē, ka padomju periodā Doma baznīca tika izmantota kā koncertzāle, un šis ierosinājums nozīmēja atgriezt tai vēsturiskās funkcijas. Šis priekšlikums tika atbalstīts, un 1988. gada 9. oktobrī mācītāji Modris Plāte, Juris Rubenis, Juris Cālītis, Māris Ķirsons Doma baznīcā vadīja Latvijas Tautas frontes dibināšanai veltītu dievkalpojumu. Tautas frontes dibināšanas kongresā piedalījās arī citu reliģisko konfesiju pārstāvji, piemēram, pareizticīgo priesteris, tagadējais metropolīts Aleksandrs, katoļu priesteris, vēlāk metropolīts Jānis Pujats (Apinis, 2006: 206). Latvijas Tautas frontes (LTF) kongresā LTF Domē tika ievēlēts Juris Šulcs, Liepājas baptistu sv. Pāvila draudzes mācītājs (1985–1994). 1994. gadā publicētajās atmiņās viņš norāda, ka Liepājā atmodas kustībā aktīvi darbojies jau no 1988. gada. Baznīcā tika izveidota LTF atbalsta grupa, kurā darbojās

galvenokārt gados jauni cilvēki. „*Kad Tautas fronte pārgāja politiķu rokās un kļuva par viņu ikdienas darbu, es no tās aizgāju*” (Pelcmane, 1994: 4).

Latvijas Tautas frontes 1. kongresā Juris Rubenis tika ievēlēts valdē, kurā viņš darbojās 1988. un 1989. gadā. Atzīmējama J. Rubeņa rīcība Latvijas Tautas frontes 2. kongresā, kurā pieņēma jaunu programmu, izvirzot par mērķi Latvijas neatkarību. Saasinoties domstarpībām starp radikālajiem un mērenajiem spēkiem, J. Rubenis, uzrunājot kongresa delegātus, spēja panākt kompromisu neatkarības vārdā un paglāba neatkarības kustību no sairuma (Laganovskis, 2017). J. Rubenis aktīvi uzstājās arī masu mītiņos, piemiņas pasākumos. Trešajai atmodai raksturīga bija daudzskaitlīga iedzīvotāju līdzdalība pasākumos, un mācītāju runas, kuras iepriekš bija dzirdamas tikai baznīcās, jaunajā vēsturiskajā situācijā ieguva citu skanējumu. 1988. gada 14. jūnijā J. Rubenis mītiņā Rīgā, ko organizēja Vides aizsardzības klubs, publiski pieminēja deportāciju upurus (Laiks, 1988. 18 06.:1). 1989. gada 18. martā J. Rubenis runāja piemiņas pasākumā Liepājā, Ziemeļu kapos (Melu laboratorija: 23.12.2015.). Dalība pasākumos atbilda mācītāju kustības „Atdzimšana un atjaunošanās” priekšstatam par baznīcas lomu jaunajā vēsturiskajā situācijā, tas bija rakstīts vienā no atklātajām vēstulēm 1987. gada rudenī: *”Piešķirt Baznīcai pilnīgu brīvību ticības sludināšanā un ticības mācības izplatīšanā, tai skaitā arī ārpus vietām, kas atvēlētas dievkalpojumiem”* (Latvija šodien, 1987: 149). J. Rubenis veica arī publicistikas un izglītības darbu: 1988. gada augustā parādījās viņa pirmā publikācija tolaik populārajā laikrakstā „Padomju Jaunatne”, kā uzskata tās toreizējais galvenais redaktors Andrejs Cīrulis, ar šo rakstu izveidojās tradīcija mācītājiem sevi pārstāvēt presē, tādējādi kļūstot par redzamiem sabiedriskās domas veidotājiem Atmodas procesā (Laganovskis, 2017).

J. Rubeņa vārds saistāms ar kristīgās mācības un svētdienas skolu veidošanu, šāda ideja iezīmējas arī vienā no mācītāju kustības „Atdzimšana un atjaunošanās” atklātajām vēstulēm 1987. gada rudenī: *„Atļaut Baznīcai organizēt sabiedriskas svētdienas skolas un citas reliģiskas mācību iestādes bērniem, ar viņu pašu un viņu vecāku atļauju”*, (Latvija šodien, 1987: 149).

1987. gada Ziemassvētkos Liepājas Lutera baznīcā tika atklāta pirmā svētdienas skola. Par kristīgās svētdienas skolas izveidošanu pie Lutera baznīcas Liepājā un tālāko darbu, lai tiktu veicināta šādu skolu izveidošanās visā Latvijā, atmiņās rakstījusi Vera Volgemute-Rozīte, kristīgās skolas izveidotāja Latvijā: *„Īsi pirms 1988. gada Adventa mācītājs Juris Rubenis ieteicās, ka mēs varētu izveidot draudzē svētdienas skolu....Pats par sevi saprotams, ka pirmie svētdienas skolas audzēkņi bija manas skolas bērni, mana meita un bērni no viņas klases. Taču uz svētdienas skolas nodarbībām sāka nākt arī draudzes locekļu mazbērni. Mēs mācījāmies Ziemassvētku notikumu stāstus, Ziemassvētku dziesmiņas un mācījāmies lūgt. Man palīdzēja angļu valodas skolotāja Ilona Markode un skolniece Līga Ratniece....1988. gada Ziemassvētkos tas bija pirmais atklātais bērnu dievkalpojums, kad ne slepus, bet atklāti dievkalpojumā piedalījās bērni”* (Volgemute-Rozīte, Svskola.lv). Pakāpeniski, balstoties uz atsevišķu cilvēku entuziasmu un mācītāju un draudžu atbalstu, svētdienas skolas uzsāka darbību visā Latvijā, kaut trūka gan zināšanu, gan pieredzes, gan mācību līdzekļu.

1990. gadā Vācijas pilsētā Minsterē, kur darbojās latviešu ģimnāzija, notika Pasaules latviešu skolotāju 1. konference. Tajā piedalījās skolotāji no Latvijas, kā arī mācītāji Juris Rubenis un Jānis Vanags, prelāts, vēlākais kardināls Jānis Pujats. Minsteres konferencē Juris

Rubenis izveidoja reliģijas mācības skolotāju grupu, kuras uzdevums bija izstrādāt kristīgās audzināšanas koncepciju Latvijā, iepazīstoties ar citu valstu kristīgo skolu pieredzi. Mācītāja mērķis bija pārliecināt varas iestādes par kristīgas skolas nepieciešamību Latvijā.

1990. gadā mācītājs Juris Rubenis uz Latviju aicināja teologus Egīlu Grīslī, Visvaldi Varnesi Klīvi, Juri Cālīti un Leonu Gabrieli Taivanu, lai kopīgiem spēkiem atjaunotu Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāti (Apinis, 2006: 206).

Atceroties Trešās atmodas laika cilvēku vienotību, desmit gadus pēc Latvijas Tautas frontes dibināšanas Juris Rubenis rakstīja: „*Tas, kas vienoja cilvēkus Atmodas laikā, bija kopīgais „pret”: pret sistēmu, kuras ietvaros cilvēks gāja bojā. Tā bija reliģiska sacelšanās, reliģiska revolūcija (tāpēc varbūt tik maiga un dziesmota?), kas spontāni aizdedzināja un vienoja miljonus cilvēku Austrumeiropā, modinot tajos neticamu upurgatavību*” (Rubenis, 1998: 383).

1989. gadā pirmo reizi bez padomju varas iestāžu akcepta par arhibīskapu tika apstiprināts Kārlis Gailītis (Volgemute-Rozīte, 2013). 1989. gada aprīlī Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas Sinodē pilnībā tika nomainīta baznīcas vadība un padomju režīma interesēm atbilstošā baznīcas Satversme (Laganovskis, 2017). Tādējādi kā visā tautas kustībā, arī mācītāji bija piedalījušies un panākuši demokrātiskas pārmaiņas gan baznīcā, gan valstī. Tautas kustībā lielai daļai sabiedrības bija radusies interese par baznīcu un reliģiskām lietām, par ko liecināja pārpildītie dievnami, pieprasījums pēc svētdienas skolām un mācītāju uzrunām tautas organizētos pasākumos. Vēlākajā laikā situācija mainījās, tautai radās citas problēmas, tomēr mācītāju iesaistīšanās un atbalsts Trešās atmodas kustībā bija nozīmīgs ieguldījums demokrātiskas Latvijas atjaunošanā.

Avoti un literatūra

1. **Apinis, P.** (2006). 100 Latvijas personību. 206. – 207.lpp. Pieejams: [http://www.apinis.lv/books/100 %20LV %20web/100 %20LV %2098 %20Juris %20RubenisUBENIS.pdf](http://www.apinis.lv/books/100%20LV%20web/100%20LV%2098%20Juris%20RubenisUBENIS.pdf) [pēdējo reizi sk. 10. 05.2017.].
2. Atklāta vēstule latviešu kristīgajai sabiedrībai pasaulē, latviešu ev. lut. eksīla baznīcai un pasaules luterāņu federācijai. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 147. – 148. lpp.
3. Atklāta vēstule PSRS AP prezidija priekšsēdētājam Andrejam Gromiko, PSRS AP prezidija loceklim, PSKP CK ģenerālsēkretāram Mihailam Gorbačovam. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 149.lpp.
4. Atdzimšana un atjaunošanās. *Melu laboratorija*. Idejas autori **Slavinska, D. Beķeris, H.** 3.sezona. 23. 12. 2015. Pieejams: <https://ltv.lsm.lv/lv/dokumentalie/melu/3.-sezona-2015> [pēdējo reizi sk. 10. 04. 2017.].
5. 19 mācītāju vēstule. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 145.lpp.
6. Garīdznieku grupas Atdzimšana un atjaunošanās informācija par grupas nodibināšanu un mērķiem. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 145 – 146.lpp.
7. Garīdznieku vēstule Padomju Jaunatnes redakcijai. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 144.lpp.
8. Kristīgās kustības Atdzimšana un atjaunošanās pamatprincipi. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 146.lpp.
9. **Laganovskis, G.** (2017). Odze baznīcas azotē. *Par likumu un valsti. Latvijas Vēstneša portāls*. 28.04. Pieejams: [http://www.lvportals.lv/print.php?id=286794 %20Guntars %20Laganovskis %20Odze %20bazn %C4 %ABCas %20azot %C4 %93](http://www.lvportals.lv/print.php?id=286794%20Guntars%20Laganovskis%20Odze%20bazn%C4%ABCas%20azot%C4%93) [pēdējo reizi sk. 04. 05.2017.].
10. M. Ludvika iesniegums. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 146. – 147.lpp.
11. Mīlzu 14.jūnija demonstrācija Rīgā. *Laiks (PBLA)*, 18.06.1988. Pieejams: <http://www.barikadopedija.lv/raksti/309709> [pēdējo reizi sk. 20. 04.2017.].
12. Paziņojums. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 147.lpp.
13. **Pelcmane, S.** Par Tautas frontes pirmsākumiem Liepājā. *Liepājas Vēstis*. 1994, 7.apr., 4.lpp.

14. **Pelcmane, S.** Par Tautas frontes pirmsākumiem Liepājā. *Liepājas Vārds*, 07.04. 1994. 4.lpp.
15. **Pliens, F.** Kad par aizsegu kalpo dievs. *Komunisti*, 16.04.1988. 3.lpp.
16. J.Rīmane par Kuldīgas draudzi. *Latvija šodien*. 1987, Nr.15, 144. – 145.lpp.
17. **Rozentāls, L.** (2014). Opozīcijas kustība LELB 1982. – 1984.gadā un tās izstrādātais Satversmes projekts. *Svētdienas Rīts*, 29.11. Pieejams: <http://www.svetsdienasrits.lv/2014/11/29/opozicijas-kustiba-lelb-1982-1984-gada-un-tas-izstradatais-satversmes-projekts/> [pēdējo reizi sk. 20.04.2017.].
18. **Rožkalns J.** (2012). Ceturtdaļgadsimts pirmajai tautas demonstrācijai. – *Ir*, 13.06. Pieejams: <http://www.irlv.lv/en/2012/6/13/1987-gada-14-junijs> [pēdējo reizi sk. 20. 04.2017.].
19. **Rubenis, J.** (1998). Kas mūs var vienot šodien?- *No: Latvijas Tautas fronte. 1988 – 1991: Veltījums Trešajai Atmodai un Latvijas Tautas frontes dibināšanas desmitgadei.* sast. J.Škapars. Rīga: apgāds „Jāņa sēta”, 382. – 386.lpp.
20. **Tabore, G.** (2015). Naža asmens paļāvībā. Intervija ar mācītāju Mārtiņu Burki-Burkevicu pēc avārijas. 14.04. Pieejams:<http://veselam.la.lv/2015/04/14/naza-asmens-palaviba3/> [pēdējo reizi sk. 20. 04.2017.].
21. **Volgemute-Rozīte, V.** (2013) Mūsu ceļš – uz kuriem tas ved. *Latvietis*, Nr.286, 28.10. Pieejams: www.laikraksts.com [pēdējo reizi sk. 20. 04.2017.].
22. **Volgemute-Rozīte, V.** Par bērnu garīgo atdzimšanu Latvijā no 1988. gada līdz 1993. gadam. Pieejams: <http://www.svskola.lv/lv/?ct=vvolgemute> [pēdējo reizi sk. 20. 04.2017.].

Iveta Krilova
Daugavpils Universitāte
Latvija, Daugavpils

SIEVIETE SEKTĀ DAUGAVPILS PRESE UN DAUGAVPILS PROKURATŪRAS MATERIĀLOS (1953–1964)

THE WOMAN IN SECT IN DAUGAVPILS PRESS AND IN THE MATERIALS OF PROSECUTOR'S
OFFICE IN THE CITY DAUGAVPILS (1953–1964)

Summary

Women's sectarianism as unusual manifestation of marginalism of women in the Soviet period and as a peculiar phenomenon of female self-determination, including regional context, is a current history research problem.

In contrast to the official believers of religious denominations, during the Soviet era in the surveyed Latvian history period (1953–1964) female sect was particularly persecuted and ostracized, along with illegal activities in banned religious organizations economic and other offenses were imputed to them, which enabled to prosecute them more effectively and isolate from the socialist society.

The basis of the research sources is Daugavpils City newspaper „Krasnoje Znamja” („Padomju Daugava”) and the criminal cases of Latvian National Archives Daugavpils zonal archive Daugavpils City Prosecutor's Office (875.fonds, description1), the research and comparative analysis of which comprehensively reveals the position of women in the sect during the Soviet period. That made it possible to study these women's motivation, activities of the sect, and confrontation with the Soviet power.

Key words: Woman, sect, press, materials of Prosecutor's Office, the Soviet period, criminal case, Daugavpils City.

Atslēgas vārdi: sievietes, sekta, prese, prokuratūras materiāli, padomju periods, krimināllieta, Daugavpils pilsēta.

Anotācija

Sieviešu sektantisms kā netipiska padomju perioda sieviešu marginālisma izpausme un arī kā savdabīgs sievietes pašnoteikšanās fenomēns, tostarp arī reģionālajā kontekstā, ir aktuāla vēstures pētniecības problēma. Atšķirībā no oficiālo konfesiju ticīgajām sievietēm Latvijas vēstures padomju perioda pētāmajā posmā (1953–1964) sievietes sektā tika īpaši vajātas un izstumtas no sabiedrības. Viņām līdz ar pretlikumīgu darbību aizliegtās reliģiskās organizācijās tika inkriminēti arī ekonomiska rakstura un citi noziedzīgi nodarījumi, kas deva iespēju viņas efektīvāk saukt pie kriminālatbildības un izolēt no sociālistiskās sabiedrības.

Pētījuma avotu bāze ir Daugavpils pilsētas laikraksts „Krasnoje Znamja” („Padomju Daugava”) un Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālā arhīva Daugavpils pilsētas prokuratūras (875. fonds, 1. apraksts) lietas, kuru izpēti un salīdzinošā analīze vispusīgi atklāj sievietes vietu sektā padomju periodā, dod iespēju izpētīt šo sieviešu motivāciju, darbību, konfrontāciju ar padomju varu.

Sieviešu sektantisms kā netipiska padomju perioda sieviešu marginālisma izpausme un arī kā savdabīgs sievietes pašnoteikšanās fenomēns, tostarp arī reģionālajā kontekstā, ir aktuāla, Latvijā samērā maz pētīta un pretrunīga vēstures pētniecības problēma. Sieviešu sektantisms bija maz izplatīts, tomēr raksturīgs Latvijas padomju perioda laikposmam no 1953. gada līdz 1964. gadam, ko PSRS vēsturē pieņemts apzīmēt kā „Hruščova atkusnis”. Atšķirībā no oficiālo konfesiju ticīgajām sievietēm Latvijas vēstures padomju perioda pētāmajā posmā (1953–1964),

kad 60. gadu sākumā PSRS teritorijā notika aktīva cīņa pret „pagātnes palieku” – reliģiju visās tās izpausmēs, – sievietes sektā tika īpaši vajātas un izstumtas no sabiedrības, viņām līdz ar pretlikumīgu darbību aizliegtās reliģiskās organizācijās tika inkriminēti arī ekonomiska rakstura un citi noziedzīgi nodarījumi, kas deva iespēju viņas efektīvāk saukt pie kriminālatbildības un izolēt no sociālistiskās sabiedrības.

Padomju sabiedrībā marginālas personas, tostarp sievietes, tiek iedalītas četrās kategorijās: politiskie disidenti, marginālie kultūras pārstāvji, sociālie „parazīti” jeb liekēži, un kriminālās vides pārstāvji ar izteikti deviantu uzvedību, kas atradās konfliktā ar Kriminālkodeksa normām (Фицпатрик, 2008: 220).

Standarts, kādam ir jābūt un kā saskaņā ar uzticību komunisma idejām jādzīvo padomju pilsonim, tātad arī padomju sievietei, tika ietverts sociālisma dzīvesveida koncepcijā, kuras klasisks piemērs bija „Komunisma cēlāja morāles kodekss” – 1961. gada oktobrī PSKP XXII kongresā pieņemtajā partijas Trešajā programmā noformulēto ļeņinisma „komunistiskās morāles” principu apkopojums.

D. Bleiere atzīmē, ka Trešā partijas programma pievērsās arī uzdevumam izaudzināt jauna tipa cilvēku. Šis uzdevums bija aktuāls kopš boļševiku nākšanas pie varas, bet pirmo reizi jaunā cilvēka vērtību sistēma bija formulēta partijas programmā. Tās tika uzskaitītas komunisma cēlāja morāles kodeksā, kas sastāvēja no 12 punktiem un aizdomīgi atgādināja kristietības 10 baušļus. Kā norāda D. Bleiere, būtībā šī programma bija padomju ideoloģijas katehisms – padomju ideoloģijas izklāsts (Bleiere, 2012: 80–81).

Kodeksa septītais komunisma cēlāju uzvedības princips ir „godīgums un patiesīgums, tikumiskā tīrība, vienkāršība un pieticība sabiedriskajā un personiskajā dzīvē” (Моральный кодекс, 1961), proti, ticība Dievam jebkurā tās izpausmē bija pretrunā ar komunisma ideoloģijas komponenta – ateisma (Dieva pilnīgas noliegšanas) būtību un pieņemto patiesību, tā postulātiem un sociālisma ideāliem padomju sabiedrībā.

Sieviete, kuras uzvedība, tostarp arī reliģiskajā jomā, neatbilda minētajām normām, sociālisma koncepcijā tika definēta kā antisociāla, tātad margināla; respektīvi, PSRS par marginālu varēja tikt atzīta jebkura padomju pilsoņa, kas aktīvi iesaistījās kādas reliģiskās konfesijas dzīvē, kurai īpaši negatīva attieksme bija pret sektām.

J. Talonens norāda: reliģija padomju laikos tika aplūkota kā pagātnes palieka cilvēka apziņā. To uzskatīja par „vecās iekārtas mantojumu”. „Marksisms-ļeņinisms māca, ka reliģija galīgi izzudīs komunismā. Šo tēzi apstiprina Padomju Savienības pieredze, kur, ceļot sociālismu un komunismu, kā arī ceļoties kultūras līmenim, darbaļaužu vairākums jau ir atbrīvojies no reliģiskajiem aizspriedumiem,” tā sacīts 1958. gadā izdotajā grāmatā „Politiskā vārdnīca”. Tāpēc visas ticības un konfesijas bija vienlīdz kaitīgas darbaļaužu apziņai, un pret tām visām tika pasludināta nesaudzīga cīņa. Padomju varas pārstāvji apzinājās, ka ticību no cilvēku apziņas viņiem neizdosies iznīcināt tikai ar ateisma propagandu, kā arī atmaskojot reliģiskā pasaules uzskata maldīgumu. Un, lai gan oficiāli tika atzīta apziņas, t. i., pasaules uzskata brīvība, komunistiskās partijas biedri nemitīgi tika aicināti cīnīties pret reliģiskajiem aizspriedumiem (Talonens, 2009: 105).

Latvijā no 1944. gada līdz 1965. gadam darbojās par reliģiskām lietām atbildīgais Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Ministru Padomes Reliģisko kultu lietu padomes (PSRS RKLP) pilnvarotais Latvijas PSR (Krūmiņa-Koņkova, 2015: 147). Tā

vadībā Latvijas PSR tika organizētas antireliģiskas kampaņas, kuru ietvaros tika veiktas ticīgo vajāšanas.

LPSR varas iestāžu represīvās darbības pamatveids bija antireliģiskā padomju propaganda, kas izpaudās kā ateisma ieviešana izglītības sistēmā, liegums reliģiskajām organizācijām paust savus reliģiskos uzskatus plašsaziņas līdzekļos, cenzūra, kas izpaudās tādējādi, ka publisko uzstāšanās saturs bija iepriekš jāaskaņo ar RKLP, un vienlīdz attiecās gan uz izklaides sarīkojumiem kā koncerti un valsts svētku svinības, gan uz saturīgām reliģijas jautājumu apspriedēm, konferencēm. Tāpat šīs represīvās darbības izpaudās kā obligāta draudzes locekļu dalība ateisma lekcijās, kā arī ateisma propagandas izplatīšana plašsaziņas līdzekļos, iekļaušana izglītības sistēmā, publiska ticīgo apsmiešana un kaunināšana satīriskos preses izdevumos, karikatūras pie ziņojumu dēļiem un plakātos dažādās sabiedriskās iestādēs, publiska apmelošana dažādos informācijas kanālos (Brūnava, 2015: 227–228). Efektīvs publisks propagandas līdzeklis bija prese.

PSRS reliģiju normatīvi LPSR darbojās atkarībā no apstākļiem. Savukārt VDK radīja bailes iedzīvotājos. Latvijas PSR varas iestāžu represīvās darbības pamatveids bija konfesiju pārstāvju marginalizācija padomju sabiedrībā. To īstenoja ar sekojošām darbībām: ar aizliegumu ticīgam būt par PSKP biedru, bērnu kaunināšanu un pratināšanu izglītības iestādēs par reliģiskiem jautājumiem, liegumu iegūt augstāko izglītību, ierobežotām karjeras iespējām, ticīgo īpašu uzraudzīšanu, izdevības gadījumā padarot par sadarbības partneri valsts drošības iestādēm kompromitējošas informācijas vākšanai padomju pilsoņu vidū, kā arī ar aizliegumu kontaktēties ar ārzemēm (Brūnava, 2015: 227). Sievietes sektā tika vajātas un diskriminētas, ne tikai ierobežojot viņu tiesības dažādās dzīves jomās, bet rīkojot publiskas paraugprāvas pret sektantēm un apkaunojot, un pazemojot viņas dažādos veidos.

Daugavpils preses publikāciju un prokuratūras krimināllietu materiālu analīze, izmantojot Daugavpils piemēru, palīdz dziļāk izprast sieviešu sektantisma fenomenu, kā arī vispusīgi atklāj sievietes vietu sektā padomju periodā, dod iespēju izpētīt šo sieviešu motivāciju, darbību, konfrontāciju ar padomju varu, sabiedrības un varas nostāju sadursmē ar sieviešu sektās radikālām ticības izpausmēm.

Pētījuma metodoloģija ietver vēstures pētīšanas metodes: *ģenēzes jeb aprakstošo metodi*, kas ir pakāpeniska pētāmās realitātes kvalitatīvo īpašību, funkciju un izmaiņu atsegšana tās vēsturiskajā ģenēzes procesā, kas ļauj maksimāli objektīvi rekonstruēt pētāmo fenomenu; *struktūru sistēmu metodi*, kurā pētāmo fenomenu uztver kā sistēmu, noskaidrojot tās struktūru, funkcijas, pētāmā apjoma apakšējo robežu jeb mazāko elementu, t. i., faktiski modelējot elementu savstarpējo mijiedarbību un visas sistēmas mijiedarbību ar ārpasauli (Kropļijs, Raščevska, 2004: 8).

Lai pilnīgāk atklātu minētā perioda sieviešu sektantisma fenomenu, darbā apskatīti avoti no 1953. gada līdz 1964. gadam. Šī perioda ietvaros, izejot no pieejamajiem avotiem, tika noteiktas pētījuma laika robežas un atlasīta pētījuma bāze – Daugavpils pilsētas laikraksts „Krasnoje Znamja” („Padomju Daugava”) un Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālā Valsts arhīva (turpmāk LNA DZVA) Daugavpils pilsētas prokuratūras 875. fonda 1. apraksts.

Izpētot Daugavpils pilsētas laikraksta „Krasnoje Znamja” („Padomju Daugava”) publikācijas un LNA DZVA Daugavpils pilsētas prokuratūras 875. fonda 1. apraksta materiālus, var secināt, ka laikposmā no 1953. gada līdz 1964. gadam tiesībsargājošo iestāžu

redzeslokā bija nonākušas divas sekta – Piecdesmitnieki un Septītās dienas adventisti. Iespējams, sektu bija vairāk, bet vai nu viņu piederīgo skaits bija mazskaitlīgs, vai arī aktivitāte zema, vai labi maskēta.

1956. gadā gan septītās dienas adventistu, gan baptistu apstākļi un attiecību ar padomju varu problemātika ir līdzīga. Līderi ir draudzēs ieredzēti cilvēki, kas ar savu rīcību parāda ļoti lielu lojalitāti pret padomju varu. Abās konfesijās rodas pretošanās kustības, kā arī uztur sakarus ar trimdas draudzēm. Galvenā atšķirība ir dogmu saglabāšana. Septītās dienas adventisti, sekojot savai dogmai par Dieva autoritātes neaizskaramību, neievērojot subordinācijas padomju varai prasības un pateicoties salīdzinoši mazam skaitam, 1960. gadā paliek bez likumīgas pārvaldes, proti, padomju vara tos neuzskata par ticības turētājiem, bet tikai par potenciāliem katalizatoriem. Septītās dienas adventisti turpina darbu pagrīdes organizācijā, lai paliktu uzticīgi savai dogmai. Savukārt baptistu dogmatika ļauj piespiedu kārtā tos apvienot gan ar evaņģēliskajiem kristiešiem, gan ar Vasarsvētku draudzēm (Brūnava, 2015: 227).

Sociālisma dzīvesveida koncepcijā ticība Dievam un tās radikālā forma – sektantisms – neiederējās, tādēļ viens no propagandas ieročiem sociālisma celtņu cīņā pret sektām un sektantiem bija Daugavpils pilsētas prese.

Laikposmā no 1953. gada līdz 1964. gadam Daugavpilī iznāca vietējie laikraksti krievu un latviešu valodā. Laikraksts „Sarkanais karogs” („Krasnoje Znamja”) tika izdots laikposmā no 1953. gada līdz 1957. gadam kā Daugavpils pilsētas un rajona laikraksts divās valodās: latviešu un krievu valodā. Laikraksta latviešu valodas versijai vairākkārt tika mainīts nosaukums: sākotnēji pilsētas laikraksts latviešu mērķauditorijai tika izdots ar nosaukumu „Sarkanais Karogs” (laikraksta nosaukums tika rakstīts latviešu burtiem „Krasnoje Znamja”), no 1957. gada februāra to nomainīja laikraksts „Padomju Daugava”, bet 1961. gada jūnijā reorganizācijas rezultātā par pilsētas laikrakstu atkal kļuva „Sarkanais karogs” („Krasnoje Znamja”), kas iznāca krievu un latviešu valodā, nodrošinot minētā preses izdevuma pēctecību. Laikraksts bija Latvijas Komunistiskās partijas Daugavpils pilsētas un rajona komitejas, pilsētas un rajona darbaļaužu deputātu padomes orgāns. Laikraksts iznāca 5 dienas nedēļā (LNA DZVA, 871. fonds, 2. apraksts).

Darbā tika apskatīti preses izdevumu „Padomju Daugava” un „Krasnoje znamja” komplekti laika posmā no 1953. gada līdz 1964. gadam. Sektantu darbībai veltītās publikācijas parasti tika iekļautas rubrikā „Uz spalvas smailes” un kā reportāžas no tiesas zāles laikraksta trešajā lappusē.

Viena no padomju preses funkcijām bija: „cīnīties ar pagātnes paliekām cilvēku apziņā” (LNA DZVA, 871. fonds, 2. apraksts). Reliģija sociālisma koncepcijā, protams, bija pagātnes paliekas, ko apkarot ar propagandas palīdzību bija padomju preses viens no uzdevumiem, īpaši XX gadsimta 60. gados, kad aktīvi tika izvērsta antireliģiskā propaganda. Kritizējot sekta un sektantes, parādot šīs sievietes negatīvā gaismā kā psihiski slimas, varmācīgas, alkohola atkarīgas, mantkārīgas un aprobežotas, atklājot sektantu tumsonību un zinātniski skaidrojot sektu bezjēdzību, aizstājot reliģiskās vērtības ar citām padomju kultūras vērtībām, gan prese, gan netieši arī tiesībsargājošās iestādes propagandēja sociālisma ideoloģijai atbilstošu padomju dzīvesveidu, kur ticībai Dievam nav vietas. Savukārt sektās esošo sieviešu marginālisma problēmas izgaismošana un reliģisko aktivitāšu publiska nosodīšana, sabiedrības informēšana par piemērotajiem

administratīvajiem un kriminālajiem sodiem Daugavpils presē bija efektīvs masu audzināšanas instruments.

1959. gadā rakstā „Svētā Marianna” tika izsmieta kāda Marianna P., kurai tika inkriminēta spekulācija ar baznīcas atribūtiķu no pilnīgi visām Latvijas konfesijām un ticībām. Kratīšanas laikā Mariannas P. dzīvoklī tika atrasti 123 galda krusti, dažāda veida kakla krustiņi no vieglā metāla – 41,8 kg (to skaitu bija grūti noteikt), lūgšanu krelles – vairāk nekā 33 kg, koka „rožu kroņi”, dažāda veida svētku reprodukcijas, sveces un materiāli svecēm, svētbilžu rāmji utt. Raksta autors uzdod retorisku jautājumu: „Taču jābrīnās, kāpēc līdz šim netiek saukti pie atbildības šīs „svētās” spekulācijas līdzdalībnieki?” (Zemblickis, 1959: 4). Iespējams, Mariannas klientes bija arī sektu locekles.

Prese izsmēja arī sektantes un viņu sabiedrotos. 1961. gadā rakstā „Draugos ar velnu” tika izsmiets sektantu laulātais pāris, kas „klusītēm pilda reliģiskos rituālus”. Rakstā laulātais pāris un sievas Pelagejas I. draudzene Anna M. tika attēloti kā agresīvi alkoholiķi un huligāni (Pravdins, 1961: 4) Bet 1961. gada bijušā Piecdesmitnieku sektas locekļa P. Hasina rakstā „Neticiet svētuļu, mēlnešu un pļāpu mācībām!” parādītas Piecdesmitnieku sektas locekļu Basas H., Marijas K., Marijas I., Ņinas B., Rozālijas C. un Valentīnas K. (pēdējās piecas sievietes figurēs arī LNA DZVA Daugavpils pilsētas prokuratūras 875. fonda Piecdesmitnieku lietā Nr. 134) reliģiskās aktivitātes no 1956. gada. Sievietes iemānījušas raksta autoru sektā ar cienastu un materiālo atbalstu, bet vēlāk devušas reliģisko literatūru, pierunājušas atteikties no laicīgām aktivitātēm, iesaistījušas nelegālajos dievkalpojumos, kas katru reizi notika citā adresē, par ko konspirācijas nolūkos sektanti tika informēti tikai dievkalpojumu dienā. Autors apraksta arī dievkalpojumu saturu, sektantu vīzijas, runāšanu mēlēs un citas raksturīgās izpausmes. Viņš pat piedalījies Piecdesmitnieku sektas kongresā Drisā. P. Hasins rakstā norāda, ka sektanti „cenšas realizēt ne tik daudz reliģijas mērķus, cik politiskus mērķus, kam nav nekāda sakara ar baznīcu, kā arī nodarbojas ar pretpadomju propagandu. Marija H. teica, ka Staļins nomira, drīz nebūs Mao Cze-duna, tad beigs eksistēt sociālistiskā nometne. Šī nometne eksistēs 42 gadus. Būs karš, kurā 13 valstis iekaros visu pasauli, un visā pasaulē būs tikai viena liela valsts, liekot saprast, ka šī valsts būs ASV. Tāpēc [...] vajag lūgt Dievu, lai visvarenais dotu mums Dieva žēlastību”. Tāpat Marija H. skaidroja ēģiptiešu dievu nozīmi, raksturojot tos kā eņģeļus ar atomieročiem, kas tiks vērsti pret Maskavu, utt.” (Hasins, 1959: 3). Sieviete varēja inkriminēt kā pretpadomju darbību un propagandu. Teiktais liecina, ka Marija K., neraugoties uz aizliegumu lasīt presi un klausīties radio, labi orientējās politikā. Arī šajā publikācijā sektantes tika attēlotas kā skandalozas, seksuāli izlaidīgas sievietes. Sektu finansēja ārzemju sponsori.

Savukārt ieskatu Daugavpils Septītās dienas adventistu dzīvē sniedz 1961. gada raksts „Vēlreiz par adventistu garīgajiem tēviem”. Publikācijā stāstīts, kā adventiste Emīlija K. izkrāpa brāļa naudu un nodarbojās arī ar spekulāciju (Gicevičs, 1961: 2).

Antireliģisko propagandu aktīvi veica arī pilsētas pedagogi. Daugavpils Raiņa 6. vidusskolas skolotājs B. Kuzņecovs rakstā „Norobežot bērnus no reliģiskajiem aizspriedumiem” kritizē ticīgo sieviešu nevēlamo ietekmi uz bērnu audzināšanu, aizspriedumu un tumsonības veicināšanu un norāda, ka ticīgās nelabvēlīgi ietekmē savus bērnus, padarot viņus bailīgus, nervozus, bezpalīdzīgus, jo viņi cer uz Dieva palīdzību (Кузнецов, 1959: 3–4).

Pētījumā tika izmantots arī LNA DZVA Daugavpils pilsētas prokuratūras 875. fonds, 1. apraksts. Fonds aptver 278 lietas, tomēr laikposmā no 1953. gada līdz 1965. gadam prokuratūrā nonāca tikai viena „sektantu” lieta, kurā figurēja arī sievietes. Pētījumā tika izmantota LNA DZVA Daugavpils pilsētas prokuratūras (875. fonds, 1. apraksts) lieta Nr. 134 „Par sektantiem – piecdesmitniekiem” (1962. gads; lieta tika uzsākta 28. IV 1962. gadā un slēgta 29. IX 1962. gadā; tātad tās izskatīšana aizņēma tikai piecus mēnešus, kas liecina par intensīvu tiesībsargājošo iestāžu darbu sektas apkarošanā). Par intensīvu un pamatīgu tiesībsargājošo iestāžu darbu cīņā pret „piecdesmitniekiem” liecina arī lietas biežums – 200 lappušu, tātad prokuratūra šim uzdevumam veltījusi daudz laika un resursu. Lietā figurē astoņas „piecdesmitnieces” un vēl 10 sievietes, kuras sektu bija pametušas iepriekš. Tajā figurēja Piecdesmitnieku sekta, kuras sievietes, tai skaitā astoņas „māsas” no Daugavpils pilsētas, veica aktīvas reliģiska rakstura darbības, un, izplatot ticību, sadarbojās ar sektas locekļiem arī citos Latvijas rajonos, pārsvarā Krāslavā un Rēzeknē, pat kaimiņu republikās, īpaši Lietuvas PSR un Baltkrievijas PSR. „Māsas” aktīvi kontaktējās ar vietējiem iedzīvotājiem, par ko liecina liels sektā iesaistīto pilsoņu, īpaši sieviešu, skaits sektas dislokācijas vietās Krāslavā, Indrā un Daugavpilī, no kurām nāca un kurās, „izplatot ticību”, periodiski uzturējās sektas „brāļi un māsas”.

Piecdesmitnieku sektas darbība Padomju Latvijas teritorijā sākās pēc Otrā pasaules kara, 1945. gadā. To finansēja kāds Bormans, ilggadīgs sektants, kura biogrāfijā bija ieslodzījums padomju cietumā un dzīve Lielbritānijā. Lai slēptos no varas iestādēm un sektanti netiktu vajāti, Bormans piedāvāja sektu pārdēvēt par Evanģēlisko kristiešu baptistu baznīcu. 50. gadu beigās sektas līderi Bormans un Giruckis pārcēlās uz Daugavpili. Kolhozā „Udarņik” (mūsdienu Kalkūnes pagasta teritorijā) un Daugavpilī viņi organizēja Piecdesmitnieku sektas sapulces, kurās piedalījās sektas locekļi no Smoļenskas, Ilūkstes, Līvānu, Krāslavas, Dagdas rajoniem (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 134: 3–7). Lietā tika fiksēts, ka Krāslavas rajona Indrā, Ostrovnajās ciemā, 1962. gada 22. aprīlī notika aizliegtās Piecdesmitnieku sektas sapulce, kurā piedalījās „brāļi” un „māsas” ne tikai no Daugavpils pilsētas un rajona, bet arī no Krāslavas pilsētas un rajona un pat no Lietuvas, Krievijas, Ukrainas un Baltkrievijas. Sektanti 1961. gada vēlā rudenī Daugavas krastā pie Daugavpils elektrostacijas organizēja ūdens kristības (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 134: 16–18). Kratīšanas laikā aktīvas sektas dalībnieces Valentīnas K. dzīvesvietā tika izņemti un konfiscēti sektas darbības lietišķie pierādījumi – Bībele un ar roku rakstīta dziesmu grāmata. Sektanti šādas grāmatas izplatīja arī citur Latvijā un ārpus Latvijas (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 134: 3).

Krimināllietas pamats bija 21 gadu vecas jaunieta Irinas J. nonākšana psihiatriskajā slimnīcā. Sektantiem tika inkriminēta šīs jaunieta novešana līdz nervu sabrukumam, kam sekoja ārstēšanās psihiatriskajā slimnīcā trīs gadus. Interesanti, ka pati jaunieta tiesas procesā nepiedalījās un neliecināja pret sektantiem, to darīja viņas vecāki (iespējams, jaunieta medikamentu ietekmē nemaz nebija spējīga sniegt liecības). Krimināllietā figurē vēl astoņas sektantes, kuras atradās psihiatriskās slimnīcas uzskaitē un kurām tika konstatēts, ka psihiskas novirzes radušās ilgstošu lūgšanu un „runāšanu mēlēs” rezultātā (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 134: 125–129). Safabricētie fakti un, iespējams, viltotās psihiatriskās diagnozes atklāj vienu no padomju varas represīvajiem mehānismiem pret personām sektās, kas padomju posmā vēlākajos gados plaši tiek

izmantots arī pret politiskajiem disidentiem un citām padomju iekārtai nevēlamām personām: ieslodzīšana psihiatriskajās slimnīcās un nepamatota psihiatriskās diagnozes uzstādīšana, kas ir pamats turpmākai sieviešu izolācijai un sociālā statusa pazemināšanai sabiedrībā (kā personai ar ierobežotu rīcībspēju, kāds bija padomju varas mērķis).

Krimināllietas materiālos izmeklēšanas gaitā tika noteikti sektanti, kuriem tika inkriminēts kriminālnoziedzums pēc Latvijas PSR kriminālkodeksa 212. panta par aizliegtas reliģiskas organizācijas darbības organizēšanu (Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodekss, 1961), to vidū bija sieviete Marija K., kas tika notiesāta ar brīvības atņemšanu uz trim gadiem. Marijas K. aktivitātes kriminālprocesa laikā paralēli tika atainotas 1961. gada 29. jūlija P. Hasina rakstā laikrakstā „Krasnoje Znamja”. Lietas ietvaros izmeklēšanas gaitā tika noteikti aktīvākie sektas dalībnieki un organizatori, sapulču vietas, dievkalpojumu saturs, sektā iesaistīšanas metodes. Citējot lietas materiālus: sektanti tika tiesāti, „lai tumšie, neizglītotie atkritēji nemuļķotu galvas ar reliģiskiem aizspriedumiem, nekropļotu viņu veselību” (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 134: 33).

Lietā (un arī preses materiālos) raksturīgi, ka bija daudz liecinieku, kas aktīvi un pat labprātīgi liecināja pret sektantiem – laulātais pāris J., kuru meita Irina J. ārstējās psihiatriskajā slimnīcā, bijušie sektanti, sektantu kaimiņi, darbabiedri, sektantu bērnu skolotāji – visi vienbalsīgi asi nosodīja sektas darbību kā padomju dzīvesveidam neatbilstošu, kā arī pašus sektantus. Tāpat kā preses publikācijās, pilsoņi bija gatavi publiski uzstāties pret jebkuru sektu un sektantu.

Arī skolotāji tiesā liecināja, ka sektantu bērni ir mazattīstīti un mācās vāji vai viduvēji (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 134: 128). Procesu „piecdesmitnieku” prāvā katru dienu klausījās 1000 – 1500 cilvēki.

Skaidrojot šo fenomenu, var izvirzīt hipotētisku pieņēmumu, ka vietējos iedzīvotājus mulsināja, bija svešs un nesaprotams sektantu ticības radikālisms: pilnīga atteikšanās no līdzdalības sabiedriskajā dzīvē, no izglītības, iespēju robežās – arī nodarbinātības (pēc lietas materiāliem daudzi sektanti nestrādāja algotu darbu), ar reliģiju nesaistītas brīvā laika pavadīšanas, īpaši izklaižu – deju, kino, sporta pasākumu, svētku (ne tikai padomju, bet arī ģimenes svētku) noliegšana, aizliegums vērsties pie ārstiem slimību gadījumā, pārlika taupība (aizliegts, ka sektantēm ir vairāk par vienu mēteri), greznošanās, frizūru veidošanas un kosmētikas lietošanas noliegšana, negatīva attieksme pret literatūru, presi, kino filmām un citiem laicīgās kultūras sasniegumiem. Kā arī sektas koncepcija un reliģiozitātes ārējās izpausmes: piemēram, ilgstošas lūgšanas 2 – 3 stundu garumā, runāšana „mēlēs”, „kratīšanās” – ekstāzes un histērijas sektas dievkalpojumu laikā, ūdens kristības upē vēlā rudenī utt. Daudzi pilsoņi pēc iesaistīšanās sektā mainījās kā personības, kļuva agresīvi pret citādi domājošiem, pasliktinājās viņu attiecības ar saviem citādi domājošiem tuviniekiem, draugiem un līdzcilvēkiem, līdz pat kontaktu pārtraukšanai

Savukārt sektantu tuviniekiem iespēja liecināt pret sektantiem bija atriebības akts par zaudētajiem kontaktiem ar tuvajiem cilvēkiem, bet bijušajiem sektantiem – par sektā zaudēto laiku, kā arī par zaudētajiem materiālajiem labumiem līdzdalības laikā sektā.

Bet pēc J. Talonena teiktā: 50. gadu sākumā ticīgo izšķiršanos par sadarbību ar padomju varas institūcijām ietekmēja kara un pirmajos padomju varas gados piedzīvotais terors un vēl joprojām reālas vajāšanas. Savukārt 60. gados baznīcu arvien vairāk sāka uzlūkot kā traucēkli valdošajai ideoloģijai (Talonens, 2009: 112). Tādēļ tika vajāti ticīgie,

sektanti un arī tie padomju pilsoņi, kas nebija sektā, baidījās no represijām un padomju varas sankcijām, tādēļ runāja to, ko varas iestādes no viņiem vēlējās dzirdēt.

Lietai pievienoti arī divu laikrakstu, „Komsomoļskaja Pravda” un „Padomju Klaipēda” 1962. gada numuri ar publikācijām par Piecdesmitnieku sektas vadoņu aktivitātēm Lietuvas teritorijā (Klaipēdā atradās liels Piecdesmitnieku sektas centrs) un tiesas prāvu pret sektas vadoņiem, atsaucoties arī uz viņu darbību Daugavpilī.

Citējot laikraksta „Komsomoļskaja Pravda” publikāciju: „sektanti ir izdzimtenu saujiņa, kas iebaidot panāk aklu pakļaušanos viņu gribai. Sektantu vadoņiem ir lepnas mājas un motocikli” (Трясуны дрожат перед ответом, 1962: 4). Savukārt Lietuvas laikrakstā „Padomju Klaipēda” tika publicēta bijušās sektas locekles liecība pret latviskas izcelsmes sektas vadoni Jāni Pinku, kas darbojies arī Daugavpilī: sieviete ar bērnu dzīvojusi sektanta dzīvoklī Klaipēdā, bet tikusi padzīta, jo bērns saslimis un viņa vērsusies pie ārsta, nevis ar lūgšanām pie Dieva. Tika liecināts arī pret J. Pinkas sievu Veru, kas bijusi psihiski neadekvāta un uzbrukusi ar cirvi, kā arī izkrāpusi naudu no citiem sektas locekļiem, tātad viņai inkriminēta ne tikai darbība aizliegtā reliģiskā organizācijā, bet arī inkriminēts ekonomiska rakstura noziedzīgs nodarījums (На скамье подсудимых, 1962: 3).

Kādēļ pret sievietēm sektās padomju tiesībsargājošās iestādes karoja un antireliskā propaganda vērsās daudz agresīvāk nekā, piemēram, pret sievietēm katoļu, luterāņu vai pareizticīgo baznīcā? Atbilde uz šo jautājumu slēpjas sektu radikālismā: ja tradicionālo konfesiju pārstāvji (izņemot vecticībniekus) savu reliģisko piederību neaifšēja un necentās aktīvi propagandēt to, tad sektanti, arī sievietes, darbojās ļoti aktīvi, īpaši jauno sektas locekļu piesaistīšanā, un daudzas no viņām, neraugoties uz padomju varas spiedienu, konsekventi turējās pie saviem uzskatiem (par ko liecina recidīvi). Turklāt viņas veica aktīvu pretpadomju aģitāciju, tātad bija arī politiski bīstamas padomju iekārtai.

Kas sievietes saistīja sektās aktīvas antireliskās propagandas „ziedu laikos”, aktivitātes vienā no augstākajām fāzēm – XX gadsimta 60. gadu sākumā, kad pret reliģiju vērstā propagandas informācijas plūsma bija visintensīvākā? Iespējams, sievietes sektā vienkārši meklēja garīgumu, morāli skaidras attiecības, kuras nesaskatīja padomju sabiedrībā, kur pretēji padomju ideoloģijas postulātiem praksē sieviete bija funkcionāls „darba zirgs” padomju iekārtā, par kuras izjūtām, iekšējo pasauli neviens neinteresējās. Savukārt sektā šīs sievietes atrada atbalstu un sapratni, drošību un ticību labākai dzīvei pēc nāves Dieva valstībā, par ko liecina sektas locekļu uzticība sektai, neraugoties uz padomju varas represijām.

Sekta bija veids, kā sievietei aiziet no dzīves smaguma, materiālajām un sociālajām problēmām. Krimināllietas materiālos atklātas sektas sieviešu nodarbošanās: strādnieces, kolhoznieces, mājsaimnieces, sanitāre (LNA DZVA, 875. fonds, 1. apraksts, lieta Nr. 134: 7), tātad sievietes bija smaga darba darītājas. Bija sievietes, kas sektā iesaistīja bērnus un ģimēni.

Sieviešu sektantismam bija sava specifika reģionālajā kontekstā. Lai gan sektanti dislocējās daudzās Latvijas apdzīvotās vietās, sektu attīstību Latgales reģionā lielā mērā veicināja daudznacionālā un daudz kultūru vide un robežu tuvums. Sektantes apgūt padomju valsts plašumus (piemēram, aktivitātes Klaipēdā, kur 60. gadu sākumā atradās spēcīga „piecdesmitnieku” citadele) mudināja idejiskie motīvi – ticības izplatīšana un garīgi (reizēm arī ekonomiski) kontakti ar ticības brāļiem un māsām. Arī sektām bija internacionāls

raksturs: pēc prokuratūras materiāliem var secināt, ka sektā darbojās gan latvieši, gan lietuvieši, gan krievi, baltkrievi un poļi.

Darbā izvirzītā tēze par sieviešu sektā vajāšanu, jo padomju vara to aktivitātes uztvēra kā reālu apdraudējumu sociālistiskajai iekārtai, ir apstiprinājusies. Avotu izpēte, izmantojot Daugavpils piemēru, liecina, ka sieviešu sektā un pašu sektu vajāšana un dažādu noziedzīgu nodarījumu inkriminēšana sievietēm sektās, kā arī sieviešu sektās negatīvā tēla veidošana bija efektīva padomju tiesībsargājošo orgānu metodika cīņā pret reliģiju. Analizējot preses un prokuratūras materiālus, var secināt, ka politisko, ekonomisko un citu noziegumu inkriminēšana sievietēm sektās un psihisko diagnožu safabricēšana bija paņēmieni, kā sievietes no sektām izolēt no sabiedrības un ierobežot viņu iespējas.

Avotu un literatūras saraksts

1. **Bleiere, D.** (2012) *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU akadēmiskais apgāds, 159 lpp.
2. **Brūnava, M.** (2015) Reliģijas kontrole Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā: mazo kristīgo konfesiju piemērs (1956–1959). No: *VDK Zinātniskās izpētes komisijas raksti. 1.sējums. Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 205. – 231. lpp.
3. **Gicevičs, S.** (1961) Vēlreiz par adventistu garīgajiem tēviem. *Padomju Daugava*, Nr. 6 (677), 2.–3. lpp.
4. **Hasins, P.** (1959) Neticiet svētuļu, mēlnešu un plāpu mācībām! *Padomju Daugava*, Nr. 149 (300), 3. lpp.
5. **Kroplijs, A., Raščevska, M.** (2004) *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga: RaKa, 178 lpp.
6. **Krūmiņa-Koņkova, S.** (2015) Sadarbība starp Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas drošības iestādēm un PSRS Reliģisko lietu kulta padomes pilnvaroto Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā. No: *VDK Zinātniskās izpētes komisijas raksti. 1.sējums. Totalitārisma sabiedrības kontrole un represijas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 147 –193. lpp.
7. Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālais Valsts arhīvs (LNA DZVA), 871. fonds (*Krasnoje Znamja*: 1962.–1977.g.).
8. Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālais Valsts arhīvs (LNA DZVA), 875. fonds, 1. apraksts.
9. *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodekss* (1961) Rīga: Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidijs, 86 lpp.
10. **Pravdins, I.** (1961) Draugos ar velnu. *Krasnoje Znamja*, Nr. 4. (891), 4. lpp.
11. **Talonens, J.** (2009) *Baznīca staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliskā luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 332 lpp.
12. **Zemblickis, J.** (1959) Svētā Marianna. *Padomju Daugava*, Nr. 173 (234), 4. lpp.
13. **Кузнецов, Б.** (1959) Оградить детей от религиозных предрассудков. *Красное Знамя*, Nr. 2 (153), 2. lpp.
14. *Моральный кодекс строителя коммунизма* (1961). Pieejams: http://krotov.info/lib_sec/11_k/kom/munizm.htm [pēdējo reizi sk. 05.05.2017.].
15. На скамье подсудимых главарь секты Янис Пинка. (1962) *Советская Клайпеда*, Nr. 126 (3804), с. 3.
16. Трясуны дрожат перед ответом. (1962) *Комсомольская правда*, Nr. 1164, с. 4.
17. **Фицпатрик, Ш.** (2008) Паразиты общества: как бродяги, молодые бездельники и частные предприниматели мешали коммунизму в СССР. В кн.: *Советская социальная политика: сцены и действующие лица, 1940 –1985*. Москва: ЦСПГИ, Вариант, с. 219–257.

**ON THE TRADITION OF "DAMAGING" IRON AXES IN LITHUANIA
(1st–16th CENTURY)**

Summary

The article sets out to review certain manifestations of „damaging” iron axes on the territory of Lithuania from the first centuries AD to the Middle Ages, i.e. from the occurrence of these artefacts over a wide area to the end of the tradition of placing grave goods in the grave. Fifty-seven cases of „damaging” were found in the group of narrow-bladed axes, with most damage occurring in the area of the axe’s butt, head and blade. Twenty-four artefacts featuring such damage were found in the group of wide-bladed axes of the 10th–12th/13th century, including three M type axes which are broken and bent. Eleven damaged axes were found in the group of the 14th–16th century wide-bladed axes.

The review revealed that the phenomenon is ambiguous and rather complex. The axe’s butt and the part of the head with the blade broken off in a particularly exact manner imply the defects that are definitely a result of ritual actions. There is some uncertainty about the damage which occurs on the blade. However, it is a bit too early to attribute the defects to rituals alone. While more in-depth studies on the surface, detachment points and edges are lacking, there is still an opportunity that at least some of the defects are functional by nature (e.g. resulting from a fight).

The review pinpointed the general tendencies of „damaging” iron axes on the Lithuanian territory. To learn more about the phenomenon in question, further studies focusing on specific periods, archaeological cultures and regions are required.

Key words: narrow-bladed and wide-bladed axes, „damaging”, butt, head, blade.

Introduction

Metal, usually iron, artefacts discovered in the course of investigations of archaeological burial monuments are usually affected by corrosion to a greater or lesser degree. Its effect is sometimes so severe that rust is all that can be found in case of a smaller artefact, whereas a larger artefact becomes hardly recognisable. On the other hand, artefacts featuring different kinds of damage are often found as well. Occasionally, a certain part of an artefact is missing or fragmented parts are placed separately in a grave, etc.

Naturally, the causes of breakage are not uniform. In some cases, artefacts might have broken fully or partially as a result of functional actions; yet others disintegrated due to corrosion and pressure from the soil or thinner parts melted in a burial fire; yet others were obviously damaged, bent or deformed deliberately. It is not difficult to notice that not all but only a part of the artefacts were „damaged” in such a way, even when an individual grave is concerned; hence, the wide-spread formula that „possessions must die together with the owner” cannot be applied in all cases. Perhaps the owner’s items were actually „damaged”, whereas gifts were not, or vice versa. Or perhaps neither is the case. It is obvious that to provide a proper explanation to the given phenomenon, as careful and detailed observation and examination of the whole context as possible are required.

Looking at the Lithuanian archaeological material, it is not difficult to notice that the „damaging” of artefacts of different nature does not evenly occur in the monuments of different periods. Generally speaking, most of such manifestations can be found in the burial monuments of the Late Iron Age, in particular the area inhabited by the Curonian tribe. A number of fragments of bracelets, neck-rings and rings as well as damaged and bent swords, spearheads, knives, axes, etc. can be found in this area.

It should be acknowledged that this phenomenon has not been the subject of more in-depth studies, though it was nevertheless noticed by researchers. For instance, when speaking about the burial customs of tribes in the Middle Iron Age, Tautavičius observes that a part of grave goods found in the Lithuanian graves of the 5th–6th century AD are bent or broken and unfit for use; Scavian graves contain broken swords and jewellery; a part of items found in the 8th–9th century Curonian graves are broken (Tautavičius, 1996: 56, 80, 84, 89). Sometimes, authors observe certain breaking nuances, e.g. the spearheads and knives placed in graves have their tips broken off (Michelbertas, 1997: 14, 27–28); or it is pointed out that certain knives were placed in graves with their blades detached; to prevent other tribesmen from seeing it, the family used to put the broken part of the tool under the head or leg of the dead (Kazakevičius, 1993: 63). In fact, Čivilytė carried out the most extensive analysis of the aspects of „damaging” by the example of Bronze Age swords in Central Europe (Čivilytė, 2004: 96–113). She revealed the very essence of the problem in detail, showing the solutions and the arising difficulties. Though her study focused on a single group of Bronze Age artefacts, most aspects can also be applied in the context of the Iron Age. A small article on the „damaging” of Iron Age axes was also published by the author of this paper (Malonaitis, 2010: 77–91).

The present article is an attempt to take a look at certain evident cases of „damaging” iron axes dating from the first centuries AD to the Middle Ages, i.e. from the occurrence of these items over a broad area to the end of placing grave goods in the grave. The term „damaging” is used conditionally, taking into account a broad meaning of the concept, with the aim to outline the artefacts that were intentionally affected in some way, i.e. to define not only the breaking or smashing of an artefact but also other manifestations of making an artefact defective in some way.

Cases of „damaging” narrow-bladed axes

It is generally accepted in the history of axe development to divide axes into narrow-bladed and wide-bladed ones by the ratio of the blade width to the height of the whole metal part. Narrow-bladed axes are the axes with their blade width comprising about 1/3 of the total metal part height. This group can be further subdivided into blunt-ended narrow-bladed axes and socketed axes. Their major distinguishing feature lies in the fixation of the shaft to the usual butt (in case of blunt-ended narrow-bladed axes) or within the vertical socket located in place of the butt (in case of socketed axes). Chronologically, this period covers almost the entire 1st millennium AD.

The review of the defects associated with blunt-ended narrow-bladed axes will start with the butt. Thirteen typical examples were picked out from the axes with their butt damaged in some way (**Fig. 1A**). Eight axes of them have their butts fully or nearly broken off. These axes come from Dvyliškis (Paraisčiai) (Vilnius district), Mijaugonys (Elektrėnai municipality, VDKM 1186:4), Turlojiškės (Širvintos district), Vilkiautinis (Varėna district LNM AR 506: 3); in other cases, the place and circumstances of their discovery are not known (LNM AR 384:112; VDKM 751: 44, 48; RKM 187/267). An axe found in Obeliai (Ukmergė district) (LNM AR 621: 207) has one side of its butt broken off. Three axes have their butts deformed: one was found in Želmenišķė (Utena district, LNM AR 622: 3), whereas the place and circumstances of discovery are not known in other cases (LNM AR 384: 98, 1601).

Besides, an axe accidentally found in Griniūnai (Panevėžys district) (LNM AR 638:91) with a compressed butt, an axe found in Stripeikiai (VDKM 717: 4) with the rear part of the butt twisted upwards and detached as well as an axe (VDKM 1130: 11) with the rear part of the butt distinctly bent downwards could possibly be attributed to this group as well.

Another group is comprised of 11 axes with their head broken roughly in the centre or closer to the blade (Fig. 1B). Some of them were found in the course of archeological explorations: in Sargėnai (Kaunas, VDKM 1780:12), Upytė (Panevėžys district, VDKM 1231:36), Vilkai (Panevėžys district). The circumstances of discovery of those found in Graužiai (Kėdainiai district, KėdKM 5405/7130) and Gudeniškės (Utena district, UKM 8258/349) are not clear, whereas in case of other six axes neither the place nor the circumstances of discovery are known (LNM AR 384: 87, 97; PKM 525, 865; BKMS 440/370; RKM 188/368).

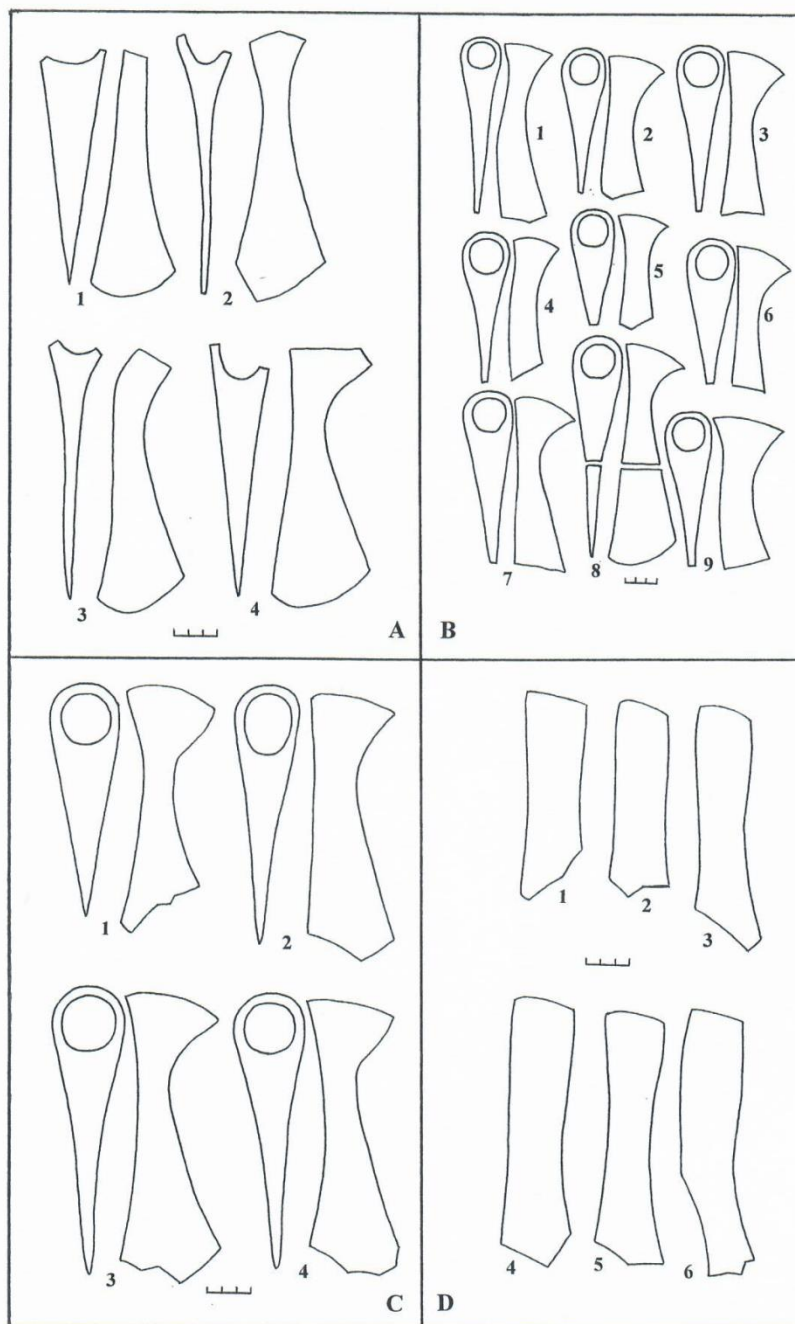

Figure 1. Narrow-bladed axes with various defects

Fig. 1. Narrow-bladed axes with various defects

A – axes with their butts broken off and damaged (1 – Vilnius environs, VDKM 751:44; 2 – Mijaugonys, VDKM 1186: 4; 3 – unknown place of discovery, RKM 187/267; 4 – unknown place of discovery, VDKM 751: 48);

B – axes with their heads broken off (1 – unknown place of discovery, PKM 865; 2 – unknown place of discovery, PKM 525/1162; 3 – unknown place of discovery, LNM AR 384:87; 4 – unknown place of discovery, BKMS 370; 5 – Sargėnai, VDKM 1780:12; 6 – Upytė, grave No. 10, VDKM 1231: 36; 7 – Glaušiai, KėdKM 5405/713; 8 – unknown place of discovery, RKM 188/268; 9 – unknown place of discovery, LNM AR 384: 97);

C – axes with damaged blades (1 – unknown place of discovery, VDKM 752: 19; 2 – unknown place of discovery, LNM AR 384: 1600; 3 – Karmazinai, barrow 1, LNM AR 121: 108; 4 – Dūkštas, VDKM 750: 29);

D – socketed axes with damaged heads (1 – Lauksvydai, VDKM, 654: 13; 2 – unknown place of discovery, VDKM 2063; 3 – unknown place of discovery, LNM AR 384:34; 4 – Dargaliai, LNM AR 560: 16; 5 – Šarkai, grave No. 18, LNM AR 528: 54; 6 – unknown place of discovery, VDKM 710: 9).

The third group includes axes with damaged blades (**Fig. 1C**). At this point, it can conditionally be divided into two categories. Axes with „blunted”, „flattened” and unsharpened blades fall to the first category. There are four such axes among the available artefacts. One of them was found in Šilninkai (Ukmergė district, LNM AR 515:1), the other in Vainiūnai (Radviliškis district, KėdKM 5405/712); neither the place nor the circumstances of discovery are known in case of two other axes (LNM AR 354:121, PKM 1140/537). Axes featuring a part of the blade broken off in one way or another, 17 items in total, make up the second category. It is probably the most numerous group. Axes found in Dūkštas (Ignalina district, VDKM 750:24, 29), Karmazinai (Vilnius district, LNM AR 121:108), Pašilė (Ukmergė district, VDKM 722:2) as well as several axes with unknown place and circumstances of discovery (LNM AR 44:1; AR 354:66, 103, 1600; VDKM 752:19) can be used as typical examples.

It is far more difficult to speak about the „damaging” of socketed axes compared to blunt-ended axes. Despite the fact that these tools date back to the same period, their peculiar feature is concerned with the fixation of the shaft within the socket rather than the butt. This determines most of its characteristics. Besides, while in use, loads and tensions in the socket tend to distribute in a different manner compared to the butt. Due to the above reason, axes with their sockets broken and crumbled off are difficult to evaluate from the point of view in question. It is likely the outcome of their functioning. Yet another difficulty is concerned with external circumstances: socketed axes tend to be more affected by corrosion, in particular those coming from western Lithuanian districts. It is therefore difficult and sometimes even impossible to determine the causes of defects.

Despite the above, the first manifestations of „damaging” iron axes should be sought in the environment of these axes, because numerous artefacts are found in the burial sites of western and central Lithuania dating to the first centuries AD. On the other hand, the instances of breaking of knives and spearheads are recorded from the 1st century AD. Hence, there should be no doubt about the ritual of „damaging” socketed axes. We should simply take a closer look at the available collections. Meanwhile, blunt-ended narrow-bladed axes

dating back to this period are scarce in western Lithuania; besides, a part of those which can be found are severely decayed.

Axes with the lower part of their head and the whole blade or its part broken off dominate among the damaged socketed axes. A total of 16 items of such type were found. The parts that are broken off are usually comprised of several fragments. Axes from Dargaliai (Šilalė district, LNM AR 560:16), Lauksvydai (Kaunas district, VDKM 654:13), Šarkai (Šilalė district, LNM AR 528:54) as well as two axes with unknown place and circumstances of discovery (VDKM 710:9, 2063) can be used as typical examples (**Fig. 1D**).

Cases of „damaging” wide-bladed axes

Axes with deformed butts from Miciūnai (Panevėžys district, VDKM 1088:10), Pakapiai (Kėdainiai district, KėdKM 5210/683) as well as four axes with unknown place and circumstances of discovery (LNM AR 384:166; PKM 12228/1149; RKM 4847; TIM GEK A15) can be mentioned as more prominent examples of defective axes of the Late Iron Age.

The axes found in Pajuostis (Panevėžys district), barrow No. VIII (Michelbertas, 2004:84, pav. 70:1), Kaunas environs (VDKM 747:94), Kelmė (ŠAM 1944/28:19) and Klaišiai (VDKM 940:32) fall among the axes with their whole butt definitely broken off. By the way, the latter axe stands out from other artefacts by a small cavity made in its head. There is one artefact of unknown circumstances and place of discovery which represents axes with the head and blade broken off (LNM AR 384:162). It should be noted that both parts of the axe survived (**Fig. 2**).

Fig. 2. 10th–13th century wide-bladed axes with various defects.

(1 – Aistiškiai, random, VKM GEK 30466; 2 – unknown place of discovery, LNM AR 384:162; 3 – Klaišiai, random, VDKM 940:32; 4 – Kelmė, random, ŠAM 1944, A 28/19; 5 – unknown place of discovery, TIM GEK A 15).

Wide-bladed axes of the 10th–12th/13th century demonstrate a peculiar form – the head significantly widening in the direction of the shaft closer to the blade, a certain extended „beard.” Such axes create an impression that it is the weakest part of the tool. With such logic in mind, we should expect to find a number of axes with this part damaged in one way or another. However, the situation is far from it, which means that this part is not weaker than others from the functional perspective and it is damaged rather rarely. Five axes featuring a damaged „beard” are relevant to this study. One of them was found accidentally while exploring the Obeliai burial ground (LNM AR 621: 1126); yet another was also found accidentally while investigating Pajuostis barrow No. III (Michelbertas, 2004: 80, pav. 67: 1; 87, pav. 72: 1); one was accidentally found in Aistiškiai (Vilkaviškis district, VKM GEK 304666); in case of two other axes, neither the circumstances nor the place of their discovery is known (LNM AR 384: 155, 231). It is difficult to make a firm conclusion whether the damage occurring on these axes should be considered functional or ritual.

The so called M type axes are peculiar axes of the Late Iron Age with their origins traced to Scandinavia and most artefacts found in the areas inhabited by the Curonians (Petersen, 1919: 46, Abb, 44–45); they are unanimously considered battle axes (Kazakevičius, 1996: 233–241). In contrast to other axes, their peculiar character is determined by a conditionally thin head resembling a present-day several-millimetre-thick

tin. They used to be broken and bent in the manner similar to swords and spearheads. For example, an axe of such type found in Kukiai (Mažeikiai district) (ŽAM 20.513) was broken in two and its head was bent; a bent axe was found during exploratory investigations in the Apuolė burial ground (Baubonis, f. 1, b. 3861); in addition to other artefacts, a broken and bent M type axe was also found in cremation grave No. 177 in Lazdininkai (Patkauskas, f. 1, b. 453).

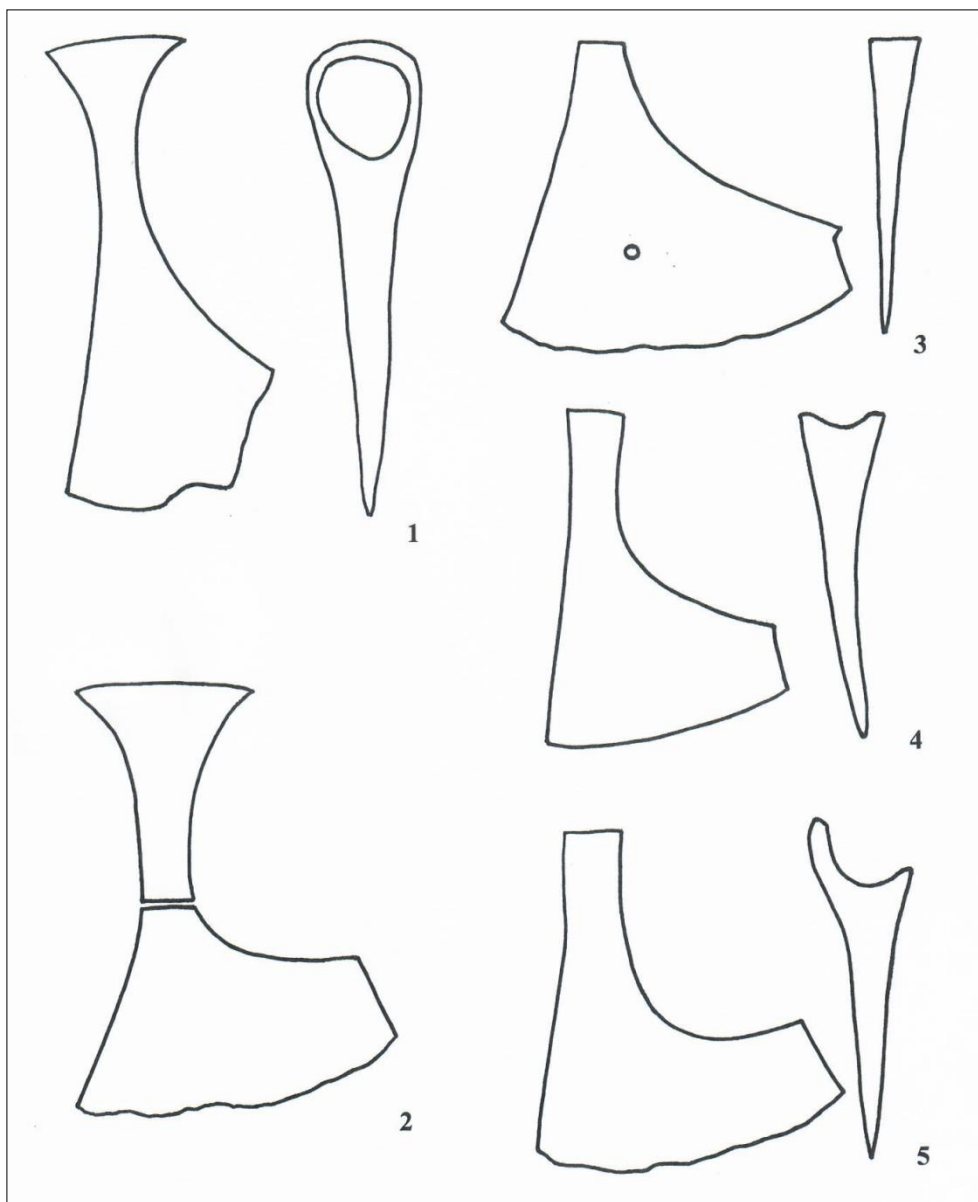

Figure. 2. 10th–13th century wide-bladed axes with various defects

In the Middle Ages the shape of axes evolved once again by acquiring the shape which is essentially close to contemporary axes. Two types existed throughout this period – earlier 14th–15th century axes with round butts and later 15th–16th century axes with angular butts; each type also had several sub-types. Cases of „damaging” were found in both types of axes. For example, as many as three broken axes were discovered in the Jakštaičiai burial ground (Šiauliai district). Axes found in graves No. 57 and 96 have the part of the head with the blade broken off (LNM AR 539:94, 158) (**Fig. 3: 1–2**), whereas an axe found in disrupted grave No. 71 has its butt

broken off (LNM AR 539:207). In grave No. 57 an axe was placed near the left feet, whereas other grave goods comprised a spearhead, a hafted knife and two adjustable rings – one with the braided bezel, the other with a rhombus-shaped bezel. In grave No. 96 an axe fragment was placed on the right side of the skull, above the shoulder (Urbanavičius, f. 1, b. 353). An axe featuring a broken part of the head with the blade was also found in Radikiai (Kaunas district, VDKM 1965:4).

Fig. 3. Broken wide-bladed axes of the 14th–16th century.

(1 – Jakštaičiai, grave No. 57, LNM AR 539: 94; 2 – Jakštaičiai, grave No. 96, LNM AR 539: 158; 3 – Rumšiškės, grave No. 48, LNM AR 390:119; 4 – Ruseiniai, grave No. 12, LNM AR 508: 20). Image from the catalogue of the National Museum of Lithuania.

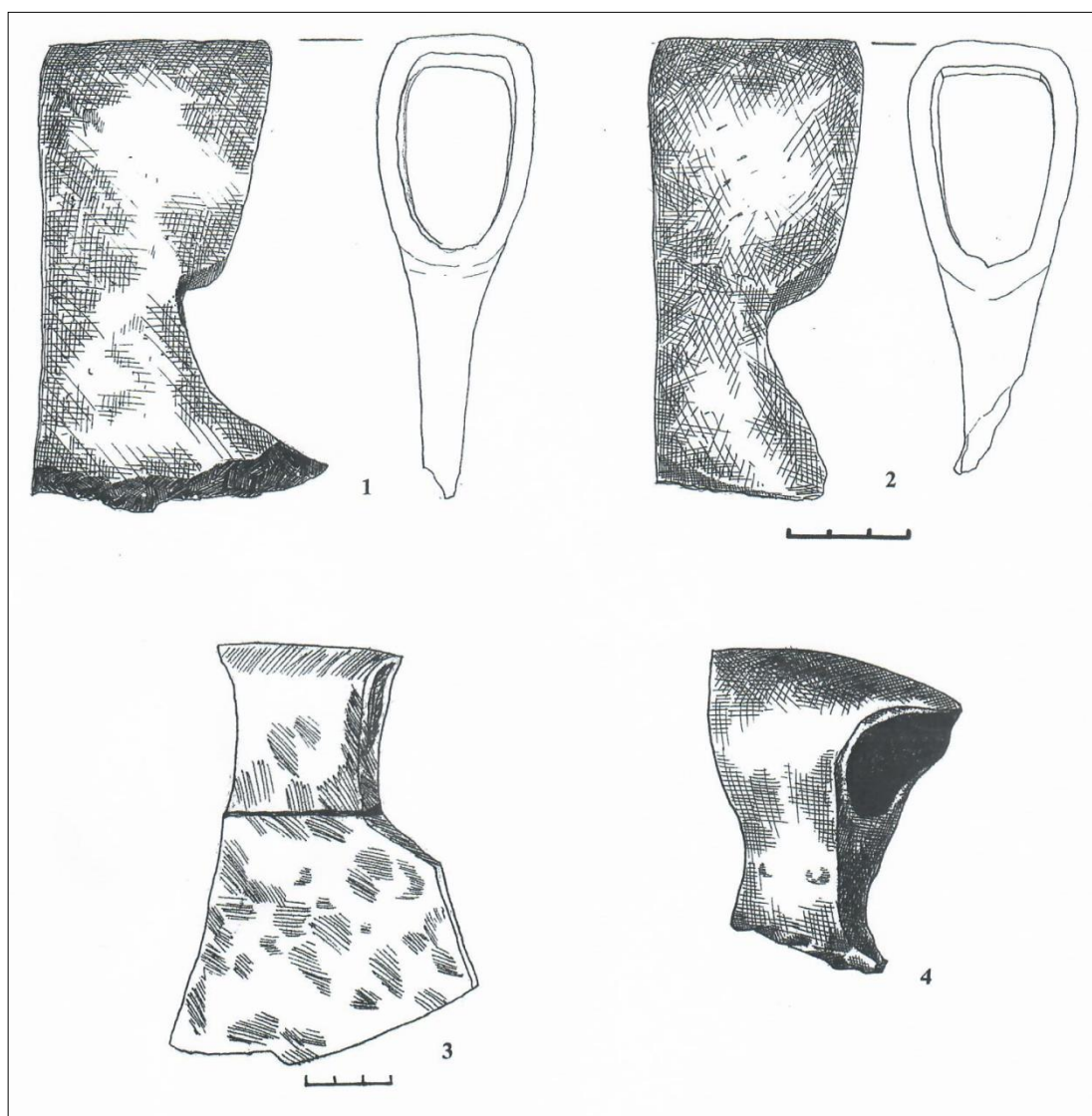

Figure 3. Broken wide-bladed axes of the 14th–16th century.

Axes with a round butt featuring the part of the head with the blade broken off include axes from Geniakalnis (Utena district, UKM 21111) and Ruseiniai (Kėdainiai district) burial ground grave No. 5 (12) (LNM AR 508:20) (**Fig. 3: 4**). The latter was found under the shinbones of the dead. Other grave goods included a spearhead, a knife with a broken tip, a

bronze buckle with an iron pin, fragments of one more buckle and bird bones (Urbanavičius, f. 1, b. 345).

Axes found in Lepšiai (Šiauliai district), Obeliai (Ukmergė district) and Rumšiškės (Kaišiadorys district) were broken in half but both halves survived in all cases (**Fig. 3: 3**). A part of an axe (butt) found in grave No. 142 of the Obeliai burial ground (LNM AR 621: 1285) was placed next to the right humerus of the dead, closer to the elbow, while its other part (head) was placed near the pelvis. Besides, a knife, a buckle, iron chain rings, an adjustable ring and the remains of a purse were also found in the grave (Urbanavičius, Urbanavičienė, 1988: 51, pav. 89). Parts of a broken axe discovered in grave No. 48 of the Rumšiškės burial ground were found separately but close to one another: the axe's head was placed under the head of the dead, whereas the butt with the remains of the shaft was put on the left shoulder (Merkevičius, f. 1, b. 185). An axe found in grave No. 20 of the Šulaičiai burial ground (Kėdainiai district) has its blade broken off (Rickevičiūtė, f. 1, b. 1226). Only the lower part of the axe's head with the blade was found in grave No. 151B of the Obeliai burial ground (Ukmergė district) and grave No. 52 of the Bazorai burial ground (Alytus district) (Urbanavičius, f. 1, b. 996; Svetikas, 2012: 85, table XXXI:2).

Summary and conclusions

When addressing the phenomenon of breaking or other „damaging” of metal artefacts, it is important to establish how the defect originated, i.e. what its cause is. The authors who focus on the defects of artefacts usually point out two groups of their causes. First, functional actions, i.e. when defects originate while the artefact/tool is used for its intended purpose. Usually, the part of the tool touching the surface which is being affected incurs most damage. Second, when the tool or its part is damaged deliberately, it loses its function fully or symbolically depending on the scope of damage.

How should we view the cases of axes discussed in the present article? There is most uncertainty about those cases where the axe's blade is damaged. However, those instances where edges are clearly detached at the point of connection between the head and the blade and there are more than one of them can be used as an argument in favour of intentional damaging.

Four cases featuring intentional blunting of axe blades are rather peculiar – as if they were used to hit the stone or another very thick surface for several times. A possibility that someone indeed tried to „do some work” with them afterwards should not be rejected. Unfortunately, two axes were found accidentally and there is no information on the circumstances of discovery of two other axes. However, the fact that the blades of all axes feature identical blunting and similar rusting prompts a conclusion that the defects were not random. Besides, one axe is adorned with ornaments on its butt.

The second group of defects concentrates around the butt (deformed, partly broken, fully detached). The butt, like the socket, is a very important part of the tool. A reliable shaft-tool connection determined the reliability, safety and efficiency of the whole tool; consequently, the butt had to be made with due diligence – nothing could be left to chance. Therefore, it is not very likely that the butt could actually split or deform in some way in the course of casual labour. It is most likely the outcome of intentional and forceful actions.

However, it is a bit too early to attribute the defects in question to rituals alone. There is least doubt about certain defects of the butt and the breaking of the head. While more in-depth studies on the surface, detachment points and edges are lacking, there is still an opportunity that at least some of the defects are functional by nature (e.g. resulting from a fight).

Once we conclude that a defect is ritual by nature, a huge space opens up to try to trace why such practices were used, i.e. to perceive what hides behind such human behaviour. It creates yet another opportunity to go deep into the spiritual world of the past, to get to know the customs and worldviews that prevailed in the society of one or another period.

It is obvious that the fact of breaking itself renders a totally different meaning to the tool – it at least loses its function. But is that all? Perhaps there are other meanings which lurk behind our vision and comprehension. Was the same meaning associated with the breaking of the tool in different epochs? Most probably not. It is hardly possible to come up with an acceptable answer at this point. For example, when speaking about the broken axes found in Jakštaičiai, Urbanavičius resorts to the late written knowledge about the breaking of the possessions of the dead being the privilege of the nobility (Urbanavičius, 1979: 129–130). Can we at least partially apply it to far earlier times?

A small review of damaged axes revealed that the phenomenon is ambiguous and rather complex. The axe's butt and the part of the head with the blade broken off in a particularly exact manner imply the defects that are definitely a result of ritual actions. There is some uncertainty about the damage which occurs on the blade.

The damaging of blunt-ended narrow-bladed axes in three points of the metal part of the tool cannot yet be appropriately explained. We can only assume that such a choice could perhaps result from the owner's social status, certain merits, type of death, etc. To come up with a more appropriate answer, a far more detailed analysis of the archeological context in terms of the grave or the whole monument as well as other artefacts featuring similar defects is required. Multi-layered monuments featuring the manifestations of damaging for a long period of time are important when trying to learn more about this phenomenon.

Despite the fact that the earliest instances of damaging iron axes cannot yet be determined, we should bear in mind that the cases of damaging other artefacts (knives, spearheads, certain jewellery) date back to the Old Iron Age and it is likely that the damaging of axes was no exception as well. Hence, it implies that the phenomenon existed for a rather long period of time, around one and a half millennia, until the end of placing axes in burials.

The review pinpointed the general tendencies of „damaging” iron axes on the Lithuanian territory. To learn more about the phenomenon in question, further studies focusing on specific periods, archaeological cultures and regions are required.

References

1. **Baubonis, Z.** Apuolės kapinyno ir jo aplinkos žvalgomųjų archeologijos tyrimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 3861.
2. **Čivilytė, A.** (2004). Sulaužytas kalavijas: tarp karybos ir ritualo. *Kultūros paminklai*, t. 11, p. 96–113.
3. **Kazakevičius, V.** (1993). Plinkaigalio kapinynas. *Lietuvos archeologija*. t. 10. p. 3–181.
4. **Kazakevičius, V.** (1996). Topoly bojowe typu M. Chronologija i pochodzenie na ziemiach bałtów. *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*. Wrocław, t. 2, s. 233–241.
5. **Malonaitis, A.** (2010). Geležinių kirvių „gadinimo” apraiškos Lietuvos archeologijos medžiagoje. *Florilegium Lithuanum*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, p. 77–91.
6. **Merkevičius, A.** Rumšiškių senkapio (Kaišiadorių raj.) 1962 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 185.

7. **Michelbertas, M.** (1997). *Paragaudžio pilkapynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 212 p.
8. **Michelbertas, M.** (2004). *Pajuosčio pilkapynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 167 p.
9. **Petersen, J.** (1919). *De norske vikingesverd: En typologisk-kronologisk studie over vikingetiden vaaben*. Kristiania, 231 s.
10. **Patkauskas, S.** (1976). Lazdininkų senkapio (Kretingos raj.) archeologinių tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 453.
11. **Rickevičiūtė, K.** Šulaičių kapinyno (Kėdainių raj.) 1985 m. tyrinėjimų dienoraštis. LIIR, f. 1, b. 1226.
12. **Svetikas, E.** (2012). *Bazorų kapinynas: christianizacijos šaltiniai*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 236 p.
13. **Tautavičius, A.** (1996). *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 367 p.
14. **Urbanavičius, V.** Ruseinių senkapis Kėdainių raj. 1968 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 345.
15. **Urbanavičius, V.** Jakštaičių senkapio Šiaulių raj. 1972 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 353.
16. **Urbanavičius, V.** (1979). Jakštaičių senkapis. *Lietuvos archeologija*, t. 1, p. 122–151.
17. **Urbanavičius, V.** Obelių senkapio (Ukmergės raj.) 1981 m. kasinėjimų ataskaita. LIIR, f. 1, b. 996.
18. **Urbanavičius, V., Urbanavičienė, S.** (1988). Obelių kapinynas. Archeologiniai tyrimai. *Lietuvos archeologija*. t. 6, p. 9–63.

Juris Millers

Liepājas Universitātes vieslektors

Latvija, Liepāja

JAUNATKLĀTIE FAKTI GLEZNOTĀJA JOHANA LĒBEREHTA EGINKA BIOGRĀFIJĀ

THE NEWLY DISCOVERED FACTS IN THE PAINTER'S JOHANN LEBERECHT EGGINK BIOGRAPHY

Summary

The Baltic-German born painter Johann Leberecht Eggink is the first Latvian-related painter, who got an academic degree in painting at Russian Art Academy. There are still a lot of unknown facts in his biography, but recent archival studies in Germany provide answers to the so far-off question - how the landlord's son became „Eggink”, and why he did not choose the surname of his foster father Martina Benjamin Meller (Moeller). The answer to this question was found in the painter's family archive, in the testimonies given by his contemporaries, the existence of which has not been known until now. Similarly, there are documents revealing that Eginka had a completely different name and surname in his childhood - most likely to hide his kinship with the landlord fon Knigge.

Keywords: Johann Leberecht Eggink; painter; landlord fon Knigge; Martin Benjamin Meller (Moeller).

Atslēgas vārdi: Johans Lēberehts Eginks; gleznotājs; brīvkungs fon Knigge; Martins Benjamins Mellers.

Anotācija

Baltvācu gleznotājs Johans Lēberehts Eginks ir pirmais latviešu izcelsmes gleznotājs, kurš ieguva akadēmiķa grādu glezniecībā Krievijas Mākslas akadēmijā. Eginka biogrāfijā joprojām ir daudz nezināmu faktu, taču jaunākie pētījumi arhīvos Vācijā sniedz atbildes uz līdz šim mīklaināko jautājumu – kā brīvkunga fon Knigges ārļaulības dēls kļuva par „Eggink” un kādēļ viņš neizvēlējās savu audzītēja Martina Benjamina Mellera dzimtas uzvārdu. Atbilde uz šo jautājumu tika atrasta gleznotāja ģimenes arhīvā, viņa laikabiedru sniegtajās liecībās, kuru eksistence līdz šim nebija zināma. Tāpat ir atklāti dokumenti, kas liecina, ka Eginkam bērnībā bija pavisam cits vārds un uzvārds – visticamāk, lai slēptu viņa radniecību ar brīvkungu fon Kniggi.

Vai Eginks ir Karls Dāvids Vinklers?

Latviešu un vācu valodā runājošajiem mākslinieks ir pazīstams kā Johans Lēberehts Eginks. Krievu valodā runājošie viņu atpazīst kā Ivanu Jegoroviču Eginku. Viņš ir pirmais latvietis, kuram tika piešķirts akadēmiķa grāds glezniecībā,³⁶ bet ir nepelnīti aizmirsts. 19. gadsimta pirmās puses gleznotāja **Johana Lēberehta Eginka** (*20.11.1784., *Pievīka* +7.3.1867., *Jelgava*) vārds plašākai sabiedrībai ārpus mākslas pasaules ekspertu un vēsturnieku loka ilgu laiku bija relatīvi mazāk pazīstams, taču viņa profesionālā darbība ir atstājusi nozīmīgas liecības Latvijas un baltvācu kultūrvēsturē.

R. Bēms ir rakstījis: „J. L. Eginka dzīve un radošā daiļrade var saistīt mūsu uzmanību no vairākiem aspektiem. Viens no tiem ir viņa snieguma nenoliedzami augstais profesionālais līmenis daiļrades uzplaukuma gados, otrs – mākslinieka tiešā saskare ar

³⁶ <http://www.tournet.lv/page.php?id=114> [pēdējo reizi sk. 24. 12.2016.]

mākslas dzīves vadošajām un raksturīgākajām norisēm tādos tā laika Eiropas un Krievijas kultūras centros kā Roma un Pēterburga, trešais – J. L. Eginka ilggadējā darbošanās dzimtenē.” (Bēms, 1984: 69) Eginka laikabiedrs un draugs Gustavs Hippius savā dienasgrāmatā aprakstījis savu draugu kā „allaž priecīgu cilvēkbērnu, kurš vienmēr bijis gatavs uz tūkstoš jokiem, labprāt stāstījis dažādus komiskus notikumus un pa vidu estetizētajai sajūsmi mīlējis iebilst kādu triviālu izteicienu. (..) Nebūtu mana sirsnīgā drauga Eginka, tad pie visām gleznām, kuras es aplūkoju ceļojumos, man būtu skumji.”(Fogele, 1994: 17–18). Savukārt J. Dēriņš Baltijas mākslinieku leksikona sagataves materiālos J. Eginku raksturo: „Vidēja auguma, blonds, kustīgs, dzīvespriecīgs, pārsvarā labsirdīgs, ar izteiktām dotībām uz valodu apgūšanu, bez vācu valodas prata runāt latviski, krieviski, perfekti pārzināja franču un itāliešu valodu”³⁷

Nozīmīgākās zinātniskās publikācijas par J. L. Eginka biogrāfiju ir veidojusi Sarmīte Fogele grāmatā „*Johans Lēberehts Eginks*” (Fogele, 1994), grāmatas recenzents, LZA goda loceklis Romis Bēms publikācijā „*Nedaudz par Johana Lēberehta Eginka darbiem*” (Bēms, 1980: 167–176) galvenokārt ir pievērsies gleznotāja Latvijā atrodamo darbu uzskaitēi un apkopošanai, bet Rīgā dzimušais vācu pētnieks Valters Mellers (*Walter Moeller*) ir aplūkojis atsevišķus gleznotāja izcelsmes un biogrāfiskos aspektus publikācijā „*Johann Leberdit³⁸ Eggink der baltische Portrait und Historienmahler*” (Moeller, 1970: 165–168).

Visticamāk tieši 1970. gadā Vācijā izdotā V. Mellerā publikācija kalpoja par inspirāciju tālāku pētījumu veikšanai par šo Latvijā dzimušo gleznotāju šaipus Dzelzs priekšvara. V. Mellers ir viens no J. L. Eginka audzītāva Martina Benjamina Mellerā dzimtas pēcteciem, publikācijas sagatavošanas laikā izmantojis gan savas, gan Knigges ģimenes sniegto informāciju. Veicot dzimtas vēstures izpēti, arī es kā M. B. Mellerā tiešais sestās paaudzes pēctecis (tātad arī gleznotāja radnieks) nolēmu papildināt Eginka biogrāfiju ar jaunatklātiem, līdz šim nezināmiem faktiem, lai sniegtu nozīmīgu papildinformāciju par gleznotāja dzīvi un viņa ģimeni, ļaujot atvērt jaunas diskusijas. Gleznotāja radošās darbības analīze tiks atstāta mākslas zinātnieku ziņā. Jāpiezīmē, ka Eginka radniecības saites dažādās pakāpēs savijas izcilām dzimtām, piemēram, Imanuēla Kanta dzimtu, Mihaila Ļermontova dzimtu, Vecā Stenderā u. c. pasaules vēsturē nozīmīgām dzimtām.

Pētot Darmštates Baltvācu biedrības arhīva Frīdvalda un Valtera Mellerā fonda dokumentus, tika konstatēti dokumenti, balstoties uz kuriem savus pētījumus veica V. Mellers. Starp dokumentiem atrodama V. Mellerā sarakste ar Kurtu Kniggi (*Kurt Knigge*) 1967. gadā. V. Mellers norādījis pirmavotu, no kura tika iegūta strīdīgā informācija par J. L. Eginka dzimšanas gadu. Par faktu, ka Eginks kā divgadīgs zēns 1786. gadā tika pieņemts Lovisa Brīviņas un Martina Benjamina Mellerā ģimenē, Valterā Mellerā pastāstījusi **fon Šēnu** (*von Schoen*) namā Liepājā dzīvojušī **Karoline Mellere** (*Caroline Moeller*), šeit domāta *Caroline Jeanette Moeller*, *1839.+1929., Valterā Mellerā vectēva māsa, kura personīgi bija tikusies ar sava tēva Karla Gustava Mellerā pusbrāli, savu tēvoci, Johanu Lēberehtu Eginku).³⁹

Runājot par Eginka izcelsmi un jaunību, parasti tiek minēti divi nozīmīgākie fakti – Eginks ir brīvkunga fon Knigges ārļaulības dēls, un 1811. gadā Eginks uzsāka

³⁷ LVVA, 5759. Fonds, 2. Apraksts, 1011. Lieta, 1. Sējums, 257. lpp

³⁸ Virsrakstā ir acīmredzama drukas kļūda, jo turpmākajā publikācijā tiek lietots vārds „Leberecht”.

³⁹ *Deutsch-Baltische Gesellschaft* arhīvs Darmštadtē, Valterā un Frīdvalda fonds.

studijas Dorpatas (Tērbatas, tagadējā Tartu) augstskolā. Pamatojoties uz A.Simolina-Batorija publicēto Eginkam veltīto nekrologu un J. Dēringa piezīmēm, par Eginka dzimšanas laiku bija pieņemts uzskatīt 1787. gadu vai 1790. gadu⁴⁰, taču, veicot papildpētījumus, konstatēts, ka 1784. gada 20. novembris ir visticamākais gleznotāja dzimšanas datums, to mūsdienās atzinuši vairums pētnieku. Savukārt par laiku no Eginka piedzimšanas līdz augstskolas gaitām (neskaitot skopās ziņas par audzētāva nesekmīgo mēģinājumu izskolot Eginku par zemes mērnieku, privātsudijām Dobelē un mācībām Jelgavā), līdz šim nebija informācijas.

Līdz šim tika uzskatīts, ka „jaundzimušajam tika dots vārds Johans Lēberehts” (Fogele, 1994: 10), taču nesen Latvijas Valsts Vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) dokumentā „Kurzemes guberņas „eksemptu” (no nodokļiem atbrīvotās personas) saraksts. 1798. / 99.g.”⁴¹ atrastās norādes ļauj izvirzīt apgalvojumu, ka gleznotāja īstais vārds līdz pat uzvārda „Egink” pieņemšanai bijis **Karls Dāvids Vinklers** (*Carl David Winkler*). Nav izslēgts, ka šādi tika konspirēta zēna radniecība ar savu īsto tēvu – brīvkungu fon Kniggi.

Dokumentā, kurā uzskaitīti Embūtes pagasta un draudzes locekļi, kas atbrīvoti no nodokļiem, ir norādīts 35 gadus vecs ķirurgs Martins Benjamins Mellers, pēc tautības prūsis, kurš dzīvo Dinsdurbes muižā. Pieņemot, ka saraksts ir sastādīts 1797. gada beigās vai 1798. gada sākumā, var secināt, ka norādītais vecums pilnībā sakrīt ar Martina Benjamina Mellera dzimšanas laiku. Arī dzīvošana Dinsdurbes muižā ir pamatota, jo šajā laikā M.B.Mellers jau ir kļuvis par netālu esošās Liidrogu vai Drogu (*Gros Drogen*) pasta stacijas un kroga pārvaldnieku.

Dokumentā par Mellera dzīvesbiedri ir minēta viņa otrā sieva – 34 gadus vecā Luīze Šollere (*Louisa Scholler*), tas ļauj izvirzīt apgalvojumu, ka Mellera pirmā sieva Lavīze Brīviņa ir mirusi pirms 1798. gada (precīzs viņas nāves datums nav zināms). Dokumentā pirmo reizi ir norādīts tikai viens dēls – 4 gadus vecais Karls (Karls Gustavs, dzimis 1795. gadā), 9 gadus vecā meita Šarlotta Karolīna (dzimšanas gads – 1789.) un 6 gadus vecā meita Anna Šarlotte (dzimusi 1791. gadā). Sarakstā netiek norādīts 1787. gadā dzimušais dēls Georgs Benjamins Zigmunds Mellers, tas nozīmē, ka viņš jau ir miris, bet ir norādīts Mellera audzudēls Karls Dāvids Vinklers (*Karl David Winkler*), kuram saraksta sastādīšanas brīdī bija 13 gadu. Var secināt, ka minētais audzudēls ir gleznotājs J. L. Eginks, jo norāde precīzi atbilst J. L. Eginka dzimšanas laikam. Dokumenta analizē ir jāņem vērā apstākļi, ka ne vienmēr tika norādīta precīza informācija par vecumiem, pieļaujot nobīdes dažu mēnešu, bet dažkārt – gadu intervālā.

Faktiski LVVA dokuments pilnībā apgāž līdz šim par aksiomu pieņemto R. Bēma izvirzīto apgalvojumu, ka „viņa uzvārds acīmredzot darināts, otrādi uzrakstot īstā tēva uzvārdu, un uzskatīt to par vēlāk pieņemtu mākslinieka pseidonīmu” nav pamata (Bēms, 1984: 67), jo, kā liecina tālāk izklāstītie fakti, ir pamats apgalvot, ka Romis Bēms kļūdījās, uzskatot to par pseidonīmu.

Tomēr nedrīkst nepieminēt faktu, ka Kurts Knigge savā vēstulē atsaucas uz vēl vienu dokumentu, kuru mūsdienās nav izdevies atrast – 1939. gadā no Zauberliha kunga (*Sauberlich*) iegūtu 1798. gada Priežu muižas (*Bredenhof*) revīzijas „eksemptu” saraksta

⁴⁰ Simolin-Bathory A.v., *Biographische Skizze des Malers J.L.Egink*. Sitzungsab. der Kurlandischen Ges. für Lit. und Kunst aus den J. 1864 bis 1871. – Mitau, 1884, S. 176

⁴¹ LVVA 4038. fonds, 2. apraksts, lieta Nr. 2173., 72.–76. lpp

fotokopiju, kurās kā Frīdriha Dītriha fon Kniges dēli ir norādīti Johans Lēberehts Eginks, **Frīdrihs Karls Eginks** (*Friedrich Karl Eggink*, *1793.), **Ferdinands Dītrihs Eginks** (*Ferdinand Dietrich Eggink*, *1795.), kā arī meitas **Anna Elizabete Eginka** (*Anna Elisabeth Eggink*, *1784.) un **Lovisa Gotlībe Eginka** (*Lovisa Gottlieb Eggink*, *1785.), bet kā fon Knigges dzīvesbiedre ir norādīta **Elizabete Freudenreihā** (*Elisabeth Freudenreich*, *1761., *Liepāja*).⁴² Dokumenta saturs pēc būtības ir pretrunā ar ģimenes mutvārdu vēstures apgalvojumiem, kā arī Melleru ģimenes „eksemptu” sarakstu, nav izslēdzams fakts, ka mums šobrīd nezināmu iemeslu dēļ viena un tā pati persona varēja tikt uzrādīta abu muižu „eksemptu” sarakstos – kā Knigges dēls (pēc dzimšanas fakta, kuru īstais tēvs pēc laulībām, iespējams, vairs neslēpa) un kā Melleru audzudēls (pēc faktiskās dzīvesvietas).

Kā radās uzvārds „Eggink”

Runājot par Johanna Lēberehta Eginka ģimeni, ir zināms, ka Johanns Lēberehts Eginks 1846. gada 17. martā salaulājās ar **Jūliju Ģertrūdi Henzeli** (*Juliana Gertrude Hensel*, *? *Bauskā* +27.7.1872., *Rīga*). Ir zināms, ka šajā laulībā bērnu nav bijis, tomēr vairāki vēsturnieki pagaidām neveiksmīgi ir centušies noskaidrot J. L. Eginka iespējamo radniecību ar Jelgavas zeltkaļa Egginka dzimtu. Atbilde uz šo jautājumu ir atrodama jau pieminētajā Darmšates Baltvācu biedrības arhīva Valtera un Frīdvalda Melleru fondā, kur ir atrodami dokumenti, kas paskaidro šo radniecību un arī paša uzvārda transformāciju no „fon Knigge” un „Eggink”. Šeit atrodami divi visai prozaiski un nedaudz atšķirīgi skaidrojumi.⁴³

Pirmais skaidrojums norāda, ka Johana Lēberehta Eginka tēvs Frīdrihs Dītrihs fon Knigge, kurš esot dzimis Brēdenbekā (*Bredenbeck*), Hannoveres apkaimē (tas ir pretrunā ar viņa tēva dzimšanas vietu Bikstos), Kurzemi esot saucis par savu jauno dzimteni, tādēļ esot nolēmis mainīt uzvārdu. Šis skaidrojums nešķiet visai loģisks, tādēļ, manuprāt, lielāka ticamība būtu jāpievērš otram skaidrojumam, kas liecina, ka Johana Lēberehta Eginka pusbrālis, brīvkungs Karls Frīdrihs fon Knigge (*Karl Friedrich freiherr von Knigge*) 1815. gadā, būdams 21 gadu vecs, salaulājās ar „zemāka sociālā slāņa” pārstāvi – miesnieka **Johana Frīdriha Vilhelma Šepa** (*Johann Friedrich Wilhelm Schoep*) un viņa sievas **Annas Marijas Veigertes** (vai Veihertes) (*Anna Marie Weigert* vai *Weihert*) meitu **Annu Lovisu Šepu** (*Anna Lowisa Schoeps*). Ģimenes spiediena rezultātā Karls Frīdrihs fon Knigge mainīja savu uzvārdu pret „Eggink”, apguva zeltkaļa profesiju un strādāja par rotkali Sabiles dzirnavās, bet mira 1862. gada 19. decembrī Cerkstes muižā. Savukārt viņa dēls **Johans Teodors Valdemārs Eginks** (*Johann Theodor Waldemar Eggink*, *9.11.1817., *Sabile* +28.8.1866., *Jelgava*) Jelgavā strādāja par rotkali un juvelieri, bet laikā no 1851. gada līdz 1866. gadam bija Jelgavas zeltkaļu cunftes vecākais.

Atbilstoši otram skaidrojumam, visi Karla Frīdriha fon Knigges brāļi un māsas nolēma mainīt savus uzvārdus pret „pilsoniskajiem” „Eggink” un, solidarizējoties ar saviem pusbrāļiem un pusmāsām, tam pievienojies arī gleznotājs.

Es vēlētos pievērst uzmanību arī vēl kādam interesantam faktam – vēl strādājot Pēterburgā un strādājot pie akadēmiķa grāda iegūšanas, Eginks radīja virkni sakrālās mākslas darbu, t.sk. Jelgavas Sv. Trīsvienības un Sv. Annas, Engures, Ventpils, Ezeres,

⁴² *Deutsch-Baltische Gesellschaft* arhīvs Darmštadtē, Valtera un Frīdvalda Melleru fonds.

⁴³ *Deutsch-Baltische Gesellschaft* arhīvs Darmštadtē, Valtera un Frīdvalda Melleru fonds.

Asītes, Grobiņas, Sīķeles, Valtaiķu, Daugavpils, u. c. baznīcām, kā arī Jelgavas cietuma lūgšanu zālei. 1833. gadā viņš saņēma pasūtījumu radīt altārgleznu Saļienas baznīcai, kuras celtniecība strauji tuvojās noslēgumam. Lai arī šis pasūtījums varētu likties „kārtējais”, domāju, tas bija visai īpašs Eginka dzīvē, jo altārglezna tapa baznīcai, kas tika celta, lai aizstātu to baznīcu, kurā, domājams, viņš tika kristīts, un kurā tika salaulāta viņa māte ar audzītēvu – Pievīkas muižai vistuvākajai baznīcai. Diemžēl jau vairākus gadus Saļienas baznīca ir sabrukuma stāvoklī, lai gan vēl 2016. gada rudenī tās kādreizējā zālē mētājās pussabrukusī koka kancele. Altārglezna jau ap 1962. gadu tika pārvesta uz Aizputes baznīcas sakristeju, kur tā atrodas joprojām. Savukārt Sīķeles baznīcai un Jelgavas Sv. Trīsvienības gatavotās altārgleznas ir simboliskas ar to, ka šajās baznīcās vēlāk tika kristīti un laulāti vairāki Melleru dzimtas pēcteči.

Avoti un literatūra

1. **Bēms, R.** (1980). Nedaudz par Johana Lēberehta Eginka darbiem. *Latviešu tēlotāja māksla*. (sast. S. Cielava) Rīga: Liesma.
2. **Bēms, R.** (1984). *Skopie lauri. Apceres par Latvijas mākslu simt gados*. Rīga: Zinātne.
3. *Deutsch-Baltische Gesellschaft* arhīvs Darmštātē (Vācija), Valtera un Frīdvalda Melleru fonds
4. **Fogele, S.** (1994). *Johans Lēberehts Eginks*. Rīga: Zinātne. ISBN 5-7966-0662-X
5. Interneta resurss <http://www.tournet.lv/page.php?id=114> [pēdējo reizi sk. 24. 12. 2016.].
6. LVVA 4038. fonds, 2. apraksts, lieta Nr. 2173.
7. LVVA 5759. fonds, 2. apraksts, 1011. lieta, 1. sējums,
8. **Simolin-Bathory, A.v.** *Biographische Skizze des Malers J.L.Eggink*. Sitzungsb. der Kurlandischen Ges. für Lit. und Kunst aus den J. 1864 bis 1871. – Mitau, 1884.
9. **Moeller, Walter.** (1970). Johann Leberdit Eggink der baltische Portrat und Historienmahler. *Baltische hefte*, Nr. 16, Hannover-Dohren.

Zane Nemme

Andreja Pumpura Lielvārdes muzejs

Latvija, Lielvārde

KALPU ALGAS LIELVĀRDES – JUMPRAVAS DRAUDZĒ 19. GADSIMTA BEIGĀS⁴⁴

SERVANT WAGES IN LIELVARDE-JUMPRAVA PARISH AT THE END OF THE 19TH CENTURY

Summary

In the second half of the 19th century, wages began to be paid to rural workers. Mansein revision contains information about the worker's pay system at the end of the 19th century. This study covers the information about five districts of Lielvārde-Jumprava parish.

Forms contained information about annual wages and were subdivided into four parts – cash, food, products, and clothing. To fill in the forms all values were calculated in Russian roubles. Largest part of the money paid was for food (39%), followed by cash (33 %) and products (19 %), as well as clothing and footwear (9 %). Percentage differed among districts and genders, and it depended also on the employer – a farmer or a landlord.

Information sources indicate that farmers paid 6% more than landlords (on average 119 roubles paid by farmers and 105 roubles paid by landlords).

Keeping in mind that not all the columns in the forms were filled in and the values cannot be specified, the author could get an insight into rural workers wages, but not into objective facts.

Key words: 19th century, Manaseina audit, servants' wages, daily wages Lielvarde-Jumprava parish, poor care.

Atslēgvārdi: 19. gadsimts, Manaseina revīzija, kalpu algas, dienas alga, Lielvārdes-Jumpravas draudze, nabago aprūpe.

Anotācija

Raksts ir pētījuma par zemnieku dzīvi Lielvārdē 19. gadsimtā daļa. Darbā izmantoti dati, kas iegūti, pētot un analizējot Nikolaja Manaseina revīzijas dokumentus par Lielvārdes–Jumpravas draudzes pieciem pagastiem. Darba mērķis ir iegūt priekšstatu par algotā darbaspēka samaksu, tās veidiem un lielumu.

19. gadsimta otrajā pusē laukos kalpiem sāka noteikt algu arī naudā. Veidlapās gada alga norādīta četros dažādos lielumos – skaidrā naudā, uzturā, produktos un apģērbā. Lai aizpildītu veidlapas, visi lielumi tika izteikti naudā – Krievijas rubļos. Vislielāko algas daļu sastāda uzturs (39 %), kam seko izmaksas skaidrā naudā (33 %) un produktos (19 %), kā arī apģērbā un apavos (9 %). Izmaksas veidu procentuālā attiecība atšķiras gan pa pagastiem, gan pa dzimumiem, gan arī bija atkarīga no darba devēja: saimnieks vai muižnieks. Izmantojot pieejamos datus, var secināt, ka pie saimnieka kalpi nopelnīja vidēji par 6 % vairāk nekā strādājot muižā.

19. gadsimtā Latvijas laukos notika straujas pārmaiņas. Tāpat kā pilsētā arī laukos atšķirības starp saimniekiem un kalpiem kļuva izteiktākas. Mainījās ne tikai attiecības starp kalpiem un viņu darba devējiem – saimniekiem un muižniekiem, bet pamazām pieauga naudas nozīme. Ja agrāk kalps strādāja, saņemot naturāla rakstura atlīdzību, tad 19. gadsimtā muižnieki un saimnieki sāka noteikt kalpiem algu arī naudā. Nikolaja Manaseina revīzijas aktos ir pieejama salīdzinoši izvērsta informācija par kalpu atalgojumu 19. gadsimta beigās Latvijas laukos, kā arī minēti fakti, kā katrā pagastā rūpējās par darba nespējīgajiem.

⁴⁴ Pētījums veikts ar Latvijas Kultūrkapitāla fonda atbalstu.

Pētījumā analizēti Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagasti. Lielvārdes–Jumpravas draudzē⁴⁵ 19. gadsimta beigās bija pieci pagasti – Lielvārdes, Rembates, Jumpravas, Lēdmanes un Lielvārdes mācītājmuižas pagasts, kas tika izveidoti uz muižu bāzes.

Izmantotais avots ir Nikolaja Manaseina revīzijas akti. Revīzija veikta 19. gadsimta astoņdesmito gadu vidū.⁴⁶ Atbildes apkopotas veidlapās. Visticamāk norādītā alga bijusi vidējā alga pagastā.

Darbā analizētas veidlapu sadaļas, kurās var atrast informāciju par kalpu (*работник*) algām. Kas tika saprasts ar veidlapās minēto vārdu *работник*, nav paskaidrots. Spriežot pēc vispārējās situācijas laukos 19. gs. beigās, var secināt, ka lauksaimniecības darbos tika nodarbināts algotais darbaspēks, t.i., kalpi un kalpones. Jāatzīmē, ka, neskatoties uz vienoto metodiku veidlapās, ne vienmēr informācija par pagastiem ir vienāda, tā apgrūtinot iegūto datu salīdzināšanas iespējas.

Alga norādīta gadā četros dažādos lielumos – skaidra nauda, uzturs, produkti un apģērbs⁴⁷. Lielumi tika dažādi kombinēti. Lai aizpildītu veidlapas, visi lielumi tika izteikti naudā – Krievijas rubļos.

Jāuzsver, ka algas norādītas atsevišķi pa dzimumiem, tās atšķiras. Vidēji vīrieša darba samaksa gadā bija 130 rubļi, bet sievietes – 89 rubļi.

Gan strādājot muižā, gan pie zemnieka kalpam bija iespējams saņemt:

- 1) samaksu skaidrā naudā, kā arī uzturu;
- 2) par darbu tika maksāts skaidrā naudā, produktos, apģērbā, apavos un uzturā – tālāk tekstā saukta par kombinēto algu.

Samaksa skaidrā naudā pluss uzturs lielākoties ir vidēji par 12 % lielāks atalgojums nekā kombinētā alga.

Veidlapās ir trīs veidu algas – viena pie muižnieka, otra – alga, kuru kalps saņem strādājot pie zemnieka, un trešā ir dienas alga.

Kalpa darba samaksa muižā

Lielvārdes mācītājmuižas pagasta veidlapā sadaļa *Kalpa darba samaksa muižā* nav aizpildīta, bet Lēdmanes pagasta veidlapā nav ierakstu par sieviešu algām. Tika analizēti četrus pagastu dati par kalpu algām muižā, un trīs pagastu dati par kalpoņu algām muižā. Diemžēl nepietiekamu datu dēļ objektīvi analizēt sieviešu algas muižās Lielvārdes–Jumpravas draudzē nav iespējams.

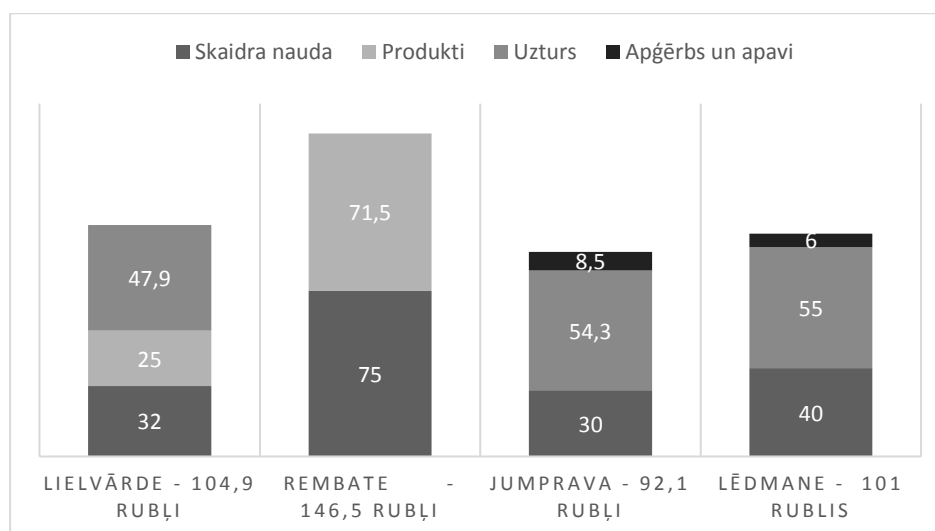
Veidlapās kalpiem tika norādīta gan samaksa skaidrā naudā, gan kombinētā alga.

Naudas summa, kādā pārrēķināts uzturs, ir dažāda, svārstoties starp 54,3 rubļiem Jumpravas muižā un 71,5 rubļiem Rembates muižā. Lielvārdes muižā kalpiem un kalponēm netiek norādīts, ka, saņemot algu skaidrā naudā, viņiem tika dots arī uzturs. Lielvārdes muižā kalpu un kalpoņu algas bija ievērojami zemākas nekā citās muižās, tāpēc pastāv iespējamība, ka uzturs kalpiem tika dots, bet veidlapā nav uzrādīts.

⁴⁵ Latvijas teritorijā 19. gs. draudze bija arī administratīva vienība.

⁴⁶ Ziņas par Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagastiem ir datētas ar laiku no 1883. gada 17. janvāra līdz 1884. gada 30. aprīlim.

⁴⁷ Ar apģērbu šajā gadījumā saprotot arī materiālus apģērba izgatavošanai – vilnu, līnu, dziju, audumu.

1. attēls. Kombinētās kalpu algas rubļos Lielvārde–Jumpravas draudzes muižās 19. gs. beigās.

Vispilnīgākie pieejamie dati ir par kombinētajām algām vīriešiem. 1. attēlā iespējams aplūkot, kā veidojās alga. Vislielāko algu, kas ir identiska samaksai skaidrā naudā, saņēma kalpi Rembates muižā – 146,5 rubļus, jāatzīmē, ka arī sieviešu alga Rembates muižā salīdzinoši bija vislielākā – 100 rubļu. Vismazāko algu saņēma kalpi Jumpravas muižā – 92,1 rubļus. Analizējot datus, var secināt, ka vidējā kombinētā alga kalpiem Lielvārdes–Jumpravas draudzē bija 111,3 rubļu gadā: skaidrā naudā vidēji tika izmaksāti 40 % algas, produktos – vidēji 22 %, ikdienas uzturā – 35 %, apģērbā un apavos – vidēji 3 %.

Kalpa alga pie saimnieka/zemnieka

Veidlapas sadaļas par kalpu algām pie saimniekiem ir aizpildītas par visiem Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagastiem. Izšķir divu veidu samaksu par darbu:

- 1) Alga skaidrā naudā pluss uzturs, apģērbs un apavi.
- 2) Kombinētā alga: skaidra nauda, produkti, uzturs, apģērbs un apavi.

Vidējā kalpa alga pie saimnieka draudzē bija atbilstoša 138 rubļiem, bet sievietēm – 94,5 rubļiem. Vislielāko algu pie saimnieka – 148 rubļus – kalpam bija iespējams nopelnīt Rembates pagastā un Lielvārdes mācītajmuižas pagastā, kalponei – 100 rubļu apjomā Jumpravas pagastā. Zemākā alga vīriešiem bija 125 rubļu apjomā Lēdmanes pagastā⁴⁸. Savukārt zemākā alga sievietēm tika maksāta Rembates pagastā – 80 rubļu apjomā⁴⁹.

Tā kā sadaļa par kalpu algām pie saimnieka ziņas ir daudz pilnīgākas, tad iespējams gūt labāku priekšstatu par to, kā algas veidojās.

Alga skaidrā naudā pluss uzturs, apģērbs un apavi

Šāda veida alga kalpiem tika maksāta visos pagastos, izņemot Lielvārdes un Lēdmanes pagastu, kuros samaksā netika iekļauts apģērbs un apavi. Kalpones šādu algu saņēma tikai Lielvārdes un Jumpravas pagastos.

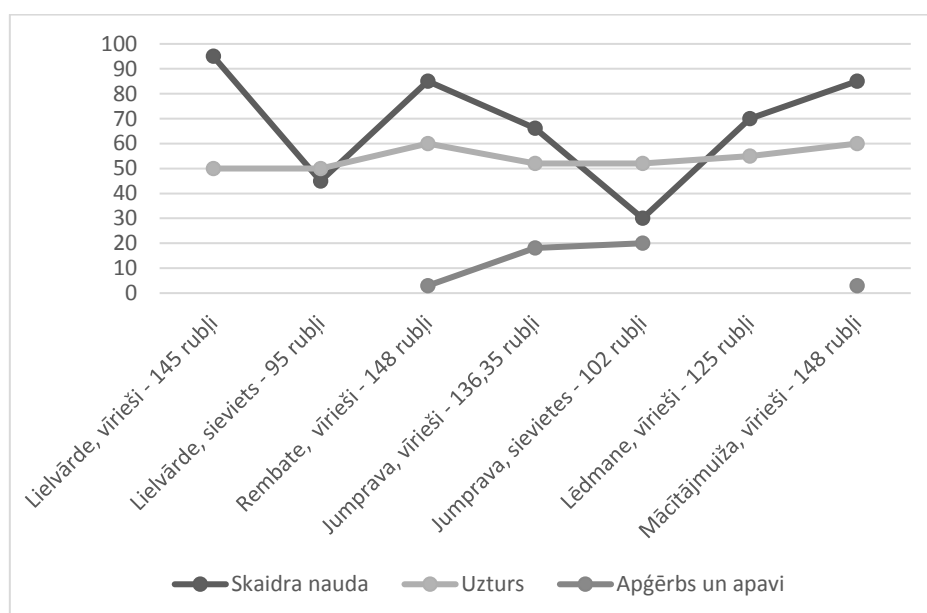
⁴⁸ Alga skaidrā naudā pluss uzturs, apģērbs un apavi.

⁴⁹ Kombinētā alga.

Samaksa vidēji procentuāli tika dalīta šādi⁵⁰:

- Skaidra nauda – 55 %;
- Uzturs – 41 %;
- Apģērbi un apavi – 4 %.

Uzturs, kas tika dots kalpiem un kalponēm, tika aprēķināts 50 līdz 60 rubļos, vidēji – 54 rubļu gadā, tas bija vienāds vīriešiem un sievietēm viena pagasta ietvaros. Skaidra nauda, kas tika maksāta vīriešiem vienmēr bija lielāka nekā uztura nauda, tā svārstījās no 66,2 rubļiem Jumpravā līdz 95 rubļiem Lielvārdē. Savukārt sievietēm maksātā skaidra nauda bija mazāka par uzturinaudu. Interesants ir fakts, ka Jumpravas pagastā salīdzinoši vairāk maksāja drēbēs un apavos. Ja Mācītājmuižas pagastā un Rembatē apģērbā un apavos maksāja 3 rubļu apmērā, Jumpravas pagastā apģērbu un apavus kā samaksu par darbu deva 20 rubļu apmērā, tad Lielvārdē un Lēdmanē ar apģērbu un apaviem nenoreķinājās.

2. attēls. Kalpu algas rubļos pie saimnieka Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagastos 19. gs. beigās.

2. attēlā redzams, no kādiem komponentiem veidojās alga, kā arī, kāds bija komponentu īpatsvars pagastos. Analizējos datus, nav iespējams saskatīt kopējas likumsakarības draudzes ietvaros.

Kombinētā alga

Kombinētā alga pie saimniekiem sastāvēja no tādiem pašiem komponentiem kā muižā. Šāda veida alga kalpiem maksāta Lielvārdes, Rembates un Lēdmanes pagastā, kalpones šo algu saņēma Mācītājmuižas, Rembates, Jumpravas un Lēdmanes pagastā.

Samaksa vidēji procentuāli sadalās šādi⁵¹:

- Skaidra nauda – 27 %;
- Produkti – 15 %

⁵⁰ Aprēķinā izmantotas gan vīriešu, gan sieviešu algas.

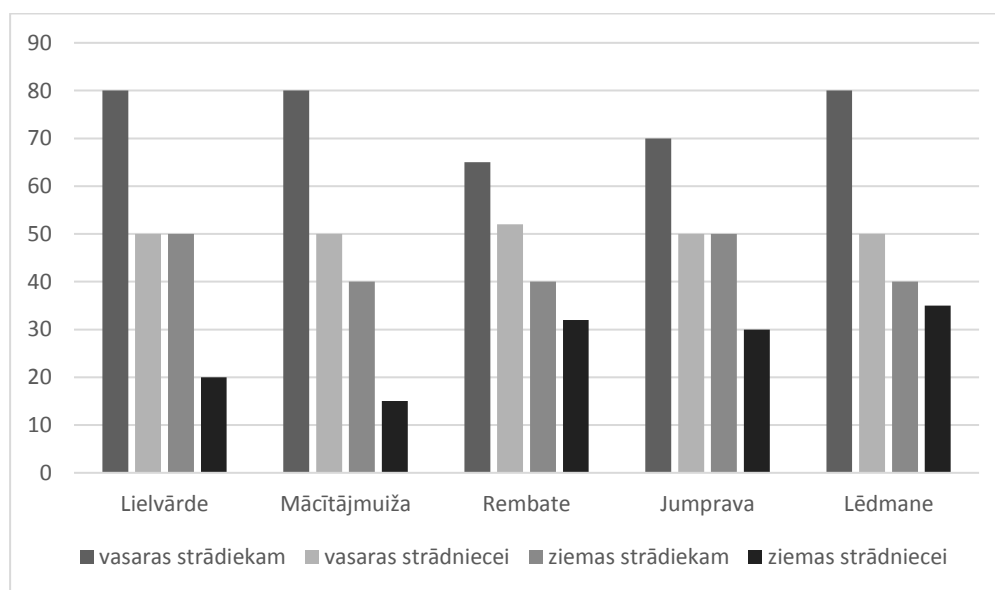
⁵¹ Aprēķinā izmantotas gan vīriešu, gan sieviešu algas.

- Uzturs – 42 %;
- Apģērbi un apavi – 16 %.

Uztura nauda kalpiem un kalponēm bija identiska abos algu variantos, tā bija vienāda gan vīriešiem, gan sievietēm viena pagasta ietvaros. Vienīgais izņēmums bija Lēdmanes pagasts, kurā uztura nauda – 21 rublis– bija ievērojami mazāka, salīdzinot ar citiem pagastiem. Turpretim, salīdzinot ar citiem pagastiem, Lēdmanes pagastā lielāka bija produktos izmaksātā daļa. Skaidra nauda, kas tika maksāta gan vīriešiem, gan sievietēm vienmēr bija mazāka nekā uztura nauda. Kalpiem atalgojums skaidrā naudā bija par dažiem rubļiem mazāks nekā uztura nauda, bet sievietēm skaidrā nauda bija apmēram uz pusi mazāka nekā uztura nauda. Apģērbā un apavos maksāja salīdzinoši daudz: no 35 rubļiem Rembatē līdz 15 rubļiem Lielvārdē.

Dienas alga

19. gadsimta beigās atlīdzība tika maksāta arī dienas algā. Izšķir četru veidu algas: ziemas algu, vasaras algu, algu sievietēm un algu vīriešiem. Ņemot vērā, ka vienas dienas alga ir proporcionāli lielāka nekā gada alga, varam secināt, ka šādi tika atalgoti īslaicīgi nodarbinātie kalpi. Alga tika norādīta skaidrā naudā – kapeikās. Tikai Rembates pagastā kopā ar skaidru naudu kalps saņēma arī uzturu: vīrieši 15 kapeiku apjomā, sievietes 12 kapeiku apjomā. Dienas uztura nauda bija līdzvērtīga gada uztura naudai pastāvīgi strādājošajiem kalpiem. Vasaras dienas alga bija par 28 % lielāka nekā dienas alga ziemā.

3. attēls. Dienas alga kapeikās Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagastos 19. gs. beigās.

3. attēlā attēlotas dienas algas strādniekiem Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagastos 19. gs. beigās. Tā kā ir aizpildītas visas ailes, var secināt, ka dienas algas var salīdzināt par pagastiem objektīvi.

Analizējot iegūtos datus, var secināt, ka dienas alga vīriešiem vasarā Lielvārdes, Lēdmanes un Mācītājmuižas pagastā ir 80 kapeikas. Viszemākā dienas nauda vīriešiem vasarā ir Rembatē – 65 kapeikas. Vasaras dienas alga sievietēm, salīdzinot pa pagastiem, ir līdzīga – 50 kapeikas Lielvārdes, Mācītājmuižas, Jumpravas un Lēdmanes pagastā, bet Rembates pagastā – 52 kapeikas. Ziemas dienas alga vīriešiem svārstās no 40 līdz 50

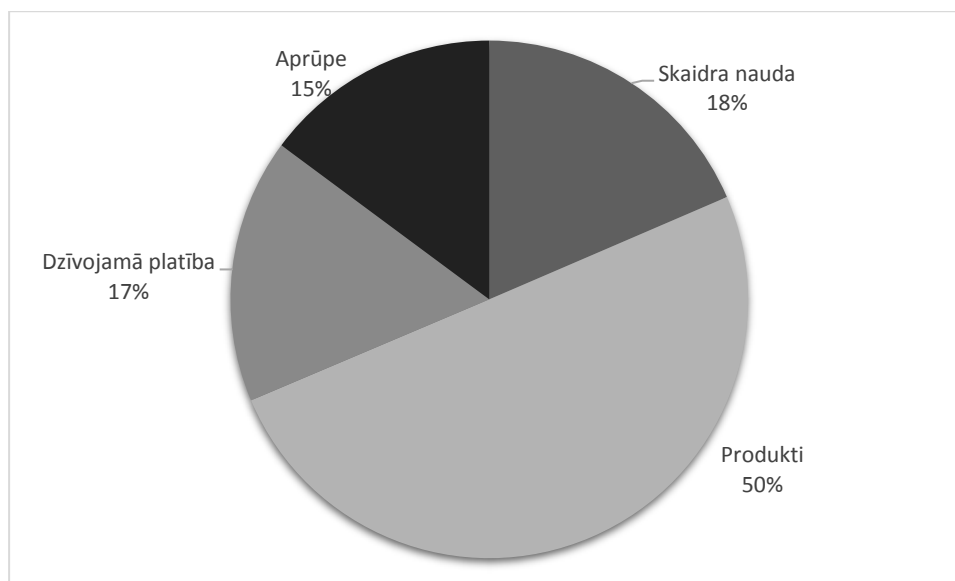
kapeikām, bet vislielākās atšķirības bija ziemas algās sievietēm no 15 kapeikām Mācītajmuižas pagastā un 20 kapeikām Lielvārdes pagastā līdz 30 kapeikām Jumpravā, 32 kapeikām Rembatē un 35 kapeikām Lēdmanē.

Salīdzinot vasaras dienas algu vīriešiem ar pastāvīgo kalpu algām, var secināt, ka Rembates pagastā pastāvīgie kalpi ir apmaksāti vislabāk draudzē, bet vasaras dienas strādnieki – vissliktāk. Tomēr, lai runātu par likumsakarībām, salīdzinājumam nepieciešami dati no plašākas teritorijas. Bet šis fakts iespējams norāda uz kādām konkrētām tendencēm pagastā.

Darba nespējīgo nabagu aprūpe

Visos Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagastos rūpējās darba nespējīgajiem. Manaseina revīzijas laikā visā draudzē bija 147 nabagi jeb uz 50 draudzes iedzīvotājiem 1 nabags. Kopējā summa gadā, kas tika tērēta darba nespējīgo uzturēšanai bija 2864,56 rubļi jeb viens darba nespējīgais nabags vidēji pagastam izmaksāja 20 rubļus. No 147 nabagiem četrpadsmit bija atvaļināti zaldāti. Veidlapās netiek norādīts, ka zaldātiem būtu kādas īpašas privilēģijas pagastā.

Nabago aprūpe sastāvēja no pabalstiem skaidrā naudā, no produktiem, dzīvojamās platības, aprūpes izmaksām⁵², zirgu dienām un apģērba.

4. attēls. Nabago uzturēšanas izmaksu sadalījums procentos Lielvārdes–Jumpravas draudzē 19. gs. beigās.

No 4. attēla var secināt, ka vidēji draudzē 50 % no darba nespējīgo uzturēšanas izmaksām sastāda produkti un 18 % – pabalsti skaidrā naudā. Šīs summas norādītas visu Lielvārdes–Jumpravas draudzes pagastu veidlapās. Tāpēc tie varētu būt objektīvi rādītāji. Dzīvojamā platība tika apmaksāta Lielvārdes, Lēdmanes un Mācītajmuižas pagastā, bet Jumpravā dzīvojamo platību darba nespējīgie varēja saņemt bez maksas. Rembates pagasta veidlapā aile *Dzīvojamā platība* nav aizpildīta, bet veidlapas ailē *Aprūpe* ierakstīta ievērojama summa. savukārt citu pagastu veidlapās aile *Aprūpe* nav aizpildīta vai arī

⁵² Nav paskaidrots, ko nozīmē aprūpe.

ierakstītas salīdzinoši nelielas summas. Zirgu dienas tika piešķirtas tikai Mācītājmuižas pagastā un apgērbis – tikai Lēdmanes pagastā. Šie abi lielumi ir pieskaitīti aprūpei

	Lielvārde	Mācītājmuiža	Rembate	Jumprava	Lēdmane
Iedzīvotāju skaits pagastā	1723	317	2211	2465	863
Nabagie	44	4	40	42	17
Nabago uzturēšanai tērētā nauda	888	118	912	643	303
Nauda uz vienu nabago	20	30	23	15	18

5. attēls Nabago uzturēšanas izmaksas pagastos Lielvārdes–Jumpravas draudzē 19. gs. beigās.

Visvairāk naudas nabadzīgo iedzīvotāju uzturēšanai tika tērēta Mācītājmuižas pagastā, bet vismazāk – Jumpravā (skatīt 5. attēlu). Tomēr jāatzīmē, ka Jumpravas muižā tika veikts „brīvprātīgais darbs”, tas ir atzīmēts veidlapā gan pie dzīvojamās platības, gan pie aprūpes, bet nav pārrēķināts naudas izteiksmē.

Secinājumi

1. Izmantojot avotā pieejamos datus par darba samaksu Lielvārdes–Jumpravas draudzē, varam secināt, ka pie saimnieka bija iespējams nopelnīt vidēji par 6 % vairāk nekā muižā (strādājot pie saimnieka, vidējā alga bija 119 rubļi, bet muižā – 105 rubļi).

2. Vislielāko algas daļu sastādīja uzturs (39 %), izmaksas skaidrā naudā (33 %) un produktos (19 %), kā arī apgērbā un apavos (9 %). Izmaksas veidu procentuālā attiecība atšķiras gan pa pagastiem, gan pa dzimumiem, gan arī bija atkarīga no darba devēja: saimnieks vai muižnieks.

3. Pēc apkoptajām ziņām nav iespējams novērtēt algotā darbaspēka dzīves kvalitāti. Lai gan ir iespējams noteikt vidējo kalpa algu gadā, tas nekādus secinājumus izdarīt neļauj.

Tā kā visas veidlapu ailes nav aizpildītas, nav iespējams precizēt, kādā informācijas bāzē ir balstīti skaitļi. Kaut gan varam gūt zināmu priekšstatu par kalpu algām, neiegūstam objektīvus faktus. Tāpat arī ir apgrūtinātas salīdzināšanas iespējas vienas draudzes robežās, jo datu ir salīdzinoši maz. Lai iegūtu pilnīgāku priekšstatu šajā jautājumā, būtu jāapkopo ziņas par plašāku teritoriju. Izpētot materiālus par plašāku teritoriju, ir iespējams iegūt daudzpusīgāku skatījumu uz zemnieku dzīvi latviešu tautai nozīmīgā laikā, arī novērtēt, kā draudzes ģeogrāfiskais novietojums ietekmēja darba samaksu.

Avoti

1. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 3. f. (Vidzemes gubernatora kanceleja (Rīga, Vidzemes guberņa)), 5. apr. 519., 521., 522., 546., 569. l.

FILOZOFIJA
PHILOSOGHY

Vilis Daberts
Rīgas Stradiņa universitāte
Latvija, Rīga

ZINĀŠANAS KĀ VERBĀLĀS INFORMĀCIJAS PASAULES FENOMENS

KNOWLEDGE AS A PHENOMENON OF VERBAL INFORMATION WORLD

Summary

The polysemy of the term *knowledge* is noted. The author specifies forms of statements, highlights in them a proposition as the substantial side of the statement and illocutionary form. The features of this form are analyzed in descriptive statements. The author characterizes this illocutionary form as an affirmation of the adequacy of the proposition. This affirmation does not fall into the statement copula („is”, „not is”), into the operator of external denying („it is not true, that”). Besides the proposition of objective adequacy of the truth of knowledge, there is also a second condition - the subjective affirmation of this adequacy. The author shows that knowledge can also be false or contain moments of fallacy (compound knowledge).

Key words: information, knowledge, types of statements, proposition, illocutionary form, objective adequacy of the proposition, subjective confirmation of this adequacy, the phenomenon of false knowledge.

Atslēgas vārdi: informācija, zināšanas, izteikumu veidi, propozīcija, ilokutīvā forma, propozīcijas objektīvais adekvātums, šī adekvātuma subjektīvais apstiprinājums, aplamo zināšanu fenomens.

Anotācija

Zināšanu termina daudznozīmīgums. Autors valodas zīmju sistēmā parāda izteikumu veidus, izdala tajos tā saucamo propozīciju kā to saturisko pusi un ilokutīvo formu. Analizē šīs formas īpatnības aprakstošajos izteikumos. Autors raksturo šo ilokutīvo formu kā propozīcijas adekvātuma apstiprinājumu. Šis apstiprinājums nesaturas ne apgalvojuma, ne nolieguma saitiņās, ne arī ārējā nolieguma operatorā. Zināšanu patiesumam bez propozīcijas objektīvā adekvātuma ir arī otrs nosacījums – šī adekvātuma subjektīvais apstiprinājums. Autors norāda, ka zināšanas var būt arī aplamas vai saturēt aplamības momentus (saliktas zināšanas).

Problēmas ieskicējums

Zināšanu termina lietojums ir tik parasts un pierasts, ka pirmajā brīdī kaut kādas neskaidrības „zināšanu” sakarā grūti saskatīt. Mēs zinām noteiktas lietas. Varam pastāstīt par tām citiem. Nereti apzināmies (zinām), ka kaut ko zinām. Šeit skaidri saredzama zināšanu saistība ar apziņu un pašapziņu. Dažreiz kaut ko zinām pēc kāda cilvēka atgādinājuma, kaut arī par šo kaut ko pirms brīža nedomājām – „vai tu zini, ka arī viņa pēc profesijas ir arhitekts? – Jā, zinu”.

Nelielas refleksijas gadījumā „zināšanas” parasti identificējam ar „informāciju”⁵³ – terminu, ko precīzi lieto vispirms kibernetiķi. Otra galējība „zināšanu” un „informācijas” attiecību uztverē saistās ar apgalvojumu, ka zināšanas un informācija var atrasties pilnīgi viena ārpus otras. Daudzos gadījumos zināšanas šī vārda parastā lietojumā atrodam gan

⁵³ Daudzu „informācijas” nozīmju reprezentantu vidū ir atzīmējami sekojoši: 1) ziņas, paziņojums par lietu stāvokli; 2) paziņojuma saņemšanas rezultātā samazināma nenoteiktība; 3) paziņojums saistībā ar pārvaldi; 4) objektu un procesu daudzveidības atspoguļojums, pārraide.

dzīvā, gan nedzīvā dabā. Runā, ka zināšanas ir grāmatās, suns zina, ka netālu atrodas kaķis, bezdelīga zina, kā jāierīko ligzda u. tml.

Zināšanu termina lietojuma nenoteiktība lielā mērā ir izskaidrojama ar tā satura daudzslāņainību. Blakus pasauli modelējošiem elementiem zināšanās ir atrodami arī tādi satura elementi, kas atrodas subjekta pusē – atspoguļo objektus pastarpināti, parāda subjekta attieksmi pret atspoguļojumu, balstās uz „zināšanu” izpratnes neadekvātām premisām.

Pasauli modelējošie elementi nav vienīgie zināšanās. Pretējā gadījumā ģipša skulptūra iemiesotu sevī zināšanas par noteiktu oriģinālu, un, piemēram, pēdu nospiedumi būtu zināšanas par attiecīgo dzīvnieku pēdām sniegā vai smiltīs.

Izteikumu veidi un to struktūra

Zināšanu fenomens ir jāmeklē izteikumu pasaules „dalībnieku” vidū. Ja nav izteikumu un tos lietojošo subjektu, nav arī zināšanu šī vārda tiešā, nevis pārnestā, metaforiskā nozīmē.

Izteikumi, teikumi kā viena no valodas zīmju grupām spilgti parāda cilvēka domāšanas un valodas (runas) daudzveidīgumu.

Lai tuvāk apskatītu izteikuma dabu, norādīsim, ka vārds *izteikums* apzīmē gramatiski pareizu teikumu, kurš ar savu ideālo saturu pilda noteiktas funkcijas, izdalot noteiktu priekšmetisko situāciju un ietērpjot to noteiktā specifiskā formā. Šī teikuma vienība ar ideālo saturu ir izteikums.

Literatūrā jau par ābece patiesību ir kļuvusi doma, ka var izdalīt vismaz septiņus izteikumu galvenos veidus: 1) aprakstošu izteikumu, 2) jautājumu, 3) priekšrakstu, normu, 4) ekspresīvu, 5) deklaratīvu, 6) solījumu, 7) vērtējumu.

Nosauktie veidi ir īpatnēji verbālās domāšanas iemiesojumi un nereducējas viens uz otru: 1) apraksts, deskripcija – [*Ir tiesa, ka*] *Laima dzied korī*, 2) jautājums – *Vai Laima dzied korī*, 3) priekšraksts – *lai Laima dzied korī*, 4) ekspresīvs – *Priecājos, ka Laima dzied korī*, 5) deklaratīvs – *Ieceļu Laimu par kora prezidentu*, 6) solījums – [*Es apsolu, ka*] *Laima dziedās korī*, 7) vērtējums – *Ir labi, ka Laima dzied korī*⁵⁴. Šeit kvadrātiekvāvās ieliktie vārdi parasti ir noprotami no konteksta. Minētajos piemēros lielā to daļā var izdalīt tā saucamo propozīciju⁵⁵ – (*Laimas dziedāšana korī*) un to daļu, kas realizē izteikumu specifiku (*es apgalvoju, ka; vai; es pavēlu, lai; priecājos, ka; es apsolu, ka; ir labi, ka*). Otrā daļa, kas ne vienmēr nogulsnējas valodas līdzekļos, ir šo izteikumu jēgas nesēja (ilokutīvā forma). Vispār par jēgas pārstāvjiem valodā varētu būt, piemēram, vārdu kārtība, intonācija, punktuācija, darbības vārda izteiksme. Tādi pārstāvji ļauj spriest, kā ir jāuztver dotā propozīcija, kuru izsaka attiecīgais izteikums.

Septiņu veidu izteikumi savu propozicionālo saturu „ievieto” īpatnējā formā (ilokutīvā formā), kas arī ir viņu jēga un mērķis. Caur šo formas un propozīcijas īpatnējo savienojumu rodas specifiskie izteikumi kā formas un satura vienības. Tāda satura un formas īpatnēja abstrakta izteiksme varētu būt formula $F(p) = y$, kur y ir noteikts izteikuma veids; p – izteikuma propozīcija, bet F – ilokutīvās formas reprezentants.

⁵⁴ Sal.: Серл, 1986: 172.

⁵⁵ Literatūrā ir sastopamas arī citas šī vārda izpratnes, sk., piemēram, Куайн, 2014: 128.

Var secināt, ka izteikums ir vārdu savienojums, kas kaut ko apraksta, jautā, lūdz, pavēl, sola kaut ko kaut kam, izsaka kaut ko iekšēju, deklarē, vērtē kaut ko, bet kas neko neapzīmē (kā saturiskie termini) vai neko nesaista (kā loģiskie termini).

Aprakstošā izteikuma konstitucionālais elements

No nosauktajiem 7 izteikumiem sevišķi ir jāizdala apraksts, deskripcija jeb aprakstošais izteikums. Skolā apgūstot gramatiku, tas parasti tika saistīts ar stāstījuma teikumu. Iepriekš minētā satura un formas vienība ar abstraktiem elementiem $F(p) = y$ (y – noteikts izteikuma veids; p – izteikuma propozīcija, bet F – ilokutīvās formas reprezentants) konkrētajā piemērā – [*Ir tiesa, ka*] *Laima dzied korī* – izdala aprakstošā izteikuma dažādus slāņus. Propozīcija kā noteiktas priekšmetiskas situācijas modelis⁵⁶ aprakstošā izteikumā atrodas blakus elementam, kas ilokutīvā operatora veidā realizē specifisku novērtējumu – izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanos uz priekšmetisko situāciju kā adekvātu⁵⁷. Aprakstošā izteikumā tā priekšmetiskais „saturis tiek apzināts, tiek novērtēts, tiek apgalvots kā priekšmetiskās situācijas adekvāts apraksts” (Vedins, 1979: 34).

Jau vienkāršos aprakstošos izteikumos tiek apgalvota, apstiprināta, piemēram, kādas īpašības klātesamība vai tās iztrūkums priekšmetam (ir tiesa, ka ģenerālprokurors ir amatpersona; ir tiesa, ka valis nav zivs). Jāatgādina, ka šis ilokutīvais operators kā apstiprinājums adekvātumam parasti aprakstošā izteikumā nenogulsnējas valodas līdzekļos.

Izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanās, adekvātuma novērtējums attiecībā pret priekšmetisko situāciju („ir tiesa, ka”, „ir tā, ka”) ir aprakstošā izteikuma konstitucionāls veidojums. Tas padara aprakstošo izteikumu par subjekta pusē esošām zināšanām, kurām var būt adekvāta saikne ar objektu, bet var arī nebūt.

Aprakstošais izteikums ar tā satura adekvātuma apgalvojumu attiecībā pret aprakstāmo priekšmetisko situāciju ir cilvēka zināšanas (epistēmas – no sengrieķu valodas – zināšanas) par priekšmetisko situāciju. Mēs zinām priekšmetisku situāciju noteiktā griezumā: vienkāršā aprakstošā izteikumā tiek apgalvota „īpašības piederības attiecību priekšmetam, kāda priekšmeta – priekšmetu klasei, kādas klases iekļaušanas (pilnīgas vai daļējas) citā vai konkrētu attiecību starp diviem vai vairākiem priekšmetiem klātesamība vai iztrūkums” (Vedins, 1979: 36).

Adekvātuma apstiprinājuma attiecības ar noteiktiem operatoriem

Pierakstot noteiktā laikā kādu īpašību priekšmetam, piemēram, „ir tiesa, ka šodien no rīta ir saulains”, pēc kāda laika varam konstatēt situācijas maiņu: „ir tiesa, ka šodien ap pusdienlaiku nav saulains”. Mēs apstiprinām, ka situācija ir mainījies un adekvāts jau ir cits īstenības modelis. Dotie piemēri apstiprina faktu, ka izteikuma satura attiecināšanās adekvātuma apstiprinājums attiecībā pret priekšmetisko situāciju nesaturas apgalvojuma saitiņā („ir”) vai tās analogā. Pretējā gadījumā tā nesaturētos noliedzošā izteikumā, jo nolieguma saitiņa kā apgalvojuma saitiņas noliegums noliegtu arī adekvātuma apstiprinājumu, ja tas saturētos apgalvojuma saitiņā. Un pats noliedzošais aprakstošais izteikums būtu neiespējams. Bet tas ir pretrunā ar īstenībā konstatējamo, un atliek vien

⁵⁶ Dažreiz literatūrā ir satopams termins *konceptuālā aina* (Vedins, 1979: 33, 53, 97).

⁵⁷ Lat. *adequatus* – pielīdzināts, vienāds, atbilstošs, līdzvērtīgs. Nereti tiek izceltas sekojošas adekvātuma izpausmes attiecībās starp tēlu un atspoguļojamo priekšmetu: a) kvalitatīvo raksturojumu atbilstība; b) struktūru atbilstība; c) kvantitatīvo raksturojumu atbilstība.

rezumējot atkārtot, ka adekvātuma apstiprinājumu aprakstošā izteikumā nesatur ne apgalvojuma, ne nolieguma saitiņa („nav”) vai to analogi (sal. Vedins, 1979: 46, 47).

„Ir” un „nav” izteikumos realizē attiecīgi iekšējo apgalvojumu un iekšējo noliegumu. Iekšējais noliegums kā noliegšanas rezultāts var mainīt, bet var arī nemainīt izteikuma patiesuma vērtību: „daži augi ir indīgi” (p) – „daži augi nav indīgi” (p) (nemaina) un „daži cilvēki ir mirstīgi” (p) – „daži cilvēki nav mirstīgi” (a) (maina).

Parasti saitiņu izmantošanas un analīzes apstākļos mēs izejam no uzstādījuma, ka apgalvojuma saitiņa „ir” tiek uzskatīta par primāru un netiek aplūkota kā „nav” noliegums – S ir P netiek uzlūkots kā S nav P noliegšanas rezultāts.

Līdzīga, bet ne tāpatīga ir ārējā apgalvojuma un ārējā nolieguma daba. Ārējais noliegums („nav tiesa, ka”) vienmēr maina izteikuma patiesuma vērtību (p(aties) vai a(plams)): „daži augi ir indīgi” (p) – „nav tiesa, daži augi ir indīgi” (a), „visi vaļi ir zivis” (a) – „nav tiesa, visi vaļi ir zivis” (p).

Arī pie ārējā apgalvojuma un ārējā nolieguma to izmantošanas un analīzes apstākļos mēs izejam no uzstādījuma, ka ārējais apgalvojums tiek uzskatīts par primāru un netiek aplūkots kā „nav tiesa, ka” noliegums – S ir P netiek uzlūkots kā S nav P noliegšanas rezultāts.

Ārējais apgalvojums „ir tiesa, ka”, „ir tā, ka”, kā saprotams no augstāk minētā, tiek izmantots, lai paustu izteikuma satura attiecināšanās adekvātuma apstiprinājumu attiecībā pret priekšmetisko situāciju. Tāpēc „ir tiesa, ka”, „ir tā, ka” primaritāte attiecībā uz ārējo noliegumu „nav tiesa, ka” ļauj izlaist tos noteiktos ārējā nolieguma izteikumos – „ir tā, ka nav tiesa, ka p (piemēram, vaļi ir zivis)” = ”nav tiesa, ka p”.

Aprakstošā izteikuma patiesuma vērtība

Kad mēs apstiprinām aprakstošā izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanos uz priekšmetisko situāciju kā adekvātu, mēs, pirmkārt, konstituējam izteikuma priekšmetisko saturu kā aprakstoša izteikuma un tādad mūsu zināšanu priekšmetisko saturu. Otrkārt, mēs pretendējam uz adekvātumu un paužam savu specifisku nostāju – ar šo nostāju mēs pasludinām priekšmetisko saturu par adekvātu priekšmetiskās situācijas atspoguļojumu. Treškārt, ar adekvātuma novērtējuma, apstiprinājuma palīdzību mēs nepierakstām pašam izteikumam tā objektīvo pazīmi – būt adekvātam vai neadekvātam (sal. ar prasībām pret zināšanām Apsalons, 2011: 359).

Satura pasludināšana par adekvātu savai priekšmetiskai situācijai ir jānošķir no satura objektīvām atspoguļošanas attiecībām pret savu priekšmetisko situāciju. Piemēram, ekspresīvs „piedodiet, ka esmu Jums uzkāpis uz kājas” var tiešām būt savā saturā adekvāts noteiktai situācijai (uzkāpšanai uz kājas), bet šis saturs netiek apstiprināts, apgalvots kā adekvāts. Šeit tādad fiksējam divus momentus – 1) adekvātums priekšmetam un 2) šī adekvātuma apstiprinājums (ekspresīvam tā nebija).

Aprakstošā izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanās uz priekšmetisko situāciju, adekvātuma apstiprināšana apveltī pašu objektīvo adekvātumu ar tikai aprakstošiem izteikumiem (vai to kopumam) piemītošu īpašību – būt par patiesu⁵⁸.

⁵⁸Literatūrā tomēr populāra un izplatīta ir patiesuma pielīdzināšana adekvātumam. Tēls ir paties, ja tas ir adekvāts attiecībā pret atspoguļojamo priekšmetu. Līdzīga ir, piemēram, Vaitheda A. H. pozīcija (Уайтхед, 1990: 643–655).

„Patiesums ir visu patiesību kā atbilstošu īstenībai kopīga īpašība (ciktāl šī atbilstība tiek apstiprināta)” (Vedins, 1979: 90, 94).

Satura pasludināšana par adekvātu savai priekšmetiskai situācijai kā savas nostājas paušana var būt neadekvāta (mēs varam kļūdīties). Mēs varam apstiprināt adekvātumu tur, kur tā nav. Cik reižu biologi mūs ir labojuši, kad turpinām apgalvot, ka vaļi ir zivis. Līdzīgi ar patiesiem izteikumiem arī par aplamiem izteikumiem (vaļi ir zivis) var teikt, ka aplamība ir maldu kopīga īpašība (ciktāl noteiktu saturu neatbilstība tiek apstiprināta).

Patiesums un aplamība ir aprakstošo izteikumu patiesuma vērtības⁵⁹, situācijās, par kurām interesējas divvērtību loģika, ir divas vērtības. Tas labi saskan ar intuitīvo priekšstatu par to, ka izteikuma saturs var vai nu saskanēt, vai nesaskanēt ar izteikuma priekšmetu.

Aprakstot izteikumā noteiktā veidā kādu priekšmetisku situāciju, mēs esam pārliecināti, ka zinām šo situāciju apskatītajā veidā. Analizējot zināšanu struktūru, mēs pieskāramies to vienkāršākajiem iemiesojumiem – vienkāršam aprakstošam izteikumam. Bet zināšanas var uzstāties arī sarežģītāku fenomenu veidā. Zināšanas to elementārā veidā uzstājas vai nu vienkāršu situāciju gadījumā⁶⁰, vai arī tās tādā veidā ir saliktu zināšanu sastāvdaļas. Kā saliktas zināšanas tās var uzstāties, piemēram, aprakstu, jēdzienu⁶¹, koncepciju, teoriju veidā.

Noskaidrošanas vērts ir jautājums, vai zināšanas ir fenomens, kas atrodas patiesības pusē⁶².

Vai zināšanas var būt aplamas?

Literatūrā diezga stabilas pozīcijas ieņem viedoklis, ka izziņas rezultāti var būt gan patiesi, gan aplami, bet zināšanas ir tieši patiesi izziņas tēli (sk., piemēram, Apsalons, 2011: 334–345). Tas atbilst intuitīvam priekšstatam par zināšanām kā par patiesu priekšstatu par īstenību pretstatā maldiem.

Šādas izpratnes konkretizācija nereti iemiesojas viedoklī, ka „zināšanas” ir sinonīms terminam „patiesība”. Par to it kā liecina daudzi „zināšanu” lietojumu konteksti. Man ir zināšanas par notiekošo ekonomikā, tātad manā pusē ir patiesība par stāvokli ekonomikā. Zināšanās izpaužas patiesība, un patiesība nevar uzstāties citādi kā caur zināšanām: patiesības nav dokumentālās filmās, atmiņu grāmatās, sajūtās, uztverēs u. tml.

Zināšanās mēs pretendējam uz atspoguļojuma patiesumu – tāpēc zināšanas ir tādi aprakstošie izteikumi, par kuriem mēs domājam, ka tie ir patiesi, bet objektīvi tie var būt arī aplami. Vienkāršos gadījumos mūsu patiesuma pretenzijas viegli „sagrīt” ar izteikumu objektīvo patiesumu, bet sarežģītos informācijas ieguves apstākļos šādas sakrītības var arī nebūt. Cilvēces vēsturē ir zināmi daudzi izteikumi, par kuriem ir domāts, ka tie ir patiesi, bet īstenībā tie izrādās aplami – hrestomātiskais piemērs par Saules riņķošanu ap Zemi.

Iespējamās situācijas, kad nevis mūsu „kļūdu” un izziņas procesa sarežģītības dēļ zināšanas ir aplamas, bet gan apspriežamais priekšmets ir mainījies, un šī iemesla dēļ

⁵⁹Nereti tiek piedāvāts viedoklis, ka no terminiem „paties” un „aplams” var izvairīties, aizvietojoš tos, piemēram, ar terminiem „izsecināms” un „neizsecināms” vai „pretrunīgs” – sk., piemēram, Поппер, 1983: 220.

⁶⁰Zināšanu vienkāršība vai saliktība ir relatīvs veidojums. Tradicionālā loģikā, piemēram, izteikums pēc formas *visi S ir P* ir vienkāršs, bet predikātu loģikā šī forma pārveidojas par $\forall x (S(x) \rightarrow P(x))$, kas jau ir saliktības izpausme.

⁶¹Šeit ar terminu *jēdziens* tiek saprasts noteiktu izteikumu kopums, kas atspoguļo atspoguļojamo priekšmetu īpašības, funkcionēšanas likumsakarības (sk., piemēram, Vedins, 1979: 87, 88). Šādi izprasta *jēdziena* pretstats ir *noēma*.

⁶²Rakstā analizēsim patiesību un īpašību „būt patiesam” no tā saucamās korespondences teorijasviedokļa (sk., piemēram, Apsalons, 2011: 105–109).

zināšanas ir aplamas. Tipisks un elementārs ir piemērs par laika apstākļiem: *ārā nelīst – lietussargu vari neņemt*. Teiktais var balstīties uz premisu, ka līdz šim laika apstākļi ir bijuši nemainīgi un saglabājušies arī ieteikuma brīdī un vēlāk. *Es zinu, ka Elīna pēc uzvārda ir Kalniņa*, bet nebiju ņēmis vērā, ka Elīna ir izgājusi pie vīra un mainījusi savu uzvārdu (Bērziņa).

Ja ņemam vērā sarežģītākus izziņas tēlus (zināšanu izpausmes) – teorijas, tad tajās kā komplicētos veidojumos aplamības iezogas nereti (aplamības momentu veidā), kas gan atklājas tikai laika gaitā. „Izrādās, ka vecais zinātniskais ideāls epistemē – absolūti ticamas, demonstratīvas zināšanas – ir elks. Zinātniskās objektivitātes prasība padara par neizbēgamu to faktu, ka katram zinātniskam izteikumam vienmēr ir jāpaliek īslaicīgam” (Поппер, 1983: 229).

Vēl „plašākā” veidojumā – zinātnē – zināšanu un patiesības vektori var atšķirties vēl uzskatāmāk. „Zinātne nav ticamu vai labi pamatotu izteikumu sistēma; ...Mūsu zinātne nav zināšanas (epistemē): tā nekad nevar pretendēt uz patiesības vai kaut kā, kas patiesību aizvieto, piemēram, varbūtību, sasniegšanu. ...Kaut arī zinātne nevar sasniegt ne patiesību, ne varbūtību, tiekšanās pēc zināšanām un patiesības meklējumi ir visstiprākie zinātniskā pētījuma motīvi” (Поппер, 1983: 226).

Augstāk teiktais ir uzlūkojams kā pamatojums raksta autora paustajām sekojošām tēzēm: „Zināšanas” nav sinonīms „informācijai”. Zināšanām kā fenomenam ir sekojošas substrātiskas (noturīgas) īpašības – „saturēt propozīciju”, „saturēt izteikuma priekšmetiskā satura attiecināšanās adekvātuma novērtējumu attiecībā pret priekšmetisko situāciju” („ir tiesa, ka”, „ir tā, ka”). Šis adekvātuma novērtējums, kas ne vienmēr izpaužas verbāli, nav saistāms ne ar tādiem operatoriem kā „ir”, „nav”, ne ar „nav tiesa, ka”. Zināšanu patiesuma divi nosacījumi: 1) propozīcijas objektīvais adekvātums; 2) šī adekvātuma subjektīvais apstiprinājums. Zināšanām, kas var būt gan vienkāršas, gan saliktas, ir arī tāda funkcionāla īpašība kā „būt aplamam” vai „saturēt aplamību”.

Avoti un literatūra

1. **Apsalons, E.** (2011). *Valodas lietojuma loģika*. Rīga: Zvaigzne ABC, 42 lpp.
2. **Ведин, Ю. П.** (1979). *Структура, истинность и правильность мышления*. Рига: Лиесма, 194 с.
3. **Куайн, У. В. О.** (2014). *Преследуя истину*. Москва: Канон+ РООИ Реабилитация, 128 с.
4. **Поппер, К.** (1983). *Логика научного исследования. Но: Логика и рост научного знания*. Москва: Прогресс, 220 с.
5. **Серл, Дж. Р.** (1986). *Классификация иллокутивных актов. Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс, (17), с. 170.–194.
6. **Уайтхед, А.** (1990). *Избранные работы по философии*. Москва: Прогресс, с. 643–655.

Līva Fokrote
Latvijas Universitāte
Latvija, Rīga

Ko teoloģija var dot vides ētikai? Džona Zizioulasa liturģiskais ētoss

WHAT CAN THEOLOGY CONTRIBUTE TO ENVIRONMENTAL ETHICS?
THE LITURGICAL ETHOS OF JOHN ZIZIOULAS

Summary

The paper considers the views of the theologian John Zizioulas, the Eastern Orthodox metropolitan of Pergamon. Its aim is to show how the liturgical ethos of Zizioulas is foundational to his environmental ethics by considering four themes: 1) the priority of ethos over ethics, 2) the ecological crisis and its solution as a matter of ethos, 3) the liturgical ethos, 4) man as a priest of creation. Liturgical ethos is grounded in the Orthodox understanding of the difference between God and creation which is overcome with the help of man as a priest of creation. Man is the „link of communion” between God and the world. The most significant contribution of Zizioulas to environmental ethics is an approach which is free of several dichotomies, common in the Western theologies, based on the dichotomy of spiritual and material worlds. The paper is a qualitative, interpretive research based on critical analysis of relevant literature.

Key words: Zizioulas, ethos, ethics, ecology, environment, priest of creation, Eucharist, ethical asceticism, Orthodox theology

Atslēgas vārdi latviešu valodā: Zizioulass, ētoss, ētika, ekoloģija, vide, radības priesteris, Euharistija, ētiskais askētisms, Pareizticības teoloģija

Anotācija

Lai rastu atbildi uz jautājumu par kristīgās teoloģijas devumu vides ētikai, rakstā aplūkoti Austrumu Pareizticīgās baznīcas Pergamonas metropolīta, teologa Džona Zizioulasa uzskati. Pētījuma mērķis ir parādīt, kā Zizioulasa liturģiskais ētoss ir pamats vides ētikai, aplūkojot četras tēmas: 1) ētosa prioritāte pār ētiku, 2) ekoloģiskā krīze un tās risinājums kā ētosa jautājums, 3) liturģiskais ētoss, 4) cilvēks kā radības priesteris. Liturģiskā ētosa pamatā ir Pareizticības izpratne par Dieva un radītās pasaules atšķirību, kas tiek pārvarēta ar cilvēka kā radības priesteris palīdzību, viņam kļūstot par „sadraudzības saikni” starp Dievu un radību. Zizioulasa būtiskākais devums vides ētikai ir pieeja, kas ir brīva no virknes Rietumu teoloģijās izplatītu dihotomiju, kurām pamatā ir pretstats starp garīgo un materiālo pasauli. Referāts ir kvalitatīvs, interpretējošs pētījums un balstās izvēlētajai tēmai atbilstošas literatūras kritiskā analizē.

Ievads

Vairāk nekā pusgadsimtu Rietumu pasaule mērķtiecīgi meklē atbildes uz jautājumu par to, kas ir veicinājis ekoloģisko krīzi globālos apmēros. Par vienu no „vainīgajiem” 20. gadsimta sešdesmitajos tika atzīta kristietība. (White, 1967; Haught, 2004: 88) Laikam ejot, šis pieņēmums ir atkārtoti apšaubīts, tomēr uzskats, ka kristīgā teoloģija nespēj piedāvāt nozīmīgus ekoloģiskās krīzes risinājumus, turpina pastāvēt. (Haught, 2004: 89; Theokritoff, 2017: 1) Šī kritika visbiežāk vērsta pret Rietumu kristietību kā katolicisma un protestantisma tradīcijām, retāk novērtējot Austrumu Pareizticības vietu (Theokritoff, 2017: 1–2).

Kristietības ieguldījums ekoloģijas jautājumu risināšanā pēdējo trīsdesmit gadu laikā izpaužies tās tradīcijās balstītu un radošu teoloģiju konstruēšanā. (Conradie, 2006: 3) Šīm

teoloģijām kopīga ir izpratne par Dievu kā visa radītāju, radību (jeb dabu, pasauli, vidi) kā primāri labu, turklāt tai ir cerību pilna, labāka nākotne ar Dievu. (Hart, 2017: 117) Tās rosina gan no jauna pamanīt Dieva klātbūtni pasaulē (piemēram, „zaļā pneumatoloģija” – Dievs ir labvēlīgs Zemes Gars, visu aptverošs dievišķs spēks biosfērā, kas pastāvīgi mājo un darbojas tajā, lai saglabātu visu dzīvības formu integritāti (Ward, 2005: 211), gan izvērtēt cilvēka atbildību par pasauli no neierastākas perspektīvas.

Balstoties Pareizticības teoloģiskajā tradīcijā, interpretējot to Rietumu pasaules kontekstā un attiecinot uz globālo ekoloģisko situāciju, cilvēka atbildību par pasauli Dieva priekšā vissistemātiskāk un radošāk formulējis Džons Zizioulass (Knight, 2007: 1). Zizioulass, bieži dēvēts par „ekoloģijas bīskapu” (Skira, 2003: 202), pašlaik ir Austrumu Pareizticīgās baznīcas Pergamonas metropolīts. Viņš uzskata, ka kristietība ne vien ir līdzatbildīga mūsdienu ekoloģiskajā krīzē, bet tai arī ir vēl neapzināti un neizmantoti resursi krīzes risināšanai. (Zizioulass, 2011: 154) Viens no būtiskākajiem Pareizticības teoloģijas resursiem, atšķirībā no vairuma Rietumu teoloģiju, ir teorijas (teoloģijas) un prakses (dzīves) vienotība. Tās pamatā ir integratīvs pasaules un vēstures „Euharistiskais skatījums”, kas visu dzīvi uzskata par vienotu liturģiju jeb Dieva pielūgsmi (Zizioulass, 2011: 123).

Zizioulass nerisina konkrētas ekoloģiskas problēmas, bet formulē to risināšanai nepieciešamo teoloģiju un ētosu. Saskaņā ar Zizioulassu vides ētika nevar pastāvēt bez atbilstoša ētosa. Tā balstās liturģiskajā ētosā: „*Liturģiskā attieksme pret dabu ir vides ētikas pamats.*” (Zizioulass, 2002: 7–8) Liturģiskā ētosa pamatā ir Pareizticības tradīcijā balstīta izpratne par Dieva, pasaules un cilvēces attiecībām, kuru Zizioulass koncentrē cilvēka kā radības priesteri idejā. Šis ētoss vieno baznīcu jeb Euharistisko kopienu, kura ētosu īpaši izdzīvo Euharistijā, kurā centrālā vieta ir maizei un vīnam. Sakramentāla dzīve saskaņā ar liturģisko ētosu jeb „ekoloģiskā askētisms” pārvar cilvēka egoismu – galveno ekoloģiskās krīzes cēloni. (Ford & Muers, 2005: 365)

Šī referāta mērķis ir parādīt, kā Zizioulassa liturģiskais ētoss ir pamats vides ētikai, aplūkojot četras tēmas: 1) ētosa prioritāte pār ētiku, 2) ekoloģiskā krīze un tās risinājums kā ētosa jautājums, 3) liturģiskais ētoss, 4) cilvēks kā radības priesteris.

Ētoss, tad ētika

Saskaņā ar Zizioulassu ekoloģiskā krīze radusies „ne tik ļoti nepareizas ētikas, cik slikta ētosa rezultātā” (Zizioulass, 2011: 141), tāpēc tās risinājumam nepieciešams jauns ētoss, nevis jauna ētika; „nevis programma, bet attieksme un mentalitāte, nevis likumdošana, bet kultūra”. (Conradie, 2006: 155)

Ētikas autoritāte Rietumu teoloģijā, kā skaidro Zizioulass, ir pamatota ar veselā saprāta imperatīviem. Teoloģijā ētika ir neatkarīga apakšnozare, kura formulējusi uzvedības formas kā „neiemiesotas un absolūtas dogmas”, kas nav saistītas ne ar dažādajiem vēsturiskajiem kontekstiem, kurās tās paredzēts izdzīvot, ne ar cilvēku dažādību. (Zizioulass, 2011: 129) Tas ir ētikas trūkums, jo atbilde uz jautājumu par to, kas ir pareizi un labi, galu galā ir atkarīga no cilvēka pasaules uzskata, kuru cilvēks iegūst spontānākā veidā – caur ētosu.

Ētoss ir spontāna, nevis apzināta rīcība, „visas kultūras fundamentāls pirmsapzināšanās slānis”. (Zizioulass, 2002: 2) To neapgūst intelektuāli, bet gan pieņemot

pasaules redzējumu, kurā cilvēks tiek ievests bez jebkādas intelektuālas piepūles no sava piedzimšanas brīža. Ētosa pastāvēšanai nepieciešama **kopiena**, kuru vieno **kopīgs pasaules uzskats**, un **simboli**, ar kuru palīdzību kopienā tiek līdzdalīts un pausts kopīgs pasaules redzējums. Simboli rodas no kopienas kopīgas ikdienas pieredzes. Tie vieno kopienā kopīgā attieksmē pret dzīvi un dod izpausmi vai formu tās „esamības veidam” – tam, **kā** cilvēki ir attiecībās ar visu, kas eksistē. Tie pasargā praksi no kļūšanas par rīcības ētiku bez ontoloģiska pamata vai satura. Simboli arī garantē, ka ētoss saglabās savu kolektīvo būtību; ētoss nav savienojams ar individuālismu. (Zizioulas, 2002: 2)

Zizioulasa vērtējumā ētika Rietumu sabiedrībās ir nozīmīga, tomēr tā ir nošķirta no ētosa. Tas, ko ētika māca zināšanu līmenī, un tas, ko cilvēki spontāni dara ikdienā, balstoties uz savu pasaules uzskatu, atšķiras. Ētika bez ētosa ir iedomājama tikai teorētiski, bet tai nav praktiskas nozīmes: „Mēs varam mācīt cilvēkiem, kāda ir ētiski pareizā rīcība, bet, lai viņi to praktizētu dzīvē, to būs nepieciešams iekļaut viņu ētosā.” (Zizioulas, 2002: 7) Ētoss ļauj „ētiskās prasības iesakņot dziļi cilvēka eksistencē, ne tikai cilvēka uzvedībā”, tā sniedzot atbildes ne tikai uz „kā”, bet arī „kāpēc” cilvēkiem vajadzētu uzvesties kādā konkrētā veidā. (Zizioulas, 2002: 7) Zizioulass uzskata, ka ētoss ir primārs, jo tas paredz kopienas „iemiesotu” kultūru, kas ar saviem uzskatiem un dzīvesveidu spēj transformēt visu sabiedrību. (Knight, 2007: 7) Ētoss ir teorijas un prakses, teoloģijas un dzīves integrācija.

Ekoloģiskā krīze: cēlonis un risinājums

Ekoloģiskā krīze ir mūsdienu „lielā garīgā krīze” (Skira, 2010: 221), kas risināma, teoloģijai un zinātnei sadarbojoties (Zizioulas, 1997: 1–3). Tā ir antropomonisma rezultāts (Zizioulas, 2002: 4). To veicinājusi gan zinātne, gan kristietība, uzsverot cilvēka absolūtu suverenitāti pār radību un individuālismu (Zizioulas, 2011: 134, 146–154; Skira, 2010: 221–222). Cilvēce ir zaudējusi dabisko saikni ar apkārtējo vidi un piederības apziņu, „to sakramentālo pieeju, kas ļautu.. iekļaut dabu savās attiecībās ar Dievu un vienam ar otru” (Zizioulas, 2002: 8). Tā ir aizmirsusi, ka primāri ir liturģiskas būtnes (Zizioulas, 2011: 141) jeb radības priesteri, kas atbildīgi ne tikai par savu labklājību, bet arī par pasaules eksistenci.

Krīzes risinājumu meklējot, Zizioulass neignorē modernās zinātnes un evolucionārās bioloģijas atklājumus, tomēr arī neļauj tiem noteikt viņa pieeju (Ford&Muers, 2005: 365). Ekoloģiskās krīzes risinājums rodams liturģiskā pasaules redzējumā un ētosā. To Zizioulass izklāsta vairākās publiskās runās, teoloģiskos rakstos un lekcijās, īpaši ciklā „Dieva radības pasargāšana: Trīs lekcijas par teoloģiju un ekoloģiju”. Lekcijas 1989. gadā nolasītas Londonā, Kinga koledžā un 2011. gadā publicētas grāmatā „The Eucharistic Communion and The World” (tulk. „Euharistiskā kopiena un pasaule”).

Liturģiskais ētoss

Liturģiskā ētosa **pasaules uzskats** ir Pareizticības doktrīnas, galvenokārt izpratne par Dieva, radītās pasaules un cilvēces attiecībām. Tā **kopiena** ir baznīca jeb Euharistiskā kopiena un nozīmīgākie **simboli** – Euharistija, kurā centrālā vieta ir maizei un vīnam.

Kristīgās teoloģijas fundamentāls uzskats: pasaule nepastāvēja vienmēr, bet, Dievam to radot *ex nihilo*, kļuva par esamību kādā brīdī un reiz dabiski beigsies, kļūstot par neesamību. Dievs radīja pasauli brīvi un mīlestībā. Vienīgais veids, kā pasargāt pasauli no tās ierobežotības, ir ievest to attiecībās ar Dievu, tās radītāju, vienīgo neierobežoto un

nemirstīgo būtņi. Tikai attiecībās ar Viņu pasaule var pārvarēt savu dabisko ierobežotību un mirstīgumu (Zizioulas, 2011: 137-138).

Pareizticības perspektīvā saikne starp Dievu un radību iespējama ar cilvēces starpniecību. Dievs, visa radītājs, ir radikāli atšķirīgs no visas radības. Cilvēce ir daļa no radības, tomēr atšķiras no tās, taču nevis ar savām racionālajām spējām, bet gan ar brīvību, kas izpaužas radošumā – spējā brīvi radīt kaut ko jaunu. Cilvēka brīvība atspoguļo Dieva dabu. Tā var tikt izmantota nepareizi kā grēkā krišanas stāstā (1. Mozus 3. nodaļa) vai pareizi – cilvēkam dzīvojot kā radības priesterim, kas ieved radību attiecībās ar tās radītāju.

Baznīca jeb Euharistiskā kopiena ir „ekoloģiskās konversijas” un ekoloģiskā ētosa veicinātāja. (Otu, 2012: 63) Euharistijā, kas ir kopienas centrālais notikums, Dievam, kas ir visas radības avots, tiek pienesta maize un vīns – Viņa paša dotas dāvanas. Veltot Dievam dabas veltes, baznīca apliecina savu vienotību un identificēšanos ar visu radību. Dievs un radība no jauna tiek ievesti pareizās attiecībās. Daba tiek transformēta, sakralizēta un vairs nav pakļauta nāves draudiem, bet, pateicoties cilvēces brīvai izvēlei un līdzdalībai Euharistijā, tā dzīvo (Ford&Muers, 2005: 365).

Cilvēks kā radības priesteris

Zizioulasa liturģiskajā ētosā nozīmīga ir izpratne par cilvēku kā radības priesteri, šī uzskata liturģiskā prakse Euharistijā un askētiskā prakse ikdienā jeb ekoloģiskais askētisms.

Cilvēks kā radības priesteris ir nepieciešams ne tikai radības labklājībai, bet pašai pasaules pastāvēšanai. Cilvēks ir saikne starp Dievu un pasauli, un šīs saiknes dēļ cilvēks ir atbildīgs par visas radības likteni (Zizioulas, 2011: 163). Tikai cilvēks ir vienots ar radību un „reizē spēj brīvībā pacelties tai pāri” (Zizioulas, 2011: 137). Teoloģiskais fakts, ka „radībai ir jābūt nākotnei un ka šī nākotne ir uzticēta cilvēkiem”, uzliek cilvēcei milzīgu atbildību. (Zizioulas, 2002: 7).

„Priesterība” ir jēdziens ar sakramentālu saturu un ne vienmēr saprotams ārpus reliģiskā kontekstā. Termina patiesā nozīme ir **veltīšana**: tā ir veltīšana Dievam, ko veic kopiena un kas notiek kopienas vārdā: „Priesteris brīvi un pats kā pasaules organiska daļa ņem pasauli savās rokās, lai to veltītu Dievam, un pretī nes Dieva svētību tam, ko viņš veltījis Dievam” (Zizioulas, 2011: 137).

Kristus ir radības priesteris *par excellence*. Radības ierobežotība un mirstīgums bija jāuzveic caur Ādamu, taču grēkā krišanas dēļ tas nenotika. Ādama loma tiek piepildīta Kristū. Viņš ir „visas radības *anakephalaisis*” jeb „jaunā galva” un „pasaules glābējs”, ar kuru saistīts pasaules liktenis. Viņš ir Radības priesteris un paraugs cilvēces pareizām attiecībām ar radību. Kristus atdeva sevi (*kenosis*) Lieldienu mistērijā, tā veltot Tēvam visu radību. Cilvēki kā radības priesteri piedalās Kristus sevis upurēšanā, veltot Dievam radību (Zizioulas, 2011: 138).

Radības priesteris nav ordinēts amats, bet gan katra kristīta kristieša aicinājums uz dievišķu mīlestību (Zizioulas, 2011: 140). Priesterības aicinājums pieprasa, ka cilvēki dzīvo pilnībā kā personas attiecībās ar Dievu, citiem cilvēkiem un radību. Cilvēks ir aicināts veidot attiecības ar visām ierobežotām būtņēm, lai tās būtu attiecībās ar Dievu un cita ar citu (Otu, 2012: 62).

Radības priesteri lomu Zizioulass salīdzina un pretstata cilvēka kā radības pārvaldnieka lomai (visbiežāk izmantotā pieeja gan reliģiskās, gan sekulārās diskusijās par

vides jautājumiem (Jenkins, 2008: 77, Theokritoff, 2017: 4, 9)). Pārvaldnieks ar dabu saistīts funkcionāli (tas, ko *dara*), priesteris – ontoloģiski (tas, kas *ir*) (Zizioulas, 2003: 7; 2011: 139). Pārvaldnieka uzdevums ietver dabas objektivizēšanu un utilitāru attieksmi pret to, bet priestera uzdevums paredz, ka cilvēks ir integrāla radības daļa un viņa attieksme pret to ir mīlestība. Ja cilvēks kā pārvaldnieks iznīcina dabu, viņš pārkāpju likumu un rīkojas neētiski. Priesterības gadījumā cilvēks pārstāj būt patiens cilvēks jeb persona attiecībās un ekoloģiskā grēka sekas ir eksistenciālas (Zizioulas, 2011: 139–140). Pārvaldība uzsver vides konservāciju, savukārt priesterība – ne tikai saglabāšanu, bet arī radošu vides attīstīšanu (Zizioulas, 2011: 134, 139).

Radības priesteris Euharistijā un „ekoloģiskais askētisms”

Cilvēka kā radības priesteris loma ir eksistenciāla attieksme, kas parādās visās cilvēka aktivitātēs. Cilvēks ir radības priesteris gan Euharistijā, gan ikdienas dzīvē, praktizējot ekoloģisko askētismu.

Euharistijā cilvēks radības priesteris lomu pilda ar personas divu aspektu – hipostātiskā un ekstātiskā – palīdzību. Hipostātiskais aspekts nozīmē, ka cilvēks savāc radību vienā veselumā. Cilvēks to dara, paliekot kā neatņemama radības daļa un reizē kā atšķirīga no tās – kā vienīgā būtne, kam dota spēja satvert pasauli vienā vienotā realitātē (Zizioulas, 2002: 6). Ekstātiskais aspekts nozīmē ievest radību attiecībās ar tās radītāju un veļtīt to viņam kā pateicību (*eucharistia*), un veidot tās sadraudzību (*koinonia*) ar radītāju. Paņemot pasauli savās rokās un radoši integrējot to, pienesot un veļtot to Dievam, cilvēks kā radības priesteris atbrīvo radību no tās ierobežojumiem un ļauj tai patiesi būt (Knight, 2007: 8).

Liturgiskajai radības pienesšanai Dievam ir jāpārtop par konkrētu rīcību katra Euharistijas dalībnieka dzīvē. Ekoloģiskais askētisms ir reliģiska dzīve, kuru motivē mīlestība pret radību. Tas ir pretstats tradicionālajai askētisma izpratnei, kas saistās ar materiālās pasaules noliegumu garīga mērķa vārdā. Ekoloģiskā askētisma pamatā ir „dziļa ciena pret materiālo radību, ieskaitot cilvēka ķermeni”, tas balstās uzskatā, ka cilvēka uzdevums ir padarīt radību par „saudraudzības izpausmes līdzekli”, vienmēr ņemot vērā un cienot gan tās iespējas, gan ierobežojumus” (Zizioulas, 1997a: 25). Askētisms nozīmē prioritāšu, dzīvesveidu, ražošanas un patērēšanas ieradumu maiņu – sava veida kultūras revolūciju, kas veicinās jauna ētosa veidošanos ekoloģiskās krīzes pārvarēšanai. (Otu, 2012: 64) Cilvēkam ir jāapzinās, ka dabas resursi ir ierobežoti un ka tie jāizmanto ierobežotā veidā un taisnīgi. Radība ir nevis „cilvēces interešu un laimes kalps”, bet tā ir jāciena kā „Dieva svēta dāvana, kurai jāveicina sadraudzība ar Dievu un citiem” (Zizioulas, 1997a: 23).

Nobeigums

Ekoloģijas un vides aizsardzības un attīstības jautājumi skar ne vien cilvēces labklājību, bet pašu tās eksistenci. Tā vietā, lai moralizētu vai aicinātu pārtraukt nodarījumus videi, Zizioulas piedāvā konstruktīvu atbildi – vides ētiku liturgiskā ētosa formā.

Saskaņā ar Zizioulas vides ētikas pamats ir ētoss nevis ētika. Ētoss nodrošina teorijas un prakses integrēšanu, sniedzot teorētisku (teoloģisku) pamatojumu ētiskam dzīvesveidam. Ētoss, kas sakņojas kokrētā pasaules uzskatā un tiek komunicēts ar simbolu palīdzību, vieno

kopienū ekoloģiski atbildīgā dzīvesveidā. Ekoloģiskā krīze un tās risinājums ietver gan garīgo, gan materiālo dimensiju, tās nevis pretstatot, bet savienojot liturģiskā ētosa kontekstā. Liturģiskā ētosa pamatā ir Pareizticības izpratne par Dieva un visa radītā (arī cilvēka) atšķirību, kas tiek pārvarēta ar cilvēka kā radības priesterā palīdzību, viņam kļūstot par „saudzības saikni” starp Dievu un radību. Cilvēks iederas radībā kā garīga un fiziska būtne un reizē spēj pacelties tai pāri radošā brīvībā, lai to attīstītu un atjaunotu tās attiecības ar Dievu, tās radītāju.

Metropolīta, teologa Džona Zizioulasa būtiskākais devums vides ētikai, īpaši Rietumu filozofiskās un teoloģiskās domas kontekstā, ir pieeja, kas ir brīva no virknes Rietumu teoloģijās izplatītu dihotomiju – starp cilvēku un dabu, Dievu un dabu, teoriju (teoloģiju) un praksi (dzīvi), kurām pamatā ir pretstats starp garīgo pasauli un materiālo, fizisko pasauli. Līdz ar to ekoloģisko problēmu risināšana nav tikai politisks, tehnoloģisks vai ekonomisks jautājums – tas ir primāri garīgs jautājums ar eksistenciālām sekām gan cilvēcei, gan pasaulei.

Literatūra

1. **Conradie, Ernst. M.** (2006). *Christianity and Ecological Theology: Resources for Further Research*. Stellenbosch: Sun Press, 395 p.
2. **Ford, David F., Rachel Muers, eds.** (2005). *The Modern Theologians: An Introduction to Christian Theology since 1918*. Third edition. Malden et al.: Blackwell Publishing, 819 p.
3. **Hart, John, ed.** (2017). *The Wiley Blackwell Companion to Religion and Ecology*. Hoboken: John Wiley & Sons, 527 p.
4. **Haight, John F.** (2004). *The Promise of Nature: Ecology and Cosmic Purpose*. Eugene: Wipf & Stock Publishers, 156 p.
5. **Jenkins, Willis.** (2008). *Ecologies of Grace: Environmental Ethics and Christian Theology*. New York: Oxford University Press, 363 p.
6. **Knight, Douglas, ed.** (2007). *The Theology of John Zizioulas: Personhood and the Church*. Burlington: Ashgate Publishing, 204 p.
7. **Otu, Idara.** (2012). *The Eco-Theologies of Thomas Berry and John Zizioulas: Intimations for Ecological Justice*. A Thesis submitted to the Faculty of Theology of Regis College and the Theological Department of the Toronto School of Theology in partial fulfilment of the requirements for the degrees of Master of Theology and Licentiate in Sacred Theology awarded by the Toronto School of Theology, 120 p.
8. **Skira, Jaroslav.** (2010). „Destined Before the Foundation of the World”: Creation and Incarnation in Georges Florovsky and John Zizioulas. *Theologia*, no. 4, pp. 205–224.
9. **Skira, Jaroslav.** (2003). The Ecological Bishop: John Zizioulas’ Theology of Creation. *Toronto Journal of Theology*, no. 19/2, pp. 199–213.
10. **Theokritoff, Elizabeth.** (2017). Green Patriarch, Green Patristics: Reclaiming the Deep Ecology of Christian Tradition. *Religions*, no. 8/7, pp. 1–19. Pieejams: <http://www.mdpi.com/2077-1444/8/7/116/html> [pēdējo reizi sk. 30.06.2017.].
11. **Ward, Graham, ed.** (2005). *The Blackwell Companion to Postmodern Theology*. Malden et al.: Blackwell Publishing, 530 p.
12. **White, Lynn, Jr.** (1967). The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science*, vol. 155, no. 3767, pp. 1203–1207.
13. **Zizioulas, John D.** (1997a). *Ecological Asceticism: A Cultural Revolution*. *Sourozh*, no. 67, pp. 22–25.
14. **Zizioulas, John D.** (2003). *Proprietors or Priests of Creation?* Presentation given at Religion, Science and the Environment Symposium V „Baltic Sea 2003”, June 2, 2003, pp. 1–9. Pieejams: www.rsesymposia.org/themedia/File/1151679350-Pergamon.pdf [pēdējo reizi sk. 30.06.2017.].
15. **Zizioulas, John D.** (1997b). *Science and the Environment: A Theological Approach*. Presentation given at Religion, Science and the Environment Symposium „Black Sea 1997”, pp. 1–3. Pieejams: http://www.rsesymposia.org/themedia/File/1151676874-Sc_Environment.pdf [pēdējo reizi sk. 30.06.2017.].

30.06.2017.]

16. **Zizioulas, John D.** (2011). *The Eucharistic Communion and The World*. Edited by Luke Ben Tallon. London & New York: T & T Clark International, 186 p.

17. **Zizioulas, John D.** (2002). *Towards an Environmental Ethic*. Presentation given at Religion, Science and the Environment Symposium IV „The Adriatic Sea: A Sea at Risk, a Unity of Purpose”, June 6, 2002, pp. 1–8. Pieejams: <http://www.rsesymposia.org/themedia/File/1151678281-Ethic.pdf> [pēdējo reizi sk. 30.06.2017.]

FORMĀLĀS LOĢIKAS KOMPETENCES ROBEŽAS

FORMAL LOGIC COMPETENCE

Summary

The article „Formal logic competence” deals with the question of how much we can rely on the formal logic in the acquisition of new knowledge. Does it serve as a reference tool or instrument? The author gives a general picture of other logics, which are dealt with differently in the world. Attention is also drawn to the substantial or subject logic. It is about dialectical logic and its place in the history of philosophy. It examines the structure of knowledge, which is then subdivided into logical structure and facet analysis structure. They cannot be reduced to a single structure. If knowledge consisted of only one logical structure, the acquisition of new knowledge could do with one formal logic. Unfortunately, this is not possible, because the structures facet analysis should be based on itemized logic. In special cases, formal logic, in its use, leads to paradoxes, antinomies, and sophism. The author also addresses this topic. Conclusion: pure logic and mathematics are not enough to get positive knowledge.

Key words: formal logic, reality logic, thinking structure, competence, verity.

Atslēgas vārdi: formālā loģika, īstenības loģika, domāšanas struktūra, kompetence, patiesība.

Anotācija

Raksts „Formālās loģikas kompetences robežas” aplūko jautājumu par to, cik lielā mērā mēs varam balstīties uz formālo loģiku jaunu zināšanu iegūšanā. Vai tā kalpo kā izziņas rīks, instruments? Autors dod vispārīgu ieskatu arī par citām loģikām, kādas valda apkārtējā pasaulē. Uzmanība tiek pievērsta arī priekšmetiskajai jeb saturiskajai loģikai. Runa ir par dialektisko loģiku un tās vietu filozofijas vēsturē. Tālāk tiek analizēta zināšanu struktūra, kura sīkāk iedalās loģiskajā struktūrā un kategoriālajā struktūrā. Tās nevar reducēt uz vienu struktūru. Ja zināšanas sastāvētu tikai no vienas loģiskās struktūras, tad jaunu zināšanu iegūšanā varētu iztikt ar kādu vienu formālu loģiku. Diemžēl tas nav iespējams, jo kategoriālās struktūras izveidošana pieprasa balstīties uz priekšmetisko loģiku. Formālā loģika savā lietojumā īpašos gadījumos noved pie paradoksiem, antinomijām un sofismiem. Autors pievēršas arī šai tēmai. Secinājums: ar tīru loģiku un matemātiku nepietiek, lai nonāktu pie droši ticamām zināšanām.

Pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu sākumā profesors Jurijs Vedins, runājot par loģikas vietu zinātņu sistēmā, uzsvēra, ka loģikas kā minimums ir divas. Pirmā loģika darbojas cilvēka domāšanas ietvaros un gādā par tās pareizību saskaņā ar saviem likumiem un kārtulām. Tās nosaukums – formālā loģika. Otra loģika ir tā, pēc kuras funkcionē pasaule. Tai ir daudz nosaukumu: priekšmetiskā, saturiskā, īstenības, patiesības, dialektiskā, transcendentālā loģika. Par pirmo loģiku it kā bija skaidrs. Atlika tikai papētīt attiecīgās mācību grāmatas. Lielais jautājums bija par otro loģiku. Kāda tā ir, jo faktiski tā bija loģika, pēc kuras Dievs tas Kungs ir pasauli uzbūvējis. Padomju laikā par tādu tika uzskatīta dialektiskā loģika, un politiskajam režīmam lojālie filozofi pielika lielas pūles, lai pierādītu šīs loģikas darbību un pareizību visās jomās.

No psiholoģiskā aspekta tas bija pat vilinoši. Apgūstot dialektisko loģiku, ir nodrošināti panākumi visu citu jomu izpratnē. Taču jautājums par to, kāda loģika valda objektīvajā pasaulē, joprojām paliek atklāts. Diezgan droši var apgalvot, ka pasaule nav

būvēta pēc formālās loģikas prasībām. Šis apgalvojums gan nav absolūts, jo piemērus var sameklēt norisēs apkārtējā īstenībā, kuras saskan ar formālo loģiku, tās atbilst identitātes likumam vai pretrunas likumam, vai trešā izslēgtā likumam. Savulaik, klausoties J. Vedinu, uzdevu sev jautājumu: „Kas tad objektīvajā pasaulē valda?” Atslēgas vārds bija –*likumi*.

Ār pasaulē valda likumi. Tiesa, šo jēdzienu nākas precizēt, jo ir dabas likumi un likumi, ko pieņem pats cilvēks vai kāda institūcija. Pirmie ir nepārkāpjami, otru gan ir iespējams pārkāpt. Paliksim pie dabas likumiem. Arī izteikums „valda likumi” jāprecizē. Profesors J. Vedins skaidroja, ka nav pareizi teikt „valda likumi”, jāsaka: „materiālajā pasaulē viss notiek saskaņā ar likumiem”. Paši likumi ir jutekliski netverami. Pie domas par tiem nonākam ar abstraktās domāšanas palīdzību. Katram likumam ir sava kompetences sfēra, savs realizēšanas mehānisms. Ja ir izpildīti visi priekšnosacījumi, likums sāk realizēties. Viens to dara lēnām, cits momentāni (kā eksplozija). Zinātnes uzdevums ir atklāt gan šos likumus, gan to realizēšanas nosacījumus un mehānismus. Tā kā materiālā pasaule izziņas iespēju ziņā ir bezgalīga, arī atsevišķo zinātņu ir ļoti daudz. Bet tas nozīmē, ka loģika, pēc kuras Dievs tas Kungs pasauli uzbūvējis, ir sadrumstalota pa zinātņu lauciņiem. Katrai zinātnei ir sava joma un katras loģiku veido atklātie likumi, likumības, to sakarības, realizēšanas mehānismi un kādi būtiski skaitļi.

Padomju laika filozofiem nācās rēķināties ar to, kādus izteikumus izziņas metodoloģijas jomā bija atstājuši marksisma-ļeņinisma klasiķi. Gadījās arī izteikti kļūdainas atziņas. V. I. Ļeņins, konspektējot Hēgeļa „Loģiku”, piezīmēja, ka „loģika, dialektika un izziņas teorija [nevajag 3 vārdus: tas ir viens un tas pats]” (Ļeņins: 301). Izziņas teorija un ār pasaules loģika ir divas dažādas lietas, starp tām nav iespējama vienādība. Nevar arī vienādot formālo un dialektisko loģiku. Pret to tālajā 1983. gadā uzstājās profesors J. Vedins: „Domāšanas metodoloģiskās un loģiskās pareizības, kā arī dialektiskās un formālās loģikas attiecību, priekšmetisko un loģisko pretrunu analīzes pamatu veido divu domāšanas struktūrlīmeņu, divu to elementu sakārtošanas paņēmieni – kategoriālā un loģiskā – atšķiršana. To stingra norobežošana kļūst par svarīgāko nosacījumu metodoloģisko un loģisko pētījumu sekmīgā attīstībā (Vedins: 6). Piebūvēsim, ka domāšanas kategoriālā struktūra, kura atveido īstenības realitātes, nav uzbūvējama tikai ar formālās loģikas palīdzību. Tajā pašā laikā kategoriālās struktūras gan var „pielabot” vai „uzlabot” ar formālās loģikas instrumentu palīdzību. Tādejādi domāšanas procesā mijiedarbojas loģiskais ar kategoriālo, bet, sekojot J. Vedina norādījumam, nedrīkst sajaukt šo lielumu izcelsmes. Par loģisko jāpateicas formālajai loģikai, bet par kategoriālo struktūru attīstību – ār pasaules jeb, kā fenomenologi mīl teikt, appasaules loģikai.

Tie laiki ir pagājuši, kad ār pasaules loģikai obligāti bija jābūt dialektiskajai loģikai.

Pāri paliek nevis tukša vieta, bet gan tā loģika, kura realitātē pastāv. Par tās esamību liecina: elementu saistība, kārtība, sistēmiskums, determinisms, cēloņsakarības, pēcteība, mērķtiecība, likumi, noteikumi, sankcijas pret pārkāpējiem. Cilvēks dzīvo pasaulē, kur pastāv ne tikai dabas likumi, bet arī valsts likumi un noteikumi (piemēram, „Ceļu satiksmes noteikumi”), pašvaldību un citu institūciju izdotie noteikumi, dažādas normas, tradīcijas un paražas. Grūti uzskaitīt visu to, ar ko cilvēkam ir jārēķinās, lai labi dzīvotu šajā pasaulē. Kāds var iebilst, vai tas viss pieder pie vienas objektīvas loģikas? Pie vienas nē, pie vairākām loģikām. Bet visām loģikām piemīt viena kopīga pazīme – likt ar sevi rēķināties.

Formālajai loģikai tuvākā sabiedrotā starp zinātnēm ir matemātika. Tam ir ļoti senas saknes, piemēram, sengrieķu filozofs Pitagors (580/570–500. g. pirms m/ ē.). 20. gadsimtā loģikas un matemātikas tuvo saistību apliecināja britu filozofs Bētrands Rasels (1872–1970). Šai sakarībā var rasties jautājums: varbūt pietiek ar loģiku un matemātiku, lai uzkonstruētu pasaules ainu? Atbildēsim uz šo jautājumu, balstoties uz divu fiziķu viedokli. Viens no tiem ir slavenais Alberts Einšteins (1879–1955). Rakstā „Fizika, filozofija un zinātnes progress” (1950) Einšteins uzsvēra: „Pirmkārt, domāšana pati par sevi nekad nenoved ne pie kādām zināšanām par ārējiem objektiem. Par visu pētījumu izejas punktu kalpo jutekliskā uztvere. Teorētiskās domāšanas patiesīgums tiek panākts, tikai balstoties uz tās sakaru ar visu jutekliskās pieredzes datu summu” (Einšteins, 1950: 320). Par zinātnieku pamatuzdevumu lielais fiziķis uzskata tādu vispārīgu principu atrašanu, no kuriem ar tīras dedukcijas palīdzību var uzkonstruēt pasaules ainu. Pie vispārīgiem principiem ved nevis loģikas ceļš, bet gan tāda intuīcija, kura ir spējīga iekļūt pieredzes būtībā.

Otrs fiziķis ir Krievijas Tautu draudzības universitātes profesors, fizikas un matemātikas zinātņu doktors Valērijs Gubins. Viņa darbības sfēras ir fizika, mehānika, termodinamika un citas. Viņš ir plaša redzesloka cilvēks, kuram ir daudz grāmatu un rakstu. Ir gan viņa piekritēji, gan oponenti. Nozīmīgākās grāmatas gnozeoloģijā: „Par fiziku, matemātiku un metodoloģiju”, „Par viltuszinātnes metodoloģiju”, „Par zinātni un viltuszinātni” (2005), raksts „Filozofija kā zinātne” (2009). Tomēr lielāku uzmanību piesaista 2004. gada raksts „Loģikas īstā vieta” („Уместность логики”). Varētu jautāt: kādēļ šāds raksts tapis? Atbilde ir vienkārša: V. Gubins aktīvi polemizē ar visiem saviem kritiķiem, to skaitā ar matemātikas un fizikas speciālistiem, kuri fizikā neorientējas, bet tas gan viņiem netraucē pamācīt kādu fiziķi, kā pareizi izzināt realitāti. Atliek vien dot pretsparu.

V. Gubins, balstoties uz Alberta Einšteina nostāju metodoloģijas jautājumos, rakstīja: „Visa reālās pasaules izziņa izriet no pieredzes un tajā noslēdzas. Tīri loģiskā ceļā iegūtie atzinumi neko nepasaka par īstenību” (Gubins, 6). Zinātnieks pasvītro, ka fiziku atšķirībā no matemātikas nebūvē no principiem, fizika **izzina** realitāti, nebalstoties uz kādiem apriori pieņemtiem atzinumiem (Gubins, 6). Ja matemātiķis vai loģikas speciālists grib izteikt savu viedokli vai vērtējumu par kādas konkrētas zinātnes sasniegumu vai trūkumu, tad viņam tas jā dara nevis kā matemātiķim, bet gan kā kompetentam konkrētās zinātnes speciālistam. Ja viņš ir tikai matemātiķis vai loģiķis, tad principā neko nav spējīgs saprast, izņemot matemātiskus jautājumus, un arī tad ne vienmēr (Gubins, 2). Fizika, pētot realitāti, vadās nevis pēc formālās loģikas, bet gan pēc zinātniskās izziņas loģikas. V. Gubins to sauc par dialektisko loģiku.

Tādejādi gan Einšteins, gan V. Gubins ir vienoti jautājumā par to, ko nevar gaidīt no tīras matemātikas un loģikas. Tās nevar sniegt priekšmetiskas zināšanas par reāliem objektiem un parādībām, piemēram, par meteoroloģisko prognozi. Tad kāds labums no šīm zinātnēm? V. Gubins dod īsu, bet izsmelošu atbildi: „Matemātika un formālā loģika ārpus savas sfēras īstenībā ir zinātņu par realitāti kalpones” (Gubins, 4). Nokļuvušas atsevišķo zinātņu kalpībā, matemātika un loģika tajās nespēlē pirmo vijoli, bet tiek izmantotas tādā mērā, kādā uzskata par vajadzīgu šo zinātņu speciālisti.

Neatbilstība realitātei. Loģikas loma tajā

Atraušānās no realitātes, jādomā, ir tikpat veca, cik veca ir cilvēce. Pieklājīgākie cilvēki šādos gadījumos norāda uz adekvātuma trūkumu. Var tikt doti mājieni par uztveres nepilnībām vai psihiskām novirzēm. Taču, ja ar psihes veselību viss ir kārtībā, pie vainas var izrādīties loģikas problēmas. Vispirms loģiku nesavietojamība. Tipiskais variants: cilvēks savā galvā vadās pēc vienas loģikas, bet attiecīgajā realitātē valda cita loģika. Atliek pateikties liktenim, ja ar veselu ādu un bez zaudējumiem izdodas tikt vaļā no nepatīkamas situācijas. Piemērus šeit var sameklēt bez gala. Apziņā nav iemontēts brīdinājuma signāls „Uzmanību! Tev priekšā realitāte ar citu loģiku”. Atliek piedzīvot fiasko svešajā jomā, kur kompetences pietrūkst.

Profesors J. Vedins lekcijā nosauca filozofus, kuri noteiktas tēmas neizprot, bet tas gan netraucē viņiem runāt par jebko. Par vienu no šīm personām Vedins teica: „Ja gribat būt filozofi, tad aizmirstiet par N!”. Šo N nav vērts vārdā saukt, jo viņš ir jau miris 1993. gadā.

Domāšanas loģiskā un kategoriālā struktūra

Izziņas mērķis ir nonākt pie drošticamām zināšanām. Jāskatās, kādas domāšanas struktūras piedalās to veidošanā. No profesora J. Vedina rakstītā izriet, ka aiz katras pabeigtas domas slēpjas divu domāšanas struktūru mijiedarbība. Par domas saturisko pusi gādā kategoriālā struktūra, bet par funkcionālo pusi – loģiskā struktūra. Tā pati par sevi ir it kā nomaļus stāvoša attiecībā pret domas saturu. Tādi pabeigtas domas loģiskie elementi kā apgalvojuma, pieņēmuma, jautājuma apzināšanās vai pārdzīvošana nepieder priekšmetiskajai situācijai. Priekšmetiskajā pasaulē nav ne apgalvojumu, ne jautājumu, ne pieņēmumu, ne priekšrakstu. Pēdējie ir tikai cilvēka izzinošās darbības modusi. J. Vedins raksta: „jautājumus mums neuzstāda daba, tos mēs sev uzstādām paši” (Vedins, 141).

Izvērstu zināšanu pamatvienība ir spriedums, kurā noteikti figurē subjekts un predikāts. Taču loģikas ietvaros tos abus var samainīt vietām. Nevienam konceptam nav lemts izpildīt vai nu tikai subjekta, vai tikai predikāta lomu. Loģiskā funkcija to atļauj. Cita kārtība valda priekšmetiskajā pasaulē. Izziņas procesa rezultātā tās saturs nostiprinās (saglabājas) domāšanas kategoriālajā struktūrā. Teorētiski varētu iedomāties situāciju, kad domāšanā ir tikai viena – kategoriālā struktūra. Tādā gadījumā domāšana būtu it kā nedzīva, inerta un pasīva. Tieši loģiskā funkcija ir tā, kura, cauraužot kategoriālo struktūru visos līmeņos un virzienos, piešķir tai „dzīvīgumu”. Abas struktūras – kategoriālā un loģiskā – ir sajūgtas vienā veselumā, taču tajā pašā laikā teorētiski nākas atšķirt vienu no otras. J. Vedins raksta: „Neviena konceptuāla aina apziņā nevar aktualizēties bez loģiskās formas” (Vedins, 143).

Vēlreiz par loģiskās struktūras specifiku: tā nav priekšmetiskās pasaules parādību struktūru kopija. Tā izsaka domāšanas specifiku jeb veidu, kādā cilvēks domā par priekšmetisko situāciju saskaņā ar saviem praktiskajiem un gnozeoloģiskajiem mērķiem. Kategoriālo struktūru var raksturot kā domas iekšējā satura nepieciešamu konstitutīvu komponentu, shēmu vai skeletu. Loģiskā struktūra to aptver it kā no ār-puses. Tas gan netraucē domas sastāvdaļas – jēdzienus un spriedumus – sasaistīt savā starpā saskaņā ar attiecīgās loģikas uzstādījumiem.

Priekšmetiskās un loģiskās pretrunas

Domāšanas procesā, protams, rodas grūtības, šķēršļi, īsi sakot, problēmas. Ja nepievēršam uzmanību tādiem šķēršļiem kā intelektuālā mazspēja vai psiholoģiskie faktori, tad pirmajā vietā izvirzās pretrunas. J. Vedins raksta, ka pretrunas iedalās priekšmetiskās un loģiskās pretrunās (Vedins, 173). Ārpus domāšanas pastāv tikai priekšmetiskās pretrunas. Pašā domāšanā ir gan vienas, gan otras. Priekšmetiskās pretrunas domāšanā ir analogas materiālo un ideālo parādību pretrunām īstenībā. Loģiskās pretrunas piemīt tikai domāšanai. Tās rodas tad, ja nāk klajā ar apgalvojumu, kura patiesīgumu formāli noraida loģikas likumi. Vārds „formāli” te ir vietā, jo, kā skaidro J. Vedins, formālā loģika nevar sevi saistīt ar apgalvojumiem par lietu da bu. Tai nevajag risināt jautājumus par to, vai lietām vienlaicīgi var vai nevar piemist pretējas īpašības, vai tās var atrasties situācijā, kad tām ir un vienlaicīgi nav kāda īpašība, ko tās zaudē izmaiņu procesā. Šos jautājumus risina priekšmetiskā loģika (Vedina laikā – „dialektiskā loģika”) (Vedins, 184). Par pamatu abu loģiku attiecību problēmas risināšanai kalpo kategoriālās un loģiskās struktūras atšķirības domāšanā.

Rezumējot iepriekš teikto, formālās loģikas priekšmetu veido sekojoši komponenti: 1) domāšanas loģiskā struktūra, kura pati par sevi ir vienaldzīga pret attiecīgo priekšmetisko saturu; 2) likumi, kuri attiecas uz loģisko struktūru; 3) loģikas kārtulas jeb noteikumi, kuri tāpat attiecas uz loģisko struktūru, to veidojot un pārveidojot; 4) jēdzienu, spriedumu, secinājumu, teoriju un citu konceptuālu sistēmu metaloģiskā apraksta un analīzes metodes (Vedins, 191).

Priekšmetiskās jeb īstenības loģikas priekšmets ir daudz plašāks. Pie tā pieder: 1) domāšanas kategoriālā struktūra, tās rašanās un attīstība, attiecības ar īstenību un loģisko struktūru; 2) kategorijas kā izziņas pakāpes, jēdzienu, spriedumu, aprakstu, hipotēžu, teoriju u. tml. satura kategoriālās struktūras izpēte empīriskā un teorētiskā līmenī; 3) gnostisko tēlu kategoriālā sintēze visos līmeņos un veidos; 4) domāšanas kategoriālās struktūras un domas satura attīstības kategoriālo formu izmantošanas metodoloģiskie noteikumi; 5) loģiskās un metodoloģiskās pareizības koeksistence. Ja kāds jautātu, kur palika izziņas teorija ar savu metodoloģiju, metodiku, pieeju, paņēmieniem, tad atbilde ir vienkārša: tā ir izkļiedēta norādītajos punktos.

Problēmas, ko var radīt formālā loģika

Pirmā problēma – konkrētajā īstenības jomā bieži vien nevalda tā pati loģika, kura saimnieko mūsu galvās. Rodas neadekvāts priekšstats par īstenību. Loģikā populāras ir citas problēmas – paradoksi, aporijas, antinomijas un sofismi. No pētījuma aspekta ir svarīgi skaidrot, kurā loģikā – formālajā vai priekšmetiskajā – slēpjas šo problēmu cēlonis. Sāksim ap paradoksiem.

Paradokss (no grieķu *paradoxos* – negaidīts, dīvains) vārda plašākajā nozīmē ir 1) apgalvojums, kas krasi atšķiras no vispārpieņemta tradicionāla uzskata; 2) tā noliegums, kas līdz šim skaitījās „neapšaubāmi pareizs”. Vārda šaurākajā nozīmē paradokss apzīmē divus pretējus apgalvojumus, kur katram ir savi pārlicinoši argumenti. Loģikā paradoksiem ir īpaša nozīme. Tie ir kā klupšanas akmens ceļā uz loģisku sistēmu konstruēšanu. Jāsecina, ka ierastie domāšanas paņēmieni paši par sevi vēl nenozīmē drošu tuvošanos patiesībai.

Pazīstamākās paradoksu grupas ir aporijas un antinomijas. **Aporija** ir pierādījums, kas domātāju iedzen strupceļā. Aporijas runā pretī acīmredzamajam vai veselajam saprātam. Labi zināmas Zenona no Elejas (490–430 g. p. m. ē.) aporijas, kuras apgalvoja, ka Ahiless nevar panākt bruņurupuci, lidojoša bulta nekustas, skrējējs nevar noskriet paredzēto gabalu (aporija „Dihotomija”), tāpat dīvaini secinājumi izriet no aporijas „Stadijas”. Mēs šeit neanalizēsim katru no aporijām, jo jāatbild tikai uz vienu jautājumu: kurai loģikai jāpateicas par šīm dīvainībām? Gadījumā ar aporijām redzams, ka priekšmetiskā loģika tikai pasniedza faktus, bet formālā loģika tos apstrādāja un secinājumus deva tādus, kam negribas ticēt.

Ar **antinomijām** ir citādi. Piemēram, I. Kanta formulētās antinomijas. Pirmais pāris. Tēze: pasaulei ir sākums laikā, un tā ir ierobežota arī telpā. Antitēze: pasaulei nav sākuma laikā un robežu telpā; tā ir bezgalīga kā laikā, tā telpā (Kants: 270–271). Otrais pāris. Tēze: jebkura salikta substance pasaulē sastāv no vienkāršām daļām, un vispār eksistē tikai vienkāršais jeb tas, kas salikts no vienkāršā. Antitēze: neviena salikta lieta pasaulē nesastāv no vienkāršām daļām, un vispār pasaulē nav nekā vienkārša (Kants: 276–277). I. Kants analizē vēl divus pārus, kā viņš raksta, transcendentālo ideju pretrunas, taču ievirze ir tāda pati kā iepriekš. Visas šīs antinomijas attiecas uz pasauli ārpus mums, un tās sagādā transcendentālā loģika. Ko darīt formālajai loģikai? Brēkt, ka tas ir pretrunīgi un tādēļ nepieņemami?

Šo rindu autors pirms 40 gadiem bija liecinieks zīmīgai epizodei. Mēs, grupa strādnieku, skatījāmies pa televizoru interviju ar kādu amatpersonu. Žurnālists uzdeva jautājumu, uz kuru intervējamais atbildēja: „Jā un nē”. Vietējā uzņēmuma autobāzes šoferis sašutumā iesaucās: „Kā tik idiotiski var atbildēt!” No formālās loģikas viedokļa tā bija visnotaļ saprotama reakcija. Mēs varētu piebilst: „Tas ir pretrunas likuma pārkāpums”. Lai to novērstu, jāpaliek pie viena veida atbildes. Paradoksu gadījumā viena veida atbilde nesanāks. Nāksies mētāties starp atbildēm. Paradokss „Misionārs pie kanibāliem”: Kāds kristiešu misionārs nokļuva gūstā pie kanibāliem. Tuvojās pusdienu laiks. Misionāram tika ļauts izvēlēties, kādā veidā viņu apēdīs: izvārītu vai izceptu. Nelaimīgajam bija jānāk klajā ar kādu izteikumu. Ja tas izrādīsies paties, tad misionāru izvārīs; ja aplams, tad izceps. Misionārs atbildēja: „Jūs mani izcepsiet.” Kanibāli sāka domāt. Ja viņu tiešām gribēs cept, tas nozīmē, ka viņš ir teicis patiesību un tad jau jāķeras pie vārīšanas. Bet šī darbība ir pretrunā ar misionāra izteikumu. Bet cept arī nevar, jo tas būtu pretrunā ar norunu. Rezultātā misionārs palika neapēsts. Literatūrā ir atrodami līdzīgi paradoksi. Viens no tiem dots vingrinājuma veidā. Kādam noziedzniekam tiesa piespriež nāvessodu. Bet viņam tiek dots pēdējais vārds – kaut kas jāpasaka. Ja izteikums būs paties, tiesāto noslīcinās, bet, ja būs aplams, tad pakārs. Ko noziedzniekam vajag pateikt, lai tiesa nonāktu apjukumā? (Galaņins, 3).

Ar formālās loģikas palīdzību var sacerēt arī citus paradoksus. Piemēram, „riņķa kvadrātūra”, „karsts ledus”, „precējies vecpuišis”.

Latvijas Universitātē 2005. gadā no 4. līdz 6. novembrim notika paradoksiem veltīta konference jeb simpozījs. Tajā sapulcējās augsta līmeņa speciālisti, kuri nosaka toni šajā jomā pasaulē. Lekciju „Paradokss un realitāte” nolasīja Islandes Universitātes profesors Olafurs Pals Jonsons. Viņš sacīja: „Paradoksi parāda, ka kaut kas nav kārtībā ar jēdzieniem vai veidiem, kā mēs domājam par pasauli. Mēs esam aizgājuši greizi tur, kur tam nebija tā

jānotiek. Mēs varam samierināties ar to, ka kaut kas aiziet greizi, ja ir iesaistītas sajūtas, taču ir grūti pieņemt, ka taspats var notikt arī tad, ja darbojas mūsu saprāts, kuru neietekmē maldīgās sajūtas. Ne jau tikai mūsu saprāts aiziet greizi, ir vajadzīgi tikai daži vienkārši soļi, lai parādītu, cik dziļi var sapīties arī mūsu domāšana” (Jonsons: 3). Par piemēru profesors bija izvēlējis *meļa paradoksu*. Pieņemsim, kāds mums saka: „Šis teikums ir aplams”. Kāds ir rezultāts? Tā kā tajā ir teikts, ka tas ir aplams, teikumam beigu beigās jābūt patiesam. Bet, ja tas ir patiess, tad tajā teiktajam jābūt patiesam, un tā kā tajā teikts, ka tas ir aplams, tam ir jābūt aplamam. Tātad, ja tas ir aplams, tam jābūt patiesam, un, ja tas ir patiess, tam ir jābūt aplamam (Jonsons: 3). Šādi paradoksi pielīdzināmi purva akacim, labāk tajā nedoties. Filozofijas vēsture zina gadījumus, kad domātājs atrod vai uzkonstruē paradoksus un pēc tam ilgstoši mēģina tos atrisināt. Spožākais piemērs ir Bētranda Rasela (1872–1970) paradoksi par kopu teorijām un paradokss „Bārdzini”.

Ciešā saistībā ar paradoksiem ir tēma *sofismi* (no grieķu *sophisma* – viltīgs paņēmiens, izdomājums). Sofisms ir slēdziens, kas no ārpuses it kā šķiet pareizs, bet ietver sevī aizplīvurotu loģikas noteikumu pārkāpumu. Ir vairāki populāri sofismi, kuri nāk no antīkajiem laikiem. Pie tiem pieder „Ragnesis”, „Kaudze”, „Plikpauris”, „Protagors un Evatls” u. c.

Nobeigums

Nešaubīgi varam apgalvot, ka formālā loģika tāpat kā citas loģikas apzīmējama ar jēdzienu „formalizēta loģika”. Taču pie tāda veida loģikām pieder arī simboliskā jeb matemātiskā loģika. To varētu nosaukt par loģikas un matemātikas apvienojumu. Īpatnība ir tā, ka arī matemātikā ir savi paradoksi. Kā zināms, programmatūras valodas balstās uz matemātisko loģiku. Tad ir jautājums, vai šīs valodas ir vai nav brīvas no apgrūtinājumiem, ko rada paradoksi? It īpaši, ja pats cilvēks pacenšas tos uzkonstruēt. Pieredze liecina, ka tās nav brīvas no apgrūtinājumiem. Paradoksi domāšanā noved pie apjukuma, bet analogiskie veidojumi datorprogrammās noved pie tā, ka dators vai mobilais telefons sāk dīvaini darboties vai pat „uzkaras”.

Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Kognitīvo zinātņu un semantikas centra vadītājs profesors Jurgis Šķilters rakstīja: „Es nedomāju, ka loģika ir „supermetode”, kas sniedz īstos zinātniskos risinājumus un visu iespējamo argumentāciju dara perfektu, taču loģika sniedz domāšanas higiēnas minimumu, un tas nav maz. (Šķilters, 2005: 4). Nereti studentiem tiek sniegts šāds izskaidrojums: Es varu smalki zināt, kas rakstīts loģikas mācību grāmatā no vāka līdz vākam, varu zināt visus likumus, kārtulas un formulas, tomēr šīs zināšanas man nepaskaidro, kāpēc šodien uz nodarbību nav ieradusies studente Bērziņa. Atbildi es varu meklēt ārpus formālās loģikas ietvariem, pievērsties īstenības loģikai. Tikai iegūtās zināšanas būs jānoformē atbilstoši formālās loģikas prasībām. Tas nozīmē, ka tajās būs subjekts, kopula, predikāts, varbūt vēl kvantors un modālais operators.

Avoti un literatūra

1. **Jonsons, Olafurs Pals.** (2005). Paradokss un realitāte. *Kultūras Forums*, (28.okt.–4.nov.), 3–4. lpp.
2. **Kants, I.** (2011). *Tīrā prāta kritika*. Rīga: Zinātne, 599 lpp.
3. **Šķilters, J.** (2005). Loģika, kognitīvās zinātnes un paradoksi. *Kultūras Forums*, (28.okt.–4.nov.), 4.lpp.
4. **Эйнштейн, Альберт.** (1967). Собрание научных трудов, Т. 4. Москва: Наука, с. 316–321.

5. **Ведин, Ю. П.** (1983). *Познание и знание*. Рига: Зинатне, с. 309.
6. **Галанин, А. В.** *Парадоксы формальной логики и логические ошибки*. Pieejams: www.ukhtoma.ru/dinamic5_paradox.htm [pēdējo reizi skatīts 13. 05. 2017.]
7. **Губин, В. Б.** *Уместность логики*. Pieejams: www.valeragubin.ru/onaukeiolzhenuke/umestnostlogiki.html [pēdējo reizi skatīts 12.05.2017.]
8. **Ленин, В. И.** (1969). Полное собрание сочинений, Т. 29. (Издание пятое). Москва: Политиздат, с. 297–302.

LATVIEŠU HUMORA VĒSTURE

THE HISTORY OF LATVIAN HUMOUR

Summary

The study analyses the notions of humour, the comical and their positions in the Latvian worldview. Humour is established as a specific aesthetic notion in the 18th century and the comical – in the 19th century. It is almost impossible to evaluate humour objectively, as it is perceived and expressed very differently in different times and different societies, and even between several members of the same society. If talking about the Latvian humour, it is often remarked that the Latvians are unable to laugh in a hearty manner – „laugh, laugh, maybe you will have to cry later”. The most common expressions of Latvian humour are sarcasm, irony, bantering. The aim of this study is to use the folklore materials to follow the historical development of Latvian humour and its character. The study is based on the analysis of folklore proverbs and folk songs.

Keywords: humour, comedy, folklore, proverbs, folk songs.

Atslēgas vārdi: humors, komiskais, folklorā, sakāmvārdi, tautas dziesmas.

Anotācija

Pētījumā iezīmēti jēdzieni „humors”, „komiskais” un to vieta latviskajā pasaules uzskatā. Humors kļūst par specifisku estētikas jēdzienu 18. gadsimtā, komiskais – 19. gadsimtā. Objektīvi novērtēt humoru ir gandrīz neiespējami, jo dažādos laikos un dažādās sabiedrībās pat vienas sabiedrības indivīdiem ir atšķirīga humora izpratne un izpausme. Runājot par latvisko humora izjūtu, nereti tiek atzīmēts, ka latvieši neprot no sirds smieties – „smejies, smeijies, ka vēlāk neiznāk raudāt.” Latviskais humors biežāk izpaužas kā sarkasms, ironija, pazobošanās. Pētījuma mērķis: balstoties uz folkloras avotiem, izzināt latviskā humora vēsturiskās attīstības izpausmes un raksturu. Raksts balstīts uz tautas sakāmvārdiem un latvju tautas dainu izpētes rezultātiem.

Ievads

Humors ir stimulants, kas izraisa smiešanos. Smiekli ir tikpat universāli kā nopietnība: tie vērsti uz pasauli tās veselumā, uz vēsturi, uz visu sabiedrību kopumā. Tā ir valoda, kurā runā visi. „Čāpo, piemēram, pa zaļu zālīti bērns, sagraļojas, roķeles izpletis krīt uz sava dibentiņa un – smejas. Nāk no skolas divi puisēni, norauj viens otram cepuri no galvas un rēc pilnā kaklā kā par vislielāko joku. Iet meitenes, apstājas, paskatās uz zēniem un arī smejas. Visiem gribas smieties pašu smieklu dēļ” (Jaunsudrabiņš, 984: 239). Šādi smiekli ir dabiska un spontāna reakcija – ha-ha, nevis uzspēlētais „hi-hi” vai „zviedzošais ho-ho”. Smieklīga var kļūt jebkura lieta, kas liek smieties, taču ne jebkura lieta, par ko smejas, ir komiska. Ja cilvēkam iemet sejā torti, apkārtējie uz to var reaģēt ar smieklīgiem. Taču īsta komisma šajā situācijā tomēr nav. Var secināt, ka smieklus var izraisīt jebkas, taču viss ir atkarīgs no humora izjūtas, komiskā izpratnes un domāšanas ievirzes. Humoram ir daudz dažādu funkciju: tas var informēt un izglīt, tas var būt veids, kā cilvēkam vai cilvēku grupai saprasties. Humors dod varu, tas var kļūt par ieroci gan uzbrūkot, gan aizstāvēties. Sensenos laikos, kāds tirāns aplika sirakūziešus ar nodokli; tie žēlojās, ka viņiem nekā nav. Viņš uzlika

otru nodokli, trešo – tik ilgi, līdz viņam ziņoja, ka sirakūzieši vairs neraud, bet ņirgājas. Šis piemērs labi raksturo vēl kādu ar humoru saistītu jēdzienu – ironiju. Ironiju nereti raksturo kā garīgās brīvības izpausmi, kas nes sevī lielu atbrīvojošu enerģiju. Ironija ir spēle, jo tās mērķis nav nekas cits kā pati ironija. Konflikts starp tiešamību un transcendenci var rast izpausmi kā traģiskajā, tā arī komiskajā, kur komiskais ļauj pieņemt kā spēli ne tikai savu ironizēšanu, bet arī eksistenci.

Runājot par latvisko humora izjūtu, nereti mēdz teikt, ka latviešiem ikdienā joku ir par maz un tie ir vairāk tendēti uz pasmiešanos, zobgalību, ironiju, satīru, kura balstās uz dusmām vai sašutumu par netaisnību. „Uz cita nelaimi izstiepies, uz savu saraujies. Latvietis visos laikos vieglāk atrod iemeslu ciest un vaimanāt nekā smieties. Smejies, smeji, ka vēlāk neiznāk raudāt.” Tradicionālais mīts par 700 verdzības un 50 okupācijas gadiem biežāk tiek izmantots cietēja tēla glorificēšanai nevis tautas garīgā spēka apliecinājumam. Varam runāt par nopietniem pētījumiem Latvijas vēstures, literatūras, tostarp arī folkloras jomā. Taču pētījumu par latvisko humoru, tā izpausmēm un atspoguļojumu praktiski nav.

Humors un komiskais

Vārds *humors* cēlies no latīņu *Humor, umor* un nozīmē šķidrumu, mitrumu, arī sulu, sevišķi to, kas sastopama organismā. Šajā nozīmē vārdu *humors* izmanto dabaszinātnēs un medicīnā. Ar to saistās psiholoģijas teorija, kas paredz, ka ķermeņa šķidrumu tīrība vai netīrība, šķidrāks vai biezāks stāvoklis noteic cilvēka „dvēseles spēkus”. Ja ķermeņa sulas sajauktas pareizā attiecībā un ir kārtībā, tad arī dvēselē ir labsajūta, tā ir jautra. Ar 18. gadsimtu vārds *humors* kļūst par speciālu estētikas jēdzienu – humoristiskais, ko saprot kā īpašu komiskā veidu. Bez komiskā iespaida humors nav iespējams un izskaidrojams, jo komika ir humora priekšnoteikums. Ar humoru tagad saprot jautru noskaņojumu, kad cilvēks ir padevies vai gatavs padoties komiskā iespaidam. Ne viss komiskais ir humoristisks. No citiem komiskā izpausmes veidiem humors atšķiras ar to, ka tas zināmā mērā saistīts ar nopietnību. Tas ir dziļāks un aptverošāks pasaules vērojums. Humoram nav rūgtuma, dzelīga izsmiekla, agresivitātes. Tajā ir kaut kas izlīdzinošs, nomierinošs, jautrību izraisošs. Nopietnības mērs, kas slēpjas humorā, var būt dažāds: tā ir skala, kas sākas ar priecīgi aizkustinošiem, laipni apdomīgiem vārdiem un iet līdz pat traģiskiem un pesimistiskiem. Tāpēc nereti humoru dēvē par smiešanos caur asarām. Specifisks žanrs ir tā dēvētais melnais humors. Dažkārt uz to raugās nosodoši un dēvē par karātavu humoru. Psihologi, pētot melnā humora cienītājus, secinājuši, ka tā saprašana saistīta ar augstāku verbālo un neverbālo inteliģenci, kā arī ar augstāku izglītības līmeni. Tātad spēja pasmieties par šķietami nesmieklīgām lietām piemīt gudriem cilvēkiem un to var uzskatīt par inteliģences kritēriju. Traģiskais un komiskais ir kontrasti, kuri viens otru papildina. Humoristiskais pārdzīvojums nav domājams bez kontrasta starp kādu parādību, ko mēs pašu par sevi novērtējam kā negatīvu, un pozitīvo intuīciju, kas ļauj pacelties pāri negatīvajam. „Ik bērns ir sava daļa joku, jo citādi neviens nenāktu nabaga mironi pavadīt, sevišķi, ja tas miris dabīgā nāvē” (Jaunsudrabiņš, 1984: 239). Specifiskākā atšķirība starp humoru un komisko ir tā, ka humorā sava loma ir nopietnajam, bet komiskajā tā nav. Komiskais var būt universāls un kopīgs, bet humors atbilst katras tautas raksturam. Humors var izteikties visās mākslās – glezniecībā, dzejā. 18. gs. Anglijā parādījās humoristiskais romāns, Vācijā – humoristiskā „varoņu dzeja”. 18. gadsimta romantiķi, pamatojoties uz ironijas

mākslinieciski-filozofisko principu, humoram piešķīra izcilu nozīmi. Būtisku ieguldījumu attiecīgās problēmas izpētē deva vācu filozofi, rakstnieki Gotfrīds Kellers (1819–1890), Vilhelms Bušs (1832–1908), Fricis Reiters (1810–1874). Kā spilgtākos šī perioda darbus var nosaukt Teodora Lipsa (1851–1914) „Komik und Humor”(1898) un Haralda Hofdinga (1843–1931) „Humor als Lebengefühl” (1930). Latvijā 18. –19. gadsimtā šādu teorētisku pētījumu, protams, nav. (diemžēl jāatzīst, ka nav joprojām.) Humora tēma ieskanas G. Merķeļa apcerējumos, Vecā Stendera darbos. Pirmie feļetoni un joku stāsti parādās 19. gadsimta vidū, bet gadsimta beigās un īpaši 20. gadsimta sākumā humoru visos preses izdevumos uzskatīja tikpat kā par obligātu. J. Misiņa sastādītajā „Latviešu rakstniecības rādītāja”(1585–1925) sadaļā „Humors un satīra” atrodami 285 nosaukumi. Humora izdevumi piedzīvo „ziedu laikus” no 1920. līdz 1930. gadam. Īpašs izpētes vērts fenomēns ir žurnāls „Dadzis”, kas iznāca no 1957. līdz 1995. gadam divas reizes mēnesī. Šie izdevumi sniedz bagātu faktu materiālu par latvisko humora izpratni un tā izpausmes formām. Taču jau ilgi pirms drukātā vārda latviešu tautas dziesmās, ķekātās, kāzu un budēļu tradīcijās saskatāma asprātība, zobgalības, izjokošana.

Humors tautas folklorā

Grūti atrast precīzu, droši ticamu metodiku, lai dotu kādas tautas raksturojumu. Jēdzieni „tautas raksturs”, „tautas dvēsele” ir vairāk tēlaini un aprakstoši nekā analītiski un loģiski pamatoti. Zinātniskā kontekstā var diskutēt par to, kā definēt nacionālo identitāti, taču nav šaubu, ka valoda, tautas folklorā ir reālas identitātes izpausmes. 18. gs. Latvijā aizsākas folkloras filozofiskas apzināšanas mēģinājumi, saprotot, ka dainas un citi folkloras avoti glabā tautas gudrību, tikumus, mērķus, ideālus, dzīvesveidu un stilu. Interpretējot folkloras materiālu, iezīmējas vairāki problēmu loki: vērtību sistēma, ētiskie un estētiskie priekšstati, izziņa, pašizziņa. Rezultātā, raksturojot latvieti, visbiežāk tiek nosauktas tādas īpašības kā darba mīlestība, censonība, individuālisms, asprātība, romantisms. Latviešu tautas pasakas, ticējumi, sakāmvārdi, tautasdziesmas, mīklas parāda to, ka latvietim visos laikos patīcis pazoboties un pasmieties. Folkloras materiāli, neskatoties uz drūmo dzimtbūšanas un nacionālās apspiestības jūgu, satur salīdzinoši maz traģisku momentu. Tajos dominē optimisms, skaistais, cildenais un komiskais. „Ja mēs īpaši apkopotu folkloras darbus, kuros atklājas komiskais kā estētiska attieksme pret īstenību, tad pēc aptuvenas nojausmas šādu darbu skaits būtu tuvs pusei no visa bagātā latviešu folkloras pūra.” (Zeile, 1976: 85).

Latviešu tautas ticējumi

Ja P. Birkerta četros sējumos apkopotās latviešu tautas anekdotes neapšaubāmi parāda tautas humora izjūtu, tad P. Šmita savāktie 36 000 ticējumi atspoguļo paražas, praktiskus ieteikumus dažādām dzīves situācijām, tautas dziedniecību, burvestības, pareģojumus, kas balstīti uz novērojumiem dabā un sadzīvē. Varētu teikt, ka pēc formas sakāmvārdos dominē intelektuāli kognitīvais aspekts, taču satura uztvere un interpretācija atkarīga no lasītāja interesēm un humora izjūtas. Sakāmvārdiem ir sava specifiska klasifikācija, kurā praktiski nav iespējams iekļaut komisko un tā izpausmes formas. Tas, vai lasītājs saskata sakāmvārdā komiskajam raksturīgo pretrunu starp saturu un formu, parādību un būtību, cēloņiem un sekām, ideāliem un mērķiem, ir subjektīvs vērtējums. Ticējumus var uztvert nopietni un dažus pat ievērot, var tos kritizēt, izsmiet vai arī labsirdīgi pasmaidīt.

„Ja gulošu cilvēku tur pie kājas īkšķa un kaut ko prasa, tad tas izstāsta visus noslēpumus. (591) Ja sapnī redz istabu ar daudz gultām, tad būs nepatikšanas ar sievietēm. (593) Lai meita dabūtu patīkamo puisi, tad viņai jātur ābols 9 dienas padusē. Pēc tam tas puisim jādod apēst. (507) Ja ir iesna, jāož karsta maize, arī zvirbuļu mēsli, ap degunu jāapsien karsti kāposti. (614) Ja, istabu slaukot, meita atstāj sienmaļus netīrus, tad viņai gadās spalvains vīrs. (632) Kad kakls sāp, vajag likt ap kaklu kreisās kājas zeķi ar silķi. (763) Kad kājas krustiski saliktas, tad sarunas neveicas. (825) Ja meitas no rīta pirmo apauj kreiso kāju, tad pa dienu piedeg zupa. (831) Ja grib, lai vasarā kāpuri neēd kāpostus, tad plikam vīram ap divpadsmitiem jāpaņem pelnu kulīte un, nevienam neredzot, jāuzbārsta kāpostiem pelni. (839) Kāpostus liekot mucā, stipri jāsmejas, tad labi rūgs. (841) Ja brūtei kāzās ir mīksti pupi, tad viņai pirmais bērns būs meitene; ja cieti pupi, tad puika. (873) Kreisais pauts jāsaturs, ja puiku grib, un atkal otrādi, ja meiteni grib. (909) Ja, matus sukājot, ķemme zemē nokrīt, tad meita tautu priekšā apirdīsies. (987) Kam spalvains ģimīšs, tas ir laimīgs cilvēks. (1003) Ja sievietei uz ģimīša ir laimes spalvas jeb kārpa, tad tā dabūs ar vīrieti daudz gulēt. (1003) Ja no lamāšanās grib atkratīties, tad jāsaka: Sūds tev uz mēles!” (1006) Ja, braucot pie laulībām, jaunais pāris izgāžas no ratiem, uzsāktā dzīve drīz iznīkst. (1016) Kad sieva redz sapnī lāci, tad viņas vīrs nāks mājās piedzēris. (1028) Maize jānīca resnām meitām, tad maize ir mīksta un briedīga. (1119) Ja meitenes ēd maizes kukuļa galus, tad viņām izaug stāvi pupi. (1148) Kurš runājot aizrijas siekalās, tas drīzumā šnabi dzeršot. (1. sēj. 38) Ja šinī pasaulē valkā auskarus, tad viņā pasaulē būs vaboles ausīs. (96) Kas esot naktī dzimis, tas esot dumjš, bet kas esot dienā dzimis un, saulei spīdot, tas esot gudrs. (152) Kaila sieviete kailam bērnam nevar pirtī dot krūti, tad bērns izaug palaidnis. (185) Bērniem jāēd cūkas snuķis, tad mācēs labi rakstīt. (185) Kas visu Bībeli izlasa, tas zaudē prātu. (209) Ja blusa kož uz rokas, tad tai dienā kāds to roku skūpstīs. (218). (Latviešu tautas ticējumi, 2.sēj.).

Satīra un humors latviešu tautasdziesmās

Daudzu gadsimtu gaitā folklorā bija galvenais tautas garīgās kultūras izpausmes veids. Rezultātā folkloras sektora zinātniskajā arhīvā glabājas ap trīs miljonu folkloras vienību, no kurām vienu miljonu veido tautasdziesmas. Tajās atspoguļota cilvēka dzīve, vērtības, ideāli, paradumi. Taču visnotaļ nopietnie jautājumi nereti satur komiskas izpausmes, sarkasmu, ironiju, zobgalību. Viens no pirmajiem šo jautājumu apcer vācu draudzes mācītājs, latviešu valodas un etnogrāfijas pētnieks A. Bīlenšteins (1826–1907). 1879. gadā viņš Latviešu draugu biedrības magazīnā publicē apcerējumu par latviešu zobgalībām un Latviešu draugu biedrībā nolasa referātu „Über die Satire im lettischen Volksliede und im Baltijas Semkopis Jahrgang 1878.” Viņš nosoda „Baltijas Zemkopja” satīru un piedāvā savu izpratni par to, kādai jābūt satīrai: „1. Viņa graiza ģeķību un netaisnību. Gudrais un labais tur vēršas pret ģeķi un ļauno. Saprāts un apziņa tur padara ģeķību un netaisnību, smieklīgu vai nicināmu. Satīriķis uzmetas par loģisko un ētisko soģi. Viņa ieroči gan ir griezīgi, bet viņš augstprātīgi nenostājas pāri par saviem tiesājamiem, bet, apzinādamies, ka arī viņam piemīt cilvēces vājības, viņš sevi ietver līdz apsmejamo pulkā. 2. Īstā satīra nekad nevēršas pret atsevišķu personu, bet pret kolektīvu kārtu, tautu, varbūt veselu laikmetu. Vēršdamās pret vienu personu, satīra kļūst par paskvilu” (Latviešu literatūras vēsture: 190–191). A. Bīlenšteins ar piemēriem min, ka tautas dziesmas vēršas

pret vispārcilvēciskām vājībām, tā saimniekmeitas ir slinkas, jaunas sievas nemākulīgas, dēlam nav tēva padoma, balamute ecē ar kaziņu, snaudulīga sieva krīt ugunskurā, utt. Tā kā bieži vien par to tiek runāts pirmajā personā, A. Bīlenšteins uzskata, ka tas neļauj apsmieklam kļūt aizskarošam. „Šinīs dziesmiņās dveš ētisks gars, viņās ir dzīves patiesība, viņas plūst no veselas apziņas, viņas grib biedināt un labot, ne sāpināt. (Latviešu literatūras vēsture: 191)” Piemēram, līgavas un līgavaiņa apdziedāšana kāzās nav vērsta tikai pret konkrētiem indivīdiem, bet var tikt attiecināta uz līgavām un līgavaiņiem vispār. „Kas tā tāda pūces galva/ Sēž pie mana bāleliņa?/ Platas acis, garš deguns./ Kā tam pīļu tēviņam.” (Dainas 8: 205.) „Smīdra, gara mūs māsiņa/ Kā no niedres audzināta;/ Zemis, resnis tautu dēlis,/ Kā mālos vilināts.” (turpat, 207) „Urmice, šļāpmice/ tā tautu meita/ Nemāka sēdēta/ Pie mana brāļa:/ Atgāzās pie sienas./ Paplēta muti.” (turpat, 206) „Krupi, depi, jēra pūsli,/ Kam tu manu māsu ņēmi?/ Tu kā krupis zemi līdi,/ Tā kā liepa ligojās.” (turpat, 208) Liela daļa zobgalīgo dziesmu pēc Bīlenšteina domām ir nekaitīgas sava acīmredzamā pārspīlējuma dēļ, tāpēc prātīgs cilvēks tās neņem ļaunā. „Te nemaz nerunā ētiskā apziņa, bet tikai pārgalvība; še nav didaktikas, bet ir tikai humors” (Latviešu literatūras vēsture 191). „Dziedi, dziedī tu, meitiņa,/ Ar to lielo vēderiņu;/ ej mežā, nocērt mietu,/ Stutē savu vēderiņu.” (turpat, 633).

Dziedātāji it kā noņem no sevis vainu, jo viņi nav dziesmu autori, bet tā ir tikai tradīcija. Zobgalības attaisno ar to, ka dziesma jau sen zināma un dziedāta un to prasa tradīcija. Tipisko gadījumu prasmīgs dziedātājs pielāgo attiecīgā brīža vajadzībām, tādējādi to konkretizējot. Tomēr apdziedāšana, kaut gan balstās uz agrāk sacerētiem tekstiem, var kādreiz nodarīt apdziedātai personai jūtamā pārestību un aizskart vājās vietas. Tādējādi var teikt, ka tautasdziesmas nebūt nav tik nevainīgas. Tās var salīdzināt ar Aristofāna joku lugām, kur uzbrukumi ir konkrēti, un tikai nezinātājam tie šķiet vispārīgi. Tāpat arī latviešu tautasdziesmās var atrast agresīvus elementus, bet apdziedāšanās dziesmās tā pat ir „norma”. „Ēdiet gaļu, panāksnieki,/ Treju lopu gaļa bija:/ Suņu gaļa, kaķu gaļa,/ Aizpērnā kumeliņa./ Suņu gaļa rietin rēja,/ Kaķu gaļa ņaudēt ņaud./ Aizpērnā kumeliņa/ Grudzenēt grudzenēja.” (turpat, 211) „Ēd, Trīnīte, rij Trīnīte,/ Pa mazam kumosam!/ Dievs dos tev aizrīties,/ Kur mēs kruķi dabūsim?/ Grūdīsim ābelīti/ Ar visiem zariņiem.” (turpat, 213) „Še atnāca panāksnieki,/ Buļļa gaļas neēduši;/ Nu dabūja buļļa gaļu,/ Nu aizgāja baurodami.” (turpat, 698, 218) „Ūja, Trīnīte,/ tavu kāru sirdi:/ Muša lēca gar sienu,/ Tu lēci pakaļ.” (turpat, 226) „Panāksnieki, šurp nākdami,/ Kaimiņ ķēvi apēduši;/ Astes kaulu atstājuši,/ To ēdīs pāriedami.” (turpat, 236) „Ko, Līzīte, tu apēdi,/ Ka tik gardi laizījies?/ Tu apēdi dzīvu krupi,/ Kājas vien atlikušas.” (turpat, 239)

Dziedātājas no bagātā dziesmu klāsta izvēlas gadījumam atbilstošo. Satīra gan nav šim konkrētam gadījumam sacerēta, bet ir pielāgota. „Ne tie visi panāksnieki/ Ar zirgiem atbraukuši:/ Cits ar cūku, cits ar kazu,/ Cits ar sievas sprēslīciņu.” (turpat, 190) „Pūtiēt visi ciema kaķi/ Ar tām vara stabulēm,/ Nu dancos panāksnieki/ Darvotām biksītēm.” (turpat, 253) „Attaišāt durvis, logus,/ Suņu smaka istabā:/ Sveši ļaudis sanākuši/ Suņu ādas kažokiem.” (turpat, 330) „Panāksnieku meitiņām/ Vara stīpa vēderā./ Kad pārtrūka vara stīpa/ Izbirst mazi kucēniņi.” (turpat, 537) „Panāksnieku jaunas meitas/ Gul kā sēnes ceļmalē;/ Kazas kājas noēdušas,/ Sēņu kātus domādamas.” (turpat, 538) „Eit ārā, panāksnieki,/ Jums smirdēja kuiļa smaka./ Jūs bijāt uzmaukuši/ Kuiļa ādas zābaciņus.” (turpat, 539) „Vai, brālīti, vai, brālīti,/ Kāda tava līgaviņa!/ Ar cimdiem

govis slauca,/ Ar dakšām gultu taisa.” (turpat, 268) „Kuram tāda līgaviņa,/ Kā manam bāliņam?/ Kuce traukus apmazgāja,/ Kaza šķina kāpostiņus.” (turpat, 270) „Tieva, gara mūs māsiņa,/ Zema, resna mičotāja./ Ceļat krēslu, veļat baļļu,/ Lai pakāpa mičotāja.” (turpat, 357) „Aivai, māmiņa,/ Tavu skaistu aubi!/ Uzklāja galvā,/ Kā teļa kuņģi.” (turpat, 387)

Apdziedāšanās ne vienu reizi vien izraisījusi dusmas. Tas nozīmē, ka dziesmās daudzi var justies aizskarti un tādējādi nevar apgalvot, ka tautasdziesmu satīra ir vispārīga un nevienu neaizvaino. Nevar arī viennozīmīgi apgalvot, ka satīra nesatur morāla pārākuma demonstrēšanu, jo dziedātājs ar savu izvēli to jau ir parādījis. „Ko lielies tu, Pēteri,/ Kas jel tevi nezināja?/ Piecas brūtes Jelgavā,/ Vēl deviņas Kuldīgā.” (turpat, 615) „Tas Žanītis, šurp nākdams,/ Gana balti mazgājās;/ Tikpat melnas aizustiņas,/ Kā manam sivēnam.” (turpat, 625)

Var piekrist, ka acīmredzams pārspilējums uzbrukumam padara nekaitīgu. Piemēram, ja kādu kāzu viesi izzobo viņa cepures dēļ, kurai vienā stūrī gani gana, otrā guļ pieguļnieki un trešajā kuce audzina bērnus, tad tāda apdziedāšana īpaši pie sirds neķeras. „Līzītei, māsiņai/ Trīs bizītes pakaļā./ Vienu bizi suņi rēja,/ Otru puisi plucināja,/ Trešajā bizītē/ Pūce bērnus perināja.” (turpat, 668) „Elejnieki stipri puisi,/ Pieci vienu blusu kāva,/ Kad tā blusa palēcās,/ Tad tie visi brīnījās.” (turpat, 621) Bet, ja apgalvo, ka puisis skatās utis cepurē vai ka panāksnieku meitām utis pabirušas, tad aiz šī pārspilējuma var saskatīt arī daudz dzēlību, jo senos laikos kukaiņu klātesamība bija ļoti konkrēta. „Es atvedu dēliņam/ Lielu, resnu līgaviņu./ Mazi mani tūrumiņi,/ Kur tā resnā grozīsies?” (turpat, 499) „Liela, gara tautu meita/ Ieslampāja istabā;/ Nemiet cirvi, bāleliņi,/ Cērtiet kājas īsumā.” (turpat, 300) „Ekur tēvs, ekur māte,/ Kas to meitu audzināja:/ Pieci zirgi, seši vīri/ Nevar gūžu kustināt.” (turpat, 500) „Mella cūka sēd aiz galda,/ Abas ausis noļukušas;/ Tā manam bāliņam/ Visu mūžu jābaro.” (turpat, 501)

Var secināt, ka latviešiem apdziedāšanas ir iecienīta un izkopta paraža, kura izpaužas dažādos godos, svētkos. Tā notiek starp divām pusēm: puisiem-meitām, sievām-līgavām, utt. Dziesmu saturs parasti ir jautrs un asprātīgs, bet var būt arī divdomīgs, kas nezinātājam var šķist bezkaunīgs un pārspilēts. „Kā tu nāci, kankardanci,/ Jaunu meitu istabā?/ Visi tavi kankariši/ Uz meitām kratījās.” (turpat, 666) „Viena pate Jāņa zāle/ Brīžam gulu, brīžam stāvu:/ kad ieraugu jaunas meitas,/ Stāvu vien slaištījās.” (turpat, 499,11)

Komiskais tautasdziesmās

Komisks ir tas, kas liekas smieklīgs. Estētikā ir daudz uzskatu un komiskā skaidrojumam veltītu teoriju. Komiskais tiek skatīts kā priekšmeta objektīva īpašība, kā personības subjektīvās uztveres rezultāts, kā subjekta un objekta mijiedarbības sekas. Biežāk sastopamie komiskā modeļi ir: 1. Negatīvo īpašību teorija, kur komiskā objekts ir kāda negatīva parādība. 2. Degradācijas teorija. Smieklu cēlonis ir kādas svarīgas personas „piezemēšana”. 3. Kontrastu teorija. Smiekli rodas tad, kad apziņa pārslēdzas no lielām lietām uz mazām. 4. Pretrunu teorija. 5. Novirzīšanās no normas.

Smieklīgums ir parādība, kas atrodas attīstībā, tāpēc ir problemātiski dot viennozīmīgu komiskā skaidrojumu. Meklējot komisko tautas dainās, atklājas plaša izpausmes amplitūda: draiska pajokošanās, zobgalība, ironija, sarkasms. Tautasdziesmu tematiskajā daudzveidībā var saskatīt kopīgas iezīmes: daba, cilvēks, viņa tikumi un

trūkumi, cilvēks un sabiedrība. Komiskā elementus var atrast visās tautas dziesmu grupās, taču daži elementi ir īpaši spilgti un plaši pārstāvēti.

1) seksuālie elementi un pārtikas ilgās. Šie elementi parasti izraisa jautrību un labpatiku. Arī sengrieķu lugās komiskais saistās ar seksuālo sfēru. Latviešu kāzās dzied tekstus, kuru dēļ ikdienā būtu jākaunas. K. Barona Dainu krājumā nerātnās dziesmas rūpīgi nošķirtas no pārējām un apkopotas atsevišķā sējumā ar domu, ka tās paredzētas tikai pētniekiem un tautas gara mantu krājējiem. Uzskatīja, ka nenobriedušam lasītājam nevar uzticēt tā sauktās pirts dziesmas, jauno ļaužu erotiku, līgavas un līgavaiņa kopā gulēšanu, daļu kristību un kāzu dziesmu, vispārējās mitoloģiskās dziesmas, kuras ietver fallisko elementu. Sējuma izdevēji aicina: „Izsakām vēlēšanos tiem lasītājiem, kas šo latvju tautas dainu sējumu ieguvuši, neizlietot to nelietderīgi, bet gan, nostiprinot kā ētiskos, tā aistētiskos pamatus zinātniskā atziņā, neiedomātā romantikā.” (Latvju tautas dainas. 11.sēj., 2.) Var secināt, ka starp apdziedāšanās dziesmām, kuru nolūks ir radīt jautrību, liels daudzums ir pikantas dabas. „Lielās meitas puišiem deva/ Apakšā gulēdamas,/ Es padevu savējam/ Uz celmiņa stāvēdama.”(11, 555) Senākos laikos darbs, ēšana, dzeršana, seksuālās attiecības ir visas dzīves pamats. Vēlāk, arī tad, kad sāk rasties tautas dainas, jau valdīja apziņa, ka „vajag turēt godu”. Bet seksuālās tieksmes vienalga laužas uz āru, pat saprotot, ka tas nav gluži pieklājīgi. Kāzu dziesmas grūti atvasināt no ētikas likumiem. To pamatā ir senas, cilvēka dabā dotas tieksmes. Nereti kāzu godos varenākā apdziedātāja pat ietina galvu drānās, lai varētu bez kautrēšanās izdziedāt „stiprākās” dziesmas. Apdziedāšanās dziesmās liela vieta tika ierādīta ēšanai, dzeršanai, seksualitātei. „Panāksniņi desu prasa,/ Kur bij man desas ņemt?/ Raiba kuņa gubenī/ Ķimeņotas desas taisa.” (11, 376) „Panāksnieki riekstus prasa,/ Kur bij man riekstus ņemt?/ Vakar pūta ziemas vējš,/ kazai ļipa aizsalusi.” (11, 378) Kurzemes luterāņu mācītājs P. Einhorn (–1655) grāmatā „Historia Lettica „arī norāda uz sakarību starp mielošanos un komisku dziesmu dziedāšanu. A. Bīlenšteins uzskata, ka tautas satīriskā dzeja nav morāli orientēta, savukārt Einhornam šī dzeja šķiet personificēta nekaunība. Visvairāk viņš nosoda latviešu kāzas, kur dziedot bezkaunīgas dziesmas, jo arī paši dzīvojot netikli.

Tautasdziesmu satīra nav nevainīga, kāda tā šķiet Bīlenšteinam, un nav arī ļaunuma iemiesojums, kā uzskata Einhorn. Te nevar runāt par augstām ētiskām vērtībām, bet nav arī pamata pārnest izvirtību. „Maza bija man lādīte/ Deviņām atslēgām;/ Kas atslēdza pirmo reizi./ Tas lai slēdza visu mūžu.” (11, 209) „Glabāj savu vainadziņu./ Kā sirsniņu azotē;/ Labāk mana galva krita/ Nekā mans vainadziņš.” (11, 127) P. Šmits raksta, ka rupjas dziesmas pieder pie senām kāzu ieražām gandrīz visā pasaulē un šī rupjība saistīta ar auglības mītu. „Tu, Jānīti, smuks puisītis,/ Par visiem smukākais,/ Jele proti uztaisīt/ Tikpat smuku arājiņu.” (11, 428)

Laikos, kad pārtikas gādāšana saistījās ar lielākām grūtībām, bagātīgi klāti galdi bija izņēmums, kas sagādāja lielu prieku un tīksmi. „Pazinu Jurīti/ Vilkača dabas:/ Papriekšu ķērās/ Pie gaļas bļodas.” „Ādams gultā kasījās/ Un no meitām prasījās:/ Ēdelīgs un pieslīgs/ Un no Dieva veselīgs.”(11, 257) Seksuālais elements visbiežāk tiek ietērpts divdomībā, kas ienes rotaļīgumu un asprātību. „Trīs poliši malku cirta/ Melnajam ceplīšam./ Viens iegāja sildīties,/ Divi durvis aiztaisīja.” (11, 216) „Es ar meitām sarunāju/ Kopā aust villainītes,/ Meitām bija melnas aitas,/ Man sarkana atspolīte.” (11, 217) „Sarkans krievs ar melnu bārdu/ Iebrauc spalvu muižiņā./ Iekšā iedams, klanījās,/ Ārā nākdams, spļaudījās.” (11, 219)

Seksuālie elementi bez izsmalcinājuma mēdz parādīties mīklās, kur uzdevumos runāts par seksuālām lietām, bet atminējumos parādās pavisam vientiesīgi priekšmeti; vai arī runāts par vientiesīgiem priekšmetiem, bet atminējums aizved seksuālajā sfērā. Tādi piemēri atrodami Bīlenšteina apkopotajās 1000 latviešu mīklās. „Mātei vaļā, tēvam karājas.” – Aka un vinda. (Dainas 11, 568) „Kad iebāž, tad nokust, kad izvelk, tad nopil.” – Akas vinda un spainis. (11, 568) „Viena spalva pret otru, atnāk vakars, sakrīt kopā.” – Acs (11, 570) „Uzkāpu, nokāpu, vēl kāpšu, vēl gribas.” – Lāva pirtī (11, 573) „Lācīts tup kārklos, kronīts galvā.” „Dieva pirksts bez naga.” „Sarkans burkāns melniem lakstiem.” – Penis (11, 575) „Stīvi stāv, švaki karājas, visapkārt apzēlis, galiņš pliks.” – Rieksts (11, 577)

Savukārt tautasdziesmās seksuālais elements ir labāk maskēts. Tāpēc dziesmas ar seksuālu raksturu atrodamas ne tikai dainu pēdējā sējumā. „Pērngad es pazaudēju/ savu zīļu vainadziņu;/ šogad to ieraudzīju/ Pa istabu rāpojot.” Dziesmā runāts tikai par vainagu, kurš var pazust jebkur un var arī mētāties uz grīdas. Tikai pēdējais vārds par „rāpošanu” ļauj saprast, ko meita domājusi ar zudušo vainagu. „Manim bija raiba josta/ Deviņiem ielokiem./ Kad paspruka devītā./ Tad uz pirti: vai, vai, vai.” (11, 36) „Velc, puisīti, bikses nost,/ Nāc pie manis klātgulēt;/ Es tev došu ezeriņu/ Kumeliņu peldināt.” (11, 201) „Kas tas, velns, par putnu bija,/ Nakti skrēja ezerā?/ Sarkans kaklis, melni spārni,/ Divas lodes pakaklē.” (11, 206) „Cīrulītis nevarēja/ Aiz smieklēm patecēt./ Ieraudzījis cielvai/ Zem astītes melnumiņu.” (11, 206) „Labāk ēdu sīvu rutku,/ Nekā saldu burkāniņu;/ Sīvu rutku izbezdēju,/ Burkāniņu nevarēju.” (11, 208) „Dziedat, meitiņas,/ Es jums maksāšu,/ Es došu sīpolus/ Ar visu kātu.” (11, 209) Šeit komiskais gan apstulbina, gan apgaismo. Pārtikas ilgas, seksuālās dziņas it kā ir pretrunā ar cilvēka augstākajām vērtībām. Tā ir kā seja greizajā spogulī. Kaut kas tur ir sagrozīts, kaut kas pārspīlēts, bet nevar teikt, ka spogulis tikai melo. Smieklīgumu var manīt noskārtumā, ka daba ar cilvēku jokojas un jokodamās sagāž viņa iedomāt diženumu. Tā ir inkongruence starp augsto gara lidojumu un zemo miesas saistību.

2) pārākums. Dziesmu grupa, kuras pamatos ir pārākuma apziņa. Tādas dziesmas glaimo autora pašlepnūmam un sagādā baudu. Tā ir kā skatīšanās uz otru no augšas, un tas ne vienmēr ir objektīvs intelektuāls vai morāls pārākums. Latviešu dainās šāda apdziedāšanās visbiežāk vērsta pret svešiniekiem. „Vidzemnieki lielījās/ Daiļas meitas audzināt;/ Platas pieres, lielas krūtis/ Kā tiem Rīgas ērzeļiem.” (Dainas 8, 635) Svešinieku aplūko ar neuzticību un mēģina saskatīt viņa vājās puses. Pat, ja tādu nav, tās mēģina izdomāt, lai svešiniekam radītu apjukumu un neērtības apziņu. Šis apmulsums sagādā apdziedātājam baudu un apmierinājumu. Piemēram, puisi un meitas viens otru apdzied. Būtībā viņi vēlētos viens otru iegūt, bet, kamēr tas nav noticis, viņiem vēl ir kara stāvoklis, kur otru vērtē un mēģina iespaidot ar savu pārākumu. Arī kāzās līgavas un līgavaiņa radi sākotnēji viens otru vēro ar aizdomām un apmainās ar dzēlīgām apdziedāšanās dziesmām. Tas ir īsts dziesmu karš, kurā sastopas divas dažādas „nometnes”. Raksturīgākais te ir tas apstāklis, ka apdziedāšanās vēršas pret klātpienācēju, svešinieku. Uzskata, ka latvieši jau izsenis to darījuši ļoti virtuozī. Tur, kur citām tautām izceltos konflikts ar pamatīgu izkaušanos, latvieši apmierinās ar vārdu cīņām. Galvenie apdziedāšanās temati bija auguma defekti: „Kad sēdus sēdēju,/ Kā siena kaudze;/ kad gulus gulēju,/ Kā dīķa dambis.” (8, 200) „Līzītei plata mēle./ Tur būs plata maizes lize;/ Ieviņai liels vēders,/ Tur būs laba maizes mulda.” (8, 607) Salīdzinājumi palīdz izcelt peļamās īpašības. Kur

dziesmu nolūks ir cildināt, tur apdziedamā persona ir cīrulītis, balodītis, liepa vai ozols, bet pretējā gadījumā – krupis, žagaru bunte, velns. Visvairāk vērības pievērš acīm, augumam. „Kalnaina, lejaina/ Jēcīša piere;/ Pārsita māte/ Kam pannu laizīja.” (8, 593) „Dodiet nazi, dodiet nazi,/ Lai es drāžu irbuliņu:/ Jēcītim šauras acis,/ Ka varēja iespīlēt.” (8, 594) „Paldies saku māmiņai/ Par to garu deguntiņu:/ Kad es kritu no kumeļa,/ Uz deguna atdūros.” (8, 399) Daudzkārt apdziedāta neveikla izturēšanās. „Grabēj zobī runājot,/ Čīkstēj kauli staigājot.” (8, 201) Par atzītāko tikumu uzskatīja čaklumu, tāpēc satīriskās dainas īpaši šausta slinkumu. Tiesa, tas parasti notiek bez patosa, bet vairāk ar labsirdīgu humoru. Te nav vērojama sāpe par citu netikumiem, jo apdziedātājs vairāk priecājas par savu pārākumu. „Vērpu, vērpu visu ziemu,/ Gaiļam ūzas nesavērpu;/ Valkā, gaiļi, pamazām,/ Nedar kauna vērpējai.” (8, 202) „Citas meitas zeķes ada,/ Es gulēju aizkrāsne;/ Citām jāja precinieki,/ Es pa priekšu grozījos.” „Manai vīra māmiņai/ Pulkstens mēles galiņā;/ Kuru sētu pieiedama,/ Tur jau mani šķindināja.” (8, 203)

Dziļākus ētiskus jautājumus satīriskā dzeja parasti nerisina. Tāpēc lielāka vērība tiek pievērsta ārienei, apģērbam, mājas iekārtojumam. Satīru parasti nevērš pret saviem tuvākajiem. Toties vairāk tiek svešām tautām un kungiem. „Kur, vācieti, tu sēdēsi?/ Ārā lietus, namā dūmi;/ Istabā ciema ļaudis.” (8, 204) Vācietis top par sinonīmu kaut kam izlutinātam, pārsmalcinātam. „Muižas kunga dēliņam/ Ik vakarus pi. is stāv; /Man zemītes arājam/ Tik sestdienas vakarā.” (11, 450) Sociāli augstākos slāņus izzobo viņu sociālā pārākuma dēļ, bet tiek izzoboti arī sociālā ziņā līdzvērtīgi, bet šķietami viegla darba darītāji – drēbnieki, kurpnieki, audēji. Tie ir fiziska smaguma nenomākti ļaudis, tāpēc salīdzinājumam ar zemnieku tie ir elastīgāki, atraktīvāki un līdz ar to arī smieklīgāki. „Pirkstainīšus vien adīju,/ Amatnieku gaidīdama;/ Velns atspēra arājiņu/ Dubļainām kājiņām.” „Malēniešu puišķaniem/ nevienam bikšu nav;/ Ūzas vien, ūzas vien,/ Kā tie zivju venterīši.” (8, 601) „Jānīšam brālīšam/ Kuces ādas zābaciņi./ Priekšā bija laba āda,/ pakal ciči karājās.” (8, 603) „Vakar raka melna cūka/ Mūsu dārza maliņā;/ Tā nebija melna cūka,/ Tā bij mana vīra māte.” (9, 588) „Mana veca sievas māte/ Simtu gadu ellē bij;/ kad iz elles ārā nāca,/ Sila zaķi nobadīj.” (9, 609)

3) komiskās lomas. Komiskā efekta sasniegšanai dažkārt tiek izmantotas vārdu spēles, bet tas var realizēties arī īstā spēlē, joku lugās, masku spēlēs, ķekātās. „Nāciet, meitas, linu plūkt/ Kaušu vērsi vakarā!/ Tu, vērsīti, nebēdā,/ Es meitām pameloju.” (9, 210) Savdabīga komiskā loma ir ironija un pašironija. Ironija ir viens no satīras iemīļotākajiem izteiksmes līdzekļiem. Tajā visspilgtāk izpaužas pretruna starp formu un saturu. „Ļaudis man kapu raka,/ Man kapā rozēs zied;/ Es kapā sēdēdama,/ Pinu rožu vainadziņu.” (10, 181) „Kur, Dieviņ, tu paliksi/ Kad mēs visi nomirsim?/ Ne tev sievas, ne tev bērnu,/ Kas tev vecam maizi dos? (10, 321) „Ai, jaunie puišķeniņi,/ Kur liksiet vecas meitas?/ Liek uz plaukta, krīt zemē,/ Apakš plaukta žurkas grauza.” (8, 696, 8) „Veca meita krakšķināja/ Sausas egles galiņā./ Lūza egle, krita meita, Bira zobī grabēdami.” (8, 697)

Nobeigums

Joku jautājums ir nopietns jautājums, bet, ja joks ir jāizskaidro, tas zaudē intensitāti. Mēdz teikt, ka latviešiem tomēr ar humora izjūtu viss ir kārtībā. Taču lielākā daļa no tā, kas patiesi ir smieklīgs, paliek šaurā lokā, draugu, paziņu, kolēģu sarunās. Problēmas rada humora publiskās izpausmes – „joku taisīšana”: humora šovi, televīzijas seriāli, drukātie izdevumi. Ja

kādam paslīd kāja un tas krīt, smejas tie, kuri vēl nekrīt. Smejas tāpēc, ka jūtas drošībā, pārāki un veiksmīgāki. Joku taisītājs nav populārs, ja liek saprast, ka izsmej jūs. Tad tas tiek vērtēts kā ņirga ar apšaubāmu humora izjūtu. Lai saprastu nācijās humoru, svarīgi izziņāt tradīcijas, to stabilitāti, specifiskas klišejas, valodu. Šādu informāciju bagātīgi sniedz tautas folklorā. Vairāki folkloras pētnieki atzinuši plašās humora izpausmes latviešu tautas dainās, pasakās, mīklās, sakāmvārdos un anekdotēs. Zināms, ka, sākot ar 19. gadsimtu, latvieši rakstījuši daudz feļetonu, izdevuši humora žurnālus, kalendārus un joku avīzes. Bet katrai sudraba maliņai ir savs mākonis, un nākas secināt, ka šis bagātais materiāls praktiski nav pētīts. Mums ir plaša un detalizēta informācija par Latvijas vēsturi, īpaši tās traģiskākajām lappusēm. Komiskais vēl gaida nopietnus pētniekus.

Avoti un literatūra

1. **Jaunsudrabiņš, J.** (1984). Es stāstu savai sievai. *Kopoti raksti*. 12. sēj. Rīga.
2. **Latviešu literatūras vēsture**. 1. sēj. Rīga. 1935.
3. **Latviešu tautas ticējumi**. 2. sēj. Rīga. 1940.
4. **Latvju tautas dainas**. 11 sējumos. Rīga. 1932.
5. **Leikuma, I.** (2017). Globālo smieklu lokālās izpausmes. *Sabiedrība un kultūra*. Rakstu krājums XIX. Liepāja: LiePA, 90. –99.lpp.
6. **Misiņš, J.** (1937). *Latviešu rakstniecības rādītājs, 1585–1925*. II, Rīga.
7. **Ozoliņa, I.** (1990). *Nopietnas pārdomas par humoru*. Rīga: Jauna gaita. Nr.180.
8. **Sils, H.** (1961). *Par kādu ļoti nopietnu jautājumu*. Rīga: Jauna gaita. Nr.29.

КОНЦЕПЦИЯ СВОБОДЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ И. БЕРЛИНА

THE CONCEPT OF LIBERTY IN THE POLITICAL PHILOSOPHY OF I. BERLIN

Summary

The premise of the concept of liberty of the English philosopher I. Berlin is the idea of pluralism of incompatible and incommensurable values. „Basic” liberty is the exercise of the individual's free will and the existential need to make a choice between alternative values and goals. Negative liberty (as non-interference from others in the choice of the individual) and positive liberty (initially as autonomy and self-government of the individual, later as the concept of power) are two kinds of „basic” liberty in the socio-political sphere. Conceptually and empirically they represent opposing concepts and life goals, between which, however, there is a certain kind of relationship. Neither negative nor positive liberty individually could portray liberty as a concept and as an ideal in its entirety. As to I. Berlin, the philosopher positions himself as a consistent defender of the negative liberty.

Keywords: I. Berlin, value pluralism, agonistic liberalism, basic liberty, negative liberty, positive liberty.

Ключевые слова: И. Берлин, плюрализм ценностей, агональный либерализм, основная свобода, негативная свобода, позитивная свобода.

Аннотация

В статье рассматривается актуальная и оригинальная концепция свободы английского философа И. Берлина, главным образом изложенная им в эссе „Два понимания свободы”. Используемый метод историко-философской реконструкции даёт возможность проследить логику и систематизировать его размышления по проблеме свободы. Доктрина свободы И. Берлина эксплицируется через призму четырех главных понятий: „плюрализм ценностей”, „основная свобода”, „негативная свобода”, „позитивная свобода”.

Введение

Проблема свободы всегда находилась в центре внимания философской мысли. Однако по причине весьма сложного и противоречивого характера данного феномена, его очень нелегко исследовать как на концептуальном, так и на практическом уровне. Вряд ли когда-нибудь феномен свободы может быть адекватно постигнут и определён в рамках какой-то одной теории, исключив возможность другого его толкования. Точно также маловероятно, что можно создать универсальную концепцию свободы, интегрирующую все её многочисленные аспекты и нюансы. К тому же, свобода – это такая вечная проблема, которая должна переосмысливаться каждым следующим поколением заново вслед за изменением конкретно-исторической ситуации.

Уроженец Риги, известный английский философ, сэр И. Берлин (1909–1997) посвятил исследованию проблемы свободы своё знаменитое эссе „Два понимания свободы” (1958), которое позже было несколько расширено в работе „Четыре эссе о свободе” (1969). Его либеральная по своему духу концепция свободы, с одной стороны, уже стала классикой политико-философского дискурса, а с другой стороны, до сих пор продолжает обсуждаться.

Цель данной статьи – руководствуясь методом историко-философской реконструкции, попытаться воссоздать ход рассуждений И. Берлина. На наш взгляд, такая цель предполагает последовательную экспликацию содержания четырёх главных концептов: „плюрализм ценностей”, „основная свобода”, „негативная свобода” и „позитивная свобода”. Собственно, принято считать, что концепция плюрализма ценностей и исследование проблемы свободы – это основная заслуга И. Берлина в рамках политико-философской либеральной традиции.

Плюрализм ценностей

Идея плюрализма ценностей, будучи квинтэссенцией всей социально-философской теории И. Берлина, является принципиально важной и для понимания его доктрины свободы. Именно И. Берлин переосмыслил понятие плюрализма ценностей и наполнил его новым содержанием.

По его мнению, в общественной жизни все действия человека ценностно ориентированы. Все существующие объективные и в равной мере предельные человеческие ценности, идеалы и цели (такие, как например: равенство, справедливость, свобода, культура, безопасность и т. д.) являются не только множественными, но и зачастую несовместимыми, несоизмеримыми, в некоторых случаях конфликтующими друг с другом и внутри себя. Нет никакого общего стандарта, способного их в принципе примирить или ввести какую-либо иерархию между ними. Как полагает И. Берлин, *”... веру в возможность найти, хотя бы в принципе, какую-то единую формулу, позволяющую гармонично осуществить все разнообразные цели, можно доказательно опровергнуть. Если ... цели наши множественны и не всегда совместимы, возможность конфликта, даже трагедии, никогда нельзя исключить из человеческой жизни – и личной, и социальной”* (Берлин, 2001: 66). Поскольку ценностный конфликт в принципе возможен, постольку осуществление какой-то одной из конечных целей может в принципе означать невозможность достижения других.

Подобный ценностный конфликт имеет скорее концептуальную, чем эмпирическую природу. Когда мы сталкиваемся с подобными конфликтами в действительности, то их, считает И. Берлин, можно попытаться смягчить на уровне практической политики. По его мнению, *”... по крайней мере – на практике каждая из незыблемых, но несовместимых ценностей должна чем-то поступиться, не всегда ясно определяя основания, не говоря уж о том, чтобы обобщить их в общие правила или максимы. Практический компромисс найти надо”* (Берлин, 2001: 48). В этом контексте становится ясным, почему одна из важнейших ценностей – свобода не может быть абсолютной. Это так, хотя бы потому, что свободу как ценность на практике следует соотносить с другими, не менее значимыми для людей ценностями, например, справедливостью и равенством.

Мысль И. Берлина состоит в том, что его понимание плюрализма ценностей предполагает не только принципиальное и глубокое противостояние между ними, но и возможную утрату одних за счёт предпочтения других. Принимая во внимание такую трактовку плюрализма ценностей, один из самых авторитетных исследователей творчества И. Берлина, Дж. Грей весьма удачно предложил называть

его версию либеральной теории „агональным либерализмом” („агон” с древнегреческого – конфликт, состязание) (Gray, 2013: 175–202). Как будет показано дальше, концепция свободы И. Берлина строится на предпосылке плюрализма ценностей.

„Основная” свобода

В своей теории И. Берлин употребляет три понятия, связанные со свободой: „основная свобода”, „негативная свобода”, „позитивная свобода”, которые при всей их взаимосвязи не тождественны друг другу. Понятие „основная свобода”, несмотря на то что в эссе как таковое оно ещё И. Берлиным не употребляется (он станет это делать позднее), тем не менее, является ключевым среди них. Данное понятие имеет основополагающее значение для обоих видов свободы: и негативной, и позитивной.

Как утверждает К. Галипо, ссылаясь на интервью И. Берлина от 1988. года, последний рассматривает „основную” свободу как способность к свободному выбору и осуществление свободы воли индивидов (Galipeau, 1994: 86). По мысли И. Берлина люди *„... не могут избежать выбора по одной принципиальной причине (являющейся в обычном смысле концептуальной, а не эмпирической) – вследствие того, что цели сталкиваются друг с другом, что нельзя иметь всё ... Потребность в выборе, принесении в жертву одних предельных ценностей другим, является постоянной характеристикой человеческих затруднений”* (Berlin, 1996: 51). Если бы люди были убеждены в том, что цели, которые они выбирают, никогда не столкнутся, то необходимость и мучительность выбора, его бремя, а вместе с ними и значимость свободы, исчезли бы сами собой. Таким образом, „основная” свобода обуславливается плюрализмом ценностей и интерпретируется как экзистенциальная потребность выбирать между альтернативными ценностями и целями. В этом смысле „основная” свобода – это воплощение принципа плюрализма в истории человечества.

В агональном либерализме И. Берлина выбор между конкурирующими ценностями не понимается как сугубо рациональный по своей природе выбор. Напротив, этот выбор не опирается на чёткие рациональные принципы и критерии. Вне пределов самого выбора нет ничего, что помогло бы определить его правильность или ошибочность. Речь идёт, скорее, о волевом, так называемом, радикальном выборе, который имеет драматический характер, поскольку он несёт не только приобретения, но и потери. Вот как его интерпретирует А. Паньковский: *„Подобный выбор является радикальным, т.е. осуществляемым без базового рационального принципа и вне всяких гарантий на компенсацию с его стороны. Это не означает, что подобный выбор принципиально алогичен и иррационален: в большинстве случаев он подчинён ситуационной игровой логике. Однако, он утрачивает референцию с „публичностью” и остаётся на совести индивида”* (Паньковский, 2010: 15).

Следует подчеркнуть, что такой выбор, являясь неустранимой характеристикой человеческой жизни, имеет моральную детерминацию. В конечном итоге люди как наделённые свободой воли существа совершают выбор *„...потому, что их мысли определяются фундаментальными нравственными категориями и представлениями, которые во всяком случае – на протяжении больших отрезков времени и*

пространства, остаются частью их бытия, их мышления, их чувства собственной идентичности – словом, частью того, что делает их людьми” (Берлин, 2001: 67). Как раз в силу этого свобода выбора имеет такое большое значение в жизни людей.

Негативная свобода и позитивная свобода

В социально-политическом контексте проявлениями „основной” свободы выступают негативная и позитивная свободы. Существует мнение, что первым разграничение свободы на негативную и позитивную её ипостаси произвёл британский либерал XIX века Т. Х. Грин (Simhony, 1993: 28). Однако именно И. Берлину принадлежит, ставшее практически каноническим, логически полное и строгое разделение негативной и позитивной свободы. С этих позиций он пересмотрел западную политико-философскую традицию по вопросу о свободе, начиная с Нового времени и вплоть до середины XX века. По мнению Л. Полякова, в своём эссе И. Берлин в каком-то смысле попытался *„...установить в какой момент базовая ценность новоевропейской цивилизации – свобода, аутентично понимаемая как отсутствие насилия, незаметно сама становится насилием во имя неважно какого, но непременно тотализирующего идеала”* (Поляков, 2009: 79).

Раскрывая свою бинарную установку по отношению к свободе, И. Берлин характеризует значение негативной свободы через ответ на вопрос: *„Велико ли пространство, в рамках которого человек или группа людей может делать что угодно или быть таким, каким хочет быть?”* (или в другой формулировке – *„Насколько власть вмешивается в мои дела?”*). Значение позитивной свободы возникает при ответе на вопрос: *„Где источник давления или вмешательства, которое заставит кого-то делать то, а не это или быть таким, а не другим?”* (или в другой формулировке – *„Кто мной правит?”*, *„Кто вправе мне сказать, что я должен делать именно это и быть именно таким?”*) (Берлин, 2001: 47). Важно отметить, что с его точки зрения, ответы на эти вопросы, хотя и могут частично совпадать, логически отличны друг от друга.

Смысл негативной свободы вытекает из желания индивида обеспечить себе область свободного действия. Данное понятие предполагает наличие некоего жизненного пространства (даже самого минимального по размерам), в рамках которого индивид мог бы действовать по своему усмотрению и в которое другие социальные и политические субъекты не имели бы право вторгаться. Другими словами, какая-то часть жизни индивида должна быть независимой от социального контроля. Должно быть пространство, где человека никто не принуждает. Свобода в таком понимании *„... означает свободу от, отсутствие вмешательства в пределах по-разному определяемых, но всегда различных границ”* (Берлин, 2001: 49). Итак, негативная свобода определяется как невмешательство в возможный выбор человека или группы людей со стороны других. По И. Берлину любое, даже самое необычное толкование слова „свобода”, должно содержать в себе хотя бы минимум того, что он называет негативной свободой.

Смысл позитивной свободы, проистекает из желания индивида быть хозяином своей собственной жизни, самореализоваться. То есть позитивная свобода означает автономию и самоуправление индивида, в противоположность его зависимости от

других. В своём эссе И. Берлин показывает, что философской предпосылкой такого понимания свободы является рационалистическая метафизика, с её убежденностью в существовании тех или иных рациональных общественных целей, в соответствии с которыми должны действовать разумные люди. В ней внешние по отношению к индивиду высшие рациональные социальные цели стали приравняться к церквям, нациям, классам, государствам. В конце концов в рамках этой философии, как отмечает Дж. Уолдрон, „истинное Я” индивида „... отождествляется с тем обществом, государством или классом, к которым он принадлежит, а свобода – с добровольным исполнением социальных или коммунальных обязанностей” (Уолдрон, 1998: 113–114). И. Берлин описывает этот процесс следующим образом: „Я делаю все по собственной воле. Я – разумное существо; если я убедился, что то или иное не может быть другим в разумном обществе, то есть в обществе, которое разумные люди направляют к целям, какие и должно ставить, я не захочу устранять их со своего пути. Я приму их, впитая как законы ... – словом, принципы, управляющие всем, что я понимаю и потому принимаю, и разумные цели, которые никогда не помешают мне, поскольку я не хочу, чтобы они стали другими” (Берлин, 2001: 56). В этом и состоит, с его точки зрения, смысл позитивной доктрины освобождения через разум. Он отмечает, что совсем не похожие и даже противоположные социальные варианты этой доктрины лежат в основе многих националистических, коммунистических и тоталитарных теорий (Берлин, 2001: 56). И так И. Берлин трактует позитивную свободу как автономию и самоуправление индивида, которая по ходу истории постепенно трансформировалась в концепцию о власти, в свободу „... для того, чтобы вести определённый, предписанный образ жизни” (Берлин, 2001: 51).

Оппозиция негативной и позитивной свободы, связана не только с тем, что это принципиально разные понимания свободы, но и альтернативные подходы к жизненным целям. По мнению В. Оглезнева и С. Брянского, „...негативная и позитивная свободы – это не просто два разных вида свободы, но они могут быть представлены как конкурирующие, несоместимые интерпретации одного политического идеала”. (Оглезнев, Брянский, 2015: 319). Кардинальное различие между сторонниками негативной и позитивной свободы, согласно И. Берлину, состоит в том, что первые хотят обуздать власть как таковую, вторые же хотят взять власть в свои руки (Берлин, 2001: 65). Стремление осуществить каждое из этих пониманий свободы в социально-политической области будет иметь совершенно разные последствия как для индивида, так и для общества в целом.

Вместе с тем, он полагает, что оба понимания свободы, являясь естественными и выступая с абсолютными притязаниями, „... устремлены к конечным ценностям, каждую из которых и исторически и нравственно мы вправе отнести к разряду глубочайших ценностей человечества” (Берлин, 2001: 65). Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что в целом понимание свободы И. Берлиным не является чисто негативным (в чём его нередко обвиняли критики), оно равным образом включает в себя и позитивную свободу. С его точки зрения, ни негативная, ни позитивная свобода по отдельности не исчерпывают понятие свободы и не могут рассматриваться как абсолютные ценности сами по себе. Следовательно,

несмотря на всю оппозиционность негативной и позитивной свободы, между ними существует и определённая взаимосвязь.

Прекрасно осознавая, что свобода в позитивном смысле в современном мире находится в центре процессов национального и социального самоопределения, И. Берлин всё же позиционирует себя как защитника негативной свободы. И это при том, что число последователей позитивной свободы как в прошлом, так и сейчас, всегда было большим. Как верно подметил П. Казначеев, в сегодняшнем мире имеет место определённый парадокс: при том, что наиболее развитые страны в большей или меньшей степени основываются на негативном понимании свободы, открыто защищать последнюю решаются очень немногие (Казначеев, 2002:88). И. Берлин решился, возвысив свой голос в защиту негативной свободы.

По И. Берлину, позитивная свобода таит в себе опасность искажений и злоупотреблений. Действительно, на практике ради достижения определённых рациональных целей она может вести (и приводила исторически неоднократно даже в условиях демократических, не говоря уже об авторитарных и тоталитарных режимах) к ограничению индивидуальной свободы. Даже если у гражданина есть право участвовать в управлении, в равной степени наряду с остальными влиять на принятие решений – это не гарантирует ему автоматически личной свободы. В своём понимании конфликта между двумя типами свободы И. Берлин делает ссылку на либерала первой половины XIX века Б. Константа, который понимал, что для тех, кто стремится к негативной личной свободе *„главный вопрос не в том, в чьих руках власть, а в том, какой объём власти находится в любых руках, – ведь неограниченная власть в чьём бы то ни было распоряжении непременно рано или поздно кого-то уничтожит”* (Берлин, 2001: 36).

Не относя позитивную свободу к „ложным” ценностям, И. Берлин, однако, не является её сторонником в силу того, что она предполагает наличие настоящей (индивидуальной) свободы там, где последняя практически отсутствует. Он не разделяет позицию приверженцев позитивной концепции свободы ещё и потому, что она противоречит фундаментальной идеи его философии – идее плюрализма (Грановская, 2015: 63). Почти заканчивая своё эссе, И. Берлин писал: *„Плюрализм, с вытекающей из него долей „негативной” свободы, представляется мне более верным и гуманным идеалом, чем цели тех, кто ищет в авторитарных структурах идеал „позитивного” самоопределения классов, народов или всего человечества. Он более верен, поскольку, по крайней мере, признаёт множественность человеческих целей и несоизмеримость многих из них и вечное соперничество друг с другом... Плюрализм человечнее, потому что во имя отдалённого и непоследовательного идеала не лишает людей многого из того, что сами они считают в своей жизни незаменимым”* (Берлин, 2001: 67). Таким он видит свой социально-политический идеал.

Разумеется, концепция свободы И. Берлина не может претендовать на истину в последней инстанции. Однако его концепция, несомненно, заслуживает внимания как достаточно оригинальная и плодотворная попытка постижения весьма непростого и неоднозначного феномена свободы.

Заключение

Предпосылкой концепции свободы английского философа И. Берлина служит идея плюрализма несовместимых и несоизмеримых ценностей. „Основная” свобода является осуществлением свободы воли индивида и экзистенциальной потребностью делать выбор между альтернативными ценностями и целями. Негативная свобода (как невмешательство со стороны других в выбор индивида) и позитивная свобода (изначально как автономия и самоуправление индивида, позднее как концепция о власти) – две разновидности „основной” свободы в социально-политической сфере. Концептуально и эмпирически они представляют собой оппозиционные понятия и жизненные цели, между которыми, однако, есть и определённая взаимосвязь. По отдельности ни негативная, ни позитивная свобода не исчерпывают свободу в целом как понятие и идеал. Сам И. Берлин позиционирует себя в качестве последовательного защитника негативной свободы.

Литература и источники

1. **Berlin, I.** (1996). *Four Essays on Liberty*. London and New York: Oxford University Press, 213 p.
2. **Galipeau, J. C.** (1994). *Isaiah Berlin's Liberalism*. New York: Oxford University Press, 196 p.
3. **Gray, J.** (2013) *Isaiah Berlin: An Interpretation of His Thought*. New York: Princeton University Press, 240 p.
4. **Simhony, A.** (1993). *Beyond Negative and Positive Freedom: T. H. Green's View of Freedom*. *Political Theory*, Vol. 21, No. 1, 28-54 p.
5. **Берлин, И.** (2001). *Два понимания свободы*. Из: Берлин, И. *Философия свободы*. Москва: Новое литературное обозрение, 46-68 с
6. **Грановская, О.** (2015). *Последователи Витгенштейна vs Хабермасс: решение дилеммы И. Берлина*. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Калининград: Вып.6, 62–69 с.
7. **Казначеев, П.** (2002). *Философия неопрагматизма и теория свободы в современном либерализме*: диссертация на соискании степени кандидата философских наук. Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова, 144 с.
8. **Оглезев В., Брянский С.** (2015). *Исайя Берлин и проблемы определения понятия «свобода»*. Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология, №4 (32), 318–325 с.
9. **Паньковский, А.** (2010). *Проблема свободы в философии Исайи Берлина: плюрализм ценностей и приемлемое общество*: докторская диссертация. Каунас, 167 с.
10. **Поляков, Л.** (2009). *О понимании свободы. Перечитывая И.Берлина*. *Полития*, №1 (52), 78–91 с.
11. **Уолдрон, Дж.** (1998). *Теоретические основания либерализма*. Из: *Современный либерализм*: Ролз, Берлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тэйлор, Уолдрон. Москва: 108–137 с.

MĀRTIŅŠ LUTERS – KRISTIETĪBAS POPULARIZĒTĀJS JAUNĀ VEIDĀ

MARTIN LUTHER – THE PROMOTER OF CHRISTIANITY IN A NEW WAY

Summary

The paper discusses M. Luther's contribution to the promotion of the Holy Script within the context of his century. The basic ways of promotion are characterized. The author points out seven most important of these: 1) a deeper understanding of the Holy Script; 2) the development of a new concept for the Holy Script; 3) writing of works in the most diverse genres to promote the Holy Script, thus reaching all layers of the society; 4) the development of new educational methods; 5) new ways of work by uniting the explanation of the Holy Script to preaching; 6) the use of aesthetic/art factor in the promotion; 7) the relation of Christological as the central principle to the existential factor.

The conclusion marks the main contribution of M. Luther as a promoter of Christianity: he has not created a new kind of Christianity, but promoted it in a new way. This is expressed as: 1) otherness; 2) discarding of the hierarchic principle between clergy and laymen; 3) abolition of the distance between the Word of God and human life by giving his own example of such relation by his deeds. The applied research methods: hermeneutic analysis of the Holy Script and theoretically critical analysis of scientific literature.

Keywords: the Word of God, the Holy Script, exegesis, religious education, promotion, aesthetic.

Atslēgas vārdi: Dieva Vārds, Svētie Raksti, ekseģēze, reliģiskā izglītība, popularizēšana, estētiskais.

Anotācija

Aplūkots M. Lutera ieguldījums Sv. Rakstu popularizēšanā kontekstā ar laikmeta ainu. Raksturoti popularizēšanas pamatveidi, autorei, kā nozīmīgākos izdalot 7. Tie izpaužas kā: 1) dziļāka Sv. Rakstu izpratne, 2) jauna veida Sv. Rakstu koncepta radīšana, 3) visdažādāko darbu sacerēšana daudzveidīgos žanros ar mērķi popularizēt Sv. Rakstus, tādējādi izglītojot visus iedzīvotāju slāņus, 4) jauna veida metodikas izstrādes izglītošanā, 5) jauna veida darbība, organiski apvienojot Sv. Rakstu skaidrošanu ar sludināšanu, 6) estētiskā/mākslas faktora izmantošana popularizēšanā, 7) kristoloģiskā kā centrālā principa sasaiste ar eksistenciālo faktoru.

Noslēgumā ieskicēts M. Lutera kā kristietības popularizētāja galvenais devums: viņš nav radījis jauna veida kristietību, bet popularizējis to jaunā veidā. Tas izpaužas kā 1) citādība, 2) hierarhiskā principa nojaukšana starp klēru un lajiem, 3) distances atcelšana starp Dieva Vārdu un cilvēka dzīvi, pašam ar savu piemēru un darbību rādot to sasaisti.

Pielietotās pētījuma metodes: Sv. Rakstu hermeneitiskā un zinātniskās literatūras teorētiski kritiskā analīze.

Ievads

2017. gads ne tikai pasaulē, bet arī Latvijas teoloģiskajā domā tiek atzīmēts kā 500. jubilejas gads kopš ievērojamais vācu garīdznieks Mārtiņš Luters publicēja savas slavenās tēzes. Viņš bija ne tikai izcils tā laika zinātnieks-teologs, mācītājs, sludinātājs, kas ievadīja plašumā un dziļumā reformācijas kustību, bet arī lika pamatus protestantiskajai baznīcai, kas sašķēla katolicismu. M. Luters sākotnēji neapzinājās, ka viņš kristietībā atkal ievadījis shizmatisko kustību (pirms viņa pazīstama 11. gs. shizma, kura sašķēla kristietību Rietumu katolicismā un Austrumu pareizticībā), kas ar laiku protestantismam liks

dažādoties daudzveidīgos novirzienos vai denominācijās. Tradicionāli ir pieņemts reformācijas sākumu saistīt ar M. Lutera publicētajām tēzēm 1517. gada 31. oktobrī. Faktiski nopietns lūzums saistās ar 1520. gadu, kad pāvests izdeva bullu par Lutera izslēgšanu no baznīcas, bet bulla tika publiski sadedzināta.

Īstenībā jau pirms M. Lutera un vienlaikus ar viņu radās idejas par Rietumu katoliskās baznīcas reformas nepieciešamību. Tādas domas pauda jau Dž. Viklifs Anglijā 14. gs. Dž. Viklifs tiek uzskatīts par pirmo katoļu baznīcas reformatoru. Vēlāk, 16. gs., Anglijas karalim Indriķim VIII, saraujot saikni ar Romas vienvaldību, izveidojās anglikāņu baznīca. Čehijā 14. gs. reformu aizsācējs bija Jans Huss, kuru 1415. gadā sadedzināja uz sārta. M. Lutera laikā reformācijas idejas izvirzīja U. Cvinglijs un Ž. Kalvins Šveicē, Roterdamas Erasms Nīderlandē. Skotijā 16. gs. darbojās Dž. Nokss. Polijā pastāvēja unitārieši, bet Anglijā un vēlāk Amerikā – puritāņu kustība. Reformatori nebija domājuši radīt *jaunu* baznīcu, bet gan neapmierinātībā ar veco vēlējās atjaunot *patiesu* baznīcu. Arī M. Lutera sākotnēji nevēlējās atdalīties no vecās sistēmas, bet gan atjaunot Baznīcā kārtību, jo tā bija atkāpusies no Evaņģēlijos sludinātā. Viņš nekad nepretendēja uz godu sevi uzskatīt par luterānisma pamatlicēju un savus piekritējus saukt par luteriešiem. M. Lutera savas dzīves laikā (1483–1546) sarakstījis 1000 rakstu un darbu visdažādākajos žanros un stilos. Kā cilvēks ar savu stingro principialitāti un pārliecību ticības jautājumos, viņš ir bijis daudzšķautņaina, pretrunīga personība, kas atstājusi ievērojamu ietekmi kristietības attīstībā. Vēsturiski izveidojusies vesela pētnieku plejāde un skolas, kas vērtējušas viņa daudzveidīgo mantojumu.

Raksta autore, pēc konfesionālās piederības luterāniete, īsajā ieskatā vairāk analizē M. Lutera devumu, akcentējot viņa darbību kristietības popularizēšanā.

Laikmeta ainas raksturojums

Lielā mērā reformācijas uzplaukumu veicināja labvēlīgi priekšnoteikumi tās attīstībai. Tas izpaudās: 1) politiski ekonomiskajos un 2) kultūrvēsturiskajos faktoros.

1) Politiski ekonomiskie faktori. Eiropā ap 15./16. gs. miju valdnieki tiecās nostiprināt savu varu garīgajās un laicīgajās lietās. Sākot ar 1519. gadu, nozīmīgs bija ķeizara Kārļa V valdīšanas laiks, kad viņš mantoja milzīgas teritorijas, kuras ietilpa Vācu Sv. Romas impērijā. Kārļa V rokās bija milzīga varas koncentrācija, kas apdraudēja ne tikai kaimiņu valstis, bet arī pāvesta baznīcas valsti un lielos reģiona vietvalžus. Papildus briesmas radīja turku iebrukuma draudi. Ķeizaram, risinot varas konfliktus, Vācija bija palikusi novārtā. Vācija kā Romas impērijas sastāvdaļa bija sīki sadrumstalota, bez spēcīgas centralizētas varas. Daļa vietējo firstu, pateicoties neierobežotai varai savā teritorijā, centās iegrozīt ķeizaru. M. Luteram bija veicies ar reģiona vietvaldi – kūrfirstu Frīdrihu Gudro, kurš savā dzīves laikā bija M. Luteram labvēlīgs patrons. Aizvien lielāku lomu ieguva kapitālistiskās saimniecības agrīnās formas, pieauga atsevišķu apgabalu un pilsētu loma. Saksijas apgabalā, kur darbojās M. Lutera raksturīga bija kalnrūpniecības attīstība. Lieli īpašumi piederēja Katoļu baznīcai, savukārt iekasētie nodokļi aizplūda vietējiem svešajā Romā. Vācu tautu raksturoja sociāla neviendabība: apjomīga zemes daļa piederēja firstiem, abatijām, bet vairums vietējo iedzīvotāju grima nabadzībā un tumsonībā.

2) Kultūrvēsturiskie faktori ir saistīti ar 1) politiski ekonomiskajiem faktoriem, tos tikai nosacīti var atdalīt no pirmajiem. *Garīdzniecības* un *baznīcas* attīstību tajā laikā

raksturoja vairākas iezīmes. Katoļu baznīcā aizvien vairāk pieauga nepieciešamība pēc reformām, veidojās krīzes situācija, bet uzlabojumi bija tikai formāli. Pastāvēja krasas pretrunas starp sludināto Dieva Vārdu un baznīcas laicīgo dzīvesveidu. Nereti izšķērdīgais garīdznieku naudas patēriņš, izlaidīgā morāle sasniedza kļedzošus apmērus (tipisks piemērs – pāvests Aleksandrs VI Bordža (1492–1503), kas darbojās Lutera dzīves laikā). Raksturīga bija klēra attālinātība no lajiem: nekārtības liturģiskajā kalpošanā, lajiem nesaprotamās valodas, augstprātīgā attieksme, kā arī garīdznieku zemais izglītības līmenis, kas izpaudās arī sludināšanā. Bet viskļedzošākie pārkāpumi pret Dieva Vārdu bija augstākās garīdzniecības ekonomiskā iedzīvošanās: lielo zemes īpašumu sagrābšana, tirgošanās ar grēku atlaidēm, ko atbalstīja pāvests. Tieši indulgenču jautājums izraisīja visasākos protestus, ar tā kritiku M. Luters iesāka savas tēzes. Vācijas reihstāgos lasīja Vācu nācijas sūdzības, bet pāvests tika uzskatīts par vācu nācijas lielāko ienaidnieku, kas laupa tās bagātību, brīvību un godu (Loze, 2008: 25). M. Lutera laikā *garīgā dzīve* bija daudzšķautņaina un kontrastaina. Līdztekus humānismam un brīvdomībai valdīja māņticība, tumsonība, apokaliptiskas, eshatoloģiskas noskaņas. Tas parādījās ne tikai laicīgajā, bet arī baznīcas dzīvē, jauna veida izglītības sistēmas veidošanā. Vācijā atšķirībā no Francijas, Anglijas un Itālijas universitātes dibināja tikai 14. gs. otrajā pusē. Piemēram, Erfurtē universitāte tika dibināta 1392. gadā, Leipcigā – 1409. gadā. Vienlaikus ar pilsētu attīstību, veidojās jauni bibliotēkas tipi, skolas, jaunas padomes, kur agrākos bruņiniekus nomainīja juristi; tika izveidota jauna pārvalde ar ierēdņu kārtu. Eiropā pamazām bibliotēkas pārstāja pildīt skriptorija funkcijas, kļuva plašāk pieejamas (īpaši pilsētu bibliotēkas). Bibliotēkas krājumi tika vērsti uz tiražētā dokumenta glabāšanu. Bibliotēkas šajā laikā funkcionēja pie dažādām institūcijām: universitātēm, rātēm, ģimnāzijām, baznīcām, katoļu klosteriem. Renesanses laikā privāto īpašnieku veidotās kolekcijas aizvien vairāk tika nodotas plašākam lasītāju lokam (Володин, 2002: 98). Pakāpeniski pieauga grāmatu tirāžas, dažādi izdevumu veidi. J. Gūtenberga 15. gs. izstrādātā reforma grāmatu iespiešanā un izplatīšanā tieši Lutera laikā uzsāka strauju attīstību. Jaunā tehnoloģija radīja ne tikai jaunas iespiedtehnikas izplatību, bet arī iespējas citādiem izdevumiem un lasīšanas kultūras attīstībai. Mainījās attiecības starp skaļo un kluso lasīšanu, dodot iespēju iegādāties izdevumus plašākam lasītāju lokam, tādējādi paaugstinot savu zināšanu līmeni (Мангуэль, 2008: 243–380). Radās arī nepieciešamība pēc jauna veida apgaismības idejām (piemēram, universitātēs sholastiku nomainīja progresīvāka sistēma). Atšķirībā no Eiropas Vācijas humānismā bija spēcīgāka saikne ar reliģiozitāti. Lutera laikā sāka izpausties nacionālās intereses: pievēršanās Vācijas vēsturei, folkloras un vācu valodas attīstībai. Vācu teologs B. Loze ir ne tikai visaptveroši ieskicējis laikmeta ainu, bet arī, apcerot humānisma kustības strāvojumu lielo daudzveidību, ir akcentējis vienu kopīgo iezīmi: „... tā aptvēra tikai nelielu izglītotu ļaužu loku. Vienkāršais cilvēks palika ārpus tās.” (Loze, 2008: 30).

M. Luters – popularizētājs

Jāakcentē, ka M. Luters nav radījis jaunu mācību, jaunu kristietību. Viņa devums – atjaunināts vecās kristietības Dieva vārds, kas ir bijis deformēts. Ja pastāv salīdzinājums ar vīnu un traukiem, tad faktiski Luters nav radījis jaunu vīnu, kas pildīts vecos traukos, bet drīzāk viņš ir atjauninājis sabojājušos vīnu un izveidojis jaunus traukus, kas piemēroti visdažādākajiem šī dzēriena baudītājiem. Jāpiekrīt ASV teologam K. E. Brātenam:

„Populārais ieskats, ka Lutera no jauna atklājis Bībeli vai emancipējis Svētos Rakstus, ir aplams” (Brātens, 2001: 1). Teologs atzīmē, ka arī pirms Lutera bija daudz Bībeļu, t.sk. tūkstošiem Bībeļu latīņu valodā atradās baznīcās, skolās, klosteros. Lutera laikā dažādi tulkojumi bija arī vācu valodā. Humānisti gatavoja kritiskus Bībeles tekstus ebreju un grieķu valodā (Brātens, 2001: 1). Tātad „... Lutera nevis izgudroja jaunu teoloģiju vai dibināja citu baznīcu, bet gan pats Trīsvienīgais Dievs caur Lutera un daudzām citām reformācijas vēstures personībām skubināja sirdis uz atgriešanos un atjaunotni. Tādēļ reformācija kā toreiz, tā tagad ir baznīcas deformācijas labošana, un šo darbu veic Svētais Gars” (Slenczka, 2017: XVII). Tas attiecināms uz veco vīnu. Par traukiem: M. Lutera tos radīja ļoti daudzveidīgus, lai saturs būtu pieejams visiem, kas lasa Dieva Vārdu. Praksē tas izpaudās kā Dieva Vārda, kristietības *popularizēšana jaunā veidā*. Tā bija jauna veida atjaunoto zināšanu popularizēšana visdažādākajiem iedzīvotāju slāņiem. Lutera laikā tas nozīmēja padarīt saprotamu Dieva Vārdu: 1) firstiem, kas centās iegūt laicīgo un garīgo varu; 2) bruņiniekiem, kas bija zaudējuši vietu sabiedrībā un centās to atgūt; 3) zemniekiem, kas centās likvidēt beztiesību un Lutera mācību tulkoja atbilstoši savām interesēm; 4) pilsētniekiem, kas vēlējās īstenot jaunās idejas un vēlējās nostiprināt savu stāvokli; 5) garīdzniekiem, kas vēlējās atjaunot *patiesu* Baznīcu un Dieva Vārdu.

Lutera kā popularizētāja misija bija 1) *atjaunot* deformētās Dieva Vārda, Sv. Rakstu zināšanas; 2) radīt *citāda* veida zināšanu izpaudumus. Nosacīti autore ir izdalījusi 7 jaunā citādā veida izpaudumus: A) dziļāka Sv. Rakstu izpratne (jauna veida ekseģēzes principi); B) jauna veida koncepts Svēto Rakstu skaidrošanā; C) visdažādāko darbu radīšana daudzveidīgos žanros ar mērķi popularizēt Sv. Rakstus atšķirīgiem iedzīvotāju slāņiem; D) jauna veida metodikas izstrādes izglītošanā; E) organiska darbošanās, apvienojot Sv. Rakstu skaidrošanu ar sludināšanu; F) estētiskā, mākslas faktora izmantošana popularizēšanā; G) kristoloģiskā kā centrālā principa sasaiste ar eksistenciālo faktoru.

Ekseģēze un dziļāka Sv. Rakstu izpratne. M. Lutera savā dzīves laikā nepārtraukti vairākkārt pārlasīja Sv. Rakstus, daudzas vietas zinādams no galvas. Bet tas neliedza viņam nepārtraukti atjaunināt zināšanas, meklējot dažādus aspektus un skatpunktus vienam un tam pašam tekstam. Viņš nekad neuzskatīja, ka būtu apguvis Sv. Rakstus pilnībā, bet nepārtraukti padziļināja savu izpratni par tiem. Pamatā katoliciskajos viduslaikos bija pazīstami 4 ekseģēzes (Bībeles interpretācijas) tipi: vārdiskais, kas bija teksta faktiska, vēsturiska traktēšana; alegoriskais, kas aprakstītajos vēsturiskajos notikumos saskatīja apstiprinājumu baznīcas dogmatiem un kanoniem; analītiskais, kad Sv. Rakstu teksti tika aplūkoti kā simbolisks vēstījums; tropoloģiskais, kur Bībelē sludinātais tika uztverts kā priekšraksti, pamācības, padomi kristiešiem. Lutera bija pazīstams ar visiem Sv. Rakstu skaidrošanas principiem: „Revolucionārākais Lutera Svēto Rakstu skaidrošanas princips bija tāds, ka Raksti jāskaidro burtiski, vēsturiski un filoloģiski” (Brātens, 2001: 9). Teologs K. Brātens uzskata, ka, atmetot alegorisko ekseģēzi, var panākt, lai Raksti atgūtu galveno vietu Baznīcā. Atmetot komplicēto alegorisko metodi, kas vienā pantā reizēm saskatīja pat četras nozīmes, Lutera apgalvoja, ka katrai Rakstu vietai ir tikai viena autentiska nozīme un nevajag sarežģīt teksta izpratni ar tukšām, reizēm bīstamām spekulācijām. Pēc Lutera domām, autoritāti Sv. Rakstiem piešķir paši Raksti nevis Baznīca. Pēc Lutera hermeneitikas nostādnes: „Raksti paši sevi interpretē” un tas nozīmē, ka interpretācijas norma nedrīkst

atrsties ārpus Rakstiem. Luters ir pārliecināts, ka noteicošais, kas iedvesmo Svēto Rakstu pareizu interpretāciju, ir Dieva Gars (Brātenis, 2001: 9,10).

Jauna veida koncepts Sv. Rakstu skaidrošanā. Jāpiekrīt teologiem, kas uzskata: M. Lutera neradīja jaunu Bībeles kanonu. Precīzāk varētu formulēt: viņš izveidoja Baznīcas radītajā kanonā prioritārās daļas, izceļot tās kā galvenās. Kā pamatkritērijs viņam bija sludinātais Kristus. Tā Luteram bija galvenā mēraukla, ar kuru vērtēt Svēto Rakstu grāmatas. Šāds centrs Jaunajā Derībā viņam bija Jāņa evaņģēlijs, Jāņa 1. vēstule, Pāvila vēstules, īpaši Vēstule romiešiem un Vēstule galatiešiem, Pētera 1. vēstule (Brātenis, 2001: 2). Tradicionāli pazīstams ir t.s. M. Lutera *taisnošanas princips Kristus dēļ*, kas darbojas caur t.s. trīs M. Lutera izvirzītajām tēzēm: *vienīgi/tikai Raksti, vienīgi ticība, vienīgi žēlastība*, (sola scriptura, sola fide, sola gratia, propter Christum). Svēto Rakstu skaidrošanā nozīmīgs ir bijis *Bauslības – Evaņģēlija princips*. Jāpiekrīt teologam K. Brātenam, ka Evaņģēlijs jāsasaista ar realitāti. Ja tas nenotiek, tad nevar nonākt pie bauslības. Evaņģēlijs nav no bauslības nošķirts Dieva Vārds, katram no tiem ir savas funkcijas. Bauslība saka, kas jādara cilvēkiem, bet evaņģēlijs pasludina, ko Dievs dara (Brātenis, 2001: 111–112). M. Lutera akcentējis Bauslības – Evaņģēlija korelatīvo saikni. M. Lutera uzskats: personība tiek iedibināta nevis caur viņa darbiem, bet drīzāk, izslēdzot šādu cilvēcisku sevis pierādīšanu. 1537. gadā Lutera rakstīja: „Darbs, kuru es daru, nepadara mani par to personu, kas es esmu, bet gan persona, kas es esmu, dara darbus.” Savukārt 1517. gadā viņš izteicis domu „Ne caur to mēs kļūstam taisni, ka darām taisnību, bet gan kā taisnoti (kā par taisniem padarīti cilvēki) mēs darām taisnību” (Jingels, 2012: 350). Dziļāka izpratne par taisnošanu Dieva priekšā, kas tiek uzskatīta par protestantisma kvintesenci, izpaužas Lutera dialektiskajā izpratnē par Bauslības – Evaņģēlija saikni, kur noteicošais ir evaņģēlijs: Bībele cilvēcei nemāca ideālus, bet dod Dieva pavēles. Savā agrīnajā darbības posmā Lutera bija izmisis par to, cik svēts, stingrs ir Dievs, kas prasa absolūtu kristieša paklausību. Esam pestīti tad, ja esam absolūti paklausīgi. Lutera pat ienīda un baidījās no šī absolūtā soģa, nezinādams, vai labie darbi ir Viņam pa prātam. Bet tad, izlasīdams Pāvila vēstules, viņš saprata patiesības otru pusi „... *taisnais no ticības dzīvos un neatkarīgi no bauslības ir atklājusies Dieva taisnība!*” (Bībele: 2012: 1138, 1141). Tad Lutera saprata, ka „Dieva taisnība nozīmē Dieva dāvanu, kas cilvēku padara taisnu, citiem vārdiem, tā ir ticība, ar kuru pats žēlsirdīgais Dievs mūs attaisno..” (Grīslis, 1975: 50–51). 1521. gadā – 1522. gadā Lutera tālāk skaidroja Bauslības un Evaņģēlija attiecības, akcentējot Bauslību arī laicīgajā, atšķirot tās teoloģisko un politisko izmantojumu (Loze, 2008: 65).

„Un Dievs piedod grēkus, kas darīti iepriekš dievišķās pacietības laikā, lai parādītu savu taisnību tagadējos laikos – ka viņš pats ir taisns un attaisno to, kas tic Jēzum” (Bībele, 2012: 1138–1141). Bauslībai saskaņā ar Luteru nav tikai informatīva nozīme, kas mums jādara? – tas saistāms tikai ar cilvēcisko; bet Bauslība vienlaikus izsaka Dieva spriedumu par kristiešiem, kas vienmēr ir grēcinieki. Bauslības jeb dekaloga aizliegumi iezīmē bīstamo zonu, kur draud ielauzties ļaunais un tam ir jāpretojas. Risks vienmēr slēpjas cilvēku atbildībā. „Visi darbi, kuri tiek darīti *ticībā*, ir *pārdoši* darbi. Ne ar vienu izvēli mēs nevaram pastāvēt Dieva priekšā *tālab*, ka tā atbilstu bauslībai, bet gan vienmēr tikai cerībā uz piedošanu” (Ēlerts, 2012: 236).

Tātad pēc M. Lutera – kļūdaini ir akcentēt Bauslības prioritāti, jo cilvēks ir grēcinieks, kas atsvešinājies pats no sevis, dižodamies ar saviem bauslības darbiem un vēlēdamies tikai

ar tiem, piederēt pilnībā pats sev un pats sevi padarīt par personību. Faktiski par personību cilvēku padara Dievs ar savu darbu. Ticībā cilvēks paļaujas uz Dieva radošo darbību un Lutērs saka: „Ticība iedibina personību,” tā ļaujot darboties Dievam (Jingels, 2012: 352).

Visdažādāko darbu radīšana daudzveidīgos žanros ar mērķi popularizēt Sv. Rakstus atšķirīgiem iedzīvotāju slāņiem. Vācu teologs un mācītājs A. Loze ir klasificējis M. Lutera darbus 23 žanros (Loze, 2008: 113–121). M. Lutērs galvenokārt rakstījis latīņu un vācu valodā. B. Loze uzskata, ka milzīgā darbu klāsta dēļ ir sarežģīti sniegt visaptverošu apskatu. Tomēr teologs sniedz vērtīgas norādes, kas pētniekiem palīdz Lutera darbu studēšanā. Piemēram daži no tiem: pamatīgākām studijām vajadzētu izmantot tikai zinātniskos izdevumus, vajadzīgas priekšzināšanas par laikmetu un M. Lutera dzīvi, Lutera teoloģijas pamattēmu ievērošanu, citātus nedrīkst izraut no konteksta. Jāievēro, ka lielāko tiesu viņa teksti ir situatīvi, gadījuma raksti, reti veidoti pēc noteikta plāna, tāpēc svarīga ir precīza noteiktā teksta analīze (Loze, 2008: 133–136). Ir akcentēts M. Lutera godkāres trūkums. Viņš vienmēr savu rakstniecības darbu ir vērtējis ļoti kritiski, nekad to nav vērtējis augstu. 1539. gadā M. Lutērs teicis: „Es labprāt gribētu, ka visas manas grāmatas aiziet nebūtībā” (Loze, 2008: 107). Tas nenozīmē liekulīgu pieticību, viņš labi apzinājās savas priekšrocības un trūkumus rakstniecības darbā, salīdzinādams ar citiem. Pētnieki ir atzinīgi vērtējuši M. Lutera stilistikas savdabību, novērošanas spējas, zobgalību, pašironiju. Filologi ir atzinīgi vērtējuši Lutera ieguldījumu vācu literārās valodas attīstībā un literatūras vēsturē. 16. gs. sākumā latīņu valoda bija izglītoto ļaužu valoda, piemēram, ap 1520. gadu 90 % no visiem rakstiem tika iespiesti latīņu valodā. Vācu valodā iespiesto rakstu skaits tikai 17. gs. beigās pārsniedza latīņu valodā iespiesto rakstu skaitu. Lutērs ar savu darbību šo procesu paātrināja (Loze, 2008: 130). Latīņu valodu lietoja universitātēs, bet vācu valodā varēja uzrunāt daudz plašāku ļaužu loku. Loze uzskata, ka Lutera lielākais spēks atklājas viņa vācu rakstos, galvenokārt tāpēc, ka viņš, tāpat kā tautas lielākā daļa dzīvoja un domāja vācu valodā, kamēr viņa literārais devums ir jāvērtē kā viens vesels abās valodās kopā (Loze, 2008: 109). Pētnieks uzsver arī M. Lutera teicienu pārsteidzošo spēku, kur izpaužas viņa spēcīgā apustulistikā pašapziņa un sevis kā dvēseļu kopēja atbildība.

Apustuliskā apziņa kopā ar M. Lutera literārajām spējām visspilgtāk izpaužas viņa *Bībeles tulkojumā*. B. Loze uzskata, ka milzīgā darba apjoma un ietekmes dēļ to var uzskatīt par Lutera lielāko literāro sasniegumu, kas ietekmējis kā vienkāršā cilvēka, tā literāro valodu. Lutera ietekme bijusi vēl 20. gs., bet beidzas mūsdienās, kad Lutera tulkojums vairs netiek izmantots (Loze, 2008: 125–126). Pētnieks arī aplūko M. Lutera tulkošanas metodi saistībā ar viņa biblisko hermeneitiku pēc Z. Rēdera apkopotajiem secinājumiem. Z. Rēders ir secinājis, ka Lutērs ievērojis 3 pamatprincipus: 1) brīvību no burta; 2) saistību ar burtu; 3) skaidrību teksta domas izteiksmē (Loze, 2008: 127). Gatavojoties milzīgajam darbam, Lutērs iepazinās ne tikai ar senākajiem Bībeles tulkojumiem, bet arī studēja ebreju un grieķu valodu. Turklāt viņa valoda vienlaicīgi „uzrunāja” visus: gan vienkāršo cilvēku, gan izglītoto. M. Lutērs uzskatīja, ka ikvienam cilvēkam, no viszemākā līdz visaugstākajam, jāprot lasīt Bībele. Mērķis, kāpēc tas jādara: „Valdnieku vēstules jāpārlasa divas un trīs reizes, jo tās ir rakstītas gudri un ar apdomu. Bībele jālasa daudz vairāk un biežāk, jo tur Dievs licis uzrakstīt savu gudrību” (Martiņa Lutera Domu graudi, 2014: 14). Šo grandiozo darbu M. Lutērs uzsāka Vartburgā (tur slēpās pēc savas ekskomunikācijas un pasludināšanas ārpus likuma) 1521. gada beigās ar Jaunās Derības tulkošanu, to pabeidza

pēc 11 nedēļu darba, 1522. gadā darbs tika izdots vācu valodā. Pēc tam sekoja Vecās Derības tulkošana, darbs ilga vairāk nekā 12 gadus, noslēdzoties ar pilnas vācu Bībeles izdošanu 1534. gadā. Ja Lutera darbībā bieži bija pazīstams ar nelokāmo, ekspresīvo un neiecietīgo dabu pret oponentiem, tad šeit viņš parādījās kā „komandas cilvēks,” kas strādāja kopā ar citiem ekspertiem. „Lutera Bībeles vēsture rāda mums pavisam citu Lutera, kas apzinājās savu spēju robežas un to, ka tulkojumu var pabeigt tikai kolektīvi. Viņš nekad neuzskatīja, ka pilnībā pārvalda šo uzdevumu” (Tēraudkalns, 2004: 30–31). Cik grūts un sarežģīts ir bijis darbs, M. Lutera ir aprakstījis „Vēstulē par tulkošanu”, kas iznāca 1530. gadā. Viņš rakstīja: „Ar Ījabu mēs, maģistrs Filips, *Aurogallens* un es, ņēmāmies tā, ka četrās dienās reizēm nedabūjām gatavas pat ne trīs rindiņas. Labāk nu, ka tas ir vāciskots un gatavs, katrs to var izlasīt un saprast. Izskriesi tagad ar acīm trīs, četras lapas, nekur neatdurdamies, un nemanīsi, kādi blūķi un kluči tur gulējuši, kur tagad tu ej kā pa ēvelētu dēli, kur mums nācās svīst un bažīties, līdz šādus blūķus un klučus dabūjām nost no ceļa, lai varētu tik jauki staigāt. Ir laba aršana, ja lauks tīrs” (Luters, 2004: 39). M. Lutera ļoti rūpējās, lai Bībele uzrunātu visus. Viņš ieklausījās ļaužu valodās, gāja uz tirgu un citām sabiedriskām vietām, lai iegūtu skaidrāku un precīzāku tulkojumu. „Jo nav jāprasa latīņu valodas burtam, kā jārunā vāciski, kā to dara šie ēzeļi, tas jāprasa mātei mājās, bērniem uz ielas, vienkāršajam vīram tirgū, jāskatās viņiem uz purnu, kā viņi runā, un tādā veidā jātulko; tad viņi to sapratīs un matīs, ka ar viņiem runā vāciski” (turpat, 40). Tulkošana vienlaikus ir bijusi sarežģīta darbība, kur jāveido līdzsvars starp burtu un garu, noteicošais M. Luteram te ir bijis Dieva Gars ar savu svētību, kas palīdzējis viņam kā kristietim. „Ak, tulkošana nekādi nav māksla, kas katram pa spēkam, kā domā tie trakie svētie; tur vajadzīga īsta, dievbijīga, uzticīga, čakla, bijīga, kristīga, skolota, pieredzējusi, ievingrināta sirds.” (turpat, 43). Savus tulkojumu M. Lutera nemitīgi uzlaboja, tos pārstrādādams un novērsdams nepilnības. Kopš 1531. gada darbojās Bībeles revīzijas komisija, kurai viņš iesniedza savu darbu drukas novilkumus ar piezīmēm rokrakstā. Jāpiekrīt B. Lozem: „Šos milzīgos panākumus Lutera Bībeles tulkojums varēja gūt tikai tāpēc, ka tas bija vienlaicīgi izcils literārs un dziļi reliģisks darbs. Tieši Bībeles tulkojums izplatīja Lutera domas tautā. 16. gs. sākumā, šķiet, tikai apmēram 3 – 4 % vāciešu, pārsvarā pilsētnieki, bija lasītpratēji. Lielākajai daļai šo ļaužu, kas varēja piedalīties tā laika garīgajā dzīvē, piederēja Lutera Bībele. Tā bija tolaik pati svarīgākā grāmata. Tauta lasīja un klausījās Dieva vārdu M. Lutera valodā un skaidrojumā. Lutera vāciešiem bija kā pravietis un Dieva Vārda sludinātājs” (Loze, 2008: 131).

Jauna veida metodikas izstrādes izglītošanā. Jau Bībeles tulkošanas procesā M. Lutera „atklājās kā teologs un mācītājs, kas cenšas radīt *theodidacti*.” (Kitelsons, 2002: 175). Tas nozīmē, ka visās daudzveidīgajās darbības jomās, strādādams gan kā profesors Erfurtes un Vitenbergas universitātēs, gan sludinādams kā garīdznieks, gan nodarbojoties ar māj mācības un izglītošanas jautājumiem, viņa mērķis bija izglīt, veidot Dieva mācītu cilvēku. Visās jomās Lutera ir izstrādājis jauna veida metodikas, kas ilgu laiku kalpoja kā vadlīnijas. Viņaprāt, skolotāja amats ir viens no cienījamākiem. M. Lutera būtu kļuvis par skolotāju, ja dzīve nebūtu iegrozījusies savādāk. „Uzcītīgu, dievbijīgu skolotāju vai meistarū, kas zēnus uzticīgi audzina un māca, nekad nevar pietiekami labi atalgot, nedz ar kādu naudu samaksāt” (Mārtiņa Lutera Domu gaudi, 2014: 86). Reliģiskajā izglītībā līdz pat mūsdienām skolotāji ir lietojuši M. Lutera izstrādātos metodoloģiskos principus:

mazākos bērnus nodrošināt ar vienkāršu instrukciju; nodrošināt izglītojamos ar materiāliem, kas atbilst viņu attīstībai un spējām; atzīt izglītojamo vajadzības; padarīt mācību procesu prieka pilnu uz aizraujošu; abstraktu ideju ilustrācijai lietot konkrētus piemērus; mācīt valodu runājot nevis tikai ar gramatikas palīdzību; nodrošināt multilinguālu instrukciju; mācīt zinātnes un dabas atziņas ar novērojumu palīdzību (Martin Luther's Influence, 1990: 388). Izglītībā Luteram centrālā bija reliģija, kas balstījās uz Svētajiem Rakstiem, Dieva Vārdu: „Kur Svētie Raksti nevalda, tur es nevienam neieteiktu savu bērnu sūtīt. Kur Dieva Vārdu nemitīgi nemāca, tur visam jāiet bojā; tādēļ mēs arī redzam, kādi ļaudis nāk no augstajām skolām” (Mārtiņa Lutera Domu gaudi, 2014: 21). Rakstos par grāmatniecības un bibliotēku attīstību, izglītības jautājumiem Lutera visur akcentēja šo *Dieva mācību* cilvēku izglītošanā. 1524. gadā viņš uzrakstīja „Visu Vācijas pilsētu rātskungiem”, aģitēdams par zēnu un meiteņu publiskās izglītošanas nepieciešamību. 1530. gadā sacerētajā darbā „Sprediķi par to, lai bērnus laistu skolā” tika runāts ne tikai par virsrakstā minēto, bet arī par nepieciešamību izglītēt mācītājus. Savā praktiskajā darbībā M. Lutera apsekoja draudzes, vēlāk darbodamies kā inspektors, tā iepazīdamies ar iedzīvotāju izglītības līmeni. Uzsākot šo darbu 1532. gadā, secinājumi par vizitāciju rezultātiem viņu bija satriekuši tāpat kā reformatorus visā Eiropā. Lutera ne tik daudz šausmināja vienkāršo zemnieku morālā samaitātība (dzeršana, netiklība), cik viņu reliģisko zināšanu trūkums. Par to viņš galvenokārt vainoja augstāko aprindu attieksmi pret „vienkāršajiem laukiem un barbariem”, kur pirmie dzīvoja uz viņu rēķina, kā arī mācītāju neizglītību un viņu nederību sludināšanai. Pēc Lutera domām – tas, kas nezina ticības pamatdoktrīnas, nevar būt īstens kristietis. Pēc šausminošajiem vizitāciju rezultātiem 1529. gadā Lutera uzrakstīja Lielo un Mazo katehismu. To var uzskatīt par Bībeles renesansi. Viņa studenti un domubiedri to ir salīdzinājuši ar „dārgakmeni,” „uzticamu kompasu”. Teologs R. Kolbs akcentējis katehisma nozīmību cilvēkiem: „...Lutera Mazais katehisms ir vairāk nekā grāmata. Tas ir dzīvesveids. [...] tā uztur noteiktu pasaules uzskatu, kurā pamatojoties mēs dzīvojam kā cilvēki, kuri tic Jēzum Kristum. Tā ir kristieša dzīves rokasgrāmata” (Kolbs, 2009: 13). Katehisms ir Sv. Rakstu pamatdoktrīna, tās satura pamatesence: rokasgrāmata kristiešiem. Kā uzskata R. Kolbs, katehisma nozīmi Lutera izmainīja, ar to apzīmējot grāmatu. Katehisms kalpoja arī kā mācību līdzeklis. Lutera aplūkoja doktrīnu kā mācību divās nozīmēs: ne tikai kā ticības saturu vai kopsavilkumu, ko var drukāt uz papīra vai noskaitīt skolotājam, bet arī kā ticības satura nodošanu tālāk citiem cilvēkiem. Doktrīnai 1) vienmēr jāatrodas procesā – mācīšanas vai satura tālāknodošanas procesā tiem, kuriem tā ir jādzird, tā sniedzot dzīvību ticīgajiem. 2) Doktrīna nav tikai vārdi, bet tos piepilda Dieva Spēks, kas darbojas, lai glābtu ļaudis. 3) gan Lutera, gan viņa draugs un kolēģis Melanhtons aplūkoja doktrīnu kā Sv. Rakstu saturu, kas atklāj, kāds ir Dievs un ko Viņš mūsu labā ir paveicis. To, ko sauc par doktrīnām, viņi apzīmēja ar terminu „ticības artikuls.” Bibliskajā mācībā variējās Lutera katehisma varianti, bet bibliskā mācība (vienskaitlī) vienmēr palikusi tā pati (Kolbs, 2009: 14–16). Teologs V. Lauciņš, analizējot abus katehismus, ir aplūkojis tos gan kā vienu darbu, meklējot kopīgo, gan kā atsevišķus izdevumus, meklējot atšķirīgo. Jau pirms izdotā Katehisma nozīmīgs bija 1520. gadā izdotais buklets „Īss desmit baušļu, ticības apliecības un Tēvreizes izklāsts.” Tas baudīja lielu popularitāti un iznāca daudzus metienos. Pieprasījums pēc bukleta mazinājās, kad izdeva Mazo katehismu.

Mazais katehisms ir neliels mācību materiāls, kas izdots jautājumu un atbilžu formā. Mācītājs V. Lauciņš to nosauc par „špikeri” ar ļoti līdzīgu nosaukumu no grieķu valodas – enhiridions – tas, kas pa rokai. Diemžēl, kā norāda garīdznieks, to plaši izmanto burtiskā nozīmē: līdz iesvētībām, bet tad noliek plauktā kā vairāk nelietojamu. Bet tas, viņaprāt, ir ļoti tālu no Lutera lietošanas metodoloģijas kristietim un draudzei (Lauciņš, 2011: 3). Tātad Katehismā ir aplūkoti kristīgās mācības paši pamatprincipi. Tas ir Bībeles svarīgāko mācību īss kopsavilkums. Arī pats Luters nav kaunējies atzīt, ka diendienā lasa to un atkārto. Ar revidēto katehisma izdevumu 1530. gadā pie sākotnējiem „5 mācību gabaliem” (baušļi, ticības apliecība, Tēvreize, Kristība, Tā Kunga mielasts) tika pievienots arī pamudinājums uz grēksūdzi. V. Lauciņš kā *atsķirīgo* nosauc: mērķauditorija un izmantošanas metodika. Ievērojot tā laika lielo analfabētu skaitu, Mazais katehisms bija domāts mazāk izglītotajiem, teksta lasīšana un apguves pārbaude bija paredzēta mājastēvam, ģimenes lēmumu pieņēmējam. Lielā katehisma mērķauditorija – izglītots kristietis, kas vēlas papildināt savas zināšanas. Atšķīrās arī izmantošana: Mazais katehisms bija paredzēts apgūšanai no galvas, Lielais – tālākizglītībai, tātad padziļināts kristīgās mācības pamazināšanu izklāsts jeb nākamais solis pēc Mazā katehisma. V. Lauciņš uzskata, ka abiem katehismiem *kopīgā* ir nesalīdzināmi vairāk: abi apraksta jau minētos 6 galvenos ticības mācības artikus, abos aprakstīta viena un tā pati mācība; tajos var izsekot, kā kristieša dzīvi ietvert Dieva mācībā (Lauciņš, 2011: 4). Arī pats Katehisma autors – M. Luters – uzskatīja to par vienu no saviem nozīmīgākajiem darbiem.

Organiska darbošanās, apvienojot Sv. Rakstu skaidrošanu ar sludināšanu.

M. Luters tam ir bijis vislabākais piemērs. Viņš harmoniski un organiski prata apvienot teorētisko darbību ar praksi. Par to teologs pats izteicās: „Patiesa teoloģija ir ļoti praktiska: tās pamatā ir Kristus, kura nāves nesto pestīšanu mēs iegūstam ticībā” (Grīslis, 1975: 148). Visās savās darbības jomās izpaudās šī organiskā saikne. Piemēram, būdams zinātnieks un universitātes profesors, viņš ne tikai izstrādāja mācību materiālus, savu lekciju konspektus, metodiku, kā labāk skaidrot klausītājiem, bet arī interesējās par savu studentu ikdienas dzīvi. Studenti bieži viesojās pie viņa mājās, daži dzīvoja pansijā pie profesora un klausījās Lutera izteiktās atziņas pie ēdamgalda. Tās ar laiku klausītāji pierakstīja kā domu graudus un tapa t. s. „Galda runas”. Kalpodams kā garīdznieks, viņš ne tikai izdeva darbus par sludinātāja, oratora mākslu, bet arī devās praktiskajās mājas vizītēs (kas nereti apdraudēja viņa paša dzīvību, piemēram, mēra epidēmijas laikā) un vizitācijās kā inspektors. Būdams ģimenes galva, viņš ne tikai ar cieņu un mīlestību izturējās pret savu sievu, kas prata lieliski saimniekot. Viņš uzskatīja, ka ģimenes dzīve ir cilvēka rakstura labākā skola. Arī kopā ar saviem 6 bērniem viņš ne tikai mācīja ticības lietas, lasot Bībeli, kavējoties pārrunās, rakstot viņiem pasakas. Luters kopā ar bērniem rotaļājās, muzicēja, spēlēja bumbu. Un tas viss notika kristīgā garā. Par savu sievu un mājas dzīvi viņš ir teicis: „Es savu Trīnīti nemainītu ne pret Franciju, nedz Venēciju. Pirmkārt, tādēļ, ka Dievs man viņu ir dāvinājis un mani atkal devis viņai. Otrkārt, tāpēc, ka es bieži redzu: citām sievietēm ir vairāk vainu nekā manai Trīnītei. Lai gan viņai ir dažas vājības, viņas tikumi ir pārsvarā. Treškārt, viņa vienmēr ir bijusi laulībā uzticīga. ..dzīves mākslu svētais gars mums māca īsi un skaidri: ..mājas dzīvē – mīliet savas sievas un audziniet savus bērnus!” (Grīslis, 1975: 147, 149).

Estētiskā, mākslas faktora izmantošana popularizēšanā. Vienlaikus ar zinātnieka un garīdznieka darbību M. Luters bija arī tulkotājs, dzejnieks, mūziķis, piekopa pazīšanos

ar tā laika māksliniekiem, piemēram, A. Dīreru un Krānāhiem (jaunāko un vecāko); īpaši ar vecāko Krānahu, kas portretējis pašu meistaru un viņa ģimenes locekļus (viņš ieņēma amatu kūrfirsta galmā). Tuva M. Luteram bija arī mūzika. Mākslu viņš saprata kā iespēju kalpot Dievam un vēlējās, lai to arī īstenotu Radītājam par godu. Jau agrā bērnībā Lutera skaisti dziedāja un kopā ar kora zēniem apstaigāja mājas, lūgdams dāvanas. Viņš iemācījās labi spēlēt lautu. Par mūziku Luteram ir savi domu graudi: „Mūzika ir skaista augsta Dieva dāvana; tā liekama tuvu teoloģijai. Jaunatnei vienmēr vajadzētu radināties šinī mākslā, jo tā padara cilvēkus smalkus un skaistus... mūzika noskumušam cilvēkam ir labākās zāles, kas sirdi atkal dara mierīgu, svaigu un spirtu.” (Mārtiņa Lutera Domu graudi, 2014: 65–66). Viņš uzskatīja, ka dziesmas velnam nepatīk un dara tam sāpes, tāpēc tās vajag dziedāt. Lutera kā talantīgs vācu dzejnieks sarakstījis ne tikai dziesmām vārdus, bet darbojies arī kā komponists. 1523. gadā viņš sarakstīja ap 20 garīgo dziesmu, no 1527. gada līdz 1529. gadam – virkni korāļu, bet laika posmā no 1535. gada līdz 1546. gadam sacerēja garīga un laicīga rakstura dziesmas un dzejoļus (arī bērniem). Neskaitāmas sarakstītās dziesmas un lūgšanas bija saistītas ar Lutera reformatorisko teoloģiju un jaunās evaņģēliskās baznīcas veidošanu. Lutera atdzīvināja dievkalpojumā vecāko baznīcas mūzikas formu – korāli, un katrs lajs kulta laikā ieguva savu balsi. Mesa pārtapa liturģijā. Darbs ar protestantu lūgšanu dziesmām nopietni iespaidoja Lutera tulkojumus. Tas palīdzēja viņam atrast vācu runas svinīgo muzikalitāti, deva iespēju tulkojumam (īpaši Psalmiem) kļūt liriskam un melodiskam (Solovjovs, 1988: 250). Lutera mājās pēc vakariņām bieži muzicēja: skanēja dziesmas un korāļi. Īpaši slavens kļuva viņa sacerētais korālis (himna) „Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils” (sarakstīts ap 1527. gadu, Vitenbergas mēra epidēmijas laikā). Tas kļuva tik populārs, ka vācu dzejnieks H. Heine to nosaucis par „Reformācijas Marseljēzu.” Katoļi esot teikuši, ka šī dziesma esot pazudinājusi (atrāvusi no Romas baznīcas) vairāk cilvēku nekā visi Lutera rakstu gabali un sprediķi (Solovjovs, 1988: 125). Lutera, lai gan audzis turīgā ģimenē un dzīvojis vēlāk labos apstākļos, vienmēr bijis tuvs tautai, vienkāršajam cilvēkam. 16. gadsimta trīsdesmitajos gados viņš sastādīja tautas sakāmvārdu un parunu krājumu, sāka tulkot Ēzopa fabulas. Ēzopa valodas smieklī un satīra bija tuvi pašam Luteram. Viņš bieži izmantoja tādu estētiskās iedarbības līdzekli kā *humors*, sākot ar gaišiem smieklīem, beidzot ar ironiju un sardoniskiem paņēmiem, līdz pat ļoti asam kariķējumam, kas varēja pāraugt pat rupjībās. Lutera lieliski prata apvienot šo estētisko mākslas faktoru kā īpašu formu, kas kalpoja Augstākajam un popularizē kristīgās atziņas.

Kristoloģiskā principa sasaiste ar eksistenciālo faktoru. Šis princips Luteram kalpoja kā centrālais ne tikai mācot citus, bet arī pašam savā dzīvē. 1520. gadā tikai izdots Lutera darbs „Par Kristīga cilvēka brīvību.” Šeit viņš izvirzīja divas tēzes: kristīgs cilvēks ir brīvs kungs pāri visām lietām un nav pakļauts nevienam. Kristīgs cilvēks ir padevīgs visu lietu kalps un ir pakļauts ikvienam (Solovjovs, 1988: 275). Lutera paradokss ir saistīts ar viņa uzskatiem par kristīgā cilvēka dabu: garīgā un miesīgā. Attiecībā uz dvēseli viņš tiek saukts par garīgu, jaunu iekšēju cilvēku; attiecībā uz miesu un asinīm – par miesīgu vecu un ārēju cilvēku. Lai cilvēks kļūtu par patiesi kristīgu, viņam ir jābūt noteiktās attiecībās ar Dieva vārdu. Un tas ir Svētais Evaņģēlijs, Dieva vārds, kas Kristus sludināts. Tātad kristīgo cilvēku vienīgajam darbam un vienīgajai apmācībai vajadzētu būt tādai, kas sevī veido Vārdu un Kristu. Lutera vienmēr ir akcentējis, ka kristīga cilvēka dzīve ir grūta, tā ir kā cīņa, kur nepārtraukti gaida sadursmes ar pretiniekiem. Kā kristīgam cilvēkam – „Ja gribi būt

Kristus roze, tad atceries, ka tev jāstaigā pa ērkšķiem. ..mūsu māja, sēta, tīrums, dārzs un it viss ir it kā Bībele, kur Dievs ar saviem brīnumdarbiem ne vien sludina, bet arī pieklauvē pie mūsu acīm, pieskaras mūsu maņām un, ja vien mēs to gribam, iespīd mūsu sirdī, lai mēs būtu uzmanīgi un to ņemtu vērā.. Es gribu, lai tas visiem labi būtu zināms, ka Dieva nams ir tur, kur Viņš mājō, kur viņa vārds mīt, uz lauka, baznīcā vai uz jūras. Bet tur, kur Viņa vārda nav, arī Viņš nemājō, nedz ir Viņa nams; tur mīt vēl velns, kaut arī tā vieta būtu baznīca, ko visi bīskapi iesvētījuši” (Mārtiņa Lutera Domu graudi, 2014: 61, 82–83). 1520. gadā Lutera sacerēja rakstu „Vācu nācijas kristīgajai muižniecībai par kristīgās kārtas uzlabošanu.” Šajā izdevumā viņš izteica arī pilnīgi jaunu skatījumu par hierarhiju sabiedrībā. Šis izdevums izraisīja sensāciju, jo te Lutera pirmo reizi bijī izvirzījis slavenu doktrīnu par visu ticīgo priesterību. Viņaprāt, nav īpaša priesteru šķira. Drīzāk ikviens kristietis, kalpojot tuvākajam, ir „mazs Kristus” un tā dēvētie „priesteri” galvenokārt ir visas sabiedrības kalpi. Vienīgā viņu vara pār citiem ir Evaņģēlijs (Loze, 2002: 151). Tas nenozīmēja, ka Lutera neatzina amatus un cilvēku profesionālo aicinājumu. Katrs amats ir godājams un laicīgajā dzīvē ir savs kārtu sadalījums. Tomēr bez laicīgās valstības pastāv vēl Debesu valstība. Kristoloģiskais princips Lutera ir noteicošais. „Kristīgais cilvēks nedzīvo sevī pašā, bet gan Kristū un savā tuvākajā. Kristū – ar ticību, tuvākajā – ar mīlestību. Ar ticību viņš paceļas pāri sev pašam līdz Dievam, no Dieva viņš atkal nolaižas zemāk par sevi pašu mīlestības dēļ un tomēr paliek arvien Dievā un dievišķajā mīlestībā” (Solovjovs, 1988: 287).

Nobeigums

Raksta ierobežotā apjoma dēļ nebija iespējams aplūkot tēmu „Mārtiņš Lutera un Latvija” popularizēšanas aspektā. Tā būtu viela citam rakstam, jo pastāv pietiekami daudz materiālu. Latvijā 2017. gadā bija plašs pasākumu cikls, veltīts Lutera tēzu 500. gadadienai: koncerti, konferences, muzikāli sarīkojumi, mākslas izstādes, Reformācijas laukuma atklāšana, nesen iznākuši izdevumi (skatīt literatūras sarakstā) u. c. Lutera darbības daudzveidība prasa jaunas interpretācijas.

Secinājumi

M. Lutera neradīja jaunu kristietību, bet, pateicoties savai popularizētāja darbībai, akcentēja, ka A) dzīvē svarīgākais ir ticība Dievam; B) kristietības pamatā ir tikai Svētie Raksti; C) ticībai jāiemājō katra sirdī un dzīvē; to var stiprināt, lasot Bībeli, nevis ar greznām ceremonijām baznīcā; D) starpnieki starp cilvēku un Dievu nav noteicošais (garīdznieki, priesteri).

No tā izriet, ka Lutera darbības mērķis bija veidot nepārtrauktā procesā **Dieva mācītu cilvēku**. Popularizēšana viņam nozīmēja *jauna veida* kristietības radīšanu. Tā bija **citādība**, kas izpaudās kā 1) **padziļināta** Sv. Rakstu **izpratne**; 2) **hierarhiskā principa nojaukšana** starp klēru un lajiem; 3) **visdažādāko** popularizēšanas **veidu** un formu radīšana; 4) **attāluma** starp Dieva Vārdu un cilvēka dzīvi **nojaukšana**, parādot ar savu piemēru, kā to izdarīt.

Avoti un literatūra

1. *Bībele* (2014). Rīga: Latvijas Bībeles biedrība, 1272 lpp., pielik.
2. **Brātenis, K. E.** (2001). *Luteriskās teoloģijas principi*. Rīga: LU Teoloģijas fak. izdevniecība „CEĻŠ”, 144 lpp.
3. **Ēlerts, V.** (2012). Bauslība un evaņģēlijs. *No: Evaņģēliskās teoloģijas teksti no Šleiermahera līdz mūsdienām*. Rīga: Klints, 230–237. lpp.
4. **Grīslis, E.** (1975). *Mārtiņš Luters reformātors*. Minneapolis: Latviešu Ev. luteriskās draudžu apvienības Amerikā apgāds, 166 lpp.
5. **Jingels, E.** (2012). Cilvēciskais cilvēks. *No: Evaņģēliskās teoloģijas teksti no Šleiermahera līdz mūsdienām*. Rīga: Klints, 350–358. lpp.
6. **Kitelsons, Dž. M.** (2002). *Luters – reformators: Mārtiņa Lutera biogrāfija*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 337 lpp.
7. **Kolbs, R.** (2009). *Katehisma mācīšana Dieva bērniem*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 187 lpp.
8. **Lauciņš, V.** *Dr. Mārtiņa Lutera „Lielais katehisms”. Kāpēc? Pieejams: www.svetdienasrits.lv/2011/10/29/dr-mart [pēdējo reizi sk. 15.05.2017.]*
9. **Loze, B.** (2008). *Mārtiņš Luters. Ievads Lutera dzīvē un darbos*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 328 lpp.
10. **Luters, M.** (2004). Vēstule par tulkošanu. *Kentaurs XXI*, Nr. 33, 35–49. lpp.
11. Martin Luther's Influence. (1990). *In: Harper's Encyclopedia of Religious Education*. San Francisco: Harper & Row Publishers, P. 388.
12. *Mārtiņa Lutera Domu gaudi*. (2014). Rīga: Profesora Roberta Feldmaņa fonds, 110 lpp.
13. **Slenczka, R.** (2017). Andreass Knopkens un reformācija Livonijā. *No: Vēstules romiešiem skaidrojums, ko kistrīnietis Andreass Knopkens ir priekšlasījis livoniešiem Rīgā, kur viņš ir draudzes gans*. Rīga: Profesora Roberta Feldmaņa fonds, XV–XXVI lpp.
14. **Solovjovs, E.** (1998). *Neuzvarētais ķeceris: Mārtiņš Luters un viņa laiks*. Rīga: Avots, 298 lpp.
15. **Tēraudkalns, V.** (2004). Lutera tēls – ikona un/vai sava laika cilvēks. *Kentaurs XXI*, Nr. 33, 28–34. lpp.
16. **Володин, Б.** (2002). *Всемирная история библиотек*. Спб.: Профессия, 352 с.
17. **Мангуэль, А.** (2008). *История чтения*. Екатеринбург: У – Фактория, 381 с.

**STARPDISCIPLINĀRI PĒTĪJUMI:
SOCIOLOĢIJA, TIESLIETAS**
*INTERDISCIPLINARY STUDIES: SOCIOLOGY
AND LAW SCIENCES*

Laila Girsova
Rīgas Tehniskā universitāte
Latvija, Rīga

MASU APZIŅAS PROGRAMMĒŠANAS METOŽU DAUDZVEIDĪBA UN KRITISKĀS DOMĀŠANAS ATTĪSTĪBAS PERSPEKTĪVAS

VARIETY OF METHODS OF MASS CONSCIOUSNESS PROGRAMMING AND PROSPECTS OF
CRITICAL THINKING DEVELOPMENT

Summary

In this article, the author analyses the impact of modern media on mass thinking and behaviour. Nowadays information provided by the Internet, television, press and radio often differs significantly from social truth. Media experts regularly find that information has been purposely falsified with an aim to provoke aggression in the target audience. People who can not be dealt with in another way are defamed. Trolling is used for both business and political purposes. The author analyses Noam Chomsky's theory of programming of mass consciousness and Paul Graham's hierarchy of disagreement. In order to reduce the negative impact of media it is necessary to develop critical thinking skills despite many scientists questioning its global possibility in this modern, ever changing world.

Keywords: mass consciousness programming; mass media; trolling; critical thinking; social postmodernism; scepticism; empiricism; unfundamentalism; decentralization

Atslēgas vārdi: Masu apziņas programmēšana, plašsaziņas līdzekļi, trollings, kritiskā domāšana, sociālais postmodernisms, skepticisms, empīrisms, defundamentālisms, decentralācija.

Anotācija

Pēdējos gados ir īpaši saasinājies jautājums par plašsaziņas līdzekļu sniegtās informācijas ietekmi uz masu apziņu. Šajā sakarībā tiek izmantoti dažādi apzīmējumi – masu apziņas programmēšana, „trollēšana” jeb „trollings”, pat „zombēšana”. Jebkurā gadījumā runa ir par to, ka plašsaziņas līdzekļu mērķauditorija (bet kurš gan no mums pie tās nepieder!) tiek regulāri „bombardēta” ar informāciju, kuras ticamības pārbaude ir pārāk lieka greznība mūsdienu mainīgajā, dinamiskajā, informāciju tehnoloģiju pārņemtajā pasaulē. Paralēli sociālo zinātņu pētnieku aprindās periodiski tiek popularizēta „kritiskās domāšanas attīstības” aktualitāte. Kritiskai domāšanai vajadzētu kļūt par garantu globālam nonkonformismam, tomēr pat tās definīcijas līmenī valda visai liela neskaidrība un abstrakcionisms, kas lieku reizi apliecina pesimistisko sociālo postmodernistu ideju par to, ka mūsdienu decentralizētajā sabiedrībā objektīvisms, racionālitate un loģiskums ir vien ilūzijas.

„Ceturtais varas” evolūcija un masu apziņas programmēšanas metodes mūsdienās

Kopš 19. gadsimta pirmajā pusē skotu publicists, rakstnieks, vēsturnieks un filozofs Tomass Karlails (*Thomas Carlyle*) un britu valstsvīrs, vēsturnieks un dzejnieks Tomass B. Makolejs (*Thomas Babington Macaulay*) sāka izmantot apzīmējumu „ceturtais vara” (*Fourth Estate*) gandrīz divus gadsimtus valdīja pārliecība, ka šis termins drīzāk ir alegorija. Turklāt par ceturto varu reizēm dēvē ne tikai presi. Angļu oriģinālversija par pirmajiem trim varas veidiem min muižniecību, garīdzniecību un vienkāršo tautu. Tātad sākotnēji „ceturtais vara” tika saistīta ar jauna sociālās stratifikācijas elementa ietekmi uz sabiedrību. Savukārt Itālijā pagājušā gadsimta sākumā terminu „ceturtais vara” (it. *Il quarto stato*) attiecināja uz proletariāta sarīkotajām manifestācijām un streikiem. Mūsdienās, šķiet, ir panākta vienprātība, ka „ceturtais vara” ir žurnālistikas ietekme uz masu apziņu.

Frenčs un Reivens (French, Raven, 1959: 150–167) nosauc 5 varas tipus: apbalvojuma (*reward power*), spaidu (*coercive power*), eksperta zināšanu (*expert power*), etalona (*referent power*) un normativitātes jeb leģitimitātes varas tips (*legitimate power*). Šie varas tipi ir attiecināti uz menedžeru darbības sfēru. Vēlākajās publikācijās daudzi pētnieki, tostarp Reivens un Kruglanskijs (Raven, Kruglanski, 1970: 69–109) ir norādījuši uz nepieciešamību šo tipoloģiju papildināt ar vēl vienu varas tipu – informatīvo varas tipu (*informational power*). Lai gan arī šajā gadījumā autori runā par subjektu (vadītāja un padotā) mijiedarbību menedžmenta sfērā, koncepciju, var piemērot arī sabiedrības makroanalīzē.

1967. gadā franču sociologs, viens no sociālā postmodernisma pīlāriem Ž. Deridā savā monogrāfijā „Grammatoloģija” raksta: „Nav nekā, izņemot tekstu.” („*Il n'y a pas de hors-texte.*”) (Деррида, 2000). Patiesībā tādā veidā tika atzīta daudzu sociālo pētnieku kapitulācija plašsaziņas līdzekļu intervences priekšā.

Pēdējo gadu laikā saistībā ar militārajiem konfliktiem Sīrijā un Ukrainā, sakarā ar attiecību pasliktināšanos starp pasaules lielvalstīm (galvenokārt starp Krieviju un ASV), kas nu jau tieši tiek apzīmēts kā jauns „aukstais karš”, par populāru terminu plašsaziņas līdzekļos kļūst „hibrīdkarš”. Reizēm gan rodas šaubas, vai visi žurnālistikā nodarbinātie saprot šī termina īsto nozīmi, jo daudzu žurnālistikas klišeju izcelsme bieži ir miglā tīta. Hibrīdkarš tradicionāli tiek definēts kā naidīgu darbību veids, kuru laikā pretinieks neizmanto klasisku iebrukumu cita teritorijā, bet pakļauj savu oponentu, izmantojot slepenas operācijas, diversijas, kiberuzbrukumus, kā arī nodrošinot atbalstu dumpiniekiem pretinieka teritorijā. Tostarp daudzi Krievijas valdībai un prezidentam lojālie mediji (piemēram, www.topwar.ru) uzstāj, ka precīzu hibrīdkara definīciju nezina neviens (!) un termins ticis izgudrots ASV, lai diskreditētu Krievijas militārās operācijas. Šobrīd nav nepieciešamības iedziļināties sarežģītajās starptautisko attiecību kolīzijās. Svarīgi, ka pēdējos gados īpašu vietu šajos hibrīdkaros iegūst tieši plašsaziņas līdzekļos izvietotā informācija. Informācijas pasniegšanas veids var būt noslīpēts līdz perfektumam, lai radītu vajadzīgo efektu, – tādā gadījumā runa ir par profesionālu polittehnologu līdzdalību šajos procesos. Tomēr arī tad, ja runa ir par informāciju, kas nav saistīta ar politiskiem vai militāriem konfliktiem, tās autentiskumu pārbaudīt mēdz būt ļoti grūti.

Pēdējo gadu laikā ir izdevies veikt nelielu mediju diskursanalīzi. Pētīti tika šādi plašsaziņas līdzekļi:

- radio: Radio1;
- televīzija: TV1, TV3, LNT, 1 Балтиский канал, РТР-Россия, НТВ-Мир, РЭН ТВ, RTVi, TVCi, Euronews.com, DW, CNN, BBC;
- Interneta resursi: Delfi.lv (ru), Tvnet.lv (ru), Apollo.lv (ru), Jauns.lv, newsru.com (il, ua – nesen tika slēgts), DW, CNN, BBC, facebook.com, odnoklasniki.ru

Tika skatīts gan medija saturs, gan komentāri. Visu analizēto minēto mediju saturu var nosacīti iedalīt vairākās kategorijās:

radio – ziņas, izglītojošie raidījumi, intervijas, ekspertu intervijas par aktuāliem jautājumiem, izklaides raidījumi;

televīzija – ziņas, izklaides raidījumi (t. sk. dažādi šovi, diferencējot sarunu šovus un izklaides šovus), izglītojošie raidījumi, autorprogrammas, mākslas filmas, seriāli, reklāmas interneta resursi – ziņas, izklaide, jaunumi zinātnē, reklāmas, komentāri.

Tā kā pieprasījums pēc preses izdevumiem katru gadu aizvien vairāk samazinās (piemēram, laikrakstu „Diena” ir problemātiski iegādāties vairākos galvaspilsētas mikrorajonos), preses izdevumi netika analizēti.

Par inspirācijas avotu un teorētisko bāzi plašsaziņas līdzekļu analīzē tika izmantota N. Čomska (angl. *Avram Noam Chomsky*) teorija par izplatītākajām metodēm masu apziņas programmēšanā. N. Čomskis nosauc plašāk izmantotās metodes (Chomsky, 2015.):

1. Pārslēgt uzmanību uz mazāk svarīgo:
 - noziegumi,
 - katastrofas,
 - teritoriālās (administratīvās) problēmas,
 - valodas problēmas,
 - mikroekonomiskā tematika.
2. Pašiem radīt problēmu un pašiem to atrisināt.
3. Pieradināt pie problēmām pakāpeniski.
4. Attālināt solījumu izpildi un dāvāt ticību.
5. Komunicēt ar sabiedrību kā ar bērniem.
6. Stimulēt emocijas, bremsēt domāšanu.
7. Kultivēt pelēcību, turēt neziņā.
8. Jūsmot par viduvējību.
9. Vairo personiskās vainas apziņu.
10. Zināt par cilvēkiem vairāk, nekā viņi paši par sevi zina.

Nedaudz detalizētāk par katru no šīm metodēm analizētajos plašsaziņas līdzekļos:

1. metode – pārslēgt uzmanību uz mazāk svarīgo: ļoti populāra visos aplūkotajos medijos, bet īpaši interneta ziņu portālos (Delfi.lv, Tvnet.lv, Jauns.lv, Apollo.lv). Sevišķi tas attiecas uz frustrāciju rosinošu informāciju par noziegumiem un katastrofām, pat, ja tas nekādā veidā neattiecas uz Latviju. Līdzīgi tiek aktualizēta teritoriālā problemātika (tas gan vairāk attiecas uz Latvijas un Krievijas medijiem). Kā izteiksmīgu piemēru var minēt Latgales kongresa simtgades popularizāciju Radio 1. Īpaši teritoriālajai problemātikai piemīt tendence aktualizēties pirms parlamenta un pašvaldību vēlēšanām. Tādā veidā daudzi politiķi demonstrē savas nesavtīgās rūpes par perifērijā notiekošo. Valodas problēmas risinājuma meklējumi sevišķi labi ir zināmi Latvijas mediju mērķauditorijai, taču jāatzīst, ka šīs problēmas aktualizācijai ir viļņveidīgs raksturs, kam arī ir saistība ar pirmsvēlēšanu retoriku. Runājot par mikroekonomisko tematiku, šoreiz varētu N. Čomskim vismaz daļēji nepiekrīst, jo daudziem vidējiem un mazajiem uzņēmējiem tā tieši otrādi varētu šķist hiperaktuāla.

2. metode – pašiem radīt problēmu un pašiem to atrisināt: kā vienu no šī brīža metodes aktuālākajiem piemēriem varētu minēt sacelto ažiotažu ap tā saucamo „kapu tramvaja projektu”. Runa ir par virtuālu problēmu radīšanu, propagandu un ekspluatāciju, kas atspoguļo noteiktu personu intereses (gandrīz vienmēr – mantiskās intereses).

3. metode – pieradināt pie problēmām pakāpeniski: šo metodi var salīdzināt ar saudzējošu terapiju šoka terapijas vietā. Tā mediju auditoriju „pieradina” pie nenovēršamās perspektīvas: uzņemt jaunus bēgļu simptomus, nodokļu paaugstināšanās, pensijas vecuma palielināšanās vai pat tradicionālās pensiju sistēmas sabrukuma – ar šādiem „biediem” medijos regulāri uzstājas Latvijas baņķieris Ģ. Rungainis. Visbeidzot viena no aktuālākajām

pēdējā laika problēmām, ar kuru cenšas samierināt Eiropas mediju auditoriju – nenovēršamā islamizācijas intervence.

4. metode – attālināt solījumu izpildi un dāvāt ticību: kārtējais izplatītais paņēmieni pirmsvēlēšanu kampaņās – apelēšana pie pārejošām finansiālām problēmām un ilūziju konstrukcija. Viens no traģiskākajiem piemēriem jaunāko laiku vēsturē – nacistiskās Vācijas revanšisma propaganda 20. gadsimta trīsdesmito gadu sākumā. Mūsdienās šo paņēmieni regulāri izmanto mobilo sakaru pakalpojumu sniedzēji, kuri, paaugstinot tarifus kā kompensāciju saviem klientiem uz laiku piedāvā dažādus bonusus.

5. metode – komunicēt ar sabiedrību kā ar bērniem: tipisks piemērs Latvijas mediju telpā – Radio1 ziņas „vieglajā valodā”. Nenoliedzami, ka šāda iniciatīva ir vērtējama kā humāna, ja runa ir par cilvēkiem ar uztveres problēmām, tomēr, vai šādā gadījumā neapstāv risks, ka arī citi klausītāji savā uztverē varētu ar laiku regresēt. Īpaši šī metode darbojas reklāmas un izklaides produktu jomā: tiek bremsēts racionāls kritiskums un vairotas primitīvas emocionālas reakcijas.

6. metode – stimulēt emocijas, bremzēt domāšanu: spilgts piemērs sarunu šovi, kuru režijā tiek ievērots augsts dalībnieku komunikācijas temps un kuru vadītāji prasmīgi provocē spēcīgu emociju izlādi. Jāsecina, ka objektīvs un korekts, taču emocionāli neitrāls materiāls nekad neizraisīs auditorijas rezonansi, kas ir nepieciešama reitinga celšanai.

7. metode – kultivēt pelēcību, turēt neziņā: runa šoreiz ir par t. s. „funkcionālā analfabētisma” izplatību attīstītajās valstīs. Pētījumi pierāda, ka it īpaši 20. gadsimta 90. gados dzimusī paaudze arvien vājāk ir spējīga uztvert lielus rakstītā teksta apjomus, daudzi nespēj aptvert elementāras abstrakti loģiskās likumsakarības, pazeminās vidējais verbālā IQ līmenis. Mediju gigantiem, uzskata N. Čomskis, tas ir izdevīgi. Šo fenomenu viņš dēvē par „valdošās elites kluso ieroci”. „Next” paaudzes interese arvien vairāk attālinās no humānām interesēm, tās aizstāj interese, kā vairāk nopelnīt.

8. metode – jūsmot par viduvējību: mediji popularizē viduvējību, reizēm pat glorificējot to. Kā piemēru var minēt Kardašjanu kultu vai skandalozo realitātes šovu Krievijas TV „Дом 2”. Mediji izmanto viduvējību tieksanos pēc popularitātes, tādā veidā lētā popularitāte kļūst par atdarināšanas etalonu citu viduvējību vidū.

9. metode – vairot personiskās vainas apziņu: apelēt pie personīgās vainas apziņas ir viltīgs, veikls un efektīvs paņēmieni. Kas ir vainīgs valsts ekonomiskajā atpalcībā? Paši! Jo paskatieties, kādi ir Igaunijas un Lietuvas rezultāti. Kāpēc tautieši netiecas atgriezties Tēvzemē? Tāpēc, ka MĒS šeit nespējam nodrošināt cilvēcīgus apstākļus. Kāpēc pie mums ir tik necilvēcīgi augsti nodokļi? Tāpēc, ka tieši mums ir visciniskākie un korumpētākie politiķi.

10. metode – zināt par cilvēkiem vairāk, nekā viņi paši par sevi zina: Manipulējot ar jaunākajiem atklājumiem zinātnē, mediji kontrolē auditorijas uztveri un domāšanu, diktējot „nepieciešamo” lēmumu pieņemšanu.

Analizējot minēto plašsaziņas līdzekļu saturu, var konstatēt, ka tiek izmantotas visas N. Čomska uzskaitītās metodes. Turklāt ne tikai ziņu raidījumos. Zīmīgi, piemēram, ir tas, ko TV kanāli piedāvā t. s. *prime-time* – no rīta, laika posmā no plkst. 6. 30 līdz plkst. 10. 00, pusdienlaikā no plkst. 12. 00 līdz plkst. 14. 00 un vakaros no plkst. 16. 00 līdz plkst. 21. 00. Rīta raidījumos ļoti dinamiskā tempā un uzsvērti emocionāli pozitīvā tonalitātē tradicionāli tiek piedāvāts informatīvais „mikslis”, kas sastāv gan no aktuālākajām ziņām, gan intervijām ar sabiedriski atpazīstamām personībām, gan izklaidējošiem elementiem. Laika

posms no plkst. 12. 00 līdz plkst. 14. 00 pārsvarā tiek raidīti seriāli. Savukārt pēc plkst. 16. 00, it īpaši pēc plkst. 19.00, ir programmēšanai pateicīgākais laiks: tiek raidīti sarunu šovi gandrīz vai histēriskā tonalitātē, asa sižeta seriāli, kas apelē pie skatītāja primitīvākajiem instinktiem, vai sentimentālas mīlas drāmas, kuru uzdevums ir relaksēt skatītāju pēc ikdienas spriedzes. Analizēto TV kanālu vidū ir vairāki izņēmumi – piemēram, euronews visu diennakti translē relatīvi objektīvas jaunākās ziņas par pasaulē notiekošo, izvairoties no aksioloģiskiem secinājumiem. Savukārt TV kanāls «ождь» pretendē uz rafinētas analītikas stilu, taču velti būtu cerēt, ka tas pievērsīs sev skatītāju vairākumu, konkurējot, piemēram, ar tādu kanālu kā РЭН ТВ, kurš, kā zināms, specializējas ezoterikas jomā. Kā kritiskās domāšanas paralizējošākos kanālus varētu minēt krievu ТНТ un CTC, tomēr, ņemot vērā to reitingus, jāsecina, ka kanālu pārraides atbilst skatītāju vēlmēm.

Populārākajos interneta ziņu portālos arī valda randomitātes princips. To redakcijas cenšas piesaistīt lietotājus ar sensacionāliem, taču vienlaikus pilnīgi nerelevantiem virsrakstiem. Aktuālas politiskas ziņas mijas ar dzeltenās preses cienīgām „sensācijām”, sporta aktualitātēm un uzmācīgu „uznirstošo reklāmu”. Savukārt sociālo tīklu saturs lielākoties ir atkarīgs no apstiprināto virtuālo draugu interešu un uzskatu jomas un var variēties, piemēram, no klajas monarhisma propagandas līdz karojošam anarhismam vai konservatīvam akadēmismam. Lielāko sociālo tīklu administratori ir rezervējuši sev tiesības izvietoto informāciju filtrēt, dzēst un tās autorus bloķēt, taču ne vienmēr ir viegli neitralizēt tādu rafinētu sociālās provokācijas vai ietekmes formu kā trollings. Termins „trollings” ir cēlies no interneta slenga un sākotnēji nav bijis saistīts ar zinātnisko diskursu. Kā parādību internetā to pirmo reizi 1992. gadā apraksta „Oksfordas angļu valodas vārdnīca”. Vienā gadījumā trollinga mērķis var būt ziņu vai tēmu postmoderācija jeb dekonstrukciju sērija. Interneta slengā to dēvē par „fleimu” (no angl. *flame* – uguns, liesma) – nebeidzamu pārpublikāciju sēriju, kuras rezultātā sākotnējā informācija tiek ekstremāli falsificēta. Citā gadījumā – trollings nozīmē bezmērķīgu konfrontāciju un tiek dēvēts par „holivaru” (no angl. *holy war* – svētais karš). Tādā veidā, piemēram, tiek stimulēta ksenofobija un homofobija. „Holivars” parasti neizmanto vienotu informācijas avotu, bet inspirējas no masu noskaņojuma. Ir novērots, ka „fleims” ar „holivaru” var apvienoties – piemēram, atsevišķu personību spontāns trolling var apaugt ar sazvērestību teorijām. Un tieši otrādi – sākotnēji bezpersoniski tiražēta trollinga kampaņa var vērsties pret konkrētiem sabiedrības indivīdiem. Trollinga izplatītākās metodes – apmāns, diskreditācija, kūdīšana, konfliktu provocēšana, nomelnošana.

Akadēmiskajā literatūrā trollinga fenomenu pirmo reizi 1996. gadā aprakstīja amerikāņu mediju eksperte Dž. Donata (*Judith Donath*). Savos pētījumos viņa atklāja, ka trollings negatīvi ietekmē uzticību plašsaziņas līdzekļiem, veicina ksenofobiju un sazvērestības teoriju izplatību (Уитни Филипс, 2016: 34).

Izplatītākās trollinga platformas – forumi, internetkonferences, sociālie tīkli, portāli un čati. Izsekot trollinga autoru ir sarežģīti, jo katrs interneta lietotājs, veidojot savu profilu, var formēt savu virtuālo identitāti, kam ar realitāti ir maz kopīga. Piemēram, ziņu portālos daudz vairāk ir anonīmo komentētāju, nekā reģistrēto. Taču arī t. s. „reģistrētais komentētājs” reti atklās par sevi visu informāciju. „Internettrollings” var iedalīt četrās kategorijās. Pirmā – „trolli” individuālisti; no psiholoģiskā viedokļa tie ir indivīdi ar nopietnām personiskām problēmām. Viņu psiholoģisko portretu raksturo nepilnvērtības izjūta, slēpta agresivitāte, zems intelekta un

emocionālās inteliģences līmenis. Otrā intertroļļu kategorija – interneta lietotāji ar vāji attīstītu kritiskās domāšanas prasmi, bet augstu sociālās aktivitātes pakāpi. Viņi steidzas operatīvi un emocionāli reaģēt uz informāciju internetā, nepārbaudot tās patiesumu. Viņi neapzināti veicina „profesionālo troļļu” mērķa sasniegšanu, propagandējot „vajadzīgās idejas” un noskaņojumu. Trešā kategorija – apmācītie, „profesionālie” troļļi, kurus pēdējā laikā plaši izmanto PR-tehnoloģijas politikas un biznesa sfērā. Speciālos centros diennakts režīmā darbojas „veb-brigādes”, kuras sastāv no kopiraiteriem un dažādu kategoriju komentatoriem (ar svešavalodu zināšanām vai bez). Vidējā 12 stundu maiņā, kā pavēstīja medijiem viena no „Kremla troļļu fabrikas” (oficiālais nosaukums SIA ”Internetpētījumi”) bijušajām līdzstrādniecēm Ludmila Savčuka, bija jāuzraksta 135 komentāri, katrs 200 zīmju apjomā. Katras maiņas sākumā angažētajiem komentatoriem tiek norādīts, uz kuru informāciju un kādā stilistikā ir jāreaģē. Ceturto kategoriju pārstāv „troļļu” vadība – mediju un polittehnoloģijas augstākā līmeņa profesionāļi.

Lai, analizējot komentārus, varētu atpazīt trollingu, var izmantot t. s. „Grema piramīdu”. 2008. gadā amerikāņu uzņēmējs, esejists un progammētājs P. Grems (*Paul Graham*) izveidoja argumentu hierarhijas koncepciju. Lai gan „piramīda” ilustrē oponentu uzvedību reālā strīdā, pieeja, šķiet, ir izmantojama arī virtuālu diskusiju analīzei (Graham, 2008).

Piramīda ir 7 pakāpes. Aplūkosim, sākot ar zemāko:

1. Lamas, tieši apvainojumi – neattiecas uz lietu, komentators pat necenšas pierādīt, ka Jums nav taisnības, viņš vienkārši trako. „Tu vienkārši esi kretīns (debils, idiots utt.)” Interneta vidē šādi komentāri ir drīzāk raksturīgi emocionāli nelīdzsvarotiem indivīdiem ar zemu emocionālās inteliģences un intelekta līmeni. Tomēr šādas reakcijas var izraisīt lavīnveidīgu turpinājumu.

2. Autora kategoriska diskreditācija ar nolūku panākt, lai tas taisnotos – „Slima suņa murgi!”; „Kaut ko tādu ir spējīgs uzrakstīt vienīgi urla (krievs, ebrejs, melnais, komunist utt.)” Šis ir tiešs mēģinājums diskreditēt oponentu un provocēt citus diskusijas dalībniekus uz analogiskām reakcijām, jo šāds stils izslēdz racionāla dialoga iespēju.

3. Pretenzijas pret toni – „Atkal paspīdēja ar savu erudīciju!”; „Tēlo pašu gudrāko?!” Profesionāls trollis šādu primitīvu formātu, šķiet, nekad neizmanto.

4. Kašķa meklēšana – iemesls strīdam: oponents izmanto kategorisku kontrargumentu, kaut gan nav konkrētu pierādījumu, tāpēc tiek izmantots presings. „Es vēlreiz atkārtuju – tās ir pilnīgas muļķības. To katrs zina. Es pat atsakos diskutēt par šo tēmu.” Līdzīgi kā iepriekšējā gadījumā, šādi reaģējot, grūti ir ietekmēt citu domāšanu, taču domubiedru vidū šāda reakcija var izraisīt pozitīvu rezonansi.

5. Kontrarguments – apelēšana pie reālas autoritātes vai eksperta uzskatiem, citātu un konkrētu fakti minēšana. „Es gribētu atgādināt, ka zinātnieks tāds un tāds ir pierādījis, ka...” „Atcerieties, ka saskaņā ar reālo statistiku patiesā situācija ir atšķirīga!” „Pēdējās publikācijās bija izklāstīts pavisam cits viedoklis – lasiet tur un tur.” Atgriezoties pie Ž. Deridā citāta par to, ka nekas neeksistē ārpus teksta, minētais paņēmiens ir rafinēts, jo atsauce uz autoritātēm, zinātniskajiem atklājumiem, pētījumiem varētu būt fikcija.

6. Atspēkojums pēc būtības – izvērsta kontrargumentācija, izmantojot gan faktus, gan loģiskus pierādījumus, gan, analizējot neprecizitātes oponenta uzskatos. „Iepriekšējais komentators rakstīja (citāts), es gribētu iebilst... atgādināt... Tomēr autoram ir daļēja taisnība

tādā ziņā, ka...” Ja aiz šādām diskusijām slēpjas trollings, jāatzīst, ka tas varētu atbilst apziņas programmēšanas augstākajam līmenim, jo nepieciešama spēja meistarīgi manipulēt gan ar patiesu, gan fiktīvu informāciju.

7. Atspēkojums tīrā veidā – diskusija, kuru iniciē viena tēma, taču tās gaitā komentatori secīgi pāriet pie arvien jaunām tēmām, bieži vien aizmirstot par sarunas sākotnējo iemeslu un beidzot ar eksistenciālu vai globālu parādību, procesu vai notikumu analīzi. Parasti minimums emociju (tomēr tās nevar izslēgt). Diskusijas formāts – apmaiņa ar pasaules uzskatiem un dzīves pieredzi. Identificēt trollingu šajā gadījumā būs ārkārtīgi sarežģīti. Šāds diskusiju formāts ir pieņemts zinātniskos forumos, kur provokatori tiek atpazīti un izolēti visai ātri.

Kritiskās domāšanas attīstības perspektīvas

Kopš plānveidīga ietekme uz masu apziņu, izmantojot plašsaziņas līdzekļus un speciālas metodes, ir kļuvusi par neapstrīdamu faktu, aktualizējas jautājums – kā un vai ir iespējams izveidot noturīgu rezistenci pret šāda veida manipulācijām. Vairākus gadus populārzinātniskās psiholoģijas literatūrā tika aktīvi propagandēta t. s. „pozitīvās domāšanas” ideja. Konceptija balansēja uz ezotērikas robežas, lai gan tās adepti savos sacerējumos aktīvi atsauca uz pozitīvās psiholoģijas pārstāvjiem – M. Seligmanu, M. Fordisu. Pozitīvās domāšanas koncepta pamatideja – pozitīvai domāšanai ir jāveicina personības apzināta pilnveide, kā populārākās metodes tiek piedāvātas afirmācija⁶³ un meditatīvā vizualizācija⁶⁴. Minētās metodes no zinātniskā viedokļa šķiet visai primitīvas un neefektīvas, tomēr šo pieeju arī šobrīd izmanto daudzi personības izaugsmes treneri. Šāda tipa pašizaugsmes grupām, semināriem un treniņiem neapšaubāmi ir sava mērķauditorija, tomēr, ja arī plānotais mērķis (piemēram, atbrīvošanās no traumējošām atmiņām) pēc dalības šādās nodarbībās šķiet sasniegts, visai bieži efekts ir īslaicīgs, un rodas vēlēšanās atgriezties pie izaugsmes trenera un grupas dalībniekiem. Tādejādi dalībniekam veidojas ļoti nevēlama atkarība no destruktīvas psihoterapijas, kas savukārt nodrošina regulāru peļņu šo nodarbību/ konsultāciju organizatoriem, kas ir pretrunā gan ar psihologa, gan psihoterapeita ētiku. Protestējot pret šādu metožu izmantošanu, pret to, ka „pozitīvā domāšana” atsauca uz humānistiski orientēto psiholoģiju kā metodoloģisko pamatu savām tehnikām, tradicionāli (jeb konservatīvi) orientētie psihologi pēdējos gados arvien biežāk runā par to, ka ir pienācis pēdējais laiks, lai veicinātu **kritiskās domāšanas** attīstību. Kritiskās domāšanas galvenais uzdevums – kļūt par objektīvu, racionālu, loģisku filtru jebkuras informācijas uztverē. Plašsaziņas līdzekļu intensīvās ietekmes, it īpaši trollinga apstākļos, šis domāšanas veids kļūst aktuāls. Tomēr jāatzīst, ka, caurskatot dažādus avotus, pagaidām nav izdevies atrast nevienu kritiskās domāšanas definīciju, kuru atbilstu zinātniska termina definīcijas kritērijiem. Turklāt atsevišķos gadījumos kritisko domāšanu raksturojošie komponenti varēti tikt arī piemēroti pozitīvās domāšanas definīcijai. Tātad kritiskā domāšana ir:

- 1) „domāšana par domāšanu”;
- 2) saprātīga refleksiīva domāšana;

⁶³ Afirmācija - pozitīvs apgalvojums, ko atkārto vairākkārtīgi, lai nomainītu negatīvos uzskatus uz jauniem – pozitīviem. Daudzas reizes atkārtojot afirmācijas, zemapziņa šos apgalvojumus sāk uztvert kā patiesību un tas dod iespēju veidot tādu dzīvi, kādu mēs vēlamies.

⁶⁴ Meditatīvā vizualizācija – vēlamo sasniedzamo mērķu vizualizācija meditācijas laikā.

- 3) informācijas analīzes intelektuāli strukturēts process; konceptualizācija, rezultātu praktiska izmantošana un informācijas sintezēšana;
- 4) pieredzes un komunikācijas izmantošana racionāli loģisku secinājumu veikšanai;
- 5) skepticisms;
- 6) pašdisciplīna;
- 7) nonkonformisms;
- 8) loģiskums utt.

Pie minētajiem kritērijiem jāpievieno empīrisma un operacionalizācijas principa ievērošanu izziņas procesā. Rodas jautājums, vai metafiziski orientēts indivīds, uztverot informāciju, izdarot secinājumus un pieņemot lēmumus, neapgalvotu, ka orientējas uz tādiem pašiem principiem? Principiālākā atšķirība starp kritisko un nekritisko domāšanu iespējams bāzējas vienā no galvenajām kognitīvajām paradigmām – „ticēt” vai „šaubīties”. Interesanta šķiet R. Pola piedāvātais kritiskās domāšanas iedalījums – tiek diferencētā **vājā** un **spēcīgā kritiskā domāšana**. **Vājā kritiskā domāšana** ir augsti kvalificētiem taču egocentrētiem pseidointelektuāļiem, kuru darbības mērķi bieži ir nēetiski un vērsti tikai uz personiskā labuma gūšanu. **Spēcīgu kritisku domātāju** raksturo vēlme izprast problēmas būtību bez savtīgām interesēm.

Atgriežoties pie iepriekš citētās Ž. Deridā frāzes, ka nekas neeksistē ārpus teksta, loģisks šķiet jautājums – kāda ir kritiskās domāšanas konkurētspēja mūsdienu kognitīvajos procesos? Spēja kritiski filtrēt informāciju ir ļoti nozīmīga politikas, zinātnes un biznesa jomās, kur visaktīvāk tiek izmantotas iepriekš analizētās masu apziņas programmēšanas metodes. Jāņem vērā, ka lielākā daļa no 20. gadsimta deviņdesmitajos gados dzimušās paaudzes būs pazīstami ar realitāti, par kuru viņus informē virtuālā vide. Visskeptiskākie ir postmodernisma sociologi, kuri, raksturojot mūsdienu uztveres specifiku, koncentrējas uz 4 pamatpostulātiem:

- defundamentālisms – reliģisku, filozofisku, ētisku un sociālu teoriju dekonstrukcija;
- hipernaratīvu nāve – uzticības zudums zināšanām, kas iepriekš tika uzskatītas par patiesību pēdējā instancē;
- fragmentārisms – tendence, uztverot informāciju, neradīt apziņā kopskata ainu, bet koncentrēt uzmanību uz atsevišķām, savstarpēji nesaistītām detaļām;
- konstruktīvisms – no iepriekš minētajām detaļām sintezēt jaunu teoriju, koncepciju, pasaules uzskatu.

Neskatoties uz postmodernismam piemītošo „intelektuālo nihilismu, sociālo skepticismu, politisko cinismu” (M. Kastells), kā arī pesimismu, fatālismu un sociālo prognožu deficītu, tā arsenālā ir metode, kas varētu kļūt par vienu no instrumentiem kritiskās domāšanas veicināšanā:

Dekonstrukcija – tekstoloģiskas izpētes metode, kuras pamatā ir nolūks atklāt teksta pretrunīgumu un konstatēt tajā slēpto jēgu („pēdu pēdas”). Valodā izmantojamie stereotipi ir daudznozīmīgi un to interpretācija var būt bezgalīga.

Tostarp arī šīs metodes izmantojums negarantē no surogātinformācijas sterilu vidi.

Avoti un literatūra

1. French J. R. P., Raven, B. H. (1959). The Bases of Social Power. In Studies in Social Power, D. Cartwright, Ed., pp. 150–167.

2. **Raven, B. H., Kruglanski, A. W.**(1970). Conflict and power. //The structure of conflict /Ed. by P. G. Swingle. N.Y.: Academic Press, 1970. P. 69–109.
3. **Филиппс, У.** (2016). Нельзя просто так взять и выпустить книгу про троллинг. Москва: Альпина Паблишер, 300 с.
4. **Деррида, Ж.** (2000). О грамματοлогии. Москва: Ad Marginem, 512 с.
5. **Хомский, Н.** (2015). Создавая будущее: Оккупации, вторжения, имперское мышление и стабильность. Москва: Альпина нон-фикшн, 316 с.
6. **Graham, P.** How to Disagree. Pieejams: <http://www.paulgraham.com/disagree.html>

BŪVNICĪBAS POSMI – PAMATS IEINTERESĒTO PERSONU TIESĪBU UN PIENĀKUMU REALIZĀCIJAI

CONSTRUCTION STAGES (PHASES)

Summary

Having analysed the term of construction, in this report the meaning of the construction stages (phases) is described. The personal goal of the construction process is to initiate, implement and to complete the construction and to put into operation the object built in accordance with the intended use. For each participant of the construction process and persons concerned (neighbours, environmental organisations), it is important to know their rights and obligations during each stage of the construction process. Therefore, a clear definition of the public process stages and the description of the activities to be performed in each stage shall be regarded as a substantial necessity for arranging the construction process. It is proposed to divide the construction public process into the following phases: development of a construction design; submission and reviewing of the construction design; issuance of the building permit, execution the building permit, including execution of the construction design and execution of the preparation of the construction design and construction execution, execution of the construction works preparation; performance of the construction works; building commissioning; building operation.

Keywords: construction public process, building stages.

Atslēgas vārdi: būvniecības publiskais process, būvniecības posmi.

Anotācija

Personas mērķis būvniecības procesā ir uzsākt, īstenot, pabeigt būvdarbus un ekspluatēt uzcelto objektu atbilstoši paredzētajam pielietojumam. Katram būvniecības procesa dalībniekam un ieinteresētajām personām (kaimiņiem, vides organizācijām) ir svarīgi zināt savas tiesības un pienākumus katrā no būvniecības procesa posmiem. Tāpēc skaidra būvniecības procesa posmu definēšana un tajā veicamo darbību apraksts ir atzīstami par būvniecības procesa sakārtošanas būtisku nepieciešamību.

Kopš Būvniecības likuma spēkā stāšanās 2014. gada 1. oktobrī pētījumi par būvniecības procesa posmiem nav veikti. Tāpēc, pamatojoties uz būvniecības normatīvo aktu, tiesību doktrīnas un judikatūras analīzi, izmantojot gramatisko, sistēmisko un analītisko metodi, tiks piedāvāts būvniecības publiskā procesa iespējamais dalījums posmos.

Būvniecība ir visu veidu projektēšana un būvdarbi (Būvniecības likums, 2013). Terminam „būvniecība” ir vairāki skaidrojumi, kas saistoši citās valstīs. Piemēram, veids, kādā kaut kas tiek veidots; process, akts vai process būvējot (Your Dictionary, 2017). Atrodams viedoklis, ka termins „būvniecība” ietver mājas, ofisu, veikalu dambju, tiltu, lidlauku uzcelšanu, labošanu, nojaukšanu un citus būvdarbus (Murdoch, 2001: 2.). Igaunijas Būvniecības likums (Building Code, 2015) paredz, ka celtniecības darbi nozīmē rīcību, kad cilvēka darbību rezultātā, radīti objekti, kuri ir pievienoti vai balstās uz zemes un kuru izmantošanas nolūki, mērķi, lietošanas veids vai izturība padara to atšķirīgu no citiem jau esošiem objektiem.

No minēto terminu definīcijām izriet, ka par būvniecību atzīstamas darbības un procesi, kas tiek veikti no projektēšanas līdz objekta pieņemšanai ekspluatācijā. Tomēr arī šāda definīcija nebūtu visaptveroša, jo līdz projektēšanas darbu uzsākšanai notiek teritorijas plānošanas darbības (piemēram, lokālplānojumu un detālplānojumu izstrāde). Bez tam lokālplānojumu vietējā pašvaldība izstrādā pēc savas iniciatīvas un izmanto par pamatu turpmākai plānošanai un būvprojektēšanai. Savukārt detālplānojuma izstrādi noteiktā apjomā var apvienot ar būvprojektēšanu. Padziļināti būtu pētāms, vai lokālplānošana un detālplānošana arī kļūst par būvniecības procesa sastāvdaļu.

Ja raugās no Būvniecības likuma viedokļa, tad secināms, ka būvniecības process var turpināties arī pēc ēkas pieņemšanas ekspluatācijā, jo būvniecības likums paredz, ka ekspluatācijā pieņemtu ēku drošumu kontrolē būvinspektori, bet īpašniekam ir pienākums visā būves ekspluatācijas laikā nodrošināt būves mehānisko stiprību un stabilitāti, ugunsdrošību, higiēnu, nekaitīgumu, un vides aizsardzību, lietošanas drošību un vides pieejamību, akustiku (aizsardzību pret trokšņiem), energoefektivitāti, ilgtspējīgu dabas resursu izmantošanu. Bez tam tiek īstenoti remontu, cita veida pārmaiņas objektos. Tātad termins „būvniecība” saistāms ar aktīvām darbībām – sākot no plānošanas, projektēšanas, būvdarbu veikšanas, ekspluatācijas.

Tātad būvniecība ir cieši saistīta ar teritorijas plānošanu, vides aizsardzību, dabas resursu saglabāšanu un racionālu izmantošanu, reģionālās attīstības plānošanu, būvniecības un mājokļu attīstības politiku, transporta infrastruktūras izveidošanu. Bez tam būvniecības tiesiskajam regulējumam jāizpilda arī kaimiņu tiesības aizsargājošu funkciju. Tāpēc, lai nodrošinātu savas administratīvās teritorijas būvniecības procesa tiesiskumu, pašvaldības izveido būvvaldes (Par pašvaldībām, 1994).

Būvniecības ieceres izvērtējumā un turpmākajā būvniecības procesā valsts pārvaldes un pašvaldības institūcijām kopīgi jānodrošina nosaukto interešu aizsardzība un saglabāšana.

Būvniecības process ir īpatnējs administratīvais process, kurā, pieņemot lēmumu par būvniecības ieceres atbalstīšanu, tad pakāpeniski izpildot nosacījumus, personai tiek piešķirtas tiesības būvēt konkrētu būvi. Gan no Būvniecības likuma, gan Vispārīgajiem būvnoteikumiem kopumā secināms, ka būvatļauja ir galīgais iestādes lēmums, tātad apliecinājums, ka būvniecība ir īstenojama atbilstoši akceptētajam būvprojektam.

No regulējuma kopumā ir secināms, ka būvniecības procesa pakāpeniskums ir tieši vērsts uz to, lai pirms būvatļaujas izdošanas noskaidrotu visus iespējamus ierobežojumus un šķēršļus būvniecībai. Pretēji šā procesa loģikai būtu atlikt kāda būvniecības priekšnoteikuma noskaidrošanu uz laiku pēc būvatļaujas izdošanas. (Augstākās tiesas 2011. gada 21. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-406/2011, 2011).

Lai uzlabotu būvniecības procesa tiesisko regulējumu, jānostiprina vienota izpratne par būvniecības publiskajām procedūrām, to efektīvu norisi un kontroli, ko nodrošina neliels valsts un pašvaldību institūcijās iegūstamais saskaņojumu skaits un īss lēmumu apstiprināšanas cikls. Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinumā par „Būvniecības nozares attīstību Eiropā” (Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par tematu „Būvniecības nozares attīstība Eiropā”, 2009) atrodama pamatota atziņa, ka būvniecības nozares attīstību vairāk par citiem faktoriem ietekmēs kompetento iestāžu spēja attīstīt optimālu tiesisko regulējumu, kas savukārt prasa meklēt iespējas pilnveidot būvniecības tiesisko regulējumu.

Neatkarīgi no lieluma un nozīmes katrs projekts ir saistīts ar risku finanšu, drošības, vides un citos aspektos. Lai minētos riskus mazinātu un panāktu maksimāli efektīvus risinājumus,

starptautiski pieņemtajā praksē projektēšana un būvniecības process tiek iedalīts vairākos secīgos, pašpietiekamos un neatkarīgos posmos. Balstoties uz būvniecības termina komplekso skaidrojumu, ir izdalāmi būvniecības posmi (stadijas). Ekonomikas ministrija, par būvniecības nozari atbildīgā ministrija, kā būvniecības procesa posmus izdala: būvniecības ieceres stadiju, būvatļaujas izdošanas stadiju, būvdarbu stadija, nodošanas ekspluatācijā stadiju. Jāatzīst, ka šāds dalījums nav atzīstams par pilnīgu. Tāpēc tiks piedāvāts paplašināts skatījums uz iespējamo būvniecības dalījumu posmos (stadijās).

Kā pirmais posms – būvniecības ieceres izstrāde. Atbilstoši Vispārīgo būvnoteikumu 3. punktam būvniecības ierosināšanas tiesības piemīt, pirmkārt, zemes vai būves īpašniekam vai, ja tāda nav, – tiesiskajam valdītājam (arī publiskas personas zemes vai būves tiesiskajam valdītājam) vai lietotājam, kuram ar līgumu noteiktas tiesības būvēt, otrkārt, pašvaldībai, ja tā sakārto vai nojauc būvi, kas kļuvusi bīstama un rada apdraudējumu cilvēku drošībai, vai nojauc patvaļīgās būvniecības objektu, treškārt, enerģētikas un elektronisko sakaru reglamentējošajos normatīvajos aktos noteiktajos gadījumos – energoapgādes komersantiem un elektronisko sakaru komersantam. (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014). Tātad minētajām personām sadarbībā ar būvprojekta izstrādātāju un vietējo pašvaldību jāiegūst atbildes uz vairākiem būtiskiem jautājumiem, pirmkārt, vai iecerētā būvniecība vispār ir pieļaujama konkrētajā vietā, proti, vai atbilst vietējās pašvaldības teritorijas plānojumam, vai ir pieļaujama, raugoties no tehniskajām un tehnoloģiskajām iespējām, piemēram, ģeoloģiskās izpētes. Iespējams, šajā stadijā jāveic būvniecības ieceres publiskā apspriešana, ietekmes uz vidi novērtēšana, detālplānošana.

Nevar piekrist, ka detālplānojums tiek izstrādāts vienīgi teritoriālā plānojuma vajadzībām (Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 12. marta spriedums lietā Nr.A42147904, 2008), nevis tāpēc, lai tiktu īstenota kāda būvniecības iecere. No Būvniecības likuma 14. panta piektās daļas nosacījumiem tieši izriet, ka, piemēram, lēmumu par ierosinātā objekta būvniecībai nav nepieciešama publiskā apspriešana, ja ir spēkā esošs detālplānojums.

Svarīgi, ka, iesniedzot būvvaldē būvniecības ieceres iesniegumu un citus normatīvajos aktos noteiktus dokumentus, būvniecības ieceres īstenotājam jau ir jāzina, ka konkrētas funkcijas un apjoma būves būvniecība iecerētajā vietā nav pretrunā ar teritorijas plānošanas un citām prasībām. Būvniecības likums neparedz šādas informācijas iegūšanas procedūru, to iespējams realizēt, pieprasot uzziņu no būvvaldes. Pie tam iesniedzamās dokumentācijas apmērs jāsaista arī ar būvniecības veidu, piemēram, jaunu būvniecību, būves novietošanu, atjaunošanu, restaurāciju, pārbūvi, nojaukšanu, lietošanas veida maiņu bez pārbūves, publiskas ēkas vienkāršotu nojaukšanu, vienkāršotu ēkas fasādes atjaunošanu, konservāciju.

Tāpēc, pamatojoties uz Administratīvā procesa likuma 98. panta pirmo daļu (Administratīvā procesa likums, 2004), būvniecības ieceres sagatavotājam ir tiesības saņemt uzziņu par savām tiesībām konkrētajā tiesiskajā situācijā. Uzziņa ir veids, kā persona, pirms vēl valsts nav nodibinājusi publiski tiesiskās attiecības administratīvā akta veidā, var uzzināt kompetentās iestādes viedokli attiecīgajā jautājumā (Augstākās tiesas spriedums SKA-34/2008; SKA-629/2011), piemēram, kā konkrētajos apstākļos ir tulkojamas tiesību normas attiecībā uz teritorijas plānojumu piemērošanu. Šīs tiesības īstenošanas rezultātā persona var plānot savu rīcību, nebaidoties, vai pati ir pareizi sapratusi tiesību normas. Tā kā tiesības saņemt uzziņu attiecināmas arī uz nākotnē vērstu situāciju, proti, nākotnē iespējamu būvniecības administratīvo procesu, persona var lūgt skaidrojumu par tās tiesībām konkrēta objekta būvniecības iespēju sakarā.

Par otro posmu atzīstama būvniecības ieceres iesniegšana izskatīšanai. Ar būvniecības pieteikuma iesniegšanu būvvaldē sākas būvniecības administratīvais process. Būvvaldes kompetencē ir pārbaudīt, vai pieteikumā norādītā būvniecība ir iespējama un atbilst iepriekš minētajiem nosacījumiem.

Būvju iedalījums atkarībā no būvniecības sarežģītības un iespējamās ietekmes uz vidi trīs grupās ir saistāms ar dokumentācijas daudzumu, kas nepieciešams konkrētajai būvniecības iecerei.

Nemot vērā būves sarežģītību, ir izdalāmi trīs pamatrisinājumi atļaujas būvēt iegūšanai. Pirmkārt, būvatļaujas izdošana vai atteikums izdot būvatļauju, otrkārt, akcepts apliecinājuma kartē vai atteikums izdarīt atzīmi apliecinājuma kartē, treškārt, atzīme būvniecības ieceres paskaidrojuma rakstā vai atteikums izdarīt atzīmi.

Piemēram, ierosinot otrās vai trešās grupas ēkas jaunu būvniecību, būvvaldē iesniedz būvniecības iesniegumu un būvprojektu minimālā sastāvā. Bez tam, ja paredzēta būvniecība un/vai nodošana ekspluatācijā pa būves kārtām, norāda konkrētu sadalījumu pa būvniecības kārtām, kārtu robežas un secību. Būvniecības ieceres dokumentācija ir raksturojama kā dokumentu kopums, kas satur grafiskos dokumentus, teksta dokumentus, aprēķinus, kā arī citu informāciju par būvniecības ieceri. Savukārt ar būvprojektu minimālā sastāvā, tajā skaitā, grafisko un teksta dokumentu kopumu ir jāatbilsto būves pamatideja, kas sevī ietver būves apjomu, novietojumu un būves lietošanas veidu. Minētā informācija vērtējama kā minimālais ziņu daudzums, lai būvvaldei būtu iespējams mēneša laikā izlemt par būvatļaujas izdošanu vai atteikumu izdot būvatļauju. Šajā stadijā būvvaldei jāpieņem arī lēmums, vai būvniecības iecerei jāriko publiskā apspriešana vai nē.

Būvniecības publiskajā procesā personu līdzdalība, kas izpaužas publiskās apspriešanas veidā, paredzēta Būvniecības likumā (Būvniecības likums, 2013) gadījumos, ja blakus dzīvojamai vai publiskai apbūvei ir ierosināta tāda objekta būvniecība, kurš var radīt būtisku ietekmi (smaku, troksni, vibrāciju vai cita veida piesārņojumu), bet kuram nav piemērots ietekmes uz vidi novērtējums. Bez tam pašvaldībām ir dota rīcības brīvība saistošajos noteikumos paredzēt citus gadījumus, kad rīkojama publiskā apspriešana. Piemēram, Dagdas novada saistošajos noteikumos noteikts, ka publiskās apspriešanas procedūru rīko, ja pašvaldības administratīvā teritorijā ārpus meža paredzēta koku ciršana sabiedrībai nozīmīgos gadījumos – veicot jaunu būvniecību. (Par koku ciršanu ārpus meža Dagdas novada pašvaldības administratīvajā teritorijā, 2013)

Atbalstāms, ka pašvaldības sniedz skaidrojumus būvniecības iesnieguma veidlapu nepieciešamajiem pielikumiem, piemēram, īpašuma, valdījuma vai lietojuma tiesību apliecinājoši dokumenti; būvniecības ierosinātāja pilnvara, ja ieceres dokumentācijas iesniedzējam nav īpašuma, valdījuma vai lietojuma tiesību; būvprojekts minimālā sastāvā; ja būvniecība paredzēta mežā, zemes robežu plāns ar iezīmētām būvniecībai paredzētās atmežojamās meža zemes robežām un atmežojamās meža zemes skici, kas sagatavota atbilstoši normatīvajiem aktiem par koku ciršanu mežā; ēkas vai telpu grupas tehniskās apsekošanas atzinums; saskaņojumi ar personām; saskaņojumi ar institūcijām; tehniskie vai īpašie noteikumi; citi dokumenti (Būvatļaujas ar nosacījumiem izdošana ēkām, 2017.)

Trešais posms – būvatļaujas izsniegšana. Atkarībā no plānotās būves sarežģītības pakāpes un ietekmes uz vidi, būvatļauja tiek izdota ar nosacījumiem. Nosacījumi ietver:

1) prasības būvprojektēšanai un nepieciešamos saskaņojumus, kā arī 2) prasības būvdarbu uzsākšanai – tātad administratīvais akts ar nosacījumiem.

Būtiski apsvērumi, kas būvatļaujas saņēmējam jāņem vērā, ir maksimālais projektēšanas nosacījumu izpildes termiņš: otrās grupas būvēm tas ir divi gadi; trešās grupas būvēm – četri gadi. (Vispārīgie būvnoteikumi, 2014.) Ja izpildīti visi projektēšanas nosacījumi, būvvalde piecpadsmit darba dienu laikā akceptē būvprojektu, izdarot būvatļaujā atzīmi par projektēšanas nosacījumu izpildi (Ēku būvnoteikumi, 2014). Saskaņā ar Ēku būvnoteikumu 56. punktu būvdarbu uzsākšanas nosacījumi jāizpilda divu gadu laikā.

Būvatļaujas izsniegšana saistāma ar sabiedrības informēšanu, lai gan – šādai informēšanai ir tikai informatīvs raksturs. Tāpēc pašvaldības noteiktās institūcijas vai amatpersonas paziņojums sabiedrībai ir darbība ar juridisku nozīmi, jo, publicējot paziņojumu pašvaldības mājaslapā internetā un būvniecības informācijas sistēmā, triju darba dienu laikā no lēmuma pieņemšanas dienas ir veids, kā sabiedrība var izmantot savas tiesības uz pieņemtā lēmuma apstrīdēšanu. Lēmums attiecībā uz citām personām uzskatāms par paziņotu ar brīdi, kad tas stāties spēkā. (Paziņošanas likums), savukārt būvatļauja stājas spēkā ar brīdi, kad paziņots adresātam).

Latvijā būvniecība ar atsevišķiem izņēmumiem var notikt atļaujas kārtībā. Atļauju sistēma kalpo, lai kontrolētu iecerētās darbības. Tās uzdevums ir savlaicīgi nodrošināt, lai būvniecība atbilstu publisko tiesību normām, jo pirms atļaujas izsniegšanas šīs darbības ir aizliegtas (Paine, 2002: 144). Atļauja aizliegumu atceļ, tāpēc Būvniecības likumā ir noteikti priekšnosacījumi, kuri jāizpilda, lai atļauju saņemtu un varētu uzsākt tās izpildi. Vācijā (atšķirībā no Latvijas) likumā izteiktais vispārīgais aizliegums atsevišķos gadījumos pieļauj atļaujas izsniegšanas iespēju, gan tikai tad, ja šāda iespēja ir paredzēta likumā, (Paine, 2002: 145; Рёрихт, Мандельбаум, 2008: 2100–2104) jeb darbojas regulējums par represīvajiem aizliegumiem ar atcelšanas iespēju.

Šajā stadijā tiek pārbaudīts, vai personas būvvaldē iesniegtā būvniecības iecere atbilst vietējās pašvaldības teritorijas plānojumā, lokālplānojumā, detālplānojumā (ja tas nepieciešams saskaņā ar normatīvajiem aktiem) ietvertajiem teritorijas izmantošanas un apbūves noteikumiem, un tiek izdota būvatļauja.

Likumdevējs, samērojot būvniecības ieceres iesniedzēja, kaimiņu un sabiedrības intereses, ir noteicis īsu būvatļaujas apstrīdēšanas termiņu. Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 79. panta pirmo daļu administratīvo aktu var apstrīdēt viena mēneša laikā no tā spēkā stāšanās dienas. No minētā izriet pasūtītāja un būvvaldes pienākums – savlaicīgi un likumā noteiktā kārtībā informēt sabiedrību un kaimiņus, bet ieinteresētajām personām savukārt ir pienākums – rīkoties likumā noteiktajā laikā. Ja pasūtītājs nav izpildījis savu pienākumu informēt sabiedrību un kaimiņus, tam jārēķinās ar prasības neizpildes sekām, ja pašvaldība nav izpildījusi – jānodrošina ieinteresēto pušu tiesību aizsardzība.

Būvvaldei saskaņā ar privātpersonas tiesību ievērošanas un labas pārvaldības principu jārīkojas tā, lai konkrēti būvniecības pieļaujamības kritēriji tiktu izvērtēti tiklīdz tas ir iespējams, tādējādi nodrošinot gan sabiedrības, gan būvniecības īstenotāju tiesības. Pēc šādiem principiem izstrādāts būvniecības publiskā procesa regulējums veiksmīgi darbojas Igaunijā, Lietuvā, Polijā, Somijā, konsekvēti izšķirot vairākus posmus – būvprojekta sagatavošana, būvatļaujas saņemšana, būvdarbu veikšana. Šāda kārtība pamatojama ar iespēju īstenot

pakāpenisku būvniecības procesa tiesiskuma kontroli un nodrošināt vienotas būvniecības procedūras īstenošanu.

Nākamais posms – būvdarbu realizācija. Būvdarbus drīkst uzsākt pēc tam, kad būvatļauja kļuvusi neapstrīdama un būvvalde izdarījusi atzīmi būvatļaujā par tajā ietvertu nosacījumu izpildi. Izņēmums ir nacionālo interešu objekta būvniecībai izdota būvatļauja, kuras apstrīdēšana vai pārsūdzēšana neaptur tās darbību (Būvniecības likuma 15. panta septītā daļa), un būvdarbus drīkst uzsākt pēc tam, kad būvvalde izdarījusi atzīmi būvatļaujā par tajā ietvertu projektēšanas un būvdarbu uzsākšanas nosacījumu izpildi.

Kā nākamais posms ir objekta pieņemšana ekspluatācijā. Pēc būves novietojuma uzmērījumu veikšanas un attiecīgajai būvei noteikto dokumentu sagatavošanas, būvvaldes arhīvā nododamo dokumentu, akta un pielikumu aizpildīšanas, garantijas termiņa, ja par to nav bijusi vienošanās būvniecības procesu nodrošināšanā līgumā, būvniecības ierosinātais nodrošina būves nodošanu ekspluatācijā. Būtiski – šādas darbības iespējamās, pēc tam, kad nododamais objekts uzbūvēts atbilstoši izsniegtajai būvatļaujai un būvprojektam. Minētais atbilst tiesību doktrīnā paustajam, proti, jebkura ēka un būve iegūst savu tiesisko statusu tikai tad, ja tā projektēta tiesību aktos noteiktā kārtībā atbilstoši teritorijas plānojumam, uzbūvēta pilnībā, realizējot saskaņoto un akceptēto būvprojektu, uzbūvēta saskaņā ar noteiktiem būvnormatīviem (Čepāne, 2003).

Būvniecības likuma 21. panta otrā daļa kategoriski aizliedz būvi ekspluatēt pirms tā nodota ekspluatācijā. Bez tam ekspluatācijā nodotā būve izmantojama vienīgi atbilstoši projektētajam lietošanas veidam.

Lēmums par būves pieņemšanu ekspluatācijā ir administratīvais akts. Akta par būves pieņemšanu ekspluatācijā jēga ir apliecināt, ka būve atbilst būvprojektam un normatīvo aktu prasībām. Pamatoti, ka šādos gadījumos ēkas nodošana ekspluatācijā, kaut arī lēmums par nodošanu ekspluatācijā ir patstāvīgs lēmums, nevar radīt neatgriezeniskas sekas attiecībā uz būvatļaujas tiesisko novērtējumu un nekādā ziņā nevar legalizēt prettiesisku būvniecību, kas veikta uz prettiesiskas būvatļaujas pamata. Tas nozīmē, ka gadījumā, ja ekspluatācijā jau nodotas ēkas būvatļauja tiek atzīta par prettiesisku, tiesai spriedumā nepieciešamības gadījumā ir jānorāda, kādā veidā iestādei ir jānovērš prettiesiskās būvatļaujas radītās sekas (piemēram, būvi nojaucot). Ne ēkas faktiskā pabeigšana, ne arī uzsāktā ēkas ekspluatācija nevar būt šķērslis prettiesiskas būvatļaujas izpildes seku novēršanai, ja tiesa to nosaka spriedumā (Augstākās tiesas 2007. gada 27. augusta lēmums lietā Nr. SKA-195/2007, 2007., 2011. gada 6. maija lēmums lietā SKA – 606/2011, 2011).

Visbeidzot – būves ekspluatācijas stadija. Šajā stadijā galvenā atbildība „gulst uz būves īpašnieka pleciem”. Proti, būves īpašnieks ir atbildīgs gan par būves kopumā, gan atsevišķu elementu uzturēšanu ekspluatācijas kārtībā atbilstoši būvei noteiktajām būtiskajām prasībām. Šajā posmā būvinspektoram ir tiesības pārbaudīt: 1) ekspluatācijas atbilstību normatīvajiem aktiem, 2) patvaļīgas būvniecības esamību, 3) būves drošumu.

Secinājumi

1. Būvniecības process ir īpatnējs administratīvais process, kurā, pieņemot lēmumu – administratīvo aktu ar nosacījumiem par būvniecības ieceres atbalstīšanu, tad, pakāpeniski izpildot nosacījumus, personai tiek piešķirtas tiesības būvēt konkrētu būvi.

2. Neatkarīgi no lieluma un nozīmes katrs projekts ir saistīts ar risku finanšu, drošības, vides un citos aspektos, lai tos mazinātu un panāktu maksimāli efektīvus risinājumus un, balstoties uz būvniecības termina komplekso skaidrojumu, ir izdalāmi būvniecības posmi (stadijas). Tiek piedāvāts iedalīt būvniecības publisko procesu secīgos, pašpietiekamos un neatkarīgos posmos, kuru ietvarā var formulēt visu ieinteresēto personu tiesības un pienākumus.

3. Izdalāms: būvniecības ieceres izstrāde, būvniecības ieceres iesniegšana izskatīšanai, būvatļaujas izsniegšana, būvdarbu realizācija, objekta pieņemšana ekspluatācijā, būves ekspluatācijas stadija.

Avoti un literatūra

1. **Murdoch, J.** (2001). Construction Contracts: Law and Management. Taylor & Francis e-Library, p 401
2. **Paine, F. J.** (2002). Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības. Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
3. Рёрихт, А., Мандельбаум, М. (2008). Современное строительное право Германии. Место строительного права в правовой системе Германии. Право и политика. 2008.
4. **Čepāne, I., Statkus, S.** (2005). *Būvniecības procesā pieņemto lēmumu pārsūdzēšana un būvniecības kontroles mehānismu uzlabošana*. Likums un tiesības, Nr. 10.
5. *Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par tematu „Būvniecības nozares attīstība Eiropā”*. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis. 2009.
6. Administratīvās apgabaltiesas 2008.gada 12.marta sprieduma lietā Nr.A42147904. Pieejams: www.tiesas.lv [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
7. Administratīvā procesa likums. Pieejams: www.likumi.lv [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
8. Augstākās tiesas 2011. gada 17. februāra sprieduma lietā SKA -39/2011. Pieejams: www.at.gov.lv [pēdējo reizi sk.12.02.2017].
9. Augstākās tiesas 2011.gada 21.oktobra sprieduma lietā Nr. SKA-406/2011. Pieejams: www.at.gov.lv [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
10. Augstākās tiesas spriedums SKA-34/2008. Pieejams: www.at.gov.lv [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
11. Augstākās tiesas spriedums lietā Nr. SKA-629/2011. Pieejams: www.at.gov.lv [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
12. Building Code. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/522012016004/consolide/current> [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
13. Būvniecības likums. Pieejams: www.likumi.lv [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
14. Būvniecības likums. Pieejams: https://www.em.gov.lv/lv/nozares_politika/buvnieciba/jaunais_buvniecibas_likums/ Pieejams: [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
15. Būvatļaujas ar nosacījumiem izdošana ēkām. Pieejams: <https://www.eriga.lv/ServiceCards/Default.aspx?cardExternalId=RD007995AJ0016> [pēdējo reizi sk.12.05.2017].
16. Ēku būvnoteikumi. Pieejams: www.likumi.lv [pēdējo reizi sk.11.05.2017].
17. Par pašvaldībām. Pieejams: www.likumi.lv [pēdējo reizi sk.11.05.2017].
18. YourDictionary. Construction. Pieejams: <http://www.yourdictionary.com/construction> Pieejams: [pēdējo reizi sk.10.05.2017].
19. Vispārīgie būvnoteikumi. Pieejams: www.likumi.lv [pēdējo reizi sk.12.05.2017].

Юрий Машошин
RISEBA
Latvija, Rīga

МЕТОДИКА ОБЪЯСНЕНИЯ НЕОПРЕДЕЛЕННЫХ ПОНЯТИЙ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ПРАВА

THE METHOD OF EXPLAINING UNCERTAIN CONCEPTS IN TEACHING THE RIGHTS

Summary

The text of any law should be simple, clear and consistent, and include only monosemantic formulations. In contrast to the commonly used expressions, limited semantic specialization terms should be inherent, contractual ambiguity and semantic accuracy. The use of vague concepts in law provides elasticity in law. However, their explanation to students causes considerable difficulties, due to the high degree of their abstractness.

On the content side, a vague concept – it is part of the legal norms formulated with a high degree of abstraction. On the methodological side – it is receiving legal technique, which aims to balance the requirements of legal certainty and justice. The frequency of the use of vague concepts is influenced by the will of the legislators, the legal system, and the right branch.

A specific kind of vague legal concepts are clauses, characterized by high degree of abstraction and methods of use. With their help, the legislator is trying to maximize the legal structure of the rules, getting rid of their casuistry. General clause – it is the most open legal concept. Their use causes the enforcer himself to make a decision; they are often regarded as a gap in the law. If you have text in the regulation clause, the court in cases is legally obliged to fill in important content of the studied circumstances, arguing the use of the relevant law. Incorrect interpretation of vague concepts may lead to the adoption of an unfair decision. Specifying undefined concepts to create a set of general principles that include all types of legal situations to which these terms refer.

Key words: law, teaching the right, legal norm, law enforcement, definitions, concepts, vague concepts, legal methodology

Ключевые слова: юриспруденция, методика преподавания, правовая норма, правоприменение, неопределенные понятия, юридическая методология

Аннотация

Текст любого закона должен отличаться простотой стиля, четкостью и краткостью формулировок, наличием устойчивых словосочетаний. Использование неопределенных понятий в юриспруденции обеспечивает эластичность права. Однако их объяснение учащимся вызывает значительные трудности, обусловленные высокой степенью их абстрактности. С содержательной стороны, неопределенное понятие – это часть правовой нормы, с методологической стороны – это прием юридической техники, цель которого – сбалансировать требования правовой определенности и справедливости.

Конкретизация неопределенных понятий позволяет создать совокупность общих принципов, включающих все типы правовых ситуаций, к которым эти понятия относятся.

Проблема изучения и применения юридических понятий лежит в специфике языка юристов и в объеме описываемых явлений. Однако преподавание и изучение права немислимо без объяснения и уяснения применяемой терминологии. Методологической основой реферата является исторический анализ юридических школ, связанных с неопределенными понятиями, сравнительный анализ

законодательств в этой области и исследование педагогических приемов, в том числе провокационных, позволяющих показать особенности рассматриваемых понятий и возможности их изучения, несмотря на абстрактность. Даже основной термин юриспруденции – закон, является достаточно многозначным. В узком смысле – это акт высшей юридической силы, принятый органом законодательной власти путем всенародного голосования, в широком – любой источник права (Алексеев, 2004: 120).

Студентам необходимо понимать, что причиной появления неопределенных понятий в юриспруденции является стремление законодателей максимально расширить использование метода нормативного регулирования. Нормы права охватывают групповые, видовые и индивидуальные ситуации. Например, насильственное преступление, убийство, детоубийство. Подобное классифицирование позволяет перейти от прецедентного права к кодифицированному, но, одновременно, оно ведет и к появлению «среднестатистической» справедливости, мало учитывающей специфику отдельных случаев (прецедентов). Для решения этой проблемы законодатель предусмотрел введение в состав правовых норм неопределенных понятий, которые становятся особенностью этих норм. Однако студентам-юристам как будущим полицейским, судьям, адвокатам, юрисконсультам при наполнении содержанием неопределенных понятий необходимо учиться анализировать конкретные ситуации, используя следственную и судебную практику и юридическую методологию, в частности, методы квалификации преступлений. Этот процесс сложен, но не всегда и детально расписанная правовая норма является достаточно ясной для практического применения. Разумное использование неопределенных понятий обеспечивает праву эластичность без придания ему излишне мягкого (рекомендательного) характера.

Для отождествления объектов, в зависимости от степени их абстрактности, применяют:

- однозначные понятия, значение которых определено либо сущностью самой вещи, либо содержанием нормативного акта: вещь, лицо, собственность, брак, смерть;

- открытые либо многозначные понятия: добросовестность, важная причина, общественная польза, разумный срок, соответствующий порядок, существенные интересы, заботливый хозяин, моральный ущерб, надлежащее исполнение, безупречная репутация, бестелесная вещь, недостойный наследник, насильник и т.д.

Такие понятия позволяют законодателю избегать описания конкретных признаков и обеспечить свободу толкования правовых норм.

Рассматривая на лекциях общественные отношения, являющиеся предметом юридической науки, преподавателю следует объяснять, что они существуют между индивидами; индивидом и обществом; индивидом, обществом и юридическими лицами. При этом само понятие «юридическое лицо» в латвийском законодательстве крайне неопределённо и требует на лекциях отдельного рассмотрения. Так, Гражданский Закон Латвии (в дальнейшем – ГЗ) указывает (ст. 1407), что юридическими лицами признаются государство, самоуправления, объединения лиц, органы, учреждения и совокупности вещей, которым присвоен статус юридического лица. Например, согласно ст. 383 ГЗ, наследство (до его открытия) также является

юридическим лицом. Иными словами, обычный стул при определенных обстоятельствах может стать юридическим лицом. Таким образом, законодатель, не умея определить столь широкое понятие, каковым является «юридическое лицо», ограничился лишь перечислением его возможных проявлений на данный момент. Преподаватель предлагает студентам проявить творческие способности и предложить свое определение юридического лица. Причем до того, как они узнают, что латвийский законодатель «еще думает» над этой дефиницией.

Трактовка тех или иных понятий в правоведении отличается в зависимости от юридических школ. Так, юридический позитивизм требует строгого исполнения «буквы» закона, не оставляя места для законотворчества суда, и не обращая внимания на «дух» закона. Данный подход в применении норм права ориентирован на основные методы толкования правовых норм и понятий.

Кроме подробного изучения указанных методов интерпретации для понимания сущности неопределенных юридических понятий, студентам объясняются методологически важные «оговорки» и «компромиссы»:

- 1) невысказанная оговорка. Ею часто выступает торговый обычай, служащий средством толкования понятия, правовой нормы и коммерческой сделки в целом;
- 2) договорная оговорка, предусматривающая решение возможных (в будущем) правовых коммерческих споров не в государственном, а в третейском суде;
- 3) договорный компромисс, также позволяющий решать правовые коммерческие споры не в государственном, а в третейском суде, но его оговаривают уже после возникновения спора.

Основателями школы определений (понятий) в юриспруденции были Георг Фридрих Пухта (Georg Fridrih Puhta), создавший пирамиду определений, и Бернхард Виндшейд (Bernhard Windscheid). Право у них – продукт логики определений. В своей «Энциклопедии права» Г. Пухта называл принципы права – отцом юридических определений (институтов), а матерью – содержание права, многообразие людей и вещей (Пухта, 1872: 93). Приверженцы школы понятий считали и считают, что в центре теории юриспруденции понятий находится догматическая методология, основная цель которой – создание однозначных юридических понятий.

Юриспруденция понятий постепенно уступила место юриспруденции интересов, цель которой – изучение практического права и его влияния на жизнь индивида и общества. Ее основатели – Рудольф фон Йеринг (Rūdolf fon Jēring, 1818–1892) и Филипп Хек (Filip Hek, 1858–1943). Данная юридическая школа исходит из того, что норма закона – это разумное и целенаправленное решение конфликта законодателем, а не результат, полученный логической интерпретацией понятий. Судьям надо распознавать интересы, охраняемые законом, и руководствоваться ими при применении юридических норм, решать правовые споры на основе «духа закона».

Преподаватель объясняет, что невозможно одновременно принять все необходимые нормы права, однако, перекладывание на правоприменителя принятие решений на основе несуществующих правовых норм мало соответствует природе демократического государства.

Достаточно часто грань между понятиями весьма тонка. Например, и трудовой договор (ГЗ, ст. 2178, Закон о труде Латвии, ст. 28, 39), и договор подряда (ГЗ, ст. 2212) регулируют трудовые отношения. Предмет этого и другого договора – работа. Однако, если в первом случае главное – процесс трудовой деятельности, то во втором – ее результат. За этим нюансом скрывается масса отличий и юридических правил, игнорирование которых приводит к правовым спорам работодателя со второй стороной договора и его конфликтам с государством (Lusis, 2011; Kalniņa, 2012). Так, согласно Кодексу Административных нарушений, сумма штрафа в таких конфликтных случаях может достигать 1400 евро (Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss, 41. p.).

Юриспруденцию интересов на основе юриспруденции понятий исторически сменила юриспруденция ценностей. Её наиболее известным представителем являлся Карл Рудольф Ларенц (Karl Rudolf Larenz, 1903–1993). Согласно этой школе, каждый закон, каждая статья и каждое юридическое понятие скрывают в себе определенную ценность, например: «заботливый хозяин», «особая заслуга».

При объяснении понятий, используемых в нормах права, преподавателю очень поможет их подробная классификация по содержанию:

1. Однозначные понятия.

Например, в Латвии согласно Закону о труде (ст. 3), работник – это физическое лицо, которое на основе трудового договора выполняет определенную работу под руководством работодателя. В ст. 20 Трудового кодекса РФ понятие работника дано в более усечённом варианте: работник – это физическое лицо, вступившее в трудовые отношения с работодателем.

В свою очередь, работодатель – это физическое или юридическое лицо, или правоспособное персональное общество, которое на основе трудового договора трудоустроило хотя бы одного работника (Закон о труде, ст. 4). Иными словами, работник, в отличие от работодателя, это всегда только человек, который лично выполняет порученную ему работу, исполняя законные распоряжения работодателя. Здесь уместна аналогия с лицом, вступающим в брак, которое также не может вместо себя послать в ЗАГС заместителя.

2. Понятия, которые, являясь ясными и конкретными, в нетипичных ситуациях могут породить неясности о рамках своего значения. Они требуют дополнительной интерпретации. Наглядные примеры тому:

- Коммерческий Закон Латвии (ст. 74): «Индивидуальный коммерсант – это физическое лицо, которое как коммерсант записано в коммерческом регистре». Термин «индивидуальный» на практике часто понимают в значении «работающий один», что не соответствует закону. В ГК РФ также используется понятие «индивидуальный предприниматель», регламентирующее право каждого на занятие предпринимательской деятельностью (ст. 23 ГК РФ).

- Гражданский Закон Латвии (ст. 35): «Запрещается заключение брака между лицами одного пола». Здесь необходимо разделение лиц на физические и юридические, хотя в законе об этом ничего не сказано. Эта статья требует, как говорят юристы, суженного толкования. Семейный кодекс РФ действует более определенно, предусматривая, что «для заключения брака необходимы взаимное добровольное

согласие мужчины и женщины, вступающих в брак, и достижение ими брачного возраста» (ст. 12 СК РФ).

Кстати, «брачный возраст» тоже не является однозначным понятием и поэтому одним из возможных провокационных вопросов для студентов, пропускающих занятия («двоечников»), является следующий: с какого возраста могут вступать в брак юридические лица? Многообразие ответов позволяет этим «учащимся» наглядно увидеть накопившиеся пробелы в их знаниях, а их коллегам – пользу от посещения занятий.

- Коммерческий Закон Латвии (ст. 18): понятие «предприятие» – это самостоятельная организаторская хозяйственная единица. Однозначное понимание понятия «предприятие» очень важно для решения различных юридических вопросов, в частности, для обоснованности коллективного увольнения работающих на материнском и дочернем предприятии. На это обращают внимание и трудовое законодательство Латвии, и европейские институты, охраняющие права граждан ЕС (Darba likums ar komentāriem, 2010; Eiropas Savienības Tiesas, 2015. gada 11. novembra spriedums lietā C-422/14).

- Имеет свои особенности объяснение понятий «движимые» и «недвижимые» вещи. Так, ГК РФ относит к недвижимым вещам (недвижимое имущество, недвижимость) земельные участки, участки недр и все, что прочно связано с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно, в том числе здания, сооружения, объекты незавершенного строительства (ст. 130 ГК РФ). Одновременно с этим, закон предусматривает, что «к недвижимым вещам относятся также подлежащие государственной регистрации воздушные и морские суда, суда внутреннего плавания», в то время, как Земельный кодекс РФ эти субъекты к земельным участкам не относит. Без обращения к Федеральному закону «О государственной границе» студентам сложно понять противоречия между понятием недвижимой вещи и отдельными объектами, напрямую не связанными с земельными участками, но относимыми к категории недвижимости. Воздушные и водные суда под российским флагом, приписанные к одному из российских портов, и летательные аппараты с российскими опознавательными знаками считаются территорией Российской Федерации. Именно в силу этих положений, в ст. 11 УК РФ устанавливается, что лицо, совершившее преступление на борту такого судна, подлежит уголовной ответственности согласно УК РФ, если иное не предусмотрено международным договором Российской Федерации.

В правовой науке существуют и другие казусы, связанные с понятием «недвижимая вещь». Например, является ли ею дерево: растущее, спиленное (выкопанное), только что посаженное, пересаженное?

3. Понятия с несколькими значениями, используемые в различных отраслях и нормативно-правовых актах. Но в каждом отдельном случае их значение четко определено, однозначно. Например:

- Понятие «дистанционный договор» в коммерческом праве: в Законе Латвийской республики «О защите прав потребителей» (ст. 10) указано, что это договор, стороны которого (потребитель и продавец) находятся в разных местах и коммуницируют между собой с помощью систем дистанционной связи. Для сравнения,

аналогичный закон РФ предусматривает понятие «дистанционный способ продажи товара» (ст. 26). В свою очередь, в трудовом праве, говоря о нетипичной занятости, законодатель также использует понятие «дистанционный договор», обозначая тем самым местонахождение рабочего места сотрудника вне предприятия. В частности, Закон о труде ЛР (ст. 53) предусматривает обязанность работника трудиться на предприятии, если стороны не договорились об ином. Трудовой Кодекс РФ использует термин «надомники», предусматривая, что в этом случае работа выполняется на дому (ст. 310). И хотя уже повсеместно активно используется дистанционный способ выполнения трудовых обязанностей с использованием IT-технологий, однако, в нормах права это соответствующими понятиями не отражено, что вызывает порой серьезные проблемы.

- ГЗ Латвии (ст. 1919) предусматривает, что подарок может быть отозван в случае «грубой неблагодарности одаренного». Из-за высокой абстрактности термина «грубая неблагодарность» во второй части данной статьи дается его разъяснение, поскольку моральное и гражданско-правовое значения его различны. ГК РФ (ст. 1117) вводит в наследственное право понятие «недостойные наследники». Сюда же относятся и родители при наследовании по закону после детей, в отношении которых они были в судебном порядке лишены родительских прав.

4. Сложные понятия, состоящие из более узких понятий. Например:

- Трудовой правовой спор. Это понятие, согласно Закону «О трудовых спорах» содержит в себе три вида спора, обладающих характерными особенностями, и требующих «расширительного» толкования:

- индивидуальный правовой спор (ст. 4)

- коллективный правовой спор (ст. 9)

- спор по коллективным интересам (ст. 13)

- Понятие «дискриминация». Данное понятие трактуется необычайно широко не только в науке о правах человека, но даже в чисто трудовых отношениях понятие «дискриминация» подразделяется на прямую и косвенную (Закон о труде ЛР ст.ст. 7, 14, 29; ТК РФ ст. 3). Латвийский законодатель выделяет 11 (!) оснований дискриминации, причем этот список является открытым, т.к. заканчивается на «и т.д.».

5. Открытые юридические понятия с неопределенным содержанием:

- Коммерческий Закон Латвии (ст. 49) о вознаграждении коммерческого агента: «если относительно вознаграждения договоренности не имеется, коммерческий агент имеет право на такое вознаграждение, которое в соответствующей местности обычно выплачивается за заключение таких же или похожих сделок, или за подготовку к их заключению. Если такой критерий отсутствует, коммерческий агент имеет право на разумное вознаграждение». В частности, в Риге при нахождении агентом сдаваемой квартиры «обычно» такое «разумное» вознаграждение составляет месячную арендную плату.

- Закон о труде (ст. 101) гласит, что одним из оснований для расторжения трудовых отношений является: если работник, выполняя работу, действовал вопреки добропорядочности. Аналогичная норма имеется и в РФ (ст. 81 ТК). Еще одно «не очень конкретное» основание для увольнения: «проведение хозяйственных, организаторских, технологических и подобных мероприятий на предприятии» (ст.

101 ГЗ Латвии). Неслучайно И. Калныня и З. Гравелсиня считают основание, выраженное через такое понятие, излишне широким (Kalniņa, 2010: 12, Grāvelsiņa, 2011: 15).

- Уголовное право содержит понятие «существенный ущерб». Кабинет Министров Латвии в 2014 году внес дополнения в Уголовный Закон Латвии с целью устранить проблему квалификации последствий преступного деяния: небольшой размер, значительный размер, большой размер, существенный ущерб, тяжелые последствия (не менее пяти минимальных заработных плат).

- Принятые в июне 2016 года Бюро по предупреждению и борьбе с коррупцией Латвийской республики и одобренные Кабинетом Министров ЛР Правила отбора кандидатов на пост руководителя Бюро специально выделяют наличие у кандидата безупречной репутации. Рамки этого понятия могут быть достаточно широкими (Valeine, Eirurs, 2016).

Можно сказать, что с содержательной стороны неопределенное понятие – это часть правовой нормы, сформулированное с высокой степенью абстракции. С методологической стороны – это прием юридической техники, цель которого сбалансировать требования правовой определенности и справедливости, уменьшить побочный негативный эффект нормативного регулирования, сблизить «букву» и «дух» закона.

В рассматриваемом аспекте очень важен вопрос, касающийся общих клаузул. Этот специфический вид неопределенных правовых понятий отличается повышенной степенью абстрактности и приемами использования. От правоприменителя также требуется самому наполнить ее необходимым содержанием, чтобы она годилась для конкретного случая. Общие клаузулы достаточно часто встречаются в текстах законов. С их помощью законодатель пытается максимально расширить правовой состав норм («на все случаи жизни»), избавляясь от их казуистичности.

Примерами таких общих клаузул являются:

- широко применяемая в различных государствах гражданско-правовая клаузула «**добросовестность**». Неслучайно именно с нее начинается самый «толстый» закон Латвии, содержащий 2400 статей, - Гражданский Закон. Статья 1: пользоваться правами и исполнять обязанности следует добросовестно. Эта клаузула применяется и в международно-правовых документах, и в приговорах судов. Аналогичные положения содержатся и в ст. 10 ГК РФ с дополнением в виде клаузулы «разумность»: «Добросовестность участников гражданских правоотношений и разумность их действий предполагаются»;

- клаузула «**добрые нравы**».

Варианты ее использования:

- Коммерческий Закон Латвии (ст. 29) «Ограничения в выборе фирмы»: фирма не должна находиться в противоречии с добрыми нравами. Следует уточнить, что фирма – это только название предприятия (ст. 26)

- ГЗ, ст. 1415: «Недозволенные и неприличные действия, направленные против религии, законов или нравственных норм, или на то, чтобы обойти закон, не могут быть предметом юридической сделки; такая сделка не имеет силы» (например, фиктивный брак). Из-за достаточной встречаемости такого рода сделок им было

посвящено обобщение юридической практики департаментом по гражданским делам и отделом юдикатуры Сената Верховного Суда Латвии (Jurista vārds Nr. 4 (547)).

- клаузула «**важная причина**»:

- Коммерческий Закон (ст. 452): «Если договор хранения заключен на неопределенное время, то дающий на хранение может его прервать, предупредив об этом за месяц. Но если у него имеется важная причина, то он может это сделать, не соблюдая установленного срока»

- Закон о труде (ст. 100): «У работника имеется право в письменном виде расторгнуть трудовой договор, не соблюдая установленного в данной статье срока, если у него имеется важная причина. Важной причиной признают любое из обстоятельств, которое по соображениям нравственности и здравого смысла не позволяет продолжать трудовые правовые отношения». Дополнительную неопределенность вносят понятия «соображения нравственности» и «здравый смысл».

Э. Левитс указывает, что граница между «обычными» открытыми понятиями и общими клаузулами является «плавающей», т.к. отличие существует только в степени абстракции (Levits, 2003: 164). Можно сказать, что общая клаузула, это максимально открытое правовое понятие. Использование тех и других вынуждает самого правоприменителя принимать решение, что зачастую им расценивается как пробел в законе (*robi intra legem*) (Likuma goba problemātika, 2007).

Студентам особо подчеркивается, что:

- 1) «обычные» открытые понятия необходимо определять в контексте закона или конкретной ситуации;

- 2) для выяснения содержания общей клаузулы конкретный контекст имеет меньше значения, здесь важны не буква закона и конкретный случай, а общие принципы права и дух закона.

Поскольку содержание неопределенных понятий необходимо выяснять правоприменителям, то в приговорах Сената Верховного Суда Латвийской Республики их толкованию уделяется достаточно много места. Так, в деле Nr. SKC-130/2013, связанном с применением ст. 1686 ГЗ Латвии, рассматривается открытое понятие «особые препятствия», содержание которого требуется выяснять, исходя из требований закона и в контексте конкретного случая. Указанный во второй части данной статьи «злой умысел» не является единственным «особым препятствием», исключая обязанность содолжника производить расчет. В противном случае злой умысел был бы непосредственно указан в первой части данной статьи без введения неопределенного понятия «особые препятствия».

В деле Nr. SKC – 102/2014 фигурируют использованные в ст. 169 Коммерческого Закона Латвии понятия «порядочный и аккуратный руководитель» («хозяин»), которые можно отнести к общим клаузулам, конкретизация которых оставлена на усмотрение правоприменителя.

Открытость правовых норм позволяет искать в конкретных делах справедливое решение. Суд аргументирует использование соответствующих норм права, указывает, какие дополнительные источники приняты во внимание, конкретизирует

используемые в правовых нормах понятия и объясняет, как они повлияли на юридическую квалификацию дела.

Конкретизация неопределенных понятий позволяет создать совокупность принципов, включающих различные типы правовых ситуаций, к которым эти понятия относятся. Следует помнить, что неправильное толкование неопределенных понятий может привести к принятию несправедливого (неправового) решения.

Таким образом, являясь абстрактными и крайне сложными для понимания, рассмотренные понятия для своего объяснения требуют от преподавателя комплексного подхода, использования многочисленных примеров, сравнений, образов, классификаций и аналогий. Весьма полезным педагогическим приемом оказывается отсылка к известным историческим личностям, изучавшим и использовавшим в своей практике неопределенные понятия.

Литература и источники

1. *Darba likums ar komentāriem* (2010). Zvērinātu advokātu birojs „BDO Zelmenis & Liberte”. Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība.
2. *Eiropas Savienības Tiesas 2015. gada 11. novembra spriedums lietā C-422/14*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=171282&pageIndex=0&doclang=lv&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=671108> [pēdējo reizi sk. 23.08.2016].
3. **Kalnina, I.** (2012). *Vēlreiz par darba un uzņēmuma līgumiem*. Pieejams: http://www.lsab.lv/files/ESdoc/par_uznemuma_un_darba_ligumiem_2012_marts.doc [pēdējo reizi sk. 19.04.2017.].
4. *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss* (1985). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=89648> [pēdējo reizi sk.. 23.04.2017].
5. **Levits, E.** (2003). Ģenerālklausulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (I). *Likums un Tiesības*, Nr. 6, 162.–169. lpp.
6. *Likuma roba problemātika* (2007). Pieejams: http://www.confeuconstco.org/reports/rep-xiv/report_Latvia_la.pdf [pēdējo reizi sk. 16.05.2017].
7. **Lusis, R.** (2011) *Darba attiecības ar nodarbinātajiem slēpj aiz uzņēmuma līguma līguma*. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/50335-darba-attiecibas-ar-nodarbinatajiem-slepj-aiz-uznemuma-liguma.htm>. [pēdējo reizi sk. 19.04.2017.].
8. Par Civillikuma 1415. panta piemērošanu. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta un Judikatūras nodaļas tiesību prakses apkopojums (2009). *Jurista vārds*, NR. 4 (547).
9. **Rūdolfs fon Jērings** Pieejams: <https://nekropole.info/lv/Rudolfs-fon-Jerings> [pēdējo reizi sk. 11.03.2017.].
10. **Valeine, I., Eipurs, T.** (2016). *Valdība apstiprinājusi kārtību, kā notiks KNAB priekšnieka amata kandidātu vērtēšana, 2 augusta 2016*. Pieejams: <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/pecpusdiena/valdiba-apstiprinajusi-kartibu-ka-notiks-knab-prieksnieka-amata-a71935/> [pēdējo reizi sk. 23.04.2017.].
11. **Алексеев, С.** (2004). *Теория государства и права*. Учебник для юридических вузов и факультетов. М.: Норма.
12. *Гражданский закон*. Pieejams: http://www.pravo.lv/law_ru.html [pēdējo reizi sk. 23.04.2017.]
13. *Гражданский кодекс Российской Федерации (часть первая) от 30.11.1994 N 51-ФЗ (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.08.2016)* (2016) Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/ [pēdējo reizi sk. 23.03.2017.]
14. *Гражданский кодекс Российской Федерации (часть третья). Ред. от 26.11.2001 N 146-ФЗ (ред. от 03.07.2016) (с изм. и доп., вступ. в силу с 04.07.2016)* (2016). Pieejams: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW> [pēdējo reizi sk..4.03.2017.].
15. *Закон ЛР о защите прав потребителей. Patērētāju tiesību aizsardzības likums* (1999). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=23309> [pēdējo reizi sk. 23.08.2016].
16. *Закон о труде Латвии (Darba likums). Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 20.06.2001.* (2001). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=26019>, [pēdējo reizi sk.. 11.05.2017.].

17. *Закон о трудовых спорах. Darba strīdu likums* (2003). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=67361> [pēdējo reizi sk. 29.04.2017.].
18. *Земельный кодекс Российской Федерации от 25.10.2001 N 136-ФЗ (ред. от 03.07.2016) (с изм. и доп., вступ. в силу с 15.07.2016)* (2016). Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_33773/ [pēdējo reizi sk. 4.03.2017.].
19. *Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях*. Ред. от 06.07.2016. (2016). Pieejams: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW> [pēdējo reizi sk. 23.04.2017.].
20. *Коммерческий Закон*. Pieejams: http://www.pravo.lv/law_ru.html [pēdējo reizi sk. 23.04.2017.].
21. *О выявлении конституционно-правового смысла пунктов 1 и 2 статьи 3: Постановление Конституционного Суда РФ от 20.07.2011 N 19-П* (2011). Pieejams: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=117436&fld=134&dst=100050&rnd=214990.27403995648939294&> [pēdējo reizi sk. 13.04.2017.].
22. *О защите прав потребителей: Закон РФ от 07.02.1992 N 2300-1 (ред. от 03.07.2016)* (2016). Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_305/ [pēdējo reizi sk. 4.08.2016].
23. *О статусе судей в Российской Федерации: Закон РФ от 26.06.1992 N 3132-1 (ред. от 03.07.2016)* (2016). Pieejams: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=201262&fld=134&from=49401-303&rnd=214990.21013368586349412&> [pēdējo reizi sk. 13.08.2016].
24. *О судебной практике по делам о мошенничестве, присвоении и растрате: Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27.12.2007 N 51* (2007). Pieejams: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?base=LAW;n=74060;req=doc> [pēdējo reizi sk. 16.04.2017].
25. **Пухта, Г.** (1872). *Энциклопедия права*. 6-е изд. Пер. Линденбратена. Ярославль: типография Г.Фальк.
26. *Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 N 223-ФЗ (ред. от 30.12.2015)* (2015). Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/ [pēdējo reizi sk. 20.04.2017.].
27. *Трудовой кодекс Российской Федерации от 30.12.2001 N 197-ФЗ (ред. от 03.07.2016) (с изм. и доп., вступ. в силу с 31.07.2016)* (2016). Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ [pēdējo reizi sk. 27.04.2017].
28. *Уголовный кодекс Российской Федерации (ред. от 06.07.2016)* (2016). Pieejams: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ [pēdējo reizi sk. 4.03.2017].

Ivans Jānis Mihailovs
Rīgas Stradiņa universitāte
Latvija, Rīga

PEDAGOGA PROFESIONĀLĀ DARBĪBA UN TĀS IEROBEŽOJUMI LATVIJAS REPUBLIKĀ

PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE PEDAGOGUE AND ITS RESTRICTIONS IN THE REPUBLIC OF LATVIA

Summary

The pedagogue's (teacher's) professional activity needs to be creative, innovative and high-quality, to the maximum possible extent respecting the students' needs and interests. Each pedagogue is entitled to the right to freely choose their work methods, tools, forms of work. However, that does not relieve the pedagogue from the obligation to comply with the standards set out in education, the implementation of the education programme (part of it), which is licensed in the educational institution, as well as to be responsible for their work, methods, techniques and results. In addition, the pedagogue is subject to a series of restrictions that are set out in laws and regulations and follows the ethical and pedagogical principles.

Key words: pedagogue, pedagogue's professional activity, restriction of professional activity, pedagogue's duties.

Atslēgas vārdi: pedagogs, pedagoga profesionālā darbība, profesionālās darbības ierobežojumi, pedagoga pienākumi

Anotācija

Pedagoga profesionālai darbībai ir jābūt radošai, kvalitatīvai un inovatīvai, maksimāli iespējami ievērojot izglītojamo vajadzības un intereses. Katrs pedagogs ir tiesīgs brīvi izvēlēties sava darba metodes, mācību līdzekļus, darba formas. Tomēr minētais neatbrīvo pedagogu no pienākuma ievērot izglītības standartos noteikto, īstenot to izglītības programmu (tās daļu), kuru ir licencējusi izglītības iestādē, kā arī atbildēt par savu darbu, tā metodēm, paņēmieniem un rezultātiem. Turklāt uz pedagogu attiecas virkne ierobežojumu, kas ir noteikti normatīvajos aktos un izriet no ētikas un pedagogijas zinātnes atziņām.

Jebkuras izglītības iestādes galvenais pamatuzdevums ir īstenot izvēlēto izglītības programmu (Izglītības likums). Līdz ar to pedagoga/ skolotāja profesionālā darbība ir saistītā ar pamatpienākumu atbilstoši kompetencei un noteiktai darba slodzei piedalīties izglītības iestādes izvēlētās izglītības programmas īstenošanā, tātad pedagoga profesionālā darbība izpaužas kā mācību un audzināšanas procesa nodrošināšana, īstenošana un vadīšana, t. i. kā pienākums nodrošināt mūsdienīgu un kvalitatīvu izglītību. Vienā no Ekonomiskās attīstības un sadarbības organizācijas (OECD) ziņojumiem ir atzīts, ka „skolotāja loma mūsdienu izglītības sistēmā vairs nav tikai būt par konkrētu zināšanu mediatoru, kura darba rezultāts ir skolēnu apliecinājumi (kontroldarbu vai eksāmenu formā), ka viņi šīs zināšanas ir uzņēmuši. Tā, protams, ir nozīmīga izglītības iegūšanas procesa sastāvdaļa....”, taču skolotājam ir jābūt kā mentoram, „kuram ir patiesa ieinteresētība savu audzināmo centienos, kurš palīdz skolēniem saprast, kas viņi ir, kas viņus aizrauj un kuri varētu būt tie virzieni, kuros viņi varētu attīstīt individuālās, tikai sev vien raksturīgās kompetences (vai stiprās puses). Tikpat svarīgs ir skolotāja tālredzīgums, apzinoties, ka mācības nenoslēdzas tikai ar konkrētas izglītības iestādes absolvēšanu, bet mācību un izglītošanās process turpinās visu

dzīves laiku. Tāpēc patiesi kvalitatīva skolotāja darba rezultāts ir skolēns, kurš pēc skolas beigšanas pārvalda efektīvas informācijas apgūšanas stratēģijas – pamatu katra indivīda mūžizglītībai” (OECD ziņojums: skolotāja galvenais uzdevums ir nodrošināt kvalitatīvu izglītību, Empowering and Enabling Teachers to Improve Equity and Outcomes for All).

Minētais tieši aktualizē jautājumu par pedagoga profesionālo darbību un tās robežām/ ierobežojumiem. Turklāt izvēlēta temata aktualitāti apstiprina vairākas diskusijas par pedagoga atbildību, profesionālo darbību, kuras norisinājās Latvijas sabiedrībā pēdējo divu gadu laikā (tostarp saistībā ar t. s. tikumības grozījumiem Izglītības likumā, pedagoga lojalitātes pienākumu u. c.). Tādēļ rakstā, pamatā balstoties uz normatīvajos aktos noteiktā analīzi, ir mēģināts izteikt viedokli par pedagoga profesionālo darbības un tās (pašreiz spēkā esošo) ierobežojumu sistēmu Latvijas Republikā.

Kā jau tika minēts, pedagoga pamatpienākums ir piedalīties izglītības iestādes izvēlētajā izglītības programmas īstenošanā – radoši, kvalitatīvi un inovatīvi, ievērojot izglītojamo vajadzības un intereses. Jāatzīmē, ka Latvijas Republikas Satversmes 112. pantā noteiktās tiesības uz pamatizglītību un vidējo izglītību tieši nozīmē tiesības uz pieejamu, kvalitatīvu, mūsdienīgu izglītību, kas uzliek arī valstij, izglītības iestādei un šīs iestādes darbiniekiem – pedagogiem – pienākumu šādu izglītību nodrošināt (plašāk sk. Jarinovska, 2011). Turklāt pedagogam tiek garantētas tiesības patstāvīgi (saskaņojot ar izglītības iestādes vadītāju) izvēlēties sava darba metodes, mācību līdzekļus, darba formas. Tomēr minētais neatbrīvo pedagogu no pienākuma ievērot izglītības standartos/ vadlīnijās noteikto, kā arī īstenot to izglītības programmu (tās daļu), kuru ir licencējusi izglītības iestāde. Vienlaikus uz pedagoga profesionālo darbību attiecas virkne ierobežojumu, kas ir noteikti normatīvajos aktos un izriet no pedagoģijas zinātnes atziņām.

Pedagoga profesionālās darbības ierobežojumus nosacīti ir iespējams sadalīt divās grupās:

1. Pedagoga profesionālās darbības ierobežojumi, kuri ir noteikti normatīvajos aktos;
2. Pedagoģiskā un arī ētiskā rakstura pedagoga profesionālās darbības ierobežojumi.

Izglītības likuma 48. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka „strādāt par pedagogu ir tiesības personai, kurai ir pedagoģiskā izglītība vai kura apgūst pedagoģisko izglītību, kas atbilst Ministru kabineta noteiktajām profesionālās kvalifikācijas prasībām (šobrīd Ministru kabineta 2014. gada 28. oktobra Nr. 662 „Noteikumi par pedagogiem nepieciešamo izglītību un profesionālo kvalifikāciju un pedagogu profesionālās kompetences pilnveides kārtību”), savukārt šā likuma 51. panta pirmās daļas 4. punktā noteikts pienākums pilnveidot savu profesionālo kompetenci (Izglītības likums), tostrap pilnveidot savu profesionālo kompetenci audzināšanas jautājumos ne mazāk kā sešu stundu apjomā triju gadu laikā pedagoga virspārējo kompetenču modulī (Ministru kabineta 2016. gada 15. jūlija noteikumi Nr. 480 „Izglītojamo audzināšanas vadlīnijas un informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu izvērtēšanas kārtība”).

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 5.¹ pantā noteiktais uzliek visiem pedagogiem, kas strādā ar bērniem, pienākumu apgūt speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā (Bērnu tiesību aizsardzības likums).

Turklāt visiem pedagogiem, kuri strādā ar bērniem, ir saistošs Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72. panta piektajā daļā noteiktais, ka izglītības iestādē (ar bērniem) nedrīkst strādāt personas:

„1) kuras ir sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas;

2) kuras sodītas par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību – neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas;

3) kurām tiesa ir piemērojusi Krimināllikuma noteiktos medicīniska rakstura piespiedu līdzekļus” (Bērnu tiesību aizsardzības likums).

Savukārt Izglītības likuma 50. pantā noteikti ierobežojumi jebkuras izglītības pakāpes un veida pedagogu darbam, t. i. „par pedagogu nedrīkst strādāt:

1) persona, kas sodīta par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu (neatkarīgi no sodāmības dzēšanas vai noņemšanas), izņemot gadījumu, kad pēc sodāmības dzēšanas vai noņemšanas Ministru kabineta noteiktā institūcija – Izglītības kvalitātes valsts dienests, izvērtējusi, vai tas nekaitē izglītojamo interesēm, ir atļāvusi strādāt par pedagogu personai, kas bijusi sodīta par tīšu kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu;⁶⁵

2) persona, kuras rīcībspēja ierobežota normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā;

3) persona, kurai nav dokumenta, kas apliecina valsts valodas prasmi augstākajā pakāpē;

4) persona, kurai ar tiesas lēmumu atņemtas aizgādības tiesības (Izglītības likums).

Darba likuma 115. panta piektajā daļā ir noteikts, ka „darba devējs nekavējoties izbeidz darba tiesiskās attiecības ar darbinieku, ja darbinieka nodarbināšana atbilstoši likumam ir aizliegta un nav iespējams darbinieku ar viņa piekrišanu nodarbināt citā darbā tai pašā vai citā uzņēmumā” (Darba likums), t. i., darba tiesiskās attiecības ir jāizbeidz ar jebkuras izglītības iestādes pedagogu, kurš ir izdarījis smagu vai sevišķi smagu noziegumu, vai ir izdarījis tīšu kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu un nav saņēmis Izglītības kvalitātes valsts dienestā atļauju strādāt par pedagogu. Līdztekus pedagogi nevar strādāt izglītības iestādēs, kurās uzturas/ mācās bērni, ja uz viņiem attiecas Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72. panta piektajā daļā noteiktais.

Papildus izglītības iestādes, kurās uzturas/ mācās bērni, vadītājam ir pienākums izvērtēt, vai persona (t. i. pedagogs) neapdraud bērna drošību, veselību vai dzīvību, ja ir sodīta par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 155. panta trešajā un ceturtajā daļā, 167.², 172., 172.¹, 172.², 172.³, 172.⁴, 172.⁵ un 173. pantā minēto administratīvo pārkāpumu vai par tīšu noziedzīgu nodarījumu, kas nav minēts Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72. panta piektās daļas 1. un 2. punktā (Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72. panta sestā daļa).

Savukārt Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72. panta septītajā daļā ir noteikts, ka, ja ir pamatotas aizdomas vai izglītības iestādes vadītāja rīcībā ir informācija par to, ka pedagogs vai cits personāls ir pieļāvis bērna tiesību pārkāpumus vai pret tām uzsākts kriminālprocess par noziedzīgu nodarījumu, kas minēts Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72. panta piektajā un sestajā daļā, vai uzsākta administratīvā pārkāpuma lietvedība par Bērnu tiesību aizsardzības likuma sestajā daļā minētajiem administratīvajiem pārkāpumiem, iestādes vadītājs nodrošina, ka attiecīgie darbinieki tiek atstādināti no amata (no pienākumu pildīšanas) līdz lietas apstākļu noskaidrošanai un izvērtēšanai vai līdz galīgā nolēmuma pieņemšanai kriminālprocesā.

⁶⁵ Salīdzinot ir jāatzīmē, ka kaimiņvalstīs – Lietuvā un Igaunijā – persona, kura ir bijusi krimināli sodīta, nav tiesīga strādāt par pedagogu.

Ir jāatzīmē, ka minēto ierobežojumu primārais mērķis ir izglītojamo (vispirms bērnu) labāku interešu un tiesību aizsardzība. Turklāt pedagogam „jāatbilst gan profesionālajām, gan augstām morāles un ētikas prasībām” (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 5. oktobra spriedums Lietā Nr. SKC–478/2011).

Kopumā vērtējot, ja pedagogs neatbilst kādām no minētājām normatīvajos aktos noteiktajām prasībām, tad viņa darbība izglītības iestādē ir ierobežota vai vispār nav iespējama. Tomēr līdztekus pastāv arī vairāki ētiska un pedagoģiska rakstura pedagoga profesionālās darbības ierobežojumi. Tas nozīmē, ka atsevišķos (problēm)gadījumos var tikt apšaubītas pedagoga morālās un profesionālās iespējas turpināt savu profesionālo darbību.

Izglītības likuma 51. panta otrajā daļā ir noteikts: „Izglītības iestāžu pedagogi ir atbildīgi par savu darbu, tā metodēm, paņēmieniem un rezultātiem” (t. s. „profesionālā atbildība”). Minētais kopsakarā ar Izglītības likuma 57. panta 4. punktā noteiktajām izglītojamo vecāku tiesībām „sniegt un saņemt informāciju par jautājumiem, kas saistīti ar bērna audzināšanu un mācībām” un šā likuma 51. panta pirmas daļas 6. punktā noteikto pedagoga pienākumu „sadarboties ar izglītojamā ģimeni izglītības jautājumos” (Izglītības likums) nozīmē, ka pedagogam jāspēj izskaidrot un pamatot savu darbu un izvēlētas metodes gan vecākiem, gan citām ieinteresētām personām, gan sabiedrībai kopumā. Arī t. s. Audzināšanas vadlīniju 21. punktā ir noteikts: „Izglītojamā vecākiem (personām, kas īsteno aizgādību), kuru bērns mācību vai audzināšanas procesā izmanto attiecīgo informāciju, mācību līdzekli, materiālu vai metodi, vai pilngadīgam izglītojamam, kurš mācību vai audzināšanas procesā izmanto attiecīgo informāciju, mācību līdzekli, materiālu vai metodi, ir tiesības vērsties pie pedagoga un saņemt argumentētu skaidrojumu (pamatojumu) par izmantojamās informācijas, mācību līdzekļu, materiālu vai metožu atbilstību izglītojamā tikumiskās attīstības nodrošināšanai” (Ministru kabineta 2016. gada 15. jūlija noteikumi Nr. 480 „Izglītojamo audzināšanas vadlīnijas un informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu izvērtēšanas kārtība”). Turklāt pedagogam, ievērojot Izglītības likuma 51. panta pirmas daļas 3. punktā noteikto, ir saistošas profesionālās ētikas normas (plašāk sk. Lejniece, 2005).

Tādējādi pedagoga profesionālo darbību ierobežo ne tikai normatīvajos aktos noteiktais, bet arī pienākums savā ikdienas darbībā ievērot vairākus būtiskus ētikas un pedagoģijas principus. Starp tiem ir jāizdala:

1) *bērna tiesību un interešu prioritātes princips*, kas ir nostiprināts Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6. pantā (Bērnu tiesību aizsardzības likums);

2) *zinātniskuma princips*, kas prasa pedagogam savu izvēli un darbību pamatot ar pedagoģijas zinātnes jaunākajām/ aktuālākajām atziņām un mērķtiecīgi izvēlēties savas darbības metodes un paņēmienus;

3) *kompetences princips*, kas ietver pedagoga spēju apliecināt savu teicamo kompetenci attiecīgajā mācību priekšmetā un ar to saistītajās lietās, pārzinot jaunākās norises attiecīgajā jomā, spējot izvēlēties un pamatot labākās/ noderīgākās bērna (izglītojamā) attīstības un citām vajadzībām atbilstošākās mācību grāmatas utt. (Волкова, 2008);

4) *tiesiskuma un lojalitātes princips*, kas nosaka, ka pedagoga profesionālā darbība nevar būt pretrunā ar normatīvajos aktos (īpaši Latvijas Republikas Satversmē) noteikto un izpausties necienā pret valsts iekārtu, demokrātiju un cilvēktiesībām.

Pedagoga profesionālās darbības satura izvērtēšanas „instruments” šobrīd ir ietverts Audzināšanas vadlīnijās, 17. punktā nosakot, ka „Izglītības procesā izmantojamās informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu atbilstību izglītojamā tikumiskās attīstības nodrošināšanai izvērtē, ņemot vērā šādus kritērijus:

- 1) atbilst Satversmei un citos saistošajos tiesību aktos minētajām cilvēktiesībām;
- 2) atbilst pirmsskolas izglītības vadlīnijās vai valsts izglītības standartos, kā arī šajos noteikumos (Audzināšanas vadlīnijās) noteiktajiem izglītības mērķiem un uzdevumiem;
- 3) atbilst vispārdidaktiskajiem principiem, tajā skaitā izglītojamā uztverei, pieredzei un interesēm attiecīgajā vecumposmā, ir mērķtiecīgi, zinātniski un saprotami, nodrošina sistēmiskumu, objektivitāti, pozitīvu mācību un audzināšanas emocionālo fonu;
- 4) neaicina uz cietsirdību un fizisku vai emocionālu vardarbību, nesatur pornogrāfiju, cilvēka pazemošanas, netiklības un atkarību izraisošu paradumu propagandu;
- 5) nav vērsti uz nacionālā, etniskā, rasu, sociālā vai reliģiskā naida izraisīšanu un radikalizāciju;
- 6) nav vērsti uz personas vai personu grupas diskriminēšanu rases, tautības, dzimuma, vecuma, valodas, sociālās izcelsmes, valstspiederības, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, veselības stāvokļa vai citu apstākļu dēļ;
- 7) nav vērsti uz Padomju Sociālistisko Republiku Savienības un nacistiskās Vācijas īstenotā genocīda, noziegumu pret cilvēci, noziegumu pret mieru vai kara noziegumu pret Latvijas Republiku un tās iedzīvotājiem publisku noliegšanu, attaisnošanu, slavināšanu vai rupju noniecināšanu, neaicina likvidēt Latvijas Republikas valstisko neatkarību un teritoriālo vienotību” (Ministru kabineta 2016. gada 15. jūlija noteikumi Nr. 480 „Izglītojamo audzināšanas vadlīnijas un informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu izvērtēšanas kārtība”).

Moderna mācību un audzināšanas procesa pamatā ir subjekta–subjekta attiecības, tajās dominē skolēncentrētā pieeja (Skujiņa, 2000). Tādēļ pedagogam savā profesionālajā darbībā ir nepieciešams iespējami maksimāli ievērot izglītojamā intereses un vajadzības, iesaistot viņu mācību satura un metožu izvēlē, uzdevumu noteikšanā, veicinot atbildības uzņemšanos par savu mācīšanos.

Kopumā tas nozīmē, ka pedagoga atbildība par savu profesionālo darbību tieši ir atkarīga no mijiedarbības starp pedagogu–izglītojamo, kā arī atsevišķos gadījumos – ar izglītojamā vecākiem.

Pedagoga profesionālās darbības jēdziens aktualizē arī jautājumu par izglītojamā pienākumiem. Kā ir atzinusi Augstākā tiesa, tad „tiesību uz izglītību īstenošana ir nesaraujamai saistīta ar izglītojamo jeb pašu skolēnu pienākumiem izglītības iegūšanas procesā. Izglītojamo pienākumi ir vērsti, lai skolēni pēc iespējas efektīvāk apgūtu izglītības programmu un lai skolēnu uzvedība būtu tāda, kas neaizskar citu tiesības uz pilnvērtīgu izglītošanās un izaugsmes procesu. Šie pienākumi ir balstīti uz sabiedrībā akceptētām vērtībām, tostarp pieklājīgām un cieņpilnām savstarpējām attiecībām” (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2017. gada 26. aprīļa spriedums Lieta Nr. A420225114 SKA-115/2017).

To, ka minētie jautājumi ir aktuāli un nav tikai mūsu valsts izglītības sistēmas redzes lokā, apliecina starptautiski pētījumi (Helker, Wosnitza, 2016; Klieger, 2016), kas pedagoga atbildību traktē kā vismaz trīsdimensionālu kvalitāti – apstākļu kopumu, ko vistiešākajā

veidā ietekmē izglītības saturs, izglītojamo mācību motivācija un mācību sasniegumi, kā arī atbalstoša sociālā un starpinstitucionālā vide.

Noslēgumā jānorāda, ka diskusijas par pedagoga profesionālo darbību un tās ierobežojumiem Latvijas Republikā šobrīd turpinās. To, piemēram, apliecina arī 2017. gada ziemā un pavasarī Satversmes tiesā iesniegtie pieteikumi, apstrīdot Izglītības likuma 50. panta 1. punkta (kas nosaka ierobežojumus krimināli sodītai personai strādāt par pedagogu) un Izglītības likuma 30. panta ceturtās un sestās daļas, 48. panta piektās un sestās daļas, 50. panta 5. punkta un 51. panta pirmās daļas 2.¹ punkta (pedagoga pienākums būt lojālam Latvijas Republikai un tās Satversmei) atbilstību Latvijas Republikas Satversmē noteiktajam (Ierosinātās un izskatītās lietas).

Avoti un literatūra

1. *Bērnu tiesību aizsardzības likums*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
2. *Darba likums* // <https://likumi.lv/doc.php?id=26019> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
3. *Empowering and Enabling Teachers to Improve Equity and Outcomes for All* // http://www.oecd-ilibrary.org/education/empowering-and-enabling-teachers-to-improve-equity-and-outcomes-for-all_9789264273238-en [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
4. *Ierosinātās un izskatītās lietas* // <http://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
5. *Izglītības likums*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=50759> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
6. **Jarinovska, K.** (2011). *Izglītības tiesības: konstitucionālie aspekti Satversmes 112.panta kontekstā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 101 lpp.
7. **Helker, K., Wosnitza, M.** (2016). The interplay of students' and parents' responsibility judgements in the school context and their associations with student motivation and achievement. *International Journal of Educational Research*, V.76, pp. 34–49.
8. **Klieger, A.** (2016). Principals and teachers: Different perceptions of large-scale assessment. *International Journal of Educational Research*, V.75, pp. 134–145.
9. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2017.gada 26.aprīļa spriedums Lieta Nr. A420225114 SKA-115/2017* // <http://at.gov.lv/files/files/ska-115-2017.docx> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
10. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011.gada 5.oktobra spriedums Lietā Nr. SKC-478/2011* // <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2011/478-11.doc> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
11. **Lejniece, Z.** (2005). *Ētika pedagoga darbā*. Rīga: RTU izdevniecība. 35 lpp.
12. *Ministru kabineta 2016.gada 15.jūlija noteikumi Nr.480 „Izglītojamo audzināšanas vadlīnijas un informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu izvērtēšanas kārtība”*. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/id/283735-izglitojamo-audzinanasas-vadlinijas-un-informācijas-macibu-lidzeklu-materialu-un-macibu-un-audzinanasas-metozu-izvertesanas> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
13. *Ministru kabineta 2014.gada 28.oktobra Nr.662 „Noteikumi par pedagogiem nepieciešamo izglītību un profesionālo kvalifikāciju un pedagogu profesionālās kompetences pilnveides kārtību”* // <https://likumi.lv/ta/id/269965-noteikumi-par-pedagogiem-nepieciešamo-izglitību-un-profesionālo-kvalifikāciju-un-pedagogu-profesionālas-kompetences-pilnveides> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
14. *OECD ziņojums: skolotāja galvenais uzdevums ir nodrošināt kvalitatīvu izglītību* // <http://www.izm.gov.lv/lv/aktualitates/2332-oecd-zinojums-skolotaja-galvenais-uzdevums-ir-nodrosinatu-kvalitativu-izglitību> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
15. **Skujiņa, V.** (2000). *Pārmaiņas izglītības sistēmā un pedagogijas terminoloģija*. Pieejams: <http://termini.lza.lv/article.php?id=10> [pēdējo reizi sk. 12.05.2017.].
16. **Волкова, Т.** (2008). Личностно-правовая ответственность педагога – ресурс развития образования. *Среднее профессиональное образование*, Nr.7., стр. 73–75.

Inga Pūre
Liepāja University
Latvija, Liepāja

DIVERSITY OF PUBLIC RELATIONS EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF LATVIA

SABIEDRISKO ATTIECĪBU IZGLĪTĪBAS DAŽĀDĪBA LATVIJAS AUGSTSKOLĀS

Kopsavilkums

Sabiedriskās attiecības Latvijā sāk praktizēt līdz ar valsts neatkarības atgūšanu 90. gadu sākumā. Līdz ar sabiedrisko attiecību attīstību, strauji attīstās sabiedrisko attiecību izglītība.

Vidzemes Augstskola ir pirmā, kura 1996. gadā sāk piedāvāt studijas sabiedrisko attiecību jomā. Tās piemēram ir sekojušas arī citas Latvijas augstskolas.

2010./2011. studiju gadā Latvijā sabiedriskās attiecības var studēt dažāda līmeņa studiju programmās. Pirmā līmeņa profesionālo augstāko izglītību piedāvā iegūt piecas augstskolas, otrā līmeņa profesionālo augstāko izglītību – septiņas augstskolas, otrā līmeņa akadēmiskās studijas – 2 augstskolas Latvijā. Absolventiem ir iespēja turpināt izglītību maģistra un doktora līmeņa studijās.

Raksta mērķis ir, pamatojoties uz zinātniskajā literatūrā un empīriskajā pētījumā gūtajām atziņām, raksturot un analizēt sabiedrisko attiecību izglītības dažādību Latvijā 21. gadsimta sākumā.

Analizējot dažādu dokumentu analīzi un padziļinātās intervijās ar sabiedrisko attiecību akadēmiķiem iegūtos datus, tiek secināts, ka Latvijas augstskolas dažādi interpretē sabiedriskās attiecības. Var nošķirt komunikācijas pieeju, mārketinga pieeju, reputācijas menedžmenta pieeju un attiecību menedžmenta pieeju sabiedriskajām attiecībām. Lielā mērā dominē komunikācijas pieeja un mārketinga pieeja sabiedriskajām attiecībām, vismazāk – attiecību menedžmenta pieeja. Uz pieeju daudzveidību norāda sabiedrisko attiecību studiju programmu saturs, nosaukums, piešķiramais grāds, kā arī augstskolu mācībspēku izteiktie viedokļi.

Atslēgas vārdi: Latvija, Latvijas augstskolu studiju programmas, sabiedriskās attiecības, sabiedrisko attiecību vesture, sabiedrisko attiecību izglītība.

Key words: Latvia, Latvian higher schools study programs, public relations, public relations history, public relations education

Summary

Public Relations emerged in Latvia along with the Latvia's Independence in the beginning of the 1990s. With public relations development in Latvia, education of public relations in Latvian higher schools has been developing rapidly, too.

The first study program in public relations was offered by Vidzeme University of Applied Sciences in 1996. Other Latvian higher schools followed its example.

In 2010/11 study year the first level of professional higher education has been offered by five higher schools, the second level of professional higher education – by seven higher schools, the second level of academic higher education – by two higher schools in Latvia. Graduates have the possibility to continue their studies in Master and Doctoral levels.

The aim of the article is, based on cognitions got during the scientific literature and empirical research, to characterize and analyze the diversity of public relations education in Latvia in the beginning of the 21st century.

The article offers analysis of the facts gained from detailed interviews with universities teaching staff as well as the analysis of the scientific literature, documents and other sources.

Approach diversity to public relations in higher education institutions of different countries

Education institutions, especially higher education institutions, have a very important role in creation of understanding of public relations. Higher education institutions provide students with knowledge which can be used in practice later on or used as a good background for further studies or research.

Opinions on which profile universities / departments have to implement public relations studies and what has to be the public relations study program content are divided. Diversity of views is reflected in the diversity of curricula and study process organization. Public relations are studied in terms of communications and economics, and management science fields of study. These point to different approaches to public relations.

Public relations education in the US have gradually been evolving since 1923, when Edward Berney began to teach public relations at New York University (New York University) (Katlips, Senters, Brūms, 2002, 186). Currently, the US has more than 200 universities and colleges that offer courses in public relations. Historically, the public relations discipline has evolved as journalism subfields and studies are mostly offered by communication departments. As shown by the US Associate Professor Wonjun Chung's study examining 50 US university public relations study programs' content and implementation, today the majority of the study programs are offered by communication (communication studies) departments (20 of 50), less - journalism (journalism and mass communication) departments (14 of 50), public relations departments (7 of 50) etc. Studies have a great emphasis placed on practical courses; it is even a little more than a theoretical study courses. The most common university study programs include courses that provide basic knowledge in public relations - public relations theory, public relations writing, public relations production, public relations research etc. (Chung, 2007/2008, 3-4, 8-9, 11)

As the study suggests, the communication approach to public relations dominates in US universities.

Public relations entered the European academic community, comparing with the USA, relatively late – in the 70s-80s of the 20th century. For example, the Swedish universities in the beginning of the 70s marked the first appearance of communication courses that explained also public relations. Now public relations courses in Sweden are offered by about 12 universities and colleges. Public relations can only be learned in journalism or media and communication study programs. Public relations courses' quantity of programs is limited. Sweden has only three university college level study programs (duration of studies - 3 years), which are focused on the professional public relations work. (Flodins, 2009, 472-375)

As a result, it can be concluded that in Sweden – like in the US - there is a communication approach to public relations.

In Sweden, as in other European universities, public relations studies mostly are based on the US theory (Ruler etc., 2004, 36). Bertil Flodin explains this phenomenon in Sweden with knowledge of English. English is the first foreign language taught in primary school, so people have a good command in it. Therefore, most of the public relations textbooks are by American authors (such authors as S. Cutlip, A. Center, G. Broom, G. Gruning). (Flodin,

2009, 478-479) Hence, it is not surprising that Sweden has been taken over by the dominant in the US approach to public relations.

A little later, in the 80s, higher education public relations were offered in the United Kingdom (both basic and higher-level studies) (White, L'Etang, Moss, 2009, 386). In this country, public relations education is based on marketing and management (Chung, 2007/2008, 5; L'Etang, Pieczka 2006, 440). British public relations researchers Jacquie L'Etang and Magda Pieczka indicate that the British public relations education model seeks to keep more Americans in practice-based in studies than in continental Europe (Germany, Denmark, the Netherlands, etc.) education model, where studies are strictly academic. Contrary to the US, where public relations are mainly offered by communication studies departments, the UK business schools offer them, and they are in charge of marketing and advertising departments (L'Etang, Pieczka 2006, 440). However, compared to studies in the US, the UK studies are more theory, not so much practice-oriented (Chung, 2007/2008, 5). Studies confirm that the British universities based study programs are designed using the marketing approach to public relations.

In the 80s teaching of public relations was began in the German universities. Initially, they were separate courses. A little later – in the early 90s - universities launched public relations study programs. Both academic and private institutions offered study programs content covered a wide spectrum – from communication and public relations courses up to the economic and law subjects. During the study period, the students specialized in politics or business to expand their expertise in a given field. (Bentele, Wehmeier, 2009, 414) This approach to public relations specialists is to be welcomed – it offers students a choice according to their interests, and as a result, they are prepared as much stronger specialists in the labour market.

German public relations researcher Heike Punched indicates that Germany has a little number of purely public relations study programs, often public relations are a part of the program, such as journalism, communications studies, advertising or business studies (Punched 2006, 116). This fact points to the diverse understanding of public relations in Germany. Here are different approaches to public relations.

In the rest of Central and Eastern European countries, public relations academic environment came in the early 90s. For example, the first public relations study program in Poland was set up in the early 90s. Soon, in 2000, the interested parties were offered doctoral studies in Poznan (Poznan University of Economics). In Hungary, public relations programs were available to study from 1994 (College of Foreign Trade). (Lawniczak, Szondi, 2009, 241-242, 247)

In Estonia until 1995 the University of Tartu (University of Tartu), Faculty of Journalism was the only place where there was an opportunity to study journalism, media and communication. Public relations were taught in the context of organization and marketing communication, political communication and knowledge management (Tampere, 2004, 99-100). These facts point to different approaches to public relations for various post-socialist states universities.

The first university in Russia that started to educate students in public relations was the Moscow State Institute of International Relations, where a public relations course was offered at journalism department indicating the communication approach to public relations.

The first in Russia who began to define and discuss public relations conceptual structure and the nature of public relations principles, as well as teaching methods are former journalism and business researchers. Business areas researchers have focused on the management of marketing and public relations functions (type of business public relations), but journalism, researchers have focused on the management and communication functions (journalistic type of public relations). University of Oklahoma's Associate Professor Katherine Tsetsura indicates that in 10 years, since the active implementation of public relations courses in higher education programs in Russia, a great impact of both of these areas becomes apparent. These effects can be identified not only by the existence of both schools and researchers debate on the public relations business communication nature, but also with the modern study program the main public relations objects. Nowadays Russia's public relations education in journalism or business orientation depends on the university and its represented educational profiles. For example, the public relations program at the University of Moscow, St. Petersburg University, Voronezh University and the Ural State University, is a journalism-oriented, but the Moscow State Academy of Management, St. Petersburg Electrotechnical University, Voronezh State Technical University – business orientated. (Tsetsura, 2009, 601)

It can be concluded summarizing the data on education in Russia that one of the approaches to public relations is a communication one. By contrast, the business-focused studies point to a marketing approach to public relations.

As a result, it can be concluded that in the afore mentioned countries (the USA, Great Britain, Germany, Sweden, Russia and other countries) public relations is mainly offered by communication (journalism) and/or marketing and business departments. This fact is an obstacle to slow professionalization of public relations. These people, who have studied public relations at business higher schools, understand public relations as element of marketing (marketing approach for public relations), on the other hand these, who have studied public relations at the branch of journalism, understand it as communication or much narrower – as relations with mass media (communication approach for public relations). Public relations should be taught interdisciplinary – the studies should include not only theory and practice of public relations but the study courses of communication, marketing, business, journalism, culture, psychology and others as well. In ideal variant the studies of public relations should be under the control of separate department which would provide interdisciplinary relations of management approach for public relations.

Public relations study programs in Latvian universities

The first Higher Education Institution which offered studies in public relations field is the Vidzeme University of Applied Sciences (established in 1996). After the analysis of society interests and that time necessities it was decided to work out the 2nd level of professional higher education the study program „Psychology and Public relations” (for the period of accreditation the name was changed: „Communication and Public Relations”. The following study program is the first study program in the public relations field in Latvia.

Study program director was Vineta Silkāne. One of the first public relations courses were lectured by Linda Skalane, USA Professor of public relations half of the year worked

with first students, and Latvian public relations practitioner – Gunita Berke and Vita Savicka.

Since the very beginning public relations is taught as the separate branch, not as marketing subcategory. The study program includes communication, management and economics, and specialization courses in public relations as well. Approach to public relations as the separate branch shows the professional understanding of public relations. In that case study program creators and teaching staff have a step forward to that what really happened that time in Latvian practice.

In 1997 the University of Latvia works out Professional Bachelor study program „Communication Science”, where one of the branches is public relations.

Latvian University’s Associate Professor Ojārs Skudra recalls, as he had a good command in German, he studied books on public relations in German. When the first German-speaking lecturers came to the university, he interpreted the lectures into Latvian. Later, began to teach in the public relations courses himself. Afterwards, the US lecturers worked with students. They presented some of the first public relations literature, such as *Edward Berney’s* book. *James Grunig’s* theory was not yet so familiar at that time.⁶⁶

Taking the Higher Education Institution of Vidzeme and the University of Latvia as examples also other Higher Education Institutions start to offer study programs in public relations.

In 2010/11 study year the first level of professional higher education has been offered by five higher schools, the second level of professional higher education - by seven higher schools, the second level of academic higher education - by two higher schools in Latvia. Graduates have the possibility to continue their studies in Master and Doctoral levels.

In 2005 School of Business Administration Turība offered the first Master level of public relations study program „Public Relations”. In 2007 Master study program „Integrated Public Relations Communications” started to be realized by Riga Higher School of Economy and Business Administration. These study programs are remarkable because they have given possibility for professional public relations specialists and other people with higher education in another field and interested in public relations not only to obtain knowledge but get qualification and Master Degree exactly in public relations. Some public relations courses from the Academic Master program are offered by University of Latvia („Communication Science” study program (2001)) and Riga Stradins University („Communication” study program (2007)). Within the following study programs some Master theses in the field of public relations have been worked out.

In 2006 University of Latvia has created a doctoral study program in „Communication Science”, followed in 2007 by a „Communication Management” study program at the School of Business Administration Turība. Within these study programs, there has been some of the first scientific researches in public relations field. That will help public relations develop and become as new scientific field or division in Latvia.

In Latvia study programs, in comparison with the countries of Western Europe, are worked out 20 years later, but, in comparison with post socialism countries of Central and Eastern Europe, - almost at the same time. Then it is possible to conclude that, in the time,

⁶⁶ Interview with Ojārs Skudra (Riga, 2010).

when the first study programs are worked out in Latvia, in Europe higher education in public relations field is just in the beginning period of its development.

Diversity of approaches to public relations in Latvian universities

To find out what is public relations approach in each Latvian universities offering studies in public relations in the beginning of the 21st century, public relations basic study programs accreditation materials ⁶⁷ have been studied and analysed and the respondent (university representatives) opinion have been taken into account.

Comparing the offers of Latvian universities it can be concluded that, overall, there can be four different approaches to public relations distinguished:

- **communication approach to public relations** - public relations as a communication function, public relations as part of scientific communication;
- **marketing approach to public relations** - public relations as a marketing support function, public relations as economics (marketing sectors) component;
- **reputation management approach to public relations** - public relations as a management function, the objective - image (reputation) holding the position of power, organization and advancing the interests of defense, one-sided benefit, public relations as a management science industry component;
- **relationship management approach to public relations** - public relations as a management function, the goal - direct and mutually supportive relationships, public relations as a management science interdisciplinary sub-sector.

Evaluating the **Latvian University** study program „Communication Science”, it can be concluded that the university represents two approaches: communication approach to public relations and marketing approach to public relations. It is the program’s name and acquired bachelor's degree in communication science that testify in favour of communication approach. Secondly, it is the study program contained large amount of different types of communication science courses. This approach is dominant.

However, the study shows that the university also represents a marketing approach to public relations. This is indicated, firstly, by the fact that along with public relations there is a program in the field of advertising („Advertising”). In some course titles both disciplines’ names are put together (*Introduction to public relations and advertising, History and theories of public relations and advertising; Public relations and advertising projects*). This suggests that as addition to advertising public relations are considered a marketing communication element.

Secondly, this assumption is confirmed by the respondent’s opinion, who teaches at that university. He believes that „In Latvian business environment public relations are clearly subordinate to marketing. It has always been like that, and nothing has ever changed there.” In his view, „*the PR could be a social marketing component.*”

Marketing approach is also confirmed by the study program included and rather voluminous (4 credits) course in *Marketing Communication*.

In LU study program „Communication Science” direction of studies „Public relations” does not include psychology and management courses. This excludes the

⁶⁷ http://www.aiknc.lv/lv/prog_aip_virziens.php [2010-2011].

possibility that the LU could represent the reputation management approach or relationship management approach to public relations.

Riga Stradins University (study program „Public Relations”, Bachelor's Degree in Communication Sciences) offer shows that the university generally represents the communication approach to public relations. However, there also a need to talk about the marketing approach to public relations.

In favour of communication approach, firstly, speaks the allocated bachelor's degree in communication science, on the other hand, the study program includes a large amount of different types of communication science courses. In addition, the respondent, teaching public relations courses at the university stands for this approach.

The volume of marketing and advertising courses (12 credits) and course name *Political marketing* (another approach representatives would refer to the course as to political public relations or political technologies) suggest the marketing approach.

International Institute of Practical Psychology (study program „Advertising and public relations”, Professional Bachelor's Degree in Public Administration and Public Relations Manager or Advertising Manager qualification) is dominated by marketing approach to public relations. Besides, the reputation management approach to public relations can also be observed. Study program „Advertising and public relations” name (public relations as a marketing communication element of the branding) and program content - a great volume of marketing and advertising study courses (36 credits) suggest to marketing approach. One of the study programs gives evidence of such an approach: „To improve the students' skills to adequately use basic marketing research techniques and methodologies.”⁶⁸ The need to develop students' skills in public relations research methods and methodology is not mentioned. This fact makes it clear that marketing includes both advertising and public relations. Similar references to the marketing approach to public relations is also found in the descriptions of study courses, such as of a course *Introduction to Specialty*. As one of the topics mentioned is „Nature of public relations and advertising, differences from the other organizational forms of communication.”

Course description research suggests that the university also represents the reputation management approach to public relations, as it repeatedly mentions concepts such as *reputation, image, and brand*. These concepts are used in, for example, course descriptions of *Control Psychology, Public Relations Theories, Theory of advertising; Information Society Theory; Psychology of Advertising*, etc. It is possible that the large volume of advertising courses do not indicate the solely marketing approach to public relations, but the understanding – advertising as a tool for image / reputation building to influence public opinion.

Riga International School of Economics and Business Administration (study program „Public Relations and Advertising Management”, Professional Bachelor's Degree in Public Administration and Public Relations Manager or Advertising Manager qualification) represents two approaches to public relations: marketing approach (dominant approach) and reputation management approach.

A relatively large volume of marketing study courses and study program name „Public Relations and Advertising Management” show the marketing approach that, in

⁶⁸ http://www.aiknc.lv/lv/prog_list.php?id=31 [26th 11th 2011].

addition to public relations, has *advertising* in the name, which suggests that public relations are perceived as a marketing communication element.

Inclusion of management and psychology courses in the program speak of the reputation management approach. This program contains quite a lot of psychology courses (12 credits). This approach is also indicated by a separate course titles and content, such as *Reputation Management, Compelling Communication Basics*.

Baltic International Academy (study program „Public Relations”, Professional Bachelor's Degree in Marketing and Public Relations Manager qualification) represents two approaches to public relations: marketing approach (dominant approach) and reputation management approach. Firstly, Bachelor's Degree name speaks of marketing approach. Secondly, it is the study program content - marketing and advertising courses volume and separate course content and name. For example, students study courses of *Public Relations practice in strategic and global marketing*, one of the largest practices is in the *Practice: Organization of Marketing Communications*.

Inclusion of management (15 credits) and psychology (9 credits) courses in the study program testifies to reputation management approach, and a particular indication is the separate courses content and titles (such as *Organization's Reputation and Corporate Culture; Image-Design and Public Relations Campaign Planning*).

School of Business Administration Turiba (study program „Public Relations”, Professional Bachelor's Degree in Social Management and Public Relations Manager qualification) representing the reputation management approach to public relations. This approach is proven by economic, management courses (18 credits), and psychology study courses (16 credits). This approach is indicated by the course content as well.

Courses possess a relatively high emphasis on concepts such as *image, reputation, power, manipulation* etc., including the related topics. For example, they speak of political battles, martial methods of pre-election campaigns, manipulation (course of *Mass and Political Psychology*); of the company manager and senior managers image building (course of *Corporate Public Relations*); of public image making techniques, management of group processes and influencing techniques, manipulation techniques (*Socio-Psychological Training* course); of the national image creation (course of *International Public Relations*); activity as one of the main conditions for image formation (course *Acting*); report on the basic principles of building a positive image (course in *Audio-visual Technologies*); on the manipulation of information and reputation propaganda psychological aspects and psychological effects (course *Discussion and Manipulation Theory*). In the course of *Public Relations Theory and Practice* public relations are examined from both the reputation management (public relations role in creating a reputation in changing public opinion) and relationship management aspects (relations with the public - control function). One of the course objectives is to „foster students to see the public relations activities on a daily basis, as well as to think about the opportunities that exist in different areas in order to implement more effective public relations, thus, improving the whole organization or functioning of the institution.”⁶⁹ The mentioned points to a target of gaining unilateral benefit characteristic to reputation management approach.

⁶⁹ http://www.aiknc.lv/lv/prog_view.php?id=5867 [26th 11th 2011].

The university's approach to public relations aspect of reputation management is also confirmed by the analysis of the responses of two interviewed respondents.

Vidzeme University of Applied Sciences (study program „Communication and Public Relations”, Professional Bachelor's Degree in Communication and Public Relations and Public Relations Manager qualification) has two simultaneous approaches to public relations: communication approach and relationship management approach.

The communication approach is proven by a wide offer of communication courses, the program name, and the acquired bachelor's degree.

As a university's dominant approach to relations, the management approach can clearly be seen. Accreditation document sections' „Evaluation of the study program from the Latvian state and Vidzeme region viewpoint” statement evidently speaks of that: „With the strengthening of democratic values, civil society matures, public participation in public administration processes becoming more important, as well as any company or organization's social responsibility for the environment in which they work, creates added value. Public Relations promote harmony between the development of organizations, corporations and public institutions. They contribute to the harmonious and safe society, where the important values of dialogue, negotiation, consultation, ownership, and co-involvement.”⁷⁰

The relationship management approach is also pointed out by the volume of the economic and management courses (12 credits) and psychology study courses (16 credits), as well as by course descriptions. Courses cover public relations models' commensurability with the organization and the public interest (*Introduction to Public Relations*); relations with international audiences (*International Public Relations*); great emphasis is placed on ethics (courses in *Organizational Communication, Mass Communication, Public Relations and Ethics, Journalism Basics and Techniques; Written Communication; Crisis Communication; Intercultural Communication*) and two-way communication (courses *Introduction to Public Relations; Public Relations Research Methods; Theories of Communication and Public Relations*).

Some courses are dedicated to the image, its development principles, the role of public relations in image creation (*Public Relations Practice*); to public relations as a business interest representation tool for public relations organizations as the reputation-building tool (*Corporate Public Relations*); to a politician's image-building tools and methods (*Public Relations and Policy*). These indications could be a sign of individual lecturers' different approach to public relations. In order to prove this point a further study is required.

For the purposes of the study a lecturer of Vidzeme University of Applied Sciences has also been interviewed. The analysis of the responses indicates the relationship management approach to public relations.

Latvian Christian Academy (study program „Public Relations”, Professional Bachelor's Degree in Social Management and Public Relations Manager qualification) is dominated by the communication approach to public relations. Public relations are defined as a communication function with an emphasis on ethical two-way communication assurance.

⁷⁰ http://www.aiknc.lv/lv/prog_view.php?id=5661 [28th 11th 2011].

Researching the study program accreditation documents, other approaches can be seen there, but they are not explicitly expressed. The other approach presence can be explained by the different approaches of the study course lecturers and program makers to public relations, not going deep into public relations theory in order to understand their diversity and to adopt its position on these issues.

Liepaja University (study program's „Communication Management” sub-direction „Public Relations”, Professional Bachelor's Degree in Communication Management and Public Relations Department Manager qualification) is represented by relationship management approach. The acquired degree and qualification partly indicate that students are prepared to be the next leaders. The volume of the program included courses in economics and management (18 credits) testify to this approach.

The relationship management approach is evident from the program course content. Special emphasis is placed on the ethical norms (courses *Communication Legal Aspects and Ethics; Politics; Political Communication and Culture; Basics of Public Relations; Public Relations Techniques; Public Relations Practice; Risk and Crisis Communication*, etc.) on two-way communication (courses *Public Relationship History and Theories of Public Relations Management, Basics of public relations, Public relations techniques, Public relations practice, Risk and Crisis Communication*, etc.), in the strategic management (courses in *Public Relations Management, Public Relations Practice, Theory of Management, Change Management, Risk and Crisis Communication*, etc.). The study course *Political Communication and Culture* covers civil society, civic participation, political public relations (rather than political marketing). The program includes a number of psychology courses (10 credits) for students to cultivate the art of maintaining relations. Summarizing the results of the study, it can be concluded that there are different interpretations of public relations by Latvian universities. These can be split into communication approach, marketing approach, reputation management approach and relationship management approach to public relations. It is largely dominated by communication approach and marketing approach to public relations, less by relationship management approach.

Conclusions

The offer of study programs in public relations field of Higher Education Institutions in Latvia is very big and varied. Graduates of professional and academic Bachelor study programs of Latvian Higher Education Institutions acquire a different name of Bachelor's Degree – in public management, communication, marketing, communication management. The variety of degrees shows the different understanding of public relations and the disorder in education system in Latvia.

There are Higher Education Institutions (School of Business Administration Turība, Higher School of Vidzeme, Liepaja University), where study programmes are developed interdisciplinary – it is possible to acquire various study courses (communication, management, economics, politics, sociology, psychology and others). Making the comparison with foreign countries it is possible to see the similarity of the study programmes of German and some USA Higher Education Institutions. There are Higher Education Institutions (Riga International Higher School of Economics and Business

Administration, Baltic International Academy, International Higher School of Practical Psychology) which, like Higher Education Institutions in Great Britain and some in Russia, pay bigger attention to advertising and marketing study courses. On the other hand the study programmes of University of Latvia, Riga Stradins University and Latvian Christian Academy, which mainly offer different kind of communication, journalism and specialization courses in public relations, are similarly developed to the study programmes of Swedish, some Russian and USA Higher Education Institutions.

Latvian Higher Education Institutions interpret public relations differently. It is possible to distinguish communication approach to public relations, marketing approach to public relations, reputation management to public relations, and relationship management approach to public relations. The approach diversity is showed by the contents of public relations study programs, the name and the given scientific degree. After the analysis of obtained data it should be said that communication approach and marketing approach to public relations are more dominating, relationship management approach – less dominating.

Literature

1. **Bentele, G., Wehmeier, S.** (2009). From Literary Bureaus To a Modern Profession: the Development and Current Structure of Public Relations in Germany.//*The Global Public Relations Handbook* : theory, research and practice. Sriramesh, K., Verčič, D. (Eds.). New York: Routledge, pp. 199–221.
2. **Chung, W.** (2007/2008). Culture matters: Comparing tertiary public relations curricula in the United States of America, the United Kingdom, and South Korea. *PRism*, 5(1&2), [tiešsaiste]. [Skatīts 20. 01. 2009.]. http://praxis.massey.ac.nz/prism_online_journ.html
3. **Edwards, L.** (2006). Public relations theories – an applied overview: sistems theories.// *Exploring Public Realitions*. Tench, R., Yeomans, L. (Eds.). Harlow: Person Education Limited, pp. 141–180.
4. **Flodin, B.** (2009). Public Relations in Sweden: a Strong Presence Increasing in Imporntnce.// *The Global Public Relations Handbook* : theory, research and practice. Sriramesh, K., Verčič, D. (Eds.). New York, London: Routledge, pp. 471–483.
5. **Katlips, S. M., Senters A. H., Brūms G. M.** (2002). *Sabiedriskās attiecības*. Rīga: Avots, 763 lpp.
6. **Lawniczak, R., Szondi, G.** (2009). Central and Eastern Europe.//*Global public relations: spanning borders, spanning cultures*. Freitag, A., Stokes A. Q. (Eds.). New York: Routledge, pp. 228–260.
7. **L'Etang, J., Pieczka, M.** (2006). Public relations education.//*Public Relations: Critical Debates and Contemporary Practice*. L'Etang, J., Pieczka, M. (Eds.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 433–442.
8. **Punchan, H.** (2006). An Intellectual History of German Public Relatins.//*Public Relations: Critical Debates and Contemporary Practice*. L'Etang, J., Pieczka, M. (Eds.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 111–122.
9. **Ruler, van B., Verčič, D., Butschi, G., Flodin, B.** (2004). A First Look for Parametrs of Public Relations in Europe. *Journal of Public Relations Research*, No 16 (1), pp. 35–63.
10. **Tampere, K.** (2004). Estonia.// *Public Relations and Communication Management in Europe* : a Nation by Nation Introduction to Public Relations Theory and Practice. Ruler, van B., Vercic, D. (Eds.). Berlin: Walter de Gruyter, pp. 95–105.
11. **Tsetsura, K.** (2009). The Developments of Public Relations in Russia: a Geopolitical Approach.//*The Global Public Relations Handbook* : theory, research and practice. Sriramesh, K., Verčič, D. (Eds.). New York: Routlege, pp. 600–619.
12. **White, J., L'Etang, J., Moss, D.** (2009). The United Kingdom: Advances in Practice in a Restless Kingdom.//*The Global Public Relations Handbook* : theory, research and practice. Sriramesh, K., Verčič, D. (Eds.). New York, London: Routledge, pp. 381–406.

Vladislavs Volkovs, Ivans Jānis Mihailovs
Latvija, Rīga

DAUGAVPILS IEDZĪVOTĀJU TIESISKĀ KULTŪRA UN KONFLIKTU RISINĀŠANAS PIEEJAS

DAUGAVPILS INHABITANTS' LEGAL CULTURE AND DISPUTE RESOLUTION APPROACHES

Summary

The article is devoted to the results of the study „Patterns of Dispute Resolution and Dispute Resolution as Elements of Popular Legal Culture” in Daugavpils in 2014, headed by Professor Jacek Kurczewski, University of Warsaw. It analyzes the diverse understanding of the concept of legal culture, as well as the components of legal culture – the assessment of the legal system of Latvia, the view of the purpose of the law, the behaviour when facing dishonest attitude, dispute resolution in the domestic situation and at work. 602 respondents were interviewed: representatives of the three largest ethnic groups in Daugavpils: 220 Latvians, 202 Russians, and 180 Poles.

In general, the study shows that although there is no significant difference between the attitude to law and legal order in Daugavpils Latvians, Russians and Poles, however, mutual communication and dispute resolution approaches are significantly influenced by the existing institutionalized differences between the identities of Daugavpils residents who represent different nationalities, both at the official and the informal level.

Key words: legal culture, dispute resolution, Daugavpils inhabitants

Atslēgas vārdi: tiesiskā kultūra, konfliktu risināšana, Daugavpils iedzīvotāji

Anotācija

Rakstā aplūkota daļa no 2014. gadā Daugavpilī veiktā pētījuma „Strīdu paraugi un strīdu izšķiršana kā masu tiesiskās kultūras elementi” („Patterns of Dispute and Dispute Resolution as Elements of Popular Legal Culture”), vadītājs Varšavas Universitātes profesors Jaceks Kurčevskis (Jacek Kurczewski) rezultātiem. Tajā ir analizēta tiesiskās kultūras jēdziena daudzveidīga izpratne, kā arī tiesiskās kultūras komponentes – Latvijas tiesību sistēmas novērtējums, uzskati par likuma mērķi, rīcība, ja saskaras ar negodīgu attieksmi, konfliktu risināšana sadzīves situācijā un darbā. Tika aptaujāti 602 respondenti: trīs lielāko Daugavpilī dzīvojošo etnisko grupu pārstāvji: 220 latvieši, 202 krievi, 180 poļi.

Kopumā pētījums pierāda, ka, lai gan nepastāv būtiska atšķirība starp Daugavpils latviešiem, krieviem un poļiem attieksmē pret likumu un tiesisko kārtību, tomēr savstarpējo komunikāciju un konfliktu risināšanas pieejas būtiski ietekmē esošās institucionalizētās atšķirības starp Daugavpils iedzīvotāju identitātēm, kuri pārstāv dažādas tautības, gan oficiālajā, gan neoficiālajā līmenī.

Ievads

Ikvienas valsts tiesiskā sistēma raksturojas ne tikai ar pieņemtajiem normatīvajiem aktiem, to iedzīvināšanas un piemērošanas efektivitāti, bet arī ar iedzīvotāju attieksmi, tiesību pieņemšanas / nepieņemšanas praksēm. Tas aktualizē jautājumu par to, kā valsts iedzīvotāji uztver valsts (pārvaldes) darbību, cik tai ir uzticīgi, kā arī, vai iedzīvotāju vērtības atbilst tām vērtībām, kuras valsts vēlējusies nostiprināt / ir nostiprinātas attiecīgajā normatīvajā aktā, t. i., cik un kā iedzīvotāji respektē un pilda normatīvajos aktos noteikto,

kā attaisno gadījumus, kad tiek pieļautas atkāpes no noteiktā, kādi ir mehānismi, kas veicina tiesisku, likumpaklausīgu uzvedību.

Šo jautājumu kopumu, kas ir tiesību un socioloģijas izpētes objekts, bieži vien apzīmē ar terminu „tiesiskā / juridiskā kultūra”.⁷¹ Tās izziņošana ir viens no būtiskajiem tiesiskās politikas uzdevumiem, lai ne tikai vērtētu tiesību normu piemērošanas un ievērošanas efektivitāti, bet arī pārzinātu to sabiedrību, kura tiek regulēta ar tiesību normu palīdzību.

Rakstā ir analizēta daļa no 2014. gadā Daugavpilī veiktā pētījuma „Strīdu paraugi un strīdu izšķiršana kā masu tiesiskās kultūras elementi” („Patterns of Dispute and Dispute Resolution as Elements of Popular Legal Culture”), vadītājs Varšavas Universitātes profesors Jaceks Kurčevskis (Jacek Kurczewski), rezultātiem. Pētījuma gaitā tika aptaujāti 602 respondenti, trīs lielāko Daugavpilī dzīvojošo etnisko grupu pārstāvji: 220 latvieši, 202 krievi, 180 poļi. Absolūtais respondentu vairākums bija Latvijas pilsoņi (latvieši – 97,7 %, krievi – 88,6 %, poļi – 88,5 %).

Tiesiskā kultūra

Tiesiskā kultūra tāpat kā daudzi citi „apjomīgie” tiesību termini ir „grūti definējama”, pieļaujot definīciju un interpretāciju daudzveidību, kas arī bieži vien apgrūtina tiesiskās kultūras izpratni un pētniecību (Cotterell, 1997; Певцова, 2004). Kā norāda Latvijas tiesībzinātnieks Aleksandrs Baikovs, tiesiskā kultūra ir integrāls jēdziens, „sarežģīta sociāla parādība, kas acīmredzami nav izpētīta teorētiskā līmenī, bet noformulētajiem teorētiskiem modeļiem ir vispārējs raksturs” (Baikovs, 2010).

Plašāka uzmanība tiesiskajai kultūrai gan Rietumeiropas, gan Krievijas (t. sk. arī padomju) zinātnē tika pievērsta kopš 20. gadsimta otrās puses, attīstoties socioloģiskajam skatījumam uz tiesībām un tiesisko realitāti. Šajā laikā Rietumeiropā tiesiskā kultūra tika pētīta kā pilsoniskās audzināšanas un tiesiskās izglītības (audzināšanas) elements, ar laiku arvien paplašinot tās pētniecības ietvarus un iekļaujot tiesību normas, tiesību institūtus, tiesisko apziņu, tiesību piemērošanas praksi un tiesību subjektu uzvedības formas (Каландаришвили, 2008).

Tiesiskās kultūras koncepta analīze intensificējusies pēc slavenās ASV zinātnieku Gabriela Almonda un Sidneja Verbas grāmatas „Pilsoniskā kultūra. Politiskās attieksmes un demokrātija piecās valstīs” publikācijas 1963. gadā, kurā liela uzmanība tika veltīta sabiedrības tiesiskajiem aspektiem, to mijiedarbībai ar politiku / politisko sistēmu (Almond, Verba, 1994).

Savukārt Padomju Savienībā tiesiskā kultūra tika analizēta kā viens no sociālisma un komunisma celtniecības instrumentiem, uzsverot tās nozīmi padomju pilsoņa veidošanā. Līdz ar to pamatuzmanība tika veltīta diviem tiesiskās kultūras pētniecības aspektiem: tiesiski-idejiskai sabiedrības stāvokļa analīzei un attieksmes pret tiesībām, to pārzināšanas

⁷¹ Jāatzīmē, ka latviešu valodā joprojām tiek diskutēts par termina „tiesiskā kultūra” vai „juridiskā kultūra” lietojumu. Atsevišķi pētnieki lieto šos terminus kā sinonīmus, citi nošķir, attiecīgi mēģinot pamatot jēdzieniskas atšķirības (plašāk sk. Mihailovs, 2012; Mihailovs, 2013). Tomēr nebūtu pieļaujams viena pētījuma ietvaros bez atbilstoša paskaidrojuma vienlaikus lietot gan terminu „juridiskā kultūra”, gan „tiesiskā kultūra” (Osipova, 2010, Šulmane).

Arī Latviešu valodas aģentūrā savā skaidrojumā vienam no raksta autoriem norāda, ka, lai gan Latvijas Zinātņu akadēmijas terminu datubāzē atrodams tikai termins „juridiskā kultūra”, ir iespējams lietot terminu „tiesiskā kultūra”.

Rakstā ir izvēlēts termins „tiesiskā kultūra”, jo saskaņā ar Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā ietvertu skaidrojumu „tiesisks” ir tas, kas ir saistīts ar tiesībām, tām raksturīgs, savukārt „juridisks” ir tās, kas ir saistīts ar tiesību normām un likumdošanu, resp., tiesisks ir plašāks nekā juridisks. (Latviešu valodas vārdnīca, 2006).

un piemērošanas, kā arī tiesiskās audzināšanas pētniecībai. Tādēļ tiesiskā kultūra tika saprasta kā idejiski-politisko uzskatu, pārliecību, tiesisko zināšanu, attieksmes pret tiesībām un tiesiskās uzvedības kopums (Krastiņš, 1973; Никитин, 1988). Tā tika raksturota kā „sociāli-ekonomiskās un politiskās iekārtas noteikts sabiedrības tiesiskās dzīves kvalitatīvs stāvoklis, kas izpaužas juridisko aktu un citu juridiska rakstura tekstu līmenī, tiesiskās darbības līmenī, tiesiskās apziņas un subjekta tiesiskās attīstības līmenī, kā arī valsts garantētajā personības rīcības brīvības pakāpē vienotībā ar viņas atbildību sabiedrības priekšā” (Семитко, 1987). Pie tam augsts tiesiskās kultūras līmenis nozīmēja „ne tikai pašam pildīt tiesību normu prasības, bet arī censties panākt, lai citi tās pildītu” (Теория государства и права, 1987).

Latvijas tiesībzinātnieks Ilgvars Krastiņš definēja juridisko kultūru (raksta kontekstā – tiesisko kultūru) kā sabiedrības kultūras sastāvdaļu, „kas ir cieši saistīta ar visas sabiedrības izaugsmi. Tā ir sabiedrības idejiski tiesisks stāvoklis – attīstības līmenis noteiktā tās attīstības posmā”. Šis fenomens, viņaprāt, raksturo „tiesību un tiesiskās apziņas attīstības līmeni, pilsoņu tiesību un brīvību, plašumu un garantētību, likumdošanas pilnīgumu un efektivitāti, likumības un tiesiskās kārtības stabilitāti, juridiskās zinātnes un juridiskās izglītības līmeni, valsts aparāta ierēdņu un darbinieku morālo līmeni u. c. Tā pēc savas būtības ir rezumējoša kategorija, sabiedrības tiesiskās attīstības līmeņa rādītājs, sabiedrības tiesiskās apziņas spogulis” (Juridisko terminu vārdnīca, 1998).

Latvijas Universitātes profesore Daiga Rezevska uzsver, ka juridiskā kultūra ir „veids, kā aprakstīt juridiski orientētas uzvedības un attieksmes relatīvi stabilus paraugtipus” (Rezevska, 2014).

Savukārt Rietumeiropā ir vairāk izplatīta antropoloģiskā (Norbers Rulāns) pieeja tiesiskās kultūras analīzei, pētot tiesiskās realitātes specifiku (tiesību sistēmu) noteiktajā sabiedrībā izvēlētajā laika posmā (Рулан, 2000), un socioloģiskā pieeja (Deivids Nelkens, Lourenss Frīdmans), analizējot idejas, vērtības, attieksmes un viedokļus, kas ir saistīti ar tiesībām (Nelken, 2004; Friedman, 2005).

Vienlaikus pasaulē plaši ir izplatīti salīdzinoši tiesiskās kultūras pētījumi, piemēram, noteiktā laika posmā salīdzinot vairāku valstu / tiesību sistēmu dažādu tiesību institūtu un iestāžu saturu, regulējumu, darbību. Šie salīdzinošie tiesiskās kultūras pētījumi notiek salīdzinošo tiesību (jurisprudences) un tiesību vēstures (vēsturiskās jurisprudences) ietvaros (Acar; Balnkenburg, 2000). Līdz ar to tiesiskās kultūras pētnieki uzsver, ka šī termina izpratne ir visai apgrūtināta (troublesome concept) (Freeman, 2005), prasot to precīzi izprast katrā konkrētā gadījumā / pētījumā, ievērojot izvēlētajā zinātnes specifiku un pētniecības tradīcijas (Michaels).

Kopumā vērtējot, tiesiskā kultūra šaurākā (mikrolīmenī) izpratnē pamatos tieši orientējas uz indivīdu / grupu / sabiedrību, nosakot noteiktus (tiesiskus) uzvedības modeļus, ideālus, vērtības un attieksmes, konfliktu risināšanas pieejas, kas parasti veidojas ilgākā laika posmā. Īsumā to var interpretēt kā indivīda / grupas / sabiedrības sasniegto tiesību

(tiesību normu un principu) zināšanas un izpratnes līmeni, tiesiskās apziņas neatņemamu sastāvdaļu, kura attiecīgi ir tiesiskās uzvedības / rīcības / darbības pamats.

Turpretī tiesiskā kultūra plašākā (makrolīmenī) izpratnē ir vērsta uz tiesību sistēmu (tiesisko realitāti), tā ir sociālais mehānisms, kas aptver visus tiesiskās / juridiskās darbības (realitātes) komponentus un izpaužas to faktiskajā funkcionēšanā.

1.tabula

Tiesiskās kultūras izpratne mikrolīmenī un makrolīmenī

Tiesiskā kultūra mikrolīmenī:	Tiesiskā kultūra makrolīmenī
Indivīda / grupas uzvedības modeļi	Tiesiskā realitāte / tiesiskā kārtība
Indivīda / grupas vērtības	Tiesību sistēma / Tiesību institūti
Indivīda / grupas tiesību (tiesiskās) zināšanas un izpratne	Likumdošanas process un normatīvie akti
Indivīda / grupas attieksmes	Tiesību zinātne un tās attīstība / stāvoklis
Indivīda / grupas tiesiskā socializācija	Praktiskā darbība tiesību jomā
Indivīda / grupas rīcība noteiktajās situācijās	Tiesībsargājošās iestādes

Avots: Autoru veidota tabula.

Tādējādi tiesiskā kultūra (šaurākā izpratnē) ir tiesību sistēmas un tās darbību raksturojošs elements, savukārt pati tiesību sistēma un tās funkcionēšanas specifika raksturo tiesiskās kultūras (plašākā izpratnē) būtību.

Tiesiskā kultūra savā būtībā atspoguļo sabiedrības likumpaklausības un esošās tiesiskās kārtības akceptēšanas līmeni. Tā integrē (adaptē) nacionālo un ārvalstu tiesību sistēmu sasniegumus tiesībās, tiesību zinātnē, praktiskajā darbībā, uzskatos, priekšstatos, atziņās, tiesību paražās un tradīcijās. Šajā ziņā tiesiskā kultūra ir sabiedrības sociālās, ekonomiskās, politiskās, kultūras, garīgās (ideoloģiskās) sistēmas nosacīts (integratīvs) tiesiskās dzīves stāvoklis, kas sevī ietver ne tikai tiesību zināšanas, izpratnes un attieksmes, iespējas izmantot tiesības, pildīt pienākumus un informētību par to, tiesību autoritāti un virsvaldību, kas ir priekšnosacījums mūsdienu demokrātiskas tiesiskas sabiedrības funkcionēšanai un attīstībai, bet arī raksturo indivīda / grupas / sabiedrības iekšējo nepieciešamību ievērot tiesību priekšrakstus, būt sociāli un tiesiski aktīvam un atbildīgam. Bet tiesiskajai kultūrai ir būtiska loma valsts tiesiskās realitātes atražošanā, konstruēšanā un pilnveidošanā. Jo cilvēku tiesiskā uzvedība selektīvi atspoguļo esošās normas, un demokrātiskā tiesiskā sistēma ir atvērta cilvēku un grupu tiesiskās kultūras vērtību īstenošanai.

Tiesiskajai kultūrai, līdzīgi kā tiesiskajai apziņai un citiem tiesību fenomeniem, ir trīs pamatveidi / pamattipi, kas var tikt konstatēti un pētīti noteiktā laika posmā un noteiktos sociālos (sociokulturālos) apstākļos (Вопленко, 2000; Карташов, Баумова, 2008; Каландаришвили, 2009):

1) indivīda tiesiskā kultūra, ko raksturo konkrēta indivīda tiesiskās zināšanas (informētība, izglītība) un to izpratne, kā arī attieksme pret likumu (normatīvo regulējumu)/ tiesībām un kopējo tiesisko kārtību valstī, tiesību kā vērtības atzīšana vai ne / daļēji atzīšana, kas nosaka viņa tiesiskās vai netiesiskās uzvedības modeļa izvēli konkrētajā situācijā, tiesību priekšrakstu noteikta apzināta pildīšana. Tā izpaužas kā tiesisko ideālu un

zināšanu apguve, veidojoties noteiktam pasaules skatījumam un dzīves pozīcijai, šo ideālu, zināšanu, pasaules skatījuma un dzīves pozīcijas attiecināmība uz apkārtējo, t. sk. tiesisko realitāti un savu tiesisko priekšstatu īstenošana dzīvē, t. i., noteikta uzvedības modeļa izvēle (bieži vien apliecinot to ikdienas komunikācijā un mijiedarbībā ar apkārtējiem). Tādējādi indivīda tiesiskā kultūra var tikt izteikta formulā: indivīda zināšanas un vērtīborientācija: indivīda darbība un tās rezultāti tiesību jomā;

2) grupas tiesiskā kultūra, ko raksturo noteiktas grupas/ klases/kolektīva/ profesijas pārstāvju / profesionālās apvienības/ indivīdu formālās vai neformālās kopas attieksme pret tiesisko kārtību, tiesiskā vai netiesiskā uzvedības modeļa izvēle konkrētajā situācijā, tiesiskā informētība, kā arī šajā vidē kultivētās vērtības, kas arī nosaka attieksmju pret tiesībām, pienākumiem, tiesisko kārtību, veidošanos;

3) sabiedrības jeb masu tiesiskā kultūra, ko raksturo tiesiskās apziņas, likumdošanas, tiesiskā regulējuma, tiesiskās kārtības un tiesiskās darbības, tiesiskās politikas un tiesiskās ideoloģijas, kā arī tiesību zinātnes attīstības un tiesiskās informētības (informācijas pieejamības) līmenis, kā arī tā nacionālās / reģionālās īpatnības / specifika noteiktajā valstī / teritorijā. Tā izpaužas / raksturojas kā visu sabiedrības locekļu tiesiskās aktivitātes rezultāts.⁷²

Indivīda / grupas / sabiedrības tiesiskās kultūras daudzveidīgi mijiedarbojas tiesiskajā realitātē, veidojoties noteiktai tiesiskai kārtībai un, izpaužoties gan tiesiskā uzvedībā, gan tiesiskās attiecībās, gan tiesisko zināšanu ieguves un tiesiskās audzināšanas, kā arī tiesiskās socializācijas procesā, gan tiesiskajā komunikācijā utt.

Daugavpils iedzīvotāju tiesiskās kultūras komponentes: trīs lielāko etnisko grupu izpētes rezultāti

Pētot Daugavpils iedzīvotāju priekšstatu par esošo tiesību sistēmu un taisnīguma līmeni, tika konstatēts salīdzinoši augsts tiesiskās kultūras līmenis, tomēr krievi un poļi salīdzinājumā ar latviešiem biežāk atzīmējuši nepilnības (48,4 % krievu un 38,5 % poļu, salīdzinot ar 27,7 % latviešu, uzskata, ka „Latvijas tiesību sistēmai ir nepieciešamas nopietnas izmaiņas”). Latviešiem lielākā mērā kā etniskajām minoritātēm ir raksturīgi etātiski priekšstati par esošo tiesību sistēmu. Tādam tiesību sistēmas primārajam mērķim kā „likumam ir jānodrošina kārtība un disciplīna valstī” piekrita 55,9 % latviešu, 44,6 % krievu un 38,5 % poļu (sk. 2. un 3. tabulu).

2. tabula

Latvijas tiesību sistēmas novērtējums (%)

novērtējums	visi	latvieši	krievi	poļi
tā prasa nopietnas izmaiņas	38,2	27,7	47,5	38,5
būtībā ir laba, bet faktiski nav piemērota	20,6	21,8	17,8	20,5
principā Latvijā ar tiesībām un to piemērošanu viss ir labi	17,6	21,8	14,9	17,0
grūti pateikt	23,4	28,6	19,3	11,5

⁷² Jānorāda, ka atsevišķi tiesīzbzinātnieki izdala tikai divas tiesiskās kultūras un tiesiskās apziņas pamatformas: indivīda (individuālā) un sabiedrības (sabiedriskā), ieskaitot šajā formā gan mazākās grupas, piemēram, ģimeni, darba kolektīvu, vecuma grupa, profesionālā grupa u. c., gan lielākas grupas, piemēram, šķiras, nācijas, tautības, sociālos slāņus u. c. (Jakubaņecs, 2006: 288; Теория государства и права, 2008: с. 443–444).

Likuma galvenais mērķis (respondenti varēja sniegt tikai vienu atbildi)

novērtējums	visi	latvieši	krievi	poļi
kalpot mūsu sabiedrības pārmaiņām un attīstībai	20,3	18,2	19,8	21,0
kalpot strīdu un konfliktu atrisināšanai starp cilvēkiem	12,4	13,6	11,4	12,0
nodrošināt sabiedrisko kārtību un disciplīnu valstī	46,1	55,9	45,5	38,5
dot iespēju cilvēkiem īstenot savas vajadzības un intereses	20,9	12,3	22,3	28,5

Avots: Autoru veidotas tabulas.

Pētījums atklāj samērā augstu respondentu interesi par publiskās komunikācijas izmantošanu etnisko jautājumu aktualizācijai un risināšanai. Vairākums respondentu (sākot no puses līdz trim ceturtdaļām) izteica vajadzību pēc šādas apspriešanas gan publiskajā telpā (piemēram, diskusijas ar dažādu tautību pārstāvjiem, politiķiem), gan privātajā telpā (ar radiem, draugiem). Tomēr lielas atšķirības vērojamas tieksmē apspriest starpnacionālās problēmas ar varas pārstāvjiem (tas ir svarīgi 50,5 % latviešiem un 74,5 % krievi): gan presē (attiecīgi 58,2 % un 74,5 %); gan ar tās partijas deputātiem (attiecīgi 46,4 % un 66,3 %), par kuru balsots vēlēšanās, un pat ar draugiem (attiecīgi 58,6 % un 73,9 %) (sk. 4. tabulu).

Labākais Latvijas sabiedrības problēmu apspriešanas veids starp tautībām (atbilde „jā”) (%)

komunikācijas veidi un dalībnieki	visi	latvieši	krievi	poļi
dažādās diskusijās ar dažādu tautību pārstāvjiem	73,8	75,9	77,2	68,5
ar ģimeni	68,9	67,3	72,8	70,5
ar draugiem	66,7	58,6	73,9	70,5
presē	66,1	58,2	74,5	66,0
ar varas pārstāvjiem, politiķiem	59,8	50,5	74,5	57,0
ar deputātiem no partijas, par kuru Jūs balsojāt vēlēšanās	55,0	46,4	66,3	54,0
anonīmos komentāros internetā	30,7	25,9	31,0	32,0
nav vērts vispār šīs lietas apspriest ne ar vienu	10,7	9,5	7,1	14,0

Avots: Autoru veidotas tabulas.

Dati kopumā korelē ar respondentu attieksmi pret plašsaziņas līdzekļos sastopamajām ksenofobijas izpausmēm. Puse respondentu (50,6 %) atzinuši, šādiem faktiem nepievērš uzmanību. Pat ar draugiem un tuviniekiem tos apspriež mazāk nekā divas trešdaļas respondentu (61,8 %). Atklāti diskutēt par šo jautājumu ar „tās tautības pārstāvjiem, kuri bieži izsaka negatīvus vērtējumus par viņu tautību”, atļaujas mazāk par trešdaļu aptaujāto (28,5 %). Krievu vidū to īpatsvars izrādījās vēl mazāks (23,3 %). Tādus jautājumus respondenti tiecas pārdresēt politiskajām partijām, par kurām balsos kārtējās vēlēšanās (58,5 %). Pozīciju „es cenšos nekomunicēt ar tās tautības cilvēkiem, kuri visbiežāk negatīvi novērtē nacionālo grupu, kurai piederu es”, atbalstīja vairāk nekā trešdaļa respondentu (36,8 %), t. sk. vairāk par divām piektdaļām poļu (42,5 %) un krievu (41,1 %) (sk. 5. tabulu).

5. tabula

Respondentu rīcība, kad plašsaziņas līdzekļos viņi saskaras ar negodīgu un netaisnīgu attieksmi pret viņu tautības cilvēkiem (atbilde „jā”) (%)

rīcības veids	visi	latvieši	krievi	poļi
apspriežu ar draugiem, radiem	61,8	57,7	67,3	62,0
vēlēšanās es balsošu par to partiju, kura aizstāvēs manas tautības intereses	58,5	58,6	66,8	49,5
es cenšos nekomunicēt ar cilvēkiem no tās tautības, kura visvairāk pauda negatīvus vērtējumus nacionālajai grupai, kurai esmu piederīgs	36,8	28,6	41,1	42,5
diskutēju ar tās tautības cilvēkiem, kura bieži pauž negatīvus vērtējumus nacionālajai grupai, kurai esmu piederīgs	28,5	31,4	23,3	29,0

Tomēr starpetniskajai komunikācijai ir būtiski ierobežojumi latviešu un etnisko minoritāšu interešu saskaņošanā. Respondenti uzskata šo komunikāciju par starppersonu kontaktu sfēru, kuru var regulēt ar vispārējām morāles normām. Bet šī komunikācija ir arī starppersonu mijiedarbība, kuru ietekmē latviešu un etnisko minoritāšu identitātes institucionalizētās atšķirības. Kā redzams 6. un 7. tabulā, pat, ja runa ir par iespējamām sadzīves un darba konfliktiem starp dažādu etnisko grupu pārstāvjiem, respondenti rīkosies pret „citu” etnisko grupu pārstāvjiem kā pret „savu” tikai nedaudz vairāk nekā puse gadījumos (54,2 % un 56,0 %), cenšas ātrāk pārtraukt šos konfliktus 71,8 % gadījumos. Dati liecina, ka respondenti, kas uztver citu etnisko identitāti lielā mērā kā sociālās grupas parādību un tās nesējus – kā grupu pārstāvjus, attiecības ar kuriem nevar regulēt tikai, pamatojoties uz vispārējās morāles normām. Tas, protams, apliecina diezgan augstu starpetnisko neuzticību, kurā izpaužas morāles normu fragmentarizācija pēc etniskajām pazīmēm.

6. tabula

Respondentu rīcība gadījumos, kad rodas konflikts sadzīves situācijā ar citu tautību cilvēkiem (atbilde „jā”) (%)

rīcības veids	visi	latvieši	krievi	poļi
cenšos to ātrāk pārtraukt	71,8	68,2	69,3	76,5
uzvedība konfliktā būs tāda pati, kā ar savas tautības pārstāvjiem	54,2	54,1	50,5	62,5
cenšos vairāk uzmanīgi rīkoties šādā konfliktā	50,5	54,1	53,5	47,5

7. tabula

Respondentu rīcība gadījumos, kad rodas konflikts darbā (izglītības iestādē) ar citu tautību cilvēkiem (atbilde „jā”) (%)

rīcības veids	visi	latvieši	krievi	poļi
cenšos to ātrāk pārtraukt	71,8	67,7	68,8	77,5
uzvedība konfliktā būs tāda pati, kā ar savas tautības pārstāvjiem	56,0	57,7	52,5	62,5
cenšos vairāk uzmanīgi rīkoties šādā konfliktā	50,2	50,9	53,0	49,0

Avots: Autoru veidotas tabulas.

Kopumā pētījums pierāda, ka, lai gan nepastāv būtiska atšķirība starp Daugavpils latviešiem, krieviem un poļiem attieksmē pret likumu un tiesisko kārtību, tomēr savstarpējo

komunikāciju un konfliktu risināšanas pieejas būtiski ietekmē esošās institucionalizētās atšķirības starp Daugavpils iedzīvotāju identitātēm, kuri pārstāv dažādas tautības, gan oficiālajā, gan neoficiālajā līmenī, vienlaikus apliecinot liberālo vērtību acīmredzamu trūkumu Latvijas sabiedrībā. Minētais ļauj pievienoties Latvijas Universitātes profesores Sanitas Osipovas atziņai, ka Latvijas tiesisko kultūru var raksturot kā „Eiropas tiesību loka ģermāņu saimei piederošu kultūru, kuru papildus raksturo dažādas vietējās īpatnības, kas veidojušās vēsturisko procesu un nācijas mentalitātes ietekmē” (Osipova, 2014).

Avoti un literatūra

1. **Acar A.** *The concept of Legal Culture. With Particular attention to the Turkish Case.* Pieejams: <http://auhf.ankara.edu.tr/journals/alr-archive/ALR-2006-03-02/alr-2006-03-02-acar.pdf>
2. **Almond, G., Verba, S.** (1994) *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* Sage Publications, 392 p.
3. **Blankenburg, E.** (2000) *Legal culture in five Central European countries.* Hague, 178 p.
4. **Cotterell, R.** (1997) *The Concept of Legal Culture // Comparing Legal Cultures / ed. D. Nelken.* Aldershot: Dartmouth Publishing Company, p.13 – 31.
5. **Baikovs, A.** (2010) *Tiesiskā kultūra: normas un vērtības // Sabiedrība un kultūra.* Liepāja: LiePU, 107.–118.lpp.
6. **Freeman, M.** (2005) *Law and Sociology // Law and Sociology.* Oxford: Oxford University Press, p.1–15.
7. **Friedman, L.** (1975) *The Legal System: A Social Science Perspective.* New Yourk: Russel Sage Foundation, 339 p.
8. **Friedman, L. M.** (2005) *The Place of Legal Culture in the Sociology of Law // Law and Sociology.* Oxford: Oxford University Press, p.185 – 199.
9. **Jakubaņecs, V.** (2006) *Tiesiskā apziņa.* Rīga: „P&Ko”, 288 lpp.
10. *Juridisko terminu vārdnīca* (1998) / U. Krastiņa, V. Šulca red. Rīga: NORDIK, 302 lpp.
11. **Krastiņš, I.** (1973) *Sociālistiskā juridiskā kultūra.* Rīga: P.Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 58 lpp.
12. *Latviešu valodas vārdnīca.* (2006) Rīga: Avots, 1210 lpp.
13. **Michaels, R.** *Legal culture.* Pieejams: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.lv/&httpsredir=1&article=3012&context=faculty_scholarship
14. **Mihailovs, I.J.** (2012) *Legal Culture of the Latvian Youth: Example of the Senior-Grade Elementary School Pupils.* Vilnius: Mykolas Romeris University, 160 p.
15. **Mihailovs, I.J.** (2013) *Tiesiskās kultūras jēdziens un tā interpretācijas iespējas // Sabiedrība un kultūra.* Liepāja: LiePA, 265. – 270.lpp.
16. **Nelken, D.** (2004) *Comparing Legal Cultures // The Blackwell Companion to Law and Society / ed. A. Sarat.* Blackwell Publishing, p.113 – 127.
17. **Osipova, S.** (2010) *Ievads tiesību socioloģijā.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 191 lpp.
18. **Osipova, S.** (2014) *Juridiskā kultūra Latvijā: vēsturiskās saknes un mūsdienu iezīmes // Jurisprudence and Culture: Past Lessons and Future Challenges = Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi.* Rīga: LU, 46. – 60.lpp.
19. **Rezevska, D.** (2014) *Vispārējie tiesību principi un juridiskās kultūras attīstība Latvijā // Jurisprudence and Culture: Past Lessons and Future Challenges = Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi.* Rīga: LU, 116. – 124.lpp.
20. **Šulmane, D.** (2012) *Tiesību normu efektivitātes problemātika un aktualitāte XX un XXI gadsimta socioloģijā.* Rīga: LU, 265 lpp.
21. **Вопленко, Н.** (2000) *Правосознание и правовая культура.* Волгоград: Из-во ВолГУ, 52 с.

22. **Каландаришвили, З.** (2008) Основные концепции изучения правовой культуры в юридической науке // *Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена: Общественные и гуманитарные науки (философия, языкознание, литературоведение, экономика, право, история, социология, культурология)*. №.10 (56), с.111 – 120.
23. **Каландаришвили, З.** (2009) Теоретико-правовой анализ понятийно-категориального аппарата правовой культуры // *Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена: Общественные и гуманитарные науки (философия, языкознание, литературоведение, экономика, право, история, социология, культурология)*. №.87. – с.123 – 132.
24. **Карташов, В., Баумова, М.** (2008) *Правовая культура: понятие, структуры, функции*. Ярославль: Ярославский Государственный университет, 200 с.
25. **Никитин, А.** (1988) *Что такое правовая культура*. Москва: Просвещение, 112 с.
26. *Теория государства и права* (1987) / ред. А. Королёв, Л. Явич. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 549 с.
27. **Певцова, Е.** (2004) Современные дефинитивные подходы к правовой культуре и правовому сознанию // *Журнал российского права*, №.3., с.70 – 81.
28. **Рулан, Н.** (2005) *Историческое введение в право*. Москва: NOTA BENE, 672 с.
29. **Рулан, Н.** (2000) *Юридическая антропология*. Москва: Норма, 310 с.
30. **Семитко, А.** (1987) Правовая культура социалистического общества // *Правоведение*, №.4 с.3 – 9.
31. *Теория государства и права* (2008) / ред. В. Кикоть, В. Лазарев. Москва: ФОРУМ – ИНФРА-М, 624 с.

Jana Zīle

Baltijas Starptautiskā akadēmija

Latvija, Rīga

Pjotrs Palčejs

Latvijas Biznesa koledža

Latvija, Rīga

NOKAVĒTS TIESISKUMS IR NEĪSTENOTS TIESISKUMS

JUSTICE DELAYED IS JUSTICE DENIED

Summary

The keynote of the publication is an expression of the British politician, William Ewart Gladstone, (1809–1898) „Justice delayed is justice denied”.

Effectiveness of fair legal process in Latvia is rather questionable, because the number of suspended hearings, in comparison with the number of designated hearings, is still high, thereby the court proceedings may continue for years. Settlement of this question often lies not so much in the improvement of legislative and normative acts or in adjustment of procedural issues, as in the attitude and legal consciousness of all involved parties.

Moreover, the prestige of judiciary and courts in the society depend not only on how well-considered and fair are their decisions, rulings, judgements etc., but also how effective the work of courts is. By significant reducing of length of court proceedings, it is necessary to achieve confidence for the people that courts are independent and work to judge a fair justice in a reasonable time.

The publication contains opinions on the necessity to adjust the existing legislation with the purpose to minimize the time required for adjudication of various categories of cases.

Keywords: the right to a judicial review, completion of criminal proceedings within a reasonable time, justice delayed, justice denied.

Atslēgas vārdi: nokavēts tiesiskums, taisnīgas tiesvedības efektivitāte, atliktās tiesas sēdes, tiesvedības procesi.

Anotācija

Publikācijas vadmotīvs ir Lielbritānijas politiķa Viljama Gladstona teiciens (1809–1898) „Nokavēts tiesiskums ir neīstenots tiesiskums”. Taisnīgas tiesvedības efektivitāte Latvijā ir visai apšaubāma, jo atlikto tiesu sēžu skaits salīdzinājumā ar nozīmēto tiesu sēžu skaitu joprojām ir augsts, līdz ar to arī tiesvedības procesi var ilgt gadiem. Šī jautājuma risinājums bieži vien meklējams ne tik daudz normatīvo aktu pilnveidē vai procesuālo jautājumu sakārtošanā, kā visu iesaistīto pušu attieksmē un tiesiskajā apziņā. Bez tam tiesu prestižs sabiedrībā ir atkarīgs ne tikai no tā, cik pārdomāti un taisnīgi ir to nolēmumi, bet arī no tā, cik efektīvs ir pats tiesas darbs. Būtiski samazinot tiesu procesu ilgumu, jāpanāk cilvēku pārliecība, ka tiesas ir neatkarīgas un darbojas, lai saprātīgā termiņā spriestu taisnīgu tiesu.

Publikācijā paustas atziņas par nepieciešamību sakārtot spēkā esošo likumdošanu tā, lai samazinātu nepieciešamo laiku dažādu kategoriju lietu izskatīšanai.

Pētījuma metodoloģisko pamatu veido zinātniskās izziņāšanas dialektiskā metode, kā arī teorētiskās analīzes vispārzinātniskās un atsevišķi zinātniskās metodes.

Tiesības uz taisnīgu tiesu ir pieskaitāmas pie nozīmīgākajām personas pamattiesībām. Šo tiesību attīstības pakāpe lielā mērā uzskatāma par priekšnoteikumu, lai persona spētu īstenot vai aizsargāt citas Satversmē vai likumos noteiktās tiesības. Tēlaini izsakoties, iespējams apgalvot, ka minētās tiesības ir pārējo tiesību nodrošināšanas „atslēga”.

Kas ir galvenais tiesiskās kārtības nodrošināšanas līdzeklis valstī? Tā ir tiesa un tiesu vara jeb „trešā vara”, kas savu uzdevumu likumības sargāšanā pilnā apjomā var veikt tikai tad, ja likumību atjaunot tai ir ļauts ne tikai privātpersonu, sabiedrisko un privāto organizāciju, bet arī jebkuras valsts institūcijas un amatpersonu darbībā.

Gan Satversmes tiesas, gan arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse liecina, ka ievērojams skaits lietu tiek ierosināts un izskatīts tieši saistībā ar tiesību uz taisnīgu tiesu iespējamo pārkāpumu. No tā netieši izriet, ka valsts ne vienmēr spēj pilnā mērā nodrošināt šīs visaptverošās un daudzpusīgās tiesības īstenošanu.

Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmais teikums noteic, ka „ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā”. Šī norma sasaucas ar ANO Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas 10. pantā noteiktajām tiesībām, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6. pantā garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu un Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14. pantā paredzētajām tiesībām. (Čepāne I.).

Publikācijā, tās ierobežotā apjoma dēļ, tiks aplūkotas tikai atsevišķas aktuālas problēmas, kas galvenokārt skar kriminālprocesu norises jomu.

Neapšaubāmi, ka arī saskaņā ar Civilprocesa likuma 1. pantu „Personas tiesības uz tiesas aizsardzību” katrai fiziskajai un juridiskajai personai ir tiesības uz savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā. Personai, kas griezusies tiesā, ir tiesības uz tās lietas izskatīšanu likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā.

Savukārt Kriminālprocesa likuma 14. pants paredz tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tas ir bez neattaisnotas novilcināšanas.

Publikācijas galvenie akcenti ir veltīti tieši kriminālprocesa izskatīšanas problēmjautājumiem, proti: kā paātrināt krimināllietu iztiesāšanu? Kā novērst neattaisnotu tiesas sēžu kavēšanu? Vai problēma ir likumos vai to nepareizā piemērošanā?

Latvijā 2016. gadā krimināllietu izskatīšana atlikta 26 %–27 % gadījumu. Lai nodrošinātu tiesvedību saprātīgos termiņos Latvijas tiesu sistēmā, jāsamēro tiesības un taisnīgas tiesvedības efektivitāte. Latvijā atlikto tiesu sēžu skaits salīdzinājumā ar nozīmēto tiesu sēžu skaitu joprojām ir augsts, līdz ar to arī tiesvedības procesi ilgst gadiem. Šī jautājuma risinājums bieži meklējams ne tikai normatīvo aktu pilnveidē vai procesuālo jautājumu sakārtošanā, bet arī visu iesaistīto pušu attieksmē un tiesiskajā apziņā.

Tiesu prestižs sabiedrībā ir atkarīgs ne tikai no tā, cik pārdomāti un taisnīgi ir to nolēmumi, bet arī no tā, cik efektīvs ir pats tiesas darbs. Būtiski samazinot tiesu procesu ilgumu, jāpanāk cilvēku pārliecība, ka tiesas ir neatkarīgas un darbojas, lai saprātīgā termiņā spriestu taisnīgu tiesu. Autoru ieskatā pretējā gadījumā tiek pārkāpts tiesiskuma, vienlīdzības un procesuālā taisnīguma princips. Šādas tiesības izriet no jau minētā Latvijas Republikas Satversmes 92. panta, kas garantē tiesības uz taisnīgu tiesu.

Līdz šim Tieslietu ministrija iesniegusi Saeimā, un tā apstiprinājusi vairākus būtiskus grozījumus procesuālajos likumos, kuri novērš tiesas sēžu nelietderīgu atlikšanu.

Piemēram, paplašināta rakstveida procesa izmantošana; ieviesta tā sauktā deklarētās dzīvesvietas principa ieviešana civilprocesā, kad tiesas saziņa ar procesa dalībniekiem notiek ar personu deklarēto dzīvesvietu starpniecību. Ieviesta prezumpcija: ja dokuments nosūtīts uz deklarēto dzīvesvietu, uzskatāms, ka tas ir saņemts; krimināllietas bez apsūdzētā piedalīšanās, ja tas atkārtoti neierodas uz iztiesāšanu neattaisnojošu iemeslu dēļ, var iztiesāt

arī par mazāk smagu noziegumu, kriminālprocesā ierobežoti gadījumi, kad lietas iztiesāšana obligāti jāatliek, ja uz tiesas sēdi nav ieradies viens no vairākiem advokātiem vai prokuroriem. Proti, lietas var izskatīt tiesas sēdē arī tad, ja nav ieradies viens no diviem vai vairākiem advokātiem vai prokuroriem; kriminālprocesā tiesai ir tiesības iztiesāšanas laikā lieciniekam piemērot procesuālo piespiedu līdzekli – piespiedu atvešanu.

Katru gadu palielinās to krimināllietu skaits, kuras pirmajā instancē izskata ilgāk par vienu gadu. Latvijas tiesu praksē ir pat krimināllieta, kuras izskatīšana atlikta 118 reizi. (Judins A.).

Pēc autoru domām, Kriminālprocesa likumā jāparedz iespēja noteiktos apstākļos tiesnesim izskatīt lietu bez dalībnieku klātbūtnes.

1.tabula

Lietu izskatīšanas ilgums mēnešos 2016. gadā (dati no TIS)

Noziedzīgā nodarījuma veidi		Lietu izskatīšanas ilgums mēnešos								Pabeigto lietu skaits (summa 1-8)
pēc Latvijas Kriminālkodeksa pantiem	pēc Krimināllikuma pantiem	Līdz 3 (ieskaitot)	3 līdz 6 (ieskaitot)	6 līdz 12 (ieskaitot)	12 līdz 18 (ieskaitot)	18 līdz 24 (ieskaitot)	24 līdz 30 (ieskaitot)	30 līdz 36 (ieskaitot)	36 un ilgāk	
A	B	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Pants nav norādīts		4	4	5	2	0	0	1	2	18
59.-66.159.-66.1	77;80.-93.	0	0	1	0	0	0	0	0	1
68.1-84.168.1-84.1	71;72;74;78;94;95;190;192;193;200;224;225;257;258;284;285;311;313;315;	80	56	40	9	4	2	2	1	194
98.	116.	5	3	3	1	0	0	0	1	13
99.	117.;118.	0	1	3	2	0	0	0	1	7
100.-103.	119.-123.	2	0	2	0	0	0	0	0	4
105.	125.	24	21	11	1	0	1	2	3	63
111.1111.1	174.	3	6	2	1	0	0	0	0	12
121.	159.	0	1	2	1	0	0	0	2	6
121.1-124.121.1-124.	160.-162.	17	6	8	3	1	0	1	0	36
139.	175.;180.	958	343	242	73	18	11	10	26	1681
141.	176.	50	24	23	3	3	0	2	6	111
142.	177.-178.	16	11	12	5	4	1	2	7	58
143-143.1	183.-184.	1	0	0	0	0	0	0	0	1
161.1;2;4	207.-208.	0	0	0	0	0	0	0	2	2
164.-165.	199.;320.;323	30	10	13	1	1	1	1	1	58
169.	291.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
169.1;2;3	271.;295.	0	0	0	0	0	0	0	0	0
204.	231.	18	8	5	3	2	1	0	2	39
213.-214.	260.;262-264;266	489	106	71	22	12	6	3	7	716

218.-220.3	233-234;236-237	13	5	6	0	0	0	0	2	26
222.-222.12	248.;249.;251.; 253.;256	394	125	89	23	17	6	1	8	663
Process par noziedzīgi iegūtu mantu	-	39	2	2	1	1	0	0	0	45
Pārējie:	-	453	238	165	42	21	16	7	33	975
Kopā:	-	2596	970	705	193	84	45	32	104	4729
% no pabeigto lietu skaita	-	55	21	15	4	2	1	1	2	100
t.sk. ar nepilngadīgo iesaistīšanos	-	91	45	24	10	4	2	1	3	180
% no pabeigto lietu skaita	-	51	25	13	6	2	1	1	2	100

Šobrīd jau ir izveidots tiesu kalendārs, kas ir sasaistīts ar advokātu un prokuroru kalendāriem. Šāds plānošanas instruments ļauj novērst kaut daļu lietu atlikšanu tiesas sēžu pārklāšanās dēļ. Neskatoties uz minēto, negodprātīgi procesa dalībnieki (aizstāvji) tomēr neierodas uz iztiesāšanu, veicinot tiesas sēžu atlikšanu.

Tiesnesis nav ieinteresēts lietas izskatīšanas atlikšanā. Pēc Augstākās tiesas priekšsēdētāja I. Bičkoviča domām, Augstākās tiesas Senātam nav problēmu ar lietu atlikšanu. Problēmas parādījās 2005. gadā Krimināllietu tiesu palātā, kurā tobrīd katra otrā lieta tika atlikta. Apmēram 30 % gadījumu lietas atliek kāda dalībnieka neierašanās dēļ. Civillietu tiesu palātā ir problēma ar neizskatīto lietu daudzumu un izskatīšanas termiņiem. Kopumā būtu jāpārvērtē apelācijas instances būtība un jāmaina priekšstats, ka pirmā instance ir tikai koridors uz apelācijas instanci. Pamatinstancei jābūt tieši pirmajai instancei. (25.05.2012. konferences „Taisnīga tiesa ir savlaicīga tiesa: kā novērst tiesas sēžu atlikšanu” materiāli.// www.irlv.lv/blogi/politika/taisiniga-tiesa-savlaiciga-tiesa).

Autori uzskata, ka Kriminālprocesa likumā jāgroza noteikumi, ka par nepamatotu tiesas sēdes kavēšanu prokuroram un advokātam var izteikt tikai brīdinājumu. Jāparedz arī soda nauda.

Šobrīd saskaņā ar 2014. gada 29. maija likumu „Grozījumi Kriminālprocesa likumā”, kas stājās spēkā 2014. gada 25. jūnijā, ir veikti grozījumi Kriminālprocesa likumā, atbilstoši kuriem ir iespējams atjaunot tiesvedību krimināllietās, kurās tā apturēta, jo apsūdzētais izsludināts meklēšanā, un izskatīt lietu apsūdzētā prombūtnē. Kriminālprocesa likuma 465. panta pirmā daļa paredz, ka, saņemot informāciju par meklēšanas rezultātiem, tiesai ir iespēja atjaunot iztiesāšanu un skatīt lietu *in absentia* ne tikai, ja meklēšanas rezultātā nav noskaidrots, ka persona atrodas ārvalstī, bet arī tad, ja meklēšanas rezultātā vispār nav noskaidrota personas atrašanās vieta. Nav pamata arī uzskatīt, ka šādos gadījumos tiks ierobežotas apsūdzētā tiesības, jo Kriminālprocesa likuma 465. panta otrā daļa paredz īpašu kārtību attiecībā uz nolēmumu pārsūdzēšanu lietās, kas pieņemti apsūdzētā prombūtnē.

Viens no aizbildinājumiem tiesas sēžu kavēšanai ir procesa dalībnieka slimība. Kriminālprocesā lietu atlikšana slimības dēļ ir viens no biežākajiem iemesliem. Šobrīd jau esošie grozījumi pieļauj atlikt tiesas sēdi tikai gadījumā, ja procesa dalībniekam slimības dēļ ir noteikts gultas režīms. Nepieciešamības gadījumā tiesa var izmantot videokonferences. Bez tam ne katra slimība ir šķērslis lietas neapmeklēšanai. Var tikt

pieprasīta ekspertīze par dalībnieka spēju piedalīties tiesas sēdē. Ārstiem pat sarežģītos gadījumos jāsniedz tiesām atzinumi. Neatkarīgai ārstu komisijai, izvērtējot, tiesas dalībnieka veselības stāvokli, tiesai jāsniedz atzinums.

Dažbrīd rada izbrīnu Latvijas Zvērinātu advokātu padomes attieksme pret advokātiem, kas kavē lietu izskatīšanu tiesās. Šī attieksme visnotaļ nav apmierinoša, jo stingrus ietekmēšanas līdzekļus padome nepielieto.

Autori uzskata, ka procesuālās sankcijas ir jāpiemēro, tomēr nav pieļaujams, ka Latvijas Zvērinātu advokātu padome nenosoda gadījumus, kad advokāts ļaunprātīgi kavē tiesas sēdi (25.05.2012. konferences „Taisnīga tiesa ir savlaicīga tiesa: kā novērst tiesas sēžu atlikšanu” materiāli).

Tiesnešiem jau šobrīd ar procesuālajām sankcijām – soda naudu par tiesas sēžu neattaisnotiem kavējumiem – ir iespēja ietekmēt dalībnieku attieksmi pret tiesu. Tomēr tiesneši to neizmanto. Iemesls – procesā iesaistīto dalībnieku mantiskais stāvoklis. Iespējams, ka būtu jāpalielina soda naudas apmērs. Varētu arī paredzēt, ka dalībniekiem, kuru dēļ nepamatoti atceļ tiesas sēdi, jāatlīdzina ar to saistītie izdevumi. Tomēr jāņem vērā, ka dalībnieka maksātspējas gadījumā šis darbs būs veltīgs, jo tiesas nolēmums netiks izpildīts (25.05.2012. konferences „Taisnīga tiesa ir savlaicīga tiesa: kā novērst tiesas sēžu atlikšanu” materiāli).

Lai mazinātu tiesas sēžu atlikšanu, nepietiek tikai ar dažiem labojumiem. Jāsamazina arī tiesas noslodze, piemēram, palielinot ārpus tiesas izskatīšanas skaitu, tā uzlabojot tiesu un citu iesaistīto darbu un kvalifikāciju. Apšaubāms ir fakts, ka tiesu sistēmas reforma, kuras gaitā tika apvienotas vairākas tiesas Latgales reģionā, ir labdabīgi ietekmējusi tiesās izskatāmo lietu savlaicīgumu. Nav iespējams krimināllietas skatīt videokonferences režīmā, jo zināmā mērā tad netiek ievēroti vairāki kriminālprocesa pamatprincipi, t.sk. tiesības uz lietas izskatīšanu tiesā (gadījumā, ja apsūdzētais neatrodas tiesas zālē), tiesības uz aizstāvību (gadījumā, kad aizstāvim, nav iespējams būt klāt savam aizstāvamajam), bez tam ne visas tiesas zāles (piemēram, Daugavpilī) ir aprīkotas ar videoiekārtām. Daudzi lietu dalībnieki dzīvo attālos rajonos no Daugavpils tiesas, kurā tiek skatītas krimināllietas, līdz ar to viņu ierašanās ir apgrūtināta. Minētais savukārt rada iemeslus tiesas sēžu atlikšanai. Arī prokuratūras darbs tiek apgrūtināts, jo prokuroriem jāierodas tiesā gan no Krāslavas, gan Preiļiem. Prokurori pārvietojas ar dienesta transportu, kas rada papildus izdevumus. Ceļā tiek patērēts laiks, ko varētu izmantot savu pienākumu veikšanai prokuratūrā.

Ieteikumi tiesas sēžu kavēšanas novēršanai:

1) tiesnešiem aktīvāk jāpielieto tās tiesiskās normas, kas šobrīd jau ir pieejamas – soda naudas uzlikšana par neierašanos uz tiesas sēdēm (vienas tiesas sēdes atlikšana izmaksā ap 430 *euro*), drošības līdzekļa grozīšana uz stingrāku (līdz pat apcietinājuma piemērošanai), ja apsūdzētais atkārtoti neattaisnoti neierodas uz sēdi, u. c.,

2) efektīva tiesas pavēstes izsūtīšana – piemēram, izmantojot īsziņas, kā arī nodrošinot, ka tiek saņemts apstiprinājums par pavēstes nosūtīšanu. Ja kāds prāvas dalībnieks neierodas, neskatoties uz pavēstes saņemšanu, attiecīgās sēdes darbu turpina bez viņa. Šobrīd jau ir pieņemti grozījumi Kriminālprocesa likumā par to, ka pavēstes nosūtāmas vienkāršā pasta sūtījumā,

3) pusi no kriminālprocesu sēdēm kavē apsūdzēto neierašanās vai aizbildinājumi. Blakus efektīviem sodiem un piespiedu līdzekļiem jāveicina apsūdzēto motivācija ierasties

tiesā, proti, paredzēt iespēju, ka tiek piespriests maigāks sods par labo attieksmi pret tiesas darbu.

Jāpiebilst, ka pārmērīgi bieža tiesu sēžu atlikšana iedragā ne tikai tiesiskumu un sabiedrības uzticību tiesu varai, tā kavē arī investoru ieguldījumus, kas Latvijai ir ļoti vajadzīgi. Tāpēc autoru mudinājums visiem: nekavēsim tiesas!

Avoti un literatūra

1. **Čepāne, I.** Tiesības uz taisnīgu tiesu kā personas pamattiesības.// www.juristavards.lv/doc/117420-tiesibas-uz-taisnigu-tiesu-ka-personas-pamattiesibas.
2. **Judins, A.** Kriminālprocess: neattaisnota tiesas sēžu kavēšana un tās novēršana.// www.irlv.lv/blogi/politika/taisniga-tiesa-savlaiciga-tiesa.
3. **Litvinovs, G.** Tiesas sēžu atlikšana aizskar tiesas cieņu.//www.juristavards.lv/zinas.php?id=248233
4. **Kārklīņa, R.** Taisnīga tiesa ir savlaicīga tiesa.//www.delfi.lv/news/comment/coment/rasma-karklina-taisniga-tiesa-savlaiciga
5. 2012. g. 25. maija konferences „Taisnīga tiesa ir savlaicīga tiesa: kā novērst tiesas sēžu atlikšanu” materiāli.// www.irlv.lv/blogi/politika/taisniga-tiesa-savlaiciga-tiesa

PEDAGOĐIJA
PEDAGOGY

Андрияна Андреева, Ивайла Димитрова
Болгария, Варна

БОЛГАРСКОЕ ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ – РАЗВИТИЕ И ТЕНДЕНЦИИ

HIGHER EDUCATION IN BULGARIA – DEVELOPMENT AND TRENDS

Summary

The present report analyses the contemporary stage in the development of the higher education in Bulgaria and the current legislative regulation of this sphere. It researches the stages in its development, problems and tendencies, related to the European requirements for education and transposition of the norms in the national legislation.

Key words: higher education, modernization, European requirements, quality of teaching, academic staff.

Ключевые слова: высшее образование, модернизация, европейские требования, качество преподавания, академический состав

Аннотация

В настоящей статье анализируется современный этап в развитии высшего образования в Болгарии и действующие нормативные документы в этой сфере. Намечены этапы в развитии, проблематике и тенденциях, связанных с европейскими требованиями к образованию, и транспонированием норм в национальное законодательство.

В современном глобальном обществе образование является ключевым фактором и средством улучшения благосостояния и качества жизни. Болгарское общество традиционно считает хорошее образование высшей общественной и социальной ценностью. Развитие образования и умений людей обеспечивает реализацию их потенциала, знаний, умений и компетентности, что определяет конкурентоспособность на рынке труда и превращается в инвестицию, в экономический рост и процветание общества. Бесспорно, что высококвалифицированные люди легче приспосабливаются к переменам в социальной среде, трудомобильны и готовы участвовать, на базе полученных знаний, в европейском экономическом пространстве. Фундаментальные принципы современной и устойчивой образовательной системы требуют создания целостной стратегии для развития сектора в долгосрочной перспективе, которая отвечала бы динамике и потребностям в современном мире и была бы гибкой по отношению к переменам в обществе и в экономике.

Цель настоящей статьи – проследить и проанализировать этапы в развитии болгарского высшего образования, изменения в законодательных документах, вызванных постепенно изменяющейся целостной философией болгарской образовательной системы в соответствии с потребностями общества. На этой основе определить основные тенденции и перспективы для конкурентного высшего образования в Болгарии.

У болгарского высшего образования долголетние традиции. Эти традиции лежат в основе современного высшего образования, но в статье подчеркивается

вызов, который стоит перед высшими учебными заведениями в нашей стране, из-за членства в ЕС.

Социальная и демографическая среда в Болгарии в последнее десятилетие характеризуется некоторыми особенностями, вызванными взаимно пересекающимися факторами и процессами. С одной стороны, членство в Европейском союзе и связанные с ним позитивные процессы свободного движения товаров, расширения рынка труда, образованием без границ и утверждением европейских ценностей в традиционной модели болгарского образования. С другой стороны, продолжающийся экономический кризис, который ведет к дальнейшему понижению жизненного стандарта населения, бедность по сравнению с остальными странами-членами Евросоюза, безработица и др. Указанные процессы непосредственно отражаются на секторе высшего образования, при этом направление трансформации противоречно. В соответствии с целостными процессами в болгарском обществе, высшее образование должно отвечать новым общественно-экономическим потребностям, а это требует реформирование системы в этом общественном секторе, а также и переосмысление и модифицирование ее связей с изменяющейся социальной средой.

Необходимость согласования национальной нормативной базы с новыми европейскими требованиями в образовательной сфере (Болонский процесс) вызывает (порождает) множество вопросов правового, социального, экономического, институционального и управленческого характера перед болгарским высшим образованием. Развитие экономики посредством обеспечения соответствия между предлагаемыми на рынке квалифицированными специалистами и нуждами бизнеса и работодателей, а также повышенные требования к академическому составу высших учебных заведений, как предпосылка качества обучения, требуют множества перемен в целостной концепции высшего образования в Болгарии.

Развитие высшего образования в Болгарии

Высшее образование в Болгарии до 1989. года регулировалось Законом высшего образования (ЗВО)⁷³, а также и другими нормативными документами в образовательной системе. В этот период Министерство культуры, науки и просвещения осуществляло идейное, методическое и организационно-педагогическое руководство образованием в стране, руководствуясь правительственной политикой (Димитрова, 2016: 226). Оно утверждало основные документы для высшего образования: такие как учебные планы, программы и др., обеспечивало написание и издание учебников и учебно-методической литературы, устанавливало порядок приема студентов в высшие учебные заведения, а также и требования к академическому составу.

После 1989. года под влиянием измененных политических и экономических факторов произошло реструктурирование всей образовательной системы в Болгарии, включая и сферу высшего образования. Высшее образование претерпело значительную трансформацию посредством быстрого перехода от государственного сверхрегулирования к академической и институциональной автономии высших

⁷³ Обн., Изв., бр. 12 от 11.02.1958 г., отм., ДВ, бр. 112 от 27.12.1995 г.

учебных заведений. Основные цели, которые были поставлены, связаны с улучшением качества образования и подготовки стандартов, отвечающих европейским требованиям. Берлинское коммюнике 2003. года поднимает вопрос о качестве высшего образования, а именно „быть центром создания Европейского пространства для высшего образования” (Berlin communiqué: p. 3). Понимание качества в такой сложной, разнообразной и динамичной системе, какой является высшее образование, возможно только как непрерывный процесс взаимно стимулирующихся и дополняющихся усилий ученых с различной предметной подготовкой и разным практическим опытом (Бояджијева, 2011).

Высшее образование в Болгарии в его современный период основывается на нескольких ведущих принципах. Оно не обязательно, но открыто для всех желающих и имеющих возможность повысить свою квалификацию в заранее выбранном ими направлении в высшем учебном заведении – государственном или частном. Высшее образование автономно, оно независимо от идеологий, религий и политических доктрин, и в нем не допускается дискриминация на основе пола, возраста, расы, этнической принадлежности, социального происхождения, национальности, а также привилегии ни на какой основе.

Основная цель высшего образования, регламентированная в ст. 2 Закона высшего образования⁷⁴ – это „подготовка высококвалифицированных специалистов с высшим образованием и развитие науки и культуры”. Образовательные институции обязаны сочетать в себе эти две основные цели: обучение студентов, с одной стороны, и развитие науки и культуры, с другой. В Болгарии имеются как государственные, так и частные высшие учебные заведения.

В период 2015/2016 учебного года в Болгарии было 54 высших учебных заведений, (государственные и частные), в том числе специализированные высшие учебные заведения и самостоятельные колледжи. Они обеспечивают высшее образование в разных сферах: в экономике, в социальных науках, в медицине, в инженерных науках, в искусстве, в военном образовании и др. Высшие учебные заведения подразделяются на: университеты, специализированные высшие учебные заведения, колледжи в структуре университетов и самостоятельные колледжи.⁷⁵ Число окончивших высшие учебные заведения к 04. 2016 года в Болгарии – 62718 человек, имеющие образовательные степени: профессиональный бакалавр, бакалавр, магистр и доктор.

Европейская и национальная политика в сфере высшего образования – Болонский процесс

Участие Болгарии в Болонском процессе 1999. года привело к введению системы трех уровней обучения и соответствующих им степеням – ОКС (образовательная квалификационная степень) „бакалавр”, ОКС „магистр” и ОНС (образовательная научная степень) „доктор”. В соответствии с этим пришлось поставить вопрос о перерассмотрении моделей управления высшими учебными заведениями и введении подушевого финансирования, зависящего от числа

⁷⁴ Обн. ДВ. бр.112 от 27 Декември 1995г., последние изменения и дополнения ДВ. бр. 98 от 9 Декември 2016 г.

⁷⁵ По данным Национального статистического института, к 28.04.2016 г. : <http://www.nsi.bg/bg>

записанных студентов. В то же время возникновение частных высших учебных заведений, параллельно с тенденцией увеличения приема в государственные университеты, радикально изменили объем и структуру сектора высшего образования в стране и увеличили конкуренцию между институциями, предоставляющими высшее образование в Болгарии. После присоединения Болгарии к Европейскому союзу в 2007. году, она была вынуждена стать активным участником во всех проектах Сообщества, среди которых и создание единого образовательного пространства, включенного в Лиссабонский договор.

В Программе по модернизации высшего образования в Европе⁷⁶, с которой Болгария непосредственно связана, Европейская комиссия определяет пять ключевых областей реформы: повышение числа получивших высшее образование; улучшение качества и эффективности преподавания и обучения; поощрение мобильности студентов и университетских служащих и трансграничного сотрудничества; укрепление „треугольника знания”, связывающего образование, научные исследования и инновации; создание эффективных механизмов управления и финансирования высшего образования.

Реформа в образовательной сфере по выполнению Программы привела к изменениям в Законе высшего образования, которые были приняты в 2010. и 2011. годах. Перемены в нормативной базе дали возможность высшим учебным заведениям проводить исследовательскую работу на договорной основе с государственными и частными клиентами, а также и с другими высшими учебными заведениями. Новые нормативные документы регламентируют экспорт совместных магистерских и докторских программ, с использованием инновативных для Болгарии методов образовательного франчайзинга.

Динамичное развитие науки, технологий и экономики поставили перед университетами новый вызов. Они превратились в активных участников, как по отношению к осуществлению исследовательской деятельности, образования и обучения, так и в области прямого взаимодействия с бизнесом, создания собственных производственных звеньев, включая академическое предпринимательство (Георгиева, 2011).

Вызов академическому составу в связи с обеспечением качества образовательного процесса

Динамика в развитии науки и образования предъявляет требования как к университетам, так и к членам их академического состава. В ответ на новые потребности законодательству пришлось ввести актуальные правовые нормы, гарантирующие и обеспечивающие качество целостного процесса. Университеты постепенно трансформировали свою роль и активнее включились в процесс взаимодействия: образование – исследования – бизнес. В этой связи определяющими являются цели Болгарии в рамках Стратегии „Европа 2020”. Данные цели влияют и предопределяют инновационную систему высшего образования, в которой человеческий капитал в лице членов академических составов является базой для

⁷⁶ Программа по модернизации систем высшего образования в Европе : http://ec.europa.eu/education/policy/higher-education_bg

ожидаемых результатов, выраженных в публикационной, патентной и инновативной деятельности. Академический состав высших учебных заведений в Республике Болгарии выполняет как преподавательскую, так и научно-исследовательскую работу, и это вызывает необходимость определения конкретных показателей, целью которых является правильное соотношение этих двух основных сфер. С одной стороны – это требование качественного образовательного процесса, который обеспечивает высокий уровень подготавливаемых кадров, а с другой стороны – создание нового знания. В этом сложном симбиозе перед болгарским высшим образованием стоят несколько основных проблем:

1. Обеспечение качества образовательной услуги, сопоставимого с европейскими требованиями и потребностями бизнеса.

2. Академический состав, поставленный в новые условия перемен в общественной реальности, и связанный с новыми требованиями нормативных документов.

3. Недостаточно хорошие материальные условия и финансирование высших учебных заведений, гарантирующие высокий уровень исследовательской деятельности.

4. Активное участие обучаемых лиц в целостном процессе образования и включение результатов исследовательской деятельности в преподаваемый материал.

5. Отсутствие устойчивых традиций совместной работы болгарских ученых с международными коллегами и с представителями бизнеса.

Субъектам высшего образования предъявляются новые требования, продиктованные глобальными переменами в мировом и европейском экономическом пространстве. Опираясь на традиционные методы преподавания в болгарских высших учебных заведениях, члены академического состава должны трансформировать свою лекционную деятельность и перейти к командной форме обучения, в которой взаимодействуют: студент – преподаватель – представитель практики. Членам академического состава пришло время выходить из своей ограниченной и изолированной роли самостоятельных лекторов и исследователей и обратиться к работе в команде. Эти обязательства и необходимости перед академическим составом являются функцией требований, поставленных перед болгарскими университетами. Академическому составу нужно отказаться от своей роли самостоятельных и изолированных на предыдущих этапах болгарского высшего образования, чтобы привести свою деятельность в соответствие с новыми реальностями и успешно включиться в европейскую и мировую сеть знания и обучения.

В этой связи Болгария все еще находится на одной из начальных стадий современного развития в сфере высшего образования. Наша страна должна перенимать опыт западных стран и перенести обоснованные хорошие методы в обучение. Болгарии необходимо направить образовательный процесс в новое русло активного многопластового сотрудничества между университетами и бизнес-структурами, а также создать мотивационные механизмы для достижения бескомпромиссного качества в каждой области деятельности высшего образования посредством периодического и объективного оценивания этой деятельности, на основе ясных и прозрачных правил и процедур (Матеева, 2011: 527). В этой модели

непрерывно обновляющихся требований и потребностей, указанных прямо представителями бизнеса, качественные болгарские высшие учебные заведения сумеют своевременно адаптировать как предлагаемые ими образовательные услуги, так и предложить высокий уровень науки. Для болгарских университетов в большей части это инновационные и все еще недостаточно хорошо знакомые формы взаимодействия, которым предстоит еще утвердиться и использовать альтернативные формы обучения.

Заключение

На основе вышеизложенного краткого ретроспективного анализа и актуальных нормативных документах высшего образования в Болгарии, мы можем сделать вывод, что в условиях все более утверждающегося европейского и глобального образовательного рынка, болгарское высшее образование может быть целостно осмыслено и понято, только если его будут оценивать как часть европейского образовательного пространства (Бояджиева, 2011). Динамичные экономические перемены требуют новых и специфических умений, связанных с нарастающим влиянием высококвалифицированных рабочих на рынке труда. Продолжающиеся процессы трансформации и реформирования системы высшего образования в Болгарии в условиях демографического, финансового и экономического кризиса показывают стремление максимально использовать созданный потенциал и применять европейские практики в обучении. Учитывая всё вышеизложенное, реальное и заметное улучшение качества болгарского высшего образования возможно только при изменении целостного способа его управления, процесса взаимодействия внутри системы и с внешними институциями, бизнес-структурами и партнерами.

Литература и источники

1. **Бояджиева, П.** (2011). Качество высшего образования в национальных и глобальных контекстах (рецензия). *Критика и гуманизм*, № 1, кн. 36.
2. **Георгиева, Т.** (2011). *Инновационная экосистема высшего образования в Болгарии*: доклад Восьмой международной научно-практической конференции „Преподавание, изучение и качество в высшем образовании – 2011”, София.
3. **Димитрова, Д.** (2016) Правен режим на висшите училища в България от Освобождението до днес. *Известия на ИУ Варна*, с. 226-238.
4. **Матеева, Ж.** (2010). Правовые аспекты аккредитации. Из *Предизвикателства перед высшим образованием и научные исследования в условиях кризиса*, Т. 3, Бургас, БСУ, 527 с.

Интернет-ресурсы

1. *Программа по модернизации систем высшего образования в Европе*. Доступен: http://ec.europa.eu/education/policy/higher-education_bg [просмотрено 28.04.2017]
2. *По данным Национального статистического института*. Доступен: <http://www.nsi.bg/bg> [просмотрено 28.04.2017]

Rasa Eņiņa-Briede

RPIVA doktorante

Latvija, Liepāja

MŪZIKAS IETEKME UZ BĒRNA RAKSTURU

MUSICAL INFLUENCE ON CHILDREN'S CHARACTER

Summary

During a large-scale survey, we found out how the child's psychological state of being away from art influences them. There are classes in which the arts and music do not come into contact with each other. In contrast, amateur art collectives, such as choirs, dance groups, orchestras and ensembles have a different atmosphere. Physical violence – fighting, hustle, deprivation of personal belongings - is more common in classrooms. In art collectives violence is associated with psychological trauma - the social status differences. In professional groups, such as orchestras or folk groups, we can observe less violence. From this study we can conclude, the deeper the child is immersed in creative work, the greater is his mercy and understanding towards peers. Serious behaviour towards school music clubs leads to more coherent atmosphere between students.

Keywords: music, effects, nature, child, favouritism.

Atslēgas vārdi: mūzika, sekas, daba, bērns, favorītisms.

Anotācija

Darba mērķis ir noskaidrot bērna psiholoģisko stāvokli, ņemot vērā mūzikas ietekmi uz raksturu. Meklējiet mūzikas mācību iespējas, lai ietekmētu labai labvēlīgu virzienu. Samazināt bērna agresijas tendences sejā ar saviem vienaudžiem. Izpētīt bērnu pārmaiņu būtību mūzikas virzienos. Meklējiet iespēju, veicot amatieru mākslas pasākumus skolās, lai uzlabotu klases un skolas vietu psiholoģisko atmosfēru. Pētījums tika veikts ar anonīmu aptauju metodi, kas parādīja bērna rakstura izmaiņas muzikālajā izglītībā.

Ievads

Mūsdienu pedagogijas aprītē vardarbība ir viena no aktuālākajām problēmām bērnu savstarpējās attiecībās. Vardarbība ir problēma ģimenēs, uz ielas, skolās, pirmskolā. Ar aizliegumiem un fizisku ietekmēšanu neko nav iespējams panākt. Viena no iespējām ir meklēt piekļuvi bērnu rakstura audzināšanai ar mākslas un mūzikas palīdzību.

Mūzika visos laikos ir bijusi emociju pastiprinošs faktors cilvēku jūtu pasaulē. Cilvēks kļūst emocionāli piepildīts, apgarotāks un galu galā labvēlīgāks pret saviem līdzcilvēkiem.

Dažādi muzikāli žanri cilvēku ietekmē atšķirīgi, pat vienā žanrā var būt dažādi stili, arī to ietekme nav vienāda. Aktīva un spēcīga mūzika uzmundrina, uzbudina, paātrina sirdsdarbību un izraisa emocijas, bet lēna ir nomierinoša un atslābinoša. (Kas ir mūzikas terapija?)

Mūzikas ietekme uz bērna raksturu ir nepārvērtējama, un to mums, pedagogiem, savā darbā vajadzētu izmantot. Jo dziļāk bērns atrodas mūzikas ietekmē, jo viņš ir labvēlīgāks pret saviem skolas biedriem, mazinās vardarbība un ļaunums, kļūst labāka atmosfēra skolas kolektīvos.

Rīgas poliklīnikas „Pulss 5” direktore Ināra Janičenoka teica: „Mums visiem ārkārtīgi pietrūkst pozitīvu emociju. Plašsaziņas līdzekļi un sociālie tīkli ir pārpildīti ar agresiju,

cietsirdību un notikumiem, kuri neiepriecina. Tie plūst straumēm, turpretim par labo tiek stāstīts skopi vai vispār nemaz. Mūzika palīdz pārvarēt grūtības, aizvainojumu un sliktu garastāvokli” (Veselības noslēpumi, 2015: 24).

Kādā intervijā izcilajam diriģentam Marisam Jansonam jautāja: „Kāpēc jūs nodarbojaties ar mūziku?” Atbilde: „Lai cilvēki kļūtu labāki.”

Arī komponists Valts Pūce ir teicis: „Palaid bērnus uz mūzikas skolu, un vardarbības problēmas nebūs.”

Politīķe Ingūna Rībena raidījumā „Saknes debesīs” teica: „Mums ir jāiemācās kļūt labestīgiem vienam pret otru.” (LTV 1, raidījums „Saknes debesīs”, 08.02.2015.).

Arī pēc latviešu muzikoloģes Ilmas Grauzdiņas domām, mūzika ir mākslas veids, kurš vistiešāk iedarbojas uz cilvēka jūtām. Tā pozitīvi ietekmē un regulē cilvēka psihiskos procesus, it īpaši emocionālo un garīgo aktivitāti, veicina intelektuālo spēju attīstību. (Grauzdiņa, Siliņš, 1998: 3,4,8).

Muzikologs Ludvigs Kārklis uzskata, ka mūzika ir neizsmeļams garīgās enerģijas avots, kas ietekmē apziņu, rada spēcīgas jūtas, organizē gribu (Kārklis, 2006: 3).

Konfūcijs uzskatījis, ka mūzika ir viens no svarīgākajiem līdzekļiem, kas ietekmē cilvēku, tā noskaņojumu un attiecības ar līdzcilvēkiem (Mūzika senajā Ķīnā).

Labvēlība un labestība var noslāpēt jebkuru konfliktu bērnu starpā neizraisot vardarbību un savstarpēju apvainošanu.

Strādājot ar bērniem, vēroju viņu darbošanos dažādos mākslas veidos, kas ietekmē bērnu raksturu, un secināju, ka mūzikas ietekme ir nenovērtējama. Jo agrāk bērnus ievadam mūzikas pasaulē, jo labāk – sākot jau ar pirmsskolu un, nopietnāk par to domājot, sākumskolā. Apsveicama ir to skolu pieredze, kuras bērnus ved uz mūzikas koncertlekcijām, tā bērnus iepazīstinot ar klasiskās mūzikas īpatnībām, jo arī mūzika ir jāiemācās klausīties.

Par mākslas ietekmi uz bērna rakstura audzināšanu: jau sen ir meklēts mākslas veids, kas visvairāk ietekmē bērnu raksturu. Svarīgi, lai bērna raksturs veidotos emocionālāk un labvēlīgāk savā būtībā. Pētījumā ir intervēti mūziķi, mākslinieki, anonīmi aptaujāti bērnu mūzikas kolektīvi, izmantota iespēja, kad Rīgā bija daudz bērnu koru un deju kolektīvu ne tikai no pilsētas, bet arī no lauku novadiem. Pētījumā izmantota autores pieredze un novērojumi bērnu uzvedībā un attieksmē vienam pret otru.

Uztrauc bērnu vardarbība un cietsirdība skolēnu kolektīvos, nežēlība pret klasesbiedriem, izsmiešana un apsūkāšanās. Ar aizliegšanu un policiju nekas netiks panākts. Viena no iespējām ir kultūras līmeņa celšana, izmantojot mākslas klātbūtni.

Hermaņa Brauna fonda vadītāja Inna Davidova teica: „Mūzika sniedz laimes sajūtu. Klausoties lūgšanas vai garīgos dziedājumus, tu dzirdi vārdus par to, ka neesi viens. Ļoti daudzi stāsta, cik labi viņi jūtas pēc kopīgas dziedāšanas, pēc lūgšanām. Notiek pašizdziedināšanās, un cilvēka dvēsele burtiski paceļas spārnos. Nav nekādu šaubu – māksla spēj izārstēt cilvēku. „ (Veselības noslēpumi, 2015: 24).

Tas pierāda, ka ar mūzikas palīdzību mēs varam audzināt bērnu raksturu mīļāku, sirsnīgāku, labvēlīgāku, izskaužot vardarbību un neiecietību.

Raksta mērķis –izzināt, kā mūzika ietekmē bērna raksturu.

Pētījuma metodes – anonīmā aptauja.

Mūzikas uztvere un ietekme

Literatūras avotos var atrast daudz skaidrojumu par mūziku un tās ietekmi uz cilvēka raksturu visa mūža garumā. Mūzikas skaņas pamatā ir tonis – skaņa ar noteiktu svārstību frekvenci. Tās ir pirmās maņas, ko sajūt vēl nedzimis bērns. Kopš piedzimšanas brīža tās pavada līdz sirmam vecumam (Mūzikas jēdziens).

Var secināt, ka mūzikas ietekme uz cilvēka raksturu ir nepārtraukta, sevišķi svarīga tā ir agrīnajā vecumā pirmsskolā un sākumskolā, kad bērna raksturs tikko veidojas.

Latvijas Universitātes asociētais profesors etnomuzikoloģijā Valdis Muktupāvels atzīst, ka mūzika ir brīnums. Tas ir ceļš pie Dieva, pie sevis un pie citiem cilvēkiem. Tā ir neparasta pasaule, kur viss ir citādāk nekā ikdienā, tomēr mūzika ir ikdienišķa, jo caurauž mūsu ikdienas gaitas un svētkus (Avramcevs, Muktupāvels, 1997: 13).

Mūsu, pedagogu, uzdevums ir audzināt bērna raksturu labestīgu, mazināt bērna raksturā vardarbīgas tieksmes un agresivitāti pret skolas un klases biedriem.

Mūzika izsauc mūsos noteiktu vibrāciju, kam seko psihiskā reakcija. Kaut kad tiks atrasta pati vajadzīgākā vibrācija katram cilvēkam, kura palīdzēs tieši viņam, tā ir teicis mūziķis Džordžs Geršvins (Mūzika).

Mūzikas uztvere katram bērnam ir citāda, tomēr ir viena kopības iezīme, kura mūzikas ietekmē veido kolektīvu, kas kaut kādā veidā saliedē bērnus vienotā kolektīvā ar draudzīgu savstarpējo attieksmi. Mūzika – tā ir zināma veida enerģija, kas iedarbojas uz cilvēku, ļaujot sirdij pukstēt straujāk vai rāmāk. Sirdis skan vienā un tajā pašā frekvencē, mēs cits citam kļūstam tuvāki un labāki.

Svarīgi ir bērniem iemācīt mūzikas uztveri, lai bērni izjustu ne tikai ritmu, kuru uztvert ir vieglāk, bet arī melodiju, kas izglīto dvēseli. Par mūzikas uztveres problēmām ir interesējušies daudz filozofu, muzikologu, fiziologu, sociologu, psihologu un pedagogu kopš Pitagora laikiem.

Mūzika – tā ir skaņa, tā ir māksla. Ar savām īpašajām skaņām tā rada iespaidu uz visu pasauli. Cilvēkos, kuri to klausās, mūzika var izraisīt prieka sajūtu, radīt gaismas vai tumsas sajūtu, saulainas dienas sajūtu vai nakts vēsuma sajūtu. Jau ļoti senos laikos bija izdomāts ļoti daudz leģendu par to, kā radās mūzika. Senie grieķi uzskatīja, ka tā ir liela Dievu dāvana. Dievs Apolons bija mākslas aizstāvis, it īpaši mūzikas aizstāvis. Viņu parasti attēloja ar mūzikas instrumentu rokās.

Pitagors, pasaulē slavenais filozofs, ielika pamatus jaunai, īpašai zinātnei – mūzikas akustikai. Daudzu muzikālo terminu pirmsākumi ir meklējami tieši Senajā Grieķijā. Bet Platons un Aristotelis, piešķīra mūzikai īpašu lomu harmoniska un daudzpusīgi attīstīta cilvēka audzināšanā (www.saksofons.lv/muzika/).

Audzinošā faktora nozīme mūzikā ir nenovērtējama, un to mēs varam novērot jau, praktiski darbojoties ar bērniem mūzikas nodarbībās.

Pedagogi bieži saskaras ar bērnu uzvedības problēmām, kuras ietekmēt ar vārdiem ir samērā pagrūti. Jau senie grieķi ir pētījuši šo problēmu – mūzikas varu pār cilvēku gribu – un secinājuši, ka mūzika ir līdzeklis, lai veicinātu pozitīvu uzvedību.

Ilga Millere (Millere, 2013) ir secinājusi, ka izšķir šādus uztveres veidus:

- vizuālā uztvere (redze),
- dzirdes uztvere,
- taustes uztvere,

- motorā, koordinācijas uztvere,
- krāsu uztvere,
- emocionālā uztvere.

„Mūzikas uztvere – tā ir sarežģīts, emocionāls, sensori intelektuāls izziņas un muzikālu skaņdarbu vērtēšanas process” – Ilgas Milleres mūzikas uztveres definīcija.

Var piekrist, ka, klausoties mūziku, mēs uztveram daudzas parādības reizē, tas attīsta atmiņas spējas. Kā svarīgāko psihisko procesu var minēt dzirdes atmiņas attīstību. Muzikālo atmiņu var iedalīt:

- redzes,
- dzirdes,
- kustību,
- loģiskā,
- emocionālā,
- tēlainā (Millere, 2013: 14–17).

Mūzikas klausīšanās un piedalīšanās radošajā procesā ļauj attīstīt saskarsmes prasmes, radošās spējas, estētiskās vajadzības, relaksācijas spējas, emocionālo jomu un veicināt pārmaiņas bērna raksturā, audzināt to labvēlības un labestības virzienā.

Aplūkojot muzikālo žanru vispārējās tendences, zinātniskā pētnieciskā darba autors ir atklājis, ka:

- Karstais džezs paātrina asins cirkulāciju un pulsus, paaugstina asinsspiedienu, bet aukstais džezs var mazināt asinsspiedienu un nomierināt.
- Lēna baroka mūzika, Vivaldi, Baha, Korelli un Hendeļa darbi, dod stabilitātes un kārtības sajūtu, rada labvēlīgu noskaņu darbam un mācībām.
- Vīnes klasiskā mūzika, ko pazīstam no Mocarta un Haidna skaņdarbiem, ir eleganta, viegla, var veicināt koncentrācijas un atmiņas uzlabošanu.
- Romantiskā Šūberta, Šūmaņa, Šopēna un Lista mūzika izraisa emocionālus pārdzīvojumus, pastiprina simpātijas, līdzietības un mīlestības jūtas.
- Džezs, blūzs, kalipso un diksilends, kas radušies no temperamentīgās afrikāņu mūzikas, var uzlabot garastāvokli un iedvesmot, izraisīt lielu prieku vai dziļas skumjas.
- Salsai, rumbai, marangai, makarenai un citiem dienvidamerikāņu mūzikas žanriem ir ātrs ritms, tie spēj paātrināt sirdsdarbību, elpošanu un piespiest aktīvi kustēties.
- Kantri mūzika rada labklājības noskaņu, veicina emocijas un pamudina uz mēreni ātrām kustībām.
- Elvisa Preslija, Rollong Stones vai Maikla Džeksona rokmūzika uzkurina kaislības, stimulē aktīvi kustēties, tā noņem sasprindzinājumu un sāpes, bet ir spējīga arī radīt sasprindzinājumu un diskomfortu, provocēt stresu un sāpes ķermenī. Skaļa, pulsējoša mūzika var iedarboties postoši.
- Dabas mūzika, kam nav sava dominējošā ritma, ietekmē mūsu laika un telpas izjūtas, nomierina un atslābina.
- Smagais metāls, panks, reps, hip-hops spēj uzbudināt nervu sistēmu, liek aktīvi kustēties un apliecināt sevi.
- Reliģiozā un garīgā mūzika mūs nomierina, spēj izraisīt samierināšanās un garīgās līdzdalības sajūtas.

- Gregoriāņu dziedājumos izmanto dabisko elpošanas ritmu, tas piedod bezgalības sajūtu.

Secinājumi – mūzika slēpj sevī milzīgu spēku, kas cilvēkam var palīdzēt izprast, kā izmantot mūziku savā labā (Mūzikas vara).

Šodien, kad viens no aktuālākajiem pedagogijas uzdevumiem ir mazināt vardarbību skolēnu kolektīvos, kas, mainoties sabiedrībai, kļuvusi sevišķi nežēlīga – gan fiziskā ietekmēšana, gan emocionālie pāridarījumi, kuri ir vēl sāpīgāki un atnes lielu ļaunumu bērna dvēselē. Par šiem faktiem varam uzzināt policijas ziņojumos, bet, kas paliek nezināms, varam tikai iztēloties.

Izmantojot mūzikas ietekmi, varam šo vardarbības problēmu mazināt. To apliecina anonīmā aptauja 2015. gada vasaras Skolēnu dziesmu un deju svētkos, aptaujājot lauku un pilsētas skolu audzēkņus.

Pētījuma metodika un rezultāti

Pētījuma mērķis – noskaidrot atšķirību skolēnu savstarpējā attieksmē klases kolektīvā un mākslas pulciņu kolektīvā.

Pētījums tika veikts XI Latvijas skolu jaunatnes dziesmu un deju svētku laikā, 2015. gadā, no 2. līdz 12. jūlijam, aptaujājot skolēnu kolektīvus gan no Rīgas, gan reģiona.

Aptaujāti tika sākumskolas audzēkņi – 580 zēni, 620 meitenes –, mēģinājumu laikā, izdalot anonīmas aptaujas anketas. Anketas tika aizpildītas pētījuma autora klātbūtnē rakstiskā veidā, atzīmējot pareizos atbildes variantus. Vienas anketas aizpildīšanai bija nepieciešamas 5 minūtes.

No 1200 bērni anketām 1000 anketas bija derīgas, 200 – nederīgas (nepilnīgi aizpildītas).

No lauku apvidus tika aptaujāti 370 bērni, no pilsētas – 630 bērni.

Uz jautājumu: „Vai respondents klases kolektīvā ir sastapies ar vardarbību (fizisko, emocionālo)? „ Aptaujas rezultāti liecina, ka no 1000 bērniem 250 bērni ir sastapušies ar vardarbību, 201 ir atbildējis, ka tā ir bijusi fiziskā vardarbība, 49 – emocionālā vardarbība.

Uz jautājumu: „Vai respondents mākslas pulciņā ir sastapies ar vardarbību (fizisko, emocionālo)? „ No 1000 aptaujātajiem bērniem 101 reizi ir sastapies ar vardarbību, 11 bērni ir atzīmējuši, ka tā ir bijusi fiziskā vardarbība, 90 – emocionālā vardarbība.

Par vardarbību pilsētas skolās un ārpus skolas pulciņos aptaujāti tika 630 bērni no pilsētas skolām gan klasēs, gan pulciņos. Aptaujas rezultāti liecina, ka klasē ar vardarbību sastapušies 93 bērni, 80 atbildējuši, ka tā ir bijusi fiziskā vardarbība, 13 – emocionālā vardarbība. Pulciņos ar vardarbību sastapušies 23 bērni, 5 bērni norādījuši, ka tā ir bijusi fiziskā vardarbība, 18 – emocionālā vardarbība.

Par vardarbību lauku skolās un pulciņos aptaujāti tika 370 bērni no lauku skolām gan klasēs, gan pulciņos. Aptaujas rezultāti liecina, ka klasē ar vardarbību sastapušies 70 bērnu, 37 atbildējuši, ka tā ir bijusi fiziskā vardarbība, 33 – emocionālā vardarbība. Pulciņos ar vardarbību skolēni ir sastapušies 27 reizes, 2 atbildējuši, ka tā ir bijusi fiziskā vardarbība, 25 – emocionālā vardarbība.

Par vardarbību tika aptaujāti 532 bērni no dažādiem korjiem. Ar vardarbību sastapušies 52 kora dalībnieki, 2 atbildējuši, ka tā ir bijusi fiziskā vardarbība, 50 – emocionālā vardarbība.

Par vardarbību bērnu deju kolektīvos tika aptaujāti 210 bērni no dažādiem deju kolektīviem. Ar vardarbību sastapušies 32 bērnu, 3 atbildējuši, ka tā ir bijusi fiziskā vardarbība, 29 – emocionālā vardarbība.

Par vardarbību bērnu orķestros tika aptaujāti 196 bērni no dažādiem orķestriem. Ar vardarbību sastapušies 10 bērnu, no kuriem neviens nav atzīmējis fizisko vardarbību, bet 10 bērni atzīmējuši, ka tā ir bijusi emocionālā vardarbība

Par vardarbību bērnu folkloras ansambļos aptaujāti tika 70 bērni no dažādiem folkloras ansambļiem. Ar vardarbību sastapušies 5 bērni, no kuriem neviens nav atzīmējis fizisko vardarbību, bet 5 bērni atzīmējuši, ka tā ir bijusi emocionālā vardarbība

Nobeigums

Analizējot praktiski iegūtos rezultātus ar aptaujas metodi, var secināt, jo bērns vairāk pievēršas mūzikas nodarbībām, jo vairāk bērņā vairojas pozitīvās emocijas. Mazāk bērņā ir negatīvisma tādas tendences kā neiecietība, ļaunums pret skolas biedriem. Bērnu emocionālo pasauli ietekmē visi mākslas veidi, tomēr mūzika ir viena no ietekmīgākajām. Lai sasniegtu rezultātus, pedagogam bērns ir jāievada mūzikas pasaulē, teorētiski skaidrojot un ļaujot klausīties dažādus mūzikas žanrus.

Pēc pētījuma materiāliem varam secināt, ka jo bērns ir tuvāk radošai būtībai, jo vairāk izpratnes un emocionālās izjūtas, kas slāpē neiecietību pret citādiem bērņiem, neradot vardarbību. Izturoties ar izpratni un iecietību pret citiem, bērns neraisīs konfliktu savu biedru starpā. Katrs konflikts var izraisīt vardarbības uzliesmojumu, jo bērns vēl neprot konfliktus risināt diplomātiskā ceļā. Mūzikas pasaule bērņam rada jūtu paleti, kas nav savienojama ar agresivitāti, lai gan mūzika var būt arī agresīva. Praktiski neesmu novērojusi, ka muzikāla izklaide varētu radīt vardarbību. Tā var radīt paaugstinātus enerģijas uzplūdus, bet nevis vardarbību pret saviem biedriem. Pētījuma rezultātā secināju, ka kolektīvos, kur ir aktīvi muzikāla darbība, ir daudz zemāks neiecietības un vardarbības līmenis.

Avoti un literatūra

1. **Avramcevs, B., Muktupāvels, V.** (1997). *Mūzikas instrumentu mācība. Tradicionālā un populārā mūzika*. Rīga: Musica Baltica, 277 lpp.
2. **Grauzdiņa, I., Siliņš, Ē.** (1998). *Mūzika 9.–12. klasei*. Rīga: Zvaigzne ABC, 278 lpp.
3. **Kārklīņš, L.**, (2006), *Mūzikas leksikons*. Rīga: Raka, 259 lpp.
4. **Зубов, В. П., Зубова, М. В.** (1982). *Западная Европа. История эстетической мысли. Становление и развитие эстетики как науки*. Москва: Искусство, 276 lpp.

Seriālizdevumu sastāvdaļu norādes.

1. **Davidova, I.** (2015). Mocarta vitamīni dvēselei. *Veselības noslēpumi*. Nr. 8, 24 lpp
2. **Janičenoka, I.** (2015). Mocarta vitamīni dvēselei. *Veselības noslēpumi*. Nr. 8, 24 lpp.
3. **Millere, I.** (2013). Mūzikas uztvere. *Skolotājs* Nr. 3, 14–17 lpp.

Interneta resursi

1. *Kas ir mūzikas terapija?* Pieejams: <http://www.muzikasterapija.lv/index.php?lapa=a0> [pēdējo reizi sk. 31.01.2017.].
2. **Geršvins, D.** *Mūzika*. Pieejams: <http://www.aurallife.lv/public/lv> [pēdējo reizi sk. 31.01.2017.].
3. *Mūzikas jēdziens*. Pieejams: gnvgeciunele.blogspot.com [pēdējo reizi sk. 31.01.2017.].
4. *Mūzika – Saksofons.lv – Par mūziku*. Pieejams: www.saksofons.lv/muzika/ [pēdējo reizi sk. 31.01.2017.].

5. *Mūzika senajā Ķīnā*. Pieejams: <http://www.gudrinieks.lv> [pēdējo reizi sk. 31.01.2017.].
6. *Mūzika svāra*. Pieejams:
<http://www.diabets.apollo.lv/saule25.php?subaction=showfull&id=1151762911&archive=&startfrom=&ucat=27> [pēdējo reizi sk. 31.01.2017.].

Viola Ēvele

Biznesa augstskola *Turība*

Latvija, Rīga

REFLEKTANTU MOTIVĀCIJA STUDĒT BIZNESA AUGSTSKOLĀ TURĪBA

APPLICANTS' MOTIVATION TO STUDY AT TURIBA UNIVERSITY

Summary

Higher education is a base for development, growth and successful career. Doors of *Turība* University are always open for active, purposeful and creative young people who wish to acquire knowledge and experience. When opening the doors, you can have a look at the exciting study process and live a student's life. *Turība* University (TU) has received recognition of employers and is ranked in the top position of the most recognized universities because it is labour market – oriented. Practical studies form 60 % of the time spent at studies but the theory 40 %. Professional orientation of *Turība* University allows students to gain work experience already during their studies by offering wide apprenticeship opportunities and serves as a basis of the high employment rate.

The aim of the study is to investigate the applicants' motivation to study at *Turība* University.

Key words: motivation, career development, employment, competition, labour market

Atslēgas vārdi: motivācija, karjeras attīstība, nodarbinātība, konkurence, darba tirgus

Anotācija

Augstākā izglītība ir neatņemams pamats veiksmīgas karjeras izveidei, attīstībai un izaugsmei. Biznesa augstskolas *Turība* durvis ir vienmēr atvērtas aktīviem, mērķtiecīgiem, uzņēmīgiem un radošiem jauniešiem, kuri vēlas iegūt zināšanas un pieredzi. Atverot durvis, jūs varat ieskatīties aizraujošā studiju procesā un iejusties studenta lomā. Biznesa augstskola *Turība* (BAT) ir saņēmusi darba devēju atzinību un ierindojusies atzītāko augstskolu topā, jo tā ir orientēta uz darba tirgu. Praktiskās studijas veido 60 % no studiju laika, bet teorētiskās – 40 %. Profesionālā ievirze ļauj studentiem jau studiju laikā iegūt darba pieredzi, piedāvājot plašas prakses iespējas un ir pamatā augstajam nodarbinātības rādītājam.

Darba mērķis ir izpētīt reflektantu motivāciju studēt Biznesa augstskolā *Turība*.

Ievads

Sabiedrībai ir vajadzīgi augsti kvalificēti un konkurētspējīgi profesionāļi, kuri ir elastīgi saskarsmē ar dzīves grūtībām, prot piemēroties krīzes situācijām, spēj prognozēt un kritiski novērtēt sasniegumus un neveiksmes. Augstākā izglītība ir neatņemams pamats veiksmīgas karjeras izveidei.

Profesijas izvēle ir viens no grūtākajiem un atbildīgākajiem lēmumiem cilvēka dzīvē. Izmaiņas darba tirgū, pastāvīgi pieaugošā informācija par profesijām un izglītības ieguves iespējām jauniešos, kas izvēlas profesiju, izraisa apjukumu un nenoteiktību.

Apkopojot 2016. gada Eiropas Komisijas Izglītības un attīstības pārskata datus, 2016. gada Ziņojumu par Latvijas valsti, redzam, ka zemie dzimstības rādītāji 20. gadsimta 90. gados apvienojumā ar novecojošajiem iedzīvotājiem izraisīja studentu skaita samazināšanos.

Ārvalstu studentu piesaiste un studiju programmu pilnveidošana varētu palīdzēt uzlabot augstākās izglītības kvalitāti Latvijā un veicināt tās konkurētspēju starptautiskā līmenī.

Programmas izvēli augstākajā izglītībā ietekmē dažādi faktori – draugu, vecāku ieteikumi, mācību iestādes atrašanās vieta, u. c.

Lai, stājoties mācību iestādē, varētu izvēlēties vēlmēm un interesēm atbilstošu izglītības programmu, ļoti svarīga ir profesionālā orientācija un informētība par konkrēto profesiju un par to, kādas iespējas darba tirgū sniedz šīs profesijas apguve.

Ir dažādi izpētes veikšanas veidi:

- internets un tiešsaistes datu bāzes;
- karjeras plānošanas programmas, kas pieejamas skolās un valsts institūcijās;
- brīvprātīgo darbs;
- projekti;
- atvērto durvju dienas.

Ļoti nozīmīgi ir veikt pētījumus un noskaidrot jauniešu motivāciju studēt konkrētajā augstskolā.

Darba mērķis ir izpētīt reflektantu motivāciju studēt Biznesa augstskolā Turība.

Biznesa augstskola Turība (turpmāk – BAT) ir viena no lielākajām Latvijas augstskolām. BAT piedāvā studijas četrās jomās: starptautiskais tūrisms, uzņēmējdarbības vadība, jurisprudences un komunikācijas. Veiksmīgi darbojas arī augstskolas filiāles Liepājā, Cēsīs, Talsos un Jēkabpilī.

Augstskolas mērķis ir dot iespēju iemācīties darboties biznesa vidē un kļūt par darba devējiem, nevis ņēmējiem.

BAT misija un filozofija ir virzīt biznesa domu pasaulē, pelnot pašiem un mācot pelnīt citiem. Augstskola ir orientēta uz darba tirgu. Vairāk nekā 80 % augstskolas studentu strādā jau studiju laikā.

Sadarbība nebeidzas arī pēc augstskolas absolvēšanas. Absolventi turpina iesaistīties augstskolas dzīvē. Viņi kļūst par sadarbības partneriem vai kolēģiem, darbojas fakultāšu domēs, sniedz ieteikumus studiju satura pilnveidošanā un piesaista praktikantus uzņēmumiem.

Metodoloģija

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pētījuma gaitā tika veikta:

- izglītības dokumentu un zinātniskās literatūras izpēte;
- BAT reflektantu aptauja;
- iegūto datu apstrāde un novērtēšana.

Rezultātu analīze un diskusija

Centrālās statistikas pārvaldes, Izglītības un zinātnes ministrijas, augstskolu iesniegtie ikgadējie statistikas pārskati liecina, ka 2016./2017. akadēmiskajā gadā Latvijas augstskolās uzņemti 28588 studenti.

2016. gada 1. oktobrī Latvijas augstskolās studēja 82914 studenti – par 1,6 % mazāk, nekā iepriekšējā gadā. 2015./2016. akadēmiskajā gadā Latvijas augstskolas absolvējuši 15796 studenti.

Kopš 2010. gada absolventu skaits pakāpeniski samazinās atbilstoši kopējā studējošo skaita samazināšanās tendencēm, bet ārvalstu studentu skaits palielinās.

2016./2017. akadēmiskajā gadā ārvalstu studentu īpatsvars sasniedzis desmito daļu jeb 10 % no kopējā studējošo skaita Latvijā.

TOP 3 valstis, no kurām piesaistīti ārvalstu studenti ir:

- Vācija – 1182 studenti;
- Uzbekistāna – 1057 studenti;
- Indija – 750 studenti.

Ārvalstu studentu skaits ir pieaudzis arī Biznesa augstskolā Turība.

Ļoti svarīgi ir veicināt ārvalstu studentu integrāciju, aicinot konkurētspējīgākos jauniešus pēc augstskolas absolvēšanas palikt uz dzīvi Latvijā, jo viņi ir apguvuši latviešu valodu, iepazīnuši kultūru un tradīcijas.

Studiju procesa organizācija BAT notiek atbilstoši Latvijas Republikas Izglītības likumam, Augstskolu likumam, Zinātniskās darbības likumam, Profesionālās izglītības likumam, augstskolas Satversmei un citiem augstāko izglītību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem, kuri ir spēkā Latvijas Republikā, kā arī BAT mērķiem un uzdevumiem.

Augstskolas Biznesa inkubators ir pāraudzis par *Turība Business HUB* – kopā strādāšanas (co-working) vidi, kurā ir iespēja darboties dažāda mēroga uzņēmumiem un paplašināt kontaktu loku. Tā ir iespēja reģistrēt savu juridisko adresi, izmantot sapulču telpas un citus augstskolas pakalpojumus – autostāvvietu, brīvpieejas Wi-Fi, bibliotēku. Šobrīd savu ideju realizēšanai un esošās uzņēmējdarbības sekmīgai attīstībai to izmanto ap 60 topošo un jauno uzņēmēju.

Atvērto durvju dienu laikā visi interesenti var iepazīties ar studiju procesa organizāciju augstskolā, tikties ar pasniedzējiem, studentiem, absolventiem un uzdot jautājumus.

Studējošo pašpārvalde jauniešiem pirmā kursa studentiem organizē divu dienu integrācijas semināru „*Iesoļo Turībā*”, kas notiek pirms jaunā studiju gada sākuma. Tā ir lieliska iespēja topošajiem Turības studentiem vieglāk iejusties augstskolas dzīvē, iepazīties ar nākamajiem kursa biedriem un pasniedzējiem. Šīs dienas tiek aizvadītas ar mērķi, lai jaunie studenti būtu pārliecināti, ka ir izdarījuši pareizo izvēli.

Katram ārzemju studentam tiek atrasts kāds latviešu students, kurš palīdz iejusties jaunajā vidē.

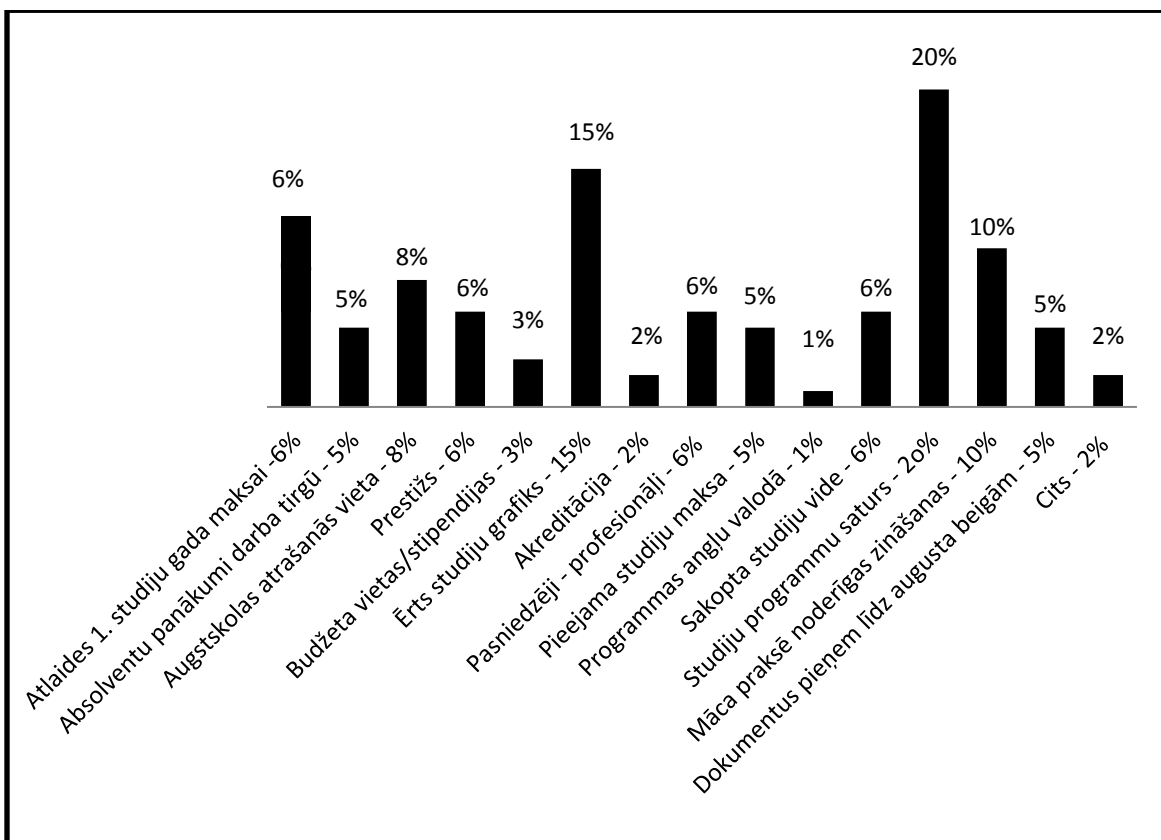
Turības studentiem ir iespēja dzīvot Jaunatnes tūrisma mītnē, kas atrodas augstskolas teritorijā. Durvis vērusi arī BAT labiekārtotā studentu viesnīca *Turība Hostel Comfort*. Augstskolā studentiem ir iespēja nodarboties arī ar basketbolu un volejbolu.

Lai noskaidrotu reflektantu motivāciju studēt Biznesa augstskolā, tika veikta aptauja. Aptaujā piedalījās 374 reflektanti (vecumā no 19 līdz 50 gadiem), tajā skaitā:

- 276 sievietes – 74 %;
- 98 vīrieši – 26 %.
- 29 % respondentu dzīvo Rīgā, bet 71 % – citur.

Respondenti tika lūgti atbildēt uz sekojošiem jautājumiem:

1. Kurš arguments Tevi pārliecināja uzsākt studijas Turībā?

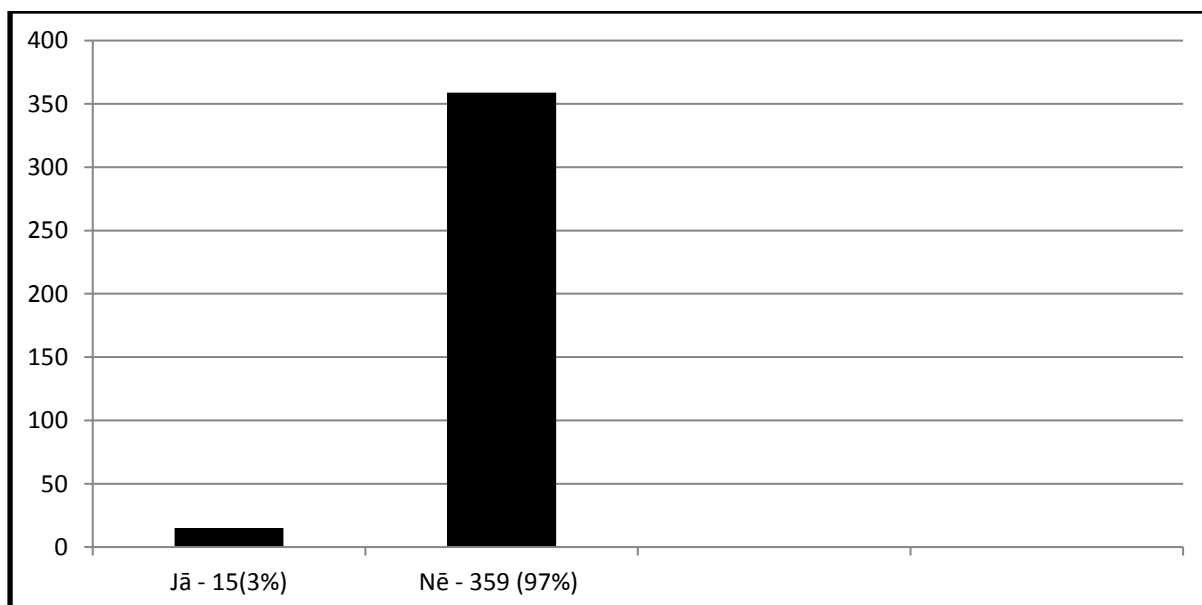

1. attēls. Argumenti, kas pārliecina uzsākt studijas Turībā.

2. Citi iemesli, kas pārliecina uzsākt studijas Turībā:

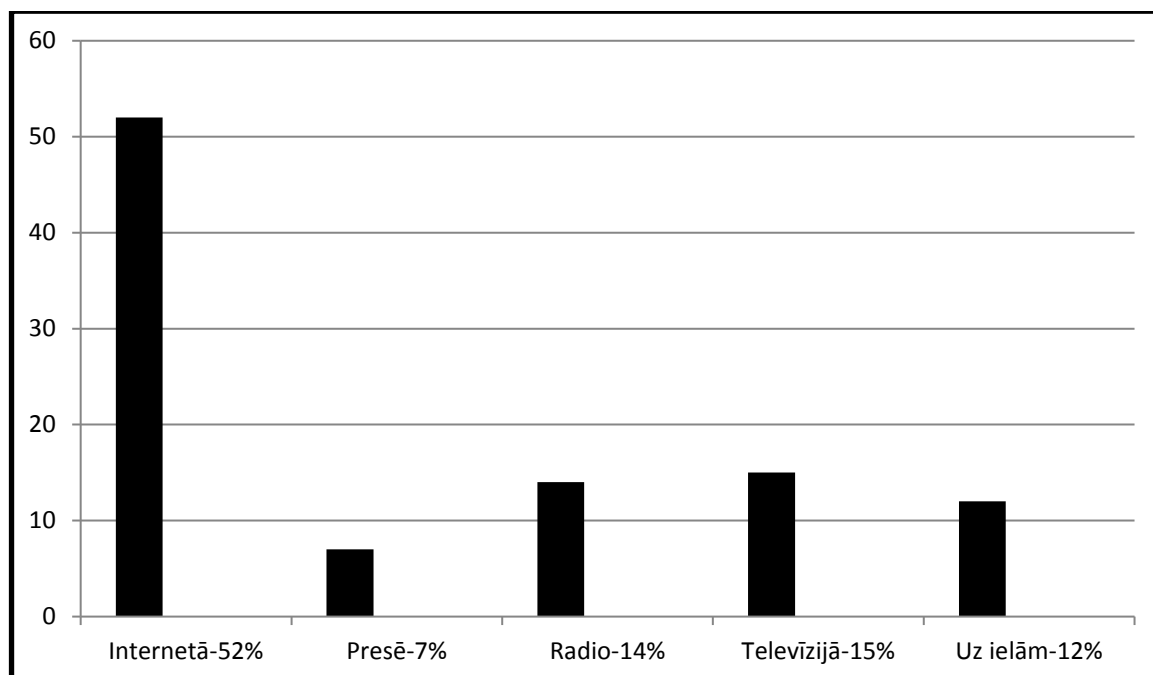
- Tālmācības iespējas – 19
- Esmu studējis/- usi iepriekš – 3
- Profesionālais grāds – 2

3. Vai Tu esi apmeklējis Turības rīkoto Jauno profesionāļu skolu?

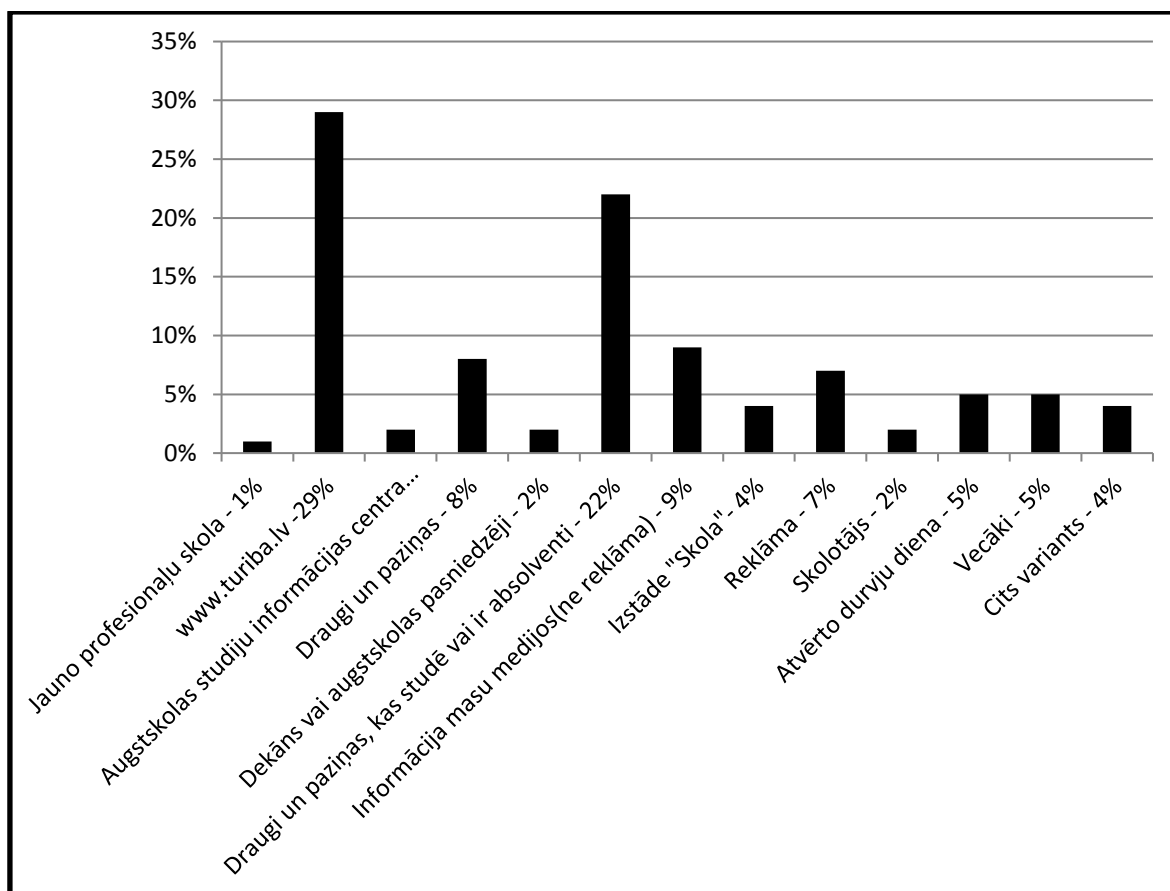
2. attēls. Vai respondents ir apmeklējis Turības rīkoto Jauno profesionāļu skolu.

4. Kuros medijos Tu pamanīji Turības reklāmu?

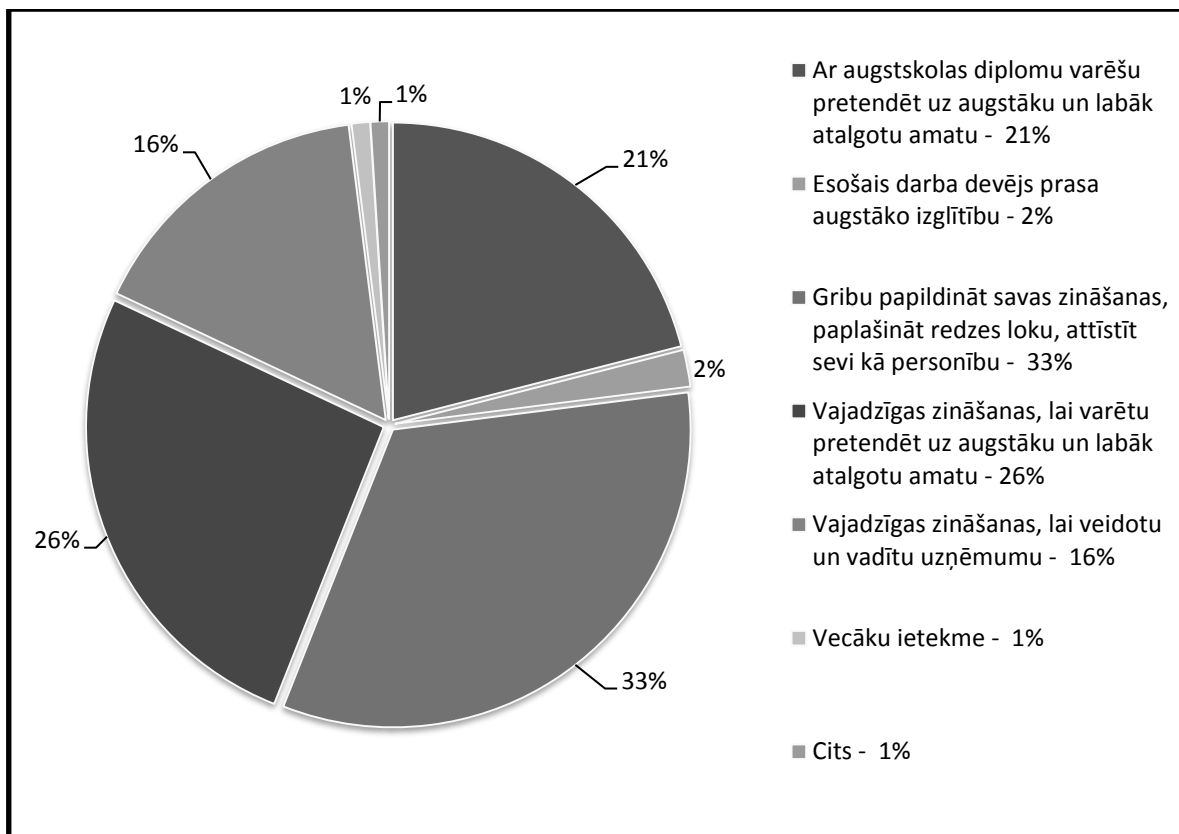
3. attēls. Kuros medijos reflektants pamanījis reklāmu?

5. Kurš no informācijas avotiem Tevi pārliecināja uzsākt studijas Turībā?

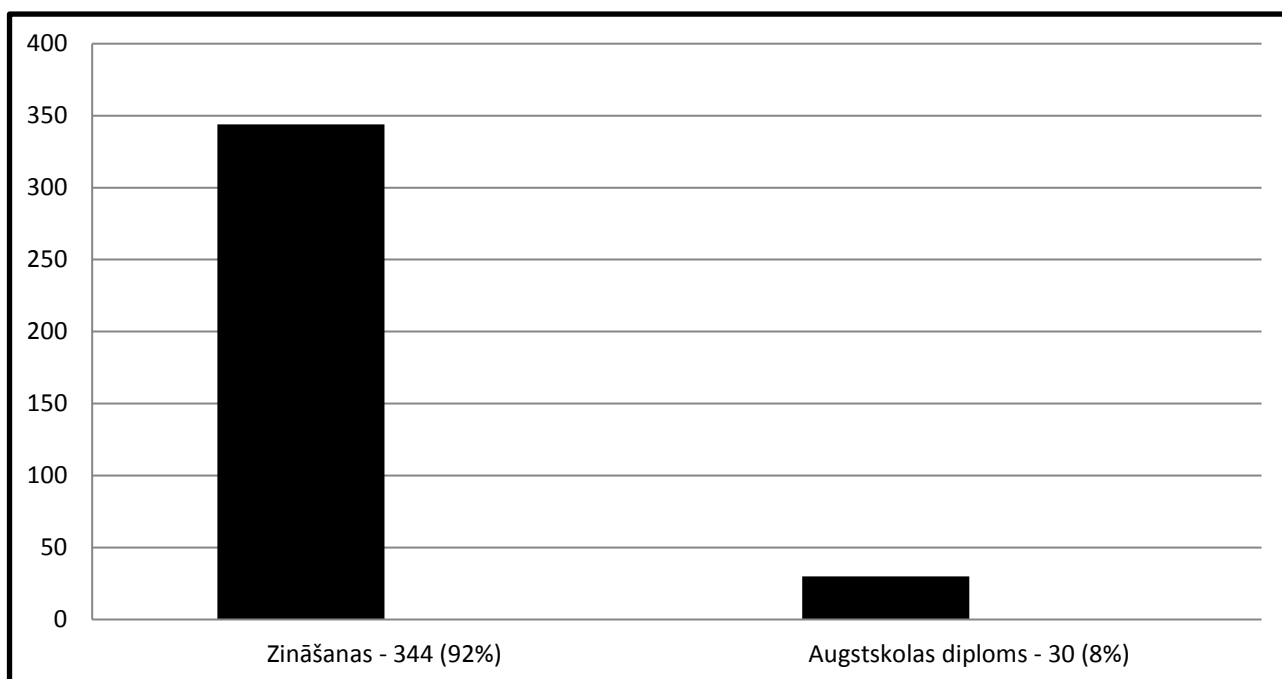
4. attēls. Kurš no informācijas avotiem pārliecināja uzsākt studijas Turībā?

6. Kas Tevi motivē studēt augstskolā?

5. attēls. Motivācija studēt augstskolā.

7. Kas, Tavuprāt, ir svarīgākais rezultāts, beidzot augstskolu?

6. attēls. Svarīgākais rezultāts, beidzot augstskolu.

Veiktā aptauja liecina, ka:

- 52 % respondentu Turības reklāmu pamanījuši internetā;
- 15 % – televīzijā;
- 14 % – radio;
- 12 % – uz ielām;
- 7 % – presē.

Uzsākt studijas pārliecināja:

- 29 % www.turiba.lv ;
- 22 % draugi un paziņas, kas studē vai ir absolventi;
- 9 % informācija masu medijos;
- 7 % reklāma;
- 5 % vecāki;
- 5 % atvērto durvju diena;
- 4 % izstāde „Skola”;
- 2 % skolotājs;
- 2 % dekāns vai augstskolas pasniedzēji;
- 2 % augstskolas informācijas centra darbinieki.

Galvenais arguments studijām Turībā:

- 20 % studiju programmu saturs;
- 15 % ērts studiju grafiks;
- 10 % tiek dota iespēja apgūt praksē noderīgas lietas;
- 8 % augstskolas atrašanās vieta;
- 6 % pasniedzēji profesionāļi;
- 6 % sakopta studiju vide;
- 6 % prestižs;
- 6 % atlaides 1. studiju gada maksai;
- 5 % absolventu panākumi darba tirgū;
- 5 % pieejama studiju maksa;
- 5 % dokumentus pieņem līdz augusta beigām.

Motivācija studēt augstskolā:

- 33 % lai papildinātu savas zināšanas, paplašinātu redzesloku, attīstītu sevi kā personību;
- 26 % vajadzīgas zināšanas, lai varētu pretendēt uz augstāku un labāk atalgotu amatu;
- 21 % augstskolas diploms vajadzīgs, lai pretendētu uz augstāku amatu;
- 16 % vajadzīgas zināšanas, lai veidotu un vadītu uzņēmumu;
- 2 % esošais darba devējs prasa augstāko izglītību;
- 1 % vecāku ietekme.

Svarīgākais rezultāts, beidzot augstskolu:

- 92 % zināšanas;
- 8 % augstskolas diploms.

Izvērtējot aptaujas rezultātus, varam secināt, ka augstskola turpina veiksmīgi strādāt. Tas attiecas gan uz studentu skaitu augstskolā, gan pārējiem statistiski ekonomiskajiem rādītājiem. Tiek piesaistīti arī ārzemju studenti.

Augstskolas absolventu saimei pievienojušies vairāk nekā pieci simti absolventu, bet kopējo absolventu skaits pārsniedz jau 14 000.

Aktuālas programmas ir iemesls, kāpēc augstskola pastāv jau vairāk nekā 20 gadus. Daudz laika tiek ieguldīts, lai aktualizētu programmu saturu. Visas studiju programmas, kuras ir bijis paredzēts realizēt, ir realizētas.

Vēl viens svarīgs aspekts ir patīkama un iedvesmojoša studiju vide. Pārveidota ir arī e-studiju vide. Mācību slodze ir piemērota, un pasniedzēji atsaucīgi.

Profesionālā ievirze ļauj studentiem jau studiju laikā iegūt darba pieredzi, piedāvājot plašas prakses iespējas.

Darba devēji ļoti augstu vērtē tieši praktisku pieredzi, studenti un absolventi ir konkurētspējīgi darba tirgū.

Augstskolas filiāļu sekmīga darbība, sadarbība ar skolām un pašvaldībām pierāda augstskolas nozīmīgumu arī dažādos Latvijas novados. Tās pastāv jau 15 gadus. Absolventu skaits filiāļu pastāvēšanas laikā ir vairāk nekā divi tūkstoši. Tieši reģionos ir daudz jauniešu, kuriem ir dažādas biznesa idejas un kuri vēlas uzsākt uzņēmējdarbību. Nākotnē varam cerēt, ka šie jaunieši būs pienesums reģionu un visas valsts ekonomikas attīstībai.

Turības mērķis ir dot iespēju iemācīties, darboties biznesa vidē tā, lai nopelnītu, un mudināt jauniešus kļūt par darba devējiem, nevis ņēmējiem.

Augstskolas absolventu vidū bezdarba līmenis ir ļoti zems.

Visi šie aspekti motivē jauniešus studēt Biznesa augstskolā *Turība*.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Republikas Augstskolu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 179, 1995. gada 17. novembris.
2. Latvijas Republikas Izglītības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.343/344, 1998. gada 17. novembris.
3. *Latvijas Republikas Profesiju klasifikators*. Pieejams: <http://lm.gov.lv/text/80> [pēdējo reizi sk. 28.02.2016.].
4. Latvijas Republikas Profesionālās izglītības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 213/215, 1999. gada 30. jūnijs.
5. Latvijas Republikas Zinātniskās darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70, 2005. gada 5. maijs.
6. *Eiropas izglītības ministru kopējā deklarācija: „Eiropas augstākās izglītības telpa”*. Boloņa, 1999. gada 19. jūnijs.
7. Eiropas Komisija izglītības un attīstības pārskats, 2016.
8. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2016-lv_lv.pdf
9. Eiropas Komisija (2016. gads), 2016. gada ziņojums par valsti – Latvija.
10. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_latvia_lv.pdf
8. Eiropas Savienības Padome (2016. gads), Padomes 2016. gada 12. jūlija ieteikums par Latvijas 2016. gada valsts reformu programmu un ar ko sniedz Padomes atzinumu par Latvijas 2016. gada stabilitātes programmu.
11. [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016H0818\(20\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016H0818(20)&from=EN)

Pāvels Jurs

Liepājas Universitātes Izglītības zinātņu institūts

Latvija, Liepāja

Lolita Apsēna

Kokneses internātpamatskola – attīstības centrs

Latvija, Koknese

IEKĻAUJOŠĀS IZGLĪTĪBAS IZAICINĀJUMI UN PERSPEKTĪVAS PEDAGOĢISKAJĀ PROCESĀ

THE CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL
PROCESS

Summary

Using general theoretical and empirical research methods, as well as professional experience of the authors, the aim of the article is to describe the legal and practical framework of implementation of inclusive education in Latvia considering preconditions and the current situation in the field of inclusive education.

Despite the fact that the necessary legal framework of inclusive education has been provided in Latvia, there is no unified vision of holistic implementation of inclusive education - pupils do not receive all necessary support: material-technical supply and professional pedagogical support. It must be admitted that also state funding is insufficient for a successful implementation of inclusive education. The necessary for research is determined by dedicated range of challenges and identified problems of the inclusive education in the context of the existing legal framework and recommendations of international organizations.

Key words: inclusive education, pedagogy, school, student.

Atslēgas vārdi: iekļaujošā izglītība, pedagoģija, skola, skolēns.

Anotācija

Iekļaujošā izglītība kā process, kurā tiek nodrošinātas atbilstošas visu skolēnu daudzveidīgās vajadzības, palielinot ikviena skolēna līdzdalības iespējas mācību procesā, kultūrā un dažādās kopienās un samazinot izslēgšanas iespējas no izglītības un izglītības ieguves procesa, atrodas nemitīgā transformācijas procesā, atbilstoši laikmeta iezīmēm un sociālai realitātei. Izmantojot vispārteorētiskās, empīriskās pētījuma metodes un balstoties uz autoru profesionāli pedagoģisko pieredzi, publikācijas mērķis ir raksturot iekļaujošās izglītības tiesisko un praktisko īstenošanas ietvaru Latvijā, apzinoties iekļaujošās izglītības priekšnosacījumus un pastāvošo realitāti skolā.

Ievads

Iekļaujošā izglītība ir izglītības veids, kurā tiek piedāvātas vienādas izglītības iespējas visiem skolēniem neatkarīgi no tā, kādas ir viņa spējas, vajadzības un/vai veselības stāvoklis. Iekļaujošā izglītība piedāvā vienādas izglītības iespējas visiem neatkarīgi no sociālā, ekonomiskā stāvokļa, neatkarīgi no dzimuma, rases, tautības, reliģijas, politiskās pārliecības, nodarbošanās vai dzīvesvietas. Iekļaujošās izglītības mērķis ir mazināt barjeras, uzlabot rezultātus un izbeigt diskrimināciju (Lindsay, 2006). Savukārt Izglītības attīstības pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam minēts: „iekļaujošās izglītības mērķis ir paplašināt pieejamību izglītībai un veicināt visu skolēnu, kuri pakļauti izstumšanai, līdzdalību un iespējas, lai īstenotu savu potenciālu jo īpaši tādēļ, ka personām ar speciālām izglītības

vajadzībām ir mazākas izredzes atrast darbu vai būt ekonomiski aktīvām nākotnē” (Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija, 2013: 48).

Jāatzīmē, ka Latvijā pieaug integrēto skolēnu ar speciālām vajadzībām skaits pamata un vidējās vispārējās izglītības dienas mācību programmās. Kā liecina Izglītības un zinātnes ministrijas 30.11.2016. ziņojuma „*Esošie un plānotie pasākumi kvalitatīvas izglītības nodrošināšanai personām ar invaliditāti*” dati, 2009./2010. mācību gadā 20,38 % no kopējā skolēnu ar speciālām vajadzībām skaita tika integrēti pamata un vidējās vispārējās izglītības dienas mācību programmās, savukārt 2015./2016. mācību gadā integrēto skolēnu skaits pieauga līdz 50,79 % (Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija, 2016: 9).

Tomēr, neskatoties uz integrēto skolēnu skaita pieaugumu Latvijas iekļaujošajā izglītībā, kas zināmā mērā atspoguļo sabiedrības pieprasījumu, pastāvošā sociālā un pedagoģiskā realitāte nav elastīga iekļaujošās izglītības sekmīgai īstenošanai: (I) skolēni ar īpašām izglītības vajadzībām, apmeklējot vispārīgās izglītības iestādes, bieži vien nesaņem piemērotu atbalstu (European Commission, 2012); (II) kopējā skolēnu skaita dēļ lielās klasēs, apzinoties mācību stundas ilgumu (40 minūtes), ir apgrūtināti no pedagoga puses nodrošināt pilnvērtīgu individuālo pieeju, tai skaitā skolēniem ar īpašām vajadzībām; (III) nav izstrādāti nepieciešamie mācību līdzekļi un nodrošināta atbilstoša materiāli tehniskā bāze, lai pedagogs netraucēti varētu īstenot iekļaujošās izglītības pamatprincipus. Kā atzīmē pedagoģe Z. Anspoka: „Mācīšanās procesā vienādi svarīgi gan iekšējie līdzekļi un tā ir skolēna pieredze, uztveres un uzmanības spējas, domāšanas elastīgums u. c., gan ārējie līdzekļi – mācību materiāli, skolotāja un skolēna individuālā sadarbība, skolēnu savstarpēja sadarbība pāros un grupās.” (Anspoka, 2014: 353).

Iekļaujošās izglītības tiesiskais regulējums

Balstoties uz iekļaujošās izglītības pamatprincipiem, skolai jānodrošina ikvienam skolēnam pēc vajadzībām atbilstoša izglītība (UNESCO, 2009: 8). Iekļaujošās izglītības šaurākā izpratnē tiek runāts par skolēniem, kuriem ir speciālas vajadzības jeb funkcionāli traucējumi, bet šī jēdziena plašākā izpratnē iekļaujošā izglītība ir izglītība, kad ikvienam neatkarīgi no fiziskiem dotumiem, materiālā nodrošinājuma un daudziem citiem iemesliem ir dotas iespējas iegūt savām spējām un vajadzībām atbilstošu izglītību (Bērziņa, 2010). Latvijas Republikas Satversmes 112. pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības uz izglītību, valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatizglītību un vidējo izglītību, pamatizglītība ir obligāta (Latvijas Republikas Satversme, 1922). Ikvienam cilvēkam ir tiesības iegūt izglītību neatkarīgi no mantiskā un sociālā stāvokļa, rases, tautības, etniskās piederības, dzimuma, reliģiskās un politiskās pārliecības, veselības stāvokļa, nodarbošanās un dzīvesvietas (Izglītības likums, 1998). Bērnu tiesību aizsardzības likuma 11. pantā noteikts, ka valsts nodrošina visiem bērniem vienādas tiesības un iespējas iegūt izglītību atbilstoši katra spējām – bērnam ir tiesības uz bezmaksas pirmsskolas sagatavošanu, pamata un vidējo izglītību, kā arī arodizglītību (Bērnu tiesību aizsardzības likums, 1998). Savukārt Izglītības likuma 49. pantā minēts, ka speciālā izglītība ir pasākumu kopums, kas tiek īstenots personām ar speciālām vajadzībām un veselības traucējumiem, rada iespējas un apstākļus skolēniem ar speciālām vajadzībām iegūt veselības stāvoklim, spējām un attīstības līmenim atbilstošu izglītību jebkurā izglītības iestādē, vienlaikus nodrošinot skolēna pedagoģiski psiholoģisko un medicīnisko korekciju, sagatavotību darbam un dzīvei sabiedrībā (Izglītības

likums, 1998). Speciālās izglītības uzdevums ir sniegt iespēju personām ar speciālām vajadzībām iegūt zināšanas vispārizglītojošajos mācību priekšmetos, sadzīves un darba prasmes, akcentējot izglītošanas praktisko ievirzi (Liepiņa, 2003). Politikai, kas paredz ieļaujošo izglītību, jānodrošina, ka tā būs:

1. „atzīstama kā atbildībai, kas attiecas uz visiem skolu sistēmā iesaistītajiem;
2. nacionāla, pieejama visiem, kam tā nepieciešama;
3. decentralizēta kā vispārizglītojošās skolu sistēmas sastāvdaļa;
4. integrēta, sniedzot iespēju bērniem ar speciālām vajadzībām tikt apmācītiem „vismazāk ierobežojošā vidē”, ņemot vērā bērna speciālās vajadzības;
5. elastīga un uz bērnu centrēta, un tās saturam jābūt centrētam uz dzīvi nevis subjektu;
6. visaptveroša, rūpējoties par visām bērna vajadzībām viņa bērnības laikā;
7. koordinēta visos līmeņos;
8. profesionāla, to realizēs adekvāti sagatavoti un kompetenti pedagogi;
9. reālistiska, atbilstoša valsts ekonomiskajai, tehniskajai, sociālajai, kultūras un politiskajai situācijai” (Apeirons, 2007: 18).

Integrējot skolēnus ar speciālajām vajadzībām vispārējās izglītības iestādēs, izglītības iestādēm ir saistoši Ministru kabineta noteikumi Nr. 710 „Noteikumi par vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu nodrošinājumu atbilstoši izglītojamo speciālām vajadzībām”, kuri nosaka prasības, kādas izvirzāmas vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēm, lai nodrošinātu skolēnu ar speciālām vajadzībām integrēšanu vispārējās pamatizglītības un vispārējās vidējās izglītības iestādēs. Ministru kabineta noteikumi nosaka, ka ir divas iespējas, kā skolēnus var integrēt izglītības iestādē – vispārējās pamatizglītības iestāžu vispārējās pamatizglītības klasē vai, atverot atsevišķu klasi tikai skolēniem ar speciālām vajadzībām (Ministru kabinets, 2012). Latvijas skolās visbiežāk vērojama ir skolēnu iekļaušana vispārējās pamatizglītības klasēs nevis jaunu (speciālo) klašu atvēršana. Savukārt saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr. 591 „Kārtība, kādā izglītojamie tiek uzņemti vispārējās izglītības iestādēs un speciālajās pirmskolas izglītības grupās un atskaitīti no tām, kā arī pārcelti uz nākamo klasi” nosaka, ka vienā klasē var integrēt (iekļaut) kopumā ne vairāk kā četrus skolēnus ar speciālām vajadzībām, no kuriem: (I) ne vairāk kā trīs skolēni ir ar redzes, dzirdes vai fiziskās attīstības traucējumiem; (II) ne vairāk kā četri skolēni ir ar valodas, mācīšanās vai garīgās veselības traucējumiem; (III) ne vairāk kā divi skolēni ir ar garīgās attīstības traucējumiem, smagiem garīgās attīstības traucējumiem vai vairākiem smagiem traucējumiem (Ministru kabinets, 2015). Viens no vecāku lielākiem izaicinājumiem ir atrasts savam bērnam piemērotu izglītības iestādi, kā atzīst psiholoģe S. Liepiņa: „balstoties uz psiholoģiski pedagoģisko izpēti, katram bērnam ar speciālām vajadzībām jānodrošina iespēja izglītoties tieši viņam vispiemērotākajā izglītības iestādē, nodrošinot kvalificētu speciālu palīdzību un iespēju sagatavoties dzīvei” (Liepiņa, 2008: 31).

Jāatzīst, ka pastāvošā likumdošana netraucē, bet reizē arī nestimulē iekļaujošas izglītības attīstību vispārizglītojošajās izglītības iestādēs. Tiesiskais regulējums ir radīts, tomēr tajā pašā laikā nav vienotas izpratnes par ieļaujošās izglītības mērķiem un uzdevumiem, līdz ar to iekļaujošās izglītības īstenošanā izpaliek holistiskais skatījums.

Praktiskie aspekti iekļaujošās izglītības īstenošanā

Izglītība ir cilvēka attīstības un funkcionalitātes veicinātājs, neskatoties uz jebkādam barjerām, tādēļ jebkāda veida nespēja vai trūkums nedrīkst būt diskvalificējošs (UNESCO, 2005). Iekļaujošajai izglītībai jānodrošina principiāli citādākas pedagoģiskās pieejas un formas, tomēr iekļaujošās izglītības pētnieks Dž. Lebers atzīst: „dažreiz šiem bērniem tiek piekarinātas birkas un viņi tiek saukti par mācīties nespējīgiem vai par īpašo vajadzību bērniem, vai arī par izglītības riska grupas bērniem” (Lebeer, 2005: 15). Apvienoto Nāciju Starptautiskā Bērnu fonda 2012. gada ziņojumā „*The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education*” uzsvērts, ka iekļaujošās izglītības kvalitātes uzlabošanā nepieciešams:

- „atvērt ikkatra skolēna mācīšanās potenciālu nevis kognitīvo spēju hierarhiju;
- veikt izglītības reformu, lai pielāgotu izglītības saturu iekļaujošās izglītības pamatprincipiem un izstrādātu nepieciešamos mācību līdzekļus;
- veicināt proaktīvu skolēna un skolēna vecāku līdzdalību mācīšanas un mācīšanās procesā;
- sekmēt pedagogu profesionālo kompetenci iekļaujošās izglītības jautājumos” (UNICEF, 2012: 10).

Pedagoģiskajā perspektīvā ir nepieciešams atklāt ikkatra skolēna potenciālu, rūpīgi un atbilstoši individuālās attīstības iezīmēm izstrādājot individuālo pieeju. Individuālā pieeja ir viens no svarīgākajiem nosacījumiem speciālās izglītības kvalitātes nodrošināšanai (Bethere, 2007), lai sadarbībā ar skolēna vecākiem, klases audzinātāju, speciālo pedagogu un psihologu profesionāli īstenotu iekļaujošās izglītības pamatprincipus:

- „iekļaujošās izglītības mērķa grupu apzināšana izglītības iestādēs, kā arī ārpus tām;
- izglītības neapguves cēloņu identificēšana;
- pasākumu izstrādāšana noteikto cēloņu novēršanai vai mazināšanai;
- skolēnu ar speciālām vajadzībām un citu sociālā riska grupu skolēnu integrācijas pasākumu īstenošanas nodrošināšana;
- agrīnas, savlaicīgas speciālo izglītības vajadzību diagnostikas veicināšana visās izglītības pakāpēs un veidos;
- atbalsta sniegšana pedagogiem, paredzot nodrošināt viņus ar metodiskajiem materiāliem” (Lubkina, Prudņikova, Rozenfelde, 2015).

Būtiski atzīmēt, ka izejas punkts pārmaiņu radīšanai ir kopīgas izpratnes veidošana par to, ka izglītība ir iekļaujoša tad, ja/kad:

- visi skolēni un pedagogi tiek uztverti kā līdztiesīgi;
- tiek palielināta skolēnu līdzdalība skolas kultūras, mācību un sabiedriskajā dzīvē un samazināta viņu izstumtība no tās;
- skolas kultūra, politika un darbība tiek pārveidota, lai tā atbilstu skolas apkaimē esošo skolēnu dažādībai;
- tiek samazināti šķēršļi mācīšanās procesam un līdzdalībai visiem un ikvienam skolēnam, ne tikai tiem, kuri tās vai citas pazīmes pēc tiek ievietoti kategorijā „savādākie” vai „ar speciālām vajadzībām”;
- skolēnu atšķirības tiek uztvertas kā mācīšanos atbalstošs resurss nevis kā apgrūtinājošas problēmas;

- skola vispirms mēģina likvidēt šķēršļus pieejamībai un līdzdalībai, ar ko saskaras atsevišķi skolēni, lai no tā mācītos, un būtu iespējams ieviest pārmaiņas, no kurām labumu gūtu plašāks skolēnu loks;
- tiek uzsvērta skolu nozīme sabiedrības vienotības attīstīšanā un tās vērtību veidošanā, kā arī sasniegumu uzlabošanā;
- tiek veicinātas abpusēji ieinteresētas attiecības starp skolām un vietējo sabiedrību (Tūna, 2014).

Lai sistemātiski, rezultatīvi un profesionāli īstenotu iekļaujošo izglītību, vispirms nepieciešams mainīt attieksmi pret iekļaujošo izglītību un skolēniem, kuriem iekļaujošā izglītība ir nepieciešama kā atbalsta pasākumu kopums, kas veido skolēna personību un palīdz skolēnam sekmīgi integrēties sabiedrībā. „Ja bērni lauž mūsu priekšstatus par normu, viņi liek saprast, ka priekšstati jāpaplašina: bērniem nepieciešama plašāka (bet strukturēta) telpa, vairāk laika, nepārtrauktā atkārtošana, viņiem vajadzīga fiziska mācību pieredze, un viņu dvēsele ir ļoti jūtīga, lai arī tas dažreiz tiek slēpts aiz niknuma un dusmu maskas – bērni, kuri lauž mūsu priekšstatus par normu, lai tos paplašinātu, prasa spēku un enerģiju” (Roge, Mēlere, 2003: 9). Speciālās pedagogijas pētnieks H. Zamskis uzsver: „tiešā veidā attieksmi pret „anomālajam” personām ietekmē izglītības, veselības aizsardzības, zinātnes un kultūras attīstības līmenis kopumā” (Zamskis, 2007: 15).

Iekļaujošās izglītības īstenošana ir atkarīga no vairākiem iekšējās (skolēna psiholoģiskais un sociālais raksturojums, vecāku gatavība sadarboties, pedagoga profesionālā kompetence, izglītības iestādes gatavība un pieejamie resursi) un ārējās (valsts īstenotā izglītības politika, sabiedrības attieksme) vides faktoriem. Eiropas Speciālās izglītības attīstības aģentūra ir definējusi galvenos principus kvalitātes veicināšanai iekļaujošā izglītībā:

1. „paplašināt līdzdalību, lai palielinātu izglītības iespējas visiem skolēniem. Iekļaujošās izglītības mērķis ir paplašināt pieejamību izglītībai un veicināt visu skolēnu, kuri pakļauti izstumšanai, līdzdalību un iespējas, lai īstenotu savu potenciālu;
2. visu pedagogu izglītošana iekļaujošās izglītības jomā. Lai pedagogi varētu efektīvi strādāt iekļaujošā mācību vidē, viņiem ir nepieciešama atbilstoša vērtību izpratne un attieksme, kā arī atbilstošas prasmes un kompetences, zināšanas un sapratne.
3. iekļaušanu veicinoša organizācijas kultūra un ētoss. Skolas vai citas izglītības iestādes līmenī ļoti būtiska ir vienota kultūra un ētoss, kuru pamatā ir pozitīva attieksme pret izglītojamo daudzveidību klasēs un dažādo vajadzību nodrošināšanu izglītības procesā.
4. iekļaušanu veicinošas atbalsta struktūras. Atbalsta struktūras, kas ietekmē iekļaujošo izglītību, ir ļoti daudzveidīgas un bieži ietver virkni speciālistu no dažādiem dienestiem, kuri izmanto atšķirīgas pieejas un darba metodes. Izveidotās atbalsta struktūras var darboties gan kā atbalsts, gan kā šķērslis iekļaušanai.
5. iekļaušanu veicinoša elastīga resursu piešķiršanas sistēma. Finansēšanas politika un sistēma joprojām ir viens no vissvarīgākajiem faktoriem, kas nosaka iekļaušanu. Ierobežota pieeja vai pieejas trūkums noteiktiem pakalpojumiem var ierobežot iekļaušanu un vienlīdzīgu iespēju nodrošināšanu izglītojamiem ar speciālajām izglītības vajadzībām.
6. iekļaušanu veicinošas izglītības pamatnostādnes. Kvalitātes veicināšanai iekļaujošajā izglītībā ir nepieciešamas skaidras politikas pamatnostādnes. Izglītības

attīstības pamatnostādnēs ir jāizvirza „skolas visiem” mērķis, šo mērķi ir jāatbalsta gan skolu ētosiem, gan skolu vadībai, gan pedagogu praktiskajai darbībai.

7. iekļaušanu veicinoša likumdošana. Visai likumdošanai, kas ietekmē iekļaujošu izglītību valstī, nepārprotami jānorāda, ka iekļaušana ir sasniedzamais mērķis. Rezultātā likumdošanai visos valsts sektoros ir jābūt tādai, kas nodrošina iekļaujošas izglītības attīstību veicinošus pasākumus” (Eiropas Speciālās izglītības attīstības aģentūra, 2009: 15–22).

Tomēr pastāvošā sociālekonomiskā un pedagoģiskā realitāte nereti ir attālināta no teorētiskiem pieņēmumiem, uzstādītiem politiskiem mērķiem un zinātniskajām koncepcijām – vispārīzglītojošajās izglītības iestādēs iekļaujošās izglītības sekmīga īstenošana galvenokārt ir atkarīga no pedagogu profesionālās kompetences speciālās izglītības jomā un specializētās vides izveides, kas sevī ietver dažādu atbalstu pasākumu kopumu, tai skaitā atbalsta personāla un pedagoga asistenta klātesamība mācību procesā.

Balstoties uz autoru pedagoģisko pieredzi, strādājot iekļaujošā izglītībā vispārīzglītojošajās skolās un vairākus gadus speciālā izglītības sistēmā, jāatzīmē daži praktiskie aspekti iekļaujošās izglītības īstenošanas kontekstā:

- vispārīzglītojošās iestādēs strādājošie pedagogi ir nepietiekami sagatavoti darbam ar speciālās izglītības skolēniem. Vairums strādājošo pedagogu ir apmeklējuši profesionālās pilnveides kursus (36 stundu, 72 stundu, vai 132 stundu apjomā), bet profesionālo kursu apjoms sniedz tikai nelielu ieskatu speciālās pedagoģijas teorijā un pilnvērtīgi nesagatavo pedagogu praktiskam darbam ar speciālās izglītības skolēniem;

- vispārīzglītojošo skolu pedagogi nespēj pilnvērtīgi veikt diferenciāldiagnostiku, sagatavot katram traucējumam atbilstošus palīgmateriālus, ikdienas darbā visbiežāk skolēni netiek nodrošināti pat ar visminimālākajiem speciālajai izglītībai nepieciešamajiem mācību materiāliem. Piemēram, piedāvājot iekļaujošo izglītību skolēniem ar redzes vai dzirdes traucējumiem, skolām nereti nav neviena ne surdo, ne tīflo pedagoga, jo Latvijā šādas kvalifikācijas pedagogus nesagatavo;

- sakarā ar skolēnu skaita samazināšanos un teritoriālo reformu Latvijā skolēnu skaita ziņā nelielās izglītības iestādes uzsāk skolēnu ar speciālajām vajadzībām iekļaušanas procesus: ar nepietiekamiem resursiem, izpratni un zināšanām par atbalsta nodrošināšanas iespējām mācību procesā;

- pēc individuālām pārrunām ar vispārīzglītojošo skolu audzēkņu vecākiem par speciālo skolēnu iekļaušanu viņu bērnu klasēs ļoti bieži valda uzskats, ka uzmanība, kuru pedagogs velta speciālās programmas skolēnam, pazemina klasesbiedru mācību darba kvalitāti un izglītības iestādes rādītājus;

- iekļaujošās izglītības pilnvērtīgā procesa īstenošanas aspektā jāatzīmē, ka speciālā pedagoga, logopēda un psihologa darba slodze vispārīzglītojošā izglītības iestādē atkarīga no kopējā skolēnu skaita izglītības iestādē, kas, piemēram, mazā skolēnu skaita dēļ izglītības iestādēm praktiski liedz vai padara neefektīvu kvalificētu speciālistu iesaisti mācību procesā.

Iezīmētais problēmu loks un konstatētās problēmas iekļaujošās izglītības īstenošanā kontekstā ar pastāvošo tiesisko regulējumu un starptautisko organizāciju rekomendācijām nosaka nepieciešamību pēc turpmākās pētniecības, izvērtējot iekļaujošās izglītības īstenošanu un pārskatot normatīvā ietvara atbilstību sociālpedagoģiskajai realitātei.

Secinājumi

1. Latvijā ir nodrošināts tiesiskais regulējums iekļaujošās izglītības īstenošanai, tomēr nav vienota redzējuma par iekļaujošās izglītības īstenošanu, tās mērķiem un uzdevumiem. Tajā pašā laikā netiek veikts iekļaujošās izglītības monitorings, kas ļautu pilnvērtīgi izvērtēt situāciju iekļaujošajā izglītībā, tādējādi iekļaujošā izglītība tiek īstenota fragmentārā un „mehāniskā” veidā, galvenokārt normatīvo dokumentu dimensijā. Minētais fakts par monitoringa trūkumu iekļaujošajā izglītībā iezīmē turpmākās potenciālās izpētes iespējas.

2. Iekļaujošās izglītības īstenošana ir atkarīga no vairākiem iekšējās vides faktoriem: (I) skolēna psiholoģiskais raksturojums; (II) skolēna sociālais raksturojums; (III) vecāku gatavība sadarboties; (IV) pedagoga profesionālā kompetence; (V) atbalsta personāls; (VI) izglītības iestādes gatavība un pieejamie resursi. Savukārt par ārējās vides faktoriem pilnvērtīgās iekļaujošās izglītības īstenošanā kalpo: (I) valsts īstenotā izglītības politika; (II) materiāli tehniskais nodrošinājums atbalstošās vides nodrošināšanā; (III) nozares finansējums; (IV) sabiedrības attieksme.

3. Skolēniem, kuriem atbilstoši Ministru kabineta noteikumiem Nr. 709 „Noteikumi par pedagoģiski medicīniskajām komisijām” ir noteikta speciālās pamatzglītības programma (kods Nr. 21015811 – skolēni ar garīgās attīstības traucējumiem), būtu ieteicams apmeklēt speciālās izglītības iestādes, kur bērniem tiktu sniegta pilnvērtīga un profesionāla palīdzība, atbilstoši bērna individuālai attīstībai.

4. Iekļaujošās izglītības pamatprincipu realizēšanai ir nepieciešams daudzpusīgāks un apjomīgāks pedagogu sagatavošanas posms, plašāks metodisko materiālu klāsts un pedagoga asistenta nodrošinājums. Latvijā nav izstrādāti nepieciešamie metodiskie materiāli visos mācību priekšmetos, lai pilnvērtīgi īstenotu iekļaujošo izglītību. Savukārt profesionālā pedagoga asistenta trūkums ikdienas mācību procesā būtiski traucē īstenot individuālo pieeju speciālās programmas skolēniem, lai pilnvērtīgi īstenotu iekļaujošo izglītību pēc būtības.

Avoti un literatūra

1. **Anspoka, Z.** (2014). Tradicionālais un inovatīvais mūsdienu pedagoģiskajā procesā: dažās problēmas un risinājumi. *Starptautiski zinātniskās konferences „Sabiedrība. Integrācija. Izglītība.”* materiāli 1.daļa. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 347–355. lpp.
2. **Apeirons.** (2007). *Atbalstošās vides izveide jauniešu ar speciālām vajadzībām integrācijai izglītības sistēmā. Iekļaujošā izglītība.* Rīga.
3. **Bethere, D.** (2007). *Izglītības programmu individualizācija bērniem ar speciālajām vajadzībām.* Liepāja: LiePA.
4. **Bērnu tiesību aizsardzības likums.** (1998). Latvijas Republikas Saeima. Rīga. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=49096> [pēdējo reizi sk. 09.04.2017.].
5. **Bērziņa, I.** (2010). *Iekļaujošā izglītība - saprast un pieņemt atšķirīgo. Latvija Vēstneša portāls par likumu un valsti.* Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/218693-iekļaujosa-izglitiba-saprast-un-pienemt-atskirigo/> [pēdējo reizi sk. 30.03.2017.].
6. **Eiropas speciālās izglītības attīstības aģentūra.** (2009). *Galvenie principi kvalitātes veicināšanai iekļaujošā izglītībā - Rekomendācijas politikas veidotājiem.* Dānija: Odense.
7. **European Commission.** (2012). *Education and Disability/Special Needs - policies and practices in education, training and employment for students with disabilities and special educational needs in the EU.* Brussels.

8. **Izglītības likums.** (1998). Latvijas Republikas Saeima. Rīga. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50759> [pēdējo reizi sk. 10.04.2017.].
9. **Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija.** (2016). *Esošie un plānotie pasākumi kvalitatīvas izglītības nodrošināšanai personām ar invaliditāti.* Rīga. Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/invaliditate/invaliditates/iekl%CC%A7aujosa_izglitiba_301116.pdf [pēdējo reizi sk. 12.04.2017.].
10. **Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija.** (2013). *Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014. – 2020. gadam.* Rīga.
11. **Latvijas Republikas Satversme.** (1922). Latvijas Satversmes Sapulce. Rīga. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=57980> [pēdējo reizi sk. 09.04.2017.].
12. **Lebeer, J.** (2005). *INSIDE: Mācīšanās kā mācīties iekļaujošā vidē.* Jēkabpils: Izglītības iniciatīvu centrs.
13. **Liepīna, S.** (2008). *Speciālā psiholoģija.* Rīga: RaKa.
14. **Liepīna, S.** (2003). *Speciālā psiholoģija.* Rīga: RaKa.
15. **Lindsay, G.** (2006). Inclusive Education: a critical perspective. No: **Mitchell, D.** *Special Educational Needs and Inclusive Education: Inclusive education.* New York: Routledge Falmer, Vol.2, 11–29.pp.
16. **Ļubkina, V., Prudņikova, I., Rozenfelde, M.** (2015). *Iekļaujoša izglītība mūsdienīgā Skolā.* Pieejams: http://www.izm.gov.lv/images/aktualitates/izglitiba_krustceles/iekļaujosa_izglitiba_190815_RA.pdf [pēdējo reizi sk. 12.04.2017.].
17. **Ministru kabinets.** (2015). *Ministru kabineta noteikumi Nr. 591 „Kārtība, kādā izglītojamie tiek uzņemti vispārējās izglītības iestādēs un speciālajās pirmsskolas izglītības grupās un atskaitīti no tām, kā arī pārceļti uz nākamo klasi”.* Rīga. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/277597-kartiba-kada-izglitojamie-tiek-uznemti-visparejas-izglitibas-iestades-un-specialajas-pirmsskolas-izglitibas-grupas> [pēdējo reizi sk. 08.04.2017.].
18. **Ministru kabinets.** (2012). *Ministru kabineta noteikumi Nr.710 „Noteikumi par vispārējās pamatzglītības un vispārējās vidējās izglītības iestāžu nodrošinājumu atbilstoši izglītojamo speciālām vajadzībām”.* Rīga. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=252163> [pēdējo reizi sk. 08.04.2017.].
19. **Ministru kabinets.** (2012). *Ministru kabineta noteikumi Nr.709 „Noteikumi par pedagoģiski medicīniskajām komisijām”.* Rīga. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=252162> [pēdējo reizi sk. 13.04.2017.].
20. **Roge, J.U., Mēlere, B.** (2003). *Citādi bērni.* Rīga: Jumava.
21. **Tūna, A.** (2014). *Iekļaujoša izglītība: no filozofijas līdz ikdienas praksei.* Rīga: Izglītības attīstības centrs. Pieejams: <http://www.iac.edu.lv/istenotie-projekti/izglitjamo-ar-funkcionaliem-traucejumiem-atbalsta-sistemas-izveide/iek-aujosa-izglitiba-no-filozofijas-lidz-ikdienas-praksei/> [pēdējo reizi sk. 30.03.2017.].
22. **UNESCO.** (2005). *Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All.* Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
23. **UNICEF.** (2012). *The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education.* Geneva: UNICEF Regional Office for CEECIS Education Section.
24. **UNESCO.** (2009). *Policy Guidelines on Inclusion in Education.* Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
25. **Zamskis, H.** (2007). *Speciālās pedagoģijas vēsture.* Rīga: RaKa.

Madara Ivane
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

STĀJAS, ELPAS UN BALSS SAGATAVOŠANAS VINGRINĀJUMI DZIEDĀŠANAS NODARBĪBAS IEVADĀ

POSTURE, BREATHING AND VOICE EXERCISES FOR THE INTRODUCTION INTO A SINGING CLASS

Summary

The aim of the research was to work out a set of posture, breathing and voice warm-up exercises, the elements of which promote their secondary and holistic usage during the process of singing and prove their efficiency.

The research question was: what breathing, posture and voice exercises are to be used in order to be ready to work with the repertoire?

After having explained the vocal exercises and their successive and accurate implementation, the following criteria were defined:

- stable vocal posture,
- stable vocal breathing,
- free flow of sound.

The research participants were teachers of singing with experience in pedagogy of 5-23 years, and their students. Three teachers of singing and three vocal groups, the average age 12.17 and 30-35 years of age, took part in the research.

Non probability sample method is used in the research, as the main interest is in the opinion of vocal coaches about the efficiency of the material offered for the singers – beginners, students of children's music schools and singers – amateurs or people who do not have extensive knowledge in vocal methodology. In the research convenience sampling was used, as individuals, volunteers who were ready to participate in the research were addressed (Mārtinsons, 2011: 72). The volunteers – teachers of singing, who were interested in taking part in the research using the set of the exercises provided, were contacted personally.

Publication Posture, breathing and voice exercises for the introduction into a singing class was made, and one of the research designs was quantitative, non-experimental, cohort research, and after the compilation of methodological material, it was handed over to qualified experts – vocal coaches to use it in their classes.

The results and references were positive. The teachers who participated in the research were interested, they used the methodological material in their work, were willing to provide answers and they asked about further development of the research. It can be concluded that the experimental methodological set of exercises can be used, and it meets all the above mentioned criteria.

Keywords: Singing, voice warming-up, vocal posture, breathing exercises.

Atslēgas vārdi: dziedāšana; balss iesildīšana; vokālā stāja; elpošanas vingrinājumi.

Anotācija

Pētījuma mērķis: izveidot stājas, elpas un balss iesildīšanas vingrinājumu kompleksu, kura elementi dziedāšanā veicina to pakārtotu un vienotu pielietojumu un pierāda to efektivitāti praksē.

Pētījuma jautājums: kādi elpas, stājas un balss vingrinājumi pielietojami, lai sagatavotos darbam ar repertuāru?

Pēc vokālo vingrinājumu skaidrojuma, to secīgas un rūpīgas izpildes tiek novērota kritēriju izpilde:

- Noturīga vokālā stāja,
- Noturīga vokālā elpa,
- Brīvs skaņas plūdums.

Pētījuma dalībnieki: dziedāšanas skolotāji ar pedagoģisko pieredzi no 5 līdz 23 gadiem un to audzēkņi. Pētījumā piedalījās trīs dziedāšanas skolotāji un trīs vokālie kolektīvi ar vidējo vecumu 12, 17 un 30–35 gadi.

Pētījumā pielietota nevarbūtīgā izlases metode, jo interesē tieši vokālo pedagogu viedoklis par piedāvātā metodiskā materiāla efektivitāti darbā ar dziedātājiem – iesācējiem, bērnu mūzikas skolu audzēkņiem un dziedātājiem – amatieriem jeb cilvēkiem, kuriem nav apjomīgu teorētisko zināšanu vokālajā metodikā. Izlases veidošanā pielietota ērtuma metode, jo tika uzrunāti indivīdi, brīvprātīgie, kuri gatavi piedalīties pētījumā (Mārtinsons, 2011: 72), personīgi uzrunāti un ieinteresēti iesaistīties, pielietojot vingrinājumu kompleksu praksē.

Publikācijā „Stājas, elpas un balss sagatavošanas vingrinājumi dziedāšanas nodarbību ievadā”, kā viens no pētījuma dizainiem bija kvalitatīvais, neeksperimentālais, aprakstošais, kohorta pētījums, kurā pēc metodiskā materiāla izveides, tas tika nodots kvalificētu ekspertu–vokālo pedagogu izvērtēšanai darbībā.

Iegūtie rezultāti un atsauksmes bija pozitīvas. Skolotāji, kuri piedalījās pētījumā, bija ieinteresēti, pielietoja metodisko materiālu nodarbībās, aizrautīgi sniedza atbildes un jautāja par pētījuma turpmāko attīstību. Jāsecina, ka piedāvātais balss iesildīšanas paņēmieni komplekss ir pielietojams un izpilda visus nosauktos kritērijus.

Vingrinājumu kompleksa principi

Pētījums veidots kā metodisko paņēmieni komplekss par pielietojamiem vingrinājumiem vokālajās nodarbībās, lai radītu izpratni par pareizas, dziedāšanai nepieciešamas stājas un elpas veidošanu un noturēšanu visas nodarbības garumā, un prasmes pielietot zināšanas praktiskajā darbībā, kā arī izprast un pielietot skaņas rezonanses un pozicionēšanas paņēmienus, lai sagatavotu dziedātāju darbam ar repertuāru.

Par izpratnes veidošanu un uz zināšanām balstītu metodikas nepieciešamību rakstīts vairāku autoru darbos. Jānis Misiņš norāda, pedagoģiskā prakse liecina, ka studentu nepietiekamās zināšanas par dziedātāja balss akustiskajām īpašībām, rezonansi un psihofizioloģiskajiem procesiem kavē mērķtiecīgi veidotu studiju procesa attīstību, kā rezultātā studentiem neizveidojas noteikta līmeņa zināšanas un prasmes (Misiņš, 2013: 34). Uz līdzīgām problēmām norāda arī Ričards Millers (Richard Miller): vokālā pedagoģija atklāj struktūru gan balstītu faktos, gan piedāvājot uzklaut pilnīgas aplamības. Galvenais skolotāja pienākums attiecībā uz tehniku ir izprast un pārvaldīt vokālās problēmas, kā arī rast pareizo risinājumu. Ir svarīgi, lai skolotājam būtu pamata zināšanas par ķermeņa funkcijām un vokālo akustiku, kā arī spējām izskaidrot, ko students dara nepareizi un kādēļ (Sataloff, 2006: 200).

Tātad jau pirmo nodarbību ievadā vokālistam ir nepieciešams sniegt tādu informāciju, kura palīdzētu apgūt prasmes, saņemt skaidrojumus, izprast tos un veikt nepieciešamos labojumus dziedāšanas apgūšanā.

Dziedāšanas pamatelementi un tās apgūšanas metodes

Pētījums ir nepieciešams, lai uzlabotu vokālo prasmju attīstību. Mācību stundas norise paredz strukturēt laiku un proporcionāli to sadalīt, lai veiktu balss iesildīšanas vingrinājumus, balss tehnikas attīstīšanu un repertuāra izstrādi.

Pamatidejas metodiskajiem paņēmieniem un to aprobācijai ir rastas austrāliešu vokālās pedagoģes Dženisas Čepmenas (Janice L. Chapman), darbā, kurā tiek piedāvāts modelis: pirmatnējā skaņa, stāja, elpošana un atbalsts. Kā papildus komponenti tiek minēti: izruna un runa, rezonanse, artikulācija, mākslinieciskais sniegums un izpildījums (Chapman, 2006: 20).

Lai veidotos saprotama vokālo prasmju apguve⁷⁷, tiek piedāvāts viens kompakts, sistematizēts un ekspertu pārbaudīts praktiski pielietojams vingrinājumu komplekss stājas, elpas un balss sagatavošanai stundas ievadā, kurš būtu viegli uztverams, izprotams un izpildāms dažādos vecumposmos un attīstības pakāpēs. Uz šī principa ievērošanu norāda Ričards Millers (Richard Miller): dziedāšanas skolotāja uzdevums ir diagnosticēt, kas darbojas nepareizi un noteikt uzsvarus precīzā valodā, bez sarežģītas terminoloģijas. Tikai trāpīga, tieša informācija var tikt nodota studentam (Miller, 2000: 32).

Vēloties uzlabot kora skanējumu, nepieciešams labi dzirdēt un izprast sarežģījumus, prast pareizi demonstrēt nepieciešamo „vokālo veidolu”, bet, lai to izdarītu, nepieciešams pārvaldīt savu balsi (Pečeliūnas, 2011: 23).

Pētījumā uzsvars likts uz vokālo nodarbību kā mērķtiecīgu aktivitāti, kurā konkrēti uzdevumi tiek izpildīti ar konkrētiem paņēmieniem, secīgi, izvirzot sasniedzamos rezultātus: vokālās stājas veidošana un nostiprināšana, vokālās elpas izprašana un pielietošana, kā arī brīva skaņas plūduma veidošana.

Piedāvātajā vingrinājumu kompleksā ir ietverta ideja par secīgu vingrojumu apguvi: stāja – elpa – skaņa. Pētījums īpašs ar to, ka dažādiem dziedātājiem tiek lūgts darboties pēc vienas, stingri izvirzītas shēmas, nonākot pretrunā ar Dž. Čepmenas uzskatu, ka klasiskajā vokālā mākslā dziedātāju ķermeņu un balsu tipi mēdz būt ļoti atšķirīgi, tādēļ nav iespējama viena, konkrēta formula veiksmīgu dziedātāju „radīšanai”, ja runājam par stājas jautājumiem (Chapman, 2006: 28).

Uz dziedāšanu tiek piedāvāts skatīties kā uz procesu, kurā tiek iesaistīts viss dziedātāja organisms, izprasta katra vingrinājuma nozīme, tā sadarbība ar katru nākamo komponenti, apzinoties un ievērojot secīgu izpildi. Izstrādājot metodisko kompleksu, tiek meklēti paņēmieni, kuri uzlabo dziedāšanas tehnisko pusi, kas sekmē darbu pie skaņdarba izstrādes.

Vingrinājumu kompleksa izveide

Lai atbildētu uz pētījuma jautājumu, publikācijas ievadā tika izveidots metodisko paņēmienu komplekss, kura analīzei izmantots kvalitatīvais, neeksperimentālais, aprakstošais, kohorta pētījums, kurā pēc metodiskā materiāla izveides tas tika nodots kvalificētu ekspertu – vokālo pedagogu izmēģināšanai pedagoģiskajā praksē.

Kvalitatīvais pētījums izvēlēts, lai uzzinātu dažādus viedokļus, atzinumus un ieteikumus, kā to uzlabot. Pētījuma veikšanai tika izveidots balss iesildīšanai nepieciešamo vingrinājumu komplekss, par kuru tika dotas rakstiskas atsauksmes. Pētījums pielietots, lai iegūtu izpratni ne tikai par kompleksa efektivitāti darbā ar dažādiem dziedātājiem, bet arī par individuālo attīstību katrā pētāmajā grupā. Aprakstošais paņemiens izmantots, lai iegūtu atbildes uz jautājumiem: Vai un kā nodarbībā veidojas noturīga vokālā stāja?; Kā uzlabojas vokālā elpa?; Kā uzlabojas skaņveide? Kā kohorta jeb pēc noteiktām pazīmēm izvēlētu salīdzināmu personu grupā (Mārtinsone, 2011: 274) tika izvēlēti dziedātāji bez nopietnas vokālās mākslas teorētiskās bāzes – bērnu mūzikas skolu audzēkņi, dažāda vecuma vokālo ansambļu un kora dalībnieki.

⁷⁷ **Apguve**- mērķtiecīgi organizēta skolēna mācību darbība, kurā mācību saturā iekļautās vērtības (zināšanas, prasmes, attieksmes) kļūst par skolēna ieguvumu. Izglītības satura apguves procesā, skolēns pārņemto lietu sociālās nozīmes, darbību pamatveidus, cilvēku tikumiskās uzvedības, saskarsmes pamatformas u. c. kvalitātes (Skujiņa, 248: 14).

Paņēmienu piedāvāti pielietot pēc brīvas izvēles darbā ar solistiem, ansambļiem un koriem un tika lūgts novērot, vai uzlabojas kvalitāte, kura atbilst kritērijiem: noturīga vokālā stāja, noturīga vokālā elpa, brīvs skaņas plūdums.

Dziedāšana ir ar prātu kontrolēta mākslinieciskā darbība, kurā tiek iesaistīts cilvēka ķermenis, tā fizioloģiskie procesi, psihe, kura ietver tēlaino, asociatīvo domāšanu, atmiņu, loģiku, kā arī emocionālo pasauli, ar kuras palīdzību tiek veidots personiskais pārdzīvojums dziedājumā. Jau Aristotelis uzsvēra, ka ideālai audzināšanai jāsaucas ar ķermeņa izkopšanu. Pēc tam sākas nesaprātīgās dvēseles daļas tikumiskā audzināšana (vēlmes, kaisle aizrašanās). Tālāk seko saprātīgās daļas audzināšana (Žukovs, 1999: 37). Cilvēkam vajadzētu tiekties uz spēju mākslinieciski kvalitatīvi darboties ar repertuāru, tādēļ vispirms nepieciešams pārvaldīt savu organismu un kontrolēt tā darbību. Lai panāktu skaidru izpratni par dziedāšanā iesaistīto prāta un ķermeņa kopdarbu, nepieciešama sistēma, kura attīsta kvalitatīvai dziedāšanai nepieciešamos komponentus. Par līdzīgu pieeju runā Dženisa Čepmena, kura vokālajā metodikā izmanto jēdzienu holisms, uzsverot, ka dziedāšanas process iesaista visu cilvēku (t. i. ķermeni, prātu, garu, jūtas un balsi). Tieši holistiskai dziedāšanai piemīt potenciāls kļūt par izcilu dziedāšanu (Chapman, 2006: 11).

Nevarbūtīgā izlases metode tiek pielietota, jo interesē vokālo pedagogu viedoklis par piedāvātā metodiskā materiāla efektivitāti darbā ar dziedātājiem–iesācējiem. Izlases veidošanā pielietota ērtuma metode, jo tā iekļauj indivīdus, brīvprātīgos, kuri gatavi piedalīties pētījumā un ir viegli pieejami (Mārtinsone, 2011: 72). Darbā tiek pētīta konkrētu vingrinājumu kompleksa ietekme uz dziedātāju stāju, elpu un skaņveidi. Pētījumā kā dalībnieki piedalījās vokālie pedagogi un viņu audzēkņi, uz kuriem tikai pārbaudīts vingrinājumu kompleksa efekts (3 vokālie pedagogi un 3 vokālie kolektīvi).

Izmantojot nevarbūtīgo izlases ērtuma metodi, kurā tika iekļauti ģenerālās kopas elementi, balstoties uz personisku lēmumu un subjektīvu vērtējumu, nav iespējams novērtēt izlases kļūdu, bieži neko konkrētu nevar pateikt par to, kā izlase pārstāv ģenerālo kopu (Mārtinsone, 2011: 70–71). Nevarbūtīgā izlase veidota, jo pētījuma gaitā ir nepieciešamība noskaidrot, kā un vai uzaicinātie pedagogi izprot metodisko materiālu, kādas korekcijas ir nepieciešamas metodiskā materiāla struktūrā, vai metodiskais materiāls pielietojums sasniedz izvirzītos kritērijus. Publikācija ir iecerēta kā pilotpētījums, lai pēc līdzīgas struktūras izstrādātu disertāciju, kurā tiktu izveidots metodiskais materiāls darbam ar jauniešiem mūzikas vidusskolā, programmās „Kormeistars” un „Dziedātājs”, balstot paņēmienus pedagoģiskajā, psiholoģiskajā, medicīnas un sporta zinātnē.

Pētījuma gaitā uzrunātajiem pedagogiem tika izdalīts komplekss balss iesildīšanai, kuru pielietot stundās, tika lūgts aizpildīt anketu par dziedātāju sniegumu. Lai samazinātu pētījuma dalībnieku atbirumu, katram respondentam tika veltīts individuāls laiks un uzmanība. Atbildēts tika uz visiem jautājumiem, notika konsultācijas un paņēmienu demonstrācijas, ar izpratni uzklausi iebildumi vai pretenzijas pret darbu, piemērojoties apstākļiem.

Lai iegūtu noturīgu iekšējo pamatotību, pedagogiem tika piedāvāts viens vingrinājuma komplekss kā eksperimentālais mācīšanas līdzeklis, kura lietderība pārbaudīta uz dziedātājiem. Lai nodrošinātu pētījuma ārējo pamatotību, pētījumā piedalīties tika uzaicināti četri pedagogi, no kuriem atbildes sniedza trīs pedagogi no dažādiem Latvijas reģioniem. Iesaistītie pedagogi savstarpēji nebija pazīstami.

Interpretējot rezultātus, jāņem vērā, ka konkrētā pētījuma apjoms ir salīdzinoši neliels, tādēļ to nevajadzētu vispārināt. Kvalitatīvajā pētījumā uzsvars likts uz konkrētiem pedagogiem un viņu brīvi izvēlētajiem skolēniem un dziedāšanas entuziastiem nelielā laika periodā.

Skarot ētiskās problēmas, jāņem vērā ka uzrunātie speciālisti ir no publikācijas autores profesionālo paziņu loka. Tas varētu vedināt uz pozitīvu secinājumu izdarīšanu un sliktā noklusēšanu. Šis aspekts, arī nenosaucot konkrētas personas, ļauj atkodēt to identitāti, kas neizpilda prasību pēc pētījumā iesaistīto dalībnieku anonimitātes.

Vingrinājumu raksturojums

Kompleksa izveides pamatideja ir piedāvāt saprotamus, dziedāšanas procesu sekmējošus, vokālo aparātu attīstošus, viegli iegaumējamus un patstāvīgi atkārtojamus vingrinājumus, kuru darbības rezultātā uzlabojas psihiskais, emocionālais stāvoklis un gatavība darbam, stāja, vokālā elpa, skaņveide, kas sekmē māksliniecisko izpildījumu.

Vokālajā darbībā ļoti svarīgs elements ir stāja, jo muskulatūra darbojas vienotā veselumā. Stāja ir dinamiska sadarbība starp muskuļaudiem un kaulaudiem. Vārds „dinamika” ir nozīmīgs jo norāda uz stabilu, bet ne fiksētu savienību (Chapman, 2006: 32). Stājas sakārtošana vokālajās nodarbībās bieži tiek vai nu piemirsta, vai laika taupīšanas nolūkos – izlaista, taču tas ir aplami, līdzīgi kā vijoles spēle, neuzskaņojot instrumentu. Stājas stabilizēšana bieži atrisina citas ar vokālo darbību saistītas problēmas: vāju vokālo elpu, blāvu skanējumu un neestētisku izskatu priekšnesuma laikā. Kā viena no stāju sekmējošajiem paņēmieniem ir Aleksandra (Frederick Matthias Alexander) tehnika, kura ir veidota lai vienoti atrisinātu fiziskos un mentālos stresa iemeslus. Sakārtojot komponentus, ir iespējams apzināt modeļus, domu, sajūtu vai pozu mainīšanai stresa situācijā. Vingrinājuma dalībniekiem ir mierīgi jākoncentrējas uz katru ķermeņa daļu no pēdām līdz sejai, panākot miera sajūtu un fokusēšanos uz esošo brīdi, tādēļ vingrojuma laikā nav pieļaujama steiga (Swinburne, 2006: 21–22). Lai sakārtotu pašu stāju, tiek izmantoti vienkārši, jebkuram fiziskās sagatavotības līmenim pielietojami vingrinājumi, kur notiek stiepšanās augšup, kakla muskuļu izstiepšana, kā arī plecu aplošana, lai atbrīvotu krūšu apvidu, kas pilda galveno funkciju elpošanā.

Pēc stājas sakārtošanas seko elpas vingrinājumi. Dziedāšanā svarīgi ir no gļotām, satūkumiem, svešķermeņiem brīvi, labi apasiņoti elpceļi un attīstīta abdominālā muskuļu grupa. Vingrinājumu kompleksā tiek izmantoti Aleksandras Streļņikovas (Александра Николаевна Стрельникова) un Annas Simsas (Anna Sims) elpošanas vingrinājumi, kur pirmie veicina izpratni par straujas ieelpas ieņemšanu un nepieciešamo muskuļu darbību, bet otrie – trenē izelpas ilgumu, kas ir svarīgi, lai dziedot veidotos plašs frāzējums.

Vokālā skaņa tiek veidota, sajūtot ķermeņa muskulatūru, kā arī izprotot stabilās stājas izveidošanas principus. Sākotnējai skaņai jābūt brīvai, tādēļ tiek lūgts nurdēt, rūkt, vaimanāt, iesaukties no prieka, runāt, deklamēt u. c., lai dziedātājs sajustu brīvu ķermeņa un telpas rezonansi, tikai pēc tam pārejot uz dziedāšanu. Svarīgi ir iemācīt audzēknim aizpildīt telpu ar skaņu un izsaukt rezonansi jebkuros apstākļos, kā arī piemēroties to maiņai.

Vingrinājumu komplekss būtībā ir salikums no dažādām skolām, paņēmieniem, kuru mērķi ne vienmēr vērsti uz vokālās meistarības apguvi, taču to pielietošana sekmē dziedātājam nepieciešamās iemaņas, vienkāršu to iegaumēšanu un patstāvīgu pielietošanu,

nekaitējot balss veselībai. Visa kompleksa izpilde vidēji aizņem mazāk nekā 10 minūtes, kas ir svarīgi mūsdienās, kad praktisko nodarbību skaits ir salīdzinoši neliels un ir jāpaspēj ne tikai attīstīt balsi, bet arī izstrādāt skaņdarbu līdz publiski izpildāmai pakāpei.

Rezultāti

Pētījums tika veikts Priekulē, Rīgā un Balvos, metodisko materiālu pielietoja pedagogi ar augstāko izglītību mūzikā. Speciālistu darba stāžs – 20 gadi, 23 gadi kā diriģentam un septiņi gadi kā dziedāšanas skolotājam, pieci gadi kā dziedāšanas skolotājam. Metodiskais materiāls pedagogiem tika izsūtīts 28. 04. 2017. Atsauksmes tika saņemtas 15. 05. 2017.; 17. 05. 2017.; 18. 05. 2017.

Respondenti norādījuši, ka atvēlētais laiks ir bijis salīdzinoši īss, taču viens no publikācijas mērķiem bija rast pārlicību, ka praksē pielietotie un pārbaudītie metodiskie paņēmieni darbojas efektīvi un rezultāti ir pamanāmi jau nelielā laika sprīdī, arī nodoti citiem nozares speciālistiem. Konkrētie pedagogi tika uzrunāti, novērtējot to ievērojamo darba stāžu.

Iegūstot atsauksmes no dziedāšanas skolotājiem, piedāvātie stājas stabilizēšanas paņēmieni to ietekmē pozitīvi. Norādīts, ka: Stāja ir uzlabojusies, brīvāka, ne tik saspringta; Regulāri izmantojot stāju attīstošo vingrinājumu kompleksu kora iedziedāšanas procesā, vērojami dziedātāju stabilās stājas uzlabojumi. Būtiski, ka stāju attīstošo vingrinājumu izpildīšanas process ir aktīvs, tiek veiktas konkrētas darbības visa ķermeņa un atsevišķu tā daļu pareizai sakārtošanai.

Jautājot par vokālās elpas uzlabojumiem, visi pedagogi norādījuši, ka elpa kļuvusi stabilāka, noturīgāka; koristēm veidojas labāka izpratne par vokālo elpu, veidojās prasme pareizi ieelpot un kontrolēt izelpas ilgumu, nostiprinājās arī elpas izturība. vingrinājumi ļoti labi fizisku sajūtu līmenī parādīja, kur tiek ieelpots, kur elpa tiek „turēta”.

Jautājumā par brīvu skaņas plūdumu tiek gūts apstiprinājums, ka: skaņveide veidojas brīvāka un plūstošāka, taču darbā ar repertuāru tiek norādīts, ja dziedātāju stāja un priekšstati par pareizu elpu izveidojas salīdzinoši ātri, tad skaņveides ziņā stabils, ātrs progress nav tik pamanāms. Izpildot vingrinājumus, koristēm sagādā zināmas grūtības noturēt skaņu rezonatoros un koncentrēt to, it sevišķi, parādoties dziesmas tekstam un mainoties tesitūrai.

Jautājumā par vingrinājumu attīstīto prasmju saglabāšanos nākamajās nodarbībās, kā arī prasmju pielietojumu praksē, norādīts, ka: vingrinājumi ir atkal jāatkārto, un tad tie tiek iegaumēti. Bērni tos dara ar prieku. Meitenes ir dažādas, uzvedas dažādi, katrai sava uztvere. Ir tādas, kuras ļoti cenšas un ievēro vingrinājumus, bet ir arī tādas, kas to ievēro tikai tad, kad es kā skolotāja atgādinu. Tā kā vingrinājumi koristēm šķiet interesanti, aktīvi un pat zināmā mērā atraktīvi, tie piesaista uzmanību un labi paliek prātā. Izpildot vingrinājumus, faktiski nav iespējams darboties uz „pusslodzi”, jo tie prasa no katras dziedātājas atdevi un iesaistīšanos. Vingrinājumu komplekss ietver dažādas kustības, kas neļauj garlaikoties. Tātad var secināt, ka izstrādātais vingrinājumu komplekss izraisa dziedātajos pozitīvas emocijas un interesi, kā arī dod solītos rezultātus pedagogiem, kuri tos pielieto praksē.

Par uzlabojumiem respondenti norāda, ka jāizstrādā vingrinājumi, kuri būtu labs palīgs darbā ar bērnu kori; strādāt praksē, eksperimentēt ar dažādām metodēm, sintezēt tās. Tiek lūgts arī papildināt metodiskā materiāla izveidi, lai veicinātu izpratni par rezonatoriem un skaņas vietu tajos. Apskatītajā vingrinājumu kompleksā ir dažas norādes par apakšžokļa

stāvokli dziedāšanas laikā, kompleksā jāiekļauj vingrinājumi sejas muskulatūras sagatavošanai.

Atbildēs ir norādīts, ka būtu ideāli, ja koristiem (citiem dziedātājiem, pasniedzējiem, diriģentiem), iepazīstoties ar vingrinājumu kompleksu drukātā veidā, būtu arī ilustratīvi piemēri ķermeņa novietojumam dažādu vingrinājumu veikšanas laikā.

Uz jautājumu par pedagogu pielietotajiem metodiskajiem paņēmieniem, divi no apjautātajiem pedagogiem sniedza tikai vispārīgus aprakstus, pēc kuriem nav nojaušami konkrēti metodiskie paņēmieni: iedziedāšanās, kustību, elpas vingrinājumi; tiek mācīts elpot caur vēderu, turēt elpu kā balonu apkārt. Skaņveidei – dažādi iedziedāšanās vingrinājumi ar legato un staccato paņēmieniem. Viens no respondentiem norādījis, ka viņa praksē bieži koristes iedziedas, brīvi kustoties telpā, tādējādi mazinot gan sasprindzinājumu, gan arī reizēm vērojamo pārcentību, kas var būt traucējoša skaņas kvalitātei. Dziedot tradicionālus iedziedāšanās vingrinājumus, dziedātājas aicinātas izkustināt apakšžokli, lai mazinātu tā saspringumu, kas traucē brīvas skaņas veidošanai. Lai veicinātu skaņas koncentrēšanos, ar roku gaisā tiek vizualizēta skaņas kustības virziens, uz vietas, cilpveidīgi, utt., koristes aicinātas sekot ar balsi rokas kustībai, dziedot uz skaņas „n” (kā vārdā Inga), pēc tam to pašu veic ar patskaņiem vai, veidojot pārejas no „n” uz patskani un atpakaļ.

Uz pētījuma jautājumu „Kādi elpas, stājas un balss vingrinājumi pielietojami, lai sagatavotos darbam ar repertuāru?” tika saņemta atbilde: „stājas sakārtošanai nepieciešamie, vingrinājumi aizgūti no ķermeņa iesildīšanās vingrinājumiem pirms deju un jogas nodarbībām. Lai attīstītu dziedāšanai nepieciešamo vokālo elpu, tiek pielietota daļa vingrinājumu no Annas Simsas un Aleksandras Streļņikovas elpošanas vingrinājumu kompleksa, tie tiek nedaudz pārveidoti, lai iegūtu mērķtiecīgāku virzienu piedāvātā metodisko paņēmieni apkopojumā, kā arī lai iekļautos ierobežotā laikā. Frederika Matisasa Aleksandra (Frederick Matthias Alexander) stājas sakārtošanas filozofija apvienojumā ar elpošanu, un skaņveidi veicina izpratni par dziedāšanas darbības kopsakarību. Apvienojot un sistematizējot iegūto informāciju, var secināt, ka piedāvātais metodisko paņēmieni kompleks un izvēlēti vingrinājumu secība ir produktīva, funkcionāla un pozitīvi ietekmē vokālo attīstību”.

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis ir radīt izpratni un prasmes pareizas, dziedāšanai nepieciešamas stājas veidošanai un noturēšanai visas nodarbības garumā, pielietot vokālo elpu dziedājumā, kā arī atrast un izprast, un pielietot skaņas rezonanses un pozicionēšanas paņēmienus, lai sagatavotu dziedātāju darbam ar repertuāru.

Apkopojot rezultātus un sniedzot atbildi uz pētījuma jautājumu: „Kādi elpas, stājas un balss vingrinājumi pielietojami, lai sagatavotos darbam ar repertuāru?”, var secināt, ka piedāvātais vingrinājumu komplekss ir piemērots balss iesildīšanai, taču vingrinājumiem ir nepieciešami gan metodiskie, gan uzskates materiālu papildinājumi.

Lai arī liela daļa metodisko paņēmieni kompleksā ir vispārzināmi, tomēr stingrā, skaidrā struktūra un secība, kā arī katra vingrinājuma apraksts veido sistēmu, pēc kuras vadīties. Mūsdienās, kad aizvien vairāk mācību process kļūst par skolēnu un studentu patstāvīgu darbu, ir svarīgi radīt skaidru, vienkārši uztveramu metodisko paņēmieni kompleksu, kurā katra vingrinājuma nozīme būtu uztverama un patstāvīgi izpildāma.

Pētījumā piedalīties tika uzaicināti četri dziedāšanas skolotāji, no kuriem iesaistījās trīs. Tika analizēts metodiskais materiāls, tā pielietojums praksē trijos dažāda vecuma un sagatavotības kolektīvos, izdarīti secinājumi un izteikti konkrēti ieteikumi.

Avoti un literatūra

1. **Mārtinsons, Kristīne K.** (2011). *Ievads pētniecībā, stratēģijas, dizaini, metodes*. Rīga:, Izdevniecība RaKa, 284 lpp.
2. **Miller, Richard R.** (2000). *Training Soprano Voices*. Oxford: Oxford University Press, 177 lpp.
3. **Pečeliūnas, R.** (2011). *Taisyklingo kvėpavimo elementorius dainininkams, kalbetojams*. Šiauliai: Leidykla Lucilijus, 104 lpp.
4. **Sataloff, R. T.** (2006). *Vocal Health and Pedagogy*, second edition. San Diego: Plural Publishing, 252 lpp.
5. **Žukovs, L.** (1999). *Pedagoģijas vēsture, pamatkurss*. Rīga: Raka, 303 lpp.

Autoru kolektīva grāmata

1. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*: (2000). Beļickis I., Blūma D, Koķe T., Markus D., Skujiņa V., Šalme A. Rīga: Zvaigzne, 248 lpp.

Seriālizdevumu sastāvdaļu norādes

1. **Swinburne, C.** (2006). From the Top. *Nursing Standart*, Vol 20. Nr. 20, 20.–22. lpp.

Nepublicētie materiāli

1. **Chapman, J. L.** (2006). *Singing and Teaching Singing: A Holistic Approach to Classical Voice, 2nd edition (Dziedāšana un dziedāšanas apmācība, holastiska pieeja klasiskai balsij, 2. izlaidums)*. Tulkojis latviešu valodā Toms Ostrovsikis. Neiespiests darbs, glabājas Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas grāmatu nodaļā, 268 lpp.
2. **Misiņš, J.** (2013). *Topošo mūzikas skolotāju dziedāšanas kompetences pilnveidošanās studiju procesā*: promocijas darbs. Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija, 147 lpp.

Inta Klāsone

Liepājas Universitāte, Izglītības zinātņu institūts

Latvija, Liepāja

Ineta Klāsone

Liepājas Bērnu un jaunatnes centrs

Latvija, Liepāja

MĀKSLAS AKTUALITĀTES CILVĒKA IZGLĪTĪBĀ UN DZĪVĒ

TOPICALITIES OF THE ART IN A PERSON'S EDUCATION AND LIFE

Summary

Visual art, with its ability to comprehensively influence humane development of individuals, acquires special relevance in the dynamic development of the society and in an environment full of impersonal messages and negative information flow. Human brain activity is surrounded by visuality which is higher in comparison to hearing. Visual art is one of the means, by including its elements, to develop skills such as: self expression, ability to critically perceive and cognize the world and actively engage in diverse areas of human activities. Object of the research: education process. Subject of the research: application possibilities of visual art's means in education. Goal of the research: to expand the view of the educational possibilities of visual art's application by setting boundaries between applications of art for implementing therapeutic, correction, professional artistic teaching objectives, to draw conclusions. Issues raised by the research: In what way does the pedagogical potential of visual art reveals in personal development? What develops interconnection results of visual art and pedagogy? Are there any limits, risks or difficulties in including visual art and artistic activity in education? Tasks of the research: to study application of visual art in education practice in implementation of certain pedagogical approaches; to study pedagogical, psychological, philosophical, arts literature on multi-functional possibilities of visual art and its complex influence on personal development.

Keywords: Education process, visual art, pedagogical potential of visual art.

Atslēgas vārdi: izglītības process, vizuālā māksla, vizuālās mākslas pedagoģiskais potenciāls.

Anotācija

Sabiedrības dinamiskas attīstības laikā un bezpersonisku vēstījumu un negatīvas informācijas plūsmas piepildītā vidē vizuālā māksla ar spēju vispusīgi ietekmēt cilvēka humānu attīstību iegūst īpašu aktualitāti. Cilvēka smadzeņu darbība atrodas vizuālā ieskāvē, kas salīdzinājumā ar dzirdi ir vairāk reižu lielāks. Vizuālā māksla ir viens no līdzekļiem, lai ar tās elementu iekļaušanu veidotu tādas iemaņas kā: sevis izteikšana, spēju kritiski uztvert un izziņāt apkārtējo pasauli un aktīvi iesaistīties daudzveidīgās cilvēka darbības sfērās. Pētījuma objekts: izglītības process. Pētījuma priekšmets: vizuālās mākslas līdzekļu pielietojšanas iespējas izglītības procesā. Pētījuma mērķis: paplašināt priekšstatu par vizuālās mākslas pielietojšanas izglītojošām iespējām, izstrādāt secinājumus, nosakot robežas starp mākslas pielietojanu terapeitiskos, korekcijas, profesionāli māksliniecisko pedagoģisko mērķu īstenošanā, izstrādāt secinājumus. Pētījumā izvirzītie jautājumi: Kādā veidā atklājas vizuālās mākslas pedagoģiskais potenciāls personības attīstībā? Kas veido vizuālās mākslas un pedagoģijas mijšakarību rezultātus? Vai vizuālās mākslas un mākslinieciskās darbības iekļaušanai izglītības procesā pastāv ierobežojumi, riski, grūtības? Pētījuma uzdevumi: Pētīt vizuālās mākslas pielietojanu izglītības praksē atsevišķu pedagoģisko pieeju īstenošanā; pētīt pedagoģisko, psiholoģisko, filozofisko, mākslas literatūru par vizuālās mākslas daudzfunkcionālām iespējām un komplekso ietekmi personības attīstībā.

Ievads

Jau izsenis filozofu, mākslinieku, psihologu un pedagogu vidū tiek aktualizēts jautājums par mākslas nozīmi cilvēka dzīvē. Mūsdienās, kad jaunā paaudze aug vizuāli piepildītā pasaulē, kas piesātināta ar negatīvas vizuālās informācijas plūsmu, spēļu industrijas radītiem daudzfunkcionāliem vizuāliem produktiem, neatlaidīgām vizuālām reklāmām, dažādas vizuālās kvalitātes festivāliem un šoviem, sabiedrības, pedagoga un skolēna pedagoģiskās sadarbības arhitektonika ir pakļauta komplicētai un izaicinājumiem piesātinātai situācijai izglītības procesa īstenošanā. Minētais izraisa nepieciešamību aktualizēt jautājumu par to, vai izglītības process mūsdienās tiek īstenots saskaņā ar to, ka cilvēku smadzeņu darbība daudzkārt vairāk ir pakļauta vizuālai uztverei salīdzinoši ar dzirdes uztveri. Aktualizējot vizuālās mākslas mērķtiecīgu iekļaušanu izglītības saturā īstenošanā izglītībā, tā var kļūt par nozīmīgu instrumentu atsevišķu problēmaspektu risināšanā. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam ir vērsta uzmanība, ka līdz ar specifisku kompetenču un kvalifikāciju uzkrāšanu, kas nosaka cilvēka spējas iekļauties darba tirgū un veidot veiksmīgu profesionālo karjeru, izglītība ir arī cilvēka talantu, emocionālās un sociālās inteliģences un personības attīstības process (Latvijas ilgtspējīgas..., 2010). Līdz ar to īpašu aktualitāti Latvijas attīstības kontekstā iegūst izglītības kvalitāte, tās pieejamība un saturs visos izglītības līmeņos un vecuma grupās. Vispārēji tiek atzīts, ka izglītības kvalitāte Latvijā nav pietiekama.

Filozofs, integrālās teorijas pamatlicējs, K. Vilbers uzskata, ka ir jāattīstās jaunai sabiedrībai, kas integrēs apziņu, kultūru un dabu, līdztekus veidojot personiskās vērtības, kolektīvo gudrību un tehniskās prasmes (Vilbers, 2011). Kā norāda zinātnieks K. Vilbers, tad šāds visaptverošs skatījums pakāpeniski radītu vienotību daudzveidībā un kopīgas vispārējas pazīmes līdztekus mūsu atšķirībām, piešķirtu leģitīmu darbības telpu mākslai, ētikai, zinātnei un reliģijai, nereducējot tikai indivīdam (Vilbers 2010). Var uzskatīt, ka tā ir jauna sākotne dziļākai un plašākai esības redzēšanai visu līmeņu izglītības pilnveidei: sabiedrības, organizācijas/iestādes un indivīda.

Aktuāli ir zinātnieku R. Vilkinsona un K. Pikitas uzskati par nozīmīgu pārmaiņu nepieciešamību izglītībā. Autori norāda, ka cilvēce pašreiz atrodas augstu materiālo un tehnisko sasniegumu laikmetā, bet tanī pašā laikā tā pārdzīvo stresu un noslieci uz depresiju, jūtas nedroši, kā arī neizjūt kopības sajūtu ar apkārtējiem cilvēkiem (Vilkinsons, Pikita, 2011). Starptautiski atzīts radošuma, inovāciju un cilvēka spēju veicināšanas eksperts K. Robinsons aktualizē diskusiju par to, ka izglītība nav un nekad nav bijusi objektīvs dabisko spēju attīstīšanas process. Autors atzīmē, ka cilvēka jūtas un viedokļi, vērtību izjūta, motivācija un centieni bieži vien tiek ignorēti, kas kopumā rada apdraudējumu iekļauties mūsdienās notiekošajos procesos (Robinsons, 2013). Minētais norāda uz aktuāliem jautājumiem, eksistējošām problēmām izglītības jomā kopumā. Arī mediju vidē izskan bažas par izglītībā esošajām problēmām, aktualizējot jautājumus par atbalsta sniegšanu skolēnu un jauniešu jaunrades un novatorisma spēju attīstībai jau no agras bērnības, orientējoties uz bērna iedzimto spēju atklāšanu un attīstīšanu, uzskatot, ka sabiedrībai ir vajadzīgas personības, nevis industriāli izdevīgi cilvēki (Hauka, 2015).

Veiktie pētījumi atsevišķu zinātnieku skatījumā (Earle, Jolley, Catterall), programdokumentos noteiktie atzinumi pārliecinoši norāda uz vairākiem ieguvumiem, kurus rada vizuālās mākslas iekļaušana izglītības saturā. Piemēram, mākslas veicina

individuālo un morālo attīstību (Earle, 2013), būtiski veicina personības attīstību veselumā (Jolley, 2010), veido atbalstu izglītībā un reālajā dzīvē (Catterall, 2009), veido dzīves prasmes (Mākslas izglītība..., 2010), novērš disciplīnas problēmas, uzlabo komunikāciju, rada vienlīdzības izjūtu skolēnu starpā, paaugstina skolēnu vispārējās sekmes, attīsta mērķtiecību un neatlaidību, paaugstina motivāciju mācīties, paplašina redzesloku, īsteno saikni starp zinātni un mākslu. Vizuālā māksla ir viens no līdzekļiem, lai ar tās elementu iekļaušanu veidotu tādas iemaņas kā: sevis izteikšanu, spēju kritiski uztvert un izzināt apkārtējo pasauli un aktīvi iesaistīties daudzveidīgās cilvēka darbības sfērās.

Atsevišķu pedagoģisko pieeju izpēte izglītības satura īstenošanā, iekļaujot vizuālo mākslu

Būtiska nozīme vizuālai mākslai izglītības satura īstenošanā tiek piešķirta Valdorfpedagoģijā. Valdorfpedagoģijas pieejas pamatā tiek aktualizēta zinātnes, mākslas un reliģijas apvienošana, akcentējot māksliniecisko jaunradi un intuitīvo domāšanu. Tādējādi viens no pedagoģiskās pieejas pamatprincipiem ir mākslas elementu iekļaušana visos mācību priekšmetos. Savukārt izglītības procesam ir jābūt kā skolotāja izstrādātam mākslas darbam, pamatojoties uz mākslas valodas likumskarībām. Kā uzskata R. Šteiners, māksla ir skolotāju sagatavošanas neatņemama sastāvdaļa, jo tā rosina apgūt un izzināt bērna attīstības likumsakarības. Pedagoģa priekšstats par bērna attīstību, kas iegūts caur pārdzīvojumu, ir pamats garīgai pedagoģiskai darbībai, attīstot cilvēku cilvēkā (Šteiners, 2007). Valdorfpedagoģijā izveidotā pieredze ir būtisks pamats, lai vispārizglītojošās izglītības iestādēs izglītības procesā pilnvērtīgi pielietotu vizuālo mākslu līdzsvarotai personības attīstībai.

Vizuālās mākslas ietekme personības attīstībā tiek novērtēta Reggio Emilia izglītības filozofijā. Reggio Emilia filozofija, pievēršoties pirmsskolas un sākumskolas skolēnu attīstības posmam, ir balstīta uz atziņu kopu, kurā atklājas arī vizuālās mākslas nozīmība:

- Bērniem piemīt izteikta interese, viņi ir spējīgi un ziņkārīgi; Bērni mācās labāk, strādājot kopā ar citiem bērniem, ģimeni, skolotājiem un sabiedrību.
- Bērni pārvalda „simts valodas”, caur kurām daudzveidīgi atklāj – kustoties, zīmējot, gleznojot, veidojot, radot kolāžas, dziedot, spēlējot mūziku u. c.
- Bērniem palīdz mācīties un sniedz atbalstu mērķtiecīgi iekārtota vide.
- Pedagoģi uzklauša un rūpīgi novēro bērnus, uzdod jautājumus un pēta bērnu domas.
- Pedagoģiem ir pieredze, „kura izraisa” bērnu domāšanu un mācīšanos.
- Pedagoģi dokumentē bērnu darbību, lai varētu pārrunāt ar citiem pedagoģiem un bērniem un labāk izprastu bērnu domāšanu un izglītību kopumā.
- Vecāki sniedz idejas, kas padara viņus par aktīviem partneriem bērnu mācībās (Reggio Emilia..., 2018).

Reggio Emilia filozofijas īstenošanas centrā ir bērnu unikāla, dabiska attīstība savā vidē. Tādējādi pedagoģi savā darbībā iekļauj nozīmīgus praksē pārbaudītus aspektus, veicinot, atbalstot un attīstot mācīšanos, sadarbojoties, rūpīgi plānojot telpu iekārtojumu, lai veicinātu izteikšanās spējas, izmantojot dažādus plašsaziņas līdzekļus un simbolu sistēmu (Edwards, 2002).

Gan Valdorfpedagoģijā, gan Emilio Regio izglītības filozofijā tiek akcentēta vizuālās mākslas integrācija izglītības procesā. Izglītības iestādes, kuru darbības pamatā ir apskatītās pieejas, ir pieprasītas un veiksmīgi darbojas pasaulē, nodrošinot harmonisku un pilnvērtīgu personības attīstību.

Atsaucoties uz iepriekš minēto, ir noteikta pētījuma metodoloģija, aktualizējot vizuālās mākslas pielietošanas nozīmību izglītības procesā saskaņā ar izglītības mērķi: nodrošināt katram Latvijas iedzīvotājam iespēju attīstīt savu garīgo un fizisko potenciālu, lai veidotos par patstāvīgu un attīstītu personību, demokrātiskas Latvijas valsts un sabiedrības locekli (Izglītības likums, 1999).

Vizuālās mākslas potenciālo iespēju raksturojums

Kultūras veicinātāja un māksliniece M. Fujimura uzskata, ka māksla ir visas civilizācijas attīstības stūrkmens, norādot, ka tieši māksla palīdz izprast ikvienam pašam sevi, māca cienīt gan sabiedrību daudzveidību, gan stiprināt tradīcijas, jo māksla ir visur un tā sakņojas jau cilvēka dzīves pirmsākumos (Fujimura, 2005). Mūsdienās vizuālās mākslas izpausmes piedzīvo īpatnēju stāvokli, kad tematiski tajā saplūst kopā laikmeta filozofijas atziņas ar estētiskajām un mākslinieciskajām idejām. Tanī pat laikā var atzīmēt, ka tas paver jaunas iespējas un atšķirīgu mākslas produktu radīšanu, piemēram, animāciju, video, manipulāciju digitālā vidē, interaktivitāti, mākslu sintēzi, izmantojot skaņu, kustību, gaismu un attēlus, atklāj iespējas daudzveidīgi vienot mākslas valodas elementus savdabīgā sintēzē. Mākslas zinātnieks E. Gombrihs atzīmē, ka mūsdienās vizuālā māksla ir drosmīgu izgudrojumu un jauninājumu laiks, tikai retais aptver notiekošo un pat neaptver, cik no tās ienācis cilvēka dzīvē, ietekmējot gaumes un simpātiju veidošanos (Gombrihs, 1999). Minētais rada jaunus izaicinājumus izglītības satura pārskatīšanai laikmeta kontekstā. Kā norāda filozofs V. Agejevs, tad katrs no vizuālās mākslas veidiem izmanto tikai tam raksturīgo izteiksmes līdzekļu kopumu un nosaka dialoga veidošanas īpatnības, kurā skatītājs piedalās kā cilvēks, kas uztver viņam piedāvāto informāciju (Agejevs, 2005). Mākslinieciskās komunikācijas procesā galvenā loma ir tēlainajiem domāšanas mehānismiem. Piemēram, kardināls Jānis Pujāts par mākslinieka Valda Buša radītajiem darbiem rakstīja, ka mākslinieks nesamierinās ar ārējās čaulas atveidojumu, viņš cenšas ienirt traktējamās parādības būtībā, dodot apgarotības pilnu tās interpretējumu. Vēl vairāk, kardināls pauž, ka mākslinieka radītā māksla izaug no padziļinātas estētiskās attieksmes pret īstenību – dzimto zemi, laukiem un pilsētām, ļaužu darbu (Bušs, 2014). Skatītājs, veidojot dialogu ar mākslu, balstās uz savu pieredzi un zināšanām. Līdz ar to mākslas ietekmi uz cilvēku var raksturot kā variatīvu un daudzšķautnainu. Pateicoties vispārējam priekšmetu un parādību attēlojumam, vizuālai mākslai piemīt potenciālas spējas ietekmēt cilvēku veselumā.

Vizuālās mākslas daudzfunkcionalitātes raksturojums

Mākslinieks V. Bušs, raksturojot vizuālās mākslas būtību, uzskata, ka īsta, liela māksla visā tās daudzveidībā un daudzpusībā nav domāta cilvēku izklaidēšanai. Tas var būt liels pārdzīvojums, kas padara ne tikai vienu vai vairākus cilvēkus garīgi dziļākus un stiprākus, bet dod spēku pat veselai tautai pārvarēt visgrūtākos savas eksistences brīžus (Bušs, 2014). Vizuālā māksla ir emocionāla komunikācija, starp cilvēkiem īpaša

informācijas pārraide un apmaiņa laikabiedru un laikmetu starpā. Tā ir valoda, kurā mākslinieks tēlu veidā izsaka savas izjūtas un pārdzīvojumus, savu viedokli par dažādām dzīves parādībām. Līdztekus tā iekļauj informāciju par laiku, kultūru un sasniegumiem. Vizuālā māksla ir signālu sistēma, kur viena paaudze nodod pieredzi nākošajām. Savukārt mākslinieka uzdevums ir atrast sava laika pamatkonceptu, kas nav zūdošs un izvēlēties atbilstošu formu un izteiksmes līdzekļu kopumu (Postažs, 2009). Māksla, būdama prāta un emociju saskaņojums, vērsas pie prāta, jūtām un iztēles, pie zemapziņas, norādot cilvēkam viņa dzīves jēgu un mērķus, palīdzot saprast pasauli un sevi. Vairāku autoru darbu analīze, kas veltīti mākslas un mākslinieciskās darbības izpētei, ļauj noteikt virkni tās funkciju.

1.tabula.

Vizuālās mākslas funkcijas mākslinieku, pedagogu un zinātnieku skatījumā

Vizuālās mākslas funkcijas	Zinātnieku, mākslinieku un pedagogu viedoklis
Saturiskā funkcija	Satura noteikšana – Ko mākslas darbs nozīmē dotajā mirklī? Tas ir faktors, kas jāņem vērā, pirms mēģināt noteikt pārējās funkcijas – E. Esaks, P. Postažs, V. Bušs, L. Vaizmane
Fiziskā funkcija	Meistarīgi izstrādāti darbi, ar noteiktu funkciju – arhitektūra, dizains, lietišķā māksla – E. Esaks, A. Agejevs
Sociālā funkcija	Sociālo apstākļu attēlošana: politika, patriotisms, satīra – E. Esaks, S. Reismane, S. Ostrovs, L. Vaizmane
Personīgā funkcija	Pašizpaušme, komunikācija, brīvā laika pavadīšana, terapija, ticība – E. Esaks, L. Vaizmane

Pedagogs, rakstnieks un mākslinieks S. Esaks izdalījis trīs mākslas pamatfunkcijas: sociālo, personīgo un fizisko (Esaks, 2017). Kustības „New York City’s Percent for Art Program” direktore S. Reismane un mākslinieks, dizaineris un mākslas vēsturnieks S. Ostrovs veikuši dziļākus pētījumus vizuālās mākslas sociālās funkcijas izpētei (Reismane, Ostrovs, 2013). Profesore L. Vaizmane norāda sešas mākslas funkcijas, starp kurām var minēt: izskaidrošanu, pārliecināšanu, piemiņu un atmiņas, rituālu norisi, komentāru sniegšanu, pašrefleksiju (Vayzman, 2014).

Vizuālās mākslas nozīmes izpēte

Vispārīgā nozīmē ar vizuālo mākslu tiek saprasti cilvēka, meistarības, iztēles un izgudrotspējas procesi un produkti. Autores pētīja topošo skolotāju, LiepU studiju programmā „Skolotājs” 2. kursa studentu, viedokļus par vizuālās mākslas būtību, tās izpratni, ietekmi personības attīstībā, kā arī noskaidroja vizualizācijas pozitīvos un negatīvos aspektus. Aptaujā piedalījās 48 respondenti (2015./ 2016. studiju gadā – 20 studenti; 2016./ 2017. studiju gadā – 28 studenti).

2.tabula

Vizuālās mākslas būtība respondentu skatījumā

Vizuālās mākslas būtība	Respondentu viedoklis (%)
Personības emociju izpaušme	23
Skaistā izpaušme	14
Radošuma izpaušme	12
Ekspresijas izpaušme	12
Regulāra darba atspoguļojums	8

Personības iztēles izpausme	8
Personības jūtu izpausme	8
Personības prieka izpausme	8
Personības inteligēnces apliecinājums	7

Vizuālās mākslas būtību 23 % respondentu izprot kā personības emociju izpausmi, bet 14 % – to izprot kā skaistuma izpausmi. Personības radošuma un ekspresīvas izteiksmes iespējas vizuālajā mākslā saskata 12 % no aptaujā iesaistītajiem topošajiem skolotājiem. Par nozīmīgiem aspektiem vizuālās mākslas definēšanā tiek uzskatīts regulārs darba ieguldījums, personības iztēles un jūtu atspoguļojums – 8 %, kā arī iespējas savas inteligēnces apliecinājumam – 7 %. Topošo pedagogu nosauktās komponentes par vizuālās mākslas būtības izpratni apliecina nozīmīgus aspektus, lai veidotu pilnvērtīgu dialogu pedagoģiskajā procesā, īstenojot paredzēto izglītības saturu.

Vairāku zinātnieku un pedagogu atziņās tiek atklāta nozīmīga vizuālās mākslas loma, jo mācīt ar vizuālo mākslu nozīmē ne tikai iemācīt skolēniem jaukt krāsas un veidot no māla, bet arī rosināt pašrefleksiju, paškriticismu, vizualizācijas prasmes, spēju mācīties no kļūdām un eksperimentiem. Šādas prasmes ir nozīmīgas ikviena darba veicējam. Aptaujas mērķis ir noskaidrot topošo skolotāju viedokli par vizuālās mākslas nozīmi personības attīstībā. Topošo skolotāju viedoklis atklāts 3. tabulā.

3.tabula.

Vizuālās mākslas iespējas personības attīstībā

Personības attīstības aspekts	Respondentu viedoklis (%)
Personības pašizpausme	19
Personības radošuma attīstībai	15
Vizuālās mākslas daudzpusības iepazīšanai	13
Personības estētisko jūtu attīstībai	12
Personības emocionālo jūtu attīstībai	10
Personības vispārējai attīstībai	9
Personības intelektuālai attīstībai	9
Personības vērtībizpratnes veidošanai	7
Personības uzskatu veidošanai	6

Pēc pētījuma rezultātiem 19 % respondentu uzskata, ka vizuālā māksla un mākslinieciskā darbība rada iespējas pašizpausmei, 15 % – radošuma sekmēšanai, 13 % – mākslas daudzveidības saskatīšanai, 12 % – estētisko uzskatu veidošanai, 10 % – emocionālo jūtu attīstībai, 9 % – personības vispārējai attīstībai, 9 % – intelektuālai attīstībai, 7 % – vērtībizpratnes veidošanai, 6 % – pasaules uzskatu veidošanai. Respondentu atbildes atklāj vizuālās mākslas komplekso un daudzfunkcionālo ietekmi personības attīstībā. Tās rosina pedagogus daudzpusīgāk izprast vizuālās mākslas personību ietekmējošās jomas.

Vizuālo tehniku un materiālu lietošana iet kopsolī ar kultūras vēstures attīstību. Kā atzīmē zinātnieks V. Agejevs, mūsdienās psiholoģijā, kulturoloģijā, semiotikā, vizuālajā mākslā bieži tiek lietoti tādi izteicieni kā „vizualizācija”, „vizuālā komunikācija”, „vizuālā uztvere”, „vizuālā domāšana” (Agejevs, 2005). Pētījuma mērķis ir noskaidrot respondentu viedokli par vizuālās mākslas priekšrocībām un trūkumiem. Aptaujā piedalījās

48 respondenti (2015./ 2016. studiju gadā – 20 studenti; 2016./ 2017. studiju gadā – 28 studenti). Topoš skolotāju viedoklis atklāts 4. tabulā.

4.tabula.

Vizualizācijas pozitīvie un negatīvie aspekti

Pozitīvie aspekti	Negatīvie aspekti
Tā ir iespēja izprast pagātņi un tagadni, un reizēm arī nākotni.	Ne vienmēr var saprast bez paskaidrojuma.
Veicina jaunu ideju rašanos, un pašam būt radošākam.	Ideju kopēšana. Ieliek ideju rāmjos.
Spēja iztēloties un parādīt, radīt netradicionālas lietas.	Drūmas un negatīvas krāsas un toņi.
Vizualizācija spēj aizkustināt dziļāk kā lasītais, rakstītais, dzirdētais. Rada pozitīvas emocijas.	Negatīvo emociju radīšana ar vizuālo darbību; Var radīt nepatīkamus skatus, kas izraisa tāda paša rakstura emocijas.
Var iepazīt pasaules vietas, tur neesot (fotogrāfija, video)	Var izmantot diskriminējošu attieksmi
Ar vizuālo mākslu ir visērtāk iepazīt lietas. Spēja redzēt un aptaustīt, veidojot labāku izpratni par notikumiem. Uzskatāmi izskaidro.	Sniedz neprecīzu priekšstatu
Ir iespēja no nevajadzīgām lietām izveidot kaut ko neparastu.	Citi to nepieņems un kritizēs.
Skaists, acīm tīkams, rada pozitīvu iespaidu - puķu dobes, dažādas dabas ainavas. Ietekmē cilvēka garastāvokli.	Nekoņas vietas, sabrukušas ēkas, kuras nespēj un nevar atjaunot
Ar vizuālās mākslas palīdzību ikviens var paust savu skatījumu, likt sabiedrībai aizdomāties par lietām un notikumiem	Cilvēki ar sliktu redzi neatceras, neuztver tik spilgti, var radīt grūtības saskatīt.
Jauns skatījums, atvērta radoša domāšana, kas sekmē turpmāko attīstību.	Ietekme no citiem. Ir iespēja graut citu cilvēku pašapziņu
Tēlu radīšana, kas ilgāk paliek atmiņā.	Aizņem daudz laika.
Pozitīvi atvieglo ikdienu, rada drošuma sajūtu. Rada iespēju dzīvot vizuālā pasaulē	Pārāk uzbāzīgi veidots vēstījums, notrulina sajūtas.
Tiek uztverts lielāks informācijas daudzums, salīdzinot ar dzirdi.	Pārspīlējot ar efektiem, var radīt grūtības saskatīt būtisko.
Tiek nodots vēstījums (simboli, noskaņa, emocijas, u. c.).	Klīdzošas krāsas un simboli sniedz nepatīkamas izjūtas (piem., Lielo akciju reklāmas).

Paustās pārdomas apliecina topošo skolotāju ieinteresētību par vizuālās darbības pielietošanas iespējām un tās iekļaušanu mūsdienu izglītības praksē. Respondenti norāda uz atsevišķiem būtiskiem pozitīviem un negatīviem vizualizācijas aspektiem, kā arī sniedz tās kritisku izvērtējumu. Respondentu paustie viedokļi ir saskaņā ar zinātnieku un mākslinieku izstrādātajām atziņām par vizuālās mākslas daudzfunkcionālo būtību un ietekmi personības attīstībā. Pētījuma rezultāti apliecina, ka vizuālā māksla ir cilvēka dzīves būtiska integrāla daļa, kur vienkopus savijas izglītība, amatprasmē un radīšana. ir nepieciešams aktualizēt un pilnveidot topošo skolotāju sagatavotību vizuālās mākslas potenciālo iespēju novērtēšanā.

Secinājumi

1. 21. gadsimtu raksturo dinamiskums un straujas pārmaiņas, kas veido gan ieguvumus, gan izaicinājumus izglītības saturā. Vizuālā māksla ir būtiska izglītības satura sastāvdaļa, kuras īstenošanā ir izveidojusies nozīmīga pieredze alternatīvo pedagoģisko modeļu īstenošanā. Var atzīmēt, ka vizuālās mākslas potenciālās iespējas vispārējās izglītības satura īstenošanā nav pienācīgi novērtētas personības vispusīgai un harmoniskai attīstībai.

2. Vizuālās mākslas pielietošanas iespējas izglītības satura īstenošanā iekļauj daudzveidīgu darba formu pielietošanu pedagoģiskajā praksē. Pedagoģiskās prakses modelēšanā nepieciešams aktualizēt personības pašizteiksmi, radošuma rosināšanu, tikumiski ētisko normu apgūšanu. Vizuālā māksla var kļūt par nozīmīgu instrumentu, lai novērstu nozarēs ierobežota un saskaldīta izglītības satura apguvi, kā arī personības izglītībā, audzināšanā, socializācijā un pedagoģiskā atbalsta saņemšanā.

3. Vizuālās mākslas iekļaušana izglītības saturā veicina cilvēka dotību un spēju izkopšanu, pasaules izpratnes padziļināšanu, ilgtspējīgas nākotnes veidošanu, izglītības kvalitātes pilnveidi, pilsoniskās apziņas veicināšanu un cilvēcisko vērtību saglabāšanu.

Avoti un literatūra

1. **Agejevs, V.** (2005). *Semiotika*. Rīga: Jumava, 207 lpp.
2. **Bušs, V.** (2014). *Māksla. Atziņas. Versijas*. Rīga: Mansards, 130 lpp.
3. **Catterall, J. S.** (2009). *Doing Well and Doing Good by Doing Art: The Effects of Education in the Visual and Performing Arts on the Achievements and Values of Young Adults*. Los Angeles/London: Imagination Group, 164 p.
4. **Earle, W.** (2013). *The importance of teaching the arts*. Pieejams: http://www.spiked-online.com/newsite/article/the-importance-of-teaching-the-arts/13937#.WYWO_hXygdU [pēdējo reizi skatīts 25.01.2018].
5. **Edwards, C. P.** (2002). Three Approaches from Europe: Waldorf, Montessori, and Reggio Emilia. Bilingual (English-Spanish) electronic journal *Early Childhood Research & Practice (ECRP)*. 4. izdevums, Nr.1. Pieejams: <http://ecrp.uiuc.edu/v4n1/edwards.html> [pēdējo reizi skatīts 25.01.2018].
6. **Esaak, S.** (2017) What are the functions of art? Pieejams: <https://www.thoughtco.com/what-are-the-functions-of-art-182414> [pēdējo reizi skatīts 10.02.2018].
7. **Fujimura, M.** (2005). Why Art? Pieejams: <http://www.makotofujimura.com/writings/why-art/> [pēdējo reizi skatīts 25.01.2018].
8. **Gombrihs, E. H.** (1999) *Mākslas vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 688 lpp.
9. **Jolley, R.P.** (2010). *Children and Pictures: drawing and understanding*. United Kingdom Malden: MA Wiley-Blackwell, 377 p.
10. **Hauka, E.** (2015). Uzticoties bērna iedzimtajām spējām. *Žurnāls Patiesā dzīve*, Nr. 15, 30.–35. lpp.
11. *Izglītības likums*. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50759> [pēdējo reizi skatīts 25.01.2018].
12. *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2030.gadam* (2010). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3323> [pēdējo reizi skatīts 25.01.2018].
13. *Mākslas izglītība un kultūrizglītība Eiropas skolās* (2010) Pieejams: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/113LV.pdf [pēdējo reizi skatīts 25.01.2018].
14. **Postažs, P.** (2009). *Saruna ar sevi*. Rīga: Izdevējs Pēteris Postažs, 277 lpp.
15. *Reggio Emilia philosophy*. Pieejams: <http://childrensgarden-vail.com/why-cgl/reggio-emilia-philosophy/> [pēdējo reizi skatīts 25.01.2018].
16. **Reisman, S., Ostrow, S.** (2013) *The social function of art*. Pieejams: <https://artsinachangingamerica.org/the-social-function-of-art/> [pēdējo reizi skatīts 10.02.2018].
17. **Robinsons, K.** (2013). *Ne tikai ar prātu*. Rīga: Zvaigzne ABC, 310 lpp.

18. **Vayzman, L.** (2014) Art purposes and function of art. Pieejams: <https://laguardiaintrotoart1012643.wordpress.com/2014/10/10/art-purposes-and-function-of-art/> [pēdējo reizi skatīts 25.01.2018].
19. **Vilbers, K.** (2011). *Īsa visaptverošā vēsture*. Rīga: Jumava, 408 lpp.
20. **Vilbers, K.** (2010). *Visaptverošā teorija*. Rīga: Jumava, 229 lpp.
21. **Vilkinsons, R., Pikita, K.** (2011). *Līmeņrādis. Kāpēc mums ir nepieciešama vienlīdzīga sabiedrība. (Ne)laimīgas sabiedrības analīze*. Rīga: Zvaigzne ABC, 334 lpp.
22. **Šteiners, R.** (2007). *Mācību procesa organizācija atbilstoši cilvēka būtībai: 8 lekcijas (par vidusskolas vecumposmu), 1921. gada 12.–19. jūnijs, Štutgarte*. Rīga: RaKa: 106 lpp.

Oskars Kļava, Irēna Katane

Latvia University of Agriculture, Institute of Education and Home Economics
Latvia, Jelgava

DRAMA NON-FORMAL EDUCATION IN THE HISTORICAL ASPECT

TEĀTRA MĀKSLAS NEFORMĀLĀ IZGLĪTĪBA VĒSTURISKĀ SKATĪJUMĀ

Summary

In today's context of lifelong learning, not only formal but also non-formal education plays a significant role. By getting involved in various non-formal education activities, with overall and personality development, children and young people socialise, gain new experiences, and acquire new social roles. The wider the spectrum of non-formal education activities, the more possibilities there are for each child and young person to find the most suitable to get involved in according to their interests, needs, abilities, future intentions and goals. One of the forms of non-formal education for children and young people is drama non-formal education, which finds its theoretical methodological base in drama pedagogy. School drama clubs, optional course of public speech, drama studio etc. have a significant role and contribute to the promotion of students' personality development and socialisation. The aim of this article is to give a theoretical justification of the historical development of drama art non-formal education in the context of drama pedagogy. The approaches, principles, new methods of drama pedagogy were and are currently used by teachers-practitioners in many countries not only in the drama non-formal education but also throughout formal education – by including drama elements as learning techniques and methods across different subjects, thus making the drama pedagogy universal, constantly present everywhere and at all times.

Key words: drama pedagogy, promotion of personality development, youth drama non-formal education.

Atslēgas vārdi: drāmas pedagoģija, jauniešu teātra mākslas neformālā izglītība, personības attīstības veicināšana.

Anotācija

Mūsdienās mūžizglītības kontekstā ir nozīmīga ne tikai formālā, bet arī neformālā izglītība. Bērni un jaunieši, iesaistoties dažādās neformālās izglītības aktivitātēs, socializējas, gūst jaunu pieredzi, apgūst jaunas sociālās lomas, kopumā attīstoties un pilnveidojoties kā personības. Jo plašāks ir neformālās izglītības piedāvājuma spektrs, jo lielākas iespējas katram bērnam un jauniešim atrast viņam vispiemērotāko, kurā iesaistīties atbilstoši savām individuālajām interesēm, vajadzībām, nākotnes nodomiem un mērķiem. Viens no bērnu un jauniešu neformālās izglītības veidiem ir teātra mākslas neformālā izglītība, kuras teorētiski metodoloģiskā bāze ir drāmas pedagoģija. Īpaša loma un nozīme skolēnu personības attīstības veicināšanā un socializācijā ir skolas teātra pulciņam, skatuves runas fakultatīvam, teātra studijai u.tml. Dotā raksta mērķis ir teorētiski pamatot teātra mākslas neformālās izglītības vēsturisko attīstību drāmas pedagoģijas kontekstā. Drāmas pedagoģijas pieejas, principus, jaunradītās metodes darbā ar jauniešiem ir izmantojuši un aizvien izmanto daudzu valstu pedagogi-praktiķi ne tikai teātra mākslas neformālajā izglītībā, bet arī formālajā izglītībā - dažādos mācību priekšmetos, mācību procesā iekļaujot teātra mākslas elementus kā mācību paņēmienus un metodes, kas teātra pedagoģiju dara universālu, vienmēr un visur klātesošu.

Introduction

In today's context of lifelong learning not only formal but also non-formal education has a significant role. By getting involved in various non-formal education activities, alongside with overall and personality development, children and young people socialize,

gain new experiences, and acquire new social roles. The wider the spectrum of non-formal education activities, the more possibilities there are for each child and young person to find the most suitable to get involved in according to his or her interests, needs, abilities, future intentions and goals. Two terms *non-formal education* and *formal education* emerged in the scientific vocabulary of pedagogy in the 70s of the 20th century when a global discussion of the mission and challenges of education was taking place. In these discussions, the focus of scholars was on the education that could be acquired beyond various formal education programs provided by education institutions. Non-formal and informal education was based on variety of situations where education plays a significant role and that are arising in the process of development and self-development of particular individual and societies of various origins.

Initially, the term *non-formal education* was more widely used in the context of adult education to denote an educational process in which adults can participate beyond the formal education system. The aims of the non-formal education, its content and the process itself are defined by the cognitive needs and interests of a particular target audience. The scholars P. Coombs and M. Ahmed have widened the meaning of non-formal education in the lifelong learning context relating it to the target audience of any age. They define the *non-formal education* as any organized, systematic educational activity, carried on outside the framework of the formal system intended to provide diversity and accessibility of learning to different groups of society, including adults and children. In the post-Soviet scholarly works, the term of non-formal education traditionally has been closely linked with the term *hobby-related education* as a *supplementary education*, acquired on parallel and simultaneously with regular formal education by attending sports, music, art schools, children and youth centres and after school activities provided by schools: hobby classes and optional activities of various forms (Katane, Kalniņa, 2010).

Also within the context of today's Latvian pedagogical terminology, it is still common to view *hobby education* for children and youth as a part of non-formal education, which serves as an additional opportunity, parallel to formal education, for self-promotion and personal development (Katans, Jurgena, Katane, Svareniece, 2015; Svareniece, Katane, 2015).

One of the forms of non-formal education for children and young people is **drama non-formal education** which finds its theoretical-methodological foundations in drama pedagogy.

At least once in a lifetime, each of us has dealt with the emotional experience of the first important performance in front of an audience. For some it is a music school concert, for others, the first really significant exam or an important job interview etc. But for sure, we all have been standing in front of our schoolmates introducing ourselves at least by calling out our name. At this moment, we find the children consciously introducing themselves to a larger, previously unknown audience. For some of children or young people this situation can be quite common, for others - confusing, but for someone else - very upsetting and causing a spectrum of diverse emotions. The first performance is a self-announcement of each personality to the society that it wants to belong to in order to realize own interests. The school context, including its educational environment, provides continuous development and promotion of public presentation skills and later also social

competencies of a personality. The school environment is the place where children have the possibility to develop as socially active personalities with refined oratory, motion skills, posture, high moral values, and understanding of spirituality. School drama club or studio, public speaking course, theatre studio etc., play a very significant role in promotion of students' personality development and socialization.

The aim of this article is to give a theoretical justification of the historical development of drama art non-formal education in the context of drama pedagogy.

Historical development of drama pedagogy in the context of drama non-formal education

By understanding the role of theatre or drama pedagogy in developing the spirituality of one's personality, the historical experience, which has already proved the efficiency of drama pedagogy, should not be disregarded. Drama pedagogy combines a wide synthesis of art forms allowing revelation the talents and interests of a child, thereby creating the conditions for more successful development of own personality. The principles of theatre or drama pedagogy allow revealing the talents and are used by teachers-practitioners not only in the drama non-formal education but also throughout different subject areas in formal education – by including drama elements as learning techniques and methods, thus making the drama pedagogy universal, constantly present everywhere and at all times.

In humanity's historical development, the drama pedagogy was used already in the 10th century by the Roman Catholic Church to educate the society in an understandable manner. The priest St. Gall was one of the first who applied drama techniques, thereby laying the foundations for Western drama education. St. Gall encouraged the choir boys to improvise while singing liturgical chants, later complementing it with movements to illustrate the Biblical scene of *Quem quaeritis*. With the further development of the dramatisation of Biblical tales by the Roman Catholic church, a new drama genre *miracle play* or *mysteries* emerged, which was adapted to the society and shifted from using Latin language to the one spoken by the people. This manner of educating people was applied throughout the whole Europe, including Poland and Russia. This particular form of drama was dominant until the Renaissance period and the drama was an element in the education of the society (Bolton, 2007; ТИНИНА, 2005).

Whereas the tradition of school drama started developing in the 18th century. Around that time, in Russia there emerged the idea of the role of drama in contributing to the moral and aesthetic education of the society. V.M. Solovyov, N.A. Berdyaev and others spoke of the significance of different expressions of art in teaching, as moral obligation to the man. The authors suggested „*it is exactly the creative act that liberates a man from the state of forced slavery and allows opening new horizons*” (Гребенкин, 2017: 2).

Great impact on the scholarly and public opinion about the ability of the drama to effectively educate children was achieved by psychology studies defining *a dramatic instinct* present in children. The American scientist Granville Stanley Hall described the *dramatic instinct* which was observed as an insuperable wish to act, by playing out role-play games. By using such child's interest with great deliberation, there are new possibilities opening up for the teachers in the teaching process, which was a new pedagogical discovery in the understanding of human nature. (Гребенкин, 2017)

Each of us, who has dealt with children and by recalling own childhood, knows in what way children use playing and role plays to explore the world.

The end of the 19th century and the beginning of the 20th century was a distinct 'renaissance' period in Western drama education appearing in London when Elsie Fogerty founded the *Central School of Speech and Drama* which has an important role by this day. E. Fogerty's school - or as she used to call it herself - the voice-beautiful speech school gained rapid popularity not only in Great Britain but also in its colonies (South Africa, Australia, New Zealand and India). Whereas Henry Caldwell Cook became a Cambridge professor in 1911 and while working on the drama methodology arrived to a term – *the play way*, which was successfully applied in the English language teaching. The students transformed Shakespeare's writings into dramatic action. Although there were still no teachers trained to work in the area of drama education, in 1924, *Drama* was included in the curriculum of local schools. Isabel Burger was the pioneer of drama education in the USA and her followers were Geraldine Siks and Nellie McCaslin. N. McCaslin became a *drama education* teacher in New York, establishing a method where students independently developed and acted out a dramatic presentation of stories through their personal experience. This genre continues to spread around the world today as well. (Bolton, 2007)

Also elsewhere around Europe, there were ongoing experiments in using drama pedagogy in education, for example, in Sweden already at the beginning of the 20th century, Ester Boman used drama pedagogy methods in her *Progressive Education Girls' School* to help the students to understand the issues of maturing. In 1942, Elsa Olenius took an example from N. McCaslin by establishing the first municipality-funded children's theatre „*Var*” in Stockholm. Later, Scandinavia became a laboratory for drama teaching and learning, researching and applying the experience of all leading drama education scholars of the world. (Bolton, 2007)

Developments of drama education and its expressions in the Western school system were varied, since many drama teachers became innovators of their own methodology or methods, for example: H. C. Cook's – *The Play Way*, in the 1940s, Peter Slade's *Child drama* implied developing plays for children of particular age groups and creating the atmospheric drama by enriching the performances with appropriate music and mood. Therefore, P. Slade's *Child drama* required an open and large space for the action itself. Using his drama techniques P. Slade embraced the drama therapy issues. On the basis of P. Slade's cognitions, Brian Way created a new form in drama education called „*Creative dramatics*” where the major focus was put on developing each particular child's focusing, institution, spontaneity abilities by using particular drama exercises. Building on the theories and practice of P. Slade and B. Way, the experimental drama education was spreading in drama schools across from New York, Chicago to St. Petersburg, Paris and Bristol.

The wide opportunities of drama pedagogy to develop spontaneity and creativity (from a Latin word *creatio*) of a child or a teenager are to some extent related to improvisational theatre widely used by V. E. Meyerhold, the founder of a unique pedagogical theatre system, based on the movement theatre and biomechanics (Сазонова, 2015). Popularity of improvisational theatre boomed in the educational context due to celebrities, teachers and playwrights, like Keith Johnstone in Great Britain, Canada and Viola Spolin in the USA.

V. Spolin defines improvisational drama as *Theatre Games – improvisations*. The Theatre Games, developed by V. Spolin, raised awareness among the teachers of the enormous potential of improvisational theatre in overcoming educational challenges. Functional structure of the games conforms to the guidelines of the Piaget's cognitive theory on encouragement of intellectual development of children. The Theatre Games have proven to be successful in many educational programmes. Besides teachers of various subjects, also general practitioners, psychologists, social workers, special education teachers and inclusive education professionals apply the *Theatre Games – improvisations* (Biriņa, 2003). V. Spolina owns many awards for her contribution to development of education, culture of interaction and children's theatre. She was awarded the Honorary Doctorate in Arts from the Eastern Michigan University in 1997 for her life contribution to enrichment of lives of people representing all generations and social classes (Spolin, Berg, 1999).

Research shows that throughout the process of development of drama pedagogy the non-formal education of drama has various forms (Athimoolam, 2013, Гребенкин, 2017).

- In the Middle Ages the church educated people on secular matters;
- In the late 19th century the Russian Children Theatre or the Courtyard Theatre was popular, teaching children goodness and love for one's country;
- In the late 19th century and in the middle of the 20th century the English-speaking part of the population used theatrical methods in non-formal teaching of the language. The purpose was to help master English in colonies and the Republic of South Africa, as well as include less-social students and raise awareness of social problems;
- In the 20th century drama pedagogy was used by professionals in training prospective actors, as well as in general educational establishments as an alternative educational and teaching method.

Since the middle of the 20th century up to now, the most popular types of improvisational theatre are the ones naturally aligning with formal and non-formal education in Latvia and abroad.

For example, Keith Johnstone expanded the idea of the *Creative Drama* and created a new form of improvisational theatre – *theatre sports*. It contradicts former drama principles, following the idea of J. J. Rousseau that contradiction of our teachers paves the way to a better future. The eminent drama teacher made a list of recommendations (Johnstone, 1994):

- Master the skill of splitting attention through concentration on a single thing;
- When creating a story, think just one word ahead;
- There are no *bad* ideas; any seemingly *bad* idea is merely a *good* idea in progress;
- *Imitate*, do not *copy*;
- *Boredom* is more exciting than *unsuccessful attempt of being original*;
- Changing voices is a great vocal training, *circumventing* self-control or *inner critic*.

Keith Johnstone based the *theatre sports* improvisation on the *Commedia dell'arte* (Italian comedy, with actors wearing masks), allowing students to play as comedians. This form of improvisation encourages students to stand out by being different – only under the supervision of a smart teacher – and has other benefits (Johnstone, 1994):

- Overcome stage fright;

- Turn *boring* people into *brilliant* people;
- Improve interpersonal and communication skills and promote understanding of mutual relations among people;
- Improve *results* in any field of life;
- Develop the skill of story-telling (it is underestimated);
- Stimulate imagination, spontaneous creativity etc.

The *theatre sports* improvisation stands on the methodology developed by K. Johnstone, currently applied in many countries. It is based on a principle of game, developing the following skills:

- The story-telling techniques help improve the public speech skills („Life photo”, „Slide show” etc.);
- Group techniques help students feel safe in a group and find one’s own place in it („Car”, „Say „Yes!” together”, „With one voice” etc.);
- The technique of the presence, teaching students to see, hear and feel one another („Scene with the small one”, „Two sets of hands”, „The game of Masters and Servants” etc.);
- The techniques of movement and plasticity teach students to become aware of their own body reaction to different situations („Puppets”, „Slow sports” etc.);
- The technique of spontaneity develops the ability to solve problems and make decisions fast, as well as divergent thinking („Sitting, standing, sleeping”, „Change after a phrase” etc.).

In the non-formal education in Latvia, the theory of K. Johnstone became popular after 1997, and it has been successful for twenty years now as a Theatre Sports Movement, coordinated by the Association „Teātris un izglītība” (*Theatre and Education*). The founders of the Association „Teātris un izglītība” are directors Astra Kacena and Juris Rijnieks, who brought *theatre sports* to Latvia. Their work was continued by the director and lecturer Mg. paed. Ligita Smildziņa. The non-formal education of the Theatre Sports Movement in Latvia is in the blood of many local celebrities, such as the director Elmārs Senkovs, playwrights, sisters Agnese Rutka and Madara Rutka etc.

The past shows that non-formal drama class education and mastering of new skills, such as interpersonal skills, self-awareness and awareness of the world around you, public speech skills etc., encourage students, they feel more optimistic and open, ready to participate and be creative in various different circumstances and adaptive to change due to improvement of flexibility of thinking, interaction and behaviour/action. In this regard, the authors agree with the notion of A. A. Maslow, dating back to the 1960s, about formation of a new type of a human being, who feels comfortable in a rapidly changing economic and social environment due to critical thinking and ability to improvise in changing circumstances. It requires divergent thinking – creative or versatile thinking (Маслов, 1999).

The main purpose of the drama non-formal education is to develop a mentally, physically, socially, morally and emotionally versatile personality. The modern drama non-formal education encourages young people to take over cultural values from previous generations, cherish and maintain culture, as well as create something personally and socially valuable. The drama non-formal education urges children and young people to

become aware of themselves and their limitations, and to overcome them through daring and allowing oneself to perceive the world in a manner that is not mainstream.

There are many forms of drama non-formal education, allowing the teacher to choose the most appropriate to unleash the identity and creativity of his/her students (Bolton, 2007; Резник, 2015).

The drama non-formal education is an integral part of modern education, making students more competitive, aware of their strengths and weaknesses, constantly inclined to development. They are learning to plan their personal time, as well as self-control, collaboration, mastering various social roles, with great presentation skills and fearless to change, and be able to anticipate changing circumstances, react appropriately and make justified decisions. They are also known for very good interpersonal and social skills etc.

Conclusions

- Today the non-formal education is gaining an increasing significance with its relevance in the context of lifelong learning approbated both in theory and in practice. In Latvia and other countries, we separately identify hobby education for children and young people, which is treated as a constituent part of non-formal education and an alternative and complementary element of the formal education promoting the personality development. An important role in the education system is played by drama non-formal education which finds its theoretical methodological base in drama pedagogy.

- Both in Western countries, Latvia and also Russia, the drama pedagogy developed along with the drama theory. The roots of drama pedagogy and drama non-formal education are found already in the Middle Ages with further development in the 18th-19th century. Although a more vigorous progress took place in the middle and towards the end of the 20th century, as well as today.

- Historically and up to now, the approaches, principles and methods of drama pedagogy are used in the teaching and learning process in school settings to acquire the contents of different subject areas, as well as in non-formal education: student drama clubs or studios, public speaking courses or optional after-class activities etc.

- Several renowned drama educators and playwrights, basing on their experience, developed original methodologies, which gained popularity and now are known by the specific names: *theatre sports, theatre games – improvisations, creative drama etc.*

- The pedagogical competence of a drama teacher allows selecting the most appropriate techniques from the vast spectrum of pedagogical methods in accordance to: 1) the aim and objectives; 2) knowledge, abilities, skills and experience of students; 3) settings and situation. Children and young people are developing in interaction with drama non-formal education environment where the central role is played by the drama teacher.

- Drama non-formal education is an integral part of today's education context, which promotes mental, physical, social, emotional, moral development of the personality among the school children and young people, as well as enhances the development of individual abilities, ensures preparedness for the change and becoming competitive personalities who are in constant development, learning to self-manage and plan time, cooperate, acquire different social roles, present themselves, are not afraid of changes, become creative and flexible both in thinking and in action-taking, are able to be sensitive

towards the situation and take appropriate action and decisions. Drama non-formal education promotes the development of high-level communication culture and formation of social competence among the school students.

Bibliography

1. **Athiemoalam, L.** (2013). *Using Drama-in-education to Facilitate Active Participation and the Enhancement of Oral Communication Skills among First Year Pre-service Teachers*. Available: <http://research.ucc.ie/scenario/2013/02/04-Athiemoalam-2013-02-en.pdf> [Last accessed May 4 2017].
2. **Bīriņa, G.** (2003). Teātra sports: dzīve improvizācijā. *Psiholoģijas pasaule*, 1, 54.–58. lpp.
3. **Bolton, E.** (2007). A History of Drama Education: A Search for Substance. Bresler L. (Ed.). *International Handbook of Research in Arts Education*. The Netherlands, Dordrecht: Springer, 1629 p.
4. **Johnstone, K.** (1994). *Don't Be Prepared. Theater Sports for Teachers*. Canada, Loose Moose Theater Company, 164 p.
5. **Katane, I., Kalniņa, I.** (2010). *Skolēnu personības konkurētspējas attīstība neformālās komercizglītības vidē*. Jelgava: LLU, 331 lpp.
6. **Katans, E., Jurgena, I., Katane, I., Svareniece, B.** (2015). Development and Evaluation of Non-formal Education Programme „Programming” in the Environment of Distance Education Secondary School. In Proceedings of the International Scientific Conference *Society. Integration. Education* (May 22–23, 2015, Latvia), Vol. 4. Rēzekne: RA, pp. 436–449.
7. **Spolin, V., Berg, N.** (1999). *Teātra spēles – improvizācijas*. Rīga: Preses nams, 291 lpp.
8. **Svareniece, B., Katane, I.** (2015). Children and Youth Interest Education Establishment as Non-formal Educational Environment in Latvia. In Proceedings of the International Scientific Conference *Society. Integration. Education* (May 22–23, 2015, Latvia), Vol. 2. Rēzekne: RA, pp. 219–232.
9. **Гребенкин, А.** (2017). *Театральная педагогика вчера и сегодня*. Театр 111. Pieejams: <http://theater111.ru/science03.php> [Last accessed. May 4, 2017].
10. **Маслов, А.** (1999). *Новые рубежи человеческой природы*. Москва: СМЫСЛ, 478 с.
11. **Резник, С. В.** (2015). *Приёмы и методы театральной педагогики как средство развития и воспитания младших школьников*. Pedportal.net. Available: <https://pedportal.net/po-zadache/> [Last accessed May 4, 2017].
12. **Сазонова, В. А.** (2015). Мейерхольд и его театральное наследие. *Вестник ТГУ*, 1 (1), с. 81–90.
13. **Тинина, З. П.** (2005). *История европейского театра от античности до новейшего времени*. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 112 с.

Evita Korna, Irēna Katane

Latvijas Lauksaimniecības universitātes Izglītības un mājsaimniecības institūts,
Latvija, Jelgava

KARJERAS ATTĪSTĪBAS ATBALSTA SISTĒMA SKOLĀ JAUNIEŠU PROFESIONĀLĀS PAŠNOTEIKŠANĀS VEICINĀŠANAI

CAREER DEVELOPMENT GUIDANCE SYSTEM FOR PROMOTING YOUNG PEOPLE'S PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION AT SCHOOL

Summary

When talking about professional self-determination in educational environment, in many scientific researches by authors of Western Europe the term *career guidance* is usually mentioned, which is both theoretically and practically confirmed from many different aspects: viewed in the contexts of globalization and global social dynamics; in labour, employment and the changeable labour market; in ethical values, cognitive thinking and other aspects, revealing the multidimensional nature of the term: to be used in three aspects - informing, career education and career counselling. The results of theoretical research testify about such terms as: *pedagogical support* and *psychologically pedagogical support*, covering the term *facilitation*. Career guidance is systemic, systematic, target-oriented process that is realized in various ways by different specialists: career consultants, guidance counsellors, class teachers, psychologists, etc., collaborating with other teachers that carry out the teaching and educational process at school, together with parents and many social collaborators.

Key words: career guidance, psychologically pedagogical support, pedagogical facilitation, professional self-determination, educational environment.

Atslēgas vārdi: karjeras atbalsts, psiholoģiski pedagoģiskais atbalsts, pedagoģiskā fasilitācija, profesionālā pašnoteikšanās, izglītības vide.

Anotācija

Mūsdienu mainīgajā sociāli ekonomiskajā vidē aktuāli ir jauniešu profesionālās pašnoteikšanās jautājumi. Izmaiņas pasaulē ietekmē arī izglītības vidi, kurā būtiski pilnveidot pedagoģiskā atbalsta sniegšanas iespējas skolēniem viņu profesionālās pašnoteikšanās veicināšanai. Skolu jaunatnei ir nepieciešams karjeras atbalsts, kas palīdzētu viņiem pieņemt dzīvē svarīgus lēmumus, kā arī savlaicīgi plānot savu nākotnes karjeru, izvēloties sev piemērotu profesiju un izglītības iestādi, kurā to apgūt. Pētījuma mērķis ir zinātniski pamatot karjeras atbalstu skolā jauniešu profesionālās pašnoteikšanās veicināšanas kontekstā. Teorētisko pētījumu rezultāti kļūs par filozofiski metodoloģisko bāzi karjeras atbalsta sistēmas modeļu izveidei, eksperimentālai aprobācijai un ieviešanai Latvijas dažādu novadu skolās, kuras piedalās Eiropas Savienības fondu darbības programmas *Izaugsme un nodarbinātība* projektā *Karjeras atbalsts vispārējās un profesionālās izglītības iestādēs*.

Mūsdienu dinamiskajā un ātri mainīgajā pasaulē nepieciešama pašaktualizējusies un konkurētspējīga personība. Taču šodienas cilvēkos, īpaši jauniešos, aktualizējas jautājums par sava patiesā, reālā *Es* un ideālā *Es* nesakritību, tādēļ rodas iekšējas un ārējas konfliktsituācijas, kas izskaidrojams ar to, ka jauniešiem vienlaikus ir gan plašas un neierobežotas iespējas pašrealizēties atvērtā, demokrātiskā sabiedrībā, kurā pilnībā var īstenot savu potenciālu dažādos radošās darbības veidos, gan arī novērojama patērētāja attieksmes tendence ar pretenzijām pret sociālo un izglītības vidi, kurās meklē iemeslus savām neveiksmēm, tajās vainojot apkārtējos apstākļus, cilvēkus, skolu, valsti, nevis kritiski

izvērtējot sevi un savas iespējas, lai atrastu savai pašrealizācijai vislabvēlīgāko pašnoteikšanās ceļu.

Izglītības vidi vispārīzglītojošajās skolās ietekmē sociāli ekonomiskās un politiskās izmaiņas pasaulē. Jauniešiem vidusskolas posmā būtiski ir apzināties savu profesionālās dzīves ceļu pēc vidējās izglītības ieguves, savukārt pedagogiem svarīgi saprast, kā vecāko klašu skolēniem šo palīdzību sniegt mērķtiecīgi, sistemātiski, sistēmiski un laikmeta prasībām atbilstoši. Tāpēc ikvienā mūsdienu skolā ir būtiski izprast atbalsta un palīdzības sniegšanas iespējas skolēniem viņu profesionālās pašnoteikšanās veicināšanai, jo praksē visbiežāk vērojams, ka šim procesam ir gadījuma raksturs, kā arī tas, ka ir nesaskaņotība starp profesionālajiem nodomiem, interešu virzību, mācību iestāžu, programmu un profesijas izvēli.

Lai notiktu kvalitatīvas izmaiņas gan izglītībā, gan sabiedrībā, svarīgs nosacījums ir karjeras atbalsts vecāko klašu skolēniem. Veicot teorētiskos pētījumus, var secināt, kādas ir teorētiskās atziņas par karjeras attīstības atbalsta sistēmas kvalitatīvu īstenošanu izglītības vidē jauniešu profesionālās pašnoteikšanās veidošanās kontekstā.

Būtiska ir J. Voroniņas atziņa par to, ka profesionālās pašnoteikšanās procesā labākus rezultātus nodrošina savlaicīgs un metodiski pareizi organizēts pedagoģiskais atbalsts. Svarīgi radīt sistēmu, kura sekmē skolēnu profesionālo pašnoteikšanos, ņemot vērā personības īpatnības, spējas, intereses un reģiona vajadzības. Personības pašnoteikšanās mūsdienu dzīves un izglītības situācijā veidojas pretrunīgos apstākļos, cilvēkam bieži vien apjaušot tikai to, ka pats nespēj izprast ne sevi, ne savas vēlmes, intereses un iespējas. Tāpēc vecāko klašu skolēniem pašnoteikšanās procesā, kurā veidojas viņu vērtīborientācija, nepieciešams psiholoģiski pedagoģiskais atbalsts. Izglītības sistēmai, atbalstot skolēnus pašnoteikšanās procesā, ir vislielākā nozīme. Īpaši svarīgi tas ir 16 – 18 gadu vecumā, kad notiek personīgās identitātes meklējumi, cenšoties to atrast atbildēs uz jautājumiem: *Par ko kļūt? Kādam būt? Kā atrast savu vietu dzīvē?* J. Voroniņa piedāvā pedagoģiskā atbalsta sistēmas organizācijas principus: kopveselums, sistemātiskums, mērķtiecīgums, diagnosticēšana, dialogs, konteksts, variativitāte, dinamiskums. Šie principi ir pedagoģiskās atbalsta programmas pamatā, paredzot preventīvu un operatīvu nodarbību ciklu, kas virzīts uz profesiju pasaules iepazīšanu, skolēnu īpatnību izziņāšanu un reāla pašvērtējuma attīstību, mūsdienu darba tirgus prasību un izglītības pakalpojumu, tehnoloģiju un profesiju izvēles likumu izpratni, pašprezentācijas un karjeras plānošanas iemaņu izveidi. (Воронина, 2013)

Vispārējās vidējās izglītības iestāžu vecāko klašu skolēniem nepieciešams apzināties, ka viņu profesionālās izvēles ceļā tiks sniegts atbalsts, kas palīdzēs pieņemt sev nozīmīgus lēmumus. Mērķtiecīgi organizēts pedagoģiskais atbalsts izglītības vidē var nodrošināt sistēmisku un sistemātisku palīdzību skolēniem, kuriem tā nepieciešama profesionālās pašnoteikšanās procesā, lai gūtu izpratni gan par sevi, gan par sabiedrības un apkārtējās vides vajadzībām. Apzināti vairāki pētījumi par pedagoģisko atbalstu, tā plānošanu un īstenošanu un par pedagoģiskā atbalsta sistēmu (K. Abulhanova-Slavska, I. Dereča, O. Gazmans, I. Ļesovika, A. Muratova, M. Predigers, N. Toniševa, V. Vjazgina), par atbalsta nepieciešamību profesionālās pašnoteikšanās procesā (J. Kļimovs) un pedagoģisko fasilitāciju humānistiskās pieejas kontekstā (R. Dimuhamedovs, O. Gončarova, D. Kuzņecovs, O. Puškina, K. Rodžers,

O. Šahmatova), kā arī par izmaiņām, kas nepieciešamas mācību un audzināšanas procesā, lai īstenotu pedagoģisko atbalstu skolā (M. Mazura, O. Puškina, A. Voronina, J. Voronina).

I. Dereča (Дереча, 2005) atzīmē, ka pedagoģiskais atbalsts paredz palīdzību skolēnu individuālo problēmu risinājumam, kas saistīta ar veselību, mācību attīstību, saskarsmi un dzīves, t. i., arī ar profesionālo pašnoteikšanos. Teorētiski apskatot pedagoģiskā atbalsta nepieciešamību, viņa uzsver domu par to, ka mūsdienu dzīve prasa no skolēna prasmi izvēles situācijās pieņemt tūlītēju lēmumu.

Lēmumu pieņemšanas prasme mainīgā sociāli ekonomiskajā vidē var nodrošināt skolēnos izpratni par to, ka izvēles situācijā ir jābūt vairākām alternatīvām, no kurām, izvērtējot dažādus situācijas aspektus, jauniešiem ir jāizvēlas tā, kura ir saskaņā gan ar paša iekšējo būtību, gan ar apkārtējās vides prasībām.

Savukārt I. Ļesovika (Лесовик, 2006) raksta par pedagoģiskā atbalsta sistēmu, kura ir mērķtiecīgi virzīta uz indivīda profesionālo pašnoteikšanos. Izstrādātais pedagoģiskā atbalsta modelis tiek aprakstīts kā psiholoģiski pedagoģisko metožu un līdzekļu sistēma, kas virza skolēnu profesionālās izvēles procesā, attīstot viņu vērtīborientāciju, spējas, pašapziņu, konkurētspējas paaugstināšanos un adaptāciju ātri mainīgajos darba tirgus nosacījumos un personīgās profesionālās karjeras realizācijā. Šis modelis paredz labvēlīgu pedagogu, skolēnu un vecāku sadarbību, kuru var sasniegt ar mērķtiecīgi izvēlētiem līdzekļiem, ar daudzveidīgām un variatīvām pedagoģiskā atbalsta formām, veidojot kompleksu pieeju skolēnu profesionālās pašnoteikšanās problēmu risinājumam.

Tā kā pedagoģiskais atbalsts ir īpaša pedagoģiskās darbības sfēra, tad šim procesam ir jābūt mērķtiecīgi vadītam, sistemātiskam un sistēmiskam. O. Gazmans (Газман, 1996), teorētiski pamatojot pedagoģiskā atbalsta ideju, atzīmē, ka tā būtība ir palīdzēt skolēniem pārvarēt šķēršļus, grūtības, orientējoties uz savām esošajām un potenciālajām iespējām un spējām, attīstot vajadzību pēc veiksmīgas patstāvīgās darbības. Pedagoģiskais atbalsts – profesionāla pedagoga darbība, sniedzot preventīvu un operatīvu palīdzību bērniem, kad viņi risina savas individuālās problēmas, kas ir saistītas ar fizisko un psihisko veselību, sociālo un ekonomisko stāvokli, lietišķo un starppersonu saskarsmi, veiksmīgu virzību mācību procesā un visbeidzot arī ar dzīves, profesionālo un ētisko izvēli pašnoteikšanās procesā. Pedagoģiskais atbalsts kā metode īstenojas dialoga un mijiedarbības procesā, kurā izvēles procesam seko patstāvīgu lēmumu pieņemšana.

Pēc J. Kļimova (Климов, 2010) domām, pirms sniegt jauniešiem atbalstu profesionālās pašnoteikšanās procesā, būtiski saprast šīs palīdzības mērķi un jēgu, precīzi noteikt personības attīstības perspektīvu un ierobežojumus atkarībā no profesijas izvēles un tālākās profesionālās izglītības. Pēc J. Voroninas un A. Voroninas (Воронина, Воронина, 2012) domām, izmaiņas nepieciešamas gan mācību procesa organizācijas, gan izglītības satura, gan mācību plānu, gan stundu organizēšanas un mācību stundu sarakstu; gan personību attīstošo metožu un līdzekļu izvēles līmenī, kas paredz iegūt bāzes izglītību ar profilizācijas elementiem.

Pedagoģiskajam atbalstam jābūt teorētiski pamatotam un metodiski pareizi plānotam. A. Muratova (Муратова, 2008) piedāvā tādas pedagoģiskā atbalsta posmus kā: 1) diagnosticējošais posms – problēmas noteikšana; 2) meklējumu posms – problēmas cēloņu meklēšana kopā ar skolēnu; 3) vienošanās posms – pedagoga un skolēna darbību plānošana, paredzot katra funkcijas un atbildību šīs problēmas risināšanā; 4) darbības

posms – darbojas gan pats skolēns, gan arī pedagogs; 5) refleksijas posms – kopā apspriež panākumus un neveiksmes iepriekšējos darbības posmos, konstatē, kā un vai atrisināta problēma, vai problēmu pārformulē, lai darbu turpinātu.

Pamatojot skolēnu profesionālās pašnoteikšanās aspektus, daudzi zinātnieki, publikāciju autori, uzsver pedagoga veicinošo jeb sekmējošo funkciju kā svarīgu pedagoģiskās darbības principu karjeras atbalsta sniegšanā, to nosaucot par *pedagoģisko fasilitāciju* (Димухаметов, 2006; Кузнецов, 2015; Мазур, 2006; Пушкина, 2011; Пушкина, 2012).

Pētījumos tiek izdalīti divi fasilitācijas veidi: *sociālā fasilitācija* un *pedagoģiskā fasilitācija*. Atsaucoties uz O. Puškinas (Пушкина, 2012: 8, 20) un O.Šahmatovas (Шахматова, 2003) darbiem, jēdziens *pedagoģiskā fasilitācija* tiek saprasts kā mērķtiecīgs process, lai atvieglotu izglītības procesu un paaugstinātu izglītības produktivitāti pedagoga un skolēna mijiedarbībā, kas virza uz profesionālo pašnoteikšanos un personības pašattīstību, sekmējot pašorganizācijas un pašattīstības iemaņas.

E. Kļimovs (Климов, 2010) ir teicis, ka pedagogam ir ceļveža funkcija, viņš ir padomdevējs, darbaudzinātājs, atzīstot, ka bez speciālas pedagoģiskās vadības pat spējīgs skolēns nespēj pilnīgi un vispusīgi orientēties profesiju pasaulē, tāpēc svarīgi audzināt domājošus cilvēkus, kurš atbildīgi, apzināti un patstāvīgi spēj pieņemt lēmumus par profesijas izvēli vai maiņu.

Lai realizētu personību attīstošu izglītības procesu, pedagogam ir iespējas izmantot dažādas darba formas un metodes. M. Predigers (Предигер, 2013: 576–577) norādījis, ka būtiska ir skolēnu un pedagogu subjektīvās pieredzes aktivizācija un refleksīvās pieredzes attīstīšana, jo tas ir pamats apzinātai pašregulācijai mācību un profesionālajā darbībā. Tā ir virzība kopā ar personību, kura attīstās, savlaicīgi dodot norādījumus par iespējamām ceļiem, kā arī, ja rodas vajadzība, palīdzot un atbalstot. M. Predigers aktualizē to, ka skolēni nelielā mērā ir gatavi pašattīstībai, jo viņiem pašattīstības motivācija ir izveidojusies zemā līmenī. M. Predigers secina, ka veiksmīgas profesionālās pašnoteikšanās motivācijas veidošanās iespējama tikai mērķtiecīgā pedagoģiskajā sadarbībā, kas ir kā atbalsts jeb palīdzība un kas īstenojama kā skolēna un skolotāja mijiedarbība izglītības procesā.

Kā atzīmē N. Toniševa (Тоньшева, 2011), profesionālais ceļš ir ilgs un garš dzīves ceļš, kurš sākas bērnībā un turpinās visas dzīves laikā, tāpēc pavadot šajā ceļā ir ļoti daudz: vecāki, skolotāji, kolēģi, vadītāji u. c. Bet kompetentu un produktīvu psiholoģisko vadību jāveic kvalificētam speciālistam, kurš sadarbojas ar pedagogu, kurš īsteno audzināšanas, mācīšanas un mācīšanās vadību.

Pasaulē ir dažāda pieredze, kas veic karjeras atbalsta darbu, sniedzot palīdzību skolēniem izglītības iestādēs vai saņemot to kā ārpuskolas pakalpojumu. Tāpēc arī ir atšķirīgi gan karjeras atbalsta pakalpojumu veidi, gan speciālisti, kuri nodrošina skolēniem palīdzību profesionālās pašnoteikšanās procesā izglītības vidē. Kā izzinājis A. G. Vots (Watts, 2011), Kanādā to veic atbalsta konsultanti ar pedagoģisko izglītību un kvalifikāciju konsultēšanā un atbalstā, Somijā – konsultants ar vairāku gadu skolotāja darbu un konsultēšanas pieredzi un aroda vai profesionālās izglītības psihologi, Zviedrijā – profesionālās orientācijas skolotāji, kā arī speciāli sagatavoti karjeras atbalsta skolotāji, Honkongā – skolotāju komanda, kuru vada vecākais skolotājs, kurš ir karjeras maģistrs, Korejā – atbalsta speciālists skolā – atbalsta konsultants, kurš ir kvalificēts skolotājs ar

papildu izglītību, Singapūrā – mācību priekšmetu skolotāji un karjeras skolotāji kā koordinatori.

Latvijā šāds speciālists ir karjeras konsultants vai pedagogs karjeras konsultants. Pedagoģiskā vadība kā process ir mērķtiecīgi secīgu un nepārtrauktu darbību komplekss, tā ir karjeras attīstības atbalsta sistēma, kas palīdz skolēniem izprast radušos dzīves situāciju un nodrošina viņu pašattīstību uz notikušā refleksijas pamata un kas rada dažādus nosacījumus, lai skolēns varētu pieņemt optimālus lēmumus dažādās dzīves izvēles situācijās un lai realizētu sevi jebkuros sociāli ekonomiskajos apstākļos.

Profesionālās pašnoteikšanās kontekstā tiek minēts termins *karjera*, kurš nav īpaši populārs Krievijas zinātnieku pētījumos. E. Kļimovs (Климов, 2010: 14) to ir raksturojis kā meistarības virsotņu sasniegšana. Taču vienlaikus viņš norāda, ka profesionālais dzīves ceļš – tā nav tiekšanās pēc amatiem, bet gan virzīšanās pa meistarības kāpnēm un darbības veidiem, kas tiek vērtēts pēc ieguldītā darba un pēc sabiedrībai derīgiem sasniegtajiem rezultātiem.

Rietumeiropas un citos zinātniskajos pētījumos, runājot par profesionālo pašnoteikšanos, tiek minēti jēdzieni *career guidance* un *career support*. Jēdziens *career support* vairāk skaidrojams kā morālais, garīgais atbalsts, bet jēdziens *career guidance* – kā padoms, ieteikums, profesionālās orientācijas process, lietojot arī tādus sinonīmu terminus kā *occupational guidance* un *vocational guidance*. Termins *guidance* no franču valodas tulkojams kā *orientation*, no vācu valodas kā *Beratung – konsultācija* (Athanasou, Van Esbroeck, 2008: 3). Karjeras atbalsts Rietumeiropas un pasaules kontekstā tiek teorētiski un praktiski pamatots no visdažādākiem aspektiem, skatot gan globalizācijas un pasaules sociālajā kontekstā, gan dažādu izglītības pakāpju, nodarbinātības veidu un mainīgā darba tirgus kontekstā, gan ētisko vērtību, kognitīvās domāšanas un citu aspektu kontekstā, atklājot šī jēdziena plašumu un daudzpusīgumu. Karjeras atbalsta jēdzienu tāpat kā karjeras jēdzienu var skatīt kā starpdisciplināru konstrukt, kurā apvienojas psiholoģijas, pedagoģijas, socioloģijas, ekonomikas u. c. zinātņu nozaru atziņas, šo jomu teorētiskie un empīriskie pētījumi (Encyclopedia of Career Development, 2006: 60). Jēdziens *career guidance* bieži tiek lietots pamīšus jēdzienam *career education*. Tomēr jāšķir tas, ka karjeras atbalsts vairāk ir sistemātisks process, kurš nodrošina personības pašnovērtējumu, informāciju par darba pasauli, lai atvieglotu individuālo karjeras attīstību un lēmumu pieņemšanas prasmi. Karjeras atbalstu var skatīt kā vienu no karjeras izglītības komponentiem (Encyclopedia of Career Development, 2006: 101). Tāpat arī mēdz jaukt jēdzienus *career guidance* and *career counseling*, kas ir viens no karjeras atbalsta realizēšanas veidiem cilvēka karjeras attīstības procesā (Spencer, JoAnn, 2002: 6). I. Luobikienes (Luobikiene, 2015) pētījumā jēdziens *karjeras atbalsts* tiek definēts kā individuāla palīdzība, saprātīgi izvēloties atbilstošās izglītības un nodarbinātības iespējas, saņemot karjeras izglītības, karjeras informācijas un karjeras konsultāciju pakalpojumus.

Kopš 2006. gada jēdziena *profesionālā orientācija* vietā Latvijas izglītības vidē tiek lietoti jēdzieni *karjeras atbalsts*, *karjeras atbalsta sistēma*, *karjeras attīstības atbalsts*, *karjeras attīstības atbalsta sistēma*. Kā karjeras attīstības atbalsta sistēmas elementi izglītības vidē minami: informēšana, karjeras izglītība un karjeras konsultēšana. (Hansen, 2006: 1). Karjeras atbalsta jēdziens tiek definēts vairākos zinātniskajos pētījumos Latvijā (Jaunzeme, 2011; Pāvulēns, 2016; Pranča, 2014; Pudule, 2013, Vārna, 2014), to skatot vispārīzglītojošo skolu, profesionālās un augstākās izglītības, kā arī nodarbinātības

kontekstā, sasaistot šī jēdziena izpratni gan ar karjeras izglītības, gan karjeras vadības, gan profesijas izvēles jautājumiem. I. Miķelsone (Miķelsone, 2008) definējusi jēdzienu *karjeras attīstības atbalsts* kā pasākumu kompleksu, kas cilvēkam, izzinot sevi, iemāca visa mūža garumā pieņemt lēmumus par izglītības un profesijas izvēli.

Pedagoģiskās sadarbības procesā izglītības vidē tiek sekmēta skolēnu profesionālā pašnoteikšanās, kas ir būtiski globalizācijas un mainīgā darba tirgus kontekstā, tāpēc būtiski šīs teorētiskās atziņas izmantot par filozofiski metodoloģisko bāzi karjeras atbalsta sistēmas modeļu veidošanai, aprobācijai un ieviešanai dažādās Latvijas vispārējās vidējās izglītības iestādēs, kuras piedalās Eiropas Savienības fondu darbības programmas *Izaugsme un nodarbinātība* projektā *Karjeras atbalsts vispārējās un profesionālās izglītības iestādēs*.

Secinājumi

Personības pašnoteikšanās process ilgst visu mūžu. Ļoti svarīgs posms šajā procesā ir skolas gadi, kad jauniešiem ir jāizdara sava pirmā izvēle saistībā ar nākotnes nodomiem un mērķiem, jāpieņem lēmums par savu nākotnes profesiju un karjeru. Skolēns, kurš pats izvērza savu dzīves mērķi, plānojot savu darbību tā sasniegšanā, prognozējot iespējamus rezultātus un koriģējot reālās darbības sasniegumus, nosaka jaunus sevis pašattīstības posmus. Pašrealizēšanās notiek aktīvā darbībā, pašizzinot sevi, izvērtējot iegūto informāciju, savas zināšanas, atbildot uz jautājumiem: *kāds es esmu, ko es vēlos, ko es gribu, ko es varu, ko sabiedrībai vajag*. Skolēni pieņem patstāvīgus lēmumus, veic mērķtiecīgu un saprātīgu izvēli, prognozē savu mācīšanās virzību. Tāpēc vienlaikus būtiski attīstīt tādu rakstura īpašību kā patstāvība, attīstot to līdz pašvirzītam mācību procesam. Meklējot ceļus problēmu risināšanai un optimālākā lēmuma pieņemšanai, nepieciešams attīstīt iecietību pret nenoteiktību. Tas nozīmē, ka skolēnos veidojas izpratne par pasaulē notiekošajām izmaiņām, viņi tās pieņem un izprot, kā rīkoties, lai dzīvotu saskaņā ar tām, nevis esot mūžīgā diskomfortā un neziņā par to, kas būs tālāk, kas notiks ar mani, ko man darīt. Profesionālā pašnoteikšanās ir karjeras pašvadības integrāla sastāvdaļa, kas ir cieši saistīta ar profesionālo attīstību mūža garumā.

Lai atvieglotu un veicinātu jauniešu profesionālās pašnoteikšanās procesu, skolās ir jānodrošina karjeras atbalsts, kur ir būtiska palīdzības sniegšana, iedrošināšana, veicināšana jeb sekmēšana, radot sava veida drošības izjūtu par savu nākotni apkārtējās vides nestabilitātes un mainības apstākļos. Īpaša vieta karjeras atbalstā ir ierādāma pedagoģiski psiholoģiskajam atbalstam, lai skolēns vieglāk varētu adaptēties reālajā sociāli ekonomiskajā vidē, konkrētajos darba tirgus nosacījumos un spētu orientēties ne tikai uz to, kas ir esošajā situācijā nepieciešams, bet arī rēķinoties ar iespējamām izmaiņām sabiedrības attīstībā un līdz ar to arī vajadzībās. Latvijas izglītības telpā pastāv vairāki jēdzieni: *karjeras atbalsts, karjeras atbalsta sistēma, karjeras attīstības atbalsts, karjeras attīstības atbalsta sistēma*. Teorētiskie pētījumi liecina, ka tie ir ļoti cieši saistīti un faktiski nozīmē vienu un to pašu, proti, pedagoģu lomas un funkcijas skolēnu profesionālās pašnoteikšanās procesa veicināšanā un atbalstā. Pastāv vairāki karjeras atbalsta modeļi, metodes un formas. Daudz tiek domāts par karjeras atbalsta saturu un principiem.

Avoti un literatūra

1. Athanasou, J., Van Esbroeck, R. (Eds.) (2008). *International Handbook of Career Guidance*. Springer Science + Business Media B.V., pp. 744.

2. **Greenhaus, J., Callanan, G.** (Eds.) (2006). *Encyclopedia of Career Development*. London: SAGE Publications Ltd., pp. 1096.
3. **Hansen, E.** (2006). *A Resource Handbook for Low- and Middle-Income Countries*. Geneva: Interntional Labour Office, pp. 120.
4. **Jaunzeme, I.** (2011). *Karjeras vadības un atbalsta sistēmas pilnveidošanas problēmas augstākajā izglītībā Latvijā*: promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Rīga, 188 lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4591/16944-Inta_Jaunzeme_Dokt010022.pdf?sequence=1&isAllowed=y [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
5. **Luobikiene, I.** (2015). Career Guidance in Lithuania: Tradition or Fear of Change? *Rural Environment. Education. Personality*, Proceedings of the 8th International Scientific Conference Nr. 8, pp. 309–315. Jelgava: Latvia University of Agriculture.
6. **Miķelšone, I.** (2008). Karjeras attīstība cilvēka dzīves ciklos. *No: Karjeras attīstības atbalsts: izglītība, konsultēšana, pakalpojumi*. Rīga: VIAA, 9–40. lpp.
7. **Pāvulēns, J.** (2016). Scientific and Everyday Understanding of the Notion of Career. *Rural Environment. Education. Personality*, Proceedings of the 9th International Scientific Conference Nr. 9, pp.211–308. Jelgava: Latvia University of Agriculture.
8. **Pranča, V.** (2014) Vidusskolēnu karjeras izvēli ietekmējošie faktori. *Studentu un maģistrantu zinātniskās konfernces raksti. Pedagoģijas zinātņu sekcija*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Tehniskā fakultāte, 4.–7. lpp.
9. **Pudule, G.** (2013). *Karjeras izglītības vadības pilnveide vispārīzglītojošajās skolās Latvijā*: promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Rīga, 228 lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5221/39734-promocijas_darbs_Guna_Pudule.pdf?sequence=1&isAllowed=y [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
10. **Spencer, G. N., JoAnn, H. B.** (2002). *Career Development Interventions in the 21st Century*. New Jersey: Merrill Prentice-Hall, pp. 458.
11. **Vārna, I.** (2014). Karjeras attīstības atbalsts audzēkņiem profesionālajā izglītībā. *Studentu un maģistrantu zinātniskās konfernces raksti. Pedagoģijas zinātņu sekcija*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Tehniskā fakultāte, 8.–14. lpp.
12. **Watts, A. G.** (2011). *The Proposed Model for Career Guidance in England: Some Lessons from Internatitonal Examples*. Pieejams: www.agcas.org.uk/assets/download?file=5572&parent=2029 [pēdējo reizi sk.16.05.2017.]
13. **Воронина, Е. В.** (2013). Педагогическая поддержка формирования готовности к профессиональному самоопределению школьников. *Концепт* (04). Pieejams: <https://e-koncept.ru/2013/13081.htm> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
14. **Воронина, Е. В., Воронина, А. А.** (2012). Педагогическая поддержка старшеклассников в выборе профессии. Методические основы воспитательного процесса. *Педагогические науки*, 3. Pieejams: http://www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Pedagogica/3_118473.doc.htm [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
15. **Газман, О. С.** (1996). Потери и обретения в воспитании после 10 лет перестройки. *Воспитание и педагогическая поддержка детей в образовании*. Материалы Всероссийской конференции. Москва: УВЦ Инноватор, с. 4–25.
16. **Дереча, И. И.** (2005). *Педагогическая поддержка нравственного выбора старшеклассников в образовательном процессе*: автореф. канд. пед. наук. Омский государственный педагогический университет. Тюмень, с.21. Pieejams: <http://www.tmnlib.ru/jirbis/files/upload/abstract/13.00.01/1348.pdf> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
17. **Димухаметов, Р. С.** (2006). *Фасилитация в системе повышения квалификации педагогов*. Дис. д-ра пед. наук. Магнитогорск. Pieejams: <http://www.dissercat.com/content/fasilitatsiya-v-sisteme-povysheniya-kvalifikatsii-pedagogov> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]

18. **Климов, Е. А.** (2010). *Психология профессионального самоопределения*. 4-е издание. Москва: Академия, с. 24. Pieejams: http://www.academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_21192.pdf [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
19. **Кузнецов, Д. В.** (2015). Психолого-педагогическая фасилитация старшеклассников. *Образование и наука*, 9 (128), с. 167–175. Pieejams: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/24491/1/iurp-2014-126-19.pdf> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
20. **Лесовик, И. В.** (2006). Педагогическая поддержка старшеклассников в профессиональном самоопределении. *Ростовский электронный журнал*, 18 (140). Pieejams: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=1168&level1=main&level2=articles> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
21. **Мазур, М. И.** (2006). *Образовательная среда школы как средство реализации интеллектуального потенциала учащихся*: дис. канд. пед. наук. Новосибирск. Pieejams: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/203888.html> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
22. **Муратова, А. А.** (2008). Психолого-педагогическая поддержка профессионального самоопределения учащихся в предпрофильной подготовке. *Интернет-журнал „Эйдос”*. Pieejams: <http://eidos.ru/journal/2008/0402-2.htm> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
23. **Предигер, М. Л.** (2013). Педагогическое содействие формированию мотивации профессионального саморазвития у студентов вуза. *Фундаментальные исследования*, 11 (3), с. 574–577. Pieejams: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=33167> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
24. **Пушкина, О. В.** (2012). *Образовательная среда школы как основополагающее условие фасилитации профессионального самоопределения учащихся*: диссертация кандидата педагогических наук. Томский государственный педагогический университет. Томск, 205 с. Pieejams: <http://www.dslib.net/obw-pedagogika/obrazovatelnaia-sreda-shkoly-kak-osnovopolagajuwee-uslovie-fasilitacii.html> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
25. **Пушкина, О. В.** (2011). Моделирование образовательной среды школы для педагогической фасилитации профессионального самоопределения учащихся. *Мир науки, культуры, образования*, 3, 55–57. Pieejams: <http://elibrary.ru/item.asp?id=18076936> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
26. **Шахматова, О. Н.** (2003). Педагогическая фасилитация: феноменологический аспект. *Инновации в профессиональном и профессионально-педагогическом образовании*. Екатеринбург, 146–147 с. Pieejams: http://elar.rsvpu.ru/bitstream/123456789/10595/1/ippo_2003_098.pdf [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]
27. **Тонышева, Н. В.** (2011). Психолого-педагогическое сопровождение предпрофильного и профильного обучения учащихся лица. *Но: Психологическая адаптация и психологическое здоровье человека в сложных условиях жизненной среды*. Коллективная монография, Глава 8. Академия Естествознания. Pieejams: <https://www.monographies.ru/ru/book/section?id=4569> [pēdējo reizi sk. 16.05.2017.]

VIZUĀLĀS MĀKSLAS LOMA MŪSDIENU SABIEDRĪBĀ UN IZGLĪTĪBĀ

THE ROLE OF VISUAL ART IN CONTEMPORARY SOCIETY AND EDUCATION

Summary

The article deals with the 21st century educational approaches and challenges in Latvian and global context. It gives an insight into art and art education in the philosophical and practical aspects of the transcendence of art, visual art and the role of education in the context of the challenges posed. The paper analyzes the visual arts programme and its compliance with the modern education system. It also raises questions about art and its various definitions. The teachers' tasks and challenges in the field of art education are considered, as well as students of different age stages of the operational aspects of the visual arts subject. Art education problems are solved in the context of the education system as a whole and a new approach to the search for the study material acquisition. Learning outcomes assessment system is evaluated and recommendations for its improvement are given.

Objective: To reveal the visual arts class the importance of modern education.

Task: Exploring pupils' understanding of the art on the basis of theoretical knowledge base and programming perspective direction.

Methods: Theoretical – literary research, practical- survey.

Keywords: art, visual art, work of art, art education and philosophy

Atslēgas vārdi: māksla, vizuālā māksla, mākslas darbs, mākslas izglītība un filozofija

Anotācija

Rakstā apskatīti 21. gadsimta izglītības nostādnes un izaicinājumi Latvijas un pasaules kontekstā. Dots ieskats mākslas un mākslas izglītības filozofiskajos un praktiskajos aspektos, vizuālās mākslas nozīmei izglītības kontekstā un tai izvirzītie uzdevumi. Darbā analizēta vizuālās mākslas programma un tās atbilstība mūsdienu izglītības sistēmai. Tāpat izvirzīti jautājumi par mākslu un tās dažādajām definīcijām. Apskatīti pedagogu uzdevumi un problēmu risinājumi vizuālās mākslas izglītības jomā, kā arī skolēnu dažādo vecuma posmu darbības aspekti vizuālajā mākslas priekšmetā. Mākslas izglītības problēmas ir risināmas kontekstā ar visu izglītības sistēmu kopumā un jaunu pieeju meklējumiem mācību vielas apgūšanā. Izvērtēta mācību rezultātu vērtēšanas sistēma un ieteikumi tās uzlabošanai. Analizēts pētījums par mākslas izpratni skolēnu un pieaugušo vidū.

Mērķis: Atklāt vizuālās mākslas mācību priekšmeta nozīmīgumu mūsdienu izglītībā.

Uzdevums: Izpētīt skolēna izpratni par mākslu, pamatojoties uz teorētisko atziņu bāzi un programmdokumentu perspektīvo virzību.

Metodes: Teorētiskās – literatūras izpēte, praktiskās – aptauja.

Ievads

21. gadsimta izglītības nostādnes un izaicinājumi pasaules un Latvijas kontekstā

21. gadsimts ir radikāli mainījis cilvēces priekšstatus par pasauli un vērtībām tajā, ieskaitot to, kādai jābūt izglītībai un šī jaunā gadsimta cilvēkam. Pasaulē notiek ģeopolitiskas izmaiņas, liela loma bijusi gadsimta sākuma vispasaules finanšu krīzei, kā arī karu izraisītajai cilvēku migrācijai. Izmaiņas zināmā mērā notiek arī pateicoties jaunajām tehnoloģijām, kas ienākušas spēji un neatgriezeniski katra cilvēka dzīvē, nesot sev līdzīgu kā pozitīvo, tā negatīvo

ietekmi uz indivīdu. Tā kā izglītība ir cieši saistīta ar visu, kas notiek sabiedrībā, domājams, ka nākotnē gaidāmas lielas pārmaiņas izglītības jomā.

Jau pagājušajā gadsimta 1990. gadā UNESCO deklarēja sekojošu nostādni: „Izglītības pamatvajadzības sevī ietver: būtiskākos mācīšanās instrumentus (rakstītprasmi, runas prasmi, rēķināšanu, problēmu risināšanu), mācīšanās saturu (zināšanas, iemaņas, vērtības un viedokļus), kas nepieciešami, lai ikviens pasaules iedzīvotājs spētu izdzīvot, attīstīt savas dotības, godprātīgi strādāt, piedalīties sabiedrības attīstībā, uzlabot savas dzīves kvalitāti, pieņemt pārdomātus lēmumus un visas savas dzīves ilgumā turpināt mācīties.” (Blūma, 2012) UNESCO LNK Izglītības programmas konsultants R. Ozols atzīst, ka: „Viens no lielākajiem visas pasaules izglītības sistēmu un tai skaitā Latvijas izglītības sistēmas izaicinājumiem ir radošums jeb pārāk maza radošuma esamība formālajā izglītībā.” (Ozols, 2015)

No augstākminētajiem dokumentiem izriet, ka izglītībai ir piešķirta prioritāte cilvēka izaugsmei par radošu personību un valsts cenšas veicināt izglītotas sabiedrības veidošanu. „Pamatnostādnēs paredzētie pasākumi ir izglītības nozares attīstību secīgi turpinoši, ietverot arī iepriekšējā periodā sasniegto rezultātu izvērtējumu, Latvijas izglītības attīstības tendences, sasaistot nacionālajā līmenī noteiktos mērķus ar Eiropas Savienības (ES) attīstības plānotajiem mērķiem un Nacionālo reformu programmu „ES 2020” stratēģijas īstenošanai (NRP)” (Likumi, 2014).

Praksē pedagogi un skolēni sastopas ar daudziem izaicinājumiem, tādiem kā izglītības kvalitāte, izglītības ilgtspējīgums visa mūža garumā, izglītības standartu un skolēnu reālo iespēju duālisms. 2013. gadā veikts pētījums par izglītības līmeni lauku un pilsētu skolās (NRA, 2013), kura rezultāti skaidri parāda, ka skolēni pilsētu skolās uzrāda labākus rezultātus mācību priekšmetos, nekā lauku skolēni, bet Rīgas skolās ir vispārēji augstāks izglītības līmenis, nekā pārējo Latvijas reģionu skolās. Tādēļ jāsecina, ka Latvijā šobrīd visiem skolēniem nav iespējams iegūt vienādi augstu izglītības līmeni un viņu nākotnes iespējas darba tirgū iespējams atšķirsies. Nākotnē, lai izlīdzinātu šo nevienlīdzību, varētu tikt izmantotas tādas iespējas, kā skolotāju darbs interneta vidē, tas ir, augsti profesionāli skolotāji varētu apmācīt ar tiešsaistes palīdzību skolēnus pat tālākajos Latvijas reģionos, tādejādi nodrošinot kvalitatīvas izglītības pieejamību, jo, kā zināms, izglītības kvalitātes viens no kritērijiem ir pedagoga kvalifikācijas līmenis un nereti lauku skolā nav iespējams piesaistīt pedagogus ar augstu kvalifikāciju zemā atalgojuma dēļ. Pastāv arī tieša saikne izglītības procesā ar skolēna motivāciju mācīties un pastiprinātu pūļu pielikšanu, lai sasniegtu iespējami augstākus rezultātus. Zinot nereti nevienlīdzīgos ekonomiskos apstākļus laukos un pilsētās, daži faktori, kas varētu ietekmēt skolēnus laukos mazāk ieguldīt spēkus savā mācību procesā, varētu būt lielais bezdarba līmenis laukos, daudzu ģimeņu eksistēšana no valsts sociālajiem pabalstiem, ieslīgšana depresijā, kas nereti noved pie atkarībām. Augšminētie faktori neveicina jaunieša centienus sekmīgāk mācīties, ja ģimenē tā nav prioritāte. Neakcentējot visu augstākminēto, Latvijas skolēnam tiek dotas iespējas izglītoties, un kādu ceļu viņš izvēlēsies, lielā mērā ir atkarīgs no katra indivīda. Tāpat pedagogs, lai kādā skolā viņš atrastos, lauku vai pilsētas, strādās ar to zināšanu un prasmju bagāžu, kādu ir ieguvis studiju un prakses gados. Ideālā variantā būtu, ja skolotāju kvalifikācijas līmenis visās Latvijas skolās būtu vienādi augsts. Tomēr šobrīd tas tā nav, un situācija Latvijas izglītības sistēmā ir samērā sarežģīta.

Atsaucoties uz iepriekš minētām aktualitātēm, kā pētījuma jautājumu esmu noteikusi:

Kādi var veidoties ieteikumi vizuālās mākslas izglītībā saskaņā ar mūsdienu aktualitātēm un personības individualitātes attīstību?

Pētījuma objekts: vizuālās darbības process

Pētījuma mērķis: izstrādāt ieteikumus mākslas uztveres padziļinātai uztverei vizuālās mākslas nodarbībās, skolēna radošās pašizaugsmes veicināšanai

Pētījuma uzdevumi: izpētīt programmdokumentos izvirzītās aktualitātes, mākslas pedagogu un filozofu atziņas un veikt to analīzi. Kā pētījuma metodes ir pielietotas teorētiskās informācijas izpēte un aptaujas.

Ieskats mākslas un mākslas darba izpratnes jautājumos

Katrā gadsimtā filozofi ir mēģinājuši definēt jautājumu – kas ir māksla?, bet tā arī nav vienas universālas mākslas definīcijas, kura spētu visā pilnībā jēdzienu „māksla”, paskaidrot tā, lai būtu visiem pieņemami. Par mākslu tiek runāts saistībā ar dažādām cilvēka rīcības formām, saistībā ar dažādu tādu materiālu un nemateriālu lietu radīšanu, kam piemīt kaut kāda vērtība attiecībā uz mentālajām spējām (psihi jeb prātu), maņām un emocijām. Tādēļ māksla rodas tad, kad cilvēks kaut kā sevi izpauž. Vācu filozofs F. Šellings savā darbā apskata mākslu no transcendentālās pieejas, un mākslu viņš nostāda augstāk par zinātnei, jo „Māksla ir zinātnes paraugs un, kur ir māksla, tur zinātnei vēl jānokļūst.” (Šellings, 2008: 25).

Šodien daudz šķēpu tiek laužts strīdos, kas ir un kas nav māksla. Tiks apskatīts piemērs, vai nesaklāta gulta (te domāts T. Eminas darbs „My bed”, kas tika izstādīts Teita galerijā 1999. gadā), izvietota ekspozīcijā, ir vai nav māksla? Un atbilde – gan jā, gan nē. Tā būs atkarīga no atbildētāja, respektīvi, ierindas skatītāja, kurš ir tikai patērētājs un uzskata par mākslu tikai kādu konkrētu definētu mākslas stilu, pieņemsim, klasisko reālismu, un kurš negrib vai nespēj iedziļināties mūsdienu modernās mākslas daudzajos atzaros, teiks, ka nesaklāta gulta nav māksla, ka tas nav nekas. Turpretī mākslas pazinējs, mākslas kurators vai mākslas zinātnieks nekad nebūs tik kritisks, jo viņš iedziļināsies filozofiskajā vēstījumā, ko mākslinieks ir ielicis darbā, lai tā būtu instalācija, performance, kinētiskā māksla utt. Tā šo darbu „My Bed” sākotnēji nopirka mākslas kurators un kolekcionārs Č. Sāči un vēlāk tā tika pārdota vācu kolekcionāram K. Dikheimam, kurš par šo mākslas darbu teica šādus vārdus: „„My Bed” es nopirku galvenokārt tāpēc, ka tā ir dzīves metafora vispār: kad tiek piedzīvota nelaime, loģika mirst”. (Bunkše, 2016: 16) Domāts šeit ir mākslas darba „My Bed” vizuālo izskatu – nesaklāta gulta, netīra veļa, visādi gruži apkārt, viss savazāts un netīrs, apkārt mētājas alkohola pudeles un cigarešu izsmēķi. Tātad – kāds saskata mākslu, jo iedziļinās filozofiskajā vēstījumā, ko autore ielikusi šajā darbā, bet cits šo filozofisko vēsti nespēj uztvert un līdz ar to tā viņam ir tikai netīru lupatu kaudze. Viss sacītais ir kā ilustrācija diskusijai par tēmu, kas ir māksla. Dažkārt noris diskusijas par kādiem mākslas darbiem, un tiek mēģināts izzināt, ko mākslinieks ar radīto darbu ir domājis, tas ir bieži uzdots, taču diezgan neloģisks jautājums. Ar šādu jautājumu tiek pieprasīts, lai to, ko mākslinieks ir izteicis mākslas vai mūzikas valodā, kāds izteiktu sarunvalodā. Bet tas bieži vien ir neiespējami, jo runātajā valodā vienkārši var nebūt attiecīgajām sajūtām, emocijām, jēdzieniem atbilstošu vārdu. Tāpēc nereti vienīgā iespējamā atbilde uz šādu jautājumu ir: „To, ko viņš ir pateicis ar šo darbu!” Vai arī šis jautājums ir jāuztver kā koans (termins, ar ko apzīmē jautājumu, uz kuru nav iespējams sniegt saprātīgu atbildi). Jo mūsdienās plaisa starp ierindas skatītāju un elitāro mākslas kuratoru, mākslas zinātnieku un mākslinieku

pasauli ir izaugusi milzīga. Mūsdienu mākslas virszudums, iespējams, ir māksla – mākslai. Tā netiek radīta, lai apmierinātu un izklaidētu garlaikotu skatītāju, kas nejauši iekļūdis izstāžu zālē. Laikmetīgā māksla būtu drīzāk jāuztver kā sociāla parādība un šajā kontekstā jārod tai daudzi skaidrojumi gan filozofiskā, gan psiholoģiskajā plānā. Šodien māksla nes sevī daudzslāņainu zemtekstu, kuru saprast ne katram ir dots. Šo mākslas transcendenci izsmalcināti spējis saprast 18. gadsimta filozofs F. Šellings, jo jau toreiz viņš uzsvēra, ka: „Tas nav mākslas darbs, kas tieši vai vismaz atstarojoši neattēlo bezgalīgo. Māksla ir vienlaikus vienīgais patiesais un mūžīgais organons un dokuments filosofijai, kas vienmēr un nepārtraukti apliecina no jauna to, ko ārēji filosofija attēlot nespēj, proti, neapzināto rīcībā un radīšanā un tā sākotnējo identitāti ar apzināto.” (Šellings, 2008: 28) Tāpat F. Šellings uzsver to, ka ne katrs mākslas darbs, kas tiek radīts, ir tiešām šā vārda cienīgs, jo daudzkārt tie ir un paliek tikai kā dabas kopijas vai objektu sauss atainojums, ja tajos mākslinieks nav ielicis šo transcendenci, kura tad arī padara mākslas darbu par īstu un vērtīgu. „Katra brīnišķīga glezna rodas, it kā atceļot neredzamu šķērsli, kas nodala reālo un ideālo pasauli, un ir vienīgi logs, caur kuru pilnībā parādās fantāzijas pasaules tēli un apvidi, kas reālajā pasaulē mirdz tikai nepilnīgi.” (ibid) Tātad var secināt, ka tikai transcendence (latīņu: *transcendens* – tāds, kas pārsniedz robežas) rada mākslu tajā izpratnē, ko var dēvēt par īstenu mākslas darbu. Paliek neatbildēts jautājums: kas ir un kas nav māksla un kāda ir mākslas darba definīcija. Profesors, filozofs I. Šuvajevs uzskata, ka filosofija nespēj definēt, kas ir māksla, viņš šo atbildi pāradresē māksliniekiem. (Šuvajevs, 2016: 20). I. Šuvajevs uzskata, ka mākslas darbs nespēj pastāvēt bez līdzpārdzīvojumā, un mākslinieks, kurš rada mākslas darbu, ir cilvēks „ne savā prātā”, respektīvi, ka tas, ko viņš rada, nerodas no viņa paša gribas, bet gan no augstākās, pārpasaulīgās gribas. (ibid, 28) Tas pilnībā sasaucas ar to, ko savā darbā apraksta F. Šellings, proti: „Mākslinieks, lai cik daudz nodomu viņam būtu, tomēr, ņemot vērā to, kas viņa radīšanā ir patiesi objektīvais, šķiet, atrodas kāda spēka varā, kas viņu atšķir no visiem pārējiem cilvēkiem un piespiež izteikt vai attēlot lietas, kuras viņš pats pilnībā neizprot un kuru jēga ir neizmērojama” (Šellings, 2008: 22). Tātad filozofiskā mākslas izpratne 18. gadsimta filozofam F. Šellingam un 21. gadsimta filozofam I. Šuvajevam rod acīm redzamus saskares punktus, ka īsta māksla tiek radīta bez īpašas mākslinieka apziņas dalības un, ka tās radīšanā galveno lomu spēlē pārpasaulīgais, transcendentālais. Ņemot vērā visu iepriekš sacīto, loģiski izriet jautājums: vai mūsdienu mākslas darbi, no kuriem liela daļa ir „ready-made”, ir vai nav mākslas darbi. Vai D. Hērsta darbi ir izcili mākslas darbi tādēļ, ka to cena mērāma miljonos, zinot, ka tie tiek radīti ražotnēs, kur desmitiem mākslinieku zīmē gleznas, uz kuriem viņš tikai uzliek parakstu? Vai arī D. Hērsta formalīnā ievēdotie dzīvnieki ir māksla? Dzīvniekus viņš nav radījis, to radījusi daba, kurš te ir mākslinieks – D. Hērsts vai Daba? Un šādu jautājumu virkni varētu turpināt bezgalīgi. Mūsdienu mākslinieki savas „ready-made” idejas smēlušies no pagājušā gadsimta sākuma dadaisma kustības, kuras garīgais tēvs bija M. Dišāns. Ikdienas izstāžu apmeklētājam var rasties daudzi jautājumi, piemēram, kāpēc to vai citu priekšmetu, kas rūpnieciski radīts, bet nolikts izstāžu zālē, sauc par mākslas darbu un tam cilvēkam, kas to tur nolīcis, piedēvē nopelnus kā viņa radītu mākslu, bet šis pats priekšmets, atrodoties veikala plauktā, netiek saukts par mākslas darbu. Nereti mākslinieki piedāvā gleznas, kuru audekli ir krāsas neskarti, un tomēr tiek dēvēti par mākslas darbiem. Tas savukārt raisa jautājumu: tā ir vai nav māksla? Visdrīzāk, ka viennozīmīgu atbildi šodien nevar saņemt, jo

ir realitāte – mākslas tirgus –, kur viss notiek pēc ekonomikas likumiem. Ja ir pieprasījums, tad būs arī piedāvājums. Kamēr ready-made darbiem būs pieprasījums mākslas tirgū, tikmēr tie pastāvēs un tiks dēvēti par mākslas darbiem. Kad šī interese būs izsmelta, tad vietā nāks kas cits, ko mākslas kuratori dēvēs par mākslas darbu. Nevar nepieminēt to, ka ar jauno tehnoloģiju rašanos tā saukto „mākslu” ir viegli darināt – atliek izvēlēties tikai attiecīgu programmu, kas saliks krāsas un tēlus pareizā secībā, pat, ievērojot zelta griezumu, un mākslas darbs radīts. Bet rodas jautājums – vai tā ir mākslinieka radīts mākslas darbs, vai tehnikas un elektronikas sasniegumu rezultāts? Ar interneta ēras sākumu, kurš nopietni sevi pieteicis šajā gadsimtā, ir bezgalīgi daudz reižu palielinājusies iespēja ražot plaģiātus, respektīvi, „aizņemt” idejas no kāda interneta avota un radīt it kā „savu” mākslas darbu. Ir aktualizējies jautājums par plaģiātismu mākslā un klaju ideju zagšanu. Cīnīties ar plaģiātismu ir grūti, jo gadījumos, kad kāds ir paņēmis cita autora mākslas darbu, to kaut kā pārveidojis un uzdevis par savu radošo atradumu, tiek postulēts, ka šis jaundarinājums ir pavisam cits darbs ar jaunu pievienoto vērtību, tātad atbrīvojams no jebkādam aizdomām par jebkādu ideju piesavināšanos. I. Šuvajevs ir kategorisks, viņš saka: „Var teikt tā, ka mākslinieks neuzdos kāda cita darbu par savu. Savukārt tas, kurš nav mākslinieks, kopēs, papildinās, pielabos un uzdos cita darbus par saviem. Ja to nosauc par plaģiātu, tad ir pilnīgi skaidrs, ka ar plaģiātismu nodarbojas tie, kas nav mākslinieki.” (Šuvajevs, 2016: 24) Tātad var noprast to, kas nav mākslas darbs. Diemžēl plaģiātisms mākslā mūsdienās ir izplatīta parādība. Tiek „palienētas” idejas, kompozīcijas, gleznu sižeti, kopēts rokraksts, pārzīmētas svešas fotogrāfijas utt. Ķīnā ir rūpnīcas, kurās diennakts režīmā tiek ražoti – kopēti populāru un zināmu vecmeistaru darbi. Te gan jāpiebilst, ka gleznās tiek norādīts, ka tās ir kopijas un tādēļ tur nekā krimināli sodāma nav. Bet vai šīs kopijas, lai arī identiskas ar oriģināldarbu, ir māksla? Iepriekš minētās filozofu piedāvātās mākslas definīcijas ietvaros šīs kopijas nav un nevar būt māksla, jo nenes transcendenci, kas ir tik svarīga mākslas darbā. Šīs gleznas ir tikai ilustrācijas, vides izdaiļošanas objekti bez garīga pienesuma sevī, jo garīgo dimensiju spēj iedot tikai autors savā oriģināldarbā, nevis kopētā, lai arī it kā autentiskā, gleznā. Mūsu dienās ir daudz sarežģītāka situācija kaut ko dēvēt vai nedēvēt par mākslu, nekā tas bija iepriekšējos gadsimtos. Ja atceramies impresionistus, tad arī viņu gleznas publika tajā laikā nespēja pieņemt un pat izsmēja māksliniekus, jo bija raduši redzēt citādāku mākslu, to, kura viņiem bija saprotamāka. Acīmredzot laiks izkristalizēs, kurš no mūsdienās radītajiem darbiem ir vai nav mākslas darbs.

Vizuālās mākslas loma vispārējā izglītībā

Vizuālā māksla kā mācību priekšmets ir obligāts pirmskolā un pamatskolā, vidusskolā tas ir izvēles priekšmets. Šodien var sastapt kultūrā neizglītotus vai nepietiekami izglītotus skolu pabeigušus jauniešus, kas, iespējams, liecina par to, ka nepietiekama vērība skolās tikusi pievērsta humanitārajiem mācību priekšmetiem. Vizuālās mākslas priekšmets skolā nereti tiek nostādīts kā tāds, kas sniedz skolēnam tikai izklaidi. Šādam uzskatam daļēji var piekrist, jo mākslai jāmača skolēnam pārdzīvojumu, dodot radošo prieku, tomēr mākslas izglītības nozīme slēpjas tās ciešā saistībā citiem apgūstamajiem mācību priekšmetiem, atmodinot skolēnā kreativitāti, iekšējo brīvību un uzdrošināšanos, kas savukārt varētu sekmēt eksakto priekšmetu apguvi. J. Anspaks uzsver mākslas būtisku ietekmi uz visas sabiedrības attīstību, jo: „Māksla rada īpaši pacilātu noskaņu, izraisa noteiktu jūtu stāvokli,

kas tik ļoti nepieciešams jebkuras personības rosināšanai.” (Anspaks, 2004: 20) Viņš savā darbā daudzkārt piemin vārdu savienojumu Patiesais un skaistais, ar to uzsverot mākslas kā estētiskās gaumes un apkārtējās pasaules harmonijas veidošanos izjūtu mūsdienu cilvēkā. Zīmēšana palīdz apgūt jebkuru mācību priekšmetu dziļāk, jo tā sekmē bērna radošumu un emocionālo attīstību. Tādējādi māksla tiek pozicionēta kā nopietns, vērā ņemams mācību priekšmets bērna attīstībā par pilnvērtīgu sabiedrības locekli, nevis tikai kā pasīvas izklaides nesēja. Nereti skolēni un arī viņu vecāki nesaprot, kādēļ skolā būtu jā mācās vizuālā māksla. Ar šādu nostāju gan no vecāku, gan bērnu puses nereti nākas sastapties vispārīzglītojošo skolu vizuālās mākslas pedagogiem. Tajā redzama bīstama tendence sabiedrību virzīt tikai pa eksakto priekšmetu ceļu, neņemot vērā to, ka māksla jau no seniem laikiem bijis tas virzošais spēks cilvēkā, kurš bagātina viņa garīgo pasauli, kur pretī šauri utilitāras prasības un lētas virspusējas izpriecās degradē cilvēku tā, ka rezultātā viņš kļūst patērējošs, nevis radošs. „Attieksme pret mācībām un kultūras vērtībām veidojas vispirms ģimenē, bet tālāk nostiprinās pamata un vidējās izglītības pakāpē. Tieši šeit radošā dzirksts var iedegties un liesmot visu mūžu, bet var tikt arī nodzēsta. Var veidoties deformēta attieksme pret zināšanām, izraudzīto profesiju, gara kultūru un mākslas vērtībām. „ (ibid, 49)

Tāpat V. Hibnere un L. Grasmāne savos darbos, kas veltīti vizuālās mākslas mācīšanas problēmām, skolēna radošumam (Hibnere, Grasmāne, 2000: 212) uzsver to, ka, ja attīsta skolēnos radošumu, tad tiek attīstīta skolēnu tālāka patstāvīgā attīstība arī citos mācību priekšmetos. Tādējādi izriet, ka mākslas loma ir ļoti nozīmīga personības attīstībā un izaugsmē, kas aizsākas jau pirmskolā un turpinās visos nākamajos skolas gados.

Praktiskais pētījums un

aptaujas datu analīze par jautājumu „Kas ir vai nav māksla?”

Pētījuma nostādne – noskaidrot skolēnu un pieaugušo cilvēku izpratni par mākslu

Tika veikta aptauja starp 24 skolas vecuma bērniem vecumā no 7 līdz 15 gadiem un 59 pieaugušiem vecumā no 18 līdz 75 gadiem. Pētījumā netika ņemts vērā genderisma princips, kā arī netika ņemti vērā sociālā piederība, izglītības līmenis, profesija, jo tā būtu kvalitatīvi cita analīze. Par virsuzdevumu tika izvirzīts uzzināt atbildētāju domas uz konkrēto jautājumu: kas ir vai nav īsta māksla no skolēnu un pieaugušo skata punkta, izanalizējot šo uzskatu atšķirības. Bērnu un pieaugušo uzskati jautājumā „kas ir vai nav māksla” ir krasi pretējas. Skolēnu atbildēs (67 %), raksturojot mākslu, dominē darbības vārdi – zīmēšana, veidošana. Tātad kaut kas, kas saistās ar viņu pašu, ar to, ko viņš dara, kas personificējas ar skolēna „es” darbībā. Pieaugušo atbildēs (46 %) ir uzvērta holistiska attieksme pret mākslu, kurā nav sevis identifikācijas ar mākslas procesu tā tapšanā, bet dominē mākslu raksturojoši vārdi – emocijas, sajūtas, iedvesma, garīgums, dvēsele, līdzpārdzīvojums, ideja, pasaules atspoguļojums, harmonija, sirds, komunikācija. Šāds holistisks mākslas definējums bija tikai 12 % skolēnu atbildēs, iespējams, vecākajā vecuma grupā. Pieaugušie respondenti (34 %) par mākslu definēja konkrētu produktu – gleznu, kaut ko, ko cilvēks rada, visas lietas, kas tiek radītas un kādam patīk vai interesē. Bērni (12 %) ar mākslas definīciju mazāk saistīja konkrētu gala produktu – zīmējumu, gleznu, kā arī viņi neuzsvēra mākslas holistisko nozīmi. Tātad skolēnu uztverē māksla ir darbība, kaut kas, ko viņš rada, kaut kas, kas ir procesā, kurā viņš ieliek savu radošo gribu, iztēli un sajūtas. Viss process tiek uztverts kā māksla. Māksla skolēnam ir radīšana, nevis kaut kas kā gala

produkts. Šādu mākslas izpratni var izskaidrot ar to, ka skolēns vēl ir tajā vecumā, kad viņš pats rada mākslu, cits – tāpēc, ka tas ir skolas programmā, cits – tāpēc, ka viņu tas aizrauj, bet tā vai citādi viņš ir tai klātesošs darbībā. Pieaugušais, kurš no skolas sola jau aizgājis senāk vai ne tik sen, atstājot aiz muguras šo praktisko saikni ar mākslu un kļuvis par mākslas patērētāju – skatītāju (protams, ar retiem izņēmumiem), par mākslu uzskata kādu reālu radītu darbu. Šeit arī rodams izskaidrojums tik dažādai skolēnu un pieaugušo mākslas definēšanai. Jautājuma otro daļu – „Kas nav māksla”, gan skolēni, gan pieaugušie pārsvarā atstāja neatbildētu. Skolēni nedaudzajās atbildēs uzsvēra, ka māksla nav slikti vai pavirši izpildīts darbs. Kā redzams, atkal tikusi uzsvērtā darbība, proti, zīmēšana un šīs darbības gala produkts – zīmējums. Pieaugušo domas par to, kas „nav” māksla: tādi darbi, kuri neuzrunā, ir neinteresanti.

Nobeigums

Vizuālās mākslas stundās skolā pedagogam jāspēj raisīt skolēnā radošumu un ilgstoši noturīgu interesi par mākslu arī viņa tālākajā – pieaugušā dzīvei. Akcentus mākslas mācību stundās vajadzētu likt uz radošu pašizpaušmi iespējami vairāk, nevis uz specifisku mākslas iemaņu un noteikumu automātisku atkārtošanu un atdarināšanu, jo radošumu nevar iemācīt ar standarta pieejām. Tātad vizuālās mākslas skolotāja uzdevums ir rast metodes jaunai pieejai sava priekšmeta mācīšanā, kuras būtu vairāk vērstas uz skolēna radošajiem meklējumiem. Veiktais pētījums parādīja atšķirības skolēnu un pieaugušo sapratnē par to, kas ir uzskatāms par patiesu mākslu, un kas nav patiesa māksla. No pētījuma var secināt, ka mākslā pieaugušie meklē garīgās dimensijas, kuras pēc visu gadsimtu filozofu domām tur arī ir atrodamas, un to, ka māksla ir kas vairāk par zīmējumu, gleznu, kas tiek eksponēta, bet tā nes sevī transcendenci, ko skatītājs spēj uztvert un attiecīgi vai nu iegūt, vai neiegūt garīgu piepildījumu. Savukārt skolēnam īsta māksla asociējas ar pašizpaušmi, radīšanu, paša eksperimentiem un jauniegūtām sajūtām darba procesā. Īsta, patiesa māksla rodas procesā, kas nes sevī transcendenci un ar to piepildīti mākslas darbi rosina cilvēkā emocijas un mudina uz radošumu.

Avoti un literatūra

1. **Anspaks, J.**(2004). *Mākslas pedagogija. 1. daļa. Mākslas pedagogijas teorijas un prakses pamatu veidotāji*. Rīga: RaKa, 298 lpp.
2. **Anspaks, J.** (2006). *Mākslas pedagogija. 2. daļa. Metodoloģija, teorija, prakse*. Rīga: RaKa, 256 lpp.
3. **Hibnere, V. un Grasmane, L.**(2000). *Bērna vizuālā darbība, 2.daļa, Mākslas pedagogija*. Rīga: RaKa, 342 lpp.
4. **Svence, G.**(2009). *Pozitīvā Psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 215 lpp.
5. **Tainena, B.**(2008). *Jūsu bērns spēj domāt kā ģēnijs*. Rīga: Kontinents, 220 lpp.
6. **Šellings, Frīdrihs** (2008). *Transcendentālā ideālisma sistēma*. Rīga: Zvaigzne ABC, 47. lpp
7. **Bunkše, I.**(2016). *Lielais princips*. Vizuālo mākslu žurnāls *Studija*, Nr. 107, Rīga: SIA Neputns 70. lpp
8. **Cēsniņa-Suipe, I.**(2016). *Galvenais uzdevums*. Vizuālo mākslu žurnāls *Studija* Nr. 109, Rīga: SIA Neputns 70 lpp.
9. **Pulkstenis, I.**(2007). *Mākslas stundas apgriez spārnus*. Rīga: *Rīgas Balss* 35 lpp.
10. **Svece, A.**(2016) *Prāts un jūtas*, Vizuālo mākslu žurnāls *Studija* Nr.109, Rīga: SIA Neputns 70 lpp.
11. **Teikmanis, A., Bunkše, I.**(2016). *Akadēmija un mākslas izglītība*. Vizuālo mākslu žurnāls *Studija* Nr.109, Rīga: SIA Neputns 70 lpp.
12. Likumi. (2014). *Par Izglītības attīstības pamatnostādņu 2014.-2020.gadam apstiprināšanu* Elektronisks resurss. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=266406> [pēdējo reizi sk. 12.01.2016.]

13. Neatkarīgā Rīta Avīze. Ziņu aģentūra LETA, 3.decembris 2013, *Pētījums: Skolēnu vidējie sasniegumi lauku skolās zemāki nekā pilsētas skolās*. Elektronisks resurss. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/izglitiba-karjera/107197-petijums-skolenu-videjie-sasniegumi-lauku-skolas-zemaki-neka-pilsetas-skolas.htm> [pēdējo reizi sk. 26.01.2016.]
14. **Blūma, D.** *Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārizglītojošo mācību priekšmetu pedagogu kompetences paaugstināšana*. 1. Modulis. Izglītības attīstības tendences 21. gs. Elektronisks resurss. Pieejams: profizgl.lu.lv/mod/resource/view.php?id=23267 [pēdējo reizi sk.18.02.2016.]
15. **Ozols, R.** (2015), UNESCO LNK Izglītības programmas konsultanta, UNESCO Asociēto skolu projekta nacionālā koordinatora Rolanda Ozola runa konferencē „Skolu ieguldījums, veidojot ilgtspējīgu sabiedrību Latvija” pieejams: [www.unesco.lv/.../Runa UNESCO skolu konferencei Rolands Ozols 0af0ddc7.pdf](http://www.unesco.lv/.../Runa%20UNESCO%20skolu%20konferencei%20Rolands%20Ozols%200af0ddc7.pdf) profizgl.lu.lv/mod/resource/view.php?id=23267 [pēdējo reizi sk.16.03.2016.]

Kristīne Mackare, Anita Jansone
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

REKOMENDĀCIJAS VADLĪNIJĀM E-STUDIJU MATERIĀLU NOFORMĒŠANAI

RECOMMENDATION GUIDELINES FOR DESIGNING E-STUDY MATERIALS

Summary

E-study use is increasing. In order to reach the user, information must be presented in a comprehensible and easy to remember way. The article focuses on the recommended ways of information presentation in e-studies, so that it would be possible to perceive and memorize information more efficiently, it also focuses on technologies that could help in building and analysing ways of presentation. There are analysed several technology products and presented various examples. The authors offer recommendation Guidelines for development and presentation of e-study materials, their assessment and presentation considering user needs and requirements of research, as well as literature study research, and, also, based on the foundations of visual science. In a structured manner, there are recommendations presented for a user-friendly e-study material design - style, size, spacing, position, colour - which should be applied for easy perception with visual processes, thus helping the learning process and facilitating memorization. This work deals with part of the target group – adults (aged 16-38).

Keywords: e-study, e-study environment, e-study materials, technologies, visual perception.

Atslēgas vārdi: e-studijas, e-studiju materiāli, e-studiju vide, redzes uztvere, tehnoloģijas.

Anotācija

Arvien plašāk tiek izmantota e-studiju forma, kurā informācija tiek piegādāta lietotājiem caur mūsdienu tehnoloģijām, kas nodrošina plašas iespējas. Lai šī informācija veiksmīgi sasniegtu lietotāju, tai ir jābūt pasniegtai viegli uztveramā un iegaumējamā veidā. Raksts veltīts ieteicamajam informācijas pasniegšanas veidam e-studijās, lai cilvēks, lasot tekstu, var labāk to uztvert un iegaumēt, un tehnoloģijām, kas varētu palīdzēt veidot un analizēt pasniegšanas veidu. Analizēti vairāki tehnoloģiju produkti un sniegti dažādi piemēri. Vadlīnijās strukturētā veidā ir pasniegti ieteikumi lietotājdraudzīgai e-studiju materiālu noformējuma sagatavošanai – stils, izmērs, atstarpes, novietojums, krāsa – kas būtu jāpielieto maksimālai informācijas uztveres atvieglošanai ar redzes procesiem, tā palīdzot mācīšanās procesam un iegaumēšanas atvieglošanai. Darbā apskatīta daļa no mērķauditorijas pieaugušo grupas (16–38 gadu vecumā).

Metodoloģija

Literatūras izpēte. Tika apskatīti un izanalizēti vairāk nekā 100 dažādu literatūras avotu. Apskatīti gan ieteikumi web lapu izstrādei, gan statistikas par populārākajiem parametriem, kas tiek izmantoti e-vidē, gan ieteikumi un vadlīnijas e-studiju kursiem un e-mācību materiāliem, gan dažādi pētījumi, kuros pētnieki ir centušies noskaidrot labāko risinājumu. Tika izveidots visbiežāk pieminēto formatēšanas parametru saraksts.

Aptauja. Lietotāju paradumu un izvēļu pētījums tika veikts ar aptaujas palīdzību. Šim mērķim tika izgatavota e-aptauja. Tā sastāvēja no vairākām daļām. Visi bija slēgtā tipa jautājumi. Pētījuma vajadzībām tika izvēlēta tieši e-anketēšana, tā bija piemērota, jo jautājumu aplūkošana un izvēles izdarīšana precīzu atbilžu sniegšanai bija jāveic tieši uz datora ekrāna.

Dalībnieki. Aptaujā piedalījās 50 respondenti vecumā no 16 līdz 38 (Mean=24,8, SD=4,6) gadiem. No tiem 6 vīrieši un 44 sievietes. Tie bija jauni cilvēki ar dažādu izglītības līmeni un dažādu šā brīža nodarbošanos. Aptaujā piedalījās brīvprātīgi un bez samaksas.

Rekomendācijas vadlīnijām. Rekomendācijas vadlīniju prototipam tika izstrādātas, balstoties gan uz literatūras pētījumu par ieteicamajiem parametriem dažādos avotos, gan aptaujā iegūtajiem datiem, gan no redzes zinātnē balstītiem pētījumiem.

Lietojumprogrammu un pārlūkprogrammu izpēte. Tika veikta lietojumprogrammu un pārlūkprogrammu pamata uzstādījumu izpēte, balstoties uz izveidotajām rekomendācijām.

Rezultātu analīze

Teksta rindas garums. Optimālo teksta rindas garumu noteikt ir diezgan grūti, jo tas atkarīgs no attiecībām starp dažādiem formatēšanas parametriem (Olyslager, 2012). Teksta rindas garuma izvēle balstās arī uz lasītāju izvēli un ieradumu. Svarīgi ir zināt par acu kustībām, redzes leņķi un tīklenē izmantojamo apgabalu vienai fiksācijai, kā arī mirkšķināšanas vietām. (Khan, u. c. 2012)

Apskatot vairāk nekā 50 literatūras avotu, atrasts, ka rindas garums rakstu zīmes rindā (CPL) pieminēts 40 avotos un tā vērtība atrodama no 24,7 līdz 140 simboliem. Vispopulārākie kopumā ir minēti vairāk kā 10 avotos – no 45 līdz 85 CPL. Visbiežāk iesaka 55 CPL (n=23), tad seko 60CPL (n=19), 75CPL (n=17) un vienādi pa 50 un 65CPL (n=15). Apskatītajos literatūras avotos rindas garums vārdos pieminēts 6 avotos un to skaits atrodams no 7 līdz 20 vārdiem. Vispopulārākie ir no 9 līdz 16 vārdiem. Rindas garums mērvienībās pieminēts 10 avotos un to vērtības atrodams no 3,3 in jeb 8,5 cm līdz 10,5 in jeb 26,7 cm (vai vairāk, nenorādot maksimālo vērtību).

Fonts jeb burtveidols. Katrai valodai ir sava specifiskā tipogrāfiskā pieeja. Tādēļ nevar pielietot vienus un tos pašus ieteikumus vadlīnijām visās valodās (Ganayim, Ibrahim, 2013). Jāatceras, ka uz ekrāna attēlotos simbolus ierobežo pikseļu izmēri, un tas, kas ir labi izskatījies drukātā var nebūt tik labi attēlojies uz ekrāna (Reynolds, 2015). Apskatot vairāk nekā 35 literatūras avotus, var secināt, ka nav viennozīmības, tomēr viens no kopīgiem un vispārīgiem ieteikumiem – cauri visam e-materiālam jā saglabā konsekvents fonta stils (Anderson, u. c. 2013). Visbiežāk literatūras avotos (30 avotos no 35) ir pieminēti izmantošanai rekomendējami sans-serif fonti. Visbiežāk pieminētie sans-serif fonti ir Arial, Verdana, kā arī Helvetica, Trebuchet MS un Calibri. Tikai 15 avotos no 35 aplūkotajiem avotiem ir pieminēti serif fonti kā rekomendējami izmantošanai digitāliem materiāliem. Visbiežāk minētie no serif fontiem ir Georgia un Times New Roman.

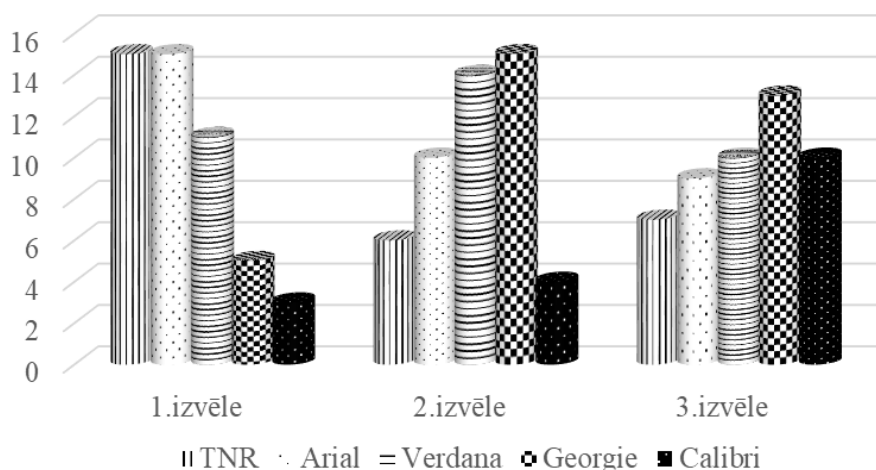
Izmērs. Viens no kopīgiem un vispārīgiem ieteikumiem – visā e-materiālā jā saglabā konsekvents burtu izmērs (Anderson, u. c. 2013). Pamattekstam dažādos avotos iesaka lietot burtu izmēru no 8pt līdz 28pt. Tomēr visbiežāk – no 12pt līdz 19pt. 12pt kā sākotnējais pamatteksta burtu izmērs vairāk tiek minēts avotos, kuros izmantota salīdzināšana arī ar informāciju par to, kas šobrīd tiek izmantots e-vidē, un kur mērķauditorija ir gados jauni cilvēki. Tomēr aizvien biežāk vadībā sāk ievirzīties 14pt kā minimālais izmantojamais burtu izmērs īpaši tad, ja mērķauditorija ir plašāka, un saturs ir domāts arī gados vecākiem cilvēkiem un/ vai bērniem. Virsrakstiem, saprotams, ieteikts izmantot lielākus burtu izmērus. Literatūrā minēti ieteicamie burtu izmēri no 12pt līdz 32pt.

Atstarpes starp rindām. Izvēloties izmēru atstarpēm starp rindām, ir jāņem vērā fonta izmērs (Collinge, 2017). Literatūrā (n=12) atstarpes starp rindām tiek uzrādītas gan vienībās, gan px, gan mm, gan procentos attiecībā pret fonta izmēru. Vienībās variē no 1,15 – 2, bet visbiežāk iesaka no 1,5 (n=2) līdz 1,6 (n=2). Procentos no 90 – 160 %, visbiežāk rekomendē izmantot vismaz 120 % (n=7) atstarpes starp rindām.

Krāsa. Viens no uzsvērtajiem priekšnoteikumiem: Cauri visam e-materiālam jā saglabā vienota teksta un grafiku krāsu gamma (Anderson, u. c. 2013). Ieteikts izmantot maksimālu kontrastu starp tekstu un fonu (Nielsen, 2002) un izmantot mazāk par 4 krāsām vienam tekstuālam materiālam (Clarke, 2012), atsevišķos gadījumos līdz 5–6 krāsām (Andersone, u. c., 2010). Visbiežāk ieteikts izmantot tumšu tekstu uz gaiša fona (Nix, 2014). Melns teksts uz balta fona ir vienmēr labs risinājums (Pappas, 2015), tas ir labi redzams un salasāms (Hall, u. c., 2004). Zaļš teksts uz balta fona tiek apsvērts izmantošanai, jo cilvēka acij ir dabiska tieksme uz zaļo krāsu. Pelēks fons palielina piesātinājumu jebkurai krāsai, kas ir tās priekšplānā (Richardson, u. c., 2014). Melns teksts uz pelēka fona (Hill, u. c., 1997). Iesaka izmantot arī baltus burtus uz melna fona, jo tie ir augsta kontrasta (Hall, u. c. 2004).

Aptauja

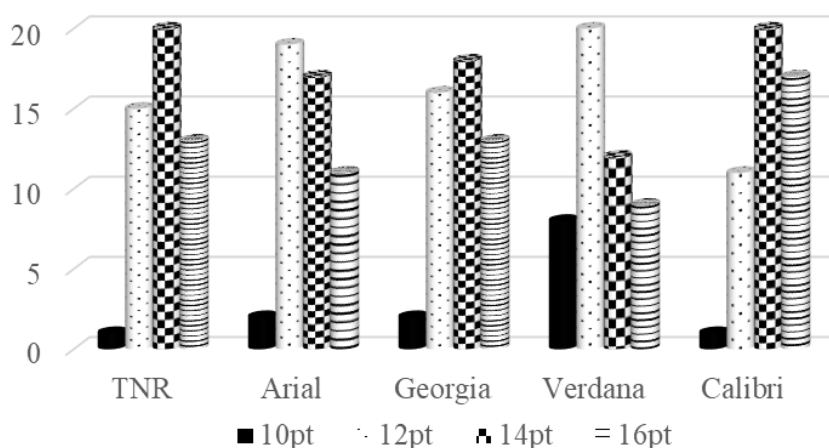
Fontu izvēle. Aptaujātajiem dalībniekiem bija jāaplūko teksts, kurā katrā no variantiem mainījās teksta fonts, bet izmērs bija visiem viens 14pt. Tika izveidoti 5 dažādu fontu – Times New Roman (TNR), Arial, Verdana, Georgie, Calibri – teksta paraugi, no kuriem respondentiem bija jāizvēlas tie 3 fontu – vispieņemamākie izmantošanai teksta attēlošanai uz ekrāna. Secināts, ka Top3 fontu ir: Verdana (n=35), Arial (n=34) un Georgia (n=33). Turpat ir arī TNR (n=28), tam bija lielākais izvēļu skaits kā pirmā izvēle un tas sakrita ar Arial (n=15). Skatīt 1. grafiku.

1. attēls. Respondentu fontu izvēle.

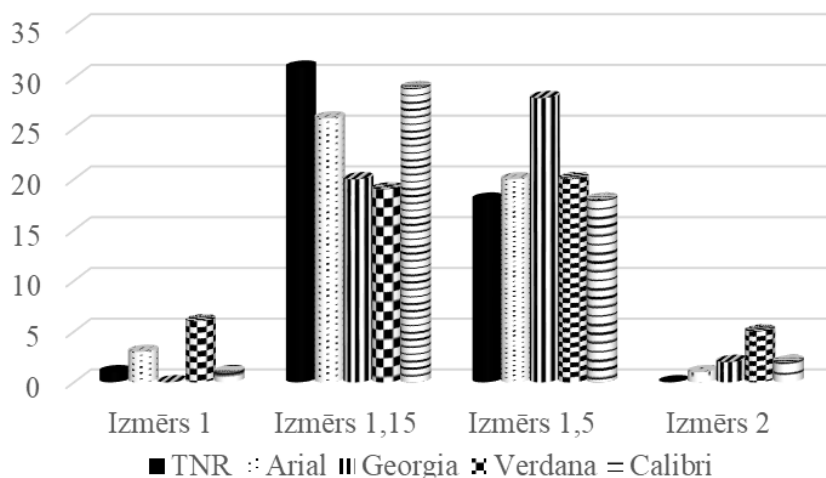
Fontu izmēru izvēle. Dalībniekiem bija jāaplūko teksts, kurā katrs no iepriekš izmantotajiem 5 fontiem tika attēlots 4 izmēros – 10pt, 12pt, 14pt un 16pt burtu lielumā. Respondentiem bija jāizvēlas katram fontam viens vispieņemamākais izmērs teksta attēlošanai uz ekrāna. Kopumā visvairāk izvēlējās 14pt burtu izmēru (n=87) un 12pt izmēru

(n=81), bet tas atšķīrās katram no fontiem. TNR – 14pt (n=20), Arial – 12pt (n=19), Georgia – 14pt (n=18), Verdana – 12pt (n=20) un Calibri – 14pt (n=20). Skatīt 2. grafiku.

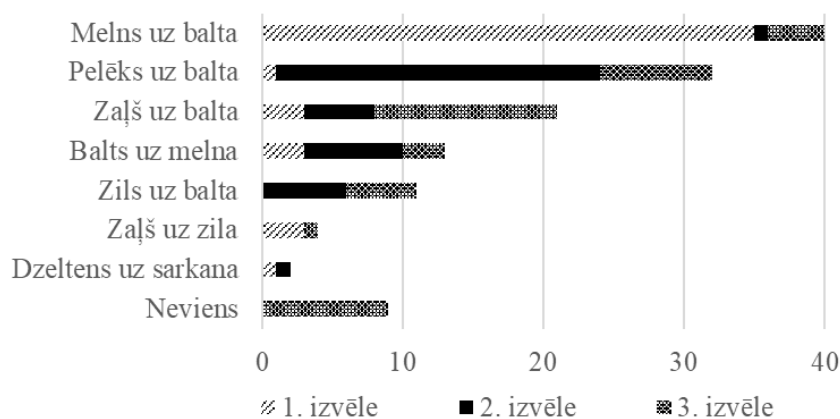
2. attēls. Respondentu fontu izmēra izvēle.

Atstarpes starp rindām. Dalībniekiem bija jāaplūko teksts, kur katrs no iepriekš izmantotajiem fontiem tika attēlots 14pt izmērā, bet tika mainītas atstarpes starp rindām – 1,0, 1,15, 1,5 un 2,0. Respondentiem bija jāizvēlas katram fontam viens vispieņemamākais izmērs atstarpei starp rindām teksta attēlošanai uz ekrāna. Kopumā visvairāk izvēlējās 1,15 (n=126) un 1,5 (n=103) izmēru atstarpēm starp rindām, bet izvēle atšķīrās katram no fontiem: TNR – 1,15 (n=31), Arial – 1,15 (n=26), Georgia – 1,5 (n=28), Verdana – 1,5 (n=20) un Calibri – 1,15 (n=29). Skatīt 3. grafiku

3. attēls. Respondentu starprindu atstarpes izmēra izvēle

Fona un burtu krāsu salikums. Dalībniekiem bija jāaplūko teksts, kas rakstīts TNR fontā 14pt izmērā, katrā no variantiem mainījās burtu krāsa un fona krāsas salikums. Tika izveidoti 7 dažādi varianti: melns teksts uz balta fona, balts – uz melna, pelēks – uz balta, zils uz balta, zaļš – uz balta, zaļš – uz zila un dzeltens – uz sarkana. Respondentiem bija jāizvēlas 3 vispieņemamākie varianti teksta attēlošanai uz ekrāna. Kopumā Top3 krāsu salikums ir: melns uz balta (n=40), pelēks uz balta un zaļš (n=32) uz balta (n=21). 9 respondenti norādīja, ka ir tikai 2 varianti, kuri būtu jāizmanto teksta attēlošanai uz ekrāna. Skatīt 4. grafiku.

4. attēls. Respondentu krāsu salikuma izvēle

Rekomendācijas vadlīnijām

Šie ieteikumi ir veidoti e-materiāliem mācībām un studijām gados jauniem cilvēkiem bez lasīšanas grūtībām un bez būtiskām redzes problēmām.

1. tabula

Formatēšanas rekomendācijas vadlīnijām

Formatēšanas parametrs	Rekomendācijas	Piezīmes un/vai piemērs
Teksta novietošana	Pa kreisi līdzināts	Lai gan lielākā daļa pētījumu par rindu garumiem rezultāti uzrāda ātrāku lasīšanu pie garāka rindu garuma, tomēr iesaka izmantot īsas teksta rindas, jo tas atvieglo koncentrēšanās spēju uz konkrēto lasāmo rindu un arī lasītāju izvēlē pētījumos "krit" uz īsākām.
Teksta rindas garums	55 – 75 CPL ~15cm	Atkarīgs no izvēlēta fonta un izmēra
Fonts jeb burtveidols	Pamattekstam: Arial, Verdana, Georgia un TNR Virsrakstiem: Var lietot brīvāk arī citus fontus	Arial; Verdana; Georgia Times New Roman
Izmērs	Pamattekstam – min. 14pt Virsrakstiem – min. 18pt	Arial, Verdana, Georgia, Times New Roman 14pt
Atstarpes starp rindām	1,15 vai 1,5 (bet jānovērtē, lai rindu X-augstumi nekrustotos un nepārklātos; jo lielāks burtu izmērs ir izvēlēts, jo lielāka atstarpe jāizmanto)	1,15 Lai gan lielākā daļa pētījumu par rindu garumiem rezultāti uzrāda ātrāku lasīšanu pie garāka rindu garuma. 1,5 Lai gan lielākā daļa pētījumu par rindu garumiem rezultāti uzrāda ātrāku lasīšanu pie garāka rindu garuma.
Krāsu salikums tekstam ar fonu	Melns teksts uz balta fona Pelēks teksts uz balta fona Zaļš teksts uz balta fona	Melns teksts uz balta fona Pelēks teksts uz balta fona Zaļš teksts uz balta fona

Formatējumu standarta uzstādījumu izpēte

Tika veikts pētījums par standarta izstrādātāju uzliktajiem formatēšanas elementiem – fonu un izmēru – populārākajām lietojumprogrammām: Microsoft Office, OpenOffice.org un LibreOffice produktiem, un tīmeklī brīvpieejā pieejamiem online redaktoriem: Google, Zoho, Quip produktiem. Mums interesējošie produkti bija teksta redaktori, izklājlapas un prezentāciju programmas. Rezultāti apkopoti 2. tabulā. Nav vienota standarta, ko pielieto izstrādātāji, jo atšķiras gan izmantotie fonti, gan izmēri pamattekstam un virsrakstiem.

2. tabula

Formatējumu standarti lietojumprogrammām

	Tekstu redaktori		Izklājlapas
Lietojumprogrammas	Pamatekstam	Virsrakstam	Pamatekstam
Microsoft Office	Calibri 11pt	TNR 24pt	Calibri 11pt
LibreOffice	Liberation Serif 12pt	Liberation Sans 18,2pt	Liberation Sans 10pt
OpenOffice.org	Calibri 12pt	Arial 16,1pt	Arial 10pt
Tīmeklī pieejamie redaktori			
Google	Arial 11pt	Arial 20pt	Arial 10pt
Zoho	Arial 11pt	Arial Black 18pt	Arial 10
Quip	Calibri 12pt	Calibri 24pt	
	Prezentācijas		
Lietojumprogrammas	Pamatekstam	Virsrakstam	
Microsoft Office	Calibri 28pt	Calibri Light 60pt	
LibreOffice	Liberation Sans 32pt	Liberation Sans 44pt	
OpenOffice.org	Arial 32	Arial 44pt	
Tīmeklī pieejamie redaktori			
Google	Arial 18pt	Arial 52pt	
Zoho	Roboto Normal 18pt	Roboto Thin 51pt	

Līdzīga analīze tika veikta arī populārākajām pārlūkprogrammām – Google Chrome, Mozilla, Microsoft Edge, Opera un Safari. Rezultāti apkopoti 3. tabulā. Var secināt, ka nav vienota standarta, ko pielieto izstrādātāji, jo atšķiras gan izmantotie fonti, gan izmēri, bet tomēr šeit ir vairāk līdzību nekā iepriekš apskatītajās lietojumprogrammās.

Formatējumu standarti pārlūkprogrammām

Pārlūkprogrammas	Uzstādījumi		
	Standarta fonts	Serif fonts	Sans-serif fonts
Google Chrome	TNR 12pt	TNR 12pt	Arial 12 pt
Mozilla	TNR 16pt	TNR 16pt	Arial 16pt
Microsoft Edge	Segoe UI 12pt		
Opera	TNR 12pt	TNR 12pt	Arial 12 pt
Safari	TNR 16pt		

Secinājumi

Izanalizējot vairāk nekā 100 literatūras avotus – publikācijas, rekomendācijas e-studiju materiāliem un web lapu izveidošanai – konstatēts, ka nav viennozīmības par formatēšanas parametru izmantošanu uz ekrāna.

Lielākā daļa respondentu, pat jauni cilvēki, izvēlējās lielāka izmēra fontus. Tas parāda, ka nav iespējams bez pielāgošanas pārcelt drukāto materiālu formatēšanas standartus e-vides materiāliem.

Balstoties uz iegūto informāciju, ir izveidotas sākotnējas rekomendācijas pieaugušajiem 16–38g. vec. bez būtiskām redzes problēmām un lasīšanas grūtībām. Šīs rekomendācijas ir jāpārbauda eksperimentāli mērķa grupā apvienotā kompleksā e-materiālu kontekstā, lai apstiprinātu to efektivitāti. Rekomendācijas ir jāpapildina ar papildu parametriem. Tāpat ir nepieciešamība izstrādāt rekomendācijas, ņemot vērā individuālu cilvēku faktorus, kas būtiski var ietekmēt lasīšanu un teksta uztveri – atkarībā no vecuma, redzes stāvokļa, lasīšanas grūtībām utt, jo katram ir citādas vajadzības un iespējas.

Avoti un literatūra

1. *eLearning Design Guid* (2013), **Anderson, J., Frucci, V. Moomaw, T.** u. c. Washington: WSDOT, 28 lpp
2. *Metodiskie materiāli: Valsts izglītības standartiem atbilstošas mācību literatūras satura izstrāde uz izvērtēšana* (2010), **Andersone, R., Maslo, I., Krūze, A.** u. c., Rīga: VISC, 36 lpp
3. **Clarke, A.** *12 Typography Guidelines for Good Website Usability*. Pieejams: <http://usabilitygeek.com/12-typography-guidelines-for-good-website-usability/> [pēdējo reizi sk. 3.02.2017.]
4. **Collinge, R.** *8 Tips for Better Readability*. Pieejams: <http://blog.usabilla.com/8-guidelines-for-better-readability-on-the-web/> [pēdējo reizi sk. 17.05.2017.]
5. **Ganayim, D., Ibrahim, R.** (2013) How Do Typographical Factors Affect Reading Text and Comprehension Performance in Arabic? *Human Factor* Nr.2(55), 323-332 lpp
6. **Hall, R.H., Hanna, P.** (2004) The impact of web page text-background colour combinations on readability, retention, aesthetics and behavioural intention *Behaviour & Information Technology*, Nr.3(23), 183–195 lpp
7. **Hill, A., Scharff, L. V.** (1997) Readability of screen displays with various foreground/ background color combinations, font styles, and font types, *Proceedings of the Eleventh National Conference on Undergraduate Research*, 742-746 lpp
8. **Khan, M., Khushdil,** (2012) Comprehensive Study on the Basis of Eye Blink, Suggesting Length of Text Line, Considering Typographical Variables the Way How to Improve Reading from Computer Screen; *Advances in Internet of Things*, Nr.1(3), 12 lpp
9. **Nielsen, J.** *Let Users Control Font Size*. Pieejams: <https://www.nngroup.com/articles/let-users-control-font-size/> [pēdējo reizi sk. 22.02.2017.]
10. **Nix, T.,** *9 Guidelines For Skyrocketing Your Web Content's Readability*. Pieejams: <http://nectafy.com/readability-guidelines/> [pēdējo reizi sk. 22.02.2017.]

11. **Olyslager, P.** *The Optimal Text Layout is More Than Line Length*. Pieejams: <https://www.paulolyslager.com/optimal-text-layout-line-length/> [pēdējo reizi sk. 12.02.2017.]
12. **Pappas, C.**, *Typography In eLearning: 5 Key Tips For eLearning Professionals* Pieejams: <https://elearningindustry.com/typography-in-elearning-5-key-tips-for-elearning-professionals> [pēdējo reizi sk. 20.02.2017.]
13. **Reynolds, D.** *How To Choose The Right Face For A Beautiful Body*. Pieejams: <https://www.smashingmagazine.com/2012/05/how-to-choose-the-right-face-for-a-beautiful-body/> [pēdējo reizi sk. 22.02.2017.]
14. **Richardson, R.T., Drexler, T.L., Delparte, D.M.** (2014) Color and Contrast in E-Learning Design: A Review of the Literature and Recommendations for Instructional Designers and Web Developers, *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, Nr.4(10), 657-670 lpp

Juris Porozovs

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija

Latvija, Rīga

LATVIJAS SKOLĒNU MĀCĪŠANĀS MOTIVĀCIJU IETEKMĒJOŠI FAKTORI

FACTORS INFLUENCING LEARNING MOTIVATION OF LATVIA SCHOOL STUDENTS

Summary

Learning motivation has a significant role in the improvement of students' achievements. The survey of Latvia basic school students about the factors influencing their learning motivation was carried out. Their favourite subjects and factors, which cause interest in the subject, as well as the factors that cause aversion to learning, were defined. The opinion of the students on how the teacher can promote the formation of their learning motivation was ascertained. The investigation results showed that sports is one of the favourite subjects. Many students have interest in mathematics and the English language but science subjects are less popular. The majority of students consider that it is necessary to attend school, learn and receive a school-leaving certificate in order to achieve something in life. Students' aversion to subjects is caused by too many homework assignments, incomprehension of the subject, uninteresting teacher's narrative, teacher's negative attitude to the student. The student's learning motivation is improved by the teacher's careful presentation of the study material, using modern teaching methods and considering the students' ideas.

Key words: learning motivation, students, teachers, subject, school.

Atslēgas vārdi: mācīšanās motivācija, skolēni, skolotāji, mācību priekšmets, skola.

Anotācija

Svarīga nozīme skolēnu sasniegumu paaugstināšanā ir viņu mācīšanās motivācijai. Pētījumā veikta Latvijas pamatskolu skolēnu aptauja par faktoriem, kas ietekmē skolēnu mācīšanās motivāciju. Noskaidroti mācību priekšmeti, kuri skolēniem liekas interesanti, faktori, kuri skolēniem rada interesi par mācību priekšmetu un kas izraisa nepatiku pret mācībām, skolēnu viedoklis par to, kā skolotājs var veicināt skolēna mācīšanās motivācijas veidošanos. Pētījuma rezultāti parādīja, ka viens no skolēnu atzītākajiem mācību priekšmetiem ir sports. Daudziem skolēniem ir interese arī par matemātiku un angļu valodu, bet salīdzinoši mazāku interesi izraisa dabaszinātņu mācību priekšmeti. Vairums skolēnu uzskata, ka, lai dzīvētu kaut ko sasniegtu, ir nepieciešams apmeklēt skolu, mācīties un saņemt skolas beigšanas atestātu. Skolēnu nepatiku pret mācību priekšmetu izraisa pārāk daudz uzdotie mājas darbi, priekšmeta neizpratne, neinteresants skolotāja stāstījums, skolotāja negatīva attieksme pret skolēnu. Skolēnu mācīšanās motivāciju veicina rūpīgs mācību vielas izklāsts, mūsdienīgu mācību metožu izmantošana un skolēnu ideju uzklauššana.

Ievads

Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas (*OECD Programme for International Student Assessment – OECD PISA*) pētījumu rādītāji ir kļuvuši par Eiropas Savienības dalībvalstu izglītības sistēmas kvalitātes indikatoriem. Prasmēs, kādas jaunieši apgūst izglītības sistēmā, noteiks viņu konkurētspēju darba tirgū. Starptautiskā skolēnu novērtēšanas programmas OECD pētījumu rezultāti (2015) liecina, ka Latvijas skolēnu sasniegumi matemātikā, dabaszinātnēs un lasīšanā ir vidējo sasniegumu līmenī (Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas OECD PISA 2015 rezultāti – atbalsts izglītības kvalitātes

rīcībpolitikas veidošanā, 2017). Skolēnu mācību motivācijas paaugstināšana ir pamats šo rādītāju pozitīvām izmaiņām nākotnē.

Skolēnu mācību motivācijas veidošana ir viena no skolas svarīgākajām problēmām, jo mācīšanās motivācijas veidošanās ir cieši saistīta ar mācību kvalitāti. Skolas vide būtiski ietekmē gan skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanos, gan arī mācību rezultātus (Eccles, Roeser, 2011). Mācīšanās motivāciju ietekmē tādi faktori kā nodarbību kvalitāte un mācību vides aprīkojums (Abdul Aziz et al., 2015). Viens no galvenajiem skolotāju uzdevumiem ir veidot tādu mācību vidi, lai motivētu skolēnus mācību darbam. Pastāv dažādas pieejas, kā skolotājs motivē skolēnu mācīties. Tās var būt saistītas ar audzēkņa patstāvības atbalstīšanu, bet var būt vērstas uz kontrolēšanu un zināšanu pārbaudi (Hornstra et al., 2015).

Ļoti svarīga loma skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanā ir viņu mērķiem, motivācijai gūt panākumus un skolotāja prasmei stimulēt skolēnu izziņas aktivitāti (Gray et al., 2015). Iespēja veicināt skolēna izziņas aktivitāti savukārt ir atkarīga no skolēna kognitīvajām īpatnībām un motivācijas struktūras.

Pētījumi liecina, ka Latvijas skolotāju vērtējumā skolēnu mācību motivācija kopumā ir pazeminājusies, un hierarhiski mācību motivāciju ietekmējošos faktoros var sakārtot šādi: skolotāju darbs ar skolēniem, skolēna intereses, skolēna vecāku sadarbība par skolu, skolēna ģimenes tradīcijas, skolas nodrošinājums ar mācību materiāliem, skolas vadības darba stils un skolas prestižs. Svarīgi ir arī šādi faktori: skolēna mērķi, viņa personības īpašības, vecāku uzskati, attieksmes, vērtības, sabiedrības kopējā attieksme pret izglītību, ekonomiskā situācija valstī, skolotāja un skolēna savstarpējās attiecības, skolotāja prasmes un paņēmieni skolēnu motivēt mācīties (Kristapsone, 2016).

Pēdējos gados daudzās valstīs ir samazinājusies skolēnu interese par dabaszinātņu priekšmetiem (Cēdere et al., 2015). Svarīgs pamatizglītības un vidējās izglītības uzdevums ir veicināt skolēnu interesi par dabaszinībām, kas savukārt varētu sekmēt studējošo skaita palielināšanos dabaszinātņu nozarēs. Šo nozaru speciālisti savukārt ir ļoti nepieciešami inovācijām un zinātņu ietilpīgai ekonomikai. Mācību sasniegumu rezultāti dabaszinībās parāda, ka pastāv saikne starp patiku mācīties dabaszinības un mācību sasniegumu līmeni dabaszinībās. Ja interese par mācībām nav augsta, tad pazeminās dabaszinību mācīšanās līmenis. Lai vairotu skolēnu motivāciju un interesi par dabaszinībām, skolotājiem jāpilnveido dabaszinību mācīšanas kompetence, tā izmainot attieksmi un palielinot interesi par dabaszinībām (Laizāne, 2014). Noskaidrots, ka skolēnu sasniegumi dabaszinātņu priekšmetos ir cieši saistīti ar klasē izveidoto mācīšanās motivācijas struktūru. Ieteicams veicināt skolēnu iniciatīvu un lēmumu pieņemšanu, lai motivācija apgūt mācību priekšmetus būtu saistīta ar paša skolēna izvēli (Ucar, Sungur, 2017). Tāpēc svarīgi noskaidrot pašu skolēnu uzskatus par faktoriem, kas ietekmē viņu mācīšanās motivāciju un iespējām to paaugstināt.

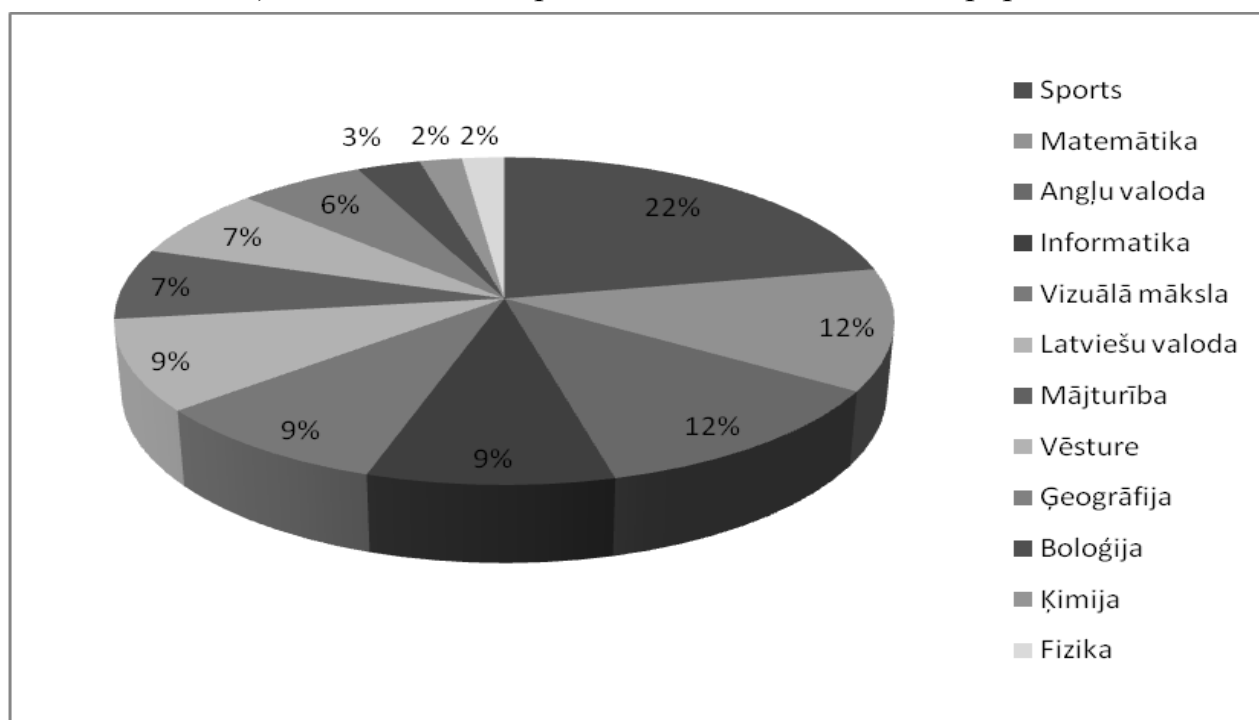
Darba mērķis bija noskaidrot skolēnus vairāk interesējošos mācību priekšmetus, svarīgākos iemeslus, kāpēc viņi apmeklē skolu, iemeslus, kas veicina skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanos, iemeslus, kas izraisa skolēnu nepatiku pret mācībām, kādas skolotāja īpašības un darbība var veicināt skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanos.

Metodoloģija

Lai noskaidrotu skolēnu viedokli par faktoriem, kas ietekmē viņu mācīšanās motivāciju, tika veikta pamatskolu (5.–8. klašu) skolēnu anketēšana. Anketēšana tika veikta 3 Latvijas skolās: vienā Rīgas un divās Jūrmalas skolās. Pavisam tika aptaujāti 186 skolēni.

Rezultātu analīze

Pētījuma rezultāti parādīja, ka daudziem skolēniem (22 %) interesantākais mācību priekšmets ir sports (sk. 1. att.). Salīdzinoši daudz skolēnu kā interesantāko priekšmetu ir novērtējuši matemātiku (12 %) un angļu valodu (12 %). Tikai neliela daļa skolēnu kā interesantākos ir novērtējuši dabaszinātņu mācību priekšmetus: bioloģiju (3 %), ķīmiju (2 %) un fiziku (2 %). Acīmredzot, šie priekšmeti skolēnu vidū nav populāri.

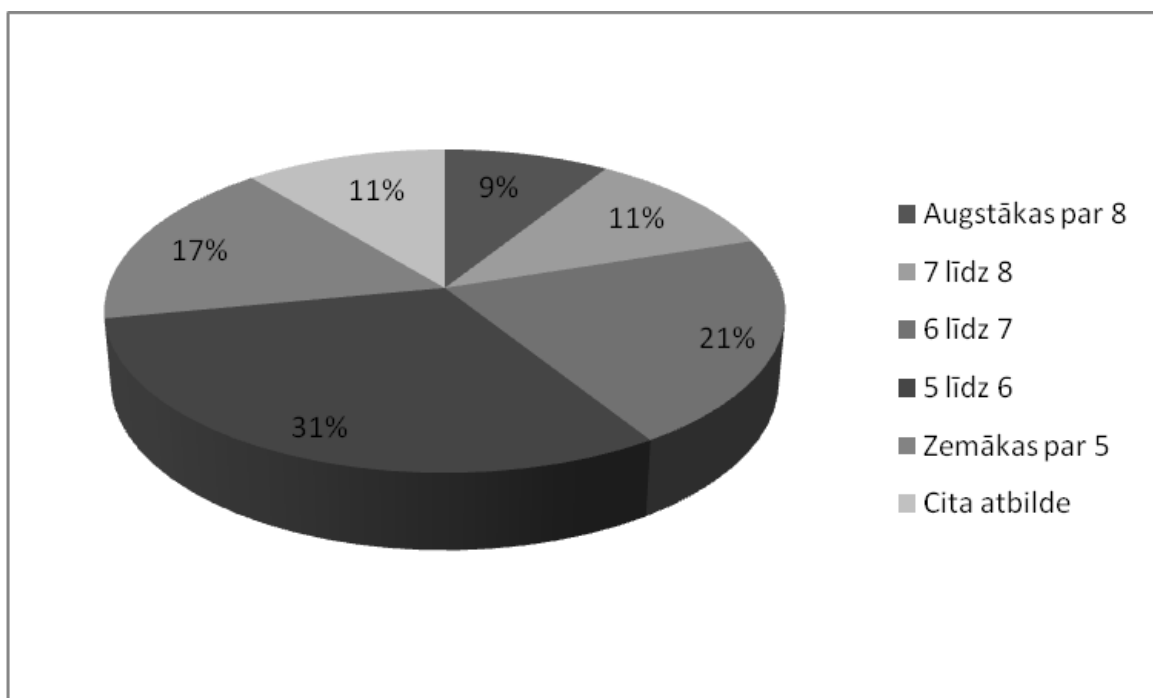

1. attēls. Skolēnu viedoklis par interesantākajiem mācību priekšmetiem (% no respondentu skaita)

2. attēlā ir parādīts skolēnu viedoklis par viņu vidējām sekmēm dažādos mācību priekšmetos. Skolēni dažādi vērtē savas sekmes, bet vairumam tās tomēr nav visai augstas. 31 % aptaujāto skolēnu norāda, ka viņu raksturīgākās atzīmes ir 5 līdz 6, bet 17 % skolēnu atzīmē, ka viņu vidējās atzīmes ir zemākas par 5. Tikai 9 % skolēnu vairumā mācību priekšmetos atzīmes ir augstākas par 8.

Vairums aptaujāto skolēnu kā svarīgākos iemeslus, kāpēc viņi apmeklē skolu norāda, ka, lai dzīvīvē kaut ko sasniegtu, ir nepieciešams mācīties. To, ka šis viedoklis ļoti atbilst īstenībai, uzskata 61 % aptaujāto skolēnu (sk. 1. tab.). Vairums skolēnu arī saprot, ka viņiem ir nepieciešams skolas beigšanas atestāts (61 % aptaujāto skolēnu atzīmē, ka tas ir ļoti atbilstošs iemesls, kāpēc viņi apmeklē skolu). 59 % aptaujāto skolēnu norāda, ka nozīmīgs faktors, kāpēc viņi apmeklē skolu, ir tas, ka skolā iegūtās zināšanas ir svarīgas dzīvei. Daudziem skolēniem nozīmīgi liekas tas, ka viņi skolā satiek draugus, taču vairums skolēnu

par svarīgākajiem faktoriem, kāpēc apmeklēt skolu, neuzskata to, ka vecāki vai skolotāji to prasa.

2. attēls. Skolēnu viedoklis par viņu vidējām sekmēm dažādos mācību priekšmetos (% no respondentu skaita)

1. tabula

Skolēnu viedoklis par iemesliem, kāpēc viņi apmeklē skolu (% no aptaujāto skolēnu skaita)

Iemesli, kāpēc skolēni apmeklē skolu	Neatbilst	Vairāk neatbilst	Daļēji atbilst	Vairāk atbilst	Ļoti atbilst
Iegūstu zināšanas, kas ir svarīgas dzīvei	4	7	8	22	59
Apgūstu zināšanas, kas ir nepieciešamas izvēlētajai specialitātei	2	3	8	36	51
Man skolā ir interesanti	8	7	32	42	11
Lai dzīvē kaut ko sasniegtu, ir nepieciešams mācīties	6	6	12	15	61
Man ir svarīgi iegūt atestātu	7	2	4	26	61
Tāpēc, ka vecāki prasa, lai es mācos	22	11	35	17	15
Tāpēc, ka skolotāji prasa, lai es mācītos	33	18	21	12	16
Tāpēc, ka skolā satieku draugus	11	8	8	36	37
Tāpēc, ka mācīties skolā ir mans pienākums	11	10	21	19	39
Daudz nedomāju par to, kāpēc jāmācās skolā	27	18	17	20	18
Tāpēc, ka mācīties ir „stilīgi”	21	16	19	19	25

Svarīgākie iemesli, kas veicina skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanos: mācību materiāls ļauj vispusīgi attīstīt skolēnu zināšanas; vecāki novērtē skolēna mācību

sasniegumus; mācību viela šķiet interesanta; skolēns saskata apgūstamās tēmas pielietojumu dzīvē (sk. 2. tab.). Lielākā daļa skolēnu par svarīgākajiem faktoriem, kas varētu veicināt viņu mācīšanās motivācijas veidošanos, neatzīmē tādus faktorus, kā iespēju izcelties ar savām zināšanām un ka klases biedri novērtē viņu zināšanas.

2. tabula

Skolēnu viedoklis par iemesliem, kas veicina viņu mācīšanās motivāciju (% no aptaujāto skolēnu skaita)

Iemesli, kas veicina skolēnu mācīšanās motivāciju	Neatbilst	Vairāk neatbilst	Daļēji atbilst	Vairāk atbilst	Ļoti atbilst
Mācību viela šķiet interesanta	1	3	19	25	52
Mācību materiāls ir svarīgs profesijas apgūvē	3	5	8	44	40
Redzu apgūstamās tēmas pielietojumu dzīvē	2	3	11	33	51
Mācību materiāls ļauj vispusīgi attīstīt zināšanas	3	3	8	25	61
Stundās tiek pielietotas interesantas mācību metodes	8	4	16	25	47
Mācību materiāls ir labi saprotams	3	11	17	36	33
Skolotājs novērtē manas zināšanas	6	3	19	36	36
Klases biedri novērtē mans zināšanas	28	3	28	22	19
Vecāki novērtē manus mācību sasniegumus	3	3	11	30	53
Uzzinu ko jaunu un pārsteidzošu	3	4	8	44	41
Kļūstu gudrāks/a	5	7	10	27	51
Varu izcelties ar savām zināšanām	17	9	33	22	19

Viens no raksturīgākajiem iemesliem, kas izraisa skolēnu nepatiku pret mācību priekšmetu ir pārāk daudz uzdotie mājas darbi, to vērtē 51 % aptaujāto skolēnu (sk. 3. tab.). Raksturīgākie iemesli, kas rada skolēnu nepatiku pret mācību priekšmetu ir: priekšmeta neizpratne – tas liekas pārāk sarežģīts, neinteresants skolotāja stāstījums, skolotāja negatīvā attieksme pret skolēnu, nespēja saskatīt mācību jēgu. Daudzi skolēni norāda, ka viņiem ir grūtības koncentrēties darbam stundās. Vairumam skolēnu salīdzinoši mazāk nozīmīgi faktori, kas izraisa nepatiku pret mācību priekšmetu, šķiet vecāku un klases biedru negatīva attieksme pret skolēna zināšanām.

3. tabula

Skolēnu viedoklis par iemesliem, kas izraisa nepatiku pret mācību priekšmetu (% no aptaujāto skolēnu skaita)

Iemesli, kas izraisa nepatiku pret mācību priekšmetu	Neatbilst	Vairāk neatbilst	Daļēji atbilst	Vairāk atbilst	Ļoti atbilst
Priekšmeta neizpratne (pārāk sarežģīti)	13	3	17	31	36
Viss jau ir zināms, nekā jauna	24	14	14	31	17
Neinteresants skolotāja stāstījums	22	14	33	9	22
Vienveidīgas izmantotās mācību metodes	19	14	14	36	17
Grūtības koncentrēties stundās	22	6	22	19	31
Pārāk daudz mājas darbu	17	7	7	19	50

Nepietiekama papildinformācijas apgūšana	19	22	19	18	22
Nespēja saskatīt mācību jēgu	28	11	17	25	19
Skolotāja negatīva attieksme pret skolēnu	27	14	19	18	22
Vecāku negatīva attieksme pret skolēna zināšanām	50	11	14	14	11
Klases biedru negatīva attieksme pret skolēna zināšanām	41	4	19	18	18

Skolēni augstu vērtē skolotājus, kuri rūpīgi izskaidro mācību vielu, izmanto mūsdienīgas mācību metodes, sniedz papildus informāciju par apgūstāmo vielu (sk. 4. tab.). Vairumam skolēnu ļoti svarīgi, lai tiktu uzklautas viņu idejas. Neviennozīmīgi skolēni vērtē skolotājus, kuri izvirza ļoti augstas prasības pret skolēniem.

4. tabula

Skolēnu viedoklis par skolotāja darbības veidu, kas iedvesmo viņus mācīties
(% no aptaujāto skolēnu skaita)

Skolotāja īpašības un darbības veids, kas iedvesmo viņus mācīties	Neatbilst	Vairāk neatbilst	Daļēji atbilst	Vairāk atbilst	Ļoti atbilst
Rūpīgi izskaidro mācību vielu	3	3	8	17	69
Ir sava priekšmeta entuziasts	3	3	25	25	44
Sniedz papildus informāciju par apgūstāmo vielu	3	5	22	23	47
Izmanto mūsdienīgas mācību metodes (informācijas tehnoloģijas grupu darbu u.c.)	6	6	11	30	47
Izrāda labvēlīgu attieksmi pret skolēniem (nekritizē par sīkumiem)	6	8	17	36	33
Nodrošina klasē labu disciplīnu (ir autoritāte skolēniem)	8	5	22	30	35
Izvirza skolēniem augstas prasības	8	19	17	29	27
Uzklausa manas / skolēnu idejas	6	3	17	29	45

Svarīgākie ieteikumi, kurus skolēni norādījuši, lai padarītu mācības interesantākas: neuzdot tik daudz mājas darbu, skolotājam censties interesanti izskaidrot mācību vielu un saistīt to ar reālo dzīvi, stundās izmantot grupu darbu un citas interaktīvas mācību metodes, organizēt mācību ekskursijas.

Diskusija

Pētot Latvijas skolotāju uzskatus par skolēnus interesējošiem mācību priekšmetiem, piemērotākajām mācību metodēm un skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanos, tika secināts, ka, pēc Latvijas skolotāju domām, skolēniem ir liela interese par angļu valodu, informātiku un sportu, bet salīdzinoši neliela interese par matemātiku un dabaszinātņu priekšmetiem (Porozovs et al, 2016). Veiktā pētījuma rezultāti liecina, ka kopumā arī skolēniem ir līdzīgs priekšstats par interesantākajiem mācību priekšmetiem, tikai daļa skolēnu ir augstu novērtējuši interesi par matemātiku. Iespējams tas saistīts ar atsevišķu pētījumā iesaistīto skolēnu lielo interesi par matemātiku. Skolotāji uzskata, ka svarīgākie

faktori, kuri ietekmē skolēnu mācīšanās motivāciju, ir skolēnu vēlēšanās veidot karjeru un pienākuma apziņa. Arī vairums skolēnu uzskata, ka, lai dzīvē kaut ko sasniegtu, ir nepieciešams mācīties, iegūt zināšanas, kas ir svarīgas dzīvei, un apgūt zināšanas, kas ir nepieciešamas izvēlētajā specialitātē. Viens no skolēnus motivējošiem faktoriem – nepieciešamība saņemt skolas beigšanas atestātu, tas saistīts ar skolēnu turpmākās karjeras veidošanu. Skolotāji uzskata, ka svarīga loma skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanā ir skolotāja spējai interesanti pasniegt mācību priekšmetu, prasmei adekvāti izvēlēties mācību metodes, prasmei parādīt priekšmeta nozīmīgumu un spējai izprast skolēnu intereses (Porozovs et al, 2016). Pētījuma rezultāti liecina, ka kopumā līdzīgi uzskati ir arī skolēniem. Skolotājs, kas rūpīgi izklāsta jauno vielu, ir sava priekšmeta entuziasts un, izmantojot mūsdienīgas mācību metodes, spēj ieinteresēt skolēnus, var iedvesmot viņus mācīties un turpmākajā dzīvē kļūt par labiem speciālistiem.

Secinājumi

1. Visvairāk skolēnu par interesantāko mācību priekšmetu ir atzinuši sportu. Daudziem skolēniem interesanta šķiet arī matemātika, angļu valoda, informātika, vizuālā māksla un latviešu valoda. Salīdzinoši mazāk populāri skolēnu vidū ir dabaszinātņu mācību priekšmeti.

2. Vairums aptaujāto skolēnu par svarīgākajiem iemesliem, kāpēc viņi apmeklē skolu, atzīmē: lai dzīvē kaut ko sasniegtu, ir nepieciešams mācīties, nepieciešamību saņemt skolas beigšanas atestātu, iegūt zināšanas, kas ir svarīgas dzīvei, apgūt zināšanas, kas ir nepieciešamas izvēlētajā specialitātē.

3. Svarīgākie iemesli, kas veicina skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanos, ir: mācību materiāls ļauj vispusīgi attīstīt skolēnu zināšanas, vecāki novērtē skolēna mācību sasniegumus, mācību viela šķiet interesanta, skolēns saskata apgūstāmās tēmas pielietojumu dzīvē.

4. Svarīgākie faktori, kas izraisa skolēnu nepatiku pret mācību priekšmetu, ir: pārāk daudz uzdotie mājas darbi, priekšmeta neizpratne, neinteresants skolotāja stāstījums, skolotāja negatīva attieksme pret skolēnu, un nespēja saskatīt mācību jēgu.

5. Skolēnus iedvesmo mācīties skolotāji, kuri rūpīgi izskaidro mācību vielu, izmanto mūsdienīgas mācību metodes, sniedz papildu informāciju par apgūstāmo vielu, uzklausa skolēnu idejas un ir sava priekšmeta entuziasti.

Avoti un literatūra

1. **Abdul Aziz, S. F., Manap, J., Kasim, A. C., Nasir Selamat, M., Tambi, N., Idris, F.** (2015). Does classroom characteristic truly stimulate learning motivation and performance? Reporting from Malaysian undergraduates' perception. *Asian Social Science*, Vol. 11, Issue 15, pp. 84–95.
2. **Cēdere, D., Jurgena, I., Helmane, I., Tiltiņa-Kapele, I., Praulīte, G.** (2015). Cognitive interest: problems and solutions in the acquisition of science and mathematics in schools of Latvia. *Journal of Baltic Science Education*, Vol. 14, Issue 4, pp. 424–434.
3. **Eccles, J. S., Roeser, R. W.** (2011). Schools as developmental contexts during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, Vol. 21, pp. 225–241.
4. **Gray, D. L., Chang, Y., Anderman, E. M.** (2015). Conditional effects of mastery goal structure on changes in students' motivational beliefs: Need for cognition matters. *Learning and Individual Differences*, Vol. 40, pp. 9–21.

5. **Hornstra, L., Mansfield, C., van der Veen, I., Peetsma, T., Volman, M.** (2015). Motivational teacher strategies: the role of beliefs and contextual factors. *Learning Environments Research*, Vol. 18, Issue 3, pp. 363–392.
6. **Kristapsons, S.** (2016). Skolēnu mācību motivāciju ietekmējošie faktori. *Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmijas 9. Starptautiskās zinātniskās konferences Teorija praksei mūsdienu sabiedrības izglītībā rakstu krājums*. Rīga: RPIVA, 112.–123. lpp.
7. **Laizāne, I.** (2014). Skolēnu mācību sasniegumus ietekmējošie faktori dabaszinībās. Factors Influencing Students' Academic Achievements in Science. *Sabiedrība, integrācija, izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. I daļa. 2014. gada 23.-24. Maijs. Society, Integration, Education. Proceeding of the International Scientific Conference. Conference May 23th–24th, 2014*, Vol. 1, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 435. –447. lpp.
8. **Porozovs, J., Kristapsons, S., Kauliņa, A.** (2016). Skolēnu mācīšanās motivācijas saistība ar skolēna un skolotāja individuālajām īpatnībām un darba stilu. Connection between students learning motivation and personal peculiarities of students and teachers and working style of teacher. *Sabiedrība, integrācija, izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. II daļa. 2016. gada 27.–28. maijs. Society, Integration, education. Proceedings of the International Scientific Conference. Vol. II, May 27th-28th, 2016*. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 272.–283. lpp.
9. Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas OECD PISA 2015 rezultāti – atbalsts izglītības kvalitātes rīcībpolitikas veidošanā (2017). Skatīts: <http://www.izm.gov.lv/lv/aktualitates/2207-starptautiskas-skolenu-novertesanas-programmas-oecd-pisa-2015-rezultati-atbalsts-izglitibas-kvalitates-ricibpolitikas-veidosana>
10. **Ucar, F. M., Sungur, S.** (2017). The role of perceived classroom goal structures, self-efficacy, and engagement in student science achievement. *Research in Science & Technological Education*, Vol. 35, Issue 2, pp. 149.–168.

Dace Saleniece

Izglītības kvalitātes valsts dienests

Latvija, Rīga

PILSONISKĀS KOMPETENCES VEIDOŠANĀS EBREJU TAUTAS GENOCĪDA UPURU PIEMIŅAS DIENAS KONTEKSTĀ

**DEVELOPMENT OF CIVIC COMPETENCE IN THE CONTEXT OF COMMEMORATION DAY FOR
THE VICTIMS OF GENOCIDE OF THE JEWISH NATION**

Summary

The outcome of civic education is civic competence. It forms in both educational and upbringing processes. If the content of the educational process has been defined by regulations, then the upbringing process and the laws and regulations regarding it were not adopted until 2016. The issue about commemoration days was already included in the educational process through social sciences subject and in the upbringing process through remembrance events. The commemoration day for the victims of genocide of the Jewish nation on 4 July, when part of Latvian citizens was murdered in the Holocaust on the territory of Latvia in the Second World War, is very important. Therefore, the analysis of information about inclusion of the commemoration day in educational and upbringing processes can offer solutions for comprehensive promoting of civic competence.

Keywords: civic competence, regulations, educational process, upbringing process, commemoration day.

Atslēgas vārdi: pilsoniskā kompetence, normatīvie akti, mācību process, audzināšanas process, atceres diena.

Anotācija

Pilsoniskā kompetence ir pilsoniskās izglītības rezultāts. Tā veidojas gan mācību, gan audzināšanas procesā. Mācību process un tā saturs ir bijis noteikts ārējos normatīvajos aktos, bet audzināšanas procesu regulējoši normatīvie akti ir spēkā tikai no 2016. gada. Ja jautājums par atceres dienām, kas saistās ar valstī svarīgiem vēstures notikumiem, ir jau bijis iekļauts sociālo zinību un vēstures mācību priekšmetu saturā, tad tagad atceres dienu atzīmēšana un to vēsturiskā konteksta izpēte ir iekļauta arī audzināšanas darbā. Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena Latvijā tiek atzīmēta 4. jūlijā, kad II pasaules kara laikā tika nogalināta daļa Latvijas pilsoņu. Ņemot vērā holokausta vēsturisko nozīmi un iespaidu uz mūsdienām, rakstā tiek analizēta ar to saistītās atceres dienas iekļaušana mācību procesa un audzināšanas procesa saturā, kā arī aplūkotas pilsoniskās kompetences attīstības iespējas atceres dienas kontekstā.

Ievads

Ziņojumā, ko Starptautiskā Komisija Ž. Delora vadībā par izglītību 21. gadsimtam sniegusi UNESCO, ir norādīts, ka pilsoniskā kompetence ir viena no nozīmīgākajām šī gadsimta kompetencēm. Saskaņā ar Eiropas Padomes un Eiropas Parlamenta piedāvāto definīciju pilsoniskā kompetence ir sociālo un politisko zināšanu, pilsonisko prasmju un apzinātās pilsoniskajās vērtībās balstītu attieksmju kombinācija, kas sagatavo efektīvai un konstruktīvai dalībai darba un sabiedriskajā dzīvē, veicina demokrātijas un cilvēktiesību attīstību.

Pilsoniskā kompetence ir pilsoniskās izglītības rezultāts. Pilsoniskās kompetences veidošanās pamatā ir zināšanu, prasmju un attieksmju apguve mācību procesā, bet nozīmīgu vietu ieņem arī ārpusstundu un ārpusskolas aktivitātes (Jurgena, 2014). Tā kā mūsdienā

strauji mainīgajā pasaulē ir izveidojusies situācija, ka nav iespējams zināt, kādi jautājumi šī brīža skolēniem būs jārisina nākotnē, nav iespējams noteikt, kādas zināšanas, prasmes un attieksmes tam būs nepieciešamas. Attīstot skolēnu pilsonisko kompetenci, jāatceras, ka tā vienlaikus ietver sevī gan pagātnes pieredzes apguvi, gan spēju modelēt nākotnes risinājumus, tāpēc ir jāņem vērā pilsoniskās izglītības apgūstamā satura iespējamā lietderība nākotnē, uzmanību koncentrējot uz vispusīgu pilsonisko zināšanu apguvi. Zināšanas pilsoniskās kompetences pilnvērtīgai apguvei ietver arī zināšanas par valsts vēsturi un nozīmīgiem notikumiem, kas to veidojuši pagātnē. (Branson, 2004; Saye, Brush, 2003; Geske, Grīnfelds, Kangro, Kiseļova, Tipāns, 2004). Vēstures mācību priekšmeta pilsoniskās izglītības aspekts ietver gan vispārēju vēstures periodu būtiskāko notikumu pārzināšanu, gan citu cilvēku individuālo un grupu vērtību respektēšanu, t. i., apvieno vēstures mācīšanu ar demokrātijas mācīšanu.

Viens no būtiskākajiem 21. gadsimta vēstures un līdz ar to arī pilsoniskās izglītības jautājumiem ir holokausts. Tas ir vēstures notikums, kas tika īstenots arī Latvijas teritorijā, tā rezultātā tika nogalināti aptuveni 66000 – 68000 vietējie un 22000 no nacistiskās Vācijas ievestie ebreji. Tas ir komplicēts jautājums, kuram gan pasaulē, gan Latvijā mūsdienās tiek pievērsta pastiprināta uzmanība, novērtējot tā politisko, pedagoģisko un emocionālo nozīmi (Stranga, 2008). Holokausta temata apguve skolēniem ne tikai veido vēstures izpratni, bet arī veicina viņu atbildības sajūtu, tolerances, vērtīborientācijas attīstību, kritisko domāšanu, rosina uz pilsonisko līdzdalību.

Jautājums par to, kā mācīt par pagātņi, lai tas noderētu nākotnei, ir metodoloģiska problēma. Galvenā uzmanība jāpievērš tam, lai skolēni saprastu, kas ir noticis pagātnē un kāda tam saistība ar mūsdienām. Tāpēc, ņemot vērā arvien pieaugošo mācību priekšmetu mērķu un daļēju satura integrāciju, ir jāizvēlas vērtības, par kurām mācību procesa laikā ar skolēniem runāt. Iespējams holokausta temata apguves laikā skolēniem ir jāapgūst jautājums par izvēles veikšanu un spēju uzņemties atbildību. Tādējādi izdotos sakārtot skolēnu apziņā vēstures problemātiskos un mūsdienās diskutējamos jautājumus. Tas veicinātu savstarpēju izpratni gan lokālā sabiedrībā, gan virzītu uz priekšu Eiropas attīstību kopumā (Eckman, 2008).

Saistībā ar vēstures notikumiem tiek atzīmētas atceres dienas. Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena tiek atzīmēta 4. jūlijā, kad 1941. gadā Rīgā tika nodedzināta Horālā sinagoga. Lokāli Latvijas reģionos nogalinātie ebreji tiek pieminēti atbilstoši vēstures notikumu gaitai. Tieši atceres dienas un ar tām saistītās aktivitātes var būt nozīmīga pilsoniskās kompetences apguves daļa, jo dod iespēju apgūt ne tikai pilsoniskās zināšanas, bet arī veicina pilsonisko prasmju un attieksmju veidošanos.

Pilsoniskās kompetences veidošana notiek ilgtermiņā. Noteiktā laika periodā ir jāveic plānots sistēmisks mācību stundu, klases audzinātāja stundu un ārpusstundu pasākumu komplekss, kurā tādu valstiska satura pasākumu, kādas ir atceres dienas, atzīmēšana ir tikai viena cikla noslēgums, kas plānoti pāriet nākamajā (Maršone, 2009).

Rakstā ir veikta normatīvo aktu, kas nosaka mācību procesu un audzināšanas procesu un skar jautājumus par ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu, satura analīze, kā arī analizētas aptaujas par sociālo zinību mācību priekšmeta un audzināšanas darba īstenošanu minētajā jautājumā. Raksta mērķis ir analizēt, kā skolās notiek pilsoniskās kompetences attīstība un kā to veicina ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena.

Pilsoniskās kompetences veidošana ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienas kontekstā un tās atspoguļojums izglītību regulējošajos normatīvajos aktos un sociālo zinību mācību priekšmeta un audzināšanas procesa īstenošanā

Mācību priekšmeta Sociālās zinības obligātais saturs ir noteikts pamatizglītības standartā – Latvijas Republikas Ministru kabineta 2014. gada 12. augusta noteikumos Nr. 468 „Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem”. Prasībās mācību priekšmeta obligātā satura apguvei ir noteikts, ka līdz 6. klases beigā, skolēniem ir jāapgūst, kādas Latvijas Republikā ir nozīmīgākās atceres dienas un kāds ir to vēsturiskais konteksts. Lai arī normatīvajā aktā konkrētas atceres dienas nav nosauktas un skolotājiem, saskaņā ar Izglītības likumu veidojot pašiem savas mācību priekšmeta programmas vai izmantojot to piedāvātos paraugus, ir iespējams izvēlēties, kuras atceres dienas tiks iekļautas Sociālo zinību saturā, būtu jāņem vērā to vēsturiskā nozīme un ietekme uz mūsdienām.

Laika periodā no 2015. gada septembra līdz 2016. gada septembrim tika veikta 224 Sociālo zinību skolotāju, kuri šo mācību priekšmetu māca 1.–5.klasē, t. i., līdz vēstures sistemātiskā kursa uzsākšanai 6.klasē, aptauja.

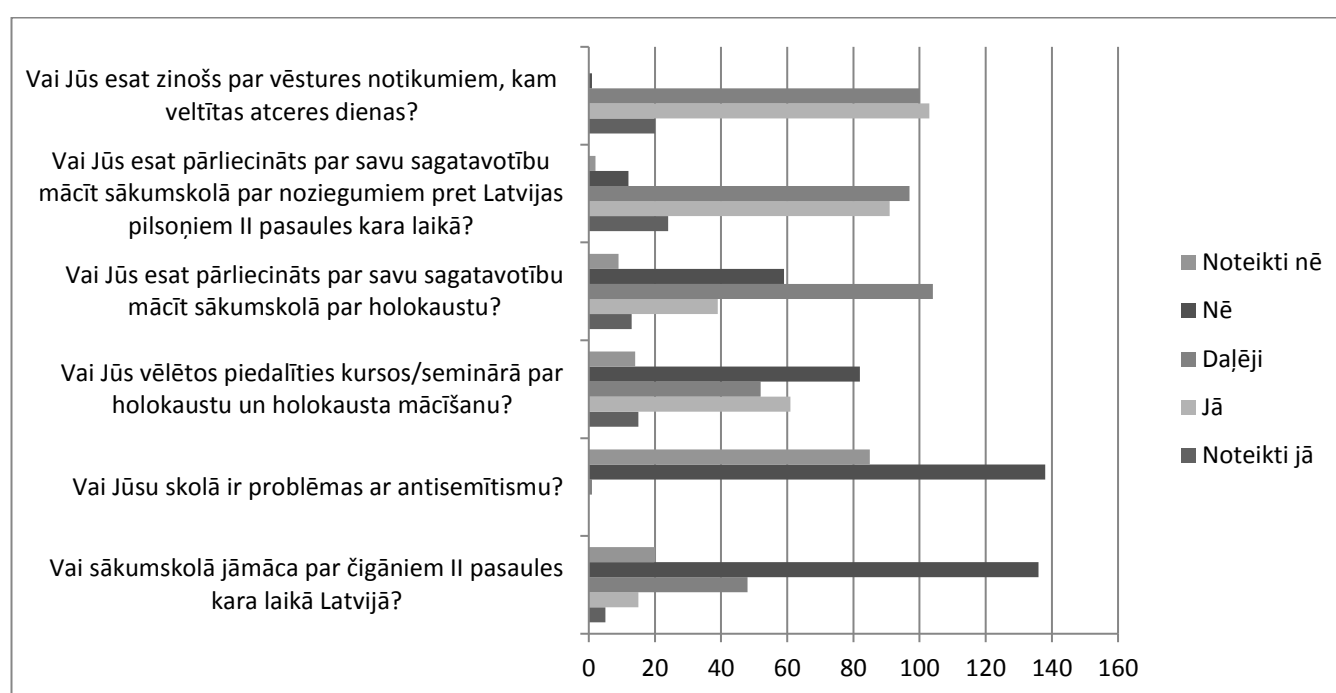
Pētījuma rezultāti liecina, ka Sociālajās zinībās par ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu māca viens skolotājs (4,4 %) 1. klasē, pieci skolotāji (2,2 %) 2. klasē, četri skolotāji (1,8 %) 3. klasē un 26 skolotāji (11,6 %) 4. klasē.

Atbildot uz jautājumu par to, vai apstākļi, ka kāda no atceres dienām ir skolēnu brīvlaikā, ietekmē, vai skolotājs par to māca Sociālajās zinībās, 119 skolotāji jeb 53,1 % no aptaujātajiem ir atbildējuši apstipriņoši, savukārt 105 skolotāji jeb 46,9 % – noliedzoši.

Uz jautājumu, kurā lūgts respondentiem norādīt iemeslus, kāpēc mācību saturā iekļaut jautājumus par 4. jūliju – Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu, atbildēja 23 skolotāji (10,3 %): 11 gadījumos (47,8 %) kā iemesls mācīšanai par šo atceres dienu ir norādīts, ka 4. jūlija un holokausta notikumi saistās ar Latvijas tautas vēsturi, savukārt četros gadījumos (17,4 %), ka šī ir valstī noteikta atceres diena. Seši skolotāji (26,1 %) uzsvēra jautājuma morālo aspektu un toleranci. Vienā gadījumā (4,3 %) norādīts, ka iemesls ir fakts, ka „ebreji dzīvo starp mums”, vienā (4,3 %), ka skolēnus interesē ebreju kalendārs, vienā (4,3 %), ka bērni to jau zina no vecākiem. 17 (73,9 %) no uz jautājumu atbildējušajiem skolotājiem jau iepriekš bija norādījuši, ka Sociālajās zinībās māca par šo atceres dienu. Seši skolotāji (26,1 %) nebija norādījuši, ka māca par ebreju genocīda upuru piemiņas dienu, no kuriem trīs (13 %) uzsvēruši, ka sākumskolā šāds jautājums nav jāaplūko.

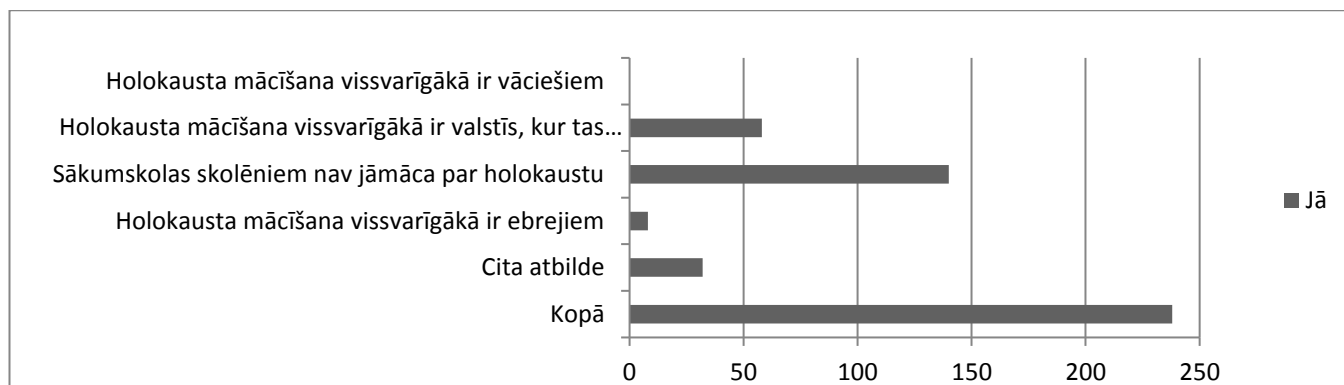
Pedagogi novērtēja savas zināšanas, prasmes un attieksmes par atceres dienām, to vēsturisko kontekstu un mācīšanu skolā. (1. att.) Lielākā daļa skolotāju sniedza pozitīvas atbildes uz jautājumiem par savām zināšanām atceres dienu vēsturisko kontekstā – 123 skolotāji (54,9 %), 100 skolotāju (44,6 %) uzskata sevi par daļēji zinošiem, tikai viens skolotājs (0,4 %) ir sniedzis noliedzošu atbildi. Tāpat arī lielākā daļa pedagogu ir pozitīvi atbildējuši uz jautājumu par savu sagatavotību mācīt sākumskolas vecuma skolēnus par II pasaules kara laika noziegumiem pret Latvijas pilsoņiem: 24 skolotāji (10,7 %) uzskata sevi par sagatavotiem mācīt par šiem jautājumiem sākumskolas skolēnus, atbildot ar „Noteikti jā”, 91 skolotājs (4,6 %) ir atbildējis ar „Jā”, bet kā daļēju savu sagatavotību vērtē 97 skolotāji (43 %). Savukārt 14 skolotāji (6,3 %) ir atbildējuši noliedzoši: 12 (5,4 %) ar „Nē” un 2 (0,9 %) – ar „Noteikti nē”. Vērtējot savu sagatavotību mācīt par ebreju tautas

genocīda upuru piemiņas dienas kontekstu – holokaustu – sākumskolā, pozitīvu atbildējuši 52 skolotāji (2,2 %): 13 (5,8 %) ir atbildējuši ar „Noteikti jā”, 39 (17,4 %) – ar „Jā”. Ar „Daļēji” savu sagatavotību ir novērtējuši 104 (46,4 %) skolotāji, ar „Nē” – 59 (26,3 %), ar „Noteikti nē” – 9 (4 %). Seminārā vai kursos par holokaustu noteikti vēlētos piedalīties 15 skolotāji (6,7 %), vēlētos piedalīties 61 skolotājs (27,2 %), daļēji vēlētos piedalīties 52 skolotāji (23,2 %), bet noliedzoši ar „Nē” ir atbildējuši 82 skolotāji (36,6 %), ar „Noteikti nē” – 14 skolotāji (6,3 %). Uz jautājumu „Vai Jūsu skolā ir problēmas ar antisemitismu?” atbildi „Daļēji” ir sniedzis viens skolotājs (0,4 %), pārējie ir snieguši noliedzošas atbildes: 138 skolotāji (61,6 %) atbildējuši ar „Nē”, 85 (38 %) – ar „Noteikti nē”. Uz jautājumu „Vai, Jūsprāt, Sociālajās zinībās sākumskolā būtu jāņem vērā par čigāņiem Latvijā Otrā pasaules kara laikā?” lielākā daļa skolotāju ir atbildējuši noliedzoši: „Noteikti jā” – 5 skolotāji (2,2 %), „Jā” – 15 skolotāji (6,7 %), „Daļēji” – 48 skolotāji (21,4 %), „Nē” – 136 skolotāji (60,7 %), „Noteikti nē” – 20 skolotāji (8,9 %).

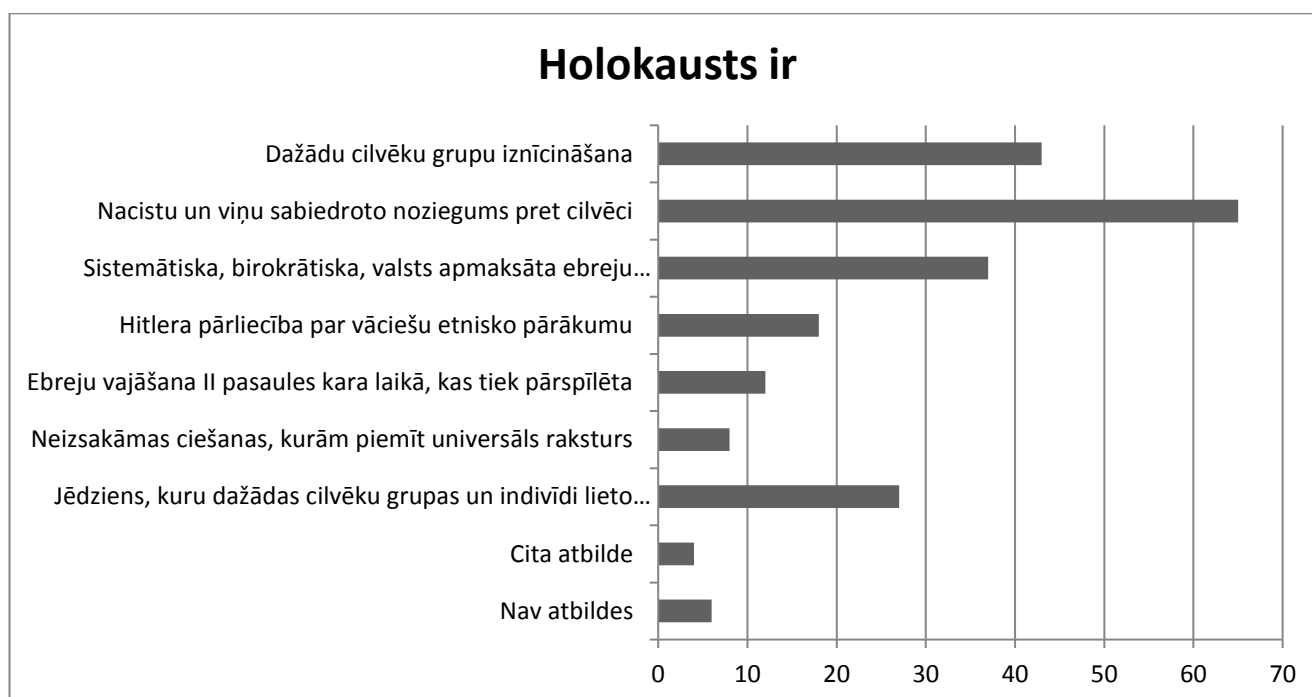
1. attēls. Aptaujā norādītās skolotāju zināšanas, prasmes un attieksmes pašu vērtējumā jautājumos par atceres dienām.

Jautājumā „Novērtējiet, kuriem no sekojošiem apgalvojumiem Jūs piekrītat” bija iespējams sniegt vairākas atbildes (2. att.). 140 atbildēs norādīts, ka sākumskolas skolotājiem nav jāņem vērā par holokaustu, savukārt 58 atbildēs norādīts, ka holokausta mācīšana vissvarīgākā ir valstīs, kurās tas norisinājās. 8 respondenti ir norādījuši, ka holokausta mācīšana ir svarīga ebrejiem. Neviens no skolotājiem neuzskata, ka holokausta mācīšana vissvarīgākā ir vāciešiem. 32 gadījumos sniegta citas atbildes, no kurām 10 skolotāji atkārtoti ir norādījuši, ka šis temats sākumskolā nav jāņem vērā, bet 9 – uzskata, ka ir jādod informācija par faktu priekšstata līmenī.

2. attēls. Aptaujā paustais skolotāju viedoklis par holokausta mācīšanas mērķauditoriju.

Izvēloties tikai vienu apgalvojumu, kas visprecīzāk atbilst skolotāju izpratnei par holokaustu, 65 skolotāji (29 %) ir norādījuši, ka holokausts ir nacistu un viņu sabiedroto noziegums pret cilvēci, 43 (19,2 %) skolotāji ir norādījuši, ka holokausts ir dažādu cilvēku grupu iznīcināšana, 37 (16,5 %) skolotāji atbildējuši, tā ir sistemātiska, birokrātiska, valsts apmaksāta ebreju vajāšana un slepkavošana, 27 (12 %) skolotāji norādījuši, ka tas ir jēdziens, kuru dažādas cilvēku grupas un indivīdi lieto atšķirīgi, 18 (8 %) norāda, ka tā ir Hitlera pārliecība par vāciešu etnisko pārkāpumu, 12 (5,4 %) – ka tā ir ebreju vajāšana Otrā pasaules kara laikā, kas tiek pārspīlēta, 8 (3,6 %) skolotāji norāda, ka holokausts ir neizsakāmas ciešanas, kurām piemīt universāls raksturs. 6 (2,7 %) skolotāji uz šo jautājumu nav atbildējuši, bet 4 (1,8 %) – snieguši atšķirīgas atbildes no piedāvātajām, sniedzot skaidrojumu, ka holokausts ir ebreju iznīcināšana II pasaules kara laikā.

3. attēls. Aptaujā identificētā skolotāju izpratne par holokaustu un tā būtību.

Skolotājiem tika lūgts izvēlēties trīs apgalvojumus, kuri visvairāk atbilst holokausta mācīšanas mērķim. Skolotāji norādīja sekojošo.

1. Veicināt izpratni par morāles jautājumiem un attīstīt ētiskās vērtības – 99 skolotāji (44,2 %).

2. Padziļināt zināšanas par Otro pasaules karu un 20.gadsimta vēsturi – 89 skolotāji (39,7 %).
3. Iegūt zināšanas un izpratni, lai nodrošinātu līdzīgu notikumu neatkārtošanos – 87 skolotāji (38,8 %).
4. Veicināt izpratni par aizspriedumiem, stereotipiem un rasismu – 86 skolotāji (38,4 %).
5. Veicināt izpratni par holokausta ietekmi Latvijas vēsturē – 76 skolotāji (33,9 %).
6. Neitralizēt neiecietību pret noteiktām cilvēku grupām, t. sk. ebrejiem – 69 skolotāji (30,8 %).
7. Saglabāt bojāgājušo piemiņu – 61 skolotājs (27,2 %).
8. Veicināt izpratni par politikas un varas ietekmi uz sabiedrību – 49 skolotāji (21,9 %).
9. Veicināt izpratni par indivīdu, organizāciju un valsts lomu un pienākumiem, kad notiek konfrontācija ar cilvēktiesību pārkāpumiem un/vai genocīda politikas īstenošanas pazīmēm, par atbildības jautājumiem – 30 skolotāji (13,4 %).
10. Veicināt izpratni par vienaldzības un indivīda sabiedrības neiesaistīšanās sekām – 17 skolotāji (7,6 %).
11. Cita atbilde: mācīt par ebreju iznīcināšanu II pasaules kara laikā – 4 skolotāji (1,8 %).

2016. gada 26 jūlijā tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi Nr. 480 „Izglītojamo audzināšanas vadlīnijas un informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu izvērtēšanas kārtība”. Šis Latvijas Republikā ir pirmais normatīvais akts, kurš nosaka audzināšanas darbu. Tādējādi līdz ar normatīvajiem aktiem, kuri nosaka mācību procesu, arī audzināšanas darbam ir izvirzīti valsts definēti nosacījumi. Cita starpā normatīvais akts nosaka, ka skola pati organizē pasākumus vai iesaistās valsts aktivitātēs, kas sekmē izpratni un attieksmi pret notikumiem, kas saistīti ar dažādām valstij būtiskām norisēm vēsturē. Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena normatīvajā aktā ir attiecināta uz tām piemiņas dienām, kuras skola var organizēt atbilstoši saviem ieskatiem.

Tā kā normatīvajā aktā noteikto prasību īstenošana skolās ir tikai vienu mācību gadu, izpēte par situācijas maiņu audzināšanas jautājumos saistībā ar šajā normatīvajā aktā noteikto nav veikta un rakstā netiek atspoguļota. Tomēr paredzams, ka skolas veiks audzināšanas darba pilnveidi, paplašinot tradicionāli jau atzīmējamo atceres dienu skaitu, papildinot ar likumā „Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām” noteiktajām, izprotot to nozīmi skolēnu pilsoniskās kompetences veidošanā.

Laika periodā no 2014. gada novembra līdz 2016. gada martam tika veikts pētījums „Pilsoniskās vērtības mācību un audzināšanas procesā vispārējās izglītības un profesionālās izglītības iestādēs Latvijā”, kurā piedalījās arī raksta autore. Pētījumā piedalījās vairākas respondentu grupas: 52 izglītības iestāžu vadītāji, 1163 pedagogi, 2119 izglītojamie.

Pētījumā bija iekļauti jautājumi, kas saistīti ar Latvijas Republikas likumā „Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām” noteiktām atceres dienām un tām veltītiem pasākumiem. 407 pedagogi (35 %) norādījuši, ka ir organizējuši klases/grupas stundas saistībā ar atceres dienām, bet nevienā gadījumā nav minēts 4. jūlijs – ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena. Savukārt 5 direktori (9,6 %) un 85 izglītojamie (4 %) ir norādījuši par skolas iesaisti 4. jūlija piemiņas pasākumos vai lokālu holokausta vēstures notikumu piemiņas datumos pasākumos reģionos.

Atbildot uz jautājumu „Vai Jūs esat pārliecināta/pārliecināts par savu sagatavotību izglītot par atceres dienu vēsturisko kontekstu?”, 224 pedagogi (19,3 %) ir atbildējuši, ka viņi ir pilnīgi pārliecināti par savu sagatavotību atceres dienu vēsturiskajā kontekstā, bet 730

pedagogi (62,8 %) ir atbildējuši, ka par šo jautājumu ir pārliecināti. Savukārt 182 pedagogi (15,6 %) nav pārliecināti, 8 pedagogi (0,7 %) pilnīgi nav pārliecināti par savu sagatavotību minētajā jautājumā. 12 pedagogi (0,1 %) nav snieguši atbildi.

Secinājumi

Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena saistās ar vienu no nozīmīgākajiem 20. gadsimta vēstures notikumiem, kura nozīme un sekas mūsu sabiedrībā vēl ir jāizprot. Tas ir nepieciešams mūsu sabiedrības izpratnei un mūsu valsts tālākai attīstībai līdz ar citām valstīm Eiropā.

Holokausta temats var tikt izmantots kā pilsoniskās izglītības elements. Ārvalstu pieredze rāda, ka holokausta temats iegūst starpdisciplināru raksturu, par primāru izvirzot nevis holokausta vēsturisko nozīmi, bet tā mācību izmantošanu individuālās un kolektīvās uzvedības virzīšanai (Akedo, 2010).

Rezultātu analīze rāda, ka holokausta un līdz ar to atbilstošas upuru piemiņas dienas temata iekļaušanu mācību procesā un audzināšanas procesā kavē skolotāju zemais sagatavotības līmenis minētajos jautājumos un izpratne par tiem. Aptaujas analīze liecina par lielas daļas skolotāju vienkāršotu jautājumu izpratni un pat to trivializāciju.

Atceres dienas ir viens no veidiem, kā veicināt katra skolēna pilsoniskās kompetences attīstību. Jebkura atceres diena, kura skolā tiek atzīmēta, prasa iepriekšēju sistēmisku sagatavošanos, ņemot vērā tās ikgadēju ciklisku atkārtošanos. Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas diena ir 4. jūlijā, kad skolās ir vasaras brīvlaiks, tomēr holokausta vēsturiskā nozīme un tā sekas mūsdienās nosaka, ka skolām, mācību priekšmetu skolotājiem, klašu audzinātājiem ir jāatrod iespēja saistīt šīs dienas atzīmēšanu ar mācību un audzināšanas procesu mācību gada ietvaros. Piemēram, atzīmējot holokausta upuru piemiņas dienu ANO noteiktajā atceres dienā 27. janvārī.

Aptauju rezultāti liecina, ka gandrīz visi pedagogi ir pārliecināti par savu sagatavotību pilsoniskās izglītības īstenošanā un skolēnu pilsoniskās kompetences veidošanā, kā arī lielākā daļa pedagogu ir pārliecināti par savām zināšanām jautājumā par Latvijas Republikas Valsts atceres dienu vēsturisko kontekstu, tai skaitā par ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienu. Tomēr redzams, ka daļa pedagogu min iemeslus, pamatojoties uz kuriem, ne holokausta tematu, ne atbilstošo atceres dienu mācību un audzināšanas saturā neiekļauj.

Vēsturei skolā jābūt vispusīgai, nedrīkst veikt atlasīti starp politiski vai ētiski vēlamiem un pozitīviem notikumiem un nevēlamiem, neērtiem, sensitīviem (Jurgena, 2014). Tikai vispusīga vēstures jautājumu iekļaušana mācību procesā un audzināšanas procesā veicinās pilnvērtīgas pilsoniskās kompetences veidošanos.

Salīdzinošie pētījumi rāda, ka holokausta mācīšanu ietekmē daudzi faktori, piemēram, ir vai nav noticis holokausts konkrētajā teritorijā, kā un cik lielā mērā konkrētā valsts ir bijusi iesaistīta holokausta notikumos, vai konkrētā valsts/tauta ir piedzīvojusi genocīdu vai noziegumus, kas kvalificējami kā noziegumi pret cilvēci, cik multikulturāla ir sabiedrība (Totten, Feinberg) Bijušajās PSRS teritorijās, kurās notika holokausts, vērojama tendence uztvert holokaustu kā tikai ebreju vēstures notikumu un norobežot savas valsts un tautas vēsturi no tā dziļākas analīzes, norādot uz holokaustu kā vien uz konkrētajā teritorijā notikušiem savrupiem notikumiem (Podoljskis, 2008). Pētnieks D. Bērziņš norāda, ka saistīt

holokaustu un tādējādi arī atceres dienu ar „viņu”, bet ne „mūsu” ir Latvijas sabiedrības intelektuāla problēma (Bērziņš, 2015).

Pozitīvi vērtējams fakts, ka izglītības iestādes organizē atceres dienu pasākumus arī brīvvalstīs, iesaistot tajos izglītojamos. Šīs atceres dienas parasti tiek organizētas pašvaldības pasākumu ietvaros. Tāpat izglītības iestādes uzskata, ka piemiņas pasākumu, kas ir brīvvalstīs, rīkošanu var aizstāt informatīva satura par doto dienu vēsturē iekļaušana mācību procesā mācību gada laikā. Vienlaikus izglītības iestādēs netiek izprasts, ka tikai teorētisko zināšanu apvienošana ar praktisku darbību, šajā gadījumā dažāda veida izglītojamo dalību un iesaisti atceres pasākumos, var veidot rituālus, tradīcijas un pilsonisko attieksmi gan saistībā ar atceres pasākumiem, gan valsti kopumā.

Avoti un literatūra

1. **Bērziņš, D.** (2015). *Sociālās atmiņas komunikācija un ētika: holokausta diskursi Latvijā (1945–2014)*. Promocijas darbs. Rīga.
2. **Branson, M. S.** (2004). *Education for informed, effective, and committed democratic citizenship: A keynote address to the Eorkshop Educating Youth for Active Citizenship*. Pieejams: http://www.civiced.org/pdfs/MB_Malaysian_keynote_1204.pdf [pēdējo reizi skatīts 23.01.2017.].
3. **Delors, Ž.** (2001). *Mācīšanās ir zelts*. Rīga.
4. **Eckman, M.** (2008). *The role of history in education against discrimination. Human rights and history: a challenge for education*. Berlin.
5. **Geske, A., Grīnfelds, A., Kangro, A.** u.c. (2004). *Latvijas skolēnu pilsoniskā izglītība sabiedrības integrācijas kontekstā 1999.–2004.gadā*. Rīga: LU PPF IPI.
6. **Jurgena, I.** (2014). Pilsoniskā izglītība – problēmas un risinājumi krīzes situācijā Latvijā. No: *Pedagoģija: teorija un prakse. VII. Zinātnisko rakstu krājums*. Liepāja, 2014, 40.–49. lpp.
7. **Maršone, S.** (2009). Pilsoniskās un patriotiskās audzināšanas integrēšana pedagoģiskajā procesā. No: *Svinēsim valsts svētkus! Metodiskais līdzeklis*. Rīga, 7.–9. lpp.
8. Ministru kabineta 2014. gada 12. augusta noteikumi Nr. 468 „Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem”.
9. Ministru kabineta 2016. gada 26. jūlijā noteikumi Nr. 480 „Izglītojamo audzināšanas vadlīnijas un informācijas, mācību līdzekļu, materiālu un mācību un audzināšanas metožu izvērtēšanas kārtība”.
10. *Recommendation of the European Parliament and of Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning*.
http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm
[pēdējo reizi skatīts 30.11.2016.].
11. **Saye, J. W., Brash, T.** (2003). *Promoting Civis Competence through Problem-based History Learning Environments*.
12. **Stranga, A.** (2008). Ebreji Baltijā. No *ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945.gads*. Rīga.
13. *Teaching and Studying the Holocaust*. USA: Allyn and Bacon.
14. **Подольский, А.** (2008). Украинское общество и память о Холокосте. Москва.

Gatis Strads

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Latvija, Rīga

TEĀTRU DARBĪBAS KVALITĀTES OBJEKTĪVIE UN SUBJEKTĪVIE KOMPONENTI

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE QUALITY ELEMENTS OF THEATRE ACTIVITY

Summary

The purpose of theatre is the experience that is caused by what the viewer has seen, heard and felt. This paper analyzes the components of theatre activity, both – objective and subjective ones. The most important components, analyzed in the paper, are: the quality of the theatre building and its spaces, the arrangement of seats, how interested the viewers in the current repertoire are, questions regarding staffing. An emphasis is also put on subjective components, such as: how the viewers evaluate the quality of a performance, how professionals and different juries evaluate the creative activity of theatre, how qualified and educated the actors are, the possibilities to expand the repertoire, the amount of options the viewers have, the popularity of the theatre and its creative leaders. These evaluations are subjected to the apperception of each individual viewer. The statistics for such components as the age of actors, the number of theatres in the country, the attendance of theatres show certain tendencies and mark the need for detailed research to further the quality of theatre activity.

Key words: Theatre, Quality, Objective Components, Subjective Components

Atslēgas vārdi: Teātris, kvalitāte, objektīvie komponenti, subjektīvie komponenti

Anotācija

Teātra pastāvēšanas jēga ir skatītāju redzētā, dzirdētā un izjustā pārdzīvojums. Pētījumā analizēti teātra komponenti – gan objektīvie, gan subjektīvie. Svarīgākie objektīvie komponenti pētījumā analizēti teātra ēkas un telpu kvalitāte, skatītāju sēdvietas un to izvietojums, skatītāju interese par piedāvāto repertuāru, trupas komplektācijas jautājumi. Ne mazāk svarīgi ir subjektīvie komponenti: skatītāju vērtējums par izrāžu kvalitāti, konkursu, festivālu un cita veida profesionāļu vērtējums teātra radošajai darbībai, aktieru sagatavotības līmenis un izglītība, repertuāra veidošana un skatītāju izvēles iespējas, paša teātra un to radošo līderu popularitāte. Šie vērtējumi atkarīgi no katra teātra apmeklētāja apersepcijas. Statistika tādiem komponentiem kā aktieru vecums, teātru skaits valstī, izrāžu apmeklētība uzrāda izteiktas tendences un detalizēta pētījuma nepieciešamību teātra darbības kvalitātes uzlabošanai.

Ievads

Teātra darbības kvalitāte ir viens no kultūras sasniegumiem valstī. Teātra izrādes ir sabiedrības vienojošs un kvalitatīvi attīstošs faktors. Analizējot teātra darbības subjektīvo komponentu aktieru pašrealizāciju, svarīgi to analizēt vienībā ar teātra darbības kvalitātes objektīviem un citiem komponentiem.

Svarīgākie teātra darbības kvalitātes objektīvie komponenti ir: teātra ēkas un telpu kvalitāte, skatītāju sēdvietas un to izvietojums, skatītāju interese par piedāvāto repertuāru, trupu komplektācijas jautājumi. Blakus šiem objektīviem teātra darbības kvalitātes analīzes komponentiem nozīmīgi ir subjektīvie komponenti, kas raksturo teātra kolektīvu darbību: apmeklētāju skaits un skatītāju vērtējums, repertuāra aktualitāte, skatītāju vajadzības, aktieru nodarbinātība, pašrealizācija un popularitāte (Рубинштейн, 1991: 196).

Raksta mērķis. Analizēt dokumentus un pētīt teātru kolektīvu, skatītāju viedokļus, valsts institūciju nospraustos uzdevumus un profesionāļu vērtējumu par teātra darbības kvalitātes komponentiem

Pētījuma metodes. Teorētiskās pētījuma metodes: monogrāfiju, zinātnisko publikāciju analīze, arhīva dokumentu izpēte, socioloģisko pētījumu analīze par teātru darbību Baltijā.

Teātru darbības kvalitātes objektīvie komponenti

Teātra izrāžu evolūcijas sākums. Senajā Grieķijā 534. gadā pirms mūsu ēras, Dionīsa svētku pasākuma ietvaros, ar Fespida traģēdijas uzvedumu sākās teātra izrādes, un no šī laika tiek atzīmēta mūsdienu teātra dzimšana. 27. marts ir pieņemts par teātra dzimšanas dienu (to 1961. gadā iedibināja UNESCO Starptautiskais teātra institūts). Teātra spēlēšanas vajadzībām tika būvētas speciālas vietas. Tur bija vairāku tūkstošu skatītāju vietas ar lielisku akustiku un ne sliktām tehniskām iespējām dekorāciju maiņai. Sekoja Romas impērija, kas pārmantoja grieķu teātri no savām atgūtajām teritorijām, ilgstoši nebūvē speciālas vietas teātra spēlēšanai. Tikai 55. gadā pirms mūsu ēras Roma uzbūvēja pirmo izprieču celtni, kas gan nebija domāta tikai teātra spēlēšanai, jo tajā notika arī citas spēles, piemēram, gladiatoru cīņas, cirka priekšnesumi. Pārdomātas gan bija dalībnieku vietas, gan skatītāju vietas, ņemot vērā redzamību un valstisko nozīmību šiem pasākumiem (Козлинский, Фрезе, 1975).

Īpaša teātra arhitektūra radās Anglijā – Gulbja teātris (Mander, Mitcheson, 1957: 13), tas savu specifisko formu saglabājis mūsdienu atjaunotajā Globe teātra ēkā. Zīmīgi sevi atkārtoti teātra arhitektūrā pieteica Itālija, kas radījusi mūsdienu klasiskajai teātra ēkai vistuvāko modeli, kurš izplatījies visā pasaulē. Šajā modelī stingri nodalītas ir vairākas zonas: aktieru daļa – skatuve, turīgāko pilsoņu daļai ir radītas vietas tuvāk aktieriem – uz skatuves, tālāk – parteris un benuāra ložas, beletāža un balkoni, bet demokrātiskākās vietas ir galerijā. Jo zemāks sabiedriskais statuss jo augstākas vietas teātrī. Protams, katrā teātrī, kas atradās netālu no laicīgās varas (karaļiem, grāfiem, cara, prezidentiem u. c.) tika izbūvētas varai atbilstošas vietas – valdības ložas. Ložām, kādas bieži bija izvietotas gar zāles malām un balkonos, bija arī citas funkcijas, kas padarīja skatītāju dzīvi ērtāku (Козлинский, Фрезе, 1975).

Latvijā šo arhitektūras stilu ietekmē ir uzceltas trīs teātru celtnes – Operas nams, kas uzbūvēts 1863. gadā (tika būvēts kā dramatiskais teātris)(LNO, 1999); Nacionālā teātra ēka, kas uzbūvēta 1902. gadā (Sniedze, 2004) un Liepājas teātra ēka, kas tika būvēta no 1912. gada līdz 1915. gadam (Akmentiņš: 56). Tiesa, īstas valdības ložas šajos teātros nav, jo īstas valdības ložas vieta vienmēr ir bijusi beletāžas vidū. Krēslu izvietojums un kvalitāte vienmēr bijusi kompromiss starp komercietilpību un skatītāju ērtībām. Ne mazsvarīga bija telpu organizācija skatītāju nokļūšanai savās vietās, nesajaucoties sociāliem līmeņiem. Tas labi redzams vēl šodien augstāk minētajās teātru ēkās. Pārējos Latvijas teātros mēs nesastopamies ar šādu skatītāju sadalījumu ēku arhitektūrā. No skatītāju ērtību viedokļa ēka Lāčplēša ielā 25 ir daudz neērtāka par pārējām profesionālā teātra ēkām Latvijā. Dailes teātra un Valmieras teātra līdzīgā skatītāju plūsmas organizācija Lielajā zālē savās kvalitātēs neatpaliek no vecajām ēkām, kas noteikti pozitīvi ietekmē izvēli, kur pavadīt teātra vakaru. Mūsdienu skatītājs tiek aprakstīts kā inteligents vidusslāņa pārstāvis bez tieksmes uz neordinārām „exstrām”. Vēl viens no analizējamiem jautājumiem ir ēkas atrašanās vieta.

Labā sabiedriskā transporta, auto stāvvietu organizācija ir priekšnoteikumi publikas interesei par teātri.

Pieklūšanas ziņā visneērtākais ir Rīgas Krievu teātris (turpmāk tekstā RKT), kas gan ar savu radošo kvalitāti ieinteresē lielu daļu latviešu skatītāju.

Pašas teātru telpas Rīgā ir labā, nesen izremontētā stāvoklī, atskaitot teātra ēku Lāčplēša ielā 25. Šī ēka ir īpaša. Kā nepiemērotu teātra darbībai to atzina jau 20. gadsimta piecdesmitajos gados (Lejnieks, 2013). Pēc Dailes teātra pāriešanas uz jauno ēku 1977. gadā šo ēku nodeva Jaunatnes teātra rīcībā līdz teātra slēgšanai 1992. gadā. Tiek dibināts Jaunais Rīgas teātris (turpmāk tekstā JRT), kurš darbojās šajā ēkā (Geikina, 2011, 259). Daļa skatītāju zāles gan ir slēgta, telpas ir dīvainas un vienīgi radošums daļēji kompensē šādu publikas telpu izmantošanu teātra izrādēm.

Analizējot un salīdzinot teātru telpas, nevar nepieminēt pēdējā pusgadsimta modi Latvijā – mazās, kamerzāles, kas domātas it kā radošajiem meklējumiem, bet ar īpašām ērtībām neizceļas. To nevar teikt par Dailes teātra mazo un Valmieras teātra apaļo zāli, kas īpaši projektētas un ir vienas no veiksmīgākajām zālēm jaunu teātra formu meklēšanai.

Dažādi ir iemesli, kāpēc Latvijā aktīvi izrādes veido šajās, mazās formas zālēs. Pirms desmit gadiem daži teātri aizvēra zāles durvis ar visām no tā izrietošajām ērtībām un pārcēla skatītājus uz skatuves (piemēram, teātra izrādes „Karalis Līrs”, „Vīns un nezāles” Valmieras teātrī).

Skatītāji savu vērtējumu par teātra telpām nav izteikuši, pagaidām nav izdevies atrast šādus pētījumus, kā arī kopējais vietu skaits zālēs Rīgā ir pārāk niecīgs, lai veiktu secinājumus pēc apmeklētāju skaita. Par sīkās formas izrāžu apmeklētību kopskats ir analogs, kaut gan uz dažām izrādēm pieprasījums ir vairākus gadus uz priekšu. Tas gan nenozīmē teātru centienus šo pieprasījumu pārskatāmā nākotnē apmierināt. Iemesli tam dažādi: aktieri aizņemti citās repertuāra izrādēs un ir ar lielu noslodzi, jauniestudējumu mēģinājumi aizņem šīs telpas, nav izstrādāta Latvijas apstākļiem pieņemama ejošas izrādes ekspluatācija.

Īpaša nozīme repertuāra izvēlē ir aktieru ansamblim atbilstoši teātra zāles un skatuves izmēriem. Iestudējot lielformāta izrādes, jau sākotnēji pastāv lielāki riski izmaksu ziņā gan noformējumam, gan radošo brigāžu izveidē. Nereti liels izrādes dalībnieku skaits būtiski palielina ieguldījumus, nesolot vienmēr pieņemamas mākslinieciskās vērtības. Tas var nest katastrofālus zaudējumus un psiholoģisko diskomfortu gan izrādes veidotājiem, gan dalībniekiem, gan pārējam personālam, kā arī sabiedrības reputācijas un sociālā prestiža kritumu. Repertuāra veidošanā vēsturiski ir zināmas konsekvences lielā daļā teātru, un tās prasa allaž sekot pasaules skatuvju novitātēm. Ja teātris nevar būt līderos, tad trupu atjaunināšana, autoru rosināšana veidot šodienas dramaturģiju, aktieru darbība teātrī var būt neproduktīva. Tas prasa papildu izdevumus, bet tieši inovācijas sabiedrībā vairāk saista šodienas skatītājus. Visi gadžeti, tehnoloģijas ik uz soļa, ierobežojumu neesamība, normu ignorance ir tikai daļa mūsdienu skatītāju ieroči un nepieciešamība. Ja nepiedāvājam ikdienišķo, kas spēs būt par to pārāks, kas spēs tos uz brīdi (laika sprīdi) aizstāt?

Radošums jeb kreativitāte slēpjas ne tikai lieliskās darba telpās ar labu apgaismojumu, klimata kontroli, tīrību un plašumu, labām mēbelēm un teicamu papildaprīkojumu. Apzinoties mūsu teātru vēsturiski izveidojušos struktūru, aktieri lielu savas dzīves daļu pavada teātra telpās, tāpēc augstāk minēto lietu un pasākumu esība ir tikai šodienas atbilstība. Liela daļa pasaules teātru nevar lepoties ar plašām, gaišām un ērtām aizkulišu

telpām, jo komercializācija rūpējas par lielāku vietu skaitu zālē. Visaugstākās raudzes piemērs ir Comédie-Française, kur aktieru telpas ir ar muzejisku vērienu (Бартошевич, 2013: 343). Latvijas teātros aktieru un personāla telpas ir ērtas un plašas, bet mūsu teātru personāls tam pievērš maz uzmanības, pieņemot šīs kvalitātes par pašsaprotamām. Publika telpas novērtē pēc greznības un vēsturisko vērtību saglabāšanas, līderi – Latvijas Nacionālās operas ēka un Latvijas Nacionālais teātris, tad Liepājas teātra un Daugavpils teātra ēkas. Korporatīviem pasākumiem īpaši piemērots ir Dailes teātris ar plašām skatītāju palīgtelpām un ērtu atrašanos centrā, lielu autostāvvietu, kādas nav ne Latvijas Nacionālajai operai, ne Nacionālajam teātrim.

Sēdvietu skaits un skatītāju ērtības. Teātra kvalitātes svarīgs objektīvais komponents ir skatītāju zāles lielums, plānojums, krēslu un ceļu izvietojums, kā arī skatītāju krēsli – to forma, apdares materiāli, konstrukcijas īpatnības.

Sēdvietu skaits lielajās zālēs: Dailes teātris ir 968 sēdvietas, zāles krēslu izvietojums ar pacēlumu, kas nodrošina labu redzamību no visām skatītāju vietām, tomēr attālums no pēdējām rindām ierobežo saikni aktieris – skatītājs, stacionāri krēsli (no tiem 62 papildkrēsli), mēreni ērti, piemēroti praktiski jebkuram skatītājam.

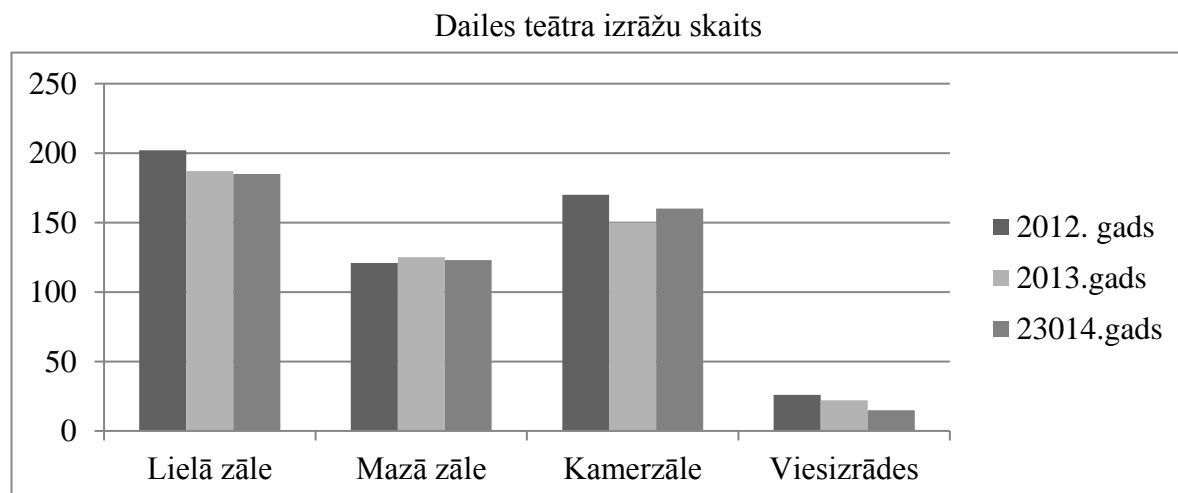
Nacionālajā teātrī ir 760 skatītāju vietas un 1a un 2a rindas orķestra daļā ar 48 vietām, kas gan neuzrādās biļešu elektroniskajā kasē Lielajā zālē. Zāles konfigurācija ir ļoti atšķirīga: ir parteris, divi balkoni un ložas parterā un 1. balkonā. Arī krēsli līdz ar to atšķiras: valdības ložās, parterā un balkonu sēdvietās. Redzamība arī no visām vietām nav vienāda. Lai būtu pēc iespējas mazāk neērto vietu, skatītāju vietu skaits pēc rekonstrukcijas ir samazināts. Šodienas tehnoloģiju laikmetā gaismas un skaņas vajadzībām samazinātas 25 vietas zāles un 1. balkona vidū. Tas liecina, ka teātra ieņēmumiem šīs vietas nav būtiski svarīgas. Divdesmitā gadsimta septiņdesmito gadu vidū zālē bija 1016 komercvietu skaits uz vakara izrādi un 1020 – uz dienas izrādēm. Uz ikdienišķām, ja tā var teikt par profesionāla teātra izrādēm, neērtās vietas nav pieprasītas, bet skatītāju ievērtību guvušās izrādes allaž ir bijušas izpārdotas. Ja pieskaita visas mazās telpas, kurās teātri organizē izrādes, apmeklētības procents paaugstinās, bet sabiedrība nav ieguvēja. Mazo zāļu iestudējumu ekspluatācija prasa īpašu pētījumu, kā arī izrāžu analīzi ilgā laika periodā. Skatītāju vietas parasti ir pakļautas tā mirkļa iespējām, kas savienojamas ar konkrēto izrādi un bieži nav numurētas, kas vēlmē pēc ērtākām vietām prasa publikas pašaktivizēšanos savā labā. Ar lieliem pārtraukumiem nevar apmierināt sabiedrības prasības, vai arī jāpieņem, ka izrādes nav pietiekoši kvalitatīvas, ja skatītāju skaits ir vairākas reizes mazāks nekā lielajā zālē. Paliksim pie viedokļa, ka nepilnības ir meklējamas un pētāmas ekspluatācijā. Perifērijas (ģeogrāfiski) teātriem ir pilnīgi citāds vērtējums. Šiem teātriem reģionā ir ierobežots skatītāju skaits, tiesa ļoti ļojs savam teātrim un ar augstu sagatavotības līmeni. No skatītāju viedokļa visi reģionālie teātri (teātri Valmierā, Liepājā un Daugavpilī) šobrīd ir labā tehniskā stāvoklī, ar labu redzamību, ērtiem krēsliem un labām palīgtelpām publikai.

Teātru darbības subjektīvie komponenti

Skatītāju vērtējums. Pirmais un galvenais skatītāju vērtējums par izrādes kvalitāti ir nopirkta biļete uz teātra izrādi. Lai analīze būtu korekta, jāpēta zāles ietilpība, biļešu cenas un izrāžu skaits. Pēdējo gadu laikā teātri necenšas sabiedrību informēt par šiem rādītājiem

korekti, neuzrādot izrāžu sadalījumu pa zālēm, skatītāju skaitu, biļešu cenas. Pārskatos Dailes teātris operatīvi dod informāciju sabiedrībai par savu radošo darbību.

1. tabula

Tabulā norādīts, cik daudz izrāžu gadā notiek katrā no Dailes teātra zālēm. Var secināt, ka 2014. gadā, ņemot vērā, ka gadā ir 365 dienas, Lielajā zālē ir notikušas tikai 185 izrādes.

Maz informācijas par izrāžu norisi (Lielā zāle vai Mazā zāle, Kamerzāle, Muzejzāle) dod pārējie teātri, tas mākslas iestādi padara par pakalpojumu kantori ar bilances datiem. Kultūras ministrijas (turpmāk tekstā – KM) statistikas datus ir pieejams jaunuzvedumu skaits, koncertu skaits valstī, skatītāju skaits katrā teātrī, tie no radošās produkcijas viedokļa ir neanalizējami dati,. Svarīgi ir atbilstoša apmeklētība atbilstošā zālē pie atbilstošas resursu izlietošanas un mākslinieciskā rezultāta.

Svarīga loma ir produkta saturam un atrunai par komēdiju vai izklaides pasākumu priekšrocībām. Šodienas situācija Latvijas teātros uzrāda lieliskus rezultātus apmeklētības ziņā, to varam konstatēt teātru apmeklētībā aktīvajos mēnešos (no novembra līdz martam), kad interneta kasēs ir uzraksts „Pārdots!”.

Šobrīd izrāžu vērtējumu no skatītāju viedokļa iespējams vērot sociālajos tīklos.

Latvijā par sezonas galveno teātra mākslas vērtējumu pieņemts izskatīt „Spēlmaņu nakts” balvu. „Spēlmaņu nakts” žūriju komplektē Latvijas Teātra darbinieku savienība (turpmāk tekstā LTDS) no teātra mākslas profesionāļiem (pamatā teātra kritiķiem). Žūrijas uzdevums ir noskatīties visas profesionālo teātru izrādes Latvijā pēdējā sezonā un paziņot nominantus vairākās kategorijās: Gada lielās formas izrāde, Gada mazās formas izrāde, Gada izrāde bērniem vai jauniešiem, Gada režisors, aktrise, aktieris, aktrise otrā plāna lomā, aktieris otrā plāna lomā, mūzikas autors, scenogrāfs un citas kategorijas. Kā viena no svarīgākajām „Spēlmaņu nakts” balvām ir balva par mūža ieguldījumu. Atsevišķas nominācijas var tikt izmainītas atbilstoši konkrētā gada teātra notikumiem. Nominantus paziņo katra gada jūnija vidū, informējot sabiedrību un rudenī dodot iespēju visiem iepazīties ar nominācijām. 23. novembrī, dižākā latviešu teātra režisora Eduarda Smiļģa dzimšanas dienā, notiek „Spēlmaņu nakts” ceremonija. Ceremonijas laikā tiek paziņoti laureāti, kurisaņem atzinības balvu „Skatuves nagla”, kā arī naudas balvu. Balva par mūža ieguldījumu var piešķirta arī diviem māksliniekiem vienā gadā.

Vēl LTDS dramatiskā teātra mākslā piešķir balvas 27.martā – Starptautiskajā teātra dienā. Balvas ir nosauktas izcilo skatuves meistarū: Eduarda Smiļģa, Lilitas Bērziņas un Harija Liepiņa vārdā. Balvu kandidātus iesniedz Latvijas profesionālie teātri, bet laureātus nosaka LTDS valde aizklātā balsojumā.

Balva „Āksta cepure” ir ikgadējs apbalvojums teātra māksliniekiem, kuru ieguldījumu latviešu teātra mākslā par ievērojamu atzinuši kolēģi. Balvas pasniegšanu saista ar pirmās latviešu izrādes Rīgā jubileju – 2. jūniju.

Ir virkne teātru iekšējie apbalvojumi. Piemēram, E. Radziņas kulons un K. Sebra gredzens Nacionālajā teātrī, iekšējā balsojuma balvas Valmieras teātrī.

Latvijā notiek arī Teātra festivāli: Valmieras vasaras teātra festivāls, Jaunā teātra institūta festivāls „Homo Novus”. Baltijas teātru festivāls savu darbību šobrīd ir pārtraucis. Latvijas teātri piedalās arī festivālos Krievijā: festivālā „Baltijskij dom” St. Pēterburgā un festivālā „Zelta maska” Maskavā.

Jaunais Rīgas teātris (JRT) triumfējis Polijas starptautiskajā teātra festivālā „Kontakt” (2010. gadā), atgriezoties mājās ar trijām galvenajām balvām, portālu Ir.lv informēja teātra pārstāve Andra Rutkēviča. JRT saņēma dubulto "Grand Prix" par izrādēm "Vectēvs" un "Zilākalna Marta", aktieris Vilis Daudziņš tika atzīts par labāko aktieri, režisors Alvis Hermanis – par labāko režisoru. Jaunais Rīgas teātris ir saņēmis Eiropas Jaunās teātra realitātes balvu (2007. gadā) un saņēmis balvas prestižos starptautiskos festivālos (Zeltiņa, 2010: 501) Festivālu organizētāju pamatideja ir atrast, apkopot un analizēt interesantāko teātra pasaulē un iepazīstināt ar to teātra mākslas profesionāļus un interesentus. Tas patiesi bagātina teātra pasauli un Latvijas (arī Baltijas) finansiālā mazspēja un rīkotāju biežā neprasme pārdot festivāla viesu izrādes liedz Latvijas teātra skatītājiem iepazīt citu reģionu sasniegumus. Tā ir īpaša problēma un ne ilglaiģīga, jo privātas kompānijas organizē Rīgā un citur Latvijā populāras Krievijas teātra izrādes un gūst sekmes.

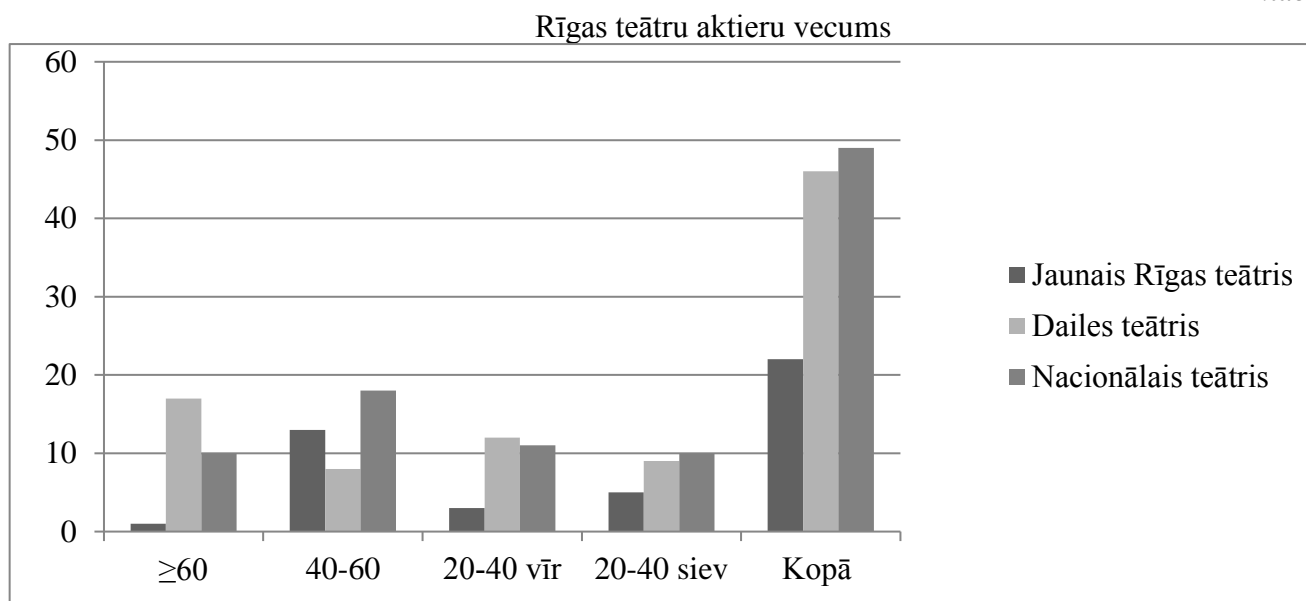
Sava vieta katra teātra darba organizācijā ir trupas veidošanai. Smagā ekonomiskā situācija Latvijā 20. gadsimta deviņdesmitajos gados piespieda daļu aktieru atstāt teātrus un pašrealizēties ārpus teātra sienām vai citā profesijā. No PSRS laiku standarta, kur Akadēmiskajos teātros strādāja vairāk nekā 60 štata aktieri un vēl ap divdesmit ārstatā regulāri nodarbināti mākslinieki, šodienas teātrī (Dailes teātrī un Nacionālais teātrī) darbojas 42 štata aktieri (Vītols, 2017). Savdabīga ir trīs Rīgas teātru pieeja štata aktieru komplektācijai.

Pētījuma mērķis nav norādīt uz trupas komplektēšanas nepilnībām, kaut gan pasaulē ir veikti aprēķini, analizējot populārākos repertuārus, cik un kāda vecuma aktieri nepieciešami repertuāra teātrim. Šī informācija vairāk analizējama no kopskaita, jo teātri strādā vienā Lielā un divās Mazās zālēs, kā arī viesizrādēs. Skaitliski JRT sastāvs ir divas reizes mazāks, bet Dailes teātrim ir gandrīz divas reizes plašāka skatuve. Mākslinieku darba samaksa iepriekš minēto apstākļu dēļ grūti salīdzināma.

Teātru spējai atalgot savus māksliniekus, veido darbam labvēlīgu vidi. Pārskatot izrāžu apmeklētību JRT, rodas jautājumi, kuru atbildēm ar kritiķu atsauksmēm ir par maz. Vidēji vienu JRT izrādi 2015. gadā noskatījušies 255 skatītāji, kas, salīdzinot ar Dailes teātra 413 skatītājiem uz izrādi, ir nepilni 62%. Analizējot teātru publiskos pārskatus, viena skatītāja dotēšanai JRT Latvijas valsts samaksā 9,57 eiro, bet Dailes teātrī – 7,32 eiro. JRT ceremonijā „Spēlmaņu nakts” saņēma 3 balvas (gada lielās formas izrāde, gada aktrise,

kostīmi un grims, gada sasniegums oriģināldramaturģijā), arī Dailes teātris saņēma 3 balvas (gada režisors, gada aktrise, gada otrā plāna loma). Šādi rādītāji jāpieņem kā līdzīgi un novērtējumu neietekmējoši (dati: teātru gada pārskati)

2.tabula

Katram teātrim LR KM ir devusi savu uzdevumu. Kopīgie uzstādījumi ir: „Latvijas teātra nozare stiprina nacionālās identitātes apzināšanos Latvijas sabiedrībā, kopj latviešu valodu un pasaules uztveres modeli, reizē būdama arī inovatīva un starptautiski konkurētspējīga, tādā veidā sekmējot Latvijas iekļaušanos Eiropas kultūras telpā.

Latvijā attīstās teātris, kas nodrošina daudzpusīgu un kvalitatīvu teātra mākslas produkta radīšanu un sekmē tā pieejamību plašai sabiedrībai (KM, 2015).

Kā uzdevumu piemērus analizēsime Rīgas teātru uzdevumus.

Latvijas Nacionālajam teātrim

- veidot izglītojošu repertuārpolitiku, iepazīstinot skatītāju ar latviešu un pasaules klasiku, piedāvājot gan estētiski tradicionālas, gan novatoriskas interpretācijas;
- veicināt Nacionālajam teātrim raksturīgā reālistiskā spēles stila transformāciju atbilstoši laikmeta estētiskajām prasībām;
- veicināt mūsdienu oriģināldramaturģijas attīstību,

Dailes teātrim – izmantot lielāko skatuvi Latvijā lielās formas izrādēm;

- akcentēt spilgtas mākslinieciskās realitātes jeb formas prioritāti pār reālistiskā teātra izteiksmes līdzekļiem;

Jaunajam Rīgas teātrim – piedāvāt intelektuālu, atraktīvu un neparastu repertuāru, apliecinot, ka 21. gadsimtā teātra māksla ir būtiska domājošu un intelektuālu cilvēku dzīves daļa;

- kā galveno kritēriju izvirzīt māksliniecisko savdabību, ētiku un augstu profesionalitāti; (LR KM, 2015)

Pašreiz repertuārs ir ļoti plašs: Dailes teātrim 2015. gadā repertuārā atrodamas 50 izrādes, kuras izrādītas vismaz 4 reizes sezonā, JRT ir 37 izrādes repertuārā. Šāds nosaukumu skaits rada iespaidu par visaptverošu repertuāru visām teātra skatītāju sociālām grupām, tomēr pētījumu šajā jautājumā nav un šī brīža režijas tendence dzīvo ar

apgalvojumu, ka tradicionālais teātris mirst (vai ir jau miris) un to nomaina „postmodernisma” teātris. Tas ir teātris ar neizstāstītu stāstu, ar uzliesmojumu sērijām, klipiem, kvantu mirgoņām. Spēja izstāstīt stāstu soli pa solim, tēla evolūcijas izcelšana no teātra izzūd. Visas dižās lugas būvētas nevis kā filozofisku ideju sērija, mirkļu efekti, bet kā atklāta laika stāsts par savstarpējām attiecībām cilvēkam pašam ar sevi, ar citiem, ar pasauli, Visumu, valsti. Garšas zudums „izstāstītajam stāstam” ir patiesa problēma. Aiz tā stāv pakāpenisks intereses zudums par personību un viņa iekšējo pasauli (Бартошевич, 2013, 239). Šāda situācija ir mijsakarībā ar teātra aktieru pašrealizāciju profesionālajā darbībā. Aktieru pašrealizācija ir viens no nozīmīgākajiem subjektīviem komponentiem teātru darbībā un tieši saistīts ar nodarbinātību. Tiekšanās pēc oriģinalitātes, bēgšana no klasiskām vērtībām, iespējams, nestipras režijas skolas klātbūtne ir nepamatota attieksmes veidošanās pret aktieru vajadzībām sevi realizēt. Aktieru pašrealizācijas jautājums teātros kļuvis par aktuālu problēmu.

Secinājumi

Psihiskā un sociālā personības attīstība neierobežojas kaut kādā noteiktā laika vienībā. Tā realizējas visos cilvēka dzīves posmos visā dzīves laikā. Teātris kā ievērojama kultūras institūcija valstī ir neaizvietoājama personības potenciāla, īpaši emocionālā komponenta veidotāja. Teātris paplašina skatītāju redzes lauku un domāšanas plašumu, informācijas uztveršanas un iztēles dziļuma spēju analizēt cilvēka dzīves un sabiedrības notikumu mijsakarības. Teātru darbības kvalitātes analizē nozīmīga ir objektīvo un subjektīvo komponentu sakarību analīze. Teātru esamības, darbības un ietekmes uz cilvēka dzīvi ir zinātnisko pētījumu uzdevums un pienākums.

Avoti un literatūra

1. **Akmentiņš, Z.**(2003). Liepājas skatuves mākslas likloči. Liepāja: Autora izdevums, 206 lpp.
2. **Geikina, S.**(2011). Jaunatnes teātris. Rīga: SIA „Jāņa Rozes apgāds”, 288 lpp.
3. **Lejnieks, J.** (2013). Marta Staņa. Vienkārši, ar vērienu. Rīga: Neputns, 118 lpp.
4. **LNO** (1999)..Latvijas Nacionālai Operai 80, Rīga: LNO, 86 lpp.
5. **LR KM**, (2015) Teātra nozares stratēģija. Rīga: 2015, 36 lpp.
6. **Mander, R., Mitcheson, J.**(1957), The British Theatre. London: Hulton Press, 160 lpp.
7. **Sniedze, E.** (2004), Latvijas Nacionālais teātris, Rīga: Jumava, 232 lpp.
8. **Vītols, A.**(2017). LKA E. Smiļģa muzeja krājumi.
9. **Zeltiņa, G.**(2010). Jaunais Rīgas teātris. No: LU LFMI, Latviešu teātris no pirmsākumiem līdz mūsdienām. Rīga: LU LFMI, 2010, 490. –536. lpp.
10. **Бартошевич, А.**(2013). Театральные хроники – Москва: Артист.Режиссер. Театр., 502 с.
11. **Козлинский, В., Фрезе Э.,**(1975). Художник и театр. Москва:Советский художник, 240 с.
12. **Рубинштейн, А.** (1991.) Введение в экономику исполнительского искусства. Москва:384с.
13. **CSP, Teātri.** Pieejams:
http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala__ikgad__kultura/KU0060.px/?rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 [pēdējo reizi sk.11.01.2018.].

Kaspars Vārpiņš
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

IZGLĪTOJOŠO DATORSPĒĻU IZSTRĀDES PRIEKŠNOSACĪJUMI

EDUCATIONAL COMPUTER GAME DEVELOPMENT FRAMEWORK CONDITIONS

Summary

The research was performed to find out what is necessary to develop an exciting and educating computer game. Within the article, various computer game structures and development theories are studied and analyzed; in addition, the learning possibilities are discussed. In the result of the research, recommendations for educational computer game development framework conditions are provided.

Key words: e-learning, technology, computer games, computer game structure, computer game development.

Atslēgas vārdi: e-studijas, tehnoloģijas, datorspēles, datorspēļu uzbūve, datorspēļu izstrāde.

Anotācija

Pētījums veikts, lai noskaidrotu, kas nepieciešams aizraujošas un izglītojošas datorspēles izstrādei. Raksta ietvaros tiek pētītas un analizētas dažādas datorspēļu uzbūves un izstrādes teorijas, papildus apskatot tās no izglītošanās iespēju viedokļa. Pētījuma rezultātā ir izstrādāti ieteikumi izglītojošas datorspēles izstrādes priekšnosacījumiem.

Datorspēles var iedalīt dažādos žanros, piemēram, piedzīvojumu spēles, rīcību spēles, sporta spēles, lomu spēles, simulāciju spēles, izglītojošās spēles u. c. spēles. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija definējusi, ka datorspēles ir „izplatīts izklaidēšanās veids, izmantojot datoru interaktīvā režīmā. Datorspēles aptver plašu interešu loku – sākot no alfabēta mācīšanas maziem bērniem līdz šaham, kara spēlēm, kā arī dažādu sadzīves un ekonomikas problēmu risināšanas algoritmu meklēšanai” (Latvijas Zinātņu akadēmija, 2017). Definīcijā tiek uzsvērts izklaides faktors datorspēlēs, taču definīcijas turpinājums viennozīmīgi iekļauj izglītošanās procesu, jāsecina, ka datorspēles noteikti var uzskatīt arī par izglītojošām. Viennozīmīgi pozitīvi vērtējams ir fakts, ka Latvijas Zinātņu akadēmijas definīcijā par datorspēlēm ir iekļauts kā izklaides, tā arī izglītošanās faktors, jo tas liecina, ka arī izglītojošām datorspēlēm ir jābūt izklaidējošām. Tādēļ, izstrādājot izglītojošās datorspēles, būtiski ir iekļaut izklaidējošu funkciju, kas, iespējams, uzlabotu izglītošanās procesu šīs spēles spēlētājam.

2001. gadā M. Penskijs (M. Pensky) norādīja divpadsmit iemeslus, kādēļ, viņaprāt, datorspēļu spēlēšana ir visai aizraujošākais brīvā laika pavadīšanas veids cilvēces vēsturē:

- Spēles ir jautrības veids, kas sniedz prieku un baudu,
- Spēles ir spēlēšanās veids, kas sniedz intensīvu un dedzīgu iesaistīšanos,
- Spēlēm ir noteikumi, kas sniedz struktūru,
- Spēlēm ir mērķi, kas sniedz motivāciju,
- Spēles ir interaktīvas, kas sniedz rīcības spēju,
- Spēles pielāgojas, kas sniedz raitumu un ritējumu,
- Spēlēm ir rezultāts un atgriezeniskā saite, kas sniedz izglītošanos,

- Spēlēm ir uzvaru statistika, kas sniedz egoisma apmierinājumu,
- Spēlēm ir konflikts/sacensība/izaicinājums/pretinieki, kas sniedz adrenalīnu,
- Spēles ir problēmu risinošas, kas veicina izdomu,
- Spēlēs ir mijiedarbība, kas risina socializācijas nepieciešamību,
- Spēlēs ir personalizācija un stāsts, kas sniedz emocijas (Pensky, 2001: 05–1).

Tādējādi M. Penskijs norāda, ka izklaidējošo datorspēļu spēlēšana raisa cilvēkos dažādas emocijas. Šīs emocijas ir vieglāk iegūt, spēlējot izklaidējošās datorspēles nekā socializēties ar cilvēkiem reālajā vidē. Nav noliedzams, ka arvien vairāk cilvēku, it sevišķi jaunieši, izvēlas spēlēt datorspēles nevis kontaktēties ar saviem vienaudžiem. Tādēļ ir nepieciešams veidot aizraujošas izglītojošas spēles, lai sasniegtu pēc iespējas lielāku auditoriju un, iespējams, atvieglotu mācīšanās procesu. M. Penskijs norādījis, ka atgriezeniskā saite un sasniedzamais rezultāts veicina izglītošanos, tādēļ, veidojot izglītojošās spēles, šīm niansēm ir jābūt vadošajām.

Lai saprastu, kāda ir atšķirība starp izklaidējošām datorspēlēm un izglītojošām datorspēlēm, ir nepieciešams noskaidrot, pēc kādiem kritērijiem iespējams izdalīt izglītojošās datorspēles. N. Vitone (N. Whitton) ir izdalījusi astoņas interpretācijas, kā var tikt izprastas spēles un izglītošanās kopsakarības:

- Mācīšanās *ar* izklaides spēlēm. Pamatā izklaidei paredzēto spēļu izmantošana un pielāgošana izglītošanās procesam, iekļaujot komerciālās, profesionālās, liela budžeta spēles, kā arī nekomerciālās un maza budžeta spēles,

- Mācīšanās *ar* izglītojošām spēlēm. Izglītošanās procesā, izmantojot izglītībai paredzētās spēles, kuras izstrādājušas spēļu kompānijas, kā arī entuziastu vai pedagogu veidotās mazās spēlītes.

- Mācīšanās, *iedvesmojoties* no spēlēm. Izmantojot spēles kā izglītošanās kontekstu, taču, neizmantojot mācīšanos par spēlēm, piemēram, izmantojot šahu, lai stimulētu algoritmu izstrādi.

- Mācīšanās spēles *ietvarā*. Neformālā izglītošanās, kamēr tiek spēlētas izklaides spēles, analīze un izvērtēšana.

- Mācīšanās *par* spēlēm. Pieņēmums, ka spēles ir kultūras artefakts, tādā veidā to apgūstot.

- Mācīšanās *no* spēlēm. Spēlēs iekļautās struktūras principu analīze un pieņēmumi, kā šos principus varētu izmantot izglītības situācijās.

- Mācīšanās *caur* spēļu izstrādi. Mācīšanās, kas notiek plānojot, izstrādājot un veidojot spēles.

- Mācīšanās spēļu kopienu *ietvarā*. Izpratne par grupām un kopienām tiešsaistē un reālajā pasaulē. Kā arī par sadarbību un atbalstošo izglītošanos, kas notiek šo kopienu ietvaros (Whitton, 2014: 4).

Jāsecina, ka izglītoties iespējams ne tikai ar izglītojošām datorspēlēm, bet arī ar izklaidējošām spēlēm. Pielāgojot datorspēļu izmantošanu mācību procesam, ir iespējami dažādi datorspēļu izmantošanas veidi, jo var mācīties ar datorspēļu palīdzību, to spēlējot vai analizējot, kā šī spēle ir veidota vai kāpēc radušās datorspēles. Taču būtiskākais ir pats spēlēšanas process, kuru ir iespējams rosināt ar dažādiem mērķiem. Viens ir vienkārši sasniegt spēles beigas, taču spēlējot ir iespējams arī analizēt pašu spēli, kas ir lielisks izglītošanās veids.

Izglītojošo datorspēļu veiksmīgai izstrādei ir jāņem vērā pedagogu prasības šādu spēļu izmantošanai mācību procesā. Piemēram, S. De Freitas ir izpētījusi, kā pedagogi veic datorspēles izvēli, lai to izmantotu mācību procesā. Izvēle teorētiski tiek veikta pēc sekojošiem soļiem:

- Plānotais nodarbības mērķis un paredzētais rezultāts;
- Simulācijas, aktivitātes vai datorspēles izvēle, ar kuras palīdzību ir iespējams sasniegt nodarbības mērķi;
- Spēles loma nodarbībā – aktivitātēs, uzdevumu veikšanas vai novērtēšanas procesā;
- Mācību sesija jāveic ar pienācīgu uzmanību, izklāstot sesijas procesu, mācīšanās iznākumi atainojas mācību sesijas (spēles spēlēšanas) atskatā,
- Jāveic mācību sesijas (izglītojošās datorspēļu spēlēšanas) dalībnieku novērtēšana;
- Novērtēt mācību sesiju kā tādu;
- Pārveidot/pārplānot mācību sesiju, balstoties uz saņemto atgriezenisko saiti (S. De Freitas, 2006: 15).

Ņemot par pamatu S. De Freitas izveidotos uzdevumus datorspēles izvēlei izmantošanai nodarbībās, jāsecina, ka pēc būtības ir norādīti vispārīgi uzdevumi izglītojošās datorspēles izstrādātājiem. Likumsakarīgi, ka pirms spēles izstrādāšanas ir jānoskaidro, kādam konkrētam mācību mērķim šī spēle tiks izstrādāta, tādējādi panākot efektīvāko risinājumu spēles izmantošanai nodarbībās. Izstrādājot izglītojošo datorspēli, ir jāparedz aptuvenais laiks, kas nepieciešams, lai šo spēli varētu lietderīgi izmantot mācību procesā. Jāparedz, lai spēles laiks neaizņemtu pārāk daudz, lai to nebūtu jāpārtrauc nodarbības vidū, jo nepietiek laika konkrētajā mācību nodarbībā. Būtiski ir iekļaut novērtēšanas funkciju izglītojošās datorspēlēs, jo tādā veidā ir iespējams salīdzināt audzēkņu progresu un iespējamās problemātiskās vietas mācību priekšmeta apgūvē. Šāda novērtēšanas sistēma atvieglotu arī individuālo izglītojošo datorspēļu spēlētāju izpratni par apgūstāmo priekšmetu un nepieciešamajām tēmām, kuras uzlabot. Arī atgriezeniskās saites iekļaušana un pašas spēles procesa novērtēšana ir neatņemama sastāvdaļa, lai pilnveidotu un uzlabotu pašu izglītojošo spēli, līdzīgi kā ar mācību procesu, ko aprakstījusi S. De Freitas. Jāsecina, ka ikviena aprakstītā sastāvdaļa, ir vienlīdz svarīga labas izglītojošās datorspēles izveidei.

Lai izveidotu veiksmīgu izglītojošo datorspēli un tā sniegtu pēc iespējas lielāku ieguvumu mācību procesā, ir jāņem vērā pamatprincipi tās izstrādei. R. Klārks (R. Clark) un R. Meijers (R. Mayer) ir izvirzījuši sešus principus, kuri jāievēro, lai palielinātu izglītošanās procesu spēlēs un simulācijās:

- Saskaņot spēles tipu ar izglītošanās mērķiem;
- Padarīt mācīšanos par svarīgāko spēles virzības (procesa) daļu;
- Veidot spēles uz pārbaudītām mācību stratēģijām;
- Veidot spēles, vadoties pēc vadlīnijām un struktūras,
- Pārvaldīt dažādas sarežģītības pakāpes,
- Padarīt spēles būtību saprotamu (Clark, Mayer, 2011: 381).

Analizējot R. Klārka un R. Meijera sešus principus, jāsecina, ka ir nepieciešams saskaņot spēles tipu ar izglītošanās mērķiem. Tādēļ ir jānoskaidro, kuri spēļu tipi ir atbilstošāki konkrētajam izglītošanās mērķim, ņemot vērā, kādai mērķauditorijai šī

izglītojošā datorspēle ir paredzēta. Vadoties pēc mērķauditorijas, ir iespējams sekmīgāk izvēlēties konkrētās datorspēles tipu, tas veicinātu veiksmīgāku izglītošanās procesu. Lai arī izglītojošai datorspēlei ir jābūt izklaidējošai, svarīgākais ir izglītošanās process, tam ir jāklūst par datorspēles progresa daļu. Izstrādājot datorspēles, ir jāievēro pārbaudītās mācību stratēģijas, jo ar to palīdzību izglītošanās process notiks sekmīgāk, kā arī pats spēles radīšanas process būs produktīvāks. Tādēļ arī pašu spēli ir nepieciešams veidot pēc noteiktām vadlīnijām un struktūras, kurās tad būtu iekļautas pārbaudītās mācību stratēģijas. Par paraugu būtu jāņem konkrētā mācību priekšmeta apguves metodes, pielīdzinot datorspēles izstrādes procesā noteiktajām vadlīnijām. Principos ietvertās dažādas sarežģītības pakāpes noteikti palielinātu pašas spēles izmantošanas loku, jo, veidojot matemātikas spēli ar dažādām sarežģītības pakāpēm, to būtu iespējams izmantot dažādām mērķauditorijām un vecuma grupām. Kā noslēdzošais princips ir minēta spēles būtības saprotamība, tas būtu jāizceļ kā viens no būtiskākajiem principiem. Ja izglītojošās datorspēles spēlētājs ar spēles palīdzību vēlas izglīties, tas nozīmē, ka minētā mācību viela šim spēlētājam ir pietiekami nesaprotama. Jo saprotamāka ir spēles būtība, jo vieglāk spēlētājam koncentrēties uz spēles uzdevumu risināšanu nevis censties saprast, kā vispār šī spēle ir spēlējama.

Rokasgrāmatas „Labāka mācīšanās spēlēs” („Better Learning in Games”) autori izstrādājuši vairākus būtiskus pamata ieteikumus izglītojošo spēļu izstrādātājiem:

- Paliēc uzticīgs izglītošanās principiem, nekonzentrējies tikai uz dizainu;
- Iekļauj spēles gaitā dažādus novērtēšanas mehānismus, papildus iekļaujot iespēju izglītojamam pašam novērtēt savu efektivitāti;
- Pilnveido iesaistīšanos un izglītošanos vienlaicīgi, kā arī neveido neinteresantas spēles vai tādas spēles, kurās ir niecīga izglītības deva,
- Pilnveidojies dažādām mērķauditorijām: pasniedzējiem un izglītojamajiem nodarbību telpās, vecāku-bērnu mācīšanās, draugu spēlēšana un individuālā spēlēšana,
- Laika gaitā uzlabo spēli – pamata spēles dizains un uzbūve nevar būt patstāvīga (Better Learning in Games, 2015: 3).

Rokasgrāmatas izstrādātāji, līdzīgi kā R. Klārks un R. Meijers, norāda, ka spēles pamatā ir jābūt izglītošanās procesam nevis spēles izskatam, lai gan arī tas nav mazsvarīgi mūsdienās. Ikvienas iegūtās zināšanas ir nepieciešams novērtēt, lai sapratu, vai tās ir pietiekami apgūtas. Tādēļ nepieciešams izglītojošās datorspēlēs iekļaut dažādus novērtēšanas mehānismus, kas ļautu saprast, cik labi jaunās zināšanas ir apgūtas. Rokasgrāmatas izstrādātāji ir likuši akcentu uz nepieciešamību pielāgoties dažādām mērķauditorijām un spēles pilnveidi laika gaitā. Tikai tādējādi būs iespējams izveidot veiksmīgu un efektīvu izglītošanās mehānismu.

Plānojot iepriekš aprakstīto nepieciešamību pēc novērtēšanas mehānismu iekļaušanas izglītojošās datorspēlēs, tās izstrādājot, būtiski ir ievērot izglītošanās un rezultātu saistošo līkni. Rezultāti un atgriezeniskā saite var tikt sniegta dažādos veidos. Piemēram, ar sava veida apbalvojumiem, kā izpētījis B. M. Vins (B. M. Winn): „spēles process variē starp apbalvojumu biežumu spēlētājam. Spēles izstrādātājs parasti vēlas balansēt, lai spēlētājs tiek apbalvots biežāk, kamēr noris intensīvākā mācīšanās vai starp grūtākajiem un izaicinošākajiem uzdevumiem, lai noturētu spēlētāju datorspēlē.” (Winn, 2009: 1017). Apgūstot dažādas mācību programmas, ir nepieciešams panākt, lai spēlētājs turpinātu spēlēt

izglītojošo spēli, pat, ja tā ir ļoti sarežģīta. Tieši ar šāda veida apbalvojumu un atgriezeniskās saites palīdzību ir iespējams panākt to, lai šis spēlētājs turpinātu spēlēt un saprast, ka notiek progress.

Lai saprastu, kādiem jābūt izglītojošo datorspēļu izstrādātājiem, jāpievēršas iespējamai komandai. A. Derīberija (A. Derryberry) ir izstrādājusi ieteikumus iespējamajiem nopietnu izglītojošo spēļu veidotājiem, lai palīdzētu viņiem saprast, vai ir gatavi datorspēļu veidošanai:

- Nopietnu spēļu izstrāde ir komandas darbs. Komandā jāiekļauj dalībnieki ar dažādām prasmēm, piemēram, C programmēšana, JavaScript veidošana, māksla, instrukciju veidošana, animācija, stāstu veidošana, datubāžu veidošana, u. c.,

- Veidojot spēli, ir nepieciešamas kā izglītības, tā arī spēļu izstrādes kompetences,

- Spēļu izstrādātājiem un izglītības speciālistiem ir atšķirīgi darbu procesi. Lai pārvarētu šīs atšķirības, nepieciešams izveidot:

- Projekta virzības ierakstu plānu, kurā norādīti visi dizaina un izstrādes lēmumi, kas būs kā vienots resurss visai projekta komandai,
- Kopējais projekta leksikons,
- Procesu diagramma, kas palīdzēs vadīt visu projekta komandu un tās darbu, spēļu un mācīšanās procesa izstrādātājiem ir jāvienojas par procesu, kā iekļaut attiecīgo nozaru vajadzības (Derryberry, 2007: 14)

Izglītojošo datorspēļu izstrādātāju komandā viennozīmīgi ir jābūt dažādu jomu pārstāvjiem. Labam pedagogam būs grūti izstrādāt kvalitatīvu datorspēli, kā arī labam datorspēļu veidotājam bez pedagoģiskajām prasmēm būs apgrūtināti izstrādāt kvalitatīvu izglītojošu datorspēli. Lai spēle būtu vizuāli pievilcīga un interesanta, komandā ir vēlamī arī vizuālie mākslinieki vai datorgrafiki. Lai izglītojošā datorspēle aizrautu plašāku mērķauditoriju, svarīga iezīme spēles izstrādē ir stāstu veidošanai, jo spēlei ir jābūt arī interesantai un izklaidējošai. Komandai sanākot, būtiski ir vienoties par dažādiem nosacījumiem un sadalīt uzdevumus atbilstoši komandas locekļu kompetencei. Datorspēles izstrāde ir jāuztver kā projekts, kurā katrs apzinās savu lomu, izpildāmos uzdevumus. Vizualizējot veicamo darbu uzdevumus, ir vieglāk sekot līdz izstrādes progresam.

Jebkurā gadījumā ir jāņem vērā izglītojošās spēles izgatavotāja iespējas. Lai izstrādātu kvalitatīvu, izklaidējošu un, galvenokārt, izglītojošu spēli, ir nepieciešama plaša speciālistu komanda un salīdzinoši lieli finanšu resursi. Tomēr spēli var izstrādāt arī viens pats pedagogs, jo mūsdienās tiek piedāvāti dažādi risinājumi, kas ļauj vienkāršā veidā izgatavot salīdzinoši vienkāršas un pat nedaudz sarežģītākas izglītojošās spēles, taču jārēķinās ar to, ka šāda risinājuma izmantošanas iespējas ir samērā ierobežotas.

Secinājumi un ieteikumi

1. Izklaidējošās datorspēles sniedz cilvēkiem iespēju iegūt socializēšanos vienatnē.
2. Izglītojošām datorspēlēm ir jābūt arī izklaidējošām.
3. Plānojot izglītojošo datorspēļu izstrādi, liela uzmanība ir jāpievērš komandai, kas to izstrādās.
4. Izglītojošās spēlēs ir jāiekļauj atgriezeniskā saite un rezultātu novērtēšana.
5. Pēc spēles izstrādes tā regulāri jāpilnveido un jāuzlabo.

6. Izstrādājot izglītojošo spēli, nepieciešams paredzēt, cik ilgu laiku aizņems konkrētā spēles cikla spēlēšana un jāparedz, lai tas nebūtu pārāk ilgs.

7. Ir nepieciešami padziļināti pētījumi, lai noskaidrotu, kādi spēles veidi un novērtējuma metodes ir nepieciešamas attiecīgajām vecuma grupām un mācību priekšmetiem.

Avoti un literatūra

1. *Better Learning in Games : A Balanced Design Lens for a New Generation of Learning Games* (2015). J. Groff, J. Clarke-Midura, V.E. Oven, u.c. Massachusetts: Learning Games Network, 29 lpp.
2. **Clark, R. C., Mayer, R. E.** (2011). *E-learning and the Science of Instruction : Proven Guidelines for Consumers and Designers of Multimedia Learning : Third Edition*, San Francisco: Pfeiffer, 502 lpp.
3. **Derryberry, A.** (2007). *Serious games : online games for learning*. San Jose: Adobe Systems Incorporated, 15 lpp.
4. **De Freitas, S.** (2006). *Learning in Immersive Worlds : A review of game-based learning*. London: JISC, 73 lpp.
5. **Latvijas Zinātņu akadēmija** (2017). Terminoloģijas komisijas Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=datorsp%C4%93le&lang=LV> [pēdējo reizi sk. 01.05.2017.].
6. **Pensky, M.** (2001). *Digital Game-Based Learning*. New York: McGraw-Hill, 442 lpp.
7. **Whitton, N.** (2014). *Digital games and learning : Research and Theory*. New York: Routledge, 216 lpp.
8. **Winn, B. M.** (2009). The Design, Play, and Experience Framework. No: **Ferdig, R.E.** *Handbook of Research on Effective Electronic Gaming in Education*. New York: Hershey, 1010.–1024. lpp.

Fiona Mary Vilnīte

Riga Teacher Training and Educational Management Academy

Latvija, Rīga

THE USE OF MENTAL IMAGERY AND ITS EFFECTS ON DYNAMIC CONTRAST IN PRIMARY SCHOOL VIOLIN STUDENTS' MUSICAL INTERPRETATIONS

Summary

Mental imagery has been associated with inventive, creative thought (Thomas, 2017), yet rarely employed deliberately in the process of learning a musical instrument, even at conservatoire level (Haddon, 2007). Research in neuroscience however, suggests that mental imagery assists in cognitive processes; in remembering and planning actions, which gives more importance to its use. The aim of this research was to study and test the effects of mental imagery use on dynamic contrasts used by students in the individual violin lesson. During the research, a literature review was carried out and a mental imagery exercise was devised. Using the software *Audacity*, differences in dynamic ranges were analysed pre- and post- the mental imagery exercise.

Keywords: Mental Imagery, violin playing, violin teaching, musical interpretation, musical dynamics.

Atslēgas vārdi: mentālais attēlojums, vijoļspēle.

Anotācija

Mentālais attēlojums ir saistīts ar atjautīgu, radošu domāšanu (Thomas, 2017), tomēr reti apzināti pielietots mūzikas instrumentu spēles mācību procesā, pat konservatorijas līmenī (Haddon, 2007). Pētījumi neirozinātnē tomēr liecina, ka mentālais attēlojums palīdz izziņas procesā, atmiņai un darbības plānošanā, kas piešķir lielāku nozīmīgumu tā izmantošanai. Šī pētījuma mērķis bija izpētīt un pārbaudīt mentālā attēlojuma izmantošanas ietekmi uz dinamikas kontrastiem vijoļspēlē studentu individuālajās nodarbībās. Pētījuma gaitā tika veikts literatūras pārskats un izstrādāts mentālā attēlojuma vingrinājums. Izmantojot programmatūru *Audacity*, dinamikas diapazona atšķirības tika analizētas pirms un pēc mentālā attēlojuma izmantošanas.

Musical expression and interpretation are some of the least discussed aspects in the instrumental methodology, yet music that is expressionless and non-musical becomes a meaningless conglomeration of monotonous sound, both for the listener and the player. Why then is musical expression often left until last in the learning process? The traditional view would seem to be that musical expression depends on so many variables of technique including general posture, bow hold, bow speed, bow weight, for instance, that it cannot be considered earlier in the learning process (e. g. Kempster, 2003). Additionally, the notion that expression depends on musicality, which is an inborn talent or innate ability, perhaps discourages teachers from attempting to include it in the learning process and trying to develop it like any other skill in music-learning.

But, it is possible to consider a different paradigm: that musical interpretation and expression provide the inspiration and vitality behind the creation of music – in both the realms of composition and in performance. If this is the case, should not the concept of musical interpretation be introduced sooner into the learning process? Can it be introduced in a way that will not interfere with the learning of technique, but also help to illuminate its

necessity and to inspire artistry? Can mental imagery be introduced in an integrated manner into the primary school violin teaching and learning process?

It is proposed here that mental imagery can assist in this process, if it can be applied in a manner that is personally meaningful to the student.

The aim of this research was to study and test the effects of mental imagery use in creating dynamic contrasts.

Methodology

Often referred to colloquially as „seeing in the mind’s eye,” or „visualization,” mental imagery can however be used to describe the imagination in any sense mode – for example, auditory, motor, haptic, visual or olfactory and any combination of them (Thomas, 2017).

Whilst the concept of mental imagery and its manipulation has been posed throughout history in many domains, including music, interest in it has gathered more recently, when studies in neuroscience have shown that the mental imagery and actual perception share many of the neural structures (Ganis, et al., 2004,). This gives fuel to the concept that both actual practice and imagined in music learning can create new and strengthen existing neural connections necessary for skill acquisition and improvement. In fact, studies in neuroscience have used mental imagery to test how the brain learns – and how neuronal connections are formed in response to both thought and activity (Doidge, 2007).

Interestingly, neuroscientists have noted that for mental imagery to occur successfully, access to the long term memory is required (Hishitani, 1993), suggesting that practical experience creates a basis for future mental imagery. Indeed, some older sources note the use of previous experience in assisting with deliberate mental imagery creation. Students were encouraged by the anonymous author of the Latin book *Ad Herennium*, thought to be written in the 90s BC, to develop their own imagery as an aid to memory (Yates, 1966). That newer or different imagery can be juxtaposed onto the older, more familiar imagery to assist with new memory formation was noted in a case study of Alexander Luria’s – a neuro- and developmental psychologist. He recorded a case where a subject mentally imaged new information as imagery and placed these new images onto other images of locations familiar to him. In that way, he could memorise an enormous amount of information and retain the information over many years (Luria, 1968). It is interesting to note here the fact that new imagery was placed onto older, personally relevant imagery.

In analysing other sources, it would seem that the ability to create and manipulate mental imagery lies in the fact that mental imagery is produced by cognitive processing on an everyday basis – which can occur either consciously or unconsciously. In the field of cognitive neuroscience, it has also been noted that imagery can be spontaneously created in response to stimuli, for instance (Kosslyn, 1995); that it is a natural neural mechanism employed to accurately answer questions, such as: „how many chairs are there in the dining room?” Or: „how many windows are there in your car?” Each of these questions may indeed conjure up an image in the mind in order to accurately produce an answer.

Considering the current nature of much of the research in mental imagery, it is perhaps not surprising that mental imagery is not yet included systematically in the pedagogical process. Yet, there seems to be enough anecdotal and scientific evidence to consider using it in the

pedagogical process. That mental imagery can be used as a method for recalling old information, juxtaposing or integrating new information onto old for enhanced understanding and memory recall would indeed seem to be useful in the pedagogical process.

The existing empirical, though not pedagogical, studies involving the use of mental imagery in music include: mental imagery in memory recall of contrasting musical dynamics in already-trained musicians, [[which found that motor distraction impaired auditory recall of dynamic contrasts]] (Bailes et al, 2012); the better use of auditory imagery in both musical and non-musical auditory imagery tasks in musically-trained subjects compared to non-musically trained subjects, and where both groups performed similarly on a visual imagery task (Aleman et al., 2000). Other studies have noted anecdotal use of mental imagery among musicians and the cognitive correlates of imagery, together with its use during playing and before playing (Keller, 2012); the neural correlates of the connections between auditory and motor imagery (e.g. Zatorre et al, 2007).

Interestingly, it would seem that mental imagery use in teaching and learning processes is often used inadvertently by using metaphors, similes and analogy. Whilst this would seem to be an efficient way of producing imagery, it too is little researched in the literature. Existent literature in this field (e. g. Schippers, 2006; Stollak, 1998) concentrates on improving the skills and learning capabilities of the already-trained musician and is mainly conceptual in nature. Those studies that have discussed the use of mental imagery in the primary school pedagogical process have mainly been in the area of sport (e. g. Orlick, McCaffrey, 1991). They did however note the advantage of using metaphors to facilitate the use of mental imagery, and including an element of fun.

However, there is a dearth of literature of an empirical nature involving the use of mental imagery with novice violin students in the primary school pedagogical environment. This study aims to do just that.

Participants and design of the experiment

Four violin students in the first and second year of violin study in the primary school were asked to create simple dynamic contrasts between *forte* and *piano* in musical works which they had been learning for approximately two weeks. It is important to note that the students only have lessons of twenty minutes twice a week, and that the musical works were still fairly new to them.

The students' playing was recorded and their dynamic range was measured using the software *Audacity*.

The experiment consisted of two stages:

- 1) Asking the students to create *forte* and *piano* dynamic contrasts without mental imagery;
- 2) Asking the students to create their own metaphors to illustrate *forte* and *piano* dynamic contrasts.

The dynamic contrasts from each stage were analysed at each stage and then compared pre- and post- mental imagery use. The change in volume was measured by *Audacity* in decibels.

Each student's playing was analysed individually.

Student 1

In analysing the playing of the first student, it was possible to see that without the use of imagery the opposite of the desired outcome occurred: that the *piano* version was in fact louder than the *forte*. After creating a personally-relevant metaphor, the *piano* version indeed became quieter than the *forte*. It is important to note here that the measurements in decibels show in minus numbers, which means that a higher minus number represents a quieter sound and a lower minus number represents a louder sound. In this case, the imagery condition was repeated by the student. This was initiated by the student themselves, and although not part of the original design of the test, the dynamics of this second imagery condition are also recorded in the table below (see table 1).

Table 1

Dynamic contrasts with and without imagery of student 1

	<i>Forte</i> (in dB)	<i>Piano</i> (in dB)	Average difference between <i>forte</i> and <i>piano</i> (in dB)
Without imagery	-29.1	-28.1	1.0*
1 st time with imagery	-27.4	-29.6	2.2
2 nd time with imagery	-26.4	-29.4	3

*numbers shaded grey represent a difference in dynamics in the wrong direction: that the *piano* louder than the *forte*.

It is interesting to note that the student was inspired to independently experiment further with the metaphor use, despite it not being a requirement of the test and that the difference in dynamic range was further increased when imagery was used a second time.

Student 2

In this case, the *piano* version of the first play-through could not be recorded, due to a noise distraction in the classroom, but the results were still interesting, since they showed a difference in the playing of *forte* with and without mental imagery: that the *forte* was indeed louder with mental imagery than without it. Additionally, the difference between *forte* and *piano* was large in the mental imagery condition (see table 2).

Table 2

	<i>Forte</i> (in dB)	<i>Piano</i> (in dB)	Average difference between <i>forte</i> and <i>piano</i> (in dB)
Without imagery	-26.8		
With imagery	-24.7	-37.2	12.5
Difference between <i>forte</i> pre- and post- imagery	-2.1		

Dynamic contrasts with and without imagery of student 2

Student 3

Here it is possible to see again, that there is almost no difference, just 0.1dB, between the *forte* and *piano* playing, but with the use of personally-relevant mental imagery, the difference was 4.9dB (see table 3).

Table 3

Dynamic contrasts with and without imagery of student 3

	<i>Forte</i> (in dB)	Piano (in dB)	Average difference between <i>forte</i> and <i>piano</i> (in dB)
Without imagery	-26.1	-26.2	0.1
With imagery	-23.8	-28.7	4.9

Student 4

In this last example, it is possible again to see a correlation between the mental imagery condition and an improvement in dynamic contrast. Again, with no imagery the *piano* phrase was louder than the *forte* phrase – the opposite of the requirement. With mental imagery, the *piano* became noticeably quieter than the *forte* phrase (see table 4).

Table 4

Dynamic contrasts with and without imagery of student 4

	<i>Forte</i> (in dB)	Piano (in dB)	Average difference between <i>forte</i> and <i>piano</i> (in dB)
Without imagery	-28.8	-25.5	3.3
With imagery	-26.7	-32.7	5.9

Analysis of the Results

Analysis of the results shows that mental imagery in the form of metaphors was overwhelmingly successful; that dynamic contrast was indeed greater and more noticeable when using mental imagery. From observing the process, it was also possible to witness the light-hearted and positive atmosphere that using personally-relevant imagery invoked. Indeed, it also brought an element of fun. Interestingly, the techniques that the students used to create a *piano* sound included those that usually take many hours in technical explanations to achieve. For example, using the different sound points on the violin strings – moving the bow towards the fingerboard for quieter sounds and towards the bridge for louder sounds. Additionally, a variation of bow speed was observed between *forte* and *piano* sounds. These techniques can without the use of mental imagery take many words and demonstrations to perfect.

Additional observations to be noted were the effects on future students' attitudes towards playing in the lessons following the mental imagery. In one case, a lesson was scheduled very early in the morning and the pupil did not want to stand up to play. However, on remembering the use of the metaphors in the previous lesson, the student immediately stood up with a good posture and began to play the music with enthusiasm.

Discussion

These results help to highlight the fact that mental imagery can help to introduce students to the concepts of musical interpretation much earlier in the learning process. Because of the element of fun, it is possible that any nervousness or uncertainty about playing the violin is alleviated, so that learning can be achieved more effectively and enthusiastically. Interestingly, when the students were asked if they knew how they created the dynamics, most of them did not, but were able to then self-analyse what they had done technically.

Conclusions

In conclusion, it is possible to answer the questions posed at the beginning of this paper:

- that mental imagery can help to inspire artistry in the student and help to understand why and how certain techniques that were explained in words or demonstrated to them, can be used in practice;
- that mental imagery used in this way can help to start the process of self-analysis;
- that using mental imagery becomes a method of using a combination of techniques used in violin playing;
- that mental imagery can give personal relevance to the music being learnt.

Sources and literature

1. **Aleman, A., Nieuwenstein, M. R. A., Böcker, K. B. E., de Haan, E.** (2000). Music training and mental imagery ability. *Neuropsychologia*, 38 1664–1668.
2. **Bailes, F., Bishop, L., Stevens, C. J., Dean, R. T.** (2012). Mental imagery for musical changes in loudness. *Frontiers in Psychology*. December 2012, Volume 3, Article 525, 1–9.
3. **Haddon, E.** (2007). What does mental imagery mean to university music students and their professors? *Department of Music, University of York, UK. International Symposium on Performance Science*. p. 301–306.
4. **Keller, P. E.** (2012). Mental imagery in music performance: underlying mechanisms and potential benefits. *Ann. N.Y. Acad. Sci.* 1252 206–213.
5. **Orlick, T., McCaffrey, N.** (1991). Mental Training for Children for Sport and Life. *The Sport Psychologist*, Volume 5, p. 322–334.
6. **Stollak, M. A.** (1998). The Use of Analogy in the Rehearsal. *Music Educators Journal*, Vol 84, Issue 6, pp. 17 – 21. First published date: August-10-2016 10.2307/3399096
7. **Schippers, H.** (2006). ‘As if a little bird is sitting on your finger . . .’: metaphor as a key instrument in training professional musicians. *International Journal of Music Education*, volume 24(3), 209–217.
8. **Thomas, N. J. T.** (2017). „Mental Imagery” In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/mental-imagery/>>.
9. **Zatorre, R. J., Chen, J. L., Penhune, V. B.** (2007). When the brain plays music: auditory–motor interactions in music perception and production. *Neuroscience*, July 2007, volume 8, 547-558.

Aija Zakovska
Latvijas Universitāte
Latvija, Rīga

MŪZIKAS KLAUSĪTĀJU TIPOLOĢIJA PERSONĪBAS MĀKSLINIECISKĀS KULTŪRAS KONTEKSTĀ

A TYPOLOGY OF MUSIC LISTENERS IN THE CONTEXT OF PERSONALITY'S ARTISTIC CULTURE

Summary

Personality's artistic culture is defined as a human's perception of art and its use or consumption, which depends on each individual's structure – on their mind, character, imagination, perception and especially on the sphere of emotions and feelings. Listening to music regularly not only enriches the listener's memory and purifies listening perception, but also creates particular types of listeners. Classification of music listeners in certain scientific theories is based on music art's main function – accentuation of „consumption” and „aesthetic enjoyment”. When a student finishes grades 9 and 12, in optimal case, there must be an „emotionally educated” music listener, where the emphasis is on the educational component.

Keywords: listening to music, teenager, typology of listeners, artistic culture.

Atslēgas vārdi: mūzikas klausīšanās, pusaudži, klausītāju tipoloģija, mākslinieciskā kultūra.

Anotācija

Personības mākslinieciskā kultūra definējama kā cilvēka mākslas uztveres un mākslas lietošanas jeb patērēšanas kultūra, kas atkarīga no jau bērnībā pilnveidojamās cilvēka personības vispārējās struktūras – no viņa prāta, rakstura, iztēles, uztveres un īpaši no emociju un jūtu sfēras. Bērnībā un skolas gados aizsākts regulārs mūzikas klausīšanās process ne tikai bagātina klausītāja atmiņu un pilnveido dzirdes uztveri, bet arī izveido noteiktus nākamās mūzikas klausītāju tipus. Mūzikas klausītāju klasifikācija atsevišķās zinātniskajās teorijās balstīta uz mūzikas mākslas pamatfunkciju – „patēriņa” un „estētiskā baudījuma” akcentējumu. Skolēnam, pabeidzot vispārīzglītojošās skolas 9. klasi un 12. klasi, optimālajā variantā ir jābūt „izglītoti emocionālam” mūzikas klausītājam, kur uzsvars tiek likts uz izglītojošo komponentu profesionāla mūzikas skolotāja vadībā.

Metodoloģija

Regulārs mūzikas klausīšanās process ne tikai bagātina klausītāja atmiņu un pilnveido dzirdes uztveri, bet izveido noteiktus mūzikas klausītāju tipus. Lai klasificētu mūzikas klausītājus noteiktos tipos, ir nepieciešams izziņāt mūzikas mākslas funkcijas. T. Adorno savos pētījumos par muzikālo industriju, tās ideoloģiju, estētisko autonomiju un abstrakciju, noteicis divas mūzikas mākslas pamatfunkcijas: 1) patēriņš un 2) estētiskais baudījums. Analizējot mūziku kā cilvēka dzīves neatņemamu sastāvdaļu, ir formulētas tās divējādās nozīmes. Pirmkārt, vērtējot mūziku kā mākslas veidu – pašpietiekamu, patstāvīgu un pašvērtīgu. Otrkārt, nezaudējot savas pirmatnējās īpašības, mūzika kalpo kā fons teātra izrādei, kinofilmam, kalpo kā neatņemama un svarīga cita mākslas veida sastāvdaļa (Орлов, 2009; Адорно, 2015).

Pētījumos ir pierādīts, ka starp mūzikas izpildītāju un klausītāju pastāv zināma mijiedarbība un atgriezeniskā saikne. Mūzikas izpildītāji, piedāvājot klausītājiem attiecīgu

repertuāru, tiecas būt maksimāli saprotami un interesanti pēc iespējas plašākam klausītāju lokam. Savukārt mūzikas klausītāji, pilnveidojot savu muzikālo gaumi, rada izpildītājam jaunus uzdevumus sevis aktīvai pilnveidei. Regulārs mūzikas klausīšanās process ne tikai bagātina muzikālo atmiņu un pilnveido muzikālo dzirdi, bet nopietnā veidā ietekmē pievienošanās kādam noteiktam klausītāju tipam (Горемычкин, 2015).

Estētikā un mākslas filozofijā jautājums par klausītāju tipiem ir analizēts vairākkārt, un pētījumu rezultātā ir izveidotas vairākas tipoloģiskās shēmas. Svarīgi atzīmēt, ka reālā situācija ir sarežģīta un tīrā veidā neviens no zinātnieku klasificētajiem klausītāju tipiem nav sastopams, tie atrodas pastāvīgā dinamikā un savstarpējā mijiedarbībā, to robežas ir neskaidras. Klausītāju tipi ir klasificēti, ņemot vērā vispārējo un mūzikas kultūras līmeni, kur pēdējais daudzkārt atkarīgs no sociālās piederības (Смирнов, 2004).

Izpētes ietvaros ir apkopoti vairāku pētnieku (T. Adorno, A. Sohora, B. Smirnova un V. Orlova) noteiktie mūzikas klausītāju tipi un izveidota salīdzinošā tabula.

1. tabula

Mūzikas klausītāju tipoloģija I

Nr.	T. Adorno	A. Sohors	B. Smirnovs	V. Orlovs
	<i>Klausītāju tipi</i>			
1.	Klausītājs – eksperts	augsti attīstīts klausītājs – eksperts	antimuzikāls klausītājs	slinkais patērētājs
2.	„labs” klausītājs	vidēji attīstīts klausītājs – diletants	mazizglītots klausītājs	mērķtiecīgais patērētājs
3.	izglītots klausītājs – kultūras patērētājs	mazattīstīts klausītājs – profāns	kulturāls diletants	šaura speciālists
4.	emocionāls klausītājs		„labs” klausītājs	klausītājs – pacients
5.	racionālais klausītājs		izglītots klausītājs	klausītājs – līdzdalībnieks
6.	izklaidējošās mūzikas patērētājs		klausītājs – eksperts	klausītājs – egoists
7.	indiferentais (nemuzikālais, antimuzikālais klausītājs)		klausītājs – sektants	klausītājs bez vēlmis (,visēdājs”)

T. Adorno pieeja balstās uz nepazīstama mūzikas skaņdarba saklausīšanu strukturālā veselumā, izdalot katru mūzikas izteiksmes līdzekli atsevišķi, kuriem ir dots atbilstošs semantisks un estētisks vērtējums. Lai noskaidrotu mūzikas klausītāja tipu, zinātnieks klausīšanās procesā izmanto visdažādākos mūzikas skaņdarbus, sākot no vispāratzītām muzikālām vērtībām klasiskajos žanros un beidzot ar avangarda mūziku, tajā skaitā arī

visdažādākajiem abstraktās mūzikas konstruēšanas paņēmieniem. Klausītāju tipus zinātnieks ir klasificējis no augstākā līmeņa uz zemāko pēc mūzikas ietekmes uz klausītāju (Адорно, 2015).

A. Sohors mūzikas klausītājus klasificē, vadoties no mūzikas uztveres kvalitātes: emocionālā vai racionālā uztvere; koncentrēšanās vai izklaidīga klausīšanās; dziļš pārdzīvojums un mūzikas izpratne vai virspusēja, fragmentāra, sadrumstalota uztvere (Coxop, 1975).

B. Smirnova klausītāju iedalījums balstās uz personīgajiem novērojumiem, profesionālo pieredzi, uz tiešiem eksperimentāli – psiholoģiskajiem un specifiski socioloģiskajiem pētījumiem zinātniskajās teorijās. Pētījumi atspoguļo mūzikas klausītāju intelektuālo, emocionālo un māksliniecisko vienotību dažādos līmeņos. Klausītāju tipus zinātnieks ir klasificējis, ņemot vērā vispārējo un muzikālo kultūras līmeni. Savukārt klausītāja kultūras līmenis daudzreiz atkarīgs no sociālās piederības (Смирнов, 2004).

Mūzikas dažādo funkciju analīzes rezultātā V. Orlova piedāvātā klausītāju klasifikācija ir viens no mēģinājumiem apjēgt mūzikas mākslas lomu sabiedrībā. Raksturojot mūziku kā patstāvīgu, pašvērtīgu un pašpietiekamu mākslas veidu un raksturojot to kā cita mākslas veida vienu no komponentiem. Mūzikai kā mākslas veidam tiek izdalītas vairākas funkcijas: estētiskais baudījums, intelektuāli – filozofiskā spēle un fona ārstējošā funkcija (Орлов, 2009).

Kaut arī zinātnieka T. Adorno izveidotā klausītāju tipoloģija šķiet kategoriska, savdabīga un paradoksāla, tā mūzikas pedagogu un psihologu darbā tiek pieņemta un izmantota ar nelielām korekcijām un papildinājumiem. Taču jāatzīmē, ka, pēc zinātnieku domām, mērķtiecīgi būtu veidot klausītāju klasifikāciju, vadoties pēc formulas „Klausītājs – mūzika”. Svarīgi būtu veidot sistēmu, kurā mūziku pieņem ne tikai kā skaņu fenomenu, bet uztver to kā objektīvi esošu garīgās sfēras sastāvdaļu (Горемычкин, 2015).

Psiholoģijā veiktā personības izpēte liecina, ka personības aspekti ir saistīti ar individuālajām atšķirībām, savukārt indivīda uzvedība ir atkarīga no personības rakstura īpašību, fiziskās un sociālās vides mijiedarbības. H. Aizenka klausītāju tipoloģija izstrādāta, ņemot vērā cilvēka temperamentu un tā noteicošos faktoros: ekstraverts un introverts.

2.tabula

Mūzikas klausītāju tipoloģija II (adaptēts pēc Aizenka)

Klausītāju tipi	Izvēlas klausīties
stabils ekstraverts (sangviniķis)	klasiskā un baroka mūzika, kas ir stabila un paredzama (Hendelis, Musorgskis, Brāms)
neirotisks ekstraverts (holēriķis)	romantiska mūzika ar spilgtām krāsām, spēcīgiem kontrastiem un emocijām, ar sajūtām piepildītam saturu (Vāgners, Rihards Štrauss, Lists, Berliozs)
stabils intraverts (flegmatīķis)	klasiskā un baroka mūzika, intelektuāla un izzinoša (Bahs)
neirotisks intraverts (melanholiķis)	impresionistiskie un mistiskie skaņdarbi, kas ļauj aizbēgt no dzīves realitātes (Debisī, Delius)

Pēc zinātnieka atziņām, arī mūziku var iedalīt divās grupās – ekstravertā un intravertā. Analizējot zinātnisko literatūru, var secināt, ka ekstravertiem klausītājiem patīk pamatīga, smaga, dzīvīga, enerģiska, emocionāla un ar sajūtām piepildīta mūzika, tai skaitā populārās

mūzikas stils – smagais roks. Intravertie klausītāji dod priekšroku vairāk intelektuāli apvaldītai, mistiskai, dziļai un introspektīvai mūzikai (Eysenck, 1992).

Vēl viena plaša estētisko izvēļu un individuālo atšķirību joma ir saistīta ar mūzikas klausīšanās stratēģijām. D. Hargrīvs un A. Kolmans konstatējuši, ka pieaugušo studentu mūzikas klausīšanās pieejā ir divi galvenie klausīšanās stili – objektīvi analītiskais un emocionālais. Pirmie mūziku klausās, paužot objektīvu vērtējumu, kas vērsts uz mūzikas tehniskajiem aspektiem, bet otrie, kuru attieksme pret mūziku raksturojama kā emocionālāka – tāda, kas rada saviļņojumu un kopumā ir naivāka. Trešā klausīšanās stratēģija – asociatīvā – parādījās pētījumā, kurā bija iesaistīti bērni. Interesanti, ka pieaugušo auditorijā tā neparādījās (Hargreaves, Colman, 1981). Šo zinātnieku secinājumi sasaucas ar agrāk veiktajiem S. Heddena pētījumiem. S. Heddens klausīšanās stratēģijas pieaugušo auditorijā nosaucis par kognitīvo un asociatīvo stratēģiju (Hedden, 1973).

Pēdējā laikā zinātnieki pievēršas pusaudžu personības un viņu mūzikas stila izvēlei. Kā un vai pusaudžu personiskās īpašības ietekmē viņu izvēli? L. E. Nastasa un E. Ionesku savu pētījumu rezultātus ir apkopojušas un izveidojušas dažādu mūzikas stila klausītāju portretus:

- Pusaudži, kas klausās *popmūziku*, ir spējīgi uztvert savas emocijas, tās veiksmīgi pārvaldīt un izmantot, risinot dažādas personīgas problēmas. Viņi ir apzinīgi, centīgi, nopietni, atbildīgi, ar pienākuma apziņu, dažreiz var būt spītīgi, kaujinieciski un neelastīgi. Šiem pusaudžiem ir nepieciešams sociālais apstiprinājums, piederības sajūta.

- Pusaudži, kas klausās *rokmūziku* ir komunikabli, savas emocijas un domas izsaka tieši, spontāni. Savās domās un darbos ir pārliecināti par sevi, mundri un drosmīgi. Dažreiz pat pārlietu drosmīgi, spēj rīkoties impulsīvi, neuztver risku, nejūt tā robežas.

- *Rep/Hip-hop* mūzikas atbalstītājiem ir augsta trauksmes sajūta, samazināta sociālā klātbūtne. Tajā pat laikā viņi ir atvērti savai un citu pieredzei, ar augstu paškontroli, lai panāktu labu iespaidu uz apkārtējiem. Šie pusaudži spēj vadīt un kontrolēt savas emocijas, izraisa izpratni un izmanto emocijas problēmu risināšanā. Savas pozitīvās un negatīvās emocijas izsaka caur dziesmu un ritmu.

- Kaut arī *elektroniskās mūzikas* (house, techno, dubsteps) klausītāji ir cilvēki ar sociāli vēlamu uzvedību un pienākuma apziņu, viņos mājo nemiers par personisko potenciālu un vēlēšanās uzlabot savu personīgo sniegumu. Tie pievērš uzmanību cilvēkiem un lietām, izmanto iespējas izrādīt empātiju apkārtējiem, prot sadarboties un mazināt spriedzi, kas rodas sociālajā vidē, savstarpējā saskarsmē (Nastasa, Ionescu, 2014).

V. Petrušins veica pētījumu, kurā noteica pusaudžu attieksmi pret klasisko un tautas mūziku, komponistu oriģinālmūziku, rokmūziku un disko mūziku. Pētījumā piedalījās vispārizglītojošo skolu skolēni, mūzikas un profesionāli tehnisko skolu audzēkņi. Zinātnieks secina, ka mūzikas uztveri un spēju analizēt mūzikas skaņdarbus ietekmē ne tikai muzikālās spējas, bet arī vecums, izglītības līmenis, dzīves vieta un apstākļi, klausītāja piederība konkrētam sociāldemogrāfiskam slānim. Interese par konkrētiem mūzikas žanriem ir atkarīga galvenokārt no ģimenes, no vecāku izglītības līmeņa un nodarbošanās, no ģimenes sociālā statusa (Петрушин, 2008).

Muzikālā audzināšana vispārizglītojošajās skolās lielā mērā ir spējīga celt klasiskās mūzikas vērtību un dot psihoemocionālo dopingu tikai pie nosacījuma, ka mūzikas izglītībai tiek pievērsta pienācīga uzmanība un atzinība starp visiem mācību priekšmetiem, lai celtu skolēnu pašvērtējumu un „Es – koncepciju”. V. Petrušins secina, ka mūzikas intereses

cilvēkā sastāda vienu daļu no personības garīgās kultūras un tajā kā spogulī var atspoguļoties visa indivīda personība, tās vērtības, vērtību orientācija (Петрушин, 2008).

Rezultātu analīze

Domājot par vispārizglītojošo skolu skolēniem, aktuāls ir jautājums par to, kādu mūzikas klausītāju gribētu izaudzināt mūzikas skolotāji? Ņemot vērā ilggadējo pedagoģisko darba pieredzi kā mūzikas skolotājai, raksta autore pievienojas zinātnieku uzskatam, ka skolēnam, pabeidzot vispārizglītojošās skolas 9. klasi un 12. klasi, optimālajā variantā ir jābūt „izglītoti, emocionālam” mūzikas klausītājam. Šādā interpretācijā tas nozīmē, ka T. Adorno divi klausītāju tipi tiek apvienoti vienā, kur uzsvars tiek likts uz izglītojošo komponentu. Spēja emocionāli uztvert mūziku un līdzpārdzīvot radīsies, apvienojot visus mūzikas stundas darbības elementus un pievienojot koncertu, muzikālu sarīkojumu apmeklēšanu, tikšanos ar personībām, kuras pārstāv mūzikas mākslu. Klausītāja izglītojoši intelektuālo pusi nodrošina tikai un vienīgi mūzikas skolotājs mācību procesā. Apkopojot iepriekš izteiktos apgalvojumus, izveidojas jauns mūzikas klausītāja tips: „students – muzikants”. Šim klausītāju tipam raksturīga duāla attieksme pret mūziku. No vienas puses – mūzika ir kā mākslas veids, bet no otras puses – mūzika ir kā specifisks mācību materiāls (Горемычкин, 2015).

Balstoties uz zinātnieku (T. Adorno, A. Sohora, B. Smirnova un V. Orlova) noteiktajiem mūzikas klausītāju tipiem, ir izveidota pusaudžu klausītāju tipoloģija un tās raksturojums, sākot no zemākā līmeņa uz augstāko līmeni.

3. tabula

Pusaudžu klausītāju tipoloģija

Nr.	Klausītāja tips	Raksturojums
1.	indifirentais mūzikas klausītājs	<ul style="list-style-type: none"> pataloģiski – reālistiska tehniskā domāšana
2.	izklaidējošais klausītājs	<ul style="list-style-type: none"> muzikāli apdāvināti, bet vāji izglītoti, pasīvi mūzikas klausītāji mūzika nepieciešama kā skaņu fons, lai radītu vajadzīgo komfortu izklaidīga klausīšanās maniere svarīga skatuves anturāža zems emocionāli – mākslinieciskais līmenis
	<i>slinkais patērētājs</i> – klausās visu bez atlases (ka tikai skan) <i>mērķtiecīgais patērētājs</i> – interesē konkrēts mūzikas virziens vai žanrs	
3.	emocionālais mūzikas klausītājs	<ul style="list-style-type: none"> pēc dabas naivi, omulīgi un labsirdīgi klausītāji mūzika kā līdzeklis, lai atbrīvotu paša emocijām, kuras nav saistītas ar mūziku nevēlas iedziļināties mūzikas saturā, neizprot tā idejisko koncepciju neizprot mūziku kā mākslas veidu neuztver mūzikas māksliniecisko vērtību un negūst intelektuālu baudījumu mūzikas uztveres rezultātā rodas vienkāršoti tēli un asociācijas
4.	izglītotais mūzikas klausītājs	<ul style="list-style-type: none"> labi informēts kultūras patērētājs, mūziku uztver kā kultūras sasniegumu klausītāji ar augstu muzikālo kultūras līmeni, spējīgi dot atbilstošu estētisko vērtējumu spējīgs uz spontānu, tiešu līdzdalību mūzikas uztverē

		<ul style="list-style-type: none"> • mūzikas skaņdarbu spēj raksturot neapzināti, balstoties uz zināšanām • gūst gandarījumu un estētisko baudījumu • intelektuāli – emocionāla mūzikas uztvere
5.	„labs” mūzikas klausītājs	<ul style="list-style-type: none"> • psiholoģiski sagatavots mūzikas klausītājs, bērnu mūzikas skolas absolvents • spējīgs uztvert atsevišķas mūzikas valodas detaļas • izsaka pamatotus spriedumus • daļēji izprot mūzikas strukturālo veselumu • uzmanīga, koncentrēta klausīšanās • apzināta emocionālā uztvere, asociāciju veidošana

Svarīgi atzīmēt, ka reālā situācija, izvērtējot un mēģinot klasificēt klausītājus, izveidot viņu tipoloģiju, ir sarežģīta un pretrunīga kā pati dzīve. Zinātnieki secina, ka tīrā veidā klausītāju tipi nav sastopami, tie atrodas pastāvīgā dinamikā, notiek savstarpēja mijiedarbība, robežas ir neskaidras. Neskatoties uz to, ka kāds no klausītāju tipiem ir raksturots ar negatīvu iezīmi, T. Adorno uzskata, ka ir iespējama tiekšanās uz cilvēciskumu, cienīgu attieksmi pret mūziku un mākslu kopumā.

Iepriekš minēto teoriju un uzskatu analīzes būtība ir tajā, ka zinātnieku klasificētie klausītāju tipi ir veidojušies ģimenē, skolā un sabiedrībā kopumā. Raksta autore secina, ka ģimenes kultūras tradīcijas un sociālais statuss sabiedrībā veido vai arī neveido skolēna – jaunā koncertapmeklētāja pirmo pieredzi. Nonākot skolā, profesionāla skolotāja uzdevums ir pilnveidot, mainīt vai radīt no jauna skolēna mūzikas uztveri. Savu iespēju robežās skolotājs palīdz izprast mūzikas daudzveidību, žanru atšķirības, to māksliniecisko vērtību, palīdz veidot skolēna – mūzikas klausītāja pieredzi, kopā apmeklējot koncertus, operas un baleta izrādes.

Mūzikas pedagoģijas procesa centrā ir mākslinieciskā darbība, un viens no mākslinieciskās darbības veidiem ir klausīšanās. Ja mācību rezultātā pusaudžiem izveidojas vēlēšanās piedalīties mūzikas kultūras dzīvē, tad skolotāja pedagoģiskā darbība ir noritējusi sekmīgi (Zariņš, 2003). Mākslas radošajā procesā organiski iekļaujas visi cilvēces darbības galvenie veidi, kur to mijiedarbības rezultātā izveidojas pilnīgi jauna kvalitāte – mākslinieciskā darbība. Šīs darbības rezultātā rodas mākslinieciskais tēls, kas ietver sevī gan izziņas, gan vērtējuma darbību, redzot to nedalāmību, sintēzi, organisko sakausējumu. Mākslas tēls sniedz īstenības atspoguļojumu, un, apsteidzot realitāti, ne tikai rāda un vērtē tagadni, bet savu iztēles spēku virza uz nākotni, radot jaunu realitāti. Nodarbības mākslā, tai skaitā arī mūzikā, ir kā savdabīgs izglītības un audzināšanas „centrs”, kas spēj veikt īpašu uzdevumu vienotajā personības attīstības procesā – savienot visu iegūto pieredzi, izjūtu un pārdzīvojumu pasauli (Anspaks, 2006).

J. A. Studenta atziņa par to, ka garīgi aktīvu, iekšēji brīvu un radošu cilvēku var izaudzināt un attīstīt vienīgi tad, ja bērnu no mazotnes māca pazīt, saprast un cienīt īstu mākslu, ir aktuāla arī 21. gadsimta pedagogiem un audzinātājiem. Personības estētiskās kultūras pamati veidojas ģimenē, bet personības mākslinieciskās kultūras pamatu veidotāja ir skola, kur noteicošā loma pieder mākslas skolotājam – labam mākslas vērtību sapratējam un personības garīgās dzīves pazinējam, skaistuma idejas nesējam (Students, 1998).

Secinājumi

Pusaudžiem mūzikas uztvere ir atkarīga no piederības kādam neformālam grupējumam, kur visiem ir vienādas muzikālās intereses. Vēlēšanās līdzināties saviem vienaudžiem, bailes būt atgrūztam no grupas, tie ir patiesie iemesli, kas ietekmē viņu mūzikas izvēli. Augsts vērtējums un atzinība klasiskajai mūzikai, indivīda garīgo vērtību svarīgs elements, rodas tikai ar gadiem, ar briedumu un sociālo statusu sabiedrībā, ar izvēlēto dzīves stilu, dzīves garīgajām un kultūras vērtībām, veidojoties „Es – koncepcijai”, apzinoties sevi kā pilnvērtīgu un derīgu sabiedrības locekli. Skolēnam, pabeidzot vispārīzglītojošās skolas 9. klasi un 12. klasi, optimālajā variantā ir jābūt „izglītoti emocionālam” mūzikas klausītājam, kur uzsvars tiek likts uz izglītojošo komponentu.

Personības mākslinieciskā kultūra definējama kā cilvēka mākslas uztveres un mākslas lietošanas jeb patērēšanas kultūra, kas atkarīga no personības vispārējās struktūras – no cilvēka prāta, rakstura, iztēles, uztveres, īpaši no emociju un jūtu sfēras. Regulārs mūzikas klausīšanās process ne tikai bagātina klausītāja atmiņu un pilnveido dzirdes uztveri, bet izveido noteiktus mūzikas klausītāju tipus. Mūzikas klausītāju klasifikācija atsevišķās zinātniskajās teorijās balstīta uz mūzikas mākslas pamatfunkciju – „patēriņš” un „estētiskais baudījums” akcentējumu.

Skola ir centrālais posms personības izaugsmē un mākslinieciskajā audzināšanā, bet savus mērķus tā var īstenot ciešā sadarbībā ar skolēnu ģimenēm un vietējiem kultūras centriem. Mākslinieciskā pašdarbība, koncertu apmeklējumi, tikšanās ar māksliniekiem, organizēti izbraukumi uz operu vai baletu, tas viss kopā veido un attīsta personības māksliniecisko kultūru.

Avoti un literatūra

1. **Anspaks, J.** (2006). *Mākslas pedagogija II*. Rīga: RaKa, 256 lpp.
2. **Eysenck, H. J.** (1992). Four ways five factors are not basic. *Person.individ. Diff.* Vol.13. Nr.6, 667.–673. p.
3. **Hargreaves, D. J., Colman, A. M.** (1981). The dimensions of aesthetic reactions to music. *Psychology of Music*, Nr.9, 15–19 p.
4. **Hedden, S. K.** (1973). Listeners responses to music in relation to autochthonous and experiential factors. *Research in Music Education*. Vol.21 (3).225.–238. p.
5. **Nastasa, L. E., Ionescu, E.** (2014). Favorite Musical Styles, Emotional Intelligence and Adolescent Personality. *Procedia – Social and Behavioral Sciences. International Conference Psiworld 2014 – 5th edition*. Vol.187. 83.–87. p.
6. **Students, J. A.** (1998). *Vispārīgā pedagogija. I.daļa*. Rīga: RaKa, 330 lpp.
7. **Zariņš, D.** (2003). *Mūzikas pedagogijas pamati*. Rīga: RaKa, 200 lpp.
8. **Адорно, Т. В.** (2015). *Избранное: социология музыки*. Москва, Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, Университетская книга, с. 445.
9. **Горемычкин, А. И.** (2015). Слушание музыки как базовый компонент вузовской подготовки педагога-музыканта. *Музыкальное искусство и образование*. 1 (9), с.76.–87.
10. **Орлов, Г.** (1992). *Древо музыки*. Санкт-Петербург: Советский композитор, Вашингтон: Н.А.Frager&Co, с. 404.
11. **Петрушин, В. И.** (2008). *Музыкальная психология*. Москва: Академический Проект, Трикста, с. 398.
12. **Сохор, А. Н.** (1975). *Социология и музыкальная культура*. Москва: Советский Композитор, с. 202.
13. **Смирнов, М. А.** (1990) *Эмоциональный мир музыки*. Москва: Музыка, с. 319.

EKONOMIKA UN VADĪBAS ZINĀTNE
MANAGEMENT AND ECONOMICS

Андрияна Андреева, Диана Димитрова
Болгария, Варна

НОРМАТИВНАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ЗАКАЗОВ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ – РЕТРОСПЕКЦИЯ И ТЕНДЕНЦИИ

NORMATIVE REGULATIONS OF PUBLIC ORDERS IN THE EUROPEAN UNION –
RETROSPECTION AND TRENDS

Summary

The report researches the historical development of the public procurement in the European Union – the necessity and preconditions for its regulation as an important part of the common market regulation, as well as the types of legal sources, in which it is regulated, and their development. The accent is on the positive aspects for harmonization of the public procurement legislation without limiting the rights of the states for transposition of the directives through the most suitable national normative acts. The report researches also the role of the European legislation for achievement of transparency, equal treatment, non-discrimination and regulation of the common market.

Key words: EU, legislation, historical development, public procurement, directives, harmonization

Ключевые слова: Европейская регламентация, историческое развитие, общественные заказы, директивы, гармонизирование

Аннотация

В статье рассматривается историческое развитие законодательства в области общественных заказов в ЕС. Анализируется их необходимость и предпосылки для регулирования, как важная часть нормативной рамки общего рынка, а также виды правовых источников для упорядочивания и их развития. Акцент поставлен на положительные аспекты для достижения гармонизации законодательств в области общественных заказов, не ограничивая право государств транспонировать директивы в подходящие национальные нормативные акты. Рассмотрена роль европейского законодательства для достижения большей прозрачности, равноправия, недискриминации и регулирования общего рынка.

Тема регламентации общественных заказов постоянно актуальна еще с момента зарождения необходимости введения регуляции и контроля в расходовании публичных средств. Целью Европейского союза является достижение процветания и гарантирование мира. Считается, что одно из основных средств для этого – создание общего рынка. Исключение барьеров для торговли на международных рынках – один из аспектов единой политики по их устранению и созданию правовой основы для Европейского режима регламентации общественных заказов. Европейское право создает правовую рамку для регулирования общественных заказов, которой государства-члены должны соответствовать при создании и применении в национальном праве. Оно является и своеобразным двигателем развития права в области общественных заказов в национальных законодательствах стран.

В этой связи европейское право в области общественных заказов – важная часть политики общего рынка. Внутренний рынок является частью деятельности Европейской общности, которая характеризуется устранением помех для свободного движения товаров, людей, услуг и капитала, согласно ст. 3 п. 3 (бывшая

ст. 2) Договора Европейского союза⁷⁸. Доля прямо возложенных трансграничных общественных заказов составляет приблизительно 3% от общего объема общественных заказов⁷⁹, но она возрастает до 13,4%, если добавить заказы, полученные дочерними обществами чужих предприятий. Нельзя не отметить положительные аспекты (Egger, 2007: 26) регулирования общественных заказов на европейском уровне, выраженные в прозрачности и равноправии для всех участников, синхронизации в политике государств-членов, и это доказывает, что европейское право в области общественных заказов является двигателем развития права в области общественных заказов, ядром европейской экономической интеграции (Bachmann, 2016: 459).

Виды и развитие источников общественных заказов в ЕС

Право ЕС может быть разделено на первичное и вторичное. Первичное право используется в директивном порядке, а вторичное – следует транспонировать в национальное законодательство. Эта общая классификация в источниках уместна в рассматриваемой проблематике общественных заказов. Она также переплетается и кумулятивно сочетается с классификацией прямых и факультативных источников, имея ввиду направленность соответствующих норм.

Римский договор 1957 г. как один из первичных актов ЕС не является прямым источником норм в сфере общественных заказов. Из регулы об основных целях в ст. 3 – создание внутреннего рынка – извлекаются те, которые относятся к общественным заказам, а именно: лояльная конкуренция, свободное передвижение лиц, товаров, услуг и капиталов, равноправие и прозрачность (Голева, 2004: 9).

Первичное право ЕС прямо не регулирует общественные заказы. Если Договор для Европейского союза (ДЕО)⁸⁰ после внесения изменений в Договор Лисабона от 13.12.2007 г.⁸¹ имеет значение с точки зрения компетентности, то Договор для функционирования ЕС (ДФЕС)⁸² содержит важные материальные и процессуальные распоряжения. В большой степени они вытекают из распоряжений Договора для создания ЕО⁸³, на которых базируются многочисленные решения и позиции Европейского суда в правовой доктрине. Принципы первичного права недостаточны для открытия рынка в области общественных заказов, поэтому обоснована необходимость специальной регуляции для эффективного использования правил.

Чтобы обеспечить применение Европейской правовой рамки, ЕС принимает директивы для регламентации процедур в области общественных заказов. Вторичное право ЕС – правовые акты, изданные компетентными органами сообщества на основе договоров. Самые важные из них, согласно ст. 288 ДФЕС (бывшая ст. 294 ДЕО) – регламенты, директивы, решения, рекомендации и позиции.

При соотношении распоряжений вторичного права по отношению к первичному, преимущество дается вторичному, являющемуся *lex specialis*. Вторичные

⁷⁸ОВ. С202, год 59, 07 июня 2016 г.

⁷⁹“Länderbericht Deutschland” der Kommission vom 26.02.2016

⁸⁰Договор для ЕС, С326/13, 26.10.2012

⁸¹Договор Лисабона, С306, 2007

⁸²Договор для функционирования ЕС, С326/47, 26.10.2012

⁸³Договор для создания ЕО, Рим, 25 марта 1957

акты ЕС полностью не регулируют вопрос в области общественных заказов: с одной стороны, они используются только по отношению к определенным пороговым уровням, с другой – они тщательно и детально не регулируют режим использования. В этих случаях используются основные принципы первичного права. Вторичное право, как двигатель развития права в области общественных заказов, имеет солидную основу в первичном праве (Arrowsmith, 2010: 66). Кроме того, первичное право директивно используется и для всех договоров исполнителей, и даже для пороговых уровней общественных заказов.

Основные директивы и развитие правовых институтов в области общественных заказов в ЕС

Одной из первых директив в области общественных заказов является Директива 71/305/ЕИО Совета от 26 июля 1971 г. относительно координации процедур для исполнения общественных заказов по строительству⁸⁴. В ст. 1а дается определение договора для общественного строительства – это „письменные договоры за денежную оплату, заключенные между предпринимателем/поставщиком (физическим или юридическим лицом) и исполнителем общественных заказов”. В ст. 2 п. „б” Директивы Совета от 26 июля 1971 года указано об устранении ограничений перед свободой предоставления услуг в области общественных заказов для строительства и для исполнения общественных заказов для строительства предпринимателями, действующими посредством агентств или клонов⁸⁵. Директива определяет субъекты и объекты общественных заказов. В п. „б” уточняется, что это государство, региональные или местные власти и юридические лица, управляемые публичным правом, которые перечислены в Приложении 1 к директиве⁸⁶. В п. „в” даны определения оферента и кандидата. Предприниматель, который представил оферту – оферент, а получивший приглашение для ограниченной процедуры – кандидат. Соответственно в приложении к Директиве от 26 июля 1971 г. дан список строительных работ, перечисленный в Главной группе 40 „Номенклатуры промышленности в Европейских общностях” (НПЕО). Согласно ст. 2 директивы исполнители должны использовать свои национальные процедуры, адаптированные к распоряжениям директивы.

Директива 77/62/ЕИО Совета от 21 декабря 1976 г. была принята для описания координации процедур выполнения общественных заказов для поставок⁸⁷. В ст. 1а дано определение общественного заказа для поставки: „Письменные договоры, за денежную плату для поставки продуктов между поставщиком (физическим или

⁸⁴Директива 71/305/ЕИО Совета 26 июля 1971 г. относительно координирования процедур возложения общественных заказов для строительства ОВ L 185, 16.8.1971 г., стр. 5

⁸⁵Директива Совета 26 июля 1971 года относительно устранения ограничений перед свободой предоставления услуг в области общественных заказов для строительства и для возложения общественных заказов для строительства предпринимателям, действующим посредством агентств или клонов, С 71/304/ЕИО, L 185/1 15.8.1971

⁸⁶Перевод автора, оригинальный текст:

'public works contracts' are contracts for pecuniary consideration concluded in writing between a contractor (a natural or legal person) and an authority awarding contracts as defined under (b), which have as their object one of the activities referred to in Article 2 of the Council Directive of 26 July 1971 concerning the abolition of restrictions on freedom to provide services in the field of public works contracts and on the award of public works contracts to contractors through acting agents or branches

⁸⁷Директива 77/62/ЕИО Совета 21 декабря 1976 г. относительно координирования процедур возложения общественных заказов для поставок ОВ L 13, 15.1.1977 г., стр. 1

юридическим лицом) и исполнителем, определенным в п. „б”⁸⁸„. Подобным образом в предыдущей директиве дано определение исполнителя, оферента и кандидата (Приложение 1). Из приложения распоряжений директивы исключены частные исполнители. Эти две директивы дают начало нормативной регламентации общественных заказов во вторичном праве ЕС и являются основой для его дальнейшего развития.

В июне 1985 года Комиссия в Европейском совете разместила Белую книгу дальнейшего расширения внутреннего рынка, в которой сформулирована либерализация Общественных заказов⁸⁹. В этой связи из-за необходимости большей прозрачности рекомендуется улучшение распоряжений в директивах. Приоритет отводится предварительному уведомлению, публикации намерения, более качественной статистике, перерассмотрению порогов. Новостью является то, что должны быть охвачены и секторные исполнители в поставке электроэнергии, водоснабжения и транспортных услуг, принимая ввиду специфику того, что часть исполнителей принадлежит к публичному праву, а часть – частные правовые организации. Либерализация общественных заказов в области поставок имеет центральное значение для будущего европейской экономики. В связи с этим следует обдумать и включение услуг, относящихся к новым технологиям и обработке данных. Согласно этим установкам внутренний рынок должен быть завершен до 1992 г. Было сделано заключение, что для достижения общего рынка необходимо гармонизировать распоряжения в области общественных заказов (Голева, 2004: 10).

В результате этого был принят пакет директив, регулирующих исполнение общественных заказов: Директива 92/50 ЕИО Совета от 18 июня 1992 года относительно координации процедур исполнения общественных заказов для услуг⁹⁰, Директива 93/36 для координации правил исполнения общественных заказов для поставок⁹¹, Директива 93/37 для координации правил исполнения общественных заказов в строительстве⁹², Директива 93/38 для общественных заказов в водоснабжении, энергетике, транспорте и телекоммуникациях⁹³. Эти директивы близки к предыдущим как нормативное регулирование, но дополнены и более ясны. Предпочитаемый вид нормативного акта для регламентации в этой сфере – это директивы.

Так как установлена необходимость синхронизации производства по обжалованию, то в дополнении к этой рамке приняты и директивы относительно координации законов и подзаконных актов, а также административных распоряжений: Директива Совета от 21 декабря 1989 г. относительно координации

⁸⁸Перевод автора, оригинальный текст: 'public supply contracts' shall be contracts for pecuniary consideration concluded in writing between a supplier (a natural or legal person) and one of the contracting authorities defined in (b) below for delivery of the products. Such delivery may in addition include siting and installation operations

⁸⁹Weissbuch der Kommission an das Europäische Rat, 1985, s. 23-24

⁹⁰Директива 92/50 ЕИО Совета 18 июня 1992 года относительно координирования процедур возложения общественных заказов для услуг, L 209/1, 24.7.1992

⁹¹Директива 93/36 для координирования правил возложения общественных заказов для поставки, L199, 9 августа 1993

⁹²Директива 93/37 для координирования правил возложения общественных заказов в строительстве, L199, 9 августа 1993

⁹³Директива 93/38 для общественных заказов в водоснабжении, энергетике, транспорте и телекоммуникациях, L199, 9 августа 1993

законов, подзаконных и административных распоряжений, относящихся к применению производств по обжалованию в исполнении общественных заказов для поставок и для строительства⁹⁴ и Директива 92/13/ЕИО Совета от 25 февраля 1992 г. относительно согласования законов, подзаконных и административных распоряжений в соответствии с применением правил Общности по исполнению общественных заказов субъектами, совершающими деятельность в водном, энергетическом, транспортном и телекоммуникационном секторах⁹⁵ (Директива изменена Директивой 2007/66 для изменения директив 89/665/ЕИО и 92/13/ЕИО Совета с целью повышения эффективности процедур перерасматривания исполнения общественных заказов⁹⁶). Таким образом, создана более полная правовая рамка нормативной регламентации общественных заказов в ЕС и соответственно страны-члены должны гармонизировать свое национальное законодательство.

Современный этап в нормотворчестве ЕС в сфере общественных заказов

Директивы в области общественных заказов подвергаются изменению последующими существенными реформами. Одна из основных причин для этого – относительно маленькая доля трансграничных общественных заказов. Комиссия представила ЕС Зеленую книгу общественных заказов в ЕС от 27 ноября 1996 г.⁹⁷ В ней снова придается большое значение общественным заказам для внутреннего рынка, созданию рабочих мест, возможностям для утверждения компаний на рынке, для получения поставок и услуг по более низким ценам. Основные цели – создание условий для лояльной конкуренции: общественные заказы без дискриминации, рациональное использование общественных средств посредством выбора наилучшего предложения, большая прозрачность в процедурах. К этому моменту уже существует правовая рамка для общественных заказов и комиссия предпочитает выждать время для ее укрепления, поэтому не предполагает непосредственно каких-либо перемен. Однако уже намечен ряд проблем в транспонировании и применении: замедление в транспонировании правил или отказ транспонировать определенное правило, неправильное применение норм исполнителя, неправильное толкование понятий директив и т.д. В качестве первоначального решения предложен сбор информации, анализ, обучение, использование новых технологий: электронная передача информации. Позже, в 1998 г., в Сообщении Комиссии об общественных заказах согласно ст. 169, 171 ДЕС снова обращается внимание на проблему с коррупцией, на необходимость упрощения правовой рамки через введения более простых и понятных правил, на мнение об использовании мер в случае несоблюдения правил, а также на достижение большей гибкости из-за новых практик и нужд рынка.

⁹⁴ Директива Совета 21 декабря 1989 года относительно координирования законных, подзаконных и административных распоряжений, относящихся к приложению производств по обжалованию в возложении общественных заказов для поставок и для строительства L 395/33 30.12.1989

⁹⁵ Директива 92/13/ЕИО Совета 25 февраля 1992 года относительно согласования законных, подзаконных и административных распоряжений относительно приложения правил Общности по возложению общественных заказов субъектам, совершающим деятельность в водном, энергетическом, транспортном и телекоммуникационном секторах, L 76/14 от 23.3.92

⁹⁶ Директива 2007/66 ЕО для изменения директив 89/665/ЕИО и 92/13/ЕИО Совета, с целью повышения эффективности процедур перерасматривания в возложении общественных заказов, L335/31, 11.12.2007

⁹⁷ <http://publications.europa.eu/de/publication-detail/-/publication/f49ef575-c032-44de-a7ff-4c21c0b0da28/language-de>

К этому моменту уже предлагаются некоторые перемены в правовой рамке, например, введение электронных коммуникаций. В 2000 г. после проверки правовой рамки комиссия пришла к выводу, что правила могут быть упрощены в двух директивах: одна для классических поставок, строительства и услуг, а другая – для секторных исполнителей (Barth, R., Erdmenger, C., Günter, E., 2005: 200).

Почти спустя четыре года, после множества перемен в первоначальных предложениях, в 2004 г. приняты новые Директивы, очерчивающие нормативную рамку для общественных заказов – Директива 2004/18/ЕС относительно координации процедур исполнения общественных заказов для строительства, услуг и поставок⁹⁸ и Директива 2004/17/ЕС относительно координации процедур выполнения общественных заказов исполнителями, совершающими деятельность в водоснабжении, энергетике, транспорте и почтовых услугах⁹⁹. Основной подход и основные правила старых директив сохранены, но есть и важные изменения. Они могут быть сгруппированы в три основные группы:

- первая – перемены с целью упрощения и прозрачности (три предыдущие директивы объединены в одну);
- вторая – перемены с целью большей гибкости для государств-членов ЕС (введение рамочных соглашений, состязательного диалога, поощрения электронных заказов, электронных торгов);
- третья – другие перемены, включающие увеличение прозрачности (требование для публикации критериев и правил для выбора наилучшей оферты, изменение правил для технических спецификаций, обращение к Европейским стандартам как к опции, а не как к чему-то обязательному, как было ранее).

Ввиду обобщения трех директив для строительства, поставок и услуг в одну, изменено и определение договора для общественного заказа – это письменные договоры с определенным денежным интересом, заключенные между одним или большим количеством экономических операторов и одним или большим количеством исполняющих органов, с объектом выполнения строительства, поставок товаров или предоставления услуг. Даны также и определения договоров для отдельных видов деятельности. Директива 2004/18 считается центральной в области общественных заказов до реформы в 2014-2016 г.г. Поле ее приложения охватывает те области, которые не попадают в рамки директивы для секторных исполнителей и директивы в области обороны. Они являются основной частью правового пакета для реформы всех областей права в области общественных заказов и преследуют три высшие цели: упрощение (объединяя в одну директиву все предыдущие по поставкам, строительству и услугам), модернизацию (путем введения электронных средств) и большую гибкость (новые процедуры – рамочные соглашения, состязательный диалог).

⁹⁸Директива 2004/18/ЕО Европейского парламента и Совета 31 марта 2004 година относительно координирования процедур возложения общественных заказов для строительства, услуг и поставок, Официальная газета Европейского союза L 134, 30 апреля 2004 г.

⁹⁹Директива 2004/17/ЕС относительно координирования процедур возложения общественных заказов возложителями, совершающими деятельность в водоснабжении, энергетике, транспорте и почтовых услугах, Официальная газета Европейского союза L 134, 30 апреля 2004 г.

Директива 2004/17 направлена в основном на исполнителей в секторных деятельности. В области обороны поначалу есть распоряжение первичного права: ст. 346 ДФЕС дает право государствам предпринимать такие меры, какие они считают необходимыми для защиты основных интересов своей безопасности, связанных с производством или торговлей оружием, амуницией и военными материалами. По этой причине приняты две специфические для сектора директивы: часть Пакета по обороне (Defence Package) 2007 г. и 2009 г., так называемая Трансферная Директива 2009/43 для упрощения порядка и условий для трансфера продуктов, связанных с обороной внутри Общности¹⁰⁰, и Директива 2009/81 относительно координации процедур исполнения некоторых заказов для строительства, поставок и услуг исполнительными органами или исполнителями в области обороны и безопасности для изменения директив 2004/17/ЕО и 2004/18/ЕО¹⁰¹.

Принятие этого пакета создает полную нормативную регламентацию в области общественных заказов, охватывающую как публичных, так и секторных исполнителей и оборону, а также и производство по обжалованию.

В связи с транспонированием правил и накоплением практики, как в национальном, так и в Европейском масштабе, установлены множественные проблемы в их реализации. В начале 2010 г. ЕС снова вернулся к модернизации права в области общественных заказов. Дискуссия по всей Европе проходила в направлении от Зеленой книги комиссии ЕС 27.1.2011 г. относительно модернизации политики ЕС в области общественных заказов к более эффективному европейскому рынку общественных заказов.

Комиссия (20.12.2011 г.) предложила новую директиву для классических заказов и новую директиву для секторных исполнителей. Параллельно в первый раз была предложена директива в области концессий. Этот пакет модернизации должен являться вкладом общественных заказов по осуществлению стратегии „Европа 2020” для интеллигентного, устойчивого и приобщающего роста. В области общественных заказов ожидается улучшение рамочных условий для инноваций бизнеса, повышение использования стратегических инструментов для осуществления экологических и социальных целей.

Развитие законодательства ЕС относительно общественных заказов должно охватить как цель, так и решение важных вопросов, которые до настоящего момента не были рассмотрены в достаточной степени. Например, вопрос улучшения доступа европейских предприятий к рынкам третьих стран, предотвращение коррупции и покровительства, а также борьба с ними, учитывая, что прозрачность и финансовая отчетность являются ключевыми факторами предотвращения коррупции в сфере общественных заказов (Матеева, 2009: 68). Европейский законодатель объективно оценил, что данными изменениями не будет достигнут желанный результат, и предпринял введение дополнительного готового пакета норм.

В феврале 2014 г. приняты три новые директивы, описывающие режим общественных заказов и отменяющие предыдущие директивы: Директиву 2014/24/ЕС для общественных заказов, Директиву 2004/18/ЕС и Директиву 2014/25/ЕС

¹⁰⁰ Директива 2009/43 OBL146, s. 1, 10.6.2009

¹⁰¹ Директива 2009/81 OBL216, 20.8.2009

относительно выполнения заказов исполнителями, совершающими деятельность в секторах водоснабжения, энергетики, транспорта и почтовых услуг, Директиву 2004/17/ЕО. Третья новая директива – Директива 2014/23/ЕС исполнения договоров для концессии¹⁰². Согласование законов, подзаконных и административных распоряжений Директивы в области обороны остаются неизменными.

Правовая рамка дополняется и Регламентом (ЕО) № 2195/2002 Европейского Парламента и Совета от 5 ноября 2002 года относительно Общего терминологического словаря, связанного с общественными заказами (CPV)¹⁰³. Общий терминологический словарь облегчает автоматический перевод, а также и соотносимость данных, главным образом в интересах трансграничных общественных заказов.

Комиссии предоставляется право принимать делегированные акты согласно ст. 87 Директивы 2014/24. Это касается и перемены порогов в 2-летнем периоде (ст. 6 Директивы 2014/24), форматов или стандартных формуляров в коммуникации (ст. 22), перемены номенклатуры Терминологического словаря (ст. 23) и других содержаний согласно ст. 56 и ст. = 68. Делегированные акты – незаконодательные акты общего характера, которые дополняют или изменяют определенные несущественные элементы законодательного акта согласно ст. 290 ДФЕС.

Заключение

После проведенного ретроспективного анализа регламентации законодательных материалов для общественных заказов в границах Евросоюза, могут быть сделаны определенные выводы и обобщения. Они не только намечают тенденции нормотворчества, но и связывают этот процесс с обстоятельствами общественной и экономической жизни. Это является базой, на которой каждая страна-член может провести анализ генезиса в национальных условиях.

Можно сказать, что с самого начала была осознана роль общественных заказов для внутреннего рынка, предприняты меры для совершенствования и гармонизации законодательства в этой области. Законодательство претерпело ряд перемен, обусловленных накопленной практикой, как в национальном, так и в Европейском масштабе, и соответствующими установленными проблемами в его применении.

Отметим, что регулирование содержания напрямую не связано с первичными актами-источниками права ЕС. Директивы в основном дают свободу странам-членам оценить то, каким способом транспонировать их в свое национальное законодательство, учитывая свои особенности и принципы. Национальному законодателю предоставляется свобода выбора самого подходящего вида нормативного акта для введения требований директив в национальное законодательство.

Литература и источники

1. **Arrowsmith, S.** (2010). *EU Public procurement law*, 338 p.
2. **Bachmann, S., Baumgartner, G.** (2016). *Besonderes Verwaltungsrecht*. Verlag Österreich, 704 p.

¹⁰²Директива 2014/23/ЕС для возложения договоров для концессии 26 февраля 2014 года

¹⁰³Регламент (ЕО) № 2195/2002 Европейского Парламента и Совета 5 ноября 2002 года относительно Общего терминологического словаря, связанного с общественными заказами (CPV)L 340/1, 16.12.2002

3. **Barth, R., Erdmenger, C., Günter, E.** (2005). *Umweltfreundliche öffentliche Beschaffung*. Physika Verlag, 397
4. **Egger** (2007). *Europäisches Vergaberecht*. NOMOS-facultas-Helbing&Lichtenhahn, 464
5. **Голева, П.** (2004). *Новата правна уредба на обществените поръчки*. ИК: Труд и право
6. **Матеева, Ж.** (2009). *Нарушения в етапите на управление на обществените поръчки*. Из Сборник доклади от научна конференция на младите научни работници. ИУ-Варна: Наука и икономика, 133
7. <http://publications.europa.eu/de/publication-detail/-/publication/f49ef575-c032-44de-a7ff-4c21c0b0da28/language-de>

Андрияна Андреева, Галина Йолова
Варна, Болгария

ГАРМОНИЗАЦИЯ БОЛГАРСКОГО ТРУДОВОГО И СТРАХОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА С ЕВРОПЕЙСКИМИ ПРИНЦИПАМИ

HARMONISATION OF BULGARIAN LABOUR AND INSURANCE LEGISLATION WITH EUROPEAN PRINCIPLES

Summary

The present report researches the development and improvement of the normative regulation in Bulgaria in the context of the general European principles in two main directions. On the one hand, the systematic development of the Bulgarian labour legislation and its harmonization with the European norms, and, on the other hand, the corresponding social insurance principles. The research aims to make concrete conclusions about the current state of the normative regulation in the sphere of social insurance and labour, tendencies of development, adequacy of rights realization and direction for legislative amendments during the continuing process of harmonization.

Key words: employment contract, protection of labour rights, social insurance by the employer, systems of pension insurance, social insurance compensation

Ключевые слова: принципы трудового права, трудовой договор, трудовая занятость, защита трудовых прав, обеспечение работодателем, системы пенсионного страхования, страховые обеспечения

Аннотация

В настоящей статье исследуется развитие и совершенствование нормативных законов в Болгарии в контексте общих европейских принципов в двух основных направлениях. С одной стороны, развитие системы болгарского трудового законодательства в направлении гармонизации с европейскими нормами, а с другой – соответствующие страховые принципы закона. Исследование приводят к формулированию конкретных выводов об актуальном состоянии нормативных законов в сфере страхования и труда, тенденциях развития, адекватности при реализации прав и необходимых направлений при изменении закона в продолжающихся процессах унификации и гармонизации.

После реализации членства Болгарии в Европейском союзе в стране наступили существенные перемены в общественно-политической жизни, что неминуемо оказало влияние на рынок труда, требования к субъектам, участвующим в трудовых правоотношениях, а также к социальной политике государства в целом.

Современное развитие двух правовых областей связывается с процессом демократизации страны после 1989 г., когда после периода тоталитарного развития, Болгария вступила на путь своего современного европейского будущего с экономикой, построенной на рыночном принципе и в контексте социального государства. В период после 2007 г. во внутреннем болгарском законодательстве процесс нормативного совершенствования был дополнен важным, ведущим фактором, связанным с европейскими директивами в области трудового, страхового законодательства и ратифицированными конвенциями МОТ. Нормы европейского законодательства в этой области указывают на координацию между странами-членами, цель которой – социальное обеспечение и достаточный уровень защиты

прав граждан отдельных стран, имея ввиду утверждение их прав. Для наличия эффективной и целостной защиты, а также и для социального обеспечения, гарантированного законом, необходима гармонизация внутренних нормативных систем с европейскими принципами. В этом смысле, в нормативном аспекте, гармонизация касается директив вторичного права, направленных к конкретному юридическому результату без прямого транспонирования, а основная идея – строгое соблюдение принципа равенства в утверждении трудовых и страховых прав, посредством инструментов внутренней нормативной системы.

В указанных аспектах **цель настоящего исследования** – установление совместимости национального трудового и страхового законодательства на двух основных уровнях: 1. уровень – прямое соответствие принципам формальной гармонизации и 2. уровень – соблюдение общеутвержденных европейских этических норм в их регламентации.

В этой связи в настоящей статье очерчены и проанализированы основные направления в процессе гармонизации трудового и страхового законодательства в Болгарии. При этом акцент поставлен на современные принципы, обеспечивающие целостное синхронизирование в социальной сфере в Болгарии с требованиями ЕС. Для реализации указанной цели авторы предлагают решение следующих задач:

18. рассмотрение основных принципов современного трудового права в контексте законодательных изменений в новый период развития отрасли;
19. рассмотрение принципов страхового права, обеспечивающих гармонизацию отрасли с европейскими принципами;
20. наметить некоторые основные законодательные изменения в двух отраслях, которые являются шагом Болгарии к гармонизации трудового и страхового права с европейскими нормами.

В настоящем изложении использованы акты внешней и внутренней нормативной базы, при этом внешними для Болгарии являются акты Европейского союза и внутреннее законодательство стран-членов ЕС в рассматриваемых областях. Внутренняя нормативная база – это правовые акты болгарского трудового и страхового законодательства, действующие на территории страны, а также и ратифицированные международные договоры между Болгарией и странами-членами ЕС в рассматриваемой области.

Принципы болгарского трудового законодательства и их синхронизация с европейскими

Основной нормативный акт, регламентирующий трудовые правоотношения в Болгарии – Трудовой кодекс (ТК). В процессе своего функционирования с момента утверждения до настоящего времени он подвергся множеству изменений и дополнений в соответствии с разными этапами развития страны и потребностями общества. Основная цель кодекса – защита конституционного права на труд и гарантирование достойных условий для его применения, а также связанные с этим права рабочих и служащих.

На современном этапе своего развития болгарское трудовое законодательство характеризуется интенсивностью нормотворчества в направлении адаптации

внутреннего права к европейским нормам трудового права. Целью политики Европейского союза в последние десятилетия в сфере трудового права является достижение высокого уровня занятости, сильной социальной защиты и улучшение условий труда. В Договоре о функционировании ЕС указано стремление поощрять социальный прогресс путем улучшения условий труда в Европе. В директивах ЕС¹⁰⁴ определяются минимальные требования к условиям труда, информированию рабочих и служащих, и консультированию с ними. В рамках общей стратегии „Европа 2020”, и конкретнее „Программы для новых умений и рабочих мест” Европейский союз предпринял ряд законодательных инициатив в 2010–2012 г., направленных на улучшение функционирования на рынке труда, улучшение качества рабочих мест и др. Трудовое право ЕС находится в прямой связи с единым рынком. Свободное движение товаров, услуг и капиталов, а также мобильность рабочих и служащих должны базироваться на правилах, принятых как на уровне ЕС, так и транспонированных в национальные законодательства стран-членов. Нормы национальных трудовых законодательств должны быть синхронизированы с общей политикой и нормотворчеством Союза, чтобы создать гарантии соблюдения трудовых прав граждан Европы.

Современное развитие болгарского трудового права базируется на основных принципах данной сферы. Это те руководящие начала, которые проходят через все нормы и дают возможность правовым институциям развиваться в актуальном аспекте, сохраняя свою стабильность и обеспечивая их связь с другими схожими институтами в национальном и международном праве. В этом смысле принципы имеют свое научно-теоретическое значение для развития науки трудового права, учитывая сочетание с их практической ролью для нормотворчества государства (Мръчков, 2012: 62).

Основные принципы болгарского трудового права содержатся в Конституции и в ведущих нормативных актах этой правовой сферы: вышеупомянутый ТК, Закон разрешения коллективных трудовых споров и др. В основе этих принципов – **социальное государство**, процесс создания которого был начат в Болгарии с принятием новой Конституции страны в 1991 г.¹⁰⁵ Именно в этом государстве трудовое и страховое право призваны воплотить и гарантировать основные социальные права граждан. К сожалению, социальное Болгарское государство в провозглашенных нормативных принципах на конституционном и отраслевом уровне отличается от реальности, и это напрямую связывается с общественно-экономическим развитием государства, которое занимает одно из последних мест среди стран-членов ЕС.

Для нужд настоящего исследования будут рассмотрены только некоторые из общих основных принципов трудового права, которые или новые и характерны для сближения Болгарского и европейского трудового права, или способствовали развитию законодательства в последние годы. Развитие общих принципов связывается с глубокими общественно-политическими изменениями в стране в период перехода после 1989 г.¹⁰⁶. В Болгарском трудовом праве наблюдается

¹⁰⁴ На основании чл.153 Договора о функционировании ЕС

¹⁰⁵ Конституция Республики Болгарии 1991 г. – абз.5 Преамбулы

¹⁰⁶ По отношению к времени они установлены в ЗУКТС ОТ 1990г., Конституция 12.07.1991г., изм. в Трудовом кодексе с 1992 и 2001г.

преемственность, которая на национальном уровне выражается в использовании принципов предыдущих исторических этапов развития права, а в международном плане связаны с гармонизацией принципов общего права.

Принцип, который наиболее прочно связан с социальным государством – это **защита наемного труда**. Он заложен на конституционном уровне и конкретизирован в ст. 1, п. 3 ТК: о защите труда и обеспечении справедливых и достойных условий труда. В последние годы есть множество современных законодательных изменений, которые основываются и воплощают идею этого принципа – поправки, связанные с поощрением занятости, продолжительностью рабочего времени, правом на безопасные и здоровые условия труда и др. Они все прочно связаны как с этим основным принципом трудового права, так и с идеей транспонирования норм европейского законодательства в болгарское с целью их сближения и гармонизации.

Равенство в возможностях и способы защиты от дискриминации в сфере труда. Этот принцип имеет как богатую международно-правовую систему решения проблемы, так и регламентацию во внутреннем праве страны. Он непрерывно развивается и совершенствуется в болгарском законодательстве на разных уровнях: ст. 8, п. 3 ТК, дополненный в 2001 и 2004 гг., ст. 12–28 Закона о защите от дискриминации и др. В связи с гармонизацией этого принципа с нормами Европейского союза¹⁰⁷ приняты новые способы защиты от дискриминации, выраженные как в прямых, так и косвенных запретах.

Новый принцип болгарского трудового права – **социальный диалог** (Мръчков, 1992: 6–9) – записан в ст. 1, п. 3 и ст. 2 ТК, основная цель которого – это создание условий для социального мира, как на национальном уровне, так и на более низких уровнях (отрасли, предприятия). Это принцип не имеет аналога в предыдущем тоталитарном развитии Болгарии и в этом смысле он новаторский, и влияет на развитие всех институтов отрасли.

Равноправие субъектов в трудовом праве. Это принцип, отражающий внутреннюю связь между отраслями и между гражданским и трудовым правом.

Добросовестность в осуществлении трудовых прав и обязательств; реальность и гарантия трудовых прав и обязательств – это два принципа, которые взаимно дополняются, чтобы достичь в своей целостности выполнения обязательств и соблюдение прав сторонами трудового правоотношения (Андреева, Йолова, 2011: 64–89).

Личный характер трудовых прав и обязательств – ст. 8, п. 4 ТК. Принцип заложен изначально в разные периоды в развитие трудового права в Болгарии, но с различными изменениями на современном этапе. Достоинство рабочего или служащего – это дополнение введено с изменениями в ТК в 2001 г. (ст. 127, п. 2 ТК).

Эти основные принципы трудового права с широким и стабильным дополнением обеспечивают синхронизацию современного трудового права Болгарии с законодательством ЕС. В этой связи они находят отражение и в изменениях в основных институтах трудового права в последние годы:

1. Введение новых видов трудовых договоров.

¹⁰⁷В связи ст.18 ДФЕС, п.2, п.1 Д.76/207/ЕИО, п.5, ст.1 и п.6 Д. 86/378/ЕИО, Д.2000/43/ЕС и др.

2. Изменения в регламентация рабочего времени и введение гибкого рабочего времени со скользящим графиком, в Правилах внутреннего трудового распорядка, увеличении продолжительности рабочего дня для молодежи.

3. Изменение режима предоставления отпусков.

4. Нововведения в реализации дисциплинарной ответственности.

В целом законодательная политика в Болгарии в области трудовых отношений направлена на повышение качества и безопасности труда, посредством нормативной защиты прав рабочих и служащих, улучшения условий предоставления и реализации труда.

Принципы страхового права, связанные с гармонизацией отрасли с европейскими требованиями

Кодификация болгарского страхового законодательства и, в частности, принятие Кодекса социального страхования (КСС) с целью создания системы и единого механизма для реакции при страховых случаях – это сравнительно новый аспект нашей страховой правовой нормы. Ввиду необходимости гармонизации с общими европейскими нормами, страховое право вводит базисные принципы, основанные на требованиях равенства в страховании работодателем, запрещении дискриминации и др.¹⁰⁸. В нормативном аспекте страховое право гармонизирует с директивами вторичного права – Директивой 79/7 ЕИО Совета относительно постепенного применения принципа равенства мужчин и женщин в сфере социального страхования, Директивой 2010/41/ЕС Европейского парламента и Совета для применения принципа равенства мужчин и женщин, которые занимаются самостоятельной предпринимательской деятельностью. Их целью является конкретный юридический результат, строго соблюдающий принцип равенства в применении и утверждении страховых прав посредством инструментов внутренней нормативной системы.

Историческая ретроспектива развития страхового законодательства раскрывает не только поэтапность, но и систему усвоения универсальных страховых правовых принципов в следующих направлениях:

1) солидарность и разделенная ответственность: Закон о сберегательной кассе рабочих общественных предприятий (1905 г.) (создающий фонды, которые оплачивают лечение в случае производственной травмы, помощи для вдов и расходы на похороны); Закон о поощрении местной индустрии (1909 г.) (предполагающий фонды страхования рисков по старости, смерти, инвалидности), Закон об организации и помощи занятости (1910 г.);

2) страхование работодателем и принятие риска работодателем: Закон о страховании рабочих и служащих в случаях травмы и болезни (1918 г.), Закон обеспечения рабочих и служащих в случаях травмы и старости (1918 г.) (создавший систему единого страхования с основным принципом – учитывать ущербы профессионального риска и принимать взнос работодателя в страховые фонды);

¹⁰⁸ См. Средкова, Кр. (2012). Страховательное право. с.635, где основательно дефинируется гармонизирование как унифицированное применение принципов страхования, в отличие от координирования как юридической техники по согласованию национальных страховательных систем, применяя право на свободное движение и не касаясь граждан, которые не изменяют свое место работы.

3) обязательность страхования, одинаковое отношение, равные условия застрахованных лиц: с начальной регламентацией в Законе об общественном страховании (1924 г.), Законе об общественном страховании (1949 г.), основанные на идее согласованности и обязательности в страховании, раздел третий ТК (1951 г.) и Законе о пенсиях (1957 г.), Кодексе обязательного общественного страхования, Кодексе социального страхования (КСО).

В настоящее время принципы страхования определены в КСО, но на практике принципами государственного общественного страхования являются:

- 1) обязательность и всеобщность страхования;
- 2) солидарность застрахованных лиц;
- 3) равноправие застрахованных лиц;
- 4) социальный диалог в управлении страховой системы;
- 5) фондовая организация страховых средств.

Начиная с Закона об общественном страховании (1924 г.), **обязательность страхования** относится к императивному возникновению состояния страхования со встречной возможностью пользования и предоставления страховых обеспечений, prestaций или пенсий. Принципы добровольности, относящиеся к дополнительному пенсионному страхованию и дополнительному страхованию здоровья – производные обязательства, представляющие первый основной фундамент и пакет страховых рисков.

Всеохватность, со своей стороны, касается максимального охвата¹⁰⁹ признанных страховых социальных рисков, как в основном, так и в дополнительном страховании, являющиеся широкоохватной системой признания, покрытия и защиты страховых случаев.

Солидарность застрахованных – это и основной принцип, и характеристика, и сущность страховой системы. Предполагает разделенную ангажированность, ответственность по собиранию страховых средств, а также принцип их расходования для нуждающихся, застрахованных с реализованными или с приравненными страховыми рисками. Принцип страхования, признанный в Хартии основных прав Европейского союза в четвертом разделе, назван „Солидарность”. Конституционный суд (РКС № 5 29 июня 2000 г. по конституционному делу № 4 2000 г.), ввиду своей толковательной компетентности, определяет страховую систему как „систему взаимопомощи и солидарности, посредством которой защищается общий интерес – собранные взносы всех застрахованных, обеспечивающие материальную защиту членов общности, которых в ней нуждаются, при возникновении определенных страховых рисков”.

Будучи прямо связанной с принципом равенства перед законом, **равноправие застрахованных** – недискриминационная доступность к страховым выплатам, разграничивающимся только по критериям страхового стажа, страхового дохода, степени потерянной работоспособности, характера и вида страхового случая. Принцип продолжает развиваться и в отдельных подсистемах страхования, особенно

¹⁰⁹ Налицо идентичность со всеми признанными социальными рисками, предвиденными в Конвенции №102 МОТ-общее заболевание, производственная травма, профессиональное заболевание, старость, смерть, инвалидность, материнство, безработица, а также и общее заболевание, беременность и роды, аборт – в страховании здоровья.

в сфере страхования здоровья¹¹⁰, что является гарантией доступности медицинской помощи в смысле „возможности медицинского лечения всех граждан в случае заболевания при равных условиях и одинаковых возможностей пользования лечением”¹¹¹.

Через принцип **социального диалога** как форме общественной согласованности между субъектами страховых правоотношений реализуется созданная система механизмов и органов по координации и действию на уровне трехстороннего сотрудничества, представительству застрахованных в надзорных и контрольных страховых органов на уровне основного, дополнительного, обязательного, дополнительного добровольного страхования здоровья. Налицо широкоохватный нормативный порядок унификации интересов застрахованных правовых субъектов с общей целью: защита и охрана при предоставлении и использовании страховых прав и реализации страхования в целом. Таким образом, представление интересов застрахованных лиц в основном общественном страховании осуществляется посредством избранного представительного и консультативного органа, определенного как Попечительский совет, составленный из представителей синдикальных, работодательских организаций и пенсионных страховых обществ. В дополнительном добровольном страховании при отсутствии Попечительского совета функционирует сравнительно похожий по содержанию и по своим функциям Консультативный совет. В сфере страхования здоровья аналогичный орган – Надзорный совет НЗОК, а форма согласованности – утверждение национального рамочного договора.

Фондовая организация страховых средств как прямая эманация принципов солидарности и обязательности относится к формированию механизма и системы по функционированию и управлению страховых фондов с целевым предназначением по совершению страховых платежей. В сфере государственного общественного страхования это управляемые Национальным страховым институтом (НОИ) фонды „Общее заболевание и материнство”, „Производственная травма и профессиональное заболевание”, „Безработица”, „Пенсии” и „Пенсии, не связанные с трудовой деятельностью”, бюджет которых ежегодно определяется парламентом, Законом о бюджете государственного общественного страхования. В сфере дополнительного обязательного страхования пенсионные фонды – самостоятельные юридические лица, создаваемые на неопределенный срок, которые по отношению к кругу застрахованных лиц, разделяются на универсальные и профессиональные пенсионные фонды, соблюдая общность принципа представлять во взаимоотношениях с третьими лицами единственно лицензированные пенсионные страховые общества. Имеются Пенсионные фонды двух видов: универсальные и профессиональные¹¹². В дополнительном добровольном страховании добровольные пенсионные страховые фонды учреждаются и управляются лицензированными

¹¹⁰ Хартия основных прав ЕС, чл.31 предвидит, что „каждый имеет право на доступ к здоровой профилактике и пользоваться медицинскими услугами при условиях, установленных национальными законодательствами и практикой”, и таким образом достигается „высокая степень защиты человеческого здоровья”

¹¹¹ Решение КС №32/26.11.1998г./

¹¹² Независимым от вида фонда является требование об управлении его средствами пенсионным страховым обществом с заботой хорошего торговца и соблюдении принципов надежности, ликвидности, доходности и диверсификации в интересах застрахованных лиц.

пенсионными страховыми обществами решением общего собрания на неопределенный срок, соблюдая требование о том, что одно пенсионное страховое общество может учреждать и управлять одним фондом дополнительного добровольного пенсионного страхования и одним фондом дополнительного добровольного пенсионного страхования по так называемым профессиональным схемам (Йолова, Андреева, 2011: 68–169).

Страхование здоровья, вопреки отсутствию специального фонда, полностью осуществляется и покрывается средствами Национальной здравоохранительной страховой кассы (НЗОК), чей бюджет ежегодно определяется законом.

Обобщая вышеизложенное, мы можем констатировать, что, предполагая в своей основе материальное обеспечение индивида, страховая система прочно укрепила как адекватный механизм реакции в случаях возникновения страхованных рисков. Основные задачи, стоящие перед болгарской страховой системой:

1) как можно более широкая правовая защита страховых рисков и обязательное участие в собирании страховых взносов;

2) долгосрочная, равнодоступная и равноправная обеспеченность лиц при установке неработоспособности из-за возраста или страховых рисков;

3) предоставление неконтрибутивных платежей как вид солидарности системы по отношению к незастрахованным нуждающимся, ввиду понимания гражданской причастности и разделенного общественного риска;

4) комплексная здравоохранительная обеспеченность, представляющая собой механизм по собиранию, расходованию страховых средств, адекватная лечебная помощь, доступность материальных профилактических и вспомогательных prestaций, и не на последнем месте, но как нововведение – трансграничное здравоохранительное обслуживание;

5) прочно образованный механизм функционирования фондовой организации страховых средств при социальной согласованности и по контролю над распределением и оплатой.

Заключение

Анализ гармонизации европейских принципов с принципами болгарского трудового и страхового законодательства дает возможность сделать выводы в двух основных направлениях. С одной стороны, развитие законодательств в последние десять лет показывает высокие уровни унификации, приобщения и нормативного утверждения европейских принципов и норм. С другой стороны, нужно подтверждение и усиленная тенденция к строгому выполнению и административному контролю соблюдения норм в практике развития трудовых и страховых отношений.

Литература

1. **Андреева, А., Йолова, Г.** (2011). Юридическая ответственность и контроль для соблюдения трудового и страхового законодательства. Из *Наука и экономика*, 255 с.
2. **Мръчков, В.** (2012). *Трудовое право*, Сиби, 999 с.
3. **Средкова, Кр.** (2012). *Страховое право*, Сиби, 663 с.

Veronika Bikse

Liepājas Universitāte

Latvija, Liepāja

Una Libkovska, Inta Ozola

Ventspils Augstskola

Latvija, Ventspils

LAUKU TERITORIJU ATTĪSTĪBAS PĀRVALDĪBA ZIEMEĻKURZEMES REĢIONĀ

MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN ZIEMEĻKURZEME REGION

Summary

The *purpose* of this research study is to identify the factors affecting development of the territories of Latvia, perform their analysis and develop recommendations for the reduction of territorial differences to provide equal opportunities for the residents of all regions, cities and rural areas of the country. To achieve the target, specialist literature has been analysed and theoretical framework of factors influencing development of territories has been developed in the study. A survey of 520 residents of rural territories of Ziemeļkurzeme region and SWOT analysis was carried out in 2016. The results of the research indicate that the territories have high *potential for business development*: formation of new innovative companies, expansion of tourism and development of agriculture and industry. To be able to use this potential, it is important to improve the quality of the road surface, ensure availability of infrastructure and financial resources, reduce the tax burden, facilitate communication between the population and local governments and state institutions to be able to provide the population with the necessary information, and improve public safety, social care and health care services.

Keywords: territories, local governments, factors affecting development of territories, balanced and sustainable development, framework.

Atslēgas vārdi: teritorija, pašvaldības, teritoriju attīstību ietekmējošie faktori, līdzsvarota un ilgtspējīga attīstība, ietvars.

Anotācija

Pētījuma mērķis – noskaidrot Latvijas teritoriju attīstību ietekmējošos faktoros, veikt to analīzi un izstrādāt ieteikumus teritoriālo atšķirību mazināšanai, lai nodrošinātu vienādas iespējas visu valsts reģionu, pilsētu un lauku teritoriju iedzīvotājiem. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pētījumā ir analizēta speciālā literatūra, izveidots teritoriju attīstību ietekmējošo faktoru teorētiskais ietvars. 2016. gadā tika veikta Ziemeļkurzemes reģiona lauku teritoriju 520 iedzīvotāju aptauja un ekspertintervija, un SVID analīze. Pētījuma rezultāti liecina, ka Ziemeļkurzemes reģionā ir liels *potenciāls tālākai uzņēmējdarbības attīstībai*: jaunu inovatīvu uzņēmumu veidošanai, tūrisma attīstībai, lauksaimniecības, rūpniecības attīstībai. Lai šo potenciālu varētu izmantot, svarīgi uzlabot autoceļu seguma kvalitāti, nodrošināt infrastruktūras un finanšu resursu pieejamību, nodokļu sloga samazināšanu, veicināt komunikāciju starp iedzīvotājiem un pašvaldībām, valsts institūcijām, lai nodrošinātu iedzīvotājus ar nepieciešamo informāciju; jāuzlabo drošības, sociālās aprūpes un veselības aprūpes sniegtie pakalpojumi.

Ievads

Mūsdienās lauku teritoriju attīstības pārvaldības jautājumu izpētei tiek pievērsta arvien lielāka vērība, jo tām ir ievērojama vides, ekonomiskā, sociālā, kultūras un rekreatīvā nozīme. Eiropas Savienības un Latvijas reģionālā politika paredz līdzsvarotu, ilgtspējīgu

reģionālu attīstību kā nepārtrauktu pārmaiņu procesu, lai nodrošinātu vienādas iespējas visu reģionu, pilsētu un lauku teritoriju iedzīvotājiem un izlīdzinātu teritoriālās atšķirības, īpašu uzmanību pievēršot lauku teritoriju attīstības virzieniem un iespējām. Stratēģijā „Eiropa 2020” norādīts, ka pilsētas un lielpilsētas ir galvenais izaugsmes virzītājspēks. Tomēr sasniegt stratēģijas mērķus teritoriju attīstībā un nodrošināt teritoriālo kohēziju būs iespējams tikai tad, ja tiks izmantots viss potenciāls, nodrošināta to ilgtspējīga attīstība. Eiropas Savienībā lauku teritorijas un pārejas reģioni veido 91% no ES teritorijas; tur dzīvo 60 % ES iedzīvotāju, tie rada 43 % bruto pievienotās vērtības un nodrošina 56 % darbvieta Eiropas Savienībā. Var secināt, ka lauku teritoriju attīstībai ir būtiska nozīme kopējo teritoriju attīstībā (Inovācija un lauku ekonomikas modernizācija, 2016).

Latvijā lauku teritoriju ilgtspējīga attīstība tiek nodrošināta, īstenojot teritorijas pārvaldību nacionālajā, reģionālajā un vietējā līmenī, ar normatīvā regulējuma, teritorijas attīstības plānošanas dokumentu starpniecību, savstarpēji sadarbojoties pašvaldībām, plānošanas reģioniem, Latvijas un starptautiskajām institūcijām, kā arī aktīvi iesaistoties sabiedrībai. Nacionālajā līmenī nozaru intereses tiek īstenotas ar ministriju un to pakļautības institūcijām. Latvijas administratīvi teritoriālo iedalījumu veido 118 pašvaldību teritorijas, t. sk. 9 republikas nozīmes pilsētas un 109 novadi, kuros pārvaldi vietējā līmenī savas kompetences ietvaros realizē pašvaldības (Development of Regions in Latvia, 2013).

Jānorāda, ka lauku teritoriju attīstība un problēmas var būt ļoti atšķirīgas. Dažām lauku teritorijām raksturīga iedzīvotāju skaita samazināšanās un demogrāfiskā novecošanās, zems iedzīvotāju blīvums un apdzīvoto vietu izkliedētība, turpretim citas, it īpaši piepilsētu teritorijas, pakļautas spiedienam, ko rada arvien lielāks pieprasījums pēc apbūves zemes gabaliem un demogrāfiskā attīstība. Dažās lauku teritorijās jāpārvar ekonomikas lejupslīde, kas saistīta ar lauksaimnieciskās darbības samazināšanos, savukārt citās, pateicoties dabiskajai videi vai citām ar dzīves vidi saistītām īpašībām, tūrismam un/vai iedzīvotāju pieplūdumam, vērojams uzplaukums. Tas nozīmē, ka ir vajadzīga īpaša pieeja, vienlaicīgi veltot uzmanību gan to ierobežojumiem, gan arī attīstības iespējām. (Europa 2020) Latvijā lauku teritoriju attīstība ir daudz zemāka nekā pilsētās. Līdz ar to lauku teritoriju attīstībā veidojas būtiskas atšķirības ar galvaspilsētu Rīgu, kurā joprojām notiek lielākā daļa ražošanas resursu koncentrēšanās, un pārējām valsts nozīmes pilsētām. Tāpēc raksta ietvaros svarīgi noskaidrot lauku teritoriju attīstību ietekmējošos faktorus, veikt to analīzi un izstrādāt ieteikumus teritoriālo atšķirību mazināšanai, lai nodrošinātu vienādas iespējas visu valsts reģionu, pilsētu un lauku teritoriju iedzīvotājiem.

Metodoloģija

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pētījumā ir analizēta speciālā literatūra, publikācijas par lauku teritoriju pārvaldību un to attīstību ietekmējošiem faktoriem. Vadoties pēc teorētiskajām nostādnēm, ir izveidots teritoriju attīstību ietekmējošo faktoru teorētiskais ietvars, kurš kalpo kā pamats pētījumā praktisko jautājumu risināšanai.

Pētījuma praktiskajā daļā ir pētītas Ziemeļkurzemes reģiona lauku teritorijas, analizējot katra novada ekonomiskos, sociālos un vides faktorus, izmantojot gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās informācijas ieguves metodes. Lai izpētītu iedzīvotāju viedokli par lauku teritoriju attīstību un pārvaldību, tika izmantota aptaujas metode. Aptauja notika elektroniskā veidā, izmantojot internetu, aizpildot speciāli izveidotu anketu tiešsaistē docs.google.com/forms.

Anketas struktūru veido slēgtie un atvērtie jautājumi. Vairāki jautājumi tika veidoti pēc Likerta skalas principa, tādējādi dodot respondentiem iespēju atbildēt uz vairākiem apgalvojumiem. Anketas jautājumu saturs tika vērsts uz iedzīvotāju viedokļu izzināšanu par lauku teritoriju attīstību ietekmējošiem faktoriem. Anketēšanā piedalījās 520 respondentu – visu reģionā ietilpstošo novadu pašvaldību darbinieki. Vairākums aptaujāto ir sievietes – 60 %, bet vīrieši – 40 %. Lielākā daļa jeb 65% aptaujāto respondentu ir vecumā līdz 34 gadiem. Respondentu izglītības līmenis ir samērā augsts: augstāko izglītību ieguvuši 65,0 % aptaujāto, bet nepabeigtu augstāko un vidējo profesionālo izglītību – 16 %. Respondentu nodarbinātības statuss: 79,3 % aptaujāto ir darba ņēmēji un tikai 3,4 % ir darba devēji, bet 17,3% aptaujāto ir ekonomiski neaktīvie iedzīvotāji. Privātajā sektorā ir nodarbināti 40 %, bet pārējie respondent strādā valsts sektorā.

Anketēšana ilga laika periodā no 06.08.2016. līdz 20.09.2016. Respondentu skaits pa novadiem tika atlasīts, izmantojot vienkāršo gadījuma metodi. Datu apstrādi un analīzi veica raksta autori, izmantojot datorprogrammas *SPSS* un *MS Excel*.

Pētījumā tika veikta arī ekspertintervija, kurā piedalījās 9 eksperti no visu trīs reģionā ietilpstošo novadu pašvaldībām. Tika intervēts Ventspils novada domes priekšsēdētājs un priekšsēdētāja vietnieks, kā arī viena pagasta pārvaldes vadītājs, Talsu novada domes priekšsēdētājs, priekšsēdētāja vietiece un Talsu novada kultūras, sporta un tūrisma centra vadītāja, Dundagas novada domes priekšsēdētājs, izpilddirektore un Dundagas novada projektu un administrēšanas nodaļas vadītāja. Tika veidota kā daļēji strukturēta intervija, izmantojot *face-to-face* metodi. Rezultātu izvērtēšana notika, pielietojot aprobētas metodes. Intervijas mērķis bija noskaidrot ekspertu viedokli par lauku teritoriju pārvaldību, kā arī noskaidrot, kādi faktori pēc ekspertu domām ietekmē lauku teritoriju attīstību. Intervijai tika izvēlēti eksperti, izvērtējot viņu kompetences līmeni, kuru darbības joma, pieredze, ieņemamais amats ir pietiekams, lai iegūtu objektīvu vērtējumu. Lai novērtētu prioritāšu saskaņotību, tika izmantots saskaņotības indekss un saskaņotības attiecība. Lai izvērtētu un noteiktu Ziemeļkurzemes reģiona lauku teritoriju stiprās un vājās puses, iespējas un draudus, tika veikta *SVID analīze*.

Pētījuma rezultātu analīze Jēdziena *teritorija* skaidrojums

No teorētiskā aspekta raugoties, teritorijai piemīt daudzfunkcionāls raksturs, ar teritoriju var saistīties ģeogrāfiski, tiesiski, ekonomiski, vēsturiski u. c. priekšstati. Speciālās literatūras izpēte liecina, ka tajā ir atrodamas dažādas pieejas teritorijas jēdziena skaidrojumam. Tas nozīmē, ka jēdzienam *teritorija* ir plašs lietojums, tāpēc, lai definētu jēdzienu *teritorija*, ir jāsakaras ar terminoloģiskām grūtībām (Rengasamy, 2011).

Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā (2005) ir rakstīts, ka vārds *teritorija* ir aizgūts no latīņu valodas vārda *territorium*, kur *terra* ir zeme. Tā ir valsts, zemes, iekšējo un piekrastes ūdeņu platība ar noteiktām robežām, piemēram, valsts teritorija, pilsētas teritorija, arī gaisa telpa virs tās; noteikts Zemes virsas apgabals.

Visbiežāk teritorija tiek skatīta no ģeogrāfiskā aspekta kā noteiktas valsts ģeogrāfiskais domēns jeb jurisdikcijā esošās vienības, t. i. suverēnās valstis. Tā var būt rajons ar noteiktu administratīvu pārvaldību; reģions valstī, jeb federālā pavalsts ar mazāku autonomiju un zemāku juridisko statusu, protektorāts vai kāda cita pārvaldes forma. Vēl

ģeogrāfiski teritorija var būt platība, kas apdzīvota ar noteiktām dzīvnieku un augu sugām. (Encyclopedia territories).

Tiesību zinātnēs *teritorija* tiek skatīta valsts suverenitātes kontekstā. Tās iedala administratīvajās un politiskajās teritorijās, kur valsts realizē savas politiskās un saimnieciskās funkcijas, kas ir noteiktas likumdošanā. (ES primāro tiesību aktu terminu vārdnīca) Latvijā administratīvās teritorijas ir pagasti, novadi, lauku teritorijas, pilsētas un republikas pilsētas.

Vadībzinātnē jēdzienu *teritorija* lieto no teritoriju pārvaldības aspekta, bet ekonomikas zinātnē no saimniecisko uzdevumu risināšanas aspekta, kur vietējā un reģionālā attīstība tiek skatīta no ekonomikas izaugsmes, ienākumu gūšanas un nodarbinātības aspekta. (Armstrong and Taylor, 2000). Savukārt statistiķi lieto jēdzienu *ekonomiskā teritorija*. Ar to jāsaprot kā valdības pārvaldīta ģeogrāfiska teritorija, kurā ir dota iespēja brīvi pārvietoties personām, precēm, pakalpojumiem un kapitālam. Atšķirībā no ģeogrāfiskās teritorijas tā neietver pašas valsts teritorijā funkcionējošās ārvalstu vēstniecības, konsulātus, militārās bāzes, ES institūcijas vai starptautiskās organizācijas. Darījumi ar šīm institūcijām tiek uztverti kā ekonomiskie sakari ar ārvalstīm. (ESA, 1995).

Kā redzam, jēdziena teritorijas skaidrojumam ir dažāda pieeja. Tas ir atkarīgs no tā, kāds **objekts un subjekts tiek skatīts**.

Latvijas lauku teritoriju raksturojums un attīstību ietekmējošie faktori

Saskaņā ar teritoriju administratīvo iedalījumu, t. i. pilsētas un lauku teritorijās, Latvijas teritorijā 2015. gadā dzīvoja 1,99 milj. iedzīvotāju, t. sk. pilsētu teritoriju iedzīvotāju īpatsvars bija 67,9%, bet lauku teritorijās dzīvoja 32,1% iedzīvotāju. (sk. 1.tabulu)

1. tabula

Latvijas iedzīvotāju skaits lauku teritorijās 2008.-2015. gadā

Rādītāji	Skaitis	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Iedzīvotāji, kopā	tūkst.	2192	2163	2121	2075	2045	2024	2001	1986
Iedzīvotāji, laukos	tūkst.	703	694	682	668	663	658	644	637
Lauku iedzīvotāju īpatsvars	%	32,1	32,1	32,2	32,2	32,4	32,5	32,2	32,1
Iedzīvotāju blīvums, vidēji valstī	iedz./km ²	35,2	35,0	32,8	32,1	31,7	31,3	31,0	31,0

Avots: Autoru veidota tabula, izmantojot www.csb.gov.lv datus

Latvijas lauku teritorijā iedzīvotāju skaita izmaiņas nav viendabīgas. Laikā no 2000. gada līdz 2015. gadam vērojama izteikta iedzīvotāju koncentrācija ap galvaspilsētu un tās tuvumā. Analizējot iedzīvotāju skaita izmaiņas novadu griezumā (bez republikas nozīmes pilsētām), šajā laika periodā iedzīvotāju skaits ir samazinājies par 14,7%. Turklāt vairāk nekā 40% novados iedzīvotāju skaita samazinājums ir vēl lielāks (20%). Galvenokārt novadi ir izvietoti Latvijas pierobežas zonā un ir attālināti no Rīgas. Pēdējos gados vērojams arī iedzīvotāju skaita būtisks pieaugums Pierīgā līdz pat 40%. (www.csb.gov.lv)

Iedzīvotāju skaita samazinājumu Latvijas lauku teritorijās ietekmē negatīvs dabiskais pieaugums, iedzīvotāju iekšējā un ārējā migrācija. Notiekošie demogrāfiskie procesi liecina, ka lauku teritorijas ir pakļautas demogrāfiskai krīzei, kas var kavēt to veiksmīgu attīstību.

Iedzīvotāju izvietojums Latvijas lauku teritorijās ir nevienmērīgs. Lielākajā daļā novadu tas nepārsniedz 10 cilvēkus/km². Zemākais iedzīvotāju blīvums lauku teritorijās ir no Rīgas attālākajās teritorijās, t.i. Ventspils, Alūksnes, Valkas, Ludzas, Balvu, Krāslavas novados. Lielāks iedzīvotāju blīvums ir Rīgas tuvumā un Jelgavas, Bauskas, Dobeles lauku teritorijās (ap 20 iedz./km²). Vērtējot iedzīvotāju kustību saistībā ar apdzīvotības blīvumu, jāsecina, ka šie procesi ir pastiprinājuši teritoriālās atšķirības. Lauku teritoriju zema apdzīvotums lielākajā daļā Latvijas lauku novados apgrūtina ekonomiskās aktivitātes, jo, kā norāda uzņēmēji, šajās teritorijās ir augstas infrastruktūras izmaksas, rodas grūtības uzņēmējam atrast kvalificētu darbaspēku, kā arī iedzīvotājiem netiek piedāvāts pietiekošs darbavietu skaits. Neraugoties uz oficiāli reģistrētā bezdarba samazināšanos 2015. gadā, faktiskā situācija nodarbinātībā lauku teritorijās ir uzlabojusies tikai nedaudz. Tā 2015. gadā darba meklētāju īpatsvars lauku teritorijās vidēji Latvijā bija 16,6%, salīdzinot ar 9,0% valstī kopumā. Nodarbināto skaita pieaugums 2015. gadā attiecas galvenokārt uz Rīgas pilsētu, bet, piemēram, Kurzemes reģionā tas pat ir samazinājies. Jānorāda, ka faktiskā nodarbinātības problēma laukos ir vēl lielāka, nekā to uzrāda oficiālā statistika, jo lauksaimniecībā pastāv slēptais bezdarbs. Pēc Valsts ieņēmuma dienesta datiem lielākā daļa nozarē nodarbināto strādā nepilnu darba laiku, un vairāk kā 50% ir pašnodarbinātie, kas ražo savam patēriņam. (www.csb.gov.lv)

Vairāku autoru pētījumi liecina, ka Latvijas lauku teritorijas iedzīvotāju vērtējumā ir potenciāli ļoti pievilcīga vide dzīvei, taču, lai šo potenciālu izmantotu un veiktu līdzsvarotu lauku teritoriju attīstību, nepieciešams veikt daudzus pasākumus nodarbinātības veicināšanā, t.sk. jaunu darbavietu radīšanā šajās teritorijās. (Zobena, Lāce, 2012)

Teritoriju attīstību ietekmē vairāki faktori. Nosacīti tos var sagrupēt trīs grupās: ekonomiskie, sociālie un vides faktori. Minētos faktoros var iedalīt sīkākās apakšgrupās. Ekonomiskie un vides faktori nosaka teritoriju izaugsmes iespējas un pārvaldības struktūru. To analīzē jāveic teritoriju uzņēmējdarbības vērtējums, nodarbinātības rādītāji un infrastruktūras attīstība, jāvērtē teritoriju ģeogrāfiskais novietojums un dabas resursi, tāpēc teritoriju pārvaldībā jāievēro sistēmiskums. Toties tādu sociālo faktoru kā teritoriju kultūrvēsturiskais mantojums saglabāšana un attīstība, iedzīvotāju dzīves stils un tradīcijas, sociālo pakalpojumu pieejamība, iedzīvotāju apmierinātība ar dzīvi, dzīves apstākļiem, sajūtas, kas nosaka dzīves kvalitātes vērtējumu u.c., analīze dod iespēju noteikt teritoriju ekonomisko, demogrāfisko un sociālo izaugsmi. Arī lauku teritoriju attīstību ietekmējošo faktoru analīzē var izmantot līdzīgu pieeju. Apkopojot iepriekš teikto, autori ir izveidojuši teritoriju attīstību ietekmējošo faktoru teorētisko ietvaru (sk. 1. att.).

Lai plānotu, īstenotu, izvērtētu Latvijā esošo teritoriju attīstību, realizētu atbalsta politiku teritorijām un nozarēm, svarīgi apzināties un novērtēt esošo situāciju.

Aptaujas un ekspertintervijas rezultātu salīdzinošā analīze

Būtiska novadu pašvaldību pārvaldes funkcija ir nodrošināt vietējos iedzīvotājus ar nepieciešamiem pakalpojumiem, sniegt institucionālu atbalstu, veicināt uzņēmējdarbību. Tādējādi nodrošinot vietējiem iedzīvotājiem dzīves kvalitātes paaugstināšanu un teritorijas ilgtspējīgas attīstības veicināšanu. Atbilstoši pētījuma izvirzītajam mērķim, šajā nodaļā ir veikta respondentu viedokļu un interviju salīdzinošā analīze par Ziemeļkurzemes teritoriju attīstību ekonomisko, sociālo un vides veicinošiem un traucējošiem faktoriem. Vairākums

respondenti jeb 75,9 % uzskata, ka būtiskākais teritoriju attīstību *veicinošais ekonomiskais* faktors reģionā ir sakārtoti autoceļi un pievedceļi. Svarīgi arī nodrošināt iedzīvotājus ar telekomunikācijām un informācijas tehnoloģijām, ēku/telpu pieejamību (55,2 %), sabiedrisko transportu (53,4 %), elektroapgādi, ūdens apgādes un kanalizācijas pakalpojumiem (46,6 %). Tomēr daudzus no šiem aspektiem aptaujātie respondenti vērtē (skalā no 1 līdz 5) kā teritoriju attīstību *ierobežojošos* faktoros. Viņi uzskata, ka ir pārāk augsts nodokļu slogs, nepietiekošs pašvaldības atbalsts uzņēmējdarbībai, traucē kontrolējošās institūcijas, mūsdienīgas infrastruktūras pieejamība un tās kvalitāte, arī kvalificēta darbaspēka trūkums un problēmas novadā realizēt saražoto produkciju.

1. attēls. Lauku teritoriju attīstību ietekmējošo faktoru teorētiskais ietvars (Avots: autoru veidots)

Iedzīvotājus īpaši uztrauc pašvaldību nepietiekams ieguldījums uzņēmējdarbības attīstības veicināšanā. Respondenti uzskata, ka pašvaldībai vajadzētu veikt virkni uzņēmējdarbību veicinošu pasākumu: atbalstīt jaunu uzņēmumu veidošanu un esošos uzņēmējus (86,4 %); informēt par Eiropas Savienības struktūrfondu apguves iespējām (79,7 %); rīkot informatīvos seminārus (59,3 %), regulāras tikšanās ar uzņēmējiem (49,2 %) un konkursus vietējiem uzņēmējiem (40,7 %).

Uzņēmēju nākotnes nodomu analīze liecina par pozitīvu tendenci produkcijas ražošanas un pakalpojumu sniegšanas jomā turpmākajos gados, jo visiem aptaujātajiem uzņēmējiem ir skaidrs priekšstats, kādas ražotnes varētu attīstīt savā novadā. Ja reģiona iedzīvotājiem būtu neierobežoti laika, cilvēku un finanšu resursi, viņi vislabprātāk vēlētos lauku teritorijā attīstīt šādas uzņēmējdarbības jomas: lauksaimniecību, tūrisma, informāciju tehnoloģijas, rūpniecību, izklaides jomu, lopkopību, ēdināšanas pakalpojumu jomu, šķeldas ražošanu, kokapstrādi, augļkopību, biškopību, alternatīvo izglītību. Tas liecina, ka turpmākajos gados varētu cerēt uz uzņēmējdarbības attīstības un ekonomikas izaugsmes iespējām novadā un valstī kopumā.

Sociālo faktoru ietekmes uz reģiona attīstību vērtējums (skalā no 1 līdz 5) liecina, ka tādu sociālo pakalpojumu pieejamība kā izglītība, veselības aprūpe un kultūras pasākumi tiek vērtēta kā augsts vai vidēji augsts ietekmes faktors, bet aktīvā atpūta un sports kā vidējs ietekmes faktors. Toties drošība tiek vērtēta viszemāk – kā vidējs vai vidēji zems ietekmes faktors. Respondenti uzskata, ka novados ir nepietiekama komunikācija starp iedzīvotājiem un pašvaldības, valsts institūcijām, ka pašvaldībām būtu jāmeklē efektīvāks komunikācijas veids, lai nodrošinātu iedzīvotājus ar nepieciešamo informāciju.

Vides faktoru ietekmi uz teritoriju attīstību respondenti vērtē (skalā no 1 līdz 5) samērā labāk nekā ekonomiskos un sociālos faktoros. Reģionu ģeogrāfiskais novietojums un dabas resursi kā ietekmes faktori tiek vērtēti visaugstāk, esošā ainava un klimatiskie apstākļi – kā vidēji augsts ietekmes faktors, bet vidēji zems novērtējums ir kultūrvēstures ietekmei uz reģiona attīstību. Toties eksperti kultūrvēstures mantojuma ietekmei uz reģiona attīstību dod augstāko vērtējamu.

Jānorāda, ka, salīdzinot aptaujāto respondentu un ekspertu intervijas atbildes par teritoriju attīstību ietekmējošiem faktoriem, jāsecina, ka abām grupām vairākums atbilžu ir līdzīgas. Iegūtās informācijas apkopojums un tās salīdzinošā analīze par teritoriju attīstību ietekmējošiem ekonomiskiem, sociāliem un vides faktoriem dod iespēju autoriem noteikt Ziemeļkurzemes lauku teritoriju stiprās un vājās puses, attīstības iespējas un draudus (Sk. 2. tab.).

No fokusa grupu interviju un aptaujas rezultātu apkopojuma ir iespēja konkretizēt neizmantoto attīstības potenciālu katrā atsevišķā novadā un pagastā. Savukārt SVID analīzes rezultātus svarīgi ņemt vērā stratēģisko mērķu īstenošanā: stiprās puses un iespējas ir aktīvāk jāizmanto, bet vājās puses un draudi, kas atklāj šķēršļus, ir jāpārvar vai jāsamazina, lai veicinātu lauku teritoriju attīstību.

2. tabula

Ziemeļkurzemes lauku teritoriju SVID analīze

Stiprās puses	Vājās puses
<p>Izdevīgs ģeogrāfiskais novietojums. Bagāts kultūrvēsturiskais un tradīciju mantojums. Nepiesārņota vide, īpaši aizsargājamās dabas teritorijas. Liels mežu īpatsvars kopējā zemju platībā. Augsts iedzīvotāju izglītības līmenis. Laba sociālo pakalpojumu pieejamība (izglītība, kultūra, sports, veselības un sociālā aprūpe). Infrastruktūras attīstības iespējas, izmantojot ES struktūrfondu līdzekļus.</p>	<p>Nevienmērīgs iedzīvotāju izvietojums. Samazinās darbaspējas vecuma iedzīvotāju skaits. Nepietiekams pašvaldību atbalsts vides aizsardzībai un uzņēmējdarbības attīstībai. Sociāli ekonomiskās atšķirības starp novada centriem un lauku pagastiem. Slikta autoceļu seguma kvalitāte. Mazs ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits. Zema iedzīvotāju interese par novada attīstības plānošanas jautājumiem. Nepietiekama investīciju piesaiste veselības, sociālās, izglītības un kultūras jomas attīstībai. Nepietiekama iedzīvotāju aktivitāte.</p>
Iespējas	Draudi
<p>Vietējo dabas resursu, īpaši jūras piekrastes izmantošana tūrisma attīstībā. Kvalitatīvas, drošas un pievilcīgas dzīves vides veidošana, konkurējot ar citiem novadiem.</p>	<p>Iedzīvotāju skaita samazināšanās un zema dzimstība. Kvalificēta darbaspēka aizplūšana. Neskaidra valsts nodokļu politika nākotnē. Nedroša uzņēmējdarbības vide. Infrastruktūras tehniskā stāvokļa pasliktināšanās.</p>

<p>Uzņēmējdarbības veicināšanas atbalsta pasākumu izstrāde. Sadarbība ar kaimiņu novadiem, stiprinot funkcionālās saites. Piejūras infrastruktūras mazo ostu, jahtu klubu attīstība u.c Investīciju piesaiste novada ekonomiskai attīstībai.</p>	<p>Autoceļu stāvokļa pasliktināšanās finansējuma samazināšanās rezultātā. Būvniecības aktivitātes samazināšanās. Izglītojamo skaita samazināšanās novada izglītības iestādēs. Zema investoru interese par reģionu. Ekonomiskās situācijas tālāka pasliktināšanās Latvijā.</p>
--	---

Diskusija un secinājumi

Veiktie teorētiskie pētījumi par jēdziena *teritorija* izpratni liecina, ka teritorijai piemīt daudzfunkcionāls raksturs, ar to var saistīties ģeogrāfiski, tiesiski, ekonomiski, vēsturiski u. c. priekšstati. Līdz ar to speciālajā literatūrā ir atrodamas dažādas pieejas teritorijas jēdziena skaidrojumam.

Aptaujas datu analīze liecina, ka Ziemeļkurzemes reģionā ir liels *potenciāls tālākai uzņēmējdarbības attīstībai*: jaunu inovatīvu uzņēmumu veidošanai, tūrisma attīstībai, lauksaimniecības, rūpniecības Turpmāko reģiona lauku teritoriju attīstību var kavēt infrastruktūras tehniskā stāvokļa pasliktināšanās, iedzīvotāju skaita samazināšanās, kvalificēta darbaspēka aizplūšana.

Lai šo potenciālu varētu izmantot, svarīgi uzlabot autoceļu seguma kvalitāti, nodrošināt sabiedriskā transporta pieejamību uz attālākiem novadiem, infrastruktūras un finanšu resursu pieejamību, nodokļu sloga samazināšanu,; veicināt komunikāciju starp iedzīvotājiem un pašvaldībām, valsts institūcijām, lai nodrošinātu iedzīvotājus ar apdzīvojamo platību, nepieciešamo informāciju; jāuzlabo drošības, sociālās aprūpes un veselības aprūpes sniegtie pakalpojumi.

Pētījumā iegūtos rezultātus ieteicams izmantot Ziemeļkurzemes novadu turpmākās attīstības politikas izstrādē un vadības lēmumu pieņemšanā par veicamajiem pasākumiem lauku teritoriju līdzsvarotai attīstībai un konkurētspējas paaugstināšanai, kā arī sociāli ekonomiskās un ekoloģiskās attīstības radīto atšķirību mazināšanai starp novada teritoriālām vienībām.

Avoti un literatūra

1. **Armstrong, H., Taylor, J.** (2000) Regional economics and policy. Oxford: Blackwell. P. 437.
2. Dictionary country. Available: <http://www.dictionary.com/browse/country>. [pēdējo reizi sk. 21.03.2016.].
3. Encyclopedia territories. Available: <http://www.dictionary.com/browse/> [pēdējo reizi sk. 21.03.2016.].
4. ES primāro tiesību aktu terminu vārdnīca. Pieejams: <http://www.ttc.lv/lv/publikacijas/vardnica> [pēdējo reizi sk. 22.03.2016.].
5. ESA (1995). *European System of National and Regional Accounts*– Rīga, 2002.
6. Europa 2020. Available: <http://www.europa.eu> [pēdējo reizi sk. 11.01.2017.].
7. Iedzīvotāju statistika. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv> [pēdējo reizi sk. 01.02.2017.].
8. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. (2005) Rīga: Avots. 891. lpp.
9. Inovācija un lauku ekonomikas modernizācija, 2016. Eiropas Reģionu komitejas atzinums. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/> [pēdējo reizi sk. 15.03.2017.].
10. Platība un iedzīvotāji Eiropas savienībā. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv> [pēdējo reizi sk. 01.02.2017.].

11. Rengasamy, S. (2011) Regional Planning & Development. Part I-Concept & Meaning of Region. Madurai Institute of Social Sciences. Available: <https://www.scribd.com/doc//Regional-Planning-Part-I> [pēdējo reizi sk. 01.02.2016.].
12. **Zobena, A., Lāce, I.** (2012) Lauku attīstības programmas 2007. – 2013. gadam pasākumu ietekme uz Latvijas lauku iedzīvotāju dzīves kvalitāti. Pieejams: http://www.lvaei.lv/upload/LVAEI_LAP [pēdējo reizi sk. 01.02.2017.].

MAIZES PATĒRIŅA TENDENCES

BREAD CONSUMPTION TRENDS

Summary

The consumption of bread per capita has been declining in Latvia for several decades. What could change the consumption behaviour of residents to increase the consumption of bread? The research aim is to identify trends in the choice and consumption of bread by consumers in Latvia. To achieve the aim, two specific research tasks were set: to identify the trends in the consumption of bread and to ascertain the opinions of Latvia's residents on determining factors in their choice of bread. An Internet survey of Latvia's residents on bread quality and consumer choice was conducted in November 2016. The survey involved 919 respondents aged 15-74. The main results showed that the consumption of bread had declined, yet a stabilisation trend had emerged. The reasons for the consumer choice, which were related to the quality and price of bread as well as the confidence and behaviour of consumers, were diverse for different kinds of bread. In choosing wheat bread, the determinant factor was price, while the choice of rye bread was determined by previous experience, i.e. the producer of the bread consumed. Consumers believed that an increase in bread consumption could be achieved by producing tastier breads.

Key words: bread choice, consumption, Latvia.

Atslēgas vārdi: maizes izvēle, patēriņš, Latvija.

Anotācija

Latvijā jau vairākus gadu desmitus samazinās maizes patēriņš uz vienu iedzīvotāju. Kas varētu mainīt iedzīvotāju paradumus un vairāk uzturā lietot maizi? Par patērētāja izvēli un maizes kvalitāti tika aptaujāti Latvijas iedzīvotāji interneta aptaujā 2016. gada novembrī. Galvenie rezultāti norāda, ka maizes patēriņš gan samazinās, bet parādās stabilizācijas tendence. Dažādām maizes grupām ir dažādi patērētāja izvēles cēloņi, kas saistīti ar maizes kvalitāti, cenu un patērētāja pārliecību un rīcību.

Ievads

Maizes ražošana nav nemainīga, tā ir dinamiska un pastāvīgi pielāgojas patērētāju vēlmēm, kas ne vienmēr ir izprotamas un vēl grūtāk – prognozējamās. Maizes un maizes izstrādājumu patēriņš pasaulē objektīvi pieaug. Tas ir saistīts galvenokārt ar cilvēku skaita pieaugumu. Vienlaicīgi attīstītās valstīs vērojama maizes patēriņa samazināšanās. Arī Latvijā pēdējo 20 gadu laikā maizes izstrādājumu patēriņš ir nepārtraukti samazinājies. Pasaulē maizes izstrādājumu prognozes balstās uz vidēji attīstītās valsts vidējo maizes patēriņu, kas ir aptuveni 70 kg maizes uz vienu iedzīvotāju gadā, un iedzīvotāju skaita pieauguma prognozēm. Pieaug arī to valstu skaits, kurās maizes izstrādājumu ražošana, sadale un cenas tiek valstiski regulētas, un vairāk maizes tiek saražots pēc valsts un pašvaldību pasūtījumiem, biežāk – sadalīšanai trūkcumcietējiem.

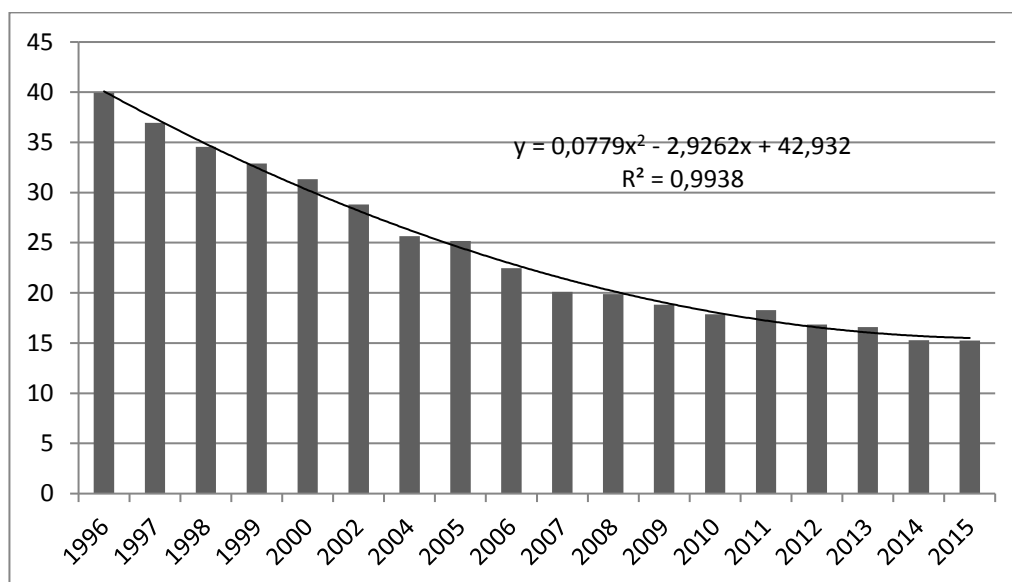
Raksta mērķis ir atklāt maizes izvēli un patēriņa tendences Latvijā. Mērķa sasniegšanai izvirzīti uzdevumi: noteikt maizes patēriņa tendences, noskaidrot Latvijas iedzīvotāju viedokli par maizes izvēles noteicošajiem faktoriem un maizes kvalitāti.

Pētījums veikts, izmantojot kvantitatīvo pieeju gan statistikas datu analīzē, gan iedzīvotāju aptaujā. Socioloģiskās aptaujas pamatā ir iedzīvotāju, kuri nekautrējās aizpildīt anketu par saviem maizes izvēles un lietošanas paņēmieniem, atsaucība interneta vidē.

Rezultāti un diskusijas

Maizes patēriņš uz vienu iedzīvotāju gadā dažādās Eiropas valstīs ir ļoti atšķirīgs. Vislielākais maizes patēriņš uz vienu iedzīvotāju gadā ir Turcijā (104 kg) un Bulgārijā (95 kg), savukārt vismazākais maizes patēriņš ir Lielbritānijā (apmēram 32 kg). Eiropas iedzīvotāji vidēji patērē 59 kg maizes gadā. Pēdējos gados tas ir stabils rādītājs (AIBI Bread Market..., 2015).

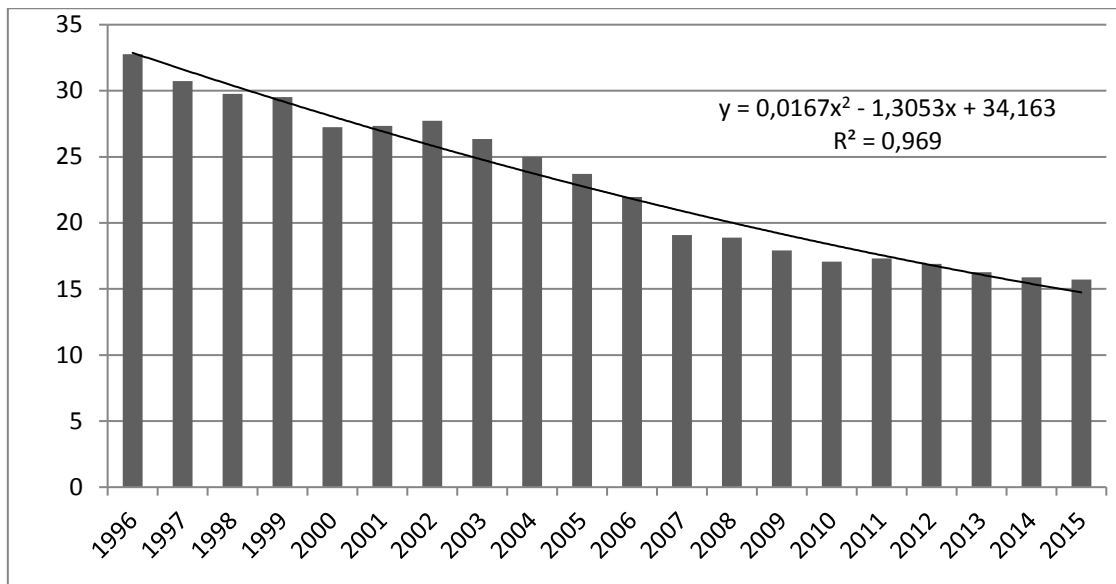
Latvijā maizes patēriņš pēdējo divdesmit gadu laikā ir katastrofāli samazinājies ne vien iedzīvotāju skaita samazināšanās dēļ, bet vairāk samazinājies maizes patēriņš uz vienu iedzīvotāju. Rudzu maizes patēriņš uz vienu iedzīvotāju pēdējo 20 gadu laikā samazinājies visstraujāk (sk. 1. att.) Pozitīvi, ka samazinājums nav gluži aprakstāms ar lineāru funkciju, bet to raksturo rudzu maizes patēriņa samazinājuma stabilizācija.

1. attēls. Rudzu maizes patēriņš Latvijā kg/iedz. 1996.–2015. gadā (CSP dati)

Pēdējo divu dekadžu laikā vislielāko samazinājumu piedzīvojis rudzu maizes patēriņš uz vienu iedzīvotāju: no 39,96 kg 1996. gadā līdz 15,25 kg 2015. gadā, tas ir, divdesmit gadu laikā samazinājies par 62%.

Kviešu maizes patēriņa samazinājums pēdējos divdesmit gados Latvijā ir gandrīz lineārs. Pēdējos gados to raksturo polinomiska sakarība. Kviešu maizes patēriņš uz vienu iedzīvotāju 20 gadu laikā samazinājies no 32,76 kg 1996. gadā līdz 15,71 kg 2015. gadā, tas ir, divdesmit gadu laikā patēriņš samazinājies par 52%. (sk. 2. att.).

2. attēls. Kviešu maizes patēriņš Latvijā kg/iedz. 1996.–2015. gadā. (CSP dati.)

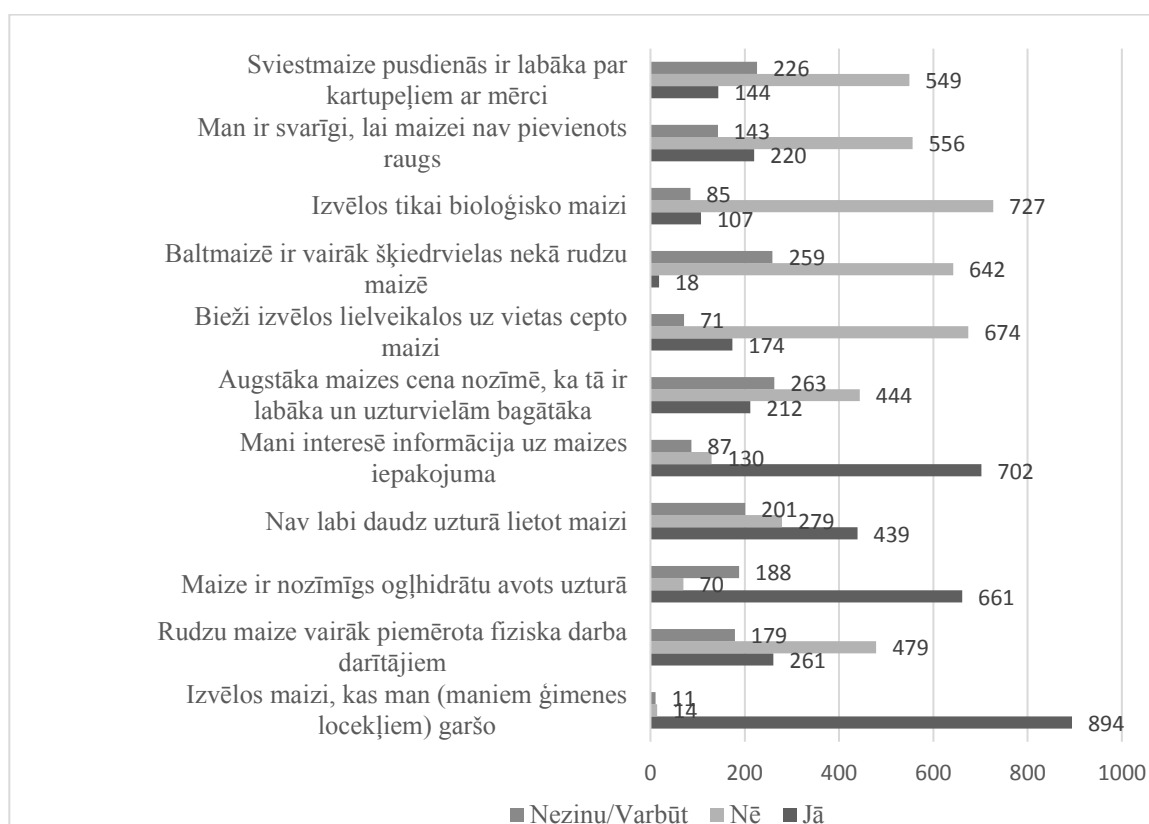
Maizes patēriņa samazinājumu varētu skaidrot ar dažādiem faktoriem, kas apskatīti attīstīto valstu pētījumos. Par maizes patēriņa samazināšanās globālajām tendencēm tiek uzskatīts citu brokastu alternatīvu spiediens, patēriņa pieaugums ārpus mājām, globāli demogrāfiskās izmaiņas, kas izraisa vienas personas mājsaimniecību pieaugumu ar vienlaicīgu novecošanos. Aug mobilo un elastīgu strādājošo skaits, kuru modernais dzīves stils veicina izpratni par ārzemju kultūru un kulinārijas specialitāšu daudzveidību. Tiek uzskatīts, ka cikliska trūkums pēc izaugsmes dinamikas attīstītajās valstīs liek stagnēt mājsaimniecības ienākumiem un noved pie inerta pieprasījuma pēc maizes un tās izstrādājumiem. Pēdējā desmitgadē tas noteikti ir saistīts ar iepirkšanās uzvedības maiņu, kas izpaužas kā pieaugošs pieprasījums pēc maizes produktiem ar pievienoto vērtību (uzkodas, gatavie produkti); pieaugošs *ārpus-mājas* patēriņa pieprasījums; iepirkšanās vienā tirdzniecības vietā (*one-stop*). Samazinoties brīvājam laikam, patērētāji vairāk izvēlas lielveikalus; iepērkoties rodas prasība pēc lielākas daudzveidības, pieaug pieprasījums pēc bioloģiskiem un starptautiski atpazīstamiem produktiem uz tradicionālo produktu rēķina.

Lai noteiktu, kuras no globālajām tendencēm skar arī Latviju, tika veikts Latvijas iedzīvotāju socioloģisks pētījums par maizes izvēles un patēriņa tendencēm. Iedzīvotāju izlasi veidojot ar nevarbūtisko metodi, kas pieejama interneta lietotājam, kurš savā uzturā lieto maizi.

LLU pētniekiem 2016. gada novembrī internet aptaujā atbildes sniedza 919 respondenti vecumā no 15 līdz 74 gadiem. Lielākā daļa respondentu bija vairāk personu mājsaimniecībā dzīvojošie. Vienas personas mājsaimniecībā dzīvojošie bija tikai 7% respondentu, 60% no vienas personas mājsaimniecībā dzīvojošo respondentu ienākumi mēnesī uz vienu iedzīvotāju bija robežās no 200 līdz 600 eiro. Mājsaimniecību ienākumi pēdējā gada laikā 58% respondentu nav mainījušies, 17% – samazinājušies, 25% – palielinājušies. 81% respondentu bija vecumā no 25 līdz 54 gadiem, 6% respondentu – līdz 24 gadiem; 13% respondentu – virs 55 gadiem. 83% respondentu bija sievietes, 17% – vīrieši. No vienas puses to var uzskatīt par pētījuma nepilnību, bet no otras puses – tas ļauj objektīvāk vērtēt iepirkšanās paradumus, jo par uzturu mājās tradicionāli rūpējas sieviete. Viņa visbiežāk nosaka ēdienkarti, uztura tendences un pārlicību par pareizu ģimenes uzturu.

Lai labāk saprastu, kādi aizspriedumi un stereotipi valda Latvijas sabiedrībā saistībā ar maizes uzturvērtību, pētījumā tika iekļauti vairāki apgalvojumi:

- izvēlos maizi, kas man (maniem ģimenes locekļiem) garšo
- rudzu maize vairāk piemērota fiziska darba darītājiem
- man ir svarīgi, lai maizei nav pievienots raugs
- es izvēlos tikai bioloģisko maizi
- mani interesē informācija uz maizes iepakojuma
- nav labi pārmērīgi daudz uzturā lietot maizi
- augstāka maizes cena nozīmē, ka tā ir labāka un uzturvielām bagātāka
- bieži izvēlos lielveikalos uz vietas cepto maizi
- baltmaizē ir vairāk šķiedrvielu, nekā rudzu maizē
- sviestmaize pusdienās ir labāka par kartupeļiem ar mērci.

3. attēls. Atbildes uz jautājumu: „Vai Jūs piekrītat apgalvojumam: ...?”

2016. gada novembrī veiktajā pētījumā tika noskaidrots, ka 97% respondentu izvēlas to maizi, kas viņiem vai viņu ģimenes locekļiem garšo. 72% respondentu uzskata, ka maize ir nozīmīgs ogļhidrātu avots uzturā. Taču kartupeļi ar mērci pusdienās aizstātu pret maizi tikai 16% respondentu, un 60% – uzskata, ka maize ar sviestu nevar aizstāt siltas pusdienas (sk. 3. att.). Gandrīz pusei respondentu (48%) ir pārliecība, ka nav labi lietot uzturā daudz maizes. Salīdzinājumā ar 2009. gadā veikto pētījumu ir mainījies viedoklis, ka rudzu maize būtu piemērota vairāk fiziska darba darītājiem, lielākā daļa respondentu (52%) uzskata, ka rudzu maizei nav sakara ar fiziskajām aktivitātēm. Ir uzlabojušās iedzīvotāju zināšanas par maizi, divas trešdaļas respondentu zina maizes sastāvdaļas (Eglīte, 2012). Salīdzinot ar iepriekšējiem pētījumiem, 76% respondentu patiešām interesē, kas ir rakstīts uz maizes

etiķetes, tikai 14% tas neinteresē, pārējiem ir vienaldzīga. Gandrīz vienai ceturtajai daļai respondentu (24%) bija svarīgi, lai maizei nebūtu pievienots raugs. 23% respondentu domā, ka augstāka maizes cena nosaka, ka tā ir labāka un uzturvielām bagātāka.

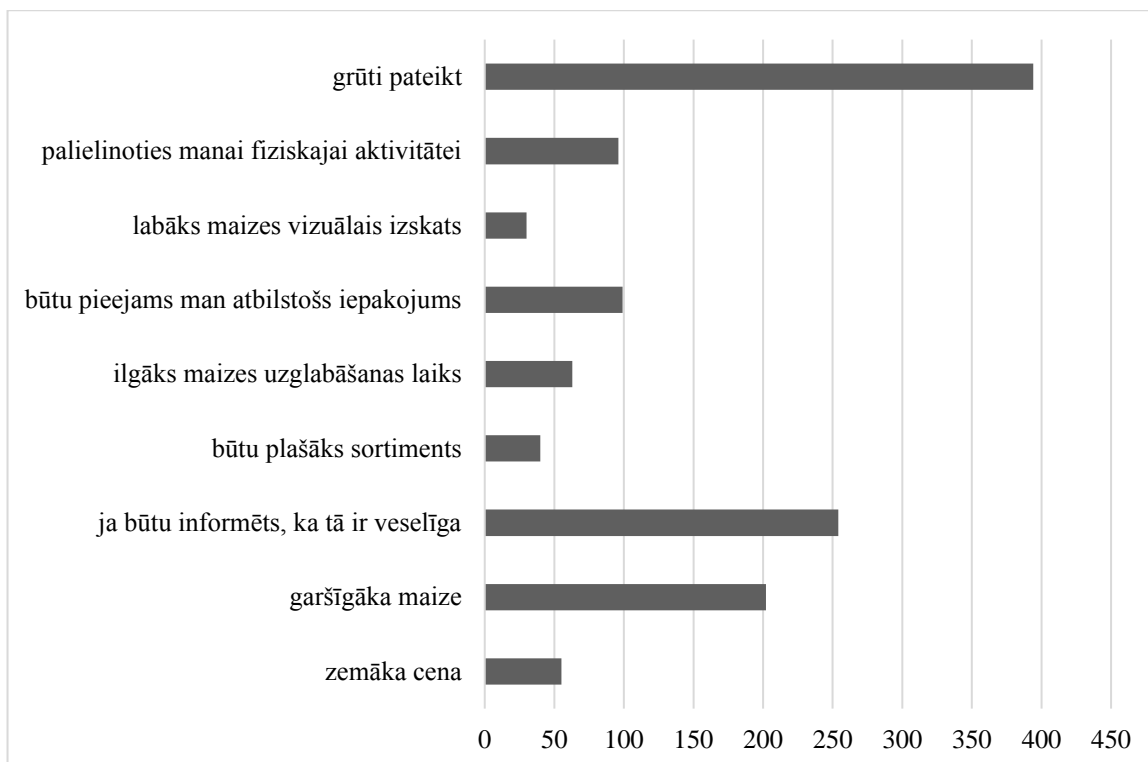
Jautājot par maizes kvalitātes vērtējumu, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, vairums respondentu uzskatīja, ka izmaiņas kvalitātē nav pamanījuši. Visbiežākās sūdzības par maizes kvalitātes samazināšanos respondenti izteikuši par baltmaizi, bet maizes kvalitātes paaugstināšanos respondenti pamanījuši rudzu maizei un graudu maizei. Jāpiemin, ka rezultāti ir identiski ar divus gadus iepriekš veikto pētījumu (Eglīte, 2015). Tikai jāpiebilst, ka rudzu un kviešu maizes patēriņš joprojām samazinās, bet graudu maizes un saldskābmaizes patēriņš statistikā netiek uzskaitīts.

Respondentiem tika lūgts numurēt tos trīs svarīgākos faktorus, pēc kuriem tiek izvēlēts katrs maizes veids. Baltmaizi izvēloties, noteicošā nepārprotami ir cena, tad seko maizes derīguma termiņš un ražotājs jeb brends. Vismazāk nozīmīgs – iepakojuma dizains un ārējais izskats. Baltmaizei Latvijā ar visplašākais sortiments un salīdzinoši līdzīgas relatīvas garšas īpatnības. Izvēloties rupjmaizi, patērētājam vissvarīgākais ir ražotājs. 46% respondentu nozīmīgs ir rupjmaizes ražotājs, tad tikai seko cena un derīguma termiņš. Aptuveni viena piektdaļa patērētāju pērk vienu un to pašu maizi. Tikai 7% respondentu prioritāri pievērš uzmanību maizes ārējam izskatam.

Respondentiem tika piedāvāts izvēlēties, pie kuriem nosacījumiem viņi uzturā lietotu vairāk maizes. Apgalvojumi bija sekojoši:

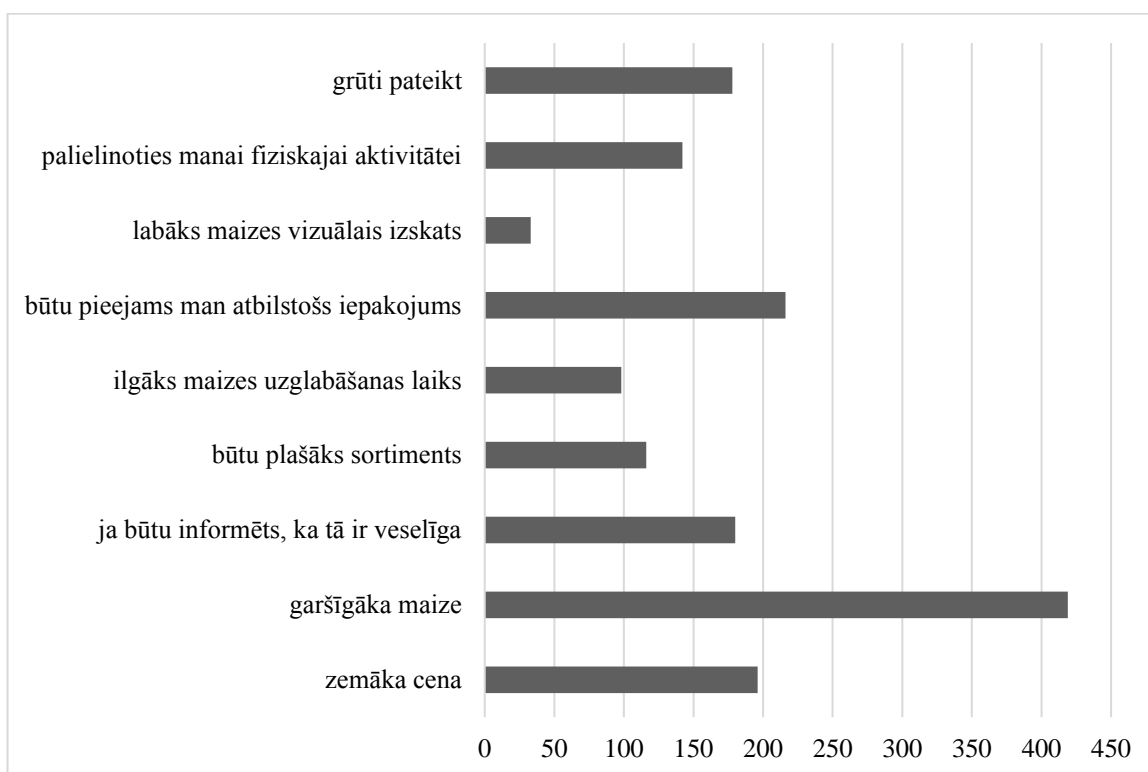
- zemāka cena
- garšīgāka maize
- es būtu informēts, ka šī maize ir veselīga
- būtu plašāks sortiments
- ilgāks maizes uzglabāšanas laiks
- būtu pieejams man atbilstošs iepakojums (svars/veids)
- labāks maizes vizuālais izskats
- palielinoties manai fiziskajai aktivitātei.

Pētījuma rezultāti liecina, ka respondentiem izteiktāks viedoklis bija attiecībā uz graudu maizi un rupjmaizi, bet nenoteiktāks jeb svārstīgāks attiecībā uz saldskābmaizi un baltmaizi.

4. attēls. Atbildes uz jautājumu: „Pie kāda nosacījuma Jūs varētu vairāk lietot uzturā baltmaizi?”

Var secināt, ka respondenti uzturā vairāk lietotu rupjmaizi, graudu maizi, saldskābmaizi, pirmkārt, ja tā būtu garšīgāka maize. Savukārt baltmaizi varētu vairāk lietotu uzturā, ja respondents būtu informēts, ka tā ir veselīga (sk. 4. att).

5. attēls. Atbildes uz jautājumu: „Pie kāda nosacījuma Jūs varētu vairāk lietot uzturā rupjmaizi?”

Baltmaizes patēriņa pieaugumam nozīmīgi būtu informācija par tās veselīgumu un patērētājam atbilstošu iepakojumu. Saldskābmaizi izvēlētos vairāk, ja respondents būtu informēts par tās veselīgumu, tai būtu zemāka cena un būtu pieejams atbilstošs iepakojums. Graudu maizes patēriņa pieaugumam svarīgi būtu informācija par tās veselīgumu, zemāka cena, plašāks sortiments un ilgāks maizes uzglabāšanas laiks. Rupjmaizei pēc garšas otrajā vietā patērētājam atbilstošs iepakojums (skat 5. att.), tad tikai seko prasības cenas pazeminājumam, aiz kura seko informācija par maizes veselīgumu un patērētāja fizisko aktivitāti.

Kopumā izvērtējot maizes iespējami lielākās patēriņa tendences, var teikt, ka vissvarīgākā ir maizes garša, tad grūti nosakāmie personiskie faktori, bet vismazsvarīgākais ir maizes vizuālais izskats un maizes uzglabāšanas laiks. Te mēs nonākam pie paradoksa, ka patērētājs vēlas ilgāku maizes uzglabāšanas laiku, bet, izvēloties konkrētus kritērijus, šo faktoru atstāj priekšpēdējā vietā.

Pētījumi par maizes izstrādājumu tirgus attīstību Eiropā (Innovation and Market..., 2009) skaidri norāda, ka, ņemot vērā gados vecāku (vairāk par 65 gadiem) cilvēku skaita strauju pieaugumu Eiropā, šai patērētāju grupai līdz ar maizes izstrādājumu izvēli izšķirošs būs pakalpojums, t. i., piegāde, individuāls pasūtījums, pircēja personifikācija, un svarīga ir ne tikai produkta kvalitāte, bet arī tā piederība kādai konkrētai vietai, ceptuvei, vietējam zīmolam.

Tā kā palielinās iedzīvotāju veselības problēmas un nepieciešamība pēc dažādiem diētiskajiem un rupji maltu miltu maizes izstrādājumiem pieaug, tad šajā nišā paredzama plaša tirgus vieta. Tiek uzskatīts, ka, pakāpeniski pārvarot ekonomisko krīzi, palielināsies patērētāju maksātspēja, un maize būs viens no tiem produktiem, par kuru pircēji būs gatavi maksāt arī vairāk, īpaši, ja tā gatavota pēc oriģinālas vai senas receptes un tehnoloģijas.

Eiropā tiek meklētas un atrastas jaunas maizes un tās izstrādājumu tirgus nišas, lai apmierinātu patērētāju vēlnes. Nepārprotami var pamanīt saldēto maizes izstrādājumu „bumu”, kas ir jau izturējis patērētāju pārbaudes. Maizes ražošanas jomā attīstības tendences virzās šādi: vairāk baudas, vairāk veselības, svaigs un gatavs ēšanai. Tirgus pētnieki paredz maizes un konditorejas izstrādājumiem daudzas izmaiņas trešajā tūkstošgadē. Eiropas patērētājs arvien vairāk vēlas baudīt dažādu valstu tradicionālos maizes izstrādājumus. Līdzās reģionālajiem maizes veidiem arvien biežāk uz patērētāju galdiem pamanāma arī „eksotiska” maize no svešām zemēm. Ne tikai starptautiskajās izstādēs un konferencēs, bet jau visās Eiropas lielpilsētās var pamanīt, ka etniskais pārtikas vilnis veļas pāri visai Eiropai arvien plašāk.

Secinājumi

1. Maizes patēriņš pēdējos 20 gadus turpina samazināties ar tendenci pēdējos gados stabilizēties.
2. Izvēloties baltmaizi, noteicošā ir cena, rupjmaizes izvēli nosaka iepriekšējā pieredze, t. i., ražotājs.
4. Patērētājs uzskata, ka maizes patēriņa pieaugumu varētu panākt, ražojot garšīgāku maizi.

5. Maizes ražotājiem, cīnoties par pieprasījumu, kas samazinās, nāksies noteikti piestrādāt pie maizes kvalitātes noturēšanas un uzlabošanas, kā arī jaunu, daudzveidīgu alternatīvu produktu izstrādes, tādējādi vēl saasinot konkurenci.

Avoti un literatūra

1. **AIBI.** (2016) *Annual Report and list of members 2014*. The Federation of Bakers, London,. 28 p.
2. *Bread and Bakery Products Market Report 2013*. Dublin: Research and Markets, 2015, 88 p.
3. *Competition Report 2008*. (2009) Danish Competition Authority. Copenhagen. 15p.
4. **Eglīte, A., Kantiķe, I.** (2012). Bread prices, consumption and purchasing power. **In:** *Flour – Bread '11: Proceedings of 6th International Congress*. Osijek: Faculty of Food Technology Osijek, University of Osijek, Croatia, pp. 550–555
5. **Eglīte, A., Kunkulberga, D.** (2015). Consumer Behaviour in the Bread Market in Latvia. **In:** *Economics Science for Rural Development: Proceedings of the International Scientific Conference*, Nr. 40. Jelgava: LLU, pp. 72–82
6. **Eglīte, A.** (2012). Pārtika sociālo zinātņu skatījumā. No: *Bioloģiski aktīvās vielas pārtikas produktos. Monogrāfija*. LLU. PTF. 275. lpp.
7. Innovation and Market Drivers in Bakery and Cereals: Fast growth markets and strategies for adding value. (2009). Business Insights.London, 104 p
8. **Langhauser, K.** (2009) Niche Markets: One Bakery's Bread & Butter. Food Manufacturing. Advantage Business Media May, 2009, p. 14–15
9. *Market Trends: Fresh Breads and Related Bakery Products*. (2008) Packaged Facts. London, 75 p.
10. Pārtikas produktu patēriņš vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli gadā. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociala/Sociala__ikgad__mb/MB0160.px/table/tableViewLayout2/?rxid=cd . [pēdējo reizi sk. 31.01.2017.]

Barba Lielbārde
Biznesa augstskola *Turība*
Latvija, Rīga

IMPROVEMENT OF TERTIARY LEVEL BUSINESS ADMINISTRATION PROGRAMMES IN THE AREA OF INNOVATION IN LATVIA

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS UZŅĒMĒJDARBĪBAS PROGRAMMU PILNVEIDOŠANA INOVĀCIJU JOMĀ LATVIJĀ

Kopsavilkums

Rakstā analizētas Eiropas Savienības ziemeļvalstu, tajā skaitā Baltijas valstu, augstāko izglītības iestāžu programmas inovāciju vadībā. Iegūtie rezultāti tiek analizēti Latvijas augstskolu uzņēmējdarbības programmu kontekstā, izvērtējot nepieciešamību tos pilnveidot uzņēmējdarbības efektivitātes un inovāciju līmeņa paaugstināšanai Eiropas skatījumā.

Pētījuma mērķis ir izpētīt ES ziemeļvalstu un pārējo Baltijas valstu augstāko izglītības iestāžu pieredzi inovāciju apgūvē, lai šo pieredzi izmantotu Latvijas augstākajās izglītības iestādēs inovāciju apguvei uzņēmējdarbības maģistrantūras programmās.

Pētījuma rezultāti atklāj zemu inovāciju pratību Latvijā, tādējādi norādot uz nepieciešamību pilnveidot augstāko izglītības iestāžu programmas inovāciju apgūvē, ņemot vērā vadošo ES ziemeļvalstu pieredzi inovāciju pratībā. Somijā un Zviedrijā inovāciju vadība tiek apgūta ciešā saistībā ar praktisko uzņēmējdarbību un biznesa vides prasībām.

Atslēgas vārdi: inovācijas, izglītības pilnveidošana, uzņēmējdarbības vadības pilnveidošana.

Key words: innovation, the improvement of education, the improvement of business management.

Summary

This paper discusses university programmes in innovation management in the Northern and other Baltic countries of the European Union. The results are analysed in the context of business management programmes in universities of Latvia to improve learning of innovation management for business efficiency from a European perspective.

The purpose of this study is to explore the experience of higher education institutions of the Northern and other Baltic countries in acquisition of innovations and to evaluate examples of good practices that could be included in the MBA, in the curricula of higher education institutions of Latvia for application of innovation in entrepreneurship.

The research shows that there is a low level of literacy of innovations in Latvia, thus it is necessary to improve curricula of business administration in the higher education institutions using experience of literacy of innovations in the higher education institutions of the leading EU countries. There is acquired Innovation management in connection with practical entrepreneurship and needs of business environment in Sweden and Finland.

Introduction

Along with the rapid development of technology, the development of innovation takes place in Europe and throughout the world. Each year, the European Commission reports Innovation ratings of the European Union, where the EU innovation leaders in several areas, including human resources, research, financial and business investment in innovation are summarized. According to the EIS 2016 data (European Innovation Scoreboard, 2016), Latvia holds the 31st place, one level behind Lithuania, but several position levels behind

Estonia, which is the 19th place. Latvia's innovation environment is described as moderately innovative.

The implementation of scientific and technical innovation in business companies in Latvia is necessary for effective use of resources, as well as to increase the opportunities for competitiveness at national and international level, thus stimulating the economic growth of Latvia. Innovation management requires knowledge and skills. In order to increase innovation usage for business efficiency, it is necessary to explore the possibilities to acquire innovation management in business in higher education institutions of Latvia. Since the neighbouring countries are more experienced in innovations in the academic field, it is beneficial to study their experience to find out how this experience can be used to improve the overall situation in Latvia.

The term *innovation* (*innovatio*, from Latin) means scientific or technical novelty or upgrade (Baldunčiks, 1999: 308). This term also means the process of transformation of an idea or invention into goods or services having their own value which customers are ready to pay for. This new idea must be validated with economic costs and must satisfy customers' specific needs. In the entrepreneurship innovations often arise when ideas are used to satisfy customer needs (Innovation. Business Dictionary, 2016).

The Dictionary of Oxford University explains that innovations are the main factor for every business as an indicator of its durability (Innovation. English Oxford University Living Dictionaries, 2016). It can be concluded if a company organizes its activities based on innovations, it is more competitive and advanced than the companies not applying innovations, thus there are more possibilities for sustainability and efficiency.

The Global Innovation Index (GII) 2015 covers 141 economies around the world and uses 79 indicators (Cornell University, INSEAD, and WIPO, 2015).

Similar researches have also been conducted by the European Commission (EC) researching the level of innovation in the EU Member States, other European countries and the nearest neighbouring countries. Latvia is ranked as a moderate innovation country. 17 countries have received such an assessment out of which Latvia is ranked on the 51st place (European Innovation Scoreboard, 2016) having a low ranking place in the common assessment. The level of ranking shows that there is the necessity to apply certain measures to increase this index of innovations at national level to make Latvia more competitive among other countries, thus raising the economic level of the country.

Analyzing the data of the index of innovation in dynamics it can be monitored that during the period from 2008 to 2015 this index varied between 0,22 and 0,28, at the same time the index of innovation in Lithuania varied between 0,24 and 0,29, in Estonia – between 0.42 and 0.50. Innovation index in the top innovation country Sweden varied between 0,69 and 0,72 (EC, Innobarometer, 2015).

Therefore, it is necessary to acquire both academic and practical knowledge to use innovations in entrepreneurship, to develop the literacy of innovations in the programmes of higher education institutions (HEIs) in Latvia.

In this research, the author defines literacy of innovations as knowledge, skills and competences about the product, process, marketing and practical applications of innovations to organizational process in business management. The opportunity to develop the literacy of innovations in higher education institutions in Latvia could foster educating competent

business managers; consequently the competitiveness of business management and sustainability of entrepreneurship in Latvia could be increased.

The European Commission annually studies the trends of innovations in enterprises in the EU. The results of this survey are shown in Innobarometer. The role of innovations not only in economical growth of Europe, but also concerning the ability to compete in the global level is stressed there. Enterprises have an important role, being the primary source of innovations, stimulator of growth, and job creator. The aim of the survey of Innobarometer is to define the main customs and trends of entrepreneurship in the EU (EC, Innobarometer 2015, 5).

In accordance with the data of Innobarometer Latvia is ranked in the penultimate place in the assessment of the innovation implementation in 28 countries with its 6 percentage points (pp) compared with 2014, although Latvia has one of the largest increases in the introduction of new or significantly improved goods and Latvia is assessed with +13pp taking the 3rd place behind Germany and Greece (EC, Innobarometer 2015, 17). Latvia has an increase in investments in the company's turnover from innovations, but Latvia takes the last place in the increase in turnover selling innovative goods and services (EC, Innobarometer, 2015: 20–24).

However, it may be concluded that contradictory data of Innobarometer point to the lack of competence in deployment and use of innovations in developing effective activities of enterprises, state and local government institutions. For improvement of this position at both the national and the EU level it is necessary to create the opportunity to acquire the literacy of innovations in the business administration curricula of HEIs in Latvia.

Methodology

The current study was conducted from December 2016 to March 2017. Its purpose: to explore the experience of HEIs of the Northern and other Baltic countries in acquisition of innovations and evaluate examples of good practices that could be included in the MBA curricula of HEIs of Latvia for application of innovation in entrepreneurship.

The research question: How is the literacy of innovations acquired in the HEIs of the Northern and other Baltic countries and what ideas could be derived for HEIs of Latvia to improve their MBA curricula to acquire innovation use in entrepreneurship?

The research methods: literature review by 'critically evaluating the existing body of knowledge on the topic' (Collis, Hussey, 2009: 100), including the analysis of the reports issued by official organisations. The process of searching literature was done using the approach of Booth, Sutton and Papaioannou (Booth, Sutton, Papaioannou, 2016: 110), which suggests a systematic process of searching for literature, including initial scoping search, continuing with bibliography search, verification and documentation (Booth, Sutton, Papaioannou, 2016: 24–26). Data processing methods included the systematic review and content analysis of secondary data (Booth, Sutton, Papaioannou, 2016: 24–26).

The MBA curricula and the descriptions of the leading HEIs of the Northern and other Baltic countries of the European Union were used in the research. The results obtained were analysed in the frame of possibility to acquire innovations in the MBA curricula and linking them with the practical business environment to exercise the experience of the countries mentioned based on which the MBA curricula of Latvia could be improved.

The population is made from all 96 HEIs in the Northern and other Baltic countries; the sample was made in accordance with the following criteria: master program in business

administration, including innovation management. Based on these criteria 26 HEIs in Northern and Baltic countries were chosen to analyse their curricula in terms of literacy of innovations (knowledge, skills and competences about the product, process, marketing and practical applications of innovations to organizational process in business management).

Findings and discussion

The sample consists of 26 HEIs in Northern countries and other Baltic countries. Most of them are in Sweden, which is the second place in European Innovation Scoreboard (European Innovation Scoreboard, 2016).

The data analysis has been done by exploring the webpages of the 26 HEIs under the analysis: Estonian Business School, Estonia (Business Innovation MBA, 2016), Euroacademy (Decision Regarding Institutional Accreditation Euroacademy, 2015), Tallinn University of Technology, Estonia (International Business Administration, 2016), University of Tartu, Estonia (Innovation & Technology Management, courses and people, 2016), Aalborg University, Denmark (Innovation Management, 2016), Aarhus University, Denmark (Creativity and Innovation, 2014), Roskilde University, Denmark (Economics and Business Administration, 2016), University of Southern Denmark (About the programme, 2016; Programme structure, 2016), Copenhagen Business School, Denmark (Management of Innovation and Business Development, 2017), Aalto University, Finland (Master's Programme in Entrepreneurship and Innovation Management, 2016), Hanken School of Economics, Finland (Master's Degree Structure and Learning Goals, 2016), Lappeenranta University of Technology, Finland (Degree structure and studies, 2017), University of Eastern Finland (Make it different, 2016), University of Turku, Finland (Innovative leaders for the future world, 2016), University of Vaasa, Finland (About Master`s degree programme in International business, 2017), Reykjavik University, Iceland (MBA – master of business administration, 2017; Business Administration, 2017), Mykolas Romeris University, Lithuania (Electronic Business Management (Graduate), 2016), Klaipeda University, Lithuania (Programme for Master`s degree Business Management, 2016), Vilnius University, Lithuania (International Business Economics and Management, 2017), Linköping University, Sweden (Course Details, 2016), Jönköping University, Sweden (Digital Business, 2017), Linnaeus University, Sweden (Programme syllabus, 2013), University of Gävle, Sweden (Courses within the program, 2016), Uppsala University, Sweden (Master Programme in Business and Management 2017/2018, 2017), Lund University, Sweden (MSc in Entrepreneurship and Innovation, 2016), KTH Royal Institute of Technology, Sweden (Courses, 2017).

These institutions present different study programme groups in the field of economics, business management and business administration (see Figure 1). Most of the programmes belong to the group of Economics and business administration.

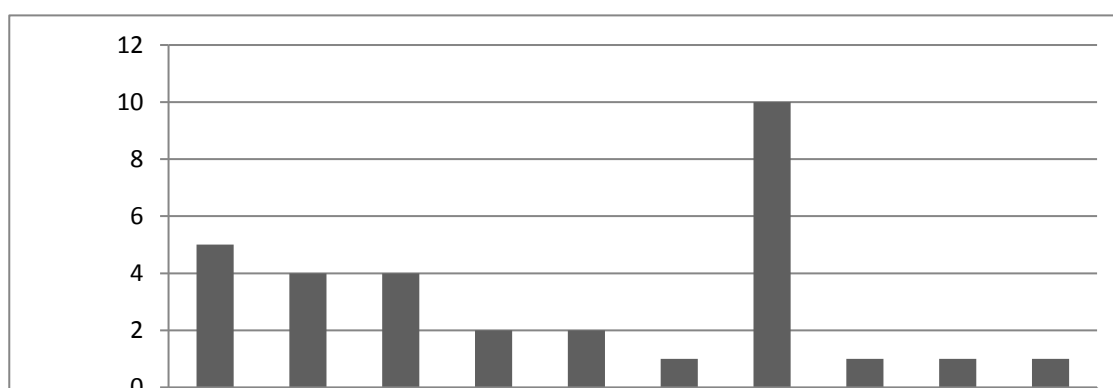

Figure 1. The groups of study programmes

The acquisition of innovation in these institutions is offered in various study programmes which are related to innovations. There are 250 study courses in the programmes under the research. The most frequently mentioned study courses are innovation management (in 4 study programmes) and entrepreneurial finance (in 3 study programmes). In connection with the acquisition of innovations there are mentioned 25 programmes (see Table 1):

Table 1

Programmes for innovations
Innovation enhancing
Information technology and innovation management
Innovation
Innovation and knowledge
Innovation and project management
Innovation and strategy
Innovation challenge
Innovation management and knowledge management in relation to entrepreneurship
Innovation management and open innovation
Innovation policy
Innovation strategies
Innovation systems work, including innovation policies
Innovation, strategy, personnel and executive functions
Management of technology innovation and creativity
Managing innovation
Organising for innovation and entrepreneurship
Organization of innovation
Processes, products and services – innovations
Readings in innovation and entrepreneurship
Specialty module in innovation management
Strategic management and innovation

Technology – and innovation strategies
Technology and innovation management
The fundamental principles of innovation, innovation management and organization
The impact of creativity on innovation and entrepreneurship

The results show that only the University of Eastern Finland (Make it different, 2016) offers to acquire a part of literacy of innovations – innovations of processes, products and services. This is done in the study course *Innovation management* of the programme *Economics and Business Administration*. Aalborg University in Denmark (Innovation Management, 2016) offers to acquire innovation management and knowledge management in relation to entrepreneurship, which emphasise the role of merging theoretical knowledge with practical entrepreneurship.

Evaluating the analyzed master`s programmes concerning the literacy of innovations of HEIs the important role of innovation acquisition in the universities of the Northern countries can be seen.

The comparison of the universities has been done according to the criteria set in Table 2: innovations management, merging theory to practice and mentoring system. The criteria analysed below have been defined as significant factors in acquiring literacy of innovations and its application in practical entrepreneurship.

Table 2

Acquisition of innovations management in HEIs in the Northern countries and other Baltic countries

University	Innovations management	Merging theory to practice	Mentoring system
Aalto University (Finland)	+	+	-
University of Turku (Finland)	+	+	-
Hanken School of Economics (Finland)	+	+	-
Lappeenranta University of Technology (Finland)	+	+	-
University of Eastern Finland (Finland)	+	+	-
University of Vaasa (Finland)	-	-	-
Lund University (Sweden)	+	+	+
Linköping University (Sweden)	+	+	-
Jönköping University (Sweden)	+	-	-
Linnaeus University (Sweden)	+	+	-
University of Gävle (Sweden)	-	-	-
Uppsala University (Sweden)	-	-	-
KTH Royal Institute of Technology (Sweden)	+	+	-
Stockholm Business School (Sweden)	-	+	-
Tallinn University of Technology (Estonia)	+	+	-
University of Tartu (Estonia)	+	+	-
Estonian Business School (Estonia)	+	+	-
Euroacademia (Estonia)	-	+	-
Vilnius University (Lithuania)	-	-	-

Kaunas University of Technology (Lithuania)	-	-	-
Klaipeda University (Lithuania)	+	-	-
Mykolas Romeris University (Lithuania)	+	+	-
Aalborg University (Denmark)	+	+	-
Aarhus University (Denmark)	+	+	-
Roskilde University (Denmark)	+	+	-
University of Southern Denmark (Denmark)	+	+	-
Copenhagen Business School (Denmark)	+	+	-
Reykjavik University (Iceland)	+	+	-

The results show that 75% of the HEIs in the Northern and other Baltic countries with master programme in Business Administration (22% of all HEIs in the Northern and other Baltic countries) enable acquiring innovation management merging theory with practice – only 2 of them – Jönköping University in Sweden (Digital Business, 2017) and Klaipeda University in Lithuania (Programme for Master`s degree Business Management, 2016) do not enable merging theory to practice.

Involving mentors in merging theory to practice in business environment, as it is in Lund University in Sweden (MSc in Entrepreneurship and Innovation, 2016), is positive. This kind of practice must be established also in the higher education system of Latvia, thus providing students directly applying theory in practice. There are 17 state funded HEIs and 13 private HEIs in Latvia where it is possible to get a master`s degree in Business Administration (Augstākās izglītības iestādes Latvijā, 2017). It is possible to acquire a course of using innovation in Business Administration at the University of Latvia (Study programmes, 2015), School of Business and Finance (Description of study module, 2016), Riga International School of Economics and Business Administration (MBA About, 2015), Turība University (Content of the study programme, 2016).

Separately is analyzed Riga Technical University (RTU) with its joint Norwegian-Latvian International Master Programme in Innovation and Entrepreneurship. The programme was launched in 2003 as a continuation of a 6 year successful cooperation between Riga Technical University (Latvia) and Buskerud University College (Norway). The programme was developed taking into consideration the similar study programme development in the USA and experience of Norwegian partners, which was adapted in compliance with the legislative requirements of the EU. The Programme offers relevant state of the art courses in business areas important for the general advancement of the enterprise, as well as specialized courses in innovation and new product and service development. MBA degree holders may pursue their career as entrepreneurs or work as managers in the field of general business management, marketing, finance, international business, consulting, and other fields. The above-mentioned programme envisages also internship to define theoretical knowledge and implement it into practice (Faculty of Engineering economics and management, 2016).

The aims and directions of innovation politics of the Republic of Latvia are defined in Guidelines of the Scientific, Technological Development and Innovation (ISTDI) 2014 – 2020 (Zinātnes un tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam, 2013). There is also defined involvement of competent institutions in development of ISTDI politics.

The Ministry of Education and Science (MES) has the main role in this politics as it works out ISTD politics, coordinates its implementation and ensures representation of Latvia in research management institutions in the EU. MES collaborates with the Ministry of Economics of the Republic of Latvia (ME) and other related ministries, consults with associations and social partners of industry when required (Zinātnes un tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2014.–2020.gadam, 2013).

Innovation politics encourages enterprises to adopt those possibilities and prerogatives of competitiveness that could contribute to innovations (*Inovācijas poilitika Latvijā*, 2017), therefore it is necessary to acquire aspects of using innovations in entrepreneurship in HEIs so that business managers could assess and use the order prescribed in Innovation politics; consequently the management of enterprises could be provided by specialists corresponding to the modern level of progress.

Conclusions

The research indicated that there is highly developed acquisition of innovation management in the HEIs analyzed, especially in Sweden and Finland.

Contrary, the research shows a low level of literacy of innovations in Latvia, thus it is necessary to improve the business administration curricula of HEIs of Latvia using experience of literacy of innovations in the HEIs of the leading EU countries, in this context – the Northern countries and Estonia.

In HEIs of Denmark Innovation management is acquired in connection with practical entrepreneurship and needs of business environment. This is a good practice that could be adopted also in Latvia. Another good practice example is that by Sweden, where there exists a mentoring system in HEIs. This could be beneficial to create study programmes involving mentors in the HEIs in Latvia as well. In such a way, students could be ensured for competitiveness of business administration in the labour market.

Currently, only about 1/5 of 30 MBA curricula of HEIs of Latvia offer acquiring innovation use in entrepreneurship. It is necessary to provide a possibility to establish innovation management in MBA curricula as one of the important factors of business administration both in state financed HEIs and those established by legal persons.

Furthermore, it is necessary to conduct qualitative research interviewing programme directors for in-depth analysis of MBA curricula.

Literature

1. About the Programme. (2016) University of Southern Denmark webpage. Obtained from <http://www.sdu.dk/en/Uddannelse/Kandidat/CandMercMgmtInnProOd>, 18.04.2017.
2. About Master`s degree programme in International business. (2017) University of Vaasa webpage. Obtained from http://www.uva.fi/en/education/master/international_business/information/, 19.04.2017.
3. Augstākās izglītības iestādes Latvijā. (2017). Webpage of the Ministry of Education and Science of the Republic of Latvia. Obtained from <http://www.izm.gov.lv/lv/izglitiba/augstaka-izglitiba/augstakas-izglitibas-iestades>, 13.02.2017.
4. **Baldunčiks, J.** (1999.). Svešvārdu vārdnīca, Apgāds Jumava, 875 lpp.
5. **Booth, A., Sutton, A., Papaioannou, D.** (2016). Systematic Approaches to a Successful Literature Review. London: SAGE.
6. Business Innovation MBA. (2016). Estonian Business School webpage. Obtained from <https://www.ebs.ee/en/master-s-studies/business-innovation-mba>, 09.02.2017.
7. Business Administration. (2017.) Reykjavik University webpage. Obtained from

- <https://en.ru.is/rusb/msc/business-administration-with-elective/#tab3>, 04.04.2017.
8. **Collis, J., Hussey, R.** (2009). Business Research. A Practical Guide for Undergraduate and Postgraduate Students. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
 9. Content of the study programme. (2016.) Turiba University webpage. Obtained from http://nodarbibas.turiba.lv/programma_en.asp?Progr=120, 16.04.2017.
 10. Cornell University, INSEAD, and WIPO (2015): The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development, Fontainebleau, Ithaca, and Geneva. Downloaded from <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2015-v5.pdf>, 30.11.2016.
 11. Courses. (2017.) KTH Royal Institute of Technology webpage. Obtained from <https://www.kth.se/en/studies/master/entrepreneurship-innovation-management/course-overview-1.268634>, 20.04.2017.
 12. Course Details. (2016.) Linköping University webpage. Obtained from <http://old.liu.se/utbildning/pabyggnad/F7MIO/curriculum?l=en>, 12.04.2017.
 13. Courses within the program. (2016.) University of Gävle webpage. Obtained from <http://www.hig.se/Ext/En/University-of-Gavle/Education/Programmes/Programsidor/Avancerad-niva/Master-Programme-in-Business-Administration/Master-Programme-in-Business-Administration-MBA-Business-Management-60-cr/Courses-within-the-program.html>, 20.04.2017.
 14. Creativity and Innovation. (2014.) Aarhus University webpage. Obtained from <http://coursecatalogue.au.dk/en/course/71048>, 18.04.2017.
 15. Decision Regarding Institutional Accreditation Euroacademy. (2015). Euroacademy webpage. Obtained from <http://ekka.archimedes.ee/wp-content/uploads/pdf/kool-15/kool-15-en.pdf>, 15.03.2017.
 16. Degree structure and studies. (2017.) Lappeenranta University of Technology webpage. Obtained from <http://www.lut.fi/web/en/admissions/masters-studies/msc-in-business-administration/strategy-innovation-and-sustainability-msis/degree-structure-and-studies>, 18.04.2017.
 17. Description of study module. (2016.) School of Business and Finance webpage. Obtained from http://www.ba.lv/wp-content/uploads/2014/10/mr003_creativity_innovat_mngt.pdf, 31.03.2017.
 18. Digital Business. (2017.) Jönköping University webpage. Obtained from <http://ju.se/dbmaster#Courses>, 12.04.2017.
 19. EC, Innobarometer 2015 - The innovation trends at EU enterprises, Flash Eurobarometer 415, DOI 10.2873/001395
 20. Electronic Business Management (Graduate). (2016). Mykolas Romeris University webpage. Obtained from http://www.mruni.eu/en/prospective_students/degree_programmes/electronic_business_management_g/, 14.03.2017.
 21. Economics and Business Administration. (2016.) Roskilde University webpage. Study in Denmark. Obtained from <http://studyindenmark.dk/portal/roskilde-university-ruc/roskilde/economics-and-business-administration>, 18.04.2017.
 22. European Innovation Scoreboard 2016. (2016)
 23. Obtained from http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en, 24.11.2016.
 24. Inovācijas politika Latvijā. (2017). Obtained from <http://innovation.lv/inovacija/inovacijas-politika-latvija/>, 29.01.2017.
 25. Innovation. Business Dictionary. (2016). Wed Finance Inc. Downloaded from <http://www.businessdictionary.com/definition/innovation.html>, 30.11.2016.
 26. International Business Economics and Management. (2017.) Vilnius University webpage. Obtained from http://www.vu.lt/site_files/2017_International_Business_Economics_and_Management.pdf, 14.03.2017.
 27. Innovation. English Oxford Living Dictionaries. (2016). Oxford University Press. Downloaded from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/innovation>, 30.11.2016.
 28. Innovative leaders for the future world. (2016). University of Turku webpage. Obtained from <http://masters.utu.fi/programmes/global-innovation-management/>, 27.02.2017.
 29. Innovation Management. (2016.) Aalborg University webpage. Obtained from

- http://www.en.aau.dk/digitalAssets/229/229289_im-intro.pdf, 18.04.2017.
30. Innovation & Technology Management, courses and people. (2016). University of Tartu webpage. Obtained from <http://www.mtk.ut.ee/en/admissions/courses-and-people-2>, 08.02.2017.
31. International Business Administration. (2016). Tallinn University of Technology webpage. Obtained from https://www.ttu.ee/studying/masters/masters_programmes/mba/, 08.02.2017.
32. Make it different. (2016). University of Eastern Finland webpage. Obtained from <http://www.uef.fi/en/web/mdp-innovation-management>, 27.02.2017.
33. Management of Innovation and Business Development. (2017.) Copenhagen Business School webpage. Obtained from <http://www.cbs.dk/en/study/graduate/msc-in-economics-and-business-administration/organisation-and-innovation/management-of-innovation-and-business-development>, 18.04.2017.
34. Master's Programme in Entrepreneurship and Innovation Management. (2016). Aalto University webpage. Obtained from http://www.aalto.fi/en/studies/education/programme/entrepreneurship_master/#overview, 18.04.2017.
35. Master's Degree Structure and Learning Goals. (2016). Hanken School of Economics webpage. Obtained from <https://www.hanken.fi/en/node/491588/>, 18.04.2017.
36. Master Programme in Business and Management 2017/2018. (2017.) Uppsala University webpage. Obtained from <http://www.uu.se/en/admissions/master/selma/program/?pKod=SFL2M&lasar=17/18>, 20.04.2017.
37. MBA About. (2016.) Riga International School of Economics and Business Administration webpage. Obtained from: <http://www.riseba.lv/en/students/postgraduate-studies/mba>, 15.04.2017.
38. MBA - master of business administration. (2017.) Reykjavik University webpage. Obtained from <https://en.ru.is/mba/programme-overview/#tab2>, 04.04.2017.
39. MSc in Entrepreneurship and Innovation. (2016.) Lund University webpage. Obtained from <http://www.lunduniversity.lu.se/sites/www.lunduniversity.lu.se/files/entrepreneurship-and-innovation-2017-fact-sheet.pdf>, 20.04.2017.
40. Programme for Master`s degree Business Management. (2016.) Klaipeda University webpage. Obtained from https://web.liemsis.lt/kuis/stp_report_ects.card_ml?p_valkod=621N20015&p_year=2016&p_lang=EN, 14.03.2017.
41. Programme structure. (2016.) University of Southern Denmark webpage. Obtained from <http://www.sdu.dk/en/uddannelse/kandidat/candmercmarkinno/programme+structure>, 18.04.2017.
42. Programme syllabus. (2013.) Linnaeus University webpage. Obtained from <http://kursplan.lnu.se/utbildningsplaner/syllabus-EAEP1-1.pdf>, 12.04.2017.
43. Studiju process. (2016.) Faculty of Engineering economics and management. Obtained from http://mba.rtu.lv/lat/studiju_programma/studiju_process, 13.02.2017.
44. Study programmes. (2015.) Faculty of Business, management and economics, University of Latvia webpage. Obtained from http://www.lu.lv/gribustudet/katalogs/programmu-mekletajs/?user_phpfileexecutor_pi1%5Bprogram_id%5D=20726, 15.02.2017.
45. Zinātnes un tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādnes 2014.–2020.gadam. (2013). Apstiprinātas ar MK 2013. gada 28. decembra rīkojumu Nr.685 „Par Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas pamatnostādņēm 2014.-2020.gadam”. Obtained from <http://polsis.mk.gov.lv/documents/4608>, 17.02.2017.

Irina Lotko
Latvija, Rīga

PRIVĀTPERSONU INTERNETBANKU UN MOBILO LIETOTŅU IZMANTOŠANAS IETEKMĒJOŠO FAKTORU NOVĒRTĒJUMS

PRIVATE INTERNET BANKING AND MOBILE APPLICATION USAGE A SUMMARY OF THE FACTORS INFLUENCING

Summary

The aim of the research: to get acquainted with Internet bank and mobile application solutions used by Latvian commercial banks, and to assess the influencing factors on their usage by private persons, as well as to give recommendations to banks for improvements.

The author is dedicated to research on the influencing factors on usage of remote banking services by private persons. Every year starting from 2007, the number of client accounts available on the Internet accounts for about half of the total number of client accounts in Latvian commercial banks. No relevant studies have been conducted at the level of the authorities, which determine the factors affecting the trend in the number of customer accounts available on the Internet.

In spite of the mentioned advantages of remote financial services and technological possibilities, the personal Irina Lotko's research results show that unknown global factors influencing the use of commercial banking services exist.

As a result of the research, the factors that influence the adaptation of remote services among physical persons are revealed:

- connection to the Internet bank with the risk of mobile phones;
- several Internet banks are not adapted for use on mobile devices;
- Internet banking is complicated, does not fit the screen size and its functional characteristics;
- even simple operations require a lot of patience and time from the users.

Based on this research, Latvian commercial banks will be able to improve respective remote banking services in order to increase the user amount who wants to do research in this way at the level of the authorities institution.

Key words in foreign language: Internet bank, mobile bank, bank`s customers, financial services following factors.

Atslēgas vārdi pamatteksa valodā: internetbanka, mobilā banka, banku klienti, finanšu pakalpojumi, ietekmes faktori.

Anotācija

Pamanīta sakarība starp jauno tehnoloģiju attīstību un banku pakalpojumiem pamudināja veikt pētījumus. Tika konstatēts, ka vienlaicīgi ar interneta plašu izplatību iedzīvotāju vidū un tehnoloģiju inovācijām mainās arī banku pakalpojumu veidi, kā arī banku pakalpojumu izmantošanas iespējas. To, ka bankas ieviesa attālinātos pakalpojumus, neapšaubāmi sekmēja jaunas tehnoloģijas. Šobrīd komercbanku klienti pakalpojumus var saņemt gan mājās, gan darba vietās, gan esot kustībā un pārvietojoties no vienas vietas uz citu kā Latvijā, tā visā pasaulē, kur vien pieejams interneta pieslēgums.

Banku attālinātos pakalpojumus var saņemt, izmantojot datorus un mobilos telefonus. Tie ir mūsdienīgi tehniskie risinājumi, kuriem nepieciešams internets tiešsaistē. Ja vēl pirms kāda laika internets tiešsaistē bija ekskluzīva parādība, tad šodien tas ir kļuvis jau par vispārpieņemtu un pašsaprotamu normu. Par to liecina pētījumu kompānijas TNS veiktais interneta lietošanas paradumu pētījums. 2015. gada pavasarī internetu vismaz reizi mēnesī ir izmantojuši vidēji 77% jeb 1 285 000 Latvijas iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem, savukārt regulāri – katru dienu – 2015. gada pavasarī internetu izmantoja vidēji 68%

iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem. TNS pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijas iedzīvotāju vidū strauji pieaug mobilo ierīču lietošana. 2013. gada rudenī viedtālruni lietoja 27% Latvijas iedzīvotāju, bet 2014. gada rudenī šo mobilo ierīci lietoja jau 38% iedzīvotāju. Savukārt planšetdatoru 2014. gada rudenī lietoja 17% Latvijas iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem, kas ir par 8 procentpunktiem vairāk nekā 2013. gada rudenī.

(Avots:http://www.tvnet.lv/tehnologijas/nozares_jaunumi/536178petijums_viedtalrunis_ir_jau_38_latvijas_iedzivotaju)

Neskatoties uz minētām attālināto finanšu pakalpojumu priekšrocībām un tehnoloģiju iespējām, pētījuma gaitā tika konstatēts, ka pastāv nezināmi faktori, kuri ietekmē komercbanku pakalpojumu izmantošanu.

Ļoti būtiski ir izpētīt, kas attur Latvijas iedzīvotājus no internetbanku un mobilo lietotņu adaptācijas. Pētījuma rezultāti ļautu izvērtēt un, iespējams, novērst faktoros, kas kavē šo risinājumu adaptāciju komercbanku klientu vidū.

Tēmas aktualitāti pamato izveidojusies situācija, tirgū pastāv tādi faktori, kuri ietekmē attālināto finanšu pakalpojumu izmantošanu un adaptāciju klientu vidū. Tos ir nepieciešams pētīt.

Pētījuma jautājumi: Kādi faktori ietekmē fiziskās personas neizmanto vai izmantot attālinātos finanšu pakalpojumus?

Pētījuma mērķis: pētīt internetbankas un mobilās bankas izmantošanas ietekmējošos faktoros un sniegt rekomendācijas komercbankām Latvijā.

Pētījuma objekts: attālinātie finanšu pakalpojumi.

Pētījuma priekšmets: internetbankas un mobilās bankas attālināto pakalpojumu izmantošanas klientu vidū ietekmējošie faktori.

Attālināto finanšu pakalpojumu statistikas datu pētījums

Attālināto pakalpojumu datu analīzi var veikt, pamatojoties uz Latvijas Komercbanku asociācijas mājaslapā ievietotiem finanšu rādītājiem. Šajā mājaslapā Latvijas teritorijā darbojošās bankas apkopo un sniedz datus par internetā pieejamo klientu kontu skaitu un internetbankas lietotāju skaitu.

Pēc Latvijas Bankas un Finanšu un kapitāla tirgus komisijas statistikas datiem no 2007. gada katru gadu internetā pieejamo klientu kontu skaits sastāda aptuveni pusi no kopējā klientu kontu skaita Latvijas komercbankās. Oficiālo iestāžu līmenī nav veikti atbilstoši pētījumi, kuri noteiktu tos faktoros, kuri ietekmē internetā pieejamo klientu kontu skaita attiecīgo tendenci.

Pamatojoties uz Latvijas Komercbanku asociācijas datiem, var analizēt internetbankas lietotāju skaita dinamiku lielākajās bankās no 2012. gada.

Internetbankas lietotāju skaits 2016. gada 2. ceturksnī Swedbank bija vislielākais – 755868 lietotāji, otrajā vietā SEB ar lietotāju skaitu – 296875. Citadele – 126426 lietotāju (sk. 1. attēlu).

Gads	2012	2013	2014	2015	2016
Banka					
ABLV	1 48 65	1 55 34	1 69 44	1 72 04	1 69 01
Citadele	10 96 56	13 22 89	10 90 23	11 38 61	12 64 26
DNB	7 12 26	8 72 00	9 99 28	10 73 79	11 24 96
Nordea	4 96 48	5 07 39	5 19 66	5 44 85	5 71 34
SEB	23 83 39	25 88 70	27 72 60	29 08 63	29 68 75
Swedbank	71 61 59	78 42 24	74 16 09	73 94 07	75 58 68
Pārējās	10 91 92	8 64 14	8 48 18	7 61 70	7 42 46

1. attēls. Internetbankas lietotāju skaita dinamika 2012–2016. gadā Latvijā (Latvijas Komercbanku asociācijas dati).

(Avots: https://www.lka.org.lv/wp-content/uploads/2017/12/12_2016_visparejie_dati_www_lat-1.pdf)

2016. gadā kopējais internetbankas lietotāju skaits visās Latvijas komercbankās – 1 441 124 lietotāju; 2015. gadā – 1 399 369 lietotāju, 2014. gadā – 1 381 548 lietotāju; 2013. gadā – 1 415 270, lietotāju 2012. gadā – 1 309 085 lietotāju. Tādējādi 2013. gadā, salīdzinot ar 2012. gadu, vērojams internetbankas lietotāju skaita palielinājums par 107 285 lietotājiem, bet no 2013. gada līdz 2015. gadam lietotāju skaits samazinājās par 15 901, kopējais internetbankas lietotāju skaits bija 1 399 369 lietotāji (https://www.lka.org.lv/wp-content/uploads/2017/12/12_2016_visparejie_dati_www_lat-1.pdf).

Statistikas dati norāda, ka 2016. gadā ir vērojams internetbankas klientu skaita palielinājums, bet šai tendencei nav oficiāli pieejami pētījumi.

Salīdzinot atsevišķi komercbanku internetbankas lietotāju skaitu, var atzīmēt, ka vislielākais lietotāju skaits ir bijis Swedbank: 2015. gadā – 739 407 lietotāji; 2014. gadā – 741 609 lietotāji; 2013. gadā – 784 224 lietotāji; 2012. gadā – 716 159 lietotāji.

SEB internetbankas lietotāju skaits: 2015. gadā – 290 163 lietotāji; 2013. gadā – 258 870 lietotāju; 2012. gadā – 238 339 lietotāji. SEB šajā pozīcijā var nosaukt par otro lielāko banku Latvijā pēc internetbankas lietotāju skaita.

Latvijas Komercbanku asociācijas apkopotā informācija liecina, ka Latvijā strādājošajās bankās 2014. gadā bija 1,46 miljoni internetbankas lietotāju.

Visvairāk internetbankas lietotāju – 813 820 bija Swedbank. 2013. gada nogalē Swedbank bija 944 068 klienti, tai skaitā 876 893 privātpersonas un 67 175 juridiskās personas.

SEB 2013. gada nogalē bija 267 867 internetbankas lietotāji. Savukārt bankā Citadele 2013. gada nogalē bija 142 917 internetbankas lietotāji.

DNB 2013. gada nogalē bija 89 434 internetbankas klienti, 181 618 klienti kopumā, savukārt Nordea bankā 2013. gada nogalē bija 50 689 internetbankas lietotāji, kopumā 86 432 klienti.

Saskaņā ar Latvijas Komercbanku asociācijas datiem 2013. gada nogalē Latvijā strādājošām bankās bija 2,31 miljons klientu, tai skaitā 2,11 miljoni fiziskas personas.

Pētot komercbanku attālināto pakalpojumu piedāvājumu, tika konstatēts, ka tās dod iespēju saviem klientiem izmantot visus pakalpojumus attālināti, tādus pašus kā bankas filiālēs.

Attālināto pakalpojumu pētījumi Latvijā

Pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijā attālināto pakalpojumu izmantošanā fizisko personu vidū ietekmējošie faktori ir maz pētīti. Pieejamie pētījumi: H. Ruļļa 2011. gada promocijas darbs, kas atrodams LU Bibliotēkas fondā, un TNS 2014. gada pētījums, kas atrodams internetā.

Uz šo pētījumu bāzes tiks veikts jauns pētījums kopsakarības noteikšanai tiem faktoriem, kuri bija konstatēti kā ietekmējošie faktori attālināto pakalpojumu izmantošanā fizisko personu vidū.

Latvijā saistībā ar komercbanku attālināto pakalpojumu izmantošanu faktoros pētīja LU doktorants H. Rullis promocijas darbā 2010.gadā. Promocijas darba ietvaros tika veikta aptauja, tajā var izdalīt piecus jautājumu blokus, kur tika novērtētas pozīcijas, vai iepriekš aptaujā dotie faktori no respondentu puses varētu kavēt vai nekavēt internetbankas adaptāciju. Pozitīva ietekme uz internetbankas adaptāciju klientu vidū bija sekojošiem faktoriem:

- paļāvība uz internetbanku;
- internetbankas kvalitāte;
- internetbankas pielietojamība;
- internetbankas satura vienkāršība un informācijas savlaicīgums.

Aptaujas rezultātā H. Rullis (2010) atklāja, ka bija tikai viens negatīvais faktors, kas ietekmēja internetbankas adaptāciju klientu vidū – pieslēgšanās internetbankai ar mobilo telefonu rīkiem. Pamatojoties uz aptaujas rezultātiem, tika izveidota faktoru tabula (skatīt 1. tabulu)

1. tabula.

Faktori, kuri ietekmē internetbankas adaptāciju komercbankās, pēc H. Ruļļa promocijas darba rezultātiem 2010. gadā.

Kavē	Nekavē	ietekmējošie faktori
	X	Paļāvība uz internetbanku
	X	Internetbankas kvalitāte
	X	Internetbankas pielietojamība
	X	Internetbankas satura vienkāršība un informācijas savlaicīgums
X		Pieslēgšanās internetbankai ar mobilo telefonu riski

(Autores apkopojums, 2016).

Pēc autores domām, tas ir pirmais viena pētnieka mēģinājums Latvijā izpētīt faktoros, kuru ietekmē var adaptēt attālinātos pakalpojumus fizisko personu vidū. H. Rullis konstatēja, ka ir tikai viens faktors, kas kavē adaptēt internetbanku fizisko personu vidū, tas ir pieslēgšanās internetbankai ar mobilo telefonu.

TNS ir veicis mobilo tehnoloģiju pielietošanas izpēti banku sektorā Latvijā. Pētījuma rezultāti liecina, ka 27% jeb 470 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem izmantoja banku pakalpojumus savā mobilajā tālrunī. Turklāt pēdējā pusgada laikā viedtālrunu lietotāju skaits bija palielinājies par 42%, kas ir straujš viedtālrunu pieejamības pieauguma rādītājs. (<http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=4516>)

Internetā aptaujājot 1138 iedzīvotājus vecumā no 15 līdz 59 gadiem, tika noskaidroti banku pakalpojumu izmantošanas ieradumi mobilajos tālruņos. Banku pakalpojumus mobilajos tālruņos izmanto 20% respondentu. Banku mobilo pakalpojumu lietotājiem

mobilās aplikācijas izmanto 66% jeb 180 tūkstoši lietotāju, kamēr internetbanku mobilajā telefonā lieto 62% jeb apmēram 165 tūkstoši lietotāju. Vairāk nekā trešdaļa banku mobilo risinājumu lietotāju tos izmanto vismaz reizi nedēļā. Biežāk banku pakalpojumus mobilajā tālrunī lieto Rīgas iedzīvotāji vecumā no 25 līdz 34 gadiem, cilvēki ar augstiem ienākumiem.

Pēc pētījuma rezultātiem banku pakalpojumus internetā ar datora starpniecību lieto 89% aptaujāto, t.i., 1,2 miljoni iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 59 gadiem. Vienlaikus 6% aptaujāto plāno apgūt mobilās tehnoloģijas un sākt izmantot banku pakalpojumus savā mobilajā tālrunī tuvāko 3 mēnešu laikā (proti, līdz jūnijam).

Populārākie bankas pakalpojumi mobilo aplikāciju lietotāju vidū ir konta atlikuma pārbaude, kā arī maksājumi un naudas pārskaitījumi.

Šīs funkcijas lieto attiecīgi 88% un 54% banku mobilo aplikāciju lietotāju.

Savukārt maksājumu vēstures caurskatīšanu izmanto 43% aptaujāto, bankomātu karti aplūko 21%, filiāļu karti aplūko 20%, valūtu kursus pēta 15% banku mobilo aplikāciju lietotāju, kamēr funkciju „saziņa ar banku” mobilajos telefonos izmanto 7% aptaujāto lietotāju.

TNS 07.04.2014. pētījuma laikā tika konstatēti iemesli, kāpēc ne visi banku klienti izmanto attālinātos banku finanšu pakalpojumus. Tas ir nozīmīgs faktors, jo vairākas interneta bankas nav adaptētas lietošanai mobilajās ierīcēs. Tās ir sarežģītas, nepielāgojas ekrāna izmēram un tā funkcionālajām īpašībām. Tāpēc pat vienkāršas operācijas pieprasa no lietotājiem lielu pacietību un daudz laika.

Secinājumi

Latvijā komercbankas tikai tad var pilnvērtīgi izmantot internetbankas un mobilās lietotnes tehnoloģiskā risinājuma sniegtās iespējas, ja tiek izpildīts nosacījums, ka Latvijas iedzīvotāji ir pilnībā adaptējuši internetbanku.

Analizējot Latvijas Bankas, FKTK un Komerčbanku Asociācijas apkopoto statistiku, nav atrasti pētījumi par oficiāli atklātiem faktoriem, kuri ietekmē internetā pieejamo klientu kontu skaitu un internetbankas lietotāju skaitu.

Statistika norāda uz to, ka no 2007. gada līdz 2016. gadam internetā pieejamo klientu kontu skaits sastāda tikai pusi no komercbankās atvērto klientu kontu skaita. Nav pētīti, kādi faktori kavē izlīdzināt internetā pieejamo klientu kontu skaitu ar komercbankās atvērto klientu kontu skaitu.

TNS pētījums norāda, ka Latvijā katru gadu pieaug iedzīvotāju skaits, kuri izmanto internetu, datorus un mobilās ierīces, kas būtu par pamatu attālināto pakalpojumu izmantošanas palielinājumam, kā arī internetā pieejamo klientu kontu skaita un komercbankās atvērto klientu kontu skaita palielinājumam.

TNS pētījums atklāj vairākus ietekmējošos faktorus uz attālināto pakalpojumu izmantošanu fizisko personu vidū, nekā H. Rullis pētījums.

H. Rullis konstatēja, ka ir tikai viens faktors, kas kavē adaptēt internetbanku fizisko personu vidū, t.i., pieslēgšanās internetbankai ar mobilo telefonu.

TNS konstatēja, ka:

- vairākas interneta bankas nav adaptētas lietošanai mobilajās ierīcēs;
- interneta bankas ir sarežģītas, nepielāgojas ekrāna izmēram un tā funkcionālajām īpašībām;

- pat vienkāršas operācijas pieprasa no lietotājiem lielu pacietību un daudz laika.

Pētījuma rezultātā tika atklāti 4 faktori, kas kavē adaptēt attālinātos pakalpojumus fizisko personu vidū.

Latvijā ir nepieciešams veikt pētījumus par attālināto pakalpojumu adaptāciju ietekmējošiem faktoriem komercbanku klientu, fizisko personu vidū, līdzdarbojoties Latvijas Bankai, FKTK un Komercbanku Asociācijai.

Avoti un literatūra

1. **Rullis, Hermanis.** Internetbankas kā komercbanku mārketinga līdzekļa izpēte./ Hermanis Rullis, LU doktorants. Ekonomikas doktora (Dr.oec.) zinātniskā grāda iegūšanai. Nozare: Ekonomika. Apakšnozare: Tirgziņības. Darba zinātniskais vadītājs: profesore Biruta Sloka. LU, Ekonomikas un vadības fakultāte, Tirgziņību katedra.Rīga, 2011. 303 lp.
2. Latvijas Banka, Finanšu un kapitāla tirgus komisija un banku sniegtā informācija. Pieejams: <http://www.lka.org.lv/lv/statistika> [pēdējo reizi skatīts 10.05.2017.]
3. Mobilo tehnoloģiju pielietojšanas banku sektorā izpēte Latvijā. TNS pētījums. 07.04.2014. Pieejams: <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=4516> [pēdējo reizi skatīts 15.05.2017.]
4. Latvijas komercbanku asociācija. Vispārējie dati uz 2016. gada 4. ceturksni. Pieejams: https://www.lka.org.lv/wp-content/uploads/2017/12/12_2016_visparejie_dati_www_lat-1.pdf [pēdējo reizi skatīts 2016. gada decembrī]

VIDES ZINĀTNE
ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND
ENVIRONMENTAL EDUCATION

Juris Benders
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

APRITES EKONOMIKAS IZAICINĀJUMI UN IESPĒJAS LATVIJĀ

CIRCULAR ECONOMY CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN LATVIA

Summary

The aim of the current paper is to identify challenges and tasks for Circular economy package approved by European Commission, as well as, to define created opportunities for economy and higher education development. Tasks for Circular economy package regarding extensive integration of Life cycle concept into various economy sectors and waste management have been analysed. The main problems for Circular economy development in Latvia have been identified. Opportunities for new, competitive eco-design product development in entrepreneurship have been defined. Guidelines for higher education development in Circular economy perspective have been formulated. The current research is based on literature analysis, as well as, sociological research method – in-depth interviews representing principal target groups.

Key words: circular economy, eco-design, economy, industry, waste management, education

Atslēgas vārdi: aprites ekonomika, ekodizains, tautas saimniecība, rūpniecība, atkritumu saimniecība, izglītība.

Anotācija

Darba mērķis ir apzināt ES apstiprinātās Aprites ekonomikas pasākumu paketes izaicinājumus, kā arī definēt radītās iespējas gan valsts tautas saimniecības attīstībā, gan augstākajā izglītībā. Analizēti Aprites ekonomikas pasākumu paketes formulētie uzdevumi un izaicinājumi attiecībā uz plašu aprites cikla koncepcijas integrēšanu dažādos tautas saimniecības sektoros un atkritumu saimniecībā. Apzinātas galvenās problēmas Aprites ekonomikas attīstībā Latvijā. Definētas iespējas jaunu, konkurētspējīgu ekodizaina produktu attīstībā uzņēmējdarbībā. Formulētas pamatnostādnes augstākās izglītības attīstībai aprites ekonomikas attīstības perspektīvā. Pētījums veikts, balstoties gan uz literatūras resursu analīzi, gan veicot socioloģisku pētījumu – dziļās intervijas ar būtisko mērķgrupu pārstāvjiem.

Ievads

Pēdējā gadu dekādē daudzi pētījumi akadēmiskā perspektīvā atspoguļoja Aprites ekonomikas potenciālu un attīstības iespējas attiecībā uz ekodizaina augošo lomu, zemām oglekļa emisijām, resursu efektivitāti, konkurētspējīgu tautas saimniecību (Clark, 2009). Aktuāla ir vajadzība pēc jauna veida ekonomikas, kuras darbība spētu gan samazināt nelabvēlīgās ietekmes uz vidi, gan radīt konkurētspējīgus, videi draudzīgus produktus un jaunas darba vietas. Politikas perspektīvā tas atbilst Eiropas Savienības izaugsmes stratēģijai „Eiropa 2020”, kuras prioritātes ir:

- uz zināšanām un inovācijām balstītas ekonomikas izveide,
- videi draudzīga un konkurētspējīga ekonomika (EIROPA 2020, 2010).

Aprites ekonomikas aktualitāte izriet no ilgtspējīgas attīstības koncepcijas, akcentējot dabas resursu, kā arī sociālo un ekonomisko aspektu integrēšanu tautas saimniecībā (Karlsson, Luttrupp, 2006; Braungart, et al., 2007). Aprites ekonomika balstās uz aprites ciklu izpratni. Tādēļ svarīgi uzsvērt, ka „no šūpuļa līdz kapam” principa vietā tagad darbojas

„no šūpuļa līdz šūpulim” princips. Tas nozīmē, ka agrākās t. s. lineārās ekonomikas vietā ir aprites ekonomika, kur dažādi aprites cikla elementi (resursu ieguve, produkta ražošana, izplatīšana, utilizācija) ietver arī reciklēšanas procesus.

Divdesmitā gadsimta astoņdesmitajos, deviņdesmitajos gados aprites cikla analīzei bija pieeja, tā tika apskatīta vides zinātnes perspektīvā, bet vēl nebija priekšnoteikumu, lai uz tās pamata izstrādātu pasākumi tiktu īstenoti. Būtisks attīstības etaps sākās aptuveni ar gadsimtu miju, to noteica ekodizaina straujš attīstības process. Ekodizains tiek definēts kā „vides apsvērumu integrēšana produkta vai pakalpojuma projektēšanas/dizaina fāzē, ņemot vērā visu produkta aprites (dzīves) ciklu no izejmateriālu iegūšanas līdz galīgai produkta noglabāšanai” (Scheer, Rubik, 2006). Eiropas Savienībā ekodizaina stratēģiskais pamats bija Integrēta produkta politika. Pagājušajā gadu dekādē ES tika izstrādātas pirmās Direktīvas ekodizaina jomā, bet nacionālā līmenī tika izveidota normatīvo aktu bāze ekodizaina realizācijas pasākumiem (Benders, 2007).

2015. gada decembrī Eiropas Komisija pieņēma vērienīgu Aprites ekonomikas paketi, kuras mērķis ir sekmēt Eiropas pāreju uz aprites ekonomiku, kas savukārt veicinās globālo konkurētspēju, ilgtspējīgu ekonomikas izaugsmi un radīs jaunas darba vietas (Eiropas Komisija, 2015). Aprites ekonomikas Rīcības programma paredz ekodizaina Direktīvu pārskatīšanu, paplašinot tās darbības jomas un ietverot visas produktu grupas, lai veicinātu gan produktu energoefektivitāti, reciklējamību un pārstrādājamību. Bez tam Rīcības programma orientēta uz limitēto resursu izmantošanas samazināšanu, tādejādi palielinot to izmantošanas efektivitāti (Eiropas Komisija, 2014).

Pētījuma mērķis ir apzināt ES apstiprinātās Aprites ekonomikas pasākumu paketes izaicinājumus, definēt radītās iespējas un uzdevumus Aprites ekonomikas sekmīgai attīstībai tautas saimniecības un augstākās izglītības jomās Latvijā.

Pētījums balstās uz literatūras analīzes metodi un socioloģisko pētījumu. Literatūras studijas ietvēra akadēmiskos pētījumus, ES stratēģiskos dokumentus attiecībā uz Aprites ekonomikas un ekodizaina teorētisko ietvaru, kā arī konferenču materiālus attiecībā uz Aprites ekonomikas ieviešanas procesu. Socioloģiskais pētījums ietvēra dziļās intervijas ar ekspertiem, kuri pārstāv būtiskas mērķgrupas: (uzņēmējdarbību, profesionālās asociācijas, augstākās izglītības sektoru un NVO) attiecībā uz Aprites ekonomikas pašreizējo stāvokli Latvijā un nepieciešamiem pasākumiem tās attīstībā.

Aprites ekonomikas uzdevumi

Aprites ekonomikas pasākumu pakete veido daudz augstākus izaicinājumus, plānojot daudz plašāku aprites cikla koncepcijas integrēšanu dažādos sektoros, salīdzinot ar ekodizaina attīstības stratēģiju un ES Integrētā produkta politikas ietvaru iepriekšējā gadu dekādē. Aprites ekonomikas koncepcija ietver resursu izmantošanas optimizāciju saskaņā gan ar noslēgtiem aprites cikliem, gan produktivitātes veicināšanu, kā arī dabas kapitāla aizsardzību un palielināšanu, orientējoties uz atjaunojamiem vai videi draudzīgiem resursiem un veicinot dabas resursu maksimālu reģenerāciju (Eiropas Komisija, 2014).

Aprites ekonomikas Rīcības programmā formulēti ambiciozi uzdevumi atkritumu saimniecībā, piemēram, sadzīves atkritumu pārstrādes līmenim 2030. gadā jāsasniedz 65%; atkritumu noglabāšana poligonos nevarēs pārsniegt 10 % no kopējās plūsmas; līdz 2025. gadam jāpanāk, ka tiek aizliegta pārstrādājamas plastmasas, metāla, stikla, papīra,

kartona un bioloģiski noārdāmo atkritumu apglabāšana poligonos, ka izniekotās pārtikas un pārtikas atkritumu apjomi tiek samazināti par vismaz 30% (Circular economy in Europe, 2016).

Aprite ekonomikas paketes saturiskais ietvars ir plašs, tas aptver ražošanas, patēriņa, atkritumu apsaimniekošanas, otrreizējo izejvielu tirgus un inovāciju/ investīciju jomas. **Ražošana** tiek orientēta uz tādu produktu dizaina izstrādi, kurš piemērots aprites ekonomikai. Svarīgi uzsvērt, ka šāds dizains ietver arī remontējamību un ilgizturību, kā arī Industriālās simbiozes prioritāti, t. i., veicinot resursu vai enerģijas pārnesi citiem uzņēmumiem kā izejvielu vai energoresursu citu produktu ražošanai. **Patēriņa** jomā tiek akcentēta produktu labošana un atkārtota izmantošana, lai mazinātu atkritumu rašanos, kā arī pilnveidotu produktu ekomarķējumu un informāciju patērētājam par produktu ietekmi uz vidi. **Atkritumu saimniecības** attīstībā svarīgi īstenot mērķorientētas investīcijas, kuras atbilstu atkritumu saimniecības hierarhijas sistēmai. **Otrreizējo izejvielu** jomā svarīgi ir palielināt otrreizējo izejvielu izmantošanu, vērtīgu resursu atkārtotu izmantošanu. Plānotie pasākumi **inovāciju un investīciju** jomā ietver gan plašu ES programmu un fondu pieejamību, gan inovatīvos risinājumus noteiktu preču veidu (piemēram, tekstila, pārtikas, mēbeļu, plastmasas) reciklēšanā (Aprites ekonomikas stratēģija, 2015).

Tika novērtēts, ka Aprites ekonomikas pasākumu ieviešana ES varētu dot ietaupījumus 600 miljardu eiro jeb 8% apmērā no gada apgrozījuma, vienlaikus par 2–4% samazinot kopējās ikgadējās siltumnīcefekta gāzu emisijas. Aprites ekonomikas ES rīcības plānam atvēlēti vairāk nekā 650 miljoni eiro no pētniecības un inovācijas finansējuma programmas „Apvārsnis 2020” un 5,5 miljardi eiro no struktūrfondiem atkritumu apsaimniekošanai (Europas Komisija, 2015).

Eiropas Savienībā izstrādāti būtiski informācijas un izglītības resursi, kuri var dot lielu ieguldījumu gan tautas saimniecības dažādiem sektoriem, gan visas sabiedrības izpratnē un kompetencē attiecībā uz Aprites ekonomikas ieviešanu: Ellen MacArthur Foundation materiāli, The Circular Design Guide, Circular Europe Network (**Towards the circular economy, 2012**; The Circular Design Guide; Circular Europe Network;).

Ekoinovāciju Observatorijas izdotais „Aprites ekonomikas ziņojums” (Eco-Innovation Observatory – Circular Economy Report) jāvērtē kā svarīga informatīvā platforma, kura sniedz Aprites ekonomikas ieviešanas analīzi ES dalībvalstīs. Saskaņā ar multiparametru analīzi Aprites ekonomikas ieviešanas augstākais novērtējums attiecas uz Dāniju, Somiju, Īriju un Vāciju; zemākais – uz Rumāniju un Bulgāriju. Latvija šajā rangā ieņem 20. vietu. Ziņojums apkopo dažādus Aprites ekonomikas ieviešanas instrumentus. Var izdalīt normatīvās bāzes instrumentus (reciklēšanas noteikumi, ražotāja atbildība, produktu sertifikācija), ekonomiskos instrumentus (finansējums, publiskais iepirkums), zinātniskās pētniecības instrumentus (pētniecības un attīstības granti, pilotprojekti), informatīvos instrumentus (konsultācijas, apmācības) un brīvprātīgos instrumentus (marķējumi, brīvprātīgas vienošanās) (Circular Economy Report, 2016).

Pētījumi par Aprites ekonomikas ieviešanas iespējām, tās potenciālu valstī ir labs priekšnosacījums attīstībai. Piemēram, Dānijā izstrādātajā pētījumā „Aprites ekonomikas potenciāls Dānijā: aprites ekonomikas līdzeklis lēmumu pieņemējiem” tika definētas aprites ekonomikas attīstības iespējas, barjeras un stratēģisko risinājumu veidi, tika izvērtētas aprites

ekonomikas attīstības risinājumi piecos tautas saimniecības sektoros (Potential for Denmark, 2015).

Liela nozīme ir plašam konferenču tīklam Aprites ekonomikas sakarā, pulcējot gan valstu un ES ierēdņus, gan tautas saimniecības sektoru pārstāvjus, gan pētniecības un izglītības jomas pārstāvjus. Piemēram, pazīstamas ir ikgadējās „Circular Economy Stakeholder” konferences (*Circular Economy Stakeholder Conference*). Latvijas mērogā jāatzīmē VARAM un Baltic Environmental Forum organizēto semināru „Problēmas un iespējamie risinājumi pārejai uz aprites ekonomiku Latvijā” 2016. gada 2. martā (*Seminārs*, 2016).

Aprites ekonomikas problemātika Latvijā

Jau līdzšinējais ekodizaina attīstības process, kā arī ES Integrēta produkta politikas ieviešana Latvijā ir bijis problemātisks; lielā mērā to noteica nepietiekamā izpratne par ekodizainu uzņēmējdarbības vidē un sabiedrībā, nepietiekami proaktīva attieksme valsts institūciju līmenī (Zučika, 2010). Pētījumi apliecināja zemu ekodizaina izpratni uzņēmumos, kā arī to, ka neredz ekodizainu kā produkta attīstības veicinātāju Latvijā (Benders, 2015).

Tika secināts, ka valstī trūkst vairāku priekšnoteikumu ekodizaina attīstībai, kā, piemēram: ekodizaina stratēģiskā pieeja, kompleksa Latvijas situācijas izpēte, ekodizains kā mārketinga līdzeklis, sabiedrības izpratne par ekomarķējumu. Attiecībā uz Aprites ekonomikas ieviešanas instrumentiem Latvijā var izšķirt instrumentus, kuri balstās uz normatīvo bāzi (t. i. obligātie instrumenti) un t. s. brīvprātīgos instrumentus. Pētījumi liecina, ka normatīvie instrumenti (ekodizaina Direktīvas, zaļais publiskais iepirkums) lielā vai mazā mērā darbojas. Toties brīvprātīgie instrumenti (uzņēmuma vides sniegumi, zinātnes un inovāciju ieguldījums, ekodizains tirdzniecībā), kuri izriet no aprites ciklu izpratnes, vēl nedarbojas pietiekami labi (Benders, 2015).

Aprites ekonomikas un ekodizaina attīstības aspektiem jābūt pietiekami integrētiem tautas saimniecības sektora stratēģiskos dokumentos. Vides komunikācijas pasākumu kopumam jāaptver gan valsts institūcijas, gan uzņēmēji un patērētāji, sabiedrība.

Literatūras avotu analīze un veiktais socioloģiskais pētījums apliecināja nepieciešamību augstākajā izglītībā pilnveidot sekojošas kompetences (Dimante, et al, 2016):

- sistēmas domāšana, kura palīdzētu sistematizēt un izprast cēloņsakarības ilgtspējīgas tautas saimniecības kontekstā;
- uz aprites ciklu balstīta izpratne,
- multidisciplināritātes pieeja sadarbībā ar dažādu zinātņu/ fakultāšu akadēmisko personālu un studentiem,
- spēja strādāt interdisciplinārā grupā, radošums.

Nākamo ierēdņu un atbildīgo darbinieku, vides speciālistu radošā kapacitāte un proaktīvā attieksme vides problemātikas apzināšanas un risināšanas kontekstā dažādos tautas saimniecības sektoros jāvērtē kā nozīmīgs studiju rezultāts, kurš līdz šim bijis samērā problemātisks (Benders, 2015).

Galvenie risinājumi Aprites ekonomikas attīstībā Latvijā

Veiktie pētījumi ļauj formulēt sekojošus pasākumus Aprites ekonomikas attīstībā tautas saimniecības sektoros (Dimante, 2017):

- nacionāla līmeņa aprites ekonomikas stratēģijas izstrāde,
- jaunu aprites ekonomikai perspektīvu sektoru, t. sk. bioekonomikas, identificēšana un attīstīšana,
- ciešāka sadarbība starp ministrijām un tautas saimniecības nozarēm, veicinot aprites ekonomikas jautājumu integrēšanu lēmumu pieņemšanā,
- zaļā publiskā iepirkuma un ražotāju paplašinātās atbildības popularizācija un attīstība,
- izpētes projekti ekodizaina un Aprites ekonomikas attīstības perspektīvā, apzinot gan esošo situāciju un attīstības potenciālu, gan rīcības prioritāros virzienos; tas būtu īstenojams, mērķtiecīgi izmantojot ES pētniecības fondus.

Aprites ekonomikas orientēta izglītība veido lielu izaicinājumu Latvijas izglītības sistēmā. Aprites ekonomikas izglītības pilnveides process jāskata kontekstā ar aktuālo izglītības reformas procesu, lai mūsdienīgas izglītības kvalitātes aspekti bagātinātu aprites ekonomikas orientētu studiju programmu saturu un metodoloģiju. Jāapzinās, ka Aprites ekonomikas orientētā izglītība attiecas uz ļoti plašu mērķgrupu loku, aptverot speciālistus uzņēmējdarbības un ražošanas sektoros, darbiniekus valsts un pašvaldību pārvaldes jomās, kā arī visu sabiedrību kā videi draudzīgus un motivētus patērētājus. Svarīgi ir attīstīt kompetences attiecībā uz sistēmiskas pieejas pielietošanu ekodizaina izstrādē un vides tehnoloģiju pielietošanai zaļās ekonomikas perspektīvā, spēju redzēt aprites ekonomikas pasākumu ieguldījumu uzņēmuma/organizācijas attīstības perspektīvā, prasmes sadarboties ar citām mērķgrupām (valsts, uzņēmējdarbība, zinātne, patērētājs) vides problemātikas formulēšanā un jaunu, konkurētspējīgu produktu/risinājumu izstrādē (Benders, 2015).

Svarīgi ir sasniegt tādas izglītības procesa rezultātus, kuri attiecas uz studentu spēju orientēties kompleksajā vides problemātikā, spēja izsvērt dabas, sociālos un ekonomiskos aspektus, spēja plānot savas darbības atbilstoši dotai problēmnostādnei. Aprites ekonomikas izglītības pilnveide iespējama, ne tikai realizējot specializētu disciplīnu orientētus studiju kursus, bet arī īstenojot vides zinātnes satura integrāciju studiju programmuursos. Jāatzīmē, ka integratīvās pieejas iespējas līdz šim ne tuvu nav izmantotas.

Sabiedrība kā patērētājs ir būtiska mērķgrupa; tika formulēti nepieciešamie pasākumi attiecībā uz tās izpratnes veidošanu: pozitīvo piemēru popularizēšana, t. sk. jauno produktu attīstība aprites ekonomikā, Vides balvu popularizācija, formālās un neformālās izglītības loma, ekomarķējuma popularizācija un IT līdzekļu izmantošana ekomarķējuma attīstībā.

Secinājumi

Aprites ekonomikas izaicinājumi un uzdevumi ir apzināti gan akadēmiskā, gan vides politikas perspektīvā, bet svarīgi ir izprast Aprites ekonomikas radītās iespējas attiecībā uz jaunu virzienu un konkurētspējīgu ekodizaina produktu attīstību, pieeju investīcijām.

Aprites ekonomikas uzdevumi ir jāizprot ne kā prioritātes tikai atkritumu saimniecībā, bet kā kompleksi pasākumi dažādās tautas saimniecības jomās, izglītības un inovāciju sistēmā. Aprites ekonomika palīdz vienot, nevis pretnostatīt biznesa orientētus mērķus un vides prioritātes.

Latvijā nav apzinātas un pietiekami izmantotas Eiropas Savienības radītās iespējas. Aprites ekonomikas attīstībā: informatīvā platforma, pieredzes apmaiņa, zinātniskā izpēte.

Aprites ekonomikas orientētas izglītības attīstība attiecas uz plašu mērķgrupu loku, aptverot speciālistus uzņēmējdarbības un ražošanas sektoros, darbiniekus valsts pārvaldes jomās, kā arī visu sabiedrību kā videi draudzīgus patērētājus un daudzveidīgu studiju programmu (t. sk. tehnisko zinātņu, dabas zinātņu, biznesa, ekonomikas un sabiedrības vadības zinātņu) pilnveidi. Cilvēkresursi ar aprites ekonomikas kompetenci ir svarīgs priekšnoteikums konkurētspējīgas tautas saimniecības un sekmīgas valsts vides politikas attīstībā.

Avoti un literatūra

1. Aprites ekonomikas stratēģija. Noslēgt aprites loku – ES Rīcības plāns pārejai uz Aprites ekonomiku (2015). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614> [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
2. **Benders, J.** (2007). *Ekodizaina attīstība vides pārvaldības studijās*. Latvijas Universitātes raksti, Vadības zinātne, 17, 332–341 lpp.
3. **Benders, J.** (2015). *Ecodesign development aspects in Latvia*. 15th International Multidisciplinary Scientific GeoConference SGEM. Ecology, Economics, Education and Legislation. Volume II. Bulgaria, Albena, pp. 149–156.
4. Braungart, M., McDonough, W. & Bollinger, A. (2007). Cradle-to-cradle design: creating healthy emissions – a strategy for eco-effective product and system design. *Journal of Cleaner Production*, 15, pp. 1337–1348.
5. *Circular economy in Europe: Developing the knowledge base*. (2016). European Environment Agency, Luxembourg: Publications Office of the European Union. 42 pp.
Available: <http://www.eea.europa.eu/publications/circular-economy-in-europe>
<https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/Ellen-MacArthur-Foundation-Towards-the-Circular-Economy-vol.1.pdf> [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
6. *Circular Economy Stakeholder Conference*. (2017). Available: http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/stakeholder_conference_agenda.pdf [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
7. *Circular Economy Report: Policies and Practices for Eco-Innovation Up-take and Circular Economy Transition*. (2016). Eco-Innovation Observatory. 88 pp. Available: http://www.ecoinnovation.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=38 [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
8. Circular Europe Network. Available: <http://www.circular-europe-network.eu> [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
9. **Clark, G., Kosoris, J., Nguyen Hong, L., Crul, M.** (2009). Design for Sustainability: Current Trends in Sustainable Product Design and Development. *Sustainability*, 1, pp. 409–424.
10. **Dimante, D., Benders, J., Atstāja, D., Tambovceva, T.** (2016). Development of Business Education for Circular Economy in Latvia. *International Conference „New Challenges of Economic and Business Development – 2016”: Society, Innovations and Collaborative Economy*, Latvija, Rīga: University of Latvia, 168–179 lpp.
11. **Dimante, D.** (2017). Towards Circular Economy in Latvia. *Baltic Rim Economies*. 1. p. 59.
12. *EIROPA 2020. Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei*. (2010). 35 lpp.
Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
13. Eiropas Komisijas paziņojums. *Ceļā uz aprites ekonomiku: bezatkritumu saimniekošanas programma Eiropai*. (2014) Pieejams: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=CELEX%3A52014DC0398R\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=CELEX%3A52014DC0398R(01)) [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
14. Eiropas Komisija – Faktu lapa. (2015). *Aprites ekonomikas pakete: jautājumi un atbildes*.
Pieejams: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-6204_lv.htm [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
15. **Scheer, D., Rubik, F.** *Governance of Integrated Product Policy*. (2006). Greenleaf Publishing, 377 pp.

16. **Karlsson, R., Luttrupp, C.** EcoDesign: what's happening? An overview of the subject area of EcoDesign and of the papers in this special issue, *Journal of Cleaner production*, 14. pp. 1291–1298.
17. *Potential for Denmark as a Circular Economy – a toolkit for policy makers.* (2015). Ellen MacArthur Foundation, 132 pp.
18. Seminārs „*Problēmas un iespējamie risinājumi pārejai uz aprites ekonomiku Latvijā*” (2016). Pieejams:
http://bef.lv/index.php?id=17&tx_ttnews%5Btt_news%5D=128&cHash=d1f5a75e1dcfd74b3803e9547d20c01b [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
19. *The Circular design guide.* Pieejams: <https://www.circulardesignguide.com> [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
20. *Towards the circular economy: Economic and business rationale for an accelerated transition.* (2012). Ellen MacArthur Foundation. 98 pp. Available:
<https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/Ellen-MacArthur-Foundation-Towards-the-Circular-Economy-vol.1.pdf> [pēdējo reizi skat. 17.05.2017.].
21. **Zučika, A.** (2010) *Ekodizaina ieviešanas process un attīstība Latvijā.* Maģistra darbs. LU Ekonomikas un vadības fakultāte. Vides pārvaldības katedra. Rīga, 204 lpp.

Raimonds Ernšteins, Anita Lontone-Ieviņa, Sintija Graudiņa-Bombiza, Jānis Kauliņš
Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultāte Vides zinātnes nodaļa
Latvija, Rīga

SISTĒMANALĪZES IETVARA METODIKAS APROBĀCIJA: INTEGRĒTĀ PIEKRASTES PĀRVALDĪBA LATVIJAS PAŠVALDĪBĀS¹¹³

SYSTEM ANALYSIS FRAMEWORK METHODOLOGY APPROBATION: INTEGRATED COASTAL GOVERNANCE IN LATVIAN MUNICIPALITIES

Summary

Sustainable coastal governance understanding nowadays still requires internationally prescribed integrated coastal management (ICM) approach to both coastal socio-ecological systems studies as well as related policies/planning and management practice development. Systems Approach Framework (SAF) as a coastal issue oriented and system analysis based investigation and development planning methodology offers this to be a further tested new tool in order not only to study complex coastal systems, but, also complementary, to facilitate participatory problem-solving decision making, which altogether have been correspondingly investigated and tested in the framework of EU BONUS Programme BaltCoast project. The aim of one part of the joint project study was to summarize the main findings from retrospective analysis of the best available ICM practice, based on cases from the Baltic Sea Region countries and, particularly, those ones from Latvia coast, as well as to recognize the main deficiencies and approaches necessary for further ICM improvement, which are also the main tasks for this paper. Obviously, that the main known ICM elements, but not often the whole approach, have been recognized in practice cases all around Baltic. However, SAF, or similar coastal system approaching, as well as participatory management requiring applications, have not been regularly and widely used. Latvia ICM case studies also particularly do confirm ongoing requirement for social-ecological system understanding and necessary multi-disciplinary studies, and related/depending development of collaboration communication approach based on complementary instruments of coastal information and education, participation and coastal friendly behaviour elaborations.

Key words: Sustainable development management, top-down, bottom-up, multi-thematic report.

Atslēgvārdi: Ilgtspējīgas attīstības pārvaldība, top-down, bottom-up, multi-tematiskais pārskats.

Anotācija

Ilgtspējīgas piekrastes pārvaldības izpratne mūsdienās prasa starptautiski noteiktu integrētas piekrastes pārvaldības (IPP) pieeju gan piekrastes sociāli-ekoloģisko sistēmu pētniecībā, gan piekrastes politikā/plānošanā un pārvaldes praktiskā pielietošanā. Sistēmanalīzes ietvars (SAI) kā problēmorientēta un uz sistēmanalīzi balstīta pētniecība un attīstības plānošanas metodoloģija ir turpmāk pārbaudāms jauns līdzeklis, lai ne tikai pētītu kompleksas piekrastes sistēmas, bet arī komplementāri veicinātu līdzdalības problēmu risināšanas lēmumu pieņemšanu, kas kopumā tiek pētīts un izmēģināts ES BONUS programmas BaltCoast projektā. Daļa no kopīgā projekta pētniecības uzdevuma bija apkopot galvenos rezultātus no labāko pieejamo IPP piemēru retrospektīvas analīzes, izvēloties Baltijas jūras reģiona valstu piemērus, it īpaši Latvijas piekrastes pārvaldības piemērus, kā arī konstatēt galvenās atšķirības un inovatīvas pieejas, kuras nepieciešamas turpmākai IPP uzlabošanai. Galvenie starptautiski zināmie IPP elementi, bet retāk viss IPP komplekts, ir konstatēti valstu prakses piemēros visapkārt Baltijas jūrai. Tomēr SAI vai līdzīga

¹¹³ Pētījums un raksts ir sagatavots ar Baltijas jūras pētniecības un attīstības programmas *BONUS* projekta „Sistēmpieejas ietvars piekrastes pētījumiem un pārvaldībai Baltijas jūras reģionā” (*BaltCoast*) finansiālu atbalstu.

piekrastes sistēmas pieeja, kā arī līdzdalības pārvaldei nepieciešamās prasības nav regulāri un plaši pielietotas. Latvijas IPP piemēru izpēte arī īpaši apstiprina pamata prasību pēc sociāli-ekoloģiskās sistēmas izpratnes un nepieciešamās multi-disciplinārās pētniecības un saistītās/atkarīgās sadarbības komunikācijas pieejas attīstības, kas balstīta uz komplementārām piekrastes informācijas, izglītības, līdzdalības un piekrastei draudzīgas rīcības instrumentu praksēm.

Ievads

Sistēmanalīzes ietvara (SAI) pieejas (Hopkins, 2011) ieguldījums integrētas piekrastes pārvaldībā (IPP) ir plānots, lai saprastu un noteiktu gala lietotāju kā partneri piekrastes pārvaldības iespēju attīstības procesā. Sistēmai specifiskais monitorings un saderīgās multidisciplinārās datu bāzes ir būtisks priekšnoteikums, kā arī nepieciešamība paaugstināt pārvaldības problēmu analīzes kapacitāti. SAI metodoloģiskā pieeja ir balstīta ne tikai uz „klasisku” ieinteresēto pušu līdzdalību (Støttrup, 2017), bet, kombinējot zinātnē balstītu datu izpēti un ieinteresēto pušu interaktīvu iesaisti (Waagsaether, 2012) IPP attīstības scenāriju novērtēšanā, kad tiek risinātas vietējās piekrastes problēmu pārvaldības situācijas (Karpouzoglou, 2016; Ostrom, 2009). Kopīgā projekta vienas daļas pētniecības mērķis bija apkopot galvenos rezultātus no pieejamo tādu IPP piemēru retrospektīvas analīzes, kuri balstīti uz Baltijas jūras reģiona valstu piemēriem, it īpaši Latvijas piekrastē, kā arī konstatēt galvenās atšķirības un pieejas, kuras nepieciešamas turpmākai IPP uzlabošanai. Tie būtu arī galvenie šī raksta uzdevumi.

Pastāv divas galvenās pārvaldības līmeņu pieejas: lejupvērstā jeb *top-down* pārvaldība (valsts/pašvaldības administrācija kā virzītājspēki) un augšupvērstā jeb *bottom-up* pārvaldība (sabeidrība/NVO kā virzītājspēki). *Top-down* pārvaldībai piekrastes teritorijās pastāv divu līmeņu pieejas: nacionālais/valsts (ministriju) un reģionālais līmenis, un vietējais (pašvaldību – vietējo ieinteresēto pušu) līmenis.

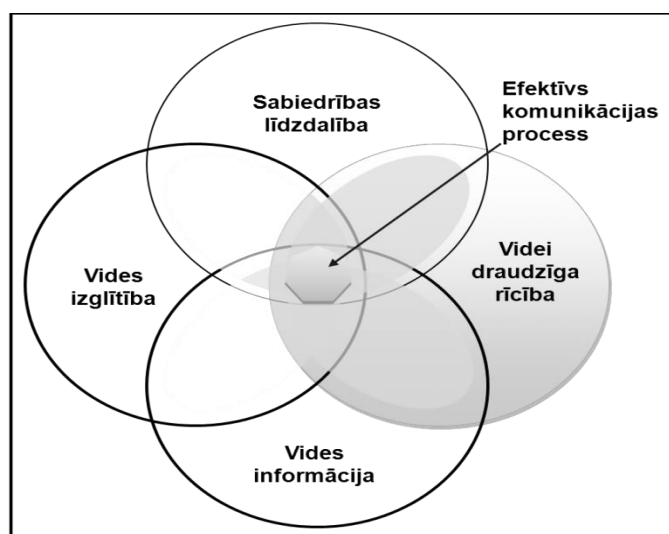
Nacionālā līmeņa pārvaldības sistēma Latvijas piekrastes teritorijās ir samērā departamentalizēta (pa sektoriem un institūcijām), šāda sektoriāli institucionālā pārvaldības pieeja ir noteikta ar vairākiem nacionālā līmeņa politikas un plānošanas dokumentiem (Lagzdina, 2016). Savukārt *top-down* pārvaldības politikas nacionālā līmenī raksturīgas šobrīd ar: 1) piemērotu piekrastes apsaimniekošanas instrumentu trūkumu (īpaši infrastruktūras trūkumu, lai regulētu tūrisma ietekmi uz piekrastes dabas resursiem) un 2) darbinieku/institucionālās kapacitātes un sabiedrības apziņas par piekrastes jautājumiem trūkumu, kā arī intereses trūkumu par piekrastes potenciāla efektīvu izmantošanu.

Vietējā (municipālā) līmeņa pārvaldības sistēma Latvijas piekrastes teritorijās ir nepietiekami attīstīta gan plānošanas, gan ieviešanas līmenī. Pētījumi liecina, ka tikai neliels skaits piekrastes pašvaldību integrē nacionālās intereses piekrastes jautājumos savos vietējos attīstības plānos. Tādējādi pastāv **nepietiekama saite starp nacionālā un vietējā līmeņa plānošanas dokumentiem un darbībām, kas vērstas uz integrētas piekrastes teritorijas pārvaldības nodrošināšanu.**

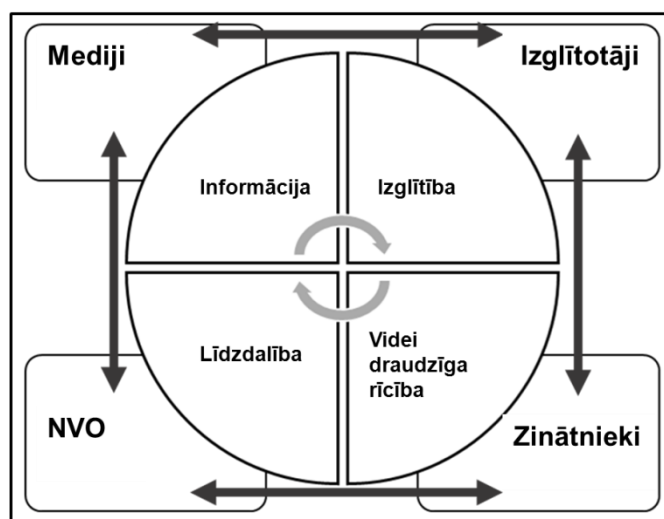
Kas attiecas uz *bottom-up* pārvaldību, tad piekrastes teritoriju pārvaldību vada vietējās pašvaldības (pašvaldību domes un administrācijas), bet pašvaldību veiktās pārvaldības rīcības tiek būtiski papildinātas ar dažādu vietējo ieinteresēto pušu aktivitātēm (NVO, uzņēmēji, izglītotāji, tūrisma operatori, skolas) un viņu specifiskajām interesēm, vai tiek veidotas IPP darbības, kuras balstās sabiedrības ierosmēs. Lauku pašvaldībās piekrastes resursi ir nepietiekoši identificēti un izzināti, to potenciāls vietējās attīstības veidošanai ir nepietiekoši

izpētīts, tāpēc arī nepietiekami izmantots. Resursi nereti tiek lietoti dažu ieinteresēto pušu un pat atsevišķu indivīdu šaurās interesēs, tas rada pamatu vietēja līmeņa konfliktsituācijām, gan arī konfliktsituācijām ar nacionālā līmeņa interesēm. Vietējā līmeņa piekrastes infrastruktūra bieži ir novecojusi, izkliedēta un pēc sava apjoma nepietiekoša, lai sniegtu nozīmīgu ieguldījumu vietējā attīstībā. Augstāk minēto faktoru dēļ piekrastes resursi netiek pārvaldīti ilgtspējīgi un integrēti, savukārt labākas pārvaldības ieviešana var dot nepieciešamās izmaiņas piekrastes resursu aizsardzībai, saglabāšanai un izmantošanai.

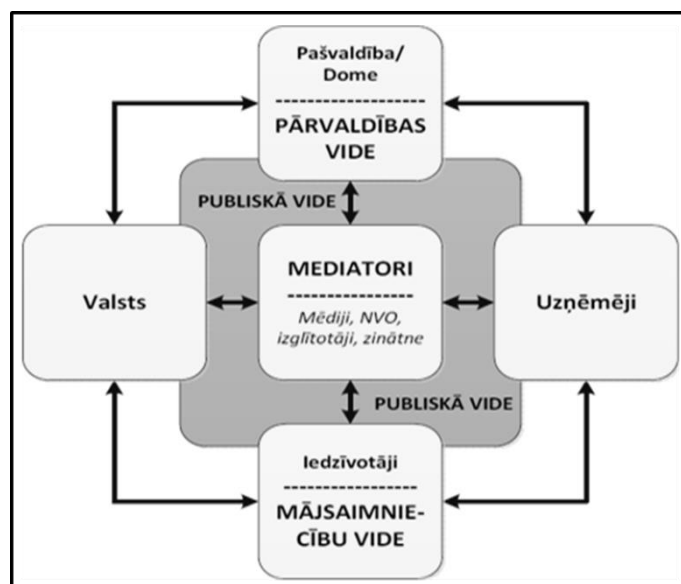
Piekrastes pārvaldība un komunikācija Latvijas piemēros. Turpinājumā trīs Latvijas IPP piemēru īsi apraksti (Environmental ..., 2015), kuri var tikt apskatīti komplementāri attiecībā uz izmantotajām galvenajām pieejām. Sākotnēji būtu jānorāda, ka galvenais jautājums attiecībā uz Latvijas IPP situāciju ir: piekrastes (un IPP) kompleksuma un SES pamata izpratnes un ieinteresēto pušu sadarbības trūkums. Sadarbības komunikācijas modeļa pielietojums (skat. 1. attēlā) tika izstrādāts un pārbaudīts vairākos vides un piekrastes piemēros gan vietējā, gan nacionālā līmenī, pamatojoties uz četriem komplementāriem komponentiem/instrumentiem: informācija un izglītība/apmācība, līdzdalība un videi draudzīga rīcība (Ernšteins, 2008; 2010). Jāpiemin četru galveno mediatoru grupas lomu un mijiedarbību IPP sadarbības komunikācijas tiešā pielietošanā praksē (2. attēls). Abi modeļi, kā arī vispārīgais galveno astoņu ieinteresēto pušu modelis (3. attēls) ir ekstensīvi vietējā līmenī pārbaudīti un var tikt izmantoti arī SAI analīzē.

1. attēls. Sadarbības komunikācijas četru instrumentu modelis IPP veicināšanai. (Ernšteins, 2017)

2. attēls. Sadarbības komunikācijas modeļa instrumentu un četru galveno mediatoru mijiedarbība. (Ernšteins, 2017)

3.attēls. Galveno ieinteresēto pušu grupas: nacionālā/valsts un pašvaldību pārvaldība, sabiedrība/iedzīvotāji un uzņēmēji, mediatori – mediji, NVO, izglītotāji un zinātnieki. (Ernšteins, 2010)

Metodoloģija

Piekrastes pārvaldības pētījumos izmantota problēmsituācijas analīzes pētījumu (*case study research*) metode, komplementāri iekļaujot dokumentu un iepriekšējo pētījumu studijas, novērojumus, mērķgrupu pārstāvju un ekspertu intervijas. Pētījums realizēts trīs izvēlētajās Latvijas piekrastes pašvaldībās, kurās, minētās metodikas ietvaros. Veiktas daļēji strukturētas intervijas ar pašvaldību galveno mērķgrupu pārstāvjiem, īpaši akcentējot tādu intervējamo izvēli, kuri var raksturot iepriekšējos gados (retrospektīvi) veikto IPP problēmsituāciju risinājumus: Ventspils pašvaldība – 1 pašvaldības speciālista/Vides nodaļas vadītāja intervija; Pāvilostas pašvaldība – 11 intervijas; Liepājas pašvaldība – 7 intervijas. Pašvaldību IPP piemēru izvēle notika, balstoties uz ES *Ourcoast* projekta ietvaros izstrādāto IPP labās prakses datu bāzi, kur kopumā aptverti apmēram 350 labākie Eiropas piekrastes pārvaldības piemēri (Ventspils IPP piemērs), kā arī, izskatot aktuālāko IPP praksi Latvijā, – Pāvilostas piemērs kā plašākā sabiedrības un NVO veicinātā IPP

pieeja. Liepājas piemērs kā vienīgā Latvijas pašvaldību IPP, proti, tematiskā piekrastes joslas plānojuma piemērs.

Pētījums

Ventspils pilsētas vides aizsardzības licencēšanas sistēma: *Top-down* iniciēts piemērs ar *Bottom-up* veidošanu

Ventspils pilsēta atrodas Baltijas jūras krastā pie Ventas upes ietekas jūrā. Brīvdostas teritorijā abpus Ventai ir izvietojušies uzņēmumi, kas nodarbojas ar naftas un ķīmisko produktu, kā arī dažādu beramkravu pārkraušanu, no tiem astoņi ir potenciāli bīstamie uzņēmumi. Ventspilī ir aptuveni ap 70 piesārņotu un potenciāli piesārņotu teritoriju, kurās atrodas objekti, kas apdraud vai var apdraudēt augsnes un gruntsūdeņu kvalitāti.

1991. gada 6. augustā LR Augstākā Padome pieņēma likumu „Par vides aizsardzību”, kura 10. pants nosaka pašvaldību institūciju kompetenci vides aizsardzībā un dabas resursu lietošanā, līdz ar likumu pašvaldībām tiek uzlikta atbildība par vides aizsardzību un dabas resursu lietošanu savā administratīvajā teritorijā. Izmantojot likumā noteiktās tiesības un pateicoties sadarbībai ar Dienvidholandes provinces vides aģentūras speciālistiem, 1992. gadā Ventspils pilsētas pašvaldība izstrādāja vides politikas plānu, kas toreiz bija pirmais šāda veida dokuments Centrālajā un Austrumeiropā. Tādējādi tika likti pamati pašvaldības vides pārvaldības sistēmas izveidei. Kā viens no galvenajiem Ventspils pilsētas vides politikas plāna realizācijas mehānismiem (instrumentiem) attiecībā uz pilsētas uzņēmumu piesārņojošo darbību, tika ieviesta vides aizsardzības licencēšanas sistēma.

No 1992. gada līdz 2009. gadam tiek izstrādāta un ieviesta vides aizsardzības licencēšanas sistēma. Tās nepieciešamību noteica: 1) atrašanās vieta – Ventspils pilsētu divās daļās sadala Ventas upe, kuras krastos ir Brīvdostas teritorijas, kurā izvietojušies 8 potenciāli bīstamie uzņēmumi (naftas un ķīmisko produktu, beramkravas); 2) piesārņojošās darbības ietekme uz pilsētas vides kvalitāti (Ventspils pilsētā ir aptuveni ap 70 piesārņotu un potenciāli piesārņotu teritoriju), 3) piesārņojošās darbības normatīvā bāze sākumposms Latvijas Republikā, 4) mērķgrupu neapmierinātība par esošo situāciju piekrastes pilsētā.

Pašvaldības rīcībā ir pilnīga informācija par piesārņojošo darbību ietekmi uz pilsētas vides kvalitāti (cēloņu–seku sakarība), tika licencēti 83 uzņēmumu. Komunikācijas jomā iegūta pieredze sadarbības veidošanā starp dažādām mērķgrupām. Iedzīvotājiem nodrošināta informācija un līdzdalības iespēja, izmantojot dažādus komunikācijas instrumentus, tādējādi paaugstinot vides apziņu. Vides sektorā izpildīta iedzīvotāju prasība par tīru Baltijas jūru un piekrastes zonu. Vides pārvaldības attīstībā Ventspils pilsētas piemērs ir kā pirmais. Vides licencēšana darbojas kā sistēma, izskatot katru atsevišķu piesārņojošo darbību kopsakarībā ar esošo pilsētas vides kvalitāti. Licencēšanas sistēma ir kā priekšnoteikums vides pārvaldības sistēmu (ISO 14001, Vides pārskati) ieviešanai lielākajos uzņēmumos, izveidota pilsētas domes Vides aizsardzības komisija – sadarbības telpa –, un stiprināta pašvaldības iekšējā komunikācija – izveidota vides uzraudzības nodaļa ar APN, izsniedzot būvniecības atļaujas un skaņojot projektus. Jaunajiem uzņēmumiem licence strādā kā palīglicenzēšanas aktu sistēmā.

Latvijas Republikas Vides ministrija atzinīgi novērtējusi Vides aizsardzības licencēšanas sistēmu Ventspilī kā brīvprātīgas labas sadarbības praksi, kas vienlīdz lietderīga gan pašvaldībai, gan komercsabiedrībām. Komercsabiedrības no pašvaldības

saņēma koncentrētā veidā informāciju par valsts noteikto normatīvo aktu prasībām vides aizsardzības un ar to saistītajās jomās (darba aizsardzības, ugunsdrošības u. c.) konkrētai piesārņojošai darbībai. Savukārt pašvaldība, saņemot informāciju par uzņēmēju plānotām aktivitātēm, nodrošināja sabiedrības informēšanu un iesaistīšanu lēmuma pieņemšanā, kā arī varēja savlaicīgi plānot visus nepieciešamos pasākumus sociālajā sfērā, infrastruktūras un dažādu citu pakalpojumu attīstībai pilsētā.

Attīstoties valsts vides aizsardzības likumdošanai pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, komercsabiedrību piesārņojošo darbību kontroles funkcija ir Valsts vides dienesta reģionālo struktūrvienību pārziņā. Tās gan izsniedz integrētās atļaujas piesārņojošas darbības veikšanai ar nosacījumiem negatīvas ietekmes samazināšanai, gan kontrolē šo nosacījumu izpildi. Pašvaldībām atstāta iespēja izteikt viedokli par operatoru sagatavotajiem iesniegumiem atļaujas piesārņojošās darbības veikšanai saņemšanai.

Pāvilostas pelēkās kāpas dabas lieguma izveide: *Bottom-up* iniciēts piemērs ar *Top-down* reakciju un lēmumu

Par organizētām sabiedrības līdzdalības aktivitātēm Pāvilostas novadā var sākt runāt, sākot ar 1999. gadu, kad Dome pēc sabiedrības iniciatīvas izveidoja Kāpu aizsardzības komisiju (galvenās funkcijas – kāpu, pilsētas vēsturiskā centra, parku apzināšana un aizsardzība, iniciatīva „Sakoptākā sēta”). Komisijā darbojas sabiedrības pārstāvji, Domes darbinieki, tās darbības laikā tika atklāta nelikumīga būvniecība īpašumā „Kurzemes sētā”, par to tika ziņots Vides ministrijā u. c. iestādēs. Tas tika interpretēts kā pilnvaru pārsniegšana, kā rezultātā 2000. gadā komisija tika reorganizēta (Pāvilostas vides aktīvistes intervijā sniegtā informācija).

1999. gadā aizsākās Pāvilostas pelēkās kāpas aizstāvju grupas darbība, plašākus apgriezienus tā uzņēma 2001. gadā, kad grupā pastāvīgi iesaistījās aptuveni 10 jauniešu, bet akcijās un atbalsta grupās iesaistījās ap 4000 cilvēku. Lai pievērstu plašāku sabiedrības uzmanību apbūves draudiem un dabas lieguma nepieciešamībai, tika organizēti pasākumi. Pirmais jauniešu pasākums bija video vēstule prezidentei par izveidojušos situāciju pelēkajā kāpā. Video vēstuli palīdzēja veidot Vides filmu studija. Vides ministrijā tika iesniegti arī vairāki iesniegumi, lai izveidotu liegumu kāpas dabiskajās robežās, iesniegumiem tika pievienoti paraksti. 2006. gadā Vides ministrija piekrīt veidot lieguma robežas, iekļaujot tajā visu kāpu Pāvilostā. Grupas darbības rezultātā pēc intensīva sešus gadus darba tika panākta jaunas īpaši aizsargājamas dabas teritorijas – dabas lieguma „Pāvilostas pelēkā kāpa” – izveidošana (citējumi no intervijām ar vides aktīvistiem).

Pāvilostas pelēkā kāpa atrodas Pāvilostas pilsētas un Sakas pagasta teritorijā, tā ir platākā pelēkā kāpa Latvijā, tās teritorijā sākotnēji tika plānota gan mozaīkveida apbūve Sakas pagastā, gan jauna pilsētas daļa Pāvilostā. Kopš 2007. gada 30. oktobra šī teritorija ir dabas liegums. Dabas lieguma „Pāvilostas pelēkā kāpa” platība ir 42 ha, tas izveidots, lai aizsargātu platāko kāpu Latvijā (virzienā gar jūru 1,5 km, virzienā no jūras uz sauszemi 812 m) un tajā atrodošos biotopus un sugas. Tā ir arī Natura 2000 teritorija.

Tematiskā plānojuma „Liepājas pilsētas pludmales un piekrastes attīstība”: *Top-down* iniciēts socio-ekoloģiskas pieejas piemērs ar *Bottom-up* veidošanu

Telpisko un attīstības aspektu apvieno tematiskais plānojums, kur noteiktā teritorijas daļā ir iespējams risināt kādus specifiskus attīstības jautājumus. Liepāja šādu tematisko plānojumu (TP) ir izveidojusi ar mērķi kompleksi attīstīt pilsētas pludmales, kāpu zonu un

tai pieguļošās teritorijas, t. i. piekrasti. Dokuments būtībā izstrādāts kā vienošanās pakete starp dažādām sabiedrības grupām, kurām ir atšķirīgas intereses par konkrētas teritorijas daļas ilgtermiņa redzējumu, par visiem infrastruktūras un arhitektūras elementiem, kas nozīmīgi dotajam plānošanas telpiskajam mērogam. Šāds sabiedriskās vienošanās raksturs garantē projekta ilgtspējību, jo politiķi vairs nevar pēkšņi mainīt savus nodomus – viņi ir tikai viena no pusēm, kas akceptējusi paredzēto. Latvijas pašvaldību vidū tas ir pirmais šāda veida dokuments un nereti tiek ieteikts kā paraugs specifisku attīstības plānošanas jautājumu risināšanai. Šeit lietderīgi atgādināt, ka Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam nosaka jūras piekrastei nacionālo interešu teritorijas statusu.

Attiecībā uz piekrasti īsti nebija skaidrības, kā tai jāattīstās un jāizskatās – gan saturiski, gan vizuāli. TP tāpat kalpoja par instrumentu situācijas atrisināšanai. Jau pirms TP izstrādes sākuma eksistēja vairāki agrāk izstrādāti koncepti par piekrastes dažādām daļām, atšķirīgi pēc satura dziļuma un telpiskās detalizācijas. Tie kļuva par pamatu turpmākajai plānošanai, kas sākās 2012. gada septembrī ar detalizētu piekrastes vizuālo inventarizāciju pludmalē. Tai bija jāveic sekojoši uzdevumi: 1) jānoskaidro, kāda ir konkrētās teritorijas daļas sasaiste ar pilsētu; 2) kā risināt drošības un informācijas jautājumus pludmalē; 3) kā darbojas vides riski, piemēram, krasta noskalošana; 4) kā sadalīt teritorijas funkcionalitāti – kas kurā vietā notiek; kāds ir esošais un nepieciešamais labiekārtojums; 5) kāda veida aktivitātes raksturīgas pludmalei katrā konkrētā vietā (ģimeņu atpūta, sports, nūdisms u. c.).

Tika veikti lieli ieguldījumi sabiedrības viedokļu un vides izpētē. Sabiedrībai tika jautāts par to, kas kur ir un kam kur vajadzētu būt. Dabas pamatne tika pētīta, lai noskaidrotu dažādās teritorijas vietās pieļaujamās aktivitātes (pirmkārt, vērtīgu biotopu un aizsargājamo sugu) no dabas aizsardzības viedokļa. Tas bija nepieciešams, lai sastādītu precīzu un detalizētu darba uzdevumu projekta izpildītājam. Izstrādājot programmu, kurai bija jāpiesaista plānojamo pie reālām cilvēku vajadzībām, tika noteiktas prasības iesaistīt dažādu nozaru speciālistus – sociālantropologu, ainavu arhitektu un citus. Darba uzdevumos tika ietvertas prasības cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Konkursa kārtībā tiesības izstrādāt projektu ieguva projektēšanas firma „CORE projekts”.

Projektā liela vērība veltīta ilgtspējības jautājumiem. Vispirms ilgtspējība tika saprasta nevis kā aprobežota un noteiktu dabas pamatnes elementu aizsardzība, bet sabiedrības atzīto esošo vērtību saglabāšana; daļai iedzīvotāju – arī kā pagātnes vērtību atjaunošana. Par galvenajiem ilgtspējības elementiem tika atzīti: 1) piekraste kopumā – tās saglabāšana, mazinot piekrastes un krasta kāpu eroziju; 2) vēstures mantojums: fortifikācijas būves un to iekšējā transporta sistēma, kas varētu būt pamats nozīmīgai tūrisma atrakcijai – apskates vilciena izveidošanai; 3) teritorijas esošā objektīvā veseluma (viena pilsēta – viena piekraste) saglabāšana; 4) atteikšanās no principa šajā etapā projektēt konkrētu labiekārtojumu, bet dot precīzus nosacījumus šādai projektēšanai atbilstoši konkrētai piekrastes un pludmales teritorijas zonai.

Šāda veida dokumentiem nav raksturīga mārketinga sadaļa, taču šeit tāda ir izveidota, paredzot sasaisti ar notikumiem pilsētā, pakalpojumu sniedzējiem, apmeklētājiem u. c. Liepājas pludmales un piekrastes attīstības tematiskais plānojums apstiprināts pilsētas domes sēdē 2015. gada 16. aprīlī.

Projekts ir nozīmīgs solis piekrastes integrētās pārvaldības principu ieviešanā Liepājā. Tas nozīmē, ka tiek ievērotas dažādu jautājumu savstarpējās mījsakarības un

saistības, sākot ar cilvēku rīcību ietekmēm uz dabas pamatni un beidzot ar pilsētas pārvaldes un nevalstisko organizāciju savstarpējo sadarbību. Piekrastes tematiskais plānojums nav nozarisks pēc satura, bet aptver vairums nozīmīgu faktoru mijiedarbību piekrastes teritorijā.

Nobeigums

Neskatoties uz visiem starptautiskajiem/nacionālajiem ilgtermiņa centieniem, jau sākot ar 1992. gadu, IPP pieejas izmantošana joprojām nav pilnībā mērķgrupu izprasta un netiek nedz pilnā apjomā, nedz plaši izplatīti praksē pielietota, īpaši ņemot vērā vietējā līmeņa specifiku. Daudziem pētītiem IPP piemēriem pietrūkst gan SES satura, jo prasa piemērot multidisciplināru pētījuma pieeju, nodrošinot starpsektoru un starplīmeņu pārvaldes integrāciju, gan arī reāla un atbilstoši aptveroša un strukturēta ieinteresēto pušu līdzdalība IPP lēmumu pieņemšanas procesā.

Lai izvairītos no IPP trūkumiem, jāattīsta piekrastes sadarbības komunikācija, kas selektīvi un multitematiski orientēta uz galvenajām mērķgrupām un saistītajām piekrastes tēmām un balstīta uz četriem komplementāriem komponentiem/instrumentiem, kā informācija un izglītība/apmācība, līdzdalība, videi un piekrastei draudzīga rīcība. To apliecina izskatītie Latvijas piekrastes pārvaldību IPP piemēri.

Pāvilosta. Kopumā ir jāsecina, ka šī kāpu aizsardzības aktivitāte nodrošināja gana plašu sociāli–ekoloģiskās sistēmas pieeju un ir vislabākais zināmais plašas mērķauditorijas sabiedriskās līdzdalības process Latvijā, kura ietvaros informēja, izglītoja un iesaistīja visas galvenās mērķgrupas (3. attēls). Bez vietējās pašvaldības, uzņēmējiem, aktīvas vietējās sabiedrības daļas, arī valsts mēroga mediatori, pazīstami zinātnieki un aktieri, vadošie politiķi un amatpersonas piedalījās dažādos atbalsta pasākumos, it īpaši videi draudzīgas rīcības pasākumos. Šeit tika komplementāri pielietots viss sadarbības komunikācijas instrumentu spektrs, kopējais process sasniedza savu pamatmērķi, proti, Natura 2000 aizsargājamās piekrastes teritorijas izveidi.

Ventspils. Pilsētas Dome strādājusi proaktīvi, lai veicinātu savu iedzīvotāju lomu vietējā lēmumu pieņemšanas procesā. Pašvaldība izmantojusi mediatorus: mediju kanālus (reģionālās avīzes un vietējo televīziju), skolas un neformālās izglītības institūcijas kā bibliotēkas, NVO, lai izplatītu informāciju un piemērotu līdzdalības instrumentus, tādējādi sasniedzot vietējos iedzīvotājus un apliecinot videi draudzīgu rīcību. Tā rezultātā sabiedrībai tika nodrošināta visaptveroša informācija par jebkuras ražošanas aktivitātes ietekmi uz vides kvalitāti, tika stiprināta sabiedrības līdzdalība un sadarbība ar vietējām ieinteresētajām pusēm, kā arī tika veicināta videi draudzīga rīcība.

Liepāja. Arī Liepājas pašvaldība ir darbojusies proaktīvi, lai veicinātu tās iedzīvotāju lomu vietējos lēmumu pieņemšanas procesos. Pašvaldība izmantoja visus mediatorus, strādājot ar piekrastes informācijas, izglītošanas un līdzdalības līdzekļiem, kā arī plānojot un diskutējot par videi draudzīgu rīcību piekrastē. Tā rezultātā videi draudzīga rīcība tika sekmēta visās galvenajās mērķgrupās, sākot ar pašu pašvaldību. Tas tika proaktīvi plānots, pamatojoties uz kopš 2009. gada pastāvošo vides komunikācijas plānu. Ieinteresētās puses piekrita, ka tā būs pašvaldības Vides Rīcības Programmas (2009–2015) 1. nodaļa.

Avoti un literatūra

1. **Ernšteins, R.** (2008). Sustainable coastal development in Latvia: Collaboration communication and governance imperative. *Rakstu krājums, Piekrastes ilgtspējīga attīstība: sadarbības pārvaldība*, LU Akadēmiskais apgāds, Rīga, 159.–178.
2. **Ernšteins, R.** (2010). Sustainable coastal development and management: Collaboration communication and governance. *Human resources – the main factor of regional development. Journal of Social Sciences*, No. 3, Klaipeda University, Klaipeda, pp. 247.–252. pp.
3. **Ernšteins, R., Lontone-Ieviņa, A., Ošniece, K., Kauliņš, J., Lagzdina, E.** (2017). Integrated coastal Management practice case studies: deficiency of collaboration communication and socio-ecological system approaches. *Integrated and sustainable regional development marketing and sustainable consumption. Book Series: Economic Science for Rural Development, Issue 45*, pp 63.–70
4. **Hopkins, S.T., Baily, D., Elmgren, R., Glegg, G., Sandberg, A., Støttrup, J.G.** (2011). A Systems Approach Framework for the Transition to Sustainable Development: Potential Value Based on Coastal Experiments. In: *Ecology and Society*, Vol.17 (3), 39
5. **Lagzdina, E., Lontone-Ievina, A.** (2016). Re-analysis reports covering the re-analysis studies, Deliverable D4.1, EU BONUS BaltCoast project, Faculty of Geography and Earth Sciences, University of Latvia, Riga, Latvia, 44p. (not published)
6. Environmental Science Department, University of Latvia (2015). Coastal Case Reanalysis: 1. Ventspils voluntary municipal Environmental licensing system; 2. Liepāja coastal zone voluntary spatial/thematic planning; 3. Public self-organized process for Pavilosta Natura 2000. EU BONUS Programme BaltCoast project. Riga, Latvia. (not published).
7. **Karpouzoglou, T., Dewulf, A.** (2016). Advancing Adaptive Governance of Social-Ecological Systems through Theoretical Multiplicity. *Environmental Science & Policy*. Vol. 57, p. 1.–9.
8. **Ostrom, E.** (2009). A General Framework for Analysing Sustainability of Social-Ecological Systems. *Science*, No. 325, p. 419.–422.
9. **Støttrup, J. G., Dinesen, G. E., Janßen, H., Schernewski, G.** (2017). Re-visiting ICM theory and practice: Lessons learned from the Baltic Sea Region. *Ocean & Coastal Management*. Vol. 139, 2017, pp 64.–76
10. **Waagsaether, K., Ziervogel, G.** (2012). Bridging the Communication Gap: An Exploration of the Climate Science–Water Management Interface. In W. Leal Filho (ed.), *Climate Change and the Sustainable Use of Water Resources*, *Climate Change Management*. pp 485.–499.

Jānis Kauliņš, Krista Ošniece, Raimonds Ernšteins
Vides zinātnes nodaļa, Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte,
Latvijas Universitāte

PIEKRASTES TERITORIJU ATTĪSTĪBAS PROBLEMĀTIKA: SALACGRĪVAS NOVADA IEDZĪVOTĀJU VĒRTĒJUMS¹¹⁴

PROBLEMATIC ISSUES IN COASTAL TERRITORY DEVELOPMENT: SALACGRĪVA MUNICIPALITY POPULATION ASSESSMENT

Summary

For problem identification there was used information both from the previous coastal research projects in general and particularly those in Salacgriva municipality, and, also specially carried out the initial feasibility study of the coastal management situation. These results are to be further used in the whole scale coastal field and document studies, performing coastal governance pilot study project, employing integrated case study research methodology as part of EU *BONUS* *BaltCoast* project. There has been found that local/village's NGO and their realized project activities are rarely connected directly with coastal zone, and understanding of local interest groups about coastal problematics in general is both fragmented and usually limited to their immediate vicinity. Also according to the local community interviews conducted, there are dominating views that the main coastal management problems arise due to the lack of infrastructure, existing normative and institutional restrictions for coastal 300 m (150 m within borders of village) strip development, weak interest groups' awareness and weak cooperation with municipality, and, in general, limited interest of municipal leadership and most of the main stakeholders in the coastal zone as a local municipal development resource.

Anotācija

Problēmu identificēšanai tika izmantota informācija no iepriekšējo piekrastes pētījumu projektiem vispār un konkrēti veiktajiem pētījumiem Salacgrīvas novadā. Veikta arī speciāla sākotnējā situācijas priekšizpēte, kuras rezultātus izmanto tālāk kā atbalsta punktu turpmākajos lauka pētījumos un dokumentu studijās, piekrastes pārvaldības pilotpētījuma veikšanai ar integrēto situācijas analīzes pētījumu metodiku *ES BONUS* programmas projekta *BaltCoast* ietvaros. Konstatēts, ka vietējo/cienu NVO un to īstenoto projektu aktivitātes reti ir saistītas tieši ar piekrasti, vietējo interešu grupu izpratne par piekrastes problemātiku ir visumā gan fragmentēta, gan parasti aprobežojas tikai ar tuvāko apkaimi. Tiek konstatēta intervēto piekrastes iedzīvotāju/mērķgrupu viedokļu kopība par to, ka galvenās grūtības piekrastes attīstībā un pārvaldībā rada infrastruktūras trūkums, normatīvie un institucionālie ierobežojumi piekrastes 300 m zonas (ciemos 150 m) attīstīšanā, vāja interešu grupu apzināšanās un nepietiekama sadarbība ar pašvaldības administrāciju, un gandrīz visu galveno mērķgrupu tikai virspusēja interese par piekrasti kā vietējās attīstības resursu.

Ievads

Piekrastes apsaimniekošana un attīstīšana, nemaz nerunājot par tās integrētu pārvaldību, nav iedomājama bez iedzīvotāju aktīvas līdzdalības pārvaldības procesos un mērķgrupu sadarbības attīstības ar vietējo pārvaldi, īpaši Latvijas piekrastes novadiem raksturīgajos nepietiekamas pārvaldības kapacitātes apstākļos (Ernšteins, 2015). Savukārt šo līdzdalību un sadarbību nosaka piekrastes nozīmes izpratne un viedokļi par to, gan

¹¹⁴ Pētījums un raksts ir sagatavots ar Baltijas jūras pētniecības un attīstības programmas *BONUS* projekta „Sistēmpieejas ietvars piekrastes pētījumiem un pārvaldībai Baltijas jūras reģionā” (*BaltCoast*) finansiālu atbalstu.

individuāli, gan iekšienē/starp kopēji noteiktām sabiedrības interešu grupām. Problēmu identificēšanai tika izmantota informācija gan no iepriekšējo piekrastes pētījumu projektiem vispār un konkrēti Salacgrīvas novadā, kā arī datu bāzēm (Parskats, 2013a; 2013b), gan veikta sākotnējā situācijas priekšizpēte, kuras rezultātus izmantoja kā atbalsta punktu tālākajos lauka pētījumos un dokumentu studijās. Tika izmantoti arī pašvaldības attīstības plānošanas pamatdokumenti (Salacgrīvas dome, 2009; 2015a; 2015b) un citi pieejamie dokumenti. Viedokļi par piekrastes problemātiku novadā tika noskaidroti tieši, vispirms intervējot 19 pārstāvjus no dažādām interešu grupām piekrastes ciemos un to apkārtnē, tad, tiekoties ar atsevišķu grupu pārstāvjiem apaļā galda seminārā, un noslēgumā, veicot atsevišķu piekrastes teritorijas/objektu novērtējumu. Vienas interešu grupas darbība tika analizēta netieši, izvērtējot vietējās attīstības stratēģijas ietvaros realizētos LEADER projektus. Vienlaikus zināms, ka novadam raksturīga netipiski daudzveidīga un pat daudzskaitlīga dažādu sabiedrības līdzpārvaldības aktivitāšu/formu klātesamība (t. sk. aktīvas /regulāras domes dienaskārtības jautājumu konsultatīvās padomes, ciemu biedrības, ciemu vecākie).

Pētījuma metodoloģija

Problēmu iepriekšēja identificēšana. Ekspertu „prāta vētras” ietvaros, izmantojot informāciju/zināšanas par Salacgrīvas novada piekrasti, tika identificētas 16 problēmas. Tās tika izvērtētas pēc attiecībām ar sabiedrības mērķgrupām, pašu problēmu savstarpējām saistībām, saistībām ar ilgtspējības dimensijām un ekosistēmu pakalpojumiem. Gala rezultātā izdevās identificēt vēl 3 problēmas, kas pēc būtības sevī ietver vairumu iepriekš konstatēto jautājumu, tātad ir izteikti integratīva rakstura problēmas.

Respondentu kopa. Intervijas veikšanai tika sastādīta intervijas anketa, kura sastāvēja no sekojošiem blokiem: Vispārīgā attieksme, piekrastes vērtības un resursi, piekrastes riski un slodzes, piekrastes attīstības scenāriji, pārvaldība un komunikācija. Intervijas noslēgumā respondentiem tiks lūgts novērtēt pētnieku iepriekš sagatavotu piekrastes problēmu un risku nozīmību sešu punktu skalā. Pavisam notika 19 intervijas; katra ilga vidēji 50–55 minūtes.

Mērķgrupu seminārs. 2015. gada oktobrī Salacgrīvā notika apaļā galda diskusija/seminārs, kurā interviju un iepriekšējās izpētes rezultāti tika izdiskutēti ar mērķgrupu pārstāvjiem, visumā apstiprinājās iepriekšējie pieņēmumi. Bija iespējams konstatēt, ka semināra dalībnieki vairāk domā savas konkrētās vietas kategorijās. Reti apdzīvotas piekrastes pārvaldība, resp., tās neesamība netika uztverta kā problēma, jo nav priekšstata par to, ka virkne atsevišķi definēto problēmu, galvenokārt, piekrastes piesārņojums ir šīs problēmas sastāvdaļa un mērķgrupām nav pietiekama pārskata par lietu kopsakaru piekrastē.

Novada plānošanas dokumentu analīze. Analīze notika, izvērtējot piekrastes pārvaldības elementu klātbūtni dažādās dokumentu sadaļās/saturā, gan, konstatējot tās klātbūtnes faktu, gan daļēji kvantitatīvi (tikai Stratēģijai), ar definētu kritēriju palīdzību nosakot šīs saistības dziļumu. Pēdējais gan ir orientēts uz dažādu teritoriju plānošanas dokumentu salīdzinošu izvērtējumu, kam veltīts atsevišķs pētījums. LEADER projektu analīzē par „piekrastes” projektiem tika pieņemtas tādas darbības, kas saistītas ar piekrastes resursu aizsardzību, piekrastes labiekārtošanu, piekrastes ekonomikas attīstīšanu, rīcībām, kas notur

piekrastē cilvēkus kopumā, sniedzot viņiem kādas priekšrocības (pieejamus pakalpojumus u.c.), salīdzinājumā ar citām teritorijām. Tomēr atsevišķās intervijās tika izteikts viedoklis, ka pietiek, ja projekts ir vienkārši realizēts kaut kur piekrastes tuvumā, neatkarīgi no tā satura (piemēram, tērpu iegāde dejotāju ansamblim).

Piekrastes vērtības un resursi, riski

Piekraste gandrīz viennozīmīgi tiek atzīta par novada vērtību, taču respondenti nepamato, kāpēc. Jāatzīst, ka daudziem sagādāja grūtības atbildēt uz jautājumu, kas ir piekrastes resurss, jo parasti ar to tiek saprastas kādas materiālās vērtības, finanses. Tomēr pārsvarā ir viedoklis par piekrastes vērtību kopumā „kā tādu”, uzsverot tās nozīmi cilvēku dzīvē. Šī nozīme parādījās divos aspektos – jūra/piekraste kā ienākumu avots (tūrisms, zvejniecība) un kā vieta, kur atpūsties, atjaunoties, būt augstvērtīgā dzīves vidē.

Jautājot par atsevišķām komponentēm, kas šo vērtību veido vai pret to attiecas, vienprātīgs viedoklis ir arī par dabu un ainavu kā piekrastes būtiskas vērtības komponenti un novada resursu. Nedaudz mazāka daļa to attiecina uz ekonomiku, sadzīvi un kultūru, cilvēka veselību. Savukārt novada pārvaldības saistība ar piekrastes vērtībām ir ieguvusi vismazāko atbalstu. Daļēji to skaidro vēlākā pārvaldības un komunikācijas tematikas analīze, kurā parādās apstākļi, ka **piekraste nav pietiekami integrēta pārvaldības praksē.**

Piekrastes vērtības ietekmē arī novada pārvaldību un nevalstiskās iniciatīvas, kurām ir jāpakļaujas procesiem piekrastē un jāsaudzē šie resursi. Resursi tiek aizsargāti, organizējot un piedaloties atkritumu vākšanas un labiekārtošanas darbos. Tiek sakopts arī savs īpašums. Pavasara talkās piedalās vairums iedzīvotāju (sabiedrībā nepiedalīšanās tiek vērtēta ļoti kritiski), bet pēdējos gados notiek privātās iniciatīvas organizētas talkas piekrastes sakopšanai, kurās gan piedalās daudz mazāk cilvēku. Šajās talkās ir piedalījusies arī daļa respondentu, un tas ir notikums, par ko runā sabiedrībā. Kā konkrētas vērtības piekrastē aptaujā definētajās četrās pozīcijās atbildēs visbiežāk figurēja:

- dabā/ainavā – jūra un pludmale kopumā, Randu plavas, Sarkanās klintis, Ķurmragi (Vidzemes akmeņainā jūrmala), upju ietekas, Ainažu mols. Šīs vērtības figurēja daudzās respondentu atbildēs neatkarīgi no viņu pašu dislokācijas vietas. Bija arī atsevišķi viedokļi, kuros tika pasvītota tieši piekrastes daudzveidība, tās daļu atšķirīgums;

- uzņēmējdarbībā – iespēja attīstīt tūrismu (īpaši kā atpūtu piekrastē) un zvejniecību, arī iespēja attīstīt sezonālu izklaides transportu jūrā (izpriece kuģīšus gar piekrasti, uz Igaunijas salām, Kolku, Roju). Ostas tika mazāk minētas; iedzīvotāju apziņā tās ir tāda kā noslēgta „ekosistēma”, kas maz ietekmē novada dzīvi, izņemot tiem cilvēkiem, kuri tur tieši strādā;

- cilvēku sadzīvē/kultūrā – zvejošana savām vajadzībām, atpūta, bija arī viedokļi par nevēlēšanos aktivizēt uzņēmējdarbību piekrastē, uztverot to kā miera traucēkli;

- cilvēku veselība – nereti paužot piejūras klimata divēju iedarbību – gan veselību veicinošu (it īpaši fizisko, sportisko aktivitāšu kontekstā), gan traucējošu paaugstināta gaisa mitruma un vēsāku pavasaru dēļ.

Attiecībā uz klimata pārmaiņām un pieaugošiem riskiem vairums respondentu izsakās skeptiski. Kaut gan vairāk nekā puse respondentu norāda uz klimata pārmaiņu ietekmi, otra puse tās noliedz. Daļa no tiem, kuri neatzina klimata risku esamību, pauda viedokli, ka, dzīvojot jūras tuvumā, ir jebkurā gadījumā jāērķinās ar paaugstinātu risku. Gados vecākie

respondenti minēja 1967. gada un 1969. gada vētru, piekrastes ceļu posmu izskalošanu 2005. gadā, neuztverot to kā parādību, kam pēdējās desmitgadēs būtu novērojama tendence pieaugt. Runa ir tikai par ekstrēmiem, uz kuriem reaģēt ikdienā ekonomiski neatmaksājas. Vairāki respondenti atzīmēja veģetācijas sezonas nobīdi uz rudens pusi par 2–3 nedēļām, bet citi bija skeptiski.

Piesārņojums kā piekrastes risks tika minēts ievērojami lielākajā daļā respondentu atbildēs –divās trešdaļās. Piesārņojuma avotu vidū nebija izteikta līdera, kaut gan iebraucēji un garāmbraucēji kā atkritumu avots kopumā tika minēti visbiežāk, ir minēts uzskats, ka daļēji vainojami paši iedzīvotāji. Nozīmīgs skaits respondentu uzskata, ka piesārņojums pludmalē nāk no jūras, ietverot arī jūras aļģes un pieminot to kā vispārējas, pastiprinātas „jūras aizaugšanas” sekas, resp., vismaz daļēji attiecinot to uz barojošo piesārņojumu. Profesionāla zvejnieka viedoklis, ka daļēji šeit arī ir vainojamas piekrastes zvejniecības metožu un intensitātes izmaiņas pēdējos 20 gados.

Attiecībā uz piesārņojumu kāpu zonā respondenti vienprātīgi atbildēja, ka šeit vainojams **teritorijas labiekārtojuma trūkums**. Krasta kāpu aizsargjoslas pamata funkcija ir aizsargāt šo teritorijas daļu no antropogēnajām slodzēm, taču noteiktie ierobežojumi darbojas pilnīgi pretēji. Vairāk nekā puse respondentu uzskatīja Aizsargjoslu likumu par attīstību vismaz daļēji ierobežojošu faktoru, iemeslu saskatot nevis pašā likumā un tā prasībās (t. i., uzskata, ka noteikti un pat diezgan stingri ierobežojumi ir nepieciešami), bet pilnīgā izmantošanas nosacījumu diferenciacijas trūkumā gan telpiskā griezumā, gan pēc satura.

Piekrastes attīstības scenāriji un pārvaldība un komunikācija

Pat labāk informētie respondenti visumā nevarēja nosaukt risinājumus un scenārijus citādi, kā ļoti vispārīgi atzīstot, ka nevar risinājumus piedāvāt vai nav viedokļa par to. Piekrastes attīstības kvantitatīvos rādītājus respondenti arī (ar pāris izņēmumiem) nevarēja nosaukt.

Zaļā deklarācija ir samērā labi zināma – to apgalvo vairāk nekā puse respondentu. Tomēr tikai puse no viņiem deklarāciju ir reāli lasījuši; viedokli gan spēja izteikt nedaudz lielāka daļa, atzīstot, ka tikai nojauš (diezgan pareizi) par deklarācijas saturu un būtību. Viedokļa paudēji pārsvarā minēja deklarācijas nozīmi novada atpazīstamībā; bija arī ieskats, ka deklarācijas pamata jēga ir pašvaldības sabiedrisko attiecību pasākums. Mazāk nekā puse respondentu varēja apgalvot, ka deklarācija reāli (un pozitīvi) spēj ietekmēt attīstību novadā, argumentējot, ka pašvaldības skaļi izreklamētie energoefektivitātes un citi pasākumi būtībā ir nenožīmīgi novada ekonomikas kopējā kontekstā vai, ka pat nav nemaz pašas pašvaldības veikums un ir attiecināms uz NVO vai biznesa sektoru.

Praksē informācija par zaļo novadu ir izvietota tūrisma bukletos un pašvaldības mājaslapā, kas novada viesiem sniedz vieglu piekļuvi. Ar deklarāciju cieši saistīta ir arī Zilā karoga ieviešana Kuivižu jahtu ostā. Lielu uzmanību šajā sakarā pievērš arī citas pašvaldības, kas interesējas, kā tiek ieviesta deklarācija dzīvē un kādas darbības tiek īstenotas. Kaimiņu pašvaldības tiek uzņemtas vizītēs un rīkoti kopīgu semināri.

Novada jauno **plānošanas dokumentu** (IAS un AP) pazīšana bija ievērojami vājāka – mazāk nekā pusei respondentu. Lielākā daļa respondentu nespēja paust viedokli par vides un piekrastes jautājumu atspoguļojumu, jo ir par dokumentiem tikai dzirdējuši, bet nav

iepazīnušies. Gandrīz 2/3 respondentu ir piedalījušies publiskās apspriešanas pasākumos, taču attiecībā uz vidi vai piekrasti neviens no viņiem nav nekādu viedokli izteicis. Puse no tiem respondentiem, kuri ir ar dokumentiem pazīstami, bet summāri apmēram viena piektdaļa respondentu izteica viedokli, ka vides un piekrastes jautājumi dokumentos ir integrēti pietiekami. Turklāt tie lielākoties bija ar pašvaldību saistīti cilvēki. Iedzīvotāji nesaskata reālas rīcības no domes puses, tāpēc pieļauj, ka šajos dokumentos vides pārvaldības nav. Reālus piemērus varēja nosaukt tikai pagasta pārvaldes vadītājs – veloceliņu infrastruktūras sakārtošana, autostāvvietu izbūve un ceļu sakārtošana nokļūšanai uz jūru.

Pašvaldības aktivitāte piekrastes jautājumu risināšanā nav pietiekama, to vajadzētu paaugstināt. Ierosinājumi: Ziemeļvidzemes Biosfēras rezervāta (ZBR) aktivizēšana (agrāk pašvaldībai par šiem jautājumiem īpaši nesatraucās, jo vides (tai skaitā piekrastes) lietas bija ZBR kompetencē, kas ar to visu, vismaz pēc pašvaldības ieskatiem, tika galā); stingra pieturēšanās stratēģijā izvirzītajām rīcībām; darba grupu izveide; domē nepieciešams pieņemt darbā vides un piekrastes profesionāļus; nepieciešams nodalīt un palielināt finanses vides un piekrastes jautājumu risināšanai. Tomēr ir respondenti, kas uzskata, ka pašvaldības vadības un pagastu pārvalžu vadības dara visu iespējamo, bet ierobežojošs ir vienīgi finanšu faktors. Neviena no respondentu piedāvātajām iespējām neiekļauj pašu iedzīvotāju vai biedrību iesaisti. Tālākajos jautājumos saņemtas atbildes, ka iedzīvotājiem ir mazas iespējas ietekmēt domē pieņemtos lēmumus, tomēr ir grupas, kas to mēģina.

Vides izglītības pasākumi Salacgrīvas novadā nav pamanīti, neskatoties, ka aktīvi darbojas gan Valsts Dabas aizsardzības pārvaldes izglītības centrs, gan ekopulciņš Ainažu pamatskolā, gan talkas ar izglītojošiem elementiem. Svētciema attīstības biedrība ir rīkojuši pamācošas aktivitātes bērniem, sadarbojoties ar bērnudārzu. Vienlaikus respondenti atzīmē, ka katrs vides izglītības pasākums ir vērtējams ar „labi”, tas ir informējošs, lietderīgs, iegūtās prasmes var izmantot sadzīvē. Ir izteikumi, ka novadā būtu nepieciešams izglītēt iedzīvotājus par atkritumu šķirošanu, to apsaimniekošanu un par piekrastes saglabāšanu vispār.

Gandrīz visi respondenti norādījuši, ka pārstāv aptaujas veicēju izraudzīto mērķgrupu, atzinuši, ka spēj paust visas savas interešu grupas viedokli. Tikpat liela daļa respondentu norādījuši, ka piekrastes procesi ietekmē viņu mērķgrupu. Attiecībā uz mērķgrupas pašas spēju ietekmēt piekrastē notiekošo bija jūtams lielāks pesimisms; tomēr vairāk nekā puse uzskatījuši, ka tas ir iespējams.

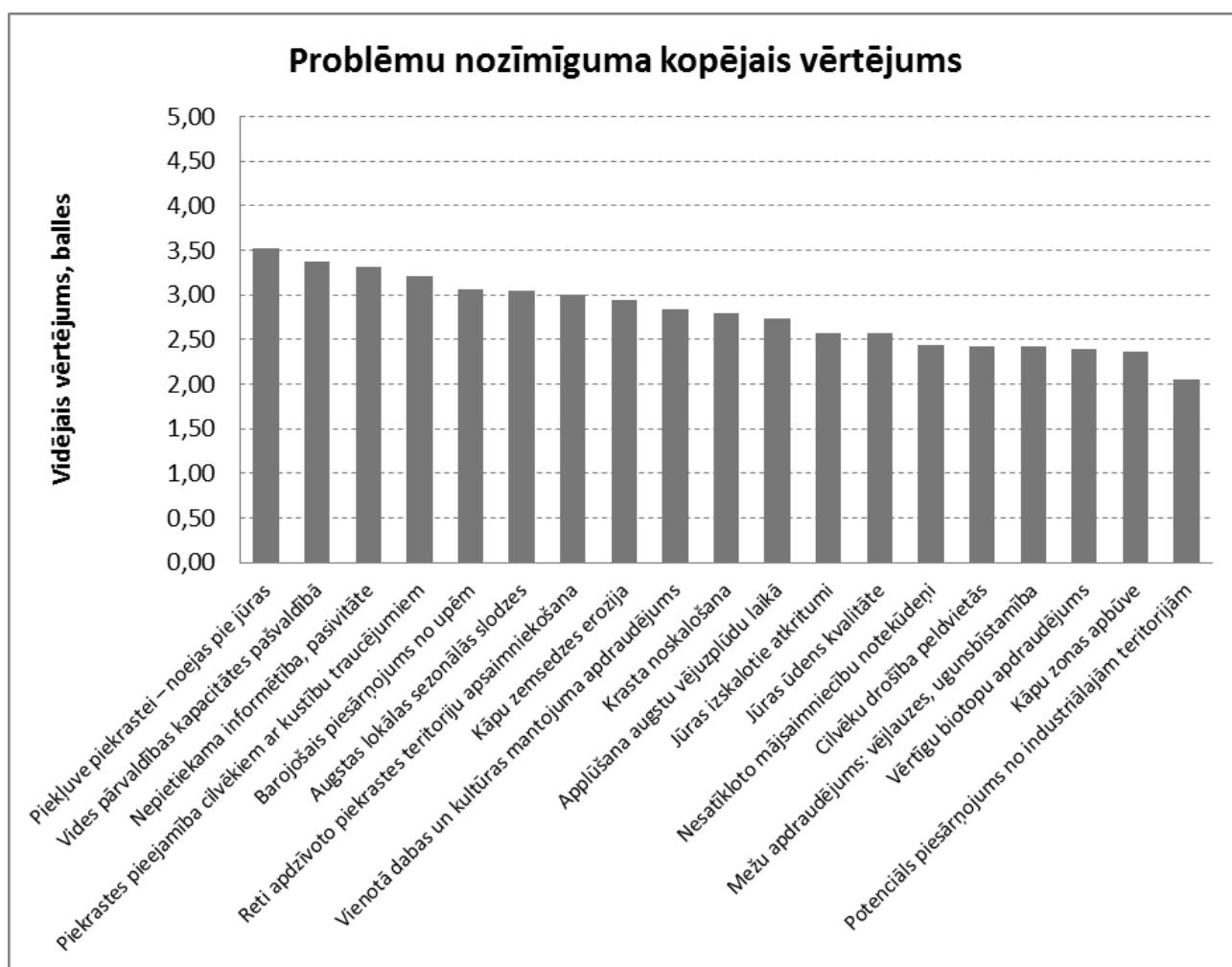
Mērķgrupu sadarbība ar pašvaldību tiek vērtēta neapmierinoši, kaut gan liela daļa respondentu vienlaikus minējuši apstākļus, kas liek vērtēt šo sadarbību kā reālu un pozitīvu. Runājot ar jebkuras mērķgrupas pārstāvjiem būs kāds, kurš pateiks, ka pašvaldība nedara pietiekami. Respondenti atzinuši, ka Salacgrīvas pilsētas teritorijā dzīvojošajiem ir vieglāk veidot sadarbību. Iespējams, šeit izpaužas pašvaldības vides un piekrastes pārvaldības kapacitāšu trūkums, kamēr saimnieciskos un attīstības jautājumos vispār sadarbība notiek un ir reāla.

Iepriekš, pētījumu sagatavojot, fiksēto 19 iespējamo piekrastes problēmu vidū, respondentu grupas kopējā vērtējumā nav izteiktu galveno problēmu, nav arī izteiktu maznozīmīgāku problēmu. Pēdējo vidū nedaudz izceļas vienīgi potenciālais piesārņojums no industriālajām teritorijām; problēmas nozīmības vērtējums ir zems, jo problēma aptver nelielu teritoriju un nesenā pieredze (2005. gada applūdums) liecina, ka ostas saimniecības radītais apdraudējums pastāv, bet sekas ir īslaicīgas un saistītas galvenokārt ar ūdens

radītiem bojājumiem materiālajām vērtībām. Nozīmīgāko problēmu vidū kopvērtējumā būtu minamas (skatīt 1. attēlu):

1. Piekļuve piekrastei – noeja pie jūras
2. Vides pārvaldības kapacitātes pašvaldībā
3. Cilvēku un institūciju nepietiekama informētība, pasivitāte
4. Piekrastes pieejamība cilvēkiem ar kustību traucējumiem
5. Barojošais piesārņojums no upēm
6. Augstas lokālas sezonālās slodzes
7. Reti apdzīvoto piekrastes teritoriju apsaimniekošana.

Redzams, ka lielāko daļu šeit veido integratīva rakstura problēmas. Salīdzinoši mazāk integratīva rakstura ir problēma, kas ieguvusi visnozīmīgākās statusu – piekļuve piekrastei. Arī šeit risinājumi ir salīdzinoši vienkārša rakstura, taču problēma skar vairāku mērķgrupu konfrontējošas intereses. Tomēr konkrētā problēma ir ierobežota telpā – Tūjas un Lembužu ciemos un Salacgrīvas dienvidu daļā, kur pilsētniekiem pieeju jūrai (un pat skatu uz jūru) norobežo ostas kokmateriālu krautuve. Pārējās teritorijas daļās pieeja jūrai drīzāk kavēta infrastruktūras elementu – celiņu, noeju, auto novietņu u. tml. – trūkuma dēļ. Arī vides un piekrastes pārvaldības kapacitāšu trūkums pašvaldībā ir tikai daļēji integratīva problēma, jo saistās ar dažādiem pašvaldības darba aspektiem un personāla vadību, tomēr kopumā tas ietekmē situāciju visā novadā.

1. attēls. Problēmu nozīmīguma vērtējums visas respondentu kopas griezumā.

Pārējās nozīmīgākās problēmas ir izteikti integratīva rakstura, jo attiecas uz plašu teritoriju un ievērojamu risināmo apakšproblēmu spektru, faktiski ietverot sevī gandrīz visas pārējās sarakstā esošās problēmas.

Nobeigums

Tieši piekrastes joslā dzīvojošo un strādājošo mērķgrupu pārstāvju vērtējumā kopumā ir saskatāmi sekojoši piekrastes pārvaldības problēmu bloki.

1. Iedzīvotāji minējuši valsts likumdošanas noteiktos ierobežojumus piekrastes joslas apsaimniekošanā, no kā daļēji izriet vāja piekrastes infrastruktūra, un, iespējams, arī augsts piegružojuma līmenis kāpu zonā; piekrastes pieejamība, ko arī noteiktās vietās (g. k. Tūja un teritorija uz dienvidiem no tās) nosaka esošā, telpiski bloķējošā, privātā apbūve. Turklāt jāuzsver, ka šo faktoru kopums bremzē ne tikai pašas piekrastes joslas, bet arī plašākas piekrastes teritorijas attīstību kopumā.

2. Pašvaldības nepietiekamas kapacitātes vides un piekrastes apsaimniekošanā un vāja komunikācija ar iedzīvotājiem – mērķgrupu pārstāvji uzsver, ka viņu komunikācija ar pašvaldību ir laba, kaut ne regulāra, taču maz skar vides un piekrastes jautājumus. Daļa NVO un uzņēmēju pārstāvju uzskata, ka pašvaldības interese par piekrasti ir virspusēja un mazaktīva, t. sk. arī pašvaldības vides un piekrastes pārvaldības kapacitāšu nepietiekamības dēļ.

3. Nepietiekamas piekrastes infrastruktūras dēļ nav iespējams mērķtiecīgi palielināt piekrastes apmeklētību. Savukārt šīs infrastruktūras vājums izriet no abiem iedzīvotāju augstāk minētiem aspektiem – gan no pašvaldības un vietējo mērķgrupu ierobežotas kapacitātes, gan no dažādiem darbību ierobežojumiem krasta kāpu aizsargjoslā. Tas nozīmē, ka nepieciešamo piekrastes sadarbības mērķgrupu vidū jābūt un jāveido daudz aktīvāka sadarbība arī ar valsts vides institūciju pārstāvjiem nacionālajā un reģionālajā pārvaldes līmenī.

4. Apkopojot sabiedrības līdzdalības pieejas proaktīvu realizēšanos piekrastes pārvaldībā Salacgrīvas novadā, šobrīd konstatējami vairāki ierobežojoši aspekti, kautņemot vērā, ka līdzdalības formu, arī tieši institucionālo formu pašvaldībā ir ievērojams skaits un liela daudzveidība. Ciemu vecāko institūts (ciema iedzīvotāju vēlēts) nav tendēts tieši uz vides vai piekrastes problemātiku un dažkārt saistīts tikai ar ierobežotu vietējo interešu grupu. Jauniešu un citas konsultatīvās padomes, izņemot tieši saistīto zvejnieku un makšķernieku padomi, arī nepietiekami skatot vides un piekrastes jautājumus. Dažādu aktivitāšu daudzveidīgo biedrību, izņemot vienas („Tūjaskrasts”), aktivitātes pārsvarā nav tieši saistītas ar piekrasti. Biedrībā „Tūjaskrasts” piekrastes neapšaubāmi pozitīvie ieguvumi skatāmi arī caur privātbiznesa prizmu un ir panākti ļoti ierobežotā teritorijā, bet parāda arī kādu no iespējamiem pārvaldes risinājumu virzieniem. Piekrastes pārvaldības tīklveida pieeja ar mezglu punktiem gan pašvaldības pārvaldes, gan sabiedrisko un biznesa organizāciju aktivitāšu centros potenciāli būtu viens no IPP attīstības apspriežamiem scenārijiem.

Mērķgrupām trūkst vienota ieskata par to, kas ir aktuālās problēmas piekrastē. Problemātika ir dažāda atšķirīgās vietās piekrastē un atšķirīgu mērķgrupu redzējumā, ar retiem izņēmumiem mērķgrupās problēmas netiek novērtētas kā izteikti asas un kritiskas, tātad aktīvu rīcību nepieprasa. Rezultātā pati līdzdalības pieeja kā konceptuāli perspektīvs risinājums reti apdzīvotu un no vietējā centra attālinātu teritoriju attīstībai un pārvaldībai, konkrēti piekrastes pārvaldes kontekstā Salacgrīvas novadā, pagaidām nav tik izteikta.

Pašvaldībai nepieciešami ļoti selektīvi, gan tematiski, gan instrumentāli attīstības risinājumi, izmantojot, kā pašvaldības administratīvās pārvaldes kapacitātes attīstības pieejas, tā sabiedrības līdzdalības piekrastei orientētas pieejas to savstarpējā papildinājumā, attīstot piekrastes sadarbības pārvaldību.

Avoti un literatūra

1. **Ernšteins, R., Kauliņš, J., Zīlniece, I., Lontone-Ieviņa, A., Ķepals, A.** (2015). Piekrastes integrētā pārvaldība: integrācijas principa nodrošināšana piekrastes pašvaldību ilgtspējīgas attīstības stratēģiskajā plānošanā. Rakstu krājums, 17. Starptautiskā zinātniskā konference, Liepājas Universitāte, Liepāja, Latvija, 308.–319. lpp.
2. **Ernšteins, R., Graudiņa-Bombiza, S., Lontone-Ieviņa, A., Antons, V.** (2016). Pašvaldību attīstība: videi draudzīgas rīcības novērtējums un plānošana. Rakstu krājums, Liepājas Universitātes 18. Starptautiskā zinātniskā konference, Liepāja, 309.–324. lpp.
3. **Kauliņš, J., Ernšteins, R., Lontone-Ieviņa, A., Zvirbule, L., Graudiņa-Bombiza, S., Zīlniece, I.** (2015). Ilgtspējīgas attīstības stratēģijas Latvijas pašvaldībās: ilgtspējības principa integrācijas nodrošināšana attīstības plānošanā. Rakstu krājums, 17. Starptautiskā zinātniskā konference, Liepājas Universitāte, Liepāja, Latvija, 320.–331.lpp.
4. Pārskats par Eiropas zivju fonda tematikas ietvaros iesniegtajiem projektiem un to apstiprināto finansējumu (2013a). Biedrības „Jūrkante” atskaite, 2013.06.10.
5. Pārskats par Eiropas Lauksaimniecības fonda lauku attīstībai tematikas ietvaros iesniegtajiem projektiem un finansējumu (2013b). Biedrības „Jūrkante” atskaite, 2013.06.10.
6. Salacgrīvas novada ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2038.gadam (2015a). Apstiprināta ar Salacgrīvas novada domes 29.07.2015. lēmumu Nr.238 (protokols Nr.10; 2.§). 29 lpp.
7. Salacgrīvas novada attīstības programma 2015. – 2021. gadam (2015b). Apstiprināta ar Salacgrīvas novada domes 29.07.2015. lēmumu Nr.237 (protokols Nr.10; 1.§). 102 lpp.
8. Salacgrīvas novada teritorijas plānojums (2009). Apstiprināts Salacgrīvas novada domē 19.08.2009. saistošajos noteikumos Nr. 6 „Par teritorijas plānojumiem”. Plānojuma materiāli pieejami adresē http://www.salacgriva.lv/lat/salacgrivas_novads

Jānis Kauliņš, Raimonds Ernšteins, Ivars Kudrenickis

Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultāte, Vides zinātnes nodaļa
Latvija, Rīga

PAŠVALDĪBU ILGTSPĒJAS ATTĪSTĪBAS PĀRVALDĪBA INDIKATORU SISTĒMĀ PAMATOTS SAULKRASTU NOVADA ILGTSPĒJĪGAS ATTĪSTĪBAS PĀRSKATS¹¹⁵

**MUNICIPAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOVERNANCE: INDICATOR SYSTEM BASED
SUSTAINABILITY OUTLOOK FOR SAULKRASTI MUNICIPALITY**

Summary

Saulkrasti municipality is the first local level governance in Latvia having 64 indicators based sustainability monitoring system, being integrated into the mandatory municipal long term planning document – Sustainable development strategy (2013). Now there have been realized also the first full scale municipal sustainable development governance measurements. They were made in accordance with detailed methodological guidance and their results are stored in local sustainability data bank, being available for both municipal employees and interested stakeholders, and the data are to be updated in regular terms further ahead. Besides, the data have been done operational and reflected in the first time innovative municipal sustainability report – Sustainable Development Governance Outlook. This post- and pre-planning document has been structured into four basic dimensions of sustainability reporting about the indicator with mid-term planning pointers status and trends, their interpretation, so becoming as a sustainability communication document for public information and decision making. Information about each dimension is showing positive and negative tendencies, as well as naming the resulting actions necessary ahead to change the situation. Municipal Sustainability Outlook can become an effective municipal governance instrument in the specific local territory, in the context of wide public needs and participation. The mentioned indicator system shall be an essential part of the municipal monitoring program to be developed further at the local level, combining strategic indicators with mid-term planning pointers etc., as well as such general and thematic indicator systems shall be developed into vertically and horizontally integrated common national indicator system network.

Keywords: sustainable development governance, municipal monitoring, indicator systems, reporting.

Atslēgvārdi: ilgtspējīgas attīstības pārvaldība, municipālais monitorings, indikatoru sistēmas, ziņojums.

Anotācija

Saulkrastu novadā ir izstrādāts Latvijā pirmais ilgtspējīgas attīstības un tās pārvaldības sekmju mērījums, kurā izmantota obligātajā pašvaldības ilgtermiņa plānošanas dokumentā – Ilgtspējīgas attīstības stratēģijā 2013–2030 – integrēta 64 indikatoru kopsistēma. Pašvaldība ieguvusi mērījumu pilnu apkopojumu un strukturētu datu bāzi, kura būtu regulāros intervālos papildināma un izmantojama pašvaldības darbinieku un interešu grupu informatīvajām un plānošanas vajadzībām. Indikatoru informatīvā bāze nodrošināja arī inovatīva pēc un pirms plānošanas dokumenta izstrādi – Saulkrastu novada ilgtspējīgas attīstības pārvaldības Pārskatu, kurš izstrādāts kā ilgtspējības novērtējuma sabiedriskā komunikācija, tiek analizēta novada un tā attīstības ilgtspējība četru ilgtspējības dimensiju skatījumā – dabas vide, ekonomiskā, sociālā un pārvaldības vide. Katrā dimensijā identificēti pozitīvie un negatīvie

¹¹⁵ Pētījums veikts un publikācija sagatavota ar Valsts pētījumu programmas SUSTINNO projekta „Vides daudzveidība un ilgtspējīga pārvaldība” finansiālu atbalstu.

faktori, jautājumi, kurus nepieciešams noskaidrot, lai rezultātus pilnvērtīgi varētu atspoguļot rīcībasplānošanas dokumentos, publiskās apspriešanas procesā izzinātie sabiedrības un ekspertu vērtējumi, un rīcības, kas ieteicamas ilgtspējīgas attīstības pilnveidošanai novadā. Beigās pievienots kopsavilkums par ilgtspējību novadā kopumā un īss pārskats, kas domāts plašākas sabiedrības vajadzībām.

Ievads

Ilgspējīgas attīstības plānošana un tās ieviešanas novērtējums ir daudz pētīts, īpaši kopš ANO konferences Riodežaneiro 1992. gadā, gan to teorētiskajās izstrādēs (Ramos, 2009; Hák, et al., 2016), gan praktiskajos pielietojumos (Warhurst, 2002; Kauliņš et al., 2017), tomēr pārsvarā praksē indikatoru sistēmu izstrāde novērojama starptautiskajos un nacionālā līmeņa plānojumos, t.sk. arī Latvijas Ilgtspējīgās attīstības stratēģijā 2013 un Nacionālā Attīstības plānā 2020. Arī ES lielo Zinātnes ietvara programmu pētījumi ir tikuši izstrādāti, lai ilgtspējīgas attīstības konceptu iespējami operacionāli piemērotu Eiropas kopienas attīstības plānošanas un uzraudzības darbam, kā arī dažādu tautsaimniecības nozaru, vides sektoru attīstības novērtējumam (Lundi, 2003; Labuschagne, 2005; Kauliņš, 2011). Vietējo pašvaldību darbība ir nepietiekami pētīta un nepietiekami pieejama, (Sara, 2015; Valtenbergs, 2013). Pakāpeniski attīstījusies arī dažādu tipu indikatoru sistēmu novērtējumu un ziņojumu starptautiskā prakse (Warhurst, 2002), bet nav pietiekamas un daudzveidīgas informācijas par vietējo pārvaldes līmeni, izņemot informāciju Alborgas pašvaldību hartas attīstības kontekstā (Abolina, 2005), lai arī ir atrodamī sabiedrības līdzdalības veidoti ilgtspējības pētījumi, rīcībpolitikas ierosinājumi un indikatoru vērtējumi.

Konkrētais ilgtspējīgas attīstības pārvaldības pētījums vietējā pārvaldes līmenī un tā rezultātu inovatīva pārskata priekšlikums izstrādāts Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultātes Ilgtspējīgas attīstības un vides pārvaldības pētījumu grupā Valsts pētījumu programmas projekta SUSTINNO ietvaros. Saulkrastu novads ir pirmā administratīvā teritorija Latvijā, kurai izstrādāta praktiskai lietošanai domāta pilna teritorijas ilgtspējīgas attīstības novērtēšanas indikatoru sistēma (Kauliņš, 2015), kas vienlaikus ir ilgtermiņa plānošanas dokumenta īstenošanas un novērtēšanas uzraudzības sistēmas sastāvdaļa, jo oficiāli ar Domes lēmumu integrēta pašvaldības ilgtspējīgas attīstības stratēģijā (Saulkrastu ..., 2013). Indikatoru sistēmu pēc LU metodikas (Kauliņš et al., 2011) izveidoja Saulkrastu novada Ilgtspējīgas attīstības stratēģijas izstrādes gaitā 2012.–2013. gadā.

Indikatoru sistēmas 64 indikatoru pamatā ir ilgtspējības četru dimensiju modelis (dabas, ekonomiskā, sociālā un pārvaldības vide), sasaistot vispārīgo modeli ar novada konkrētajām īpatnībām un attīstības stratēģijas pamatnostādnēm (Kauliņš et al., 2011). Katram indikatoram ir izstrādāta aprēķina metodika, kurā indikators ir pamatots, norādīti datu avoti, datu ieguves paņēmieni un visas darbības, kas ar datiem ir veicamas (Saulkrastu ..., 2013). Visas metodikas kopā ar kopējiem norādījumiem indikatoru sistēmas lietošanai ir apkopotas rokasgrāmatā. Indikatora metodikas (pases) un atskaites uzbūves pieredze iegūta ES Interreg IIIc projekta DEDUCE metodiskajās nostādnēs (Marti et al., 2007) un ir adaptēta, ņemot vērā arī 01.09.2009. MK noteikumos Nr. 979 „Rezultātu un rezultatīvo rādītāju sistēmas darbības kārtība” un 17.11.2009. MK instrukcijā Nr. 16 „Ministriju un citu centrālo valsts iestāžu rezultātu un to rezultatīvo rādītāju izstrādes un novērtēšanas metodika” minēto.

Ilgospējīgas attīstības stratēģijā (IAS) iekļautās indikatoru sistēmas (IS) novērtējums par attīstību novadā, konkrēti visu sistēmas indikatoru ziņojumi, ir apvienoti atsevišķā dokumentā „Saulkrastu novada ilgtspējīgas attīstības pārvaldības indikatoru ziņojumi par 2014. gada mērījumu” un tam jābūt brīvi pieejamam visiem interesentiem. Katram indikatoram ir veikts tehniskais novērtējums ar mērķi pilnveidot IS kopumā un uzlabot indikatoru aprēķina metodikas. Arī šie novērtējumi ir apvienoti atsevišķā dokumentā „Saulkrastu novada ilgtspējīgas attīstības indikatoru un to sistēmas tehniskais novērtējums”.

Kopsavilkums par indikatoru nozīmīgākajiem rādījumiem veido jaunu Latvijā inovatīvu dokumentu – Saulkrastu novada ilgtspējības pārskatu. Tas atspoguļo attīstības un tās pārvaldības ilgtspējību Saulkrastu novadā ir sagatavota ilgtspējība četru dimensiju – dabas, ekonomikas, sociālās un pārvaldības vides – griezumā, kā arī pēc stratēģisko (integrālo) indikatoru rādījumiem. Šobrīd Latvijas vietēja līmeņa pārvaldības praksē pašvaldībās šim dokumentam nav analoga. Dokumentā ir parādīta ilgtspējības situācija katrā no dimensijām – vides, ekonomiskajā, sociālajā un pārvaldības, ilustrējot tās ar raksturīgākajiem atsevišķu indikatoru piemēriem. Katra sadaļa satur arī rezumējumu par Saulkrastu novadu kopumā un īsi formulētus, pašvaldības vajadzībām domātus ieteikumus rīcībpolitikas veidošanai.

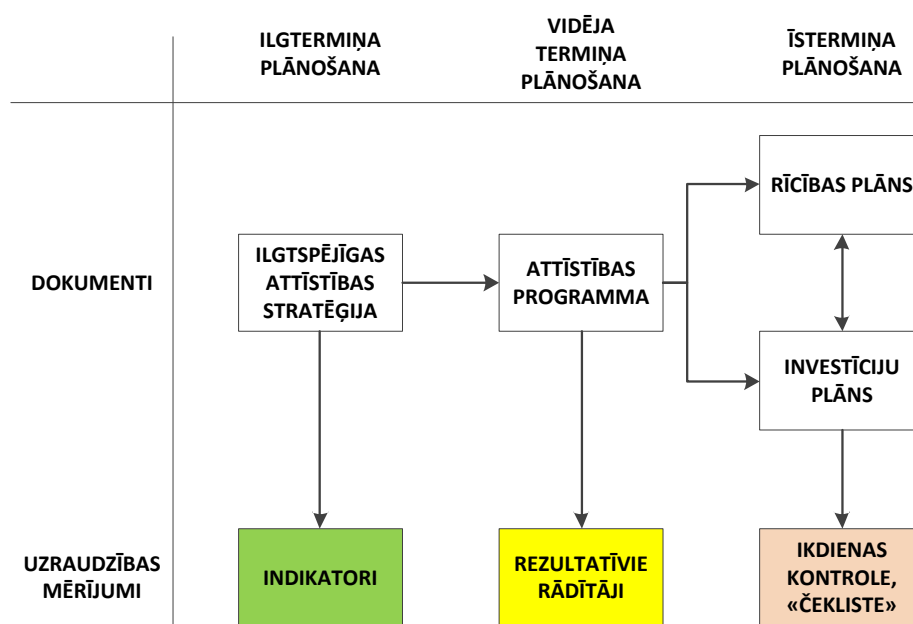
Saulkrastu novada ilgtspējīgas attīstības pārvaldības indikatoru sistēma un tās mērīšanas ietvars

Indikatori veido strukturētu sistēmu, kur tie ir grupēti pa ilgtspējības dimensijām, to ietvaros – pa atsevišķām tematiskām grupām, kas raksturo kādu atsevišķu ilgtspējīgas attīstības aspektu konkrētās dimensijas ietvaros. Šādas grupas ietvaros ir viens vai vairāki atsevišķi indikatori, kuri tiek interpretēti gan katrs atsevišķi, gan kopīgi šādas grupas ietvaros. Viena indikatora ietvaros var tikt mērīti un/vai no izejdatiem aprēķināti vairāki atsevišķi rādītāji (parametri), kurus noteiktā veidā kopīgi attēlo un interpretē. Indikatori tika atlasīti, vadoties pēc tematiskās nozīmes, ko tie raksturo un pēc atbilstības pamata prasībām indikatoru un to sistēmu attīstībai (Kauliņš et al., 2011; Kauliņš, 2015). Indikatoru sistēma ir saistīta ar ilgtermiņa attīstības plānošanas dokumentu – ilgtspējīgas attīstības stratēģiju kā tās uzraudzības sistēmas neatņemamu elementu (1. attēls), un rezultātu interpretācijā attiecas uz: novada teritorijas ilgtspējības novērtēšanu kopumā, pa ilgtspējību veidojošajām dimensijām – dabas, ekonomisko, sociālo un pārvaldības vidi; novada attīstības stratēģiskajiem mērķiem.

Atbilstoši indikatoru metodiku prasībām indikatoru mērījumiem ir izmantoti valsts un valsts institūciju statistikas dati, pašvaldības iestāžu sniegtā informācija un speciāli indikatoru aprēķina vajadzībām veikta iedzīvotāju aptauja. Kur tas bija iespējams, agrāko laika posmu atspoguļošanai tika izmantoti arī plānošanas procesā 2012. gadā iegūtie rezultāti. Tas deva iespēju unikālajiem indikatoriem, t. i., tiem, kuriem nav pieejamas uzkrātas datu rindas, fiksēt jau otru mērījumu punktu. Tā kā indikatora pilnas funkcionalitātes spektrā ietilpst arī prognozes funkcija, kas var sākt strādāt tikai pēc vismaz trīs mērījumu virknes sasniegšanas, šis ir būtisks apstāklis, lai ātrāk nodrošinātu iespējami lielāka skaita indikatoru pilnvērtīgu darbību.

Mērījumā un rezultātu interpretācijā ir ņemti vērā dati, kurus bija iespējams iegūt līdz 2014. gada vidum. Virknē gadījumu tie attiecas uz 2013. gadu. Rezultātu apstrāde tika

uzsākta 2015. gadā un notika līdz 2016. gada vidum. Novērtējumā nav ietvertas pārmaiņas, kuras indikatorā, sektorā vai ilgtspējības dimensijā ir notikušas pēc 2014. gada, kaut gan atsevišķās vietās, kur tās ir bijušas sevišķi būtiskas, pieminētas atsevišķā apakšsadaļā. Salīdzinot ar sākotnēji ieteikto indikatoru sistēmu 2013. gada redakcijā, tajā ir apvienoti divi indikatori, tāpēc kopējais indikatoru skaits ir 64, nevis 65. Visi indikatori, kuriem tas bija iespējams, ir vērtēti pēc lineārās skalas (-1 līdz 2, kur lielāka vērtība ir „labāk”) vai ilgtspējības svaru metodes (-2 līdz +2, kur 0 ir „optimāli”), vai arī pēc abām, ja to pieļauj indikatora raksturs. Novērtējuma kopsavilkumā svaru metodes rādījumi ir linearizēti, lai tos varētu salīdzināt ar lineārās metodes rādījumiem. Indikatoriem, kuriem bija iespējams iegūt attiecīgos datus, ir pieejami arī salīdzinājumi ar blakus un līdzīgiem (konkurējošiem) novadiem, kā arī ar Latvijas vidējiem rādītājiem.

1. attēls. Indikatoru sistēmas vieta pašvaldības attīstības plānošanas dokumentu sistēmā.

Saulkrastu novada ilgtspējības dimensiju novērtējums

Dabas vide kā ilgtspējības dimensija. No ilgtspējības novērtēšanas viedokļa dabas vide ietver sevī vides resursus, ziņas par to stāvokli un ietekmēm uz tiem. Ar vides resursiem šeit saprotam teritorijas bioloģisko un ainavisko daudzveidību un to aizsardzības statusu, atpūtai, veselībai un izklaidei izmantojamus resursus, minerālo vielu krājumus, zemi (augšni), teritoriju kā zemes platību un ziņas par tās izmantošanu, tai skaitā apbūvi. Vides stāvokli dabas vidē raksturo vizuālais, ķīmiskais, bioloģiskais piesārņojums, teritoriju sakoptība vai degradācija. Slodzes uz vidi raksturo piesārņojošo faktoru nonākšanas vietas vidē vai tiešas iedarbības (piemēram, cilvēku pārvietošanās kāpu zonā), šo darbību raksturs un intensitāte.

Ekonomikas vide kā ilgtspējības dimensija. Ekonomikas vide aptver visa veida ekonomisko darbību teritorijā: personu un dažādu īpašuma formu uzņēmumu un organizāciju saimniecisko darbību, pašvaldības ekonomisko darbību (budžetu, tā ieņēmumu veidošanos, izdevumu struktūru). Pie ekonomikas vides var pieskaitīt arī ar saimniecisku darbību tieši nesaistītus faktorus, kas vienlaikus būtiski ietekmē teritorijas ekonomisko vidi,

piemēram, satiksmes un komunikāciju infrastruktūras, demogrāfiskos faktoros, kas raksturo darbaspēka rezervi, iedzīvotāju mobilitāti un to ietekmējošos faktoros, teritorijas mārketingu u.c. Saulkrastu novada gadījumā īpaša vērība veltīta arī tādiem ekonomikas sektoriem, kā ostas darbība un tūrisms, arī to ietekmējošie faktori, kam nav vides dimensijas raksturs (piemēram, labiekārtojums), un cilvēku viedokļi par tiem.

Sociālā vide kā ilgtspējības dimensija. Sociālā dimensija aptver to jautājumu loku, kas saistīti ar teritorijas iedzīvotāju nodrošināšanu ar pakalpojumiem veselības, izglītības un kultūras (ietverot sportu un reliģiju) jomās, dažādus demogrāfiskos aspektus un arī mājsaimniecību labklājību. Tāpat sociālās dimensijas sastāvdaļa ir dažādi iedzīvotāju drošības aspekti – sociālā, ekonomiskā, fiziskā drošība.

Pārvaldības vide kā ilgtspējības dimensija. Pārvaldības vide raksturo darbības, kādas tiek veiktas, lai pārvaldītu teritorijas dabas, ekonomiskos un sociālos resursus. Tā ietver sevī ne tikai formālo pārvaldību (pašvaldību, valsts pārvaldi) un tās darbības, kaut gan tās municipālā griezumā veido pārvaldības nozīmīgāko daļu, ņemot vērā, ka Ilgtspējības ziņojuma viena no galvenajām funkcijām ir pašvaldības ilgtermiņa plānošanas dokumenta – Stratēģijas – īstenošanas uzraudzība. Pārvaldības vide ietver arī neformālās pārvaldības formas, arī formālās un neformālās pārvaldības elementu sadarbību (piemēram, NVO un pašvaldības kopējās projektu aktivitātes). Ļoti būtiska pārvaldības vides komponente ir komunikācija – iedzīvotāju un viesu informēšana, iedzīvotāju un uzņēmēju saskarsme ar pārvaldības iestādēm, pārvaldības institūciju darba dažādu aspektu vērtējums.

Integrālie (stratēģiskie) indikatori. Stratēģiskie indikatori ir tie, kas raksturo novadu kopumā, kaut gan formāli tie varētu arī piederēt pie noteiktām ilgtspējības dimensijām. Raugoties no plānošanas dokumentu viedokļa, tie ir arī indikatori, kurus var attiecināt uz teritorijas kopējo ilgtermiņa vīziju un attīstības stratēģisko virsmērķi. Novada ilgtspējīgu attīstību kopumā raksturo divi stratēģiskie indikatori: iedzīvotāju skaits un teritorijas attīstības indeksi. Trešais sistēmas rādītājs – teritorijas pievilcības novērtējums – patlaban vēl nav izmantojams, jo ir tikai viens mērījuma punkts, kam nav iegūti dati par visām nepieciešamajām komponentēm.

Dabas vide

Vides vispārējā stāvokļa vērtējums no iedzīvotāju viedokļa ir visumā pozitīvs, pie tam ir ļoti izteikts iedzīvotāju viedoklis attiecībā uz stāvokļa uzlabošanu. Iespējams, ka cēlonis tam ir atkritumu saimniecības sakārtošana, Zilā karoga piešķiršana peldvietai „Centrs”, veiksmīgi komunikācijas pasākumi no pašvaldības puses. Tas ir zināmā pretrunā ar stāvokļa vērtējumu, kur pozitīvo viedokļu īpatsvars ir mazliet samazinājies un šīs grupas kontekstā iedzīvotāji ir kļuvuši nedaudz skeptiskāki. Pieaugusi ir mēreni kritisko viedokļu daļa, taču krasī kritiskajiem viedokļiem tā palikusi iepriekšējā līmenī. Tas nozīmē, ka iedzīvotāji kļūst prasīgāki pret vides stāvokli, vienlaikus novērtējot šai jomā sasniegto.

Kopumā par dabas vidi Saulkrastu novadā var apgalvot, ka to raksturo ilgtspējība, kas atrodas visumā labā līdzsvarā ar teritorijas attīstību. Problēmas rada atsevišķi, ar komunālo saimniecību saistīti faktori: ūdenssaimniecība, mazākā mērā atmosfēras gaisa aizsardzība un atkritumu saimniecība.

Pozitīvi. Novada zaļā teritorija ir stabila. Tas attiecas kā uz dabas pamatni, tā uz apbūves teritorijām. Koku ciršana nemeža zemēs ir pārvirzījies no piekrastes uz iekšzemi, turklāt mazinās koku grupu izciršana. Ūdenssaimniecība pilsētas teritorijā tiek attīstīta

kvalitatīvi un kvantitatīvi. Pieaug atjaunojamo energoresursu daļa kopējā kurināmā patēriņā. Atkritumu saimniecībā notikusi stāvokļa būtiska uzlabošanās. Peldūdeņu kvalitāte un pludmales labiekārtojums atspoguļojies Zilā karoga statusā. Iedzīvotāju viedokļi netieši liecina, ka vides pārvaldības jautājumos pašvaldības kurss visumā ir vērsti pareizā virzienā; vienlaikus iedzīvotāju prasības pret vidi aug.

Negatīvi – pievērst uzmanību. Trūkst zemes jaunai apbūvei; esošo apbūves zemju izmantošanas prakse (netiek attīstīti ekonomikas objekti) nesekmē teritorijas ekonomisko attīstību un norāda uz zemes resursu neefektīvu izmantošanu. Ūdenssaimniecības pakalpojumu, it īpaši centralizētas kanalizācijas pieejamība, kaut gan tiek attīstīta, joprojām ir ierobežota. Situācija dārzkopības sabiedrību teritorijās ir pilnīgi neapmierinoša. Enerģētikas sektorā joprojām tiek izmantotas akmeņogles, kas rada gan gaisa lokālo piesārņojumu, gan SEG emisijas. Mērījumu veikšanas brīdī tikai 30% sadzīves atkritumu tika savākti šķiroti. Daļa iedzīvotāju ir neapmierināti ar tarifu pieaugumu, šķirošanu vienlaikus uzskatot par nevajadzīgu apgrūtinājumu. Veselības inspekcijas datu publicēšanas kārtība un saturs neļauj izsekot peldūdeņu kvalitātei attiecībā pret ES normatīviem, kas apgrūtina uzlabošanas pasākumu plānošanu.

Nepieciešams uzzināt. Ūdenssaimniecības esošie un iespējamie risinājumi dārzu teritorijās. Kas nepieciešams, lai varētu izslēgt akmeņogļu izmantošanu. Kurināmā izmantošanas veidi individuālajā sektorā. Peldūdeņu kvalitāte attiecībā pret obligātajiem un ieteicamajiem (mandatory and guided values) kvalitātes rādītājiem. **Ieteicamās rīcības.** Aptauja un pētījums par iespējamiem ūdenssaimniecības risinājumiem vasarnīcu un dārzkopības sabiedrību dārzu teritorijās. Citu pašvaldību pieredzes apzināšana. Komercafbūves intensificēšanos piekrastē varētu veicināt NĪN instrumenta diferencēta pielietošana, kā arī piekļuves infrastruktūras uzlabošana. Ir jāturpina izslēgt akmeņogles no sadedzināmā kurināmā sastāva. Ņemot vērā novada pludmales garumu un apmeklētību, to ir vēlams zonēt un palielināt oficiālo peldvietu skaitu. Pludmales izmantošanas plānošanai kā vadlīnijas ieteicams pēc iespējas izmantot Liepājas piekrastes tematiskā plānojuma piemēru.

Ekonomikas vide

Kopumā ekonomiskās vides ilgtspējība vērtējama kā ierobežota; pārrēķinot 10 ballu skalā, tā ir vērtējama ar 3,0 ballēm. Pašvaldības budžeta situācija attīstās pozitīvi, taču budžeta bāze – privāts sektors – nav līdzsvarots. Uz vispārējā fona sekmīgi strādā Skultes osta. Tūrisms, kas ir otra novada attīstības stratēģiskā prioritāte, stagnē. Nav novērojama reāla virzība uz novada attīstības stratēģisko mērķi – kūrorta statusa iegūšanu. Šie procesi attīstās arvien pieaugoša darbaspēka rezerves deficīta apstākļos. Tomēr ir virkne priekšnosacījumu situācijas sekmīgākai attīstībai nākotnē: laba TIC darbība, attīstīta satiksmes infrastruktūra (izņemot videi draudzīgo velo infrastruktūru), novada apmeklētības kopējais pieaugums, neraugoties uz nerezidentu plūsmas samazinājumu. Iedzīvotāju un viesu viedokļi šādu pieņēmumi apstiprina, jo novada galvenais resurss – piekraste – tiek pārsvarā pozitīvi vērtēts kā vides, tā labiekārtojuma aspektos.

Pozitīvi. Kopumā budžeta situāciju var uzskatīt par labvēlīgu un tādu, kas attīstās vēlamajā virzienā. Pašvaldība finansiāli ir pārvarējusi 2008. gadā sākušās krīzes sekas. Pēc 2013. gada ievērojami pieaug infrastruktūras projektu ārējais līdzfinansējums. Jaunas

uzņēmējdarbības aktivitāšu pieaugums, novada ekonomikas laba konkurētspēja. Turpinās ostas attīstība, ko sekmējuši ievērojami kapitālieguldījumi infrastruktūrā. Praktiski visu rādītāju progress. Tūrisma informācijas centra sekmīga darbība. Piekrastes vides stāvokļa un labiekārtojuma visumā pozitīvs novērtējums, pastāvot nozīmīgam uzlabošanas potenciālam.

Negatīvi – pievērst uzmanību. Novadā ir arvien pieaugošs darbaspēka rezerves trūkums, kas ietekmē cilvēkresursu ietilpīgās tūrisma jomas attīstību. Budžeta ilgtermiņa ieguldījumu daļa atjaunojas nepietiekami ātri un līdzīgi kā vairumā Latvijas pašvaldību ir nepietiekami liela, lai varētu nodrošināt dinamisku infrastruktūras attīstību. Darba vietu skaita pieaugums sabiedriskajā sektorā, tam nepieaugot privātsektorā. Dzelzceļš vāji apkalpo novada pastāvīgos iedzīvotājus. Praktiski nav veloceļu tīkla. Izmitināšanas un ēdināšanas pakalpojumu sniedzēju mazais skaits neatbilst novada ekonomiskās aktivitātes plānotajām prioritātēm. Unikālā piedāvājuma trūkums, tai skaitā veselības tūrisma jomā. Kā sekas – nerezidentu apmeklējuma samazināšanās. Tūrisma jomas vāja un nesabalansēta attīstība, atsevišķu segmentu panīkšana vienlaikus ar vāju konkurenci citos segmentos. Neieinteresētība ekosertifikācijā.

Nepieciešams uzzināt. Novada IKP sektoriālais sadalījums nozaru reālā īpatsvara novērtēšanai. Faktiskā darba vietu situācija mazajos uzņēmumos. Faktiskā situācija mazajos tūrisma jomas uzņēmumos: sezonālitate, noslogotība, nodarbinātība. **Ieteicamās rīcības:** Novada attīstības stratēģiskajos mērķos ir jāiekļauj pasākumi demogrāfiskās struktūras uzlabošanai, radot īpaši labvēlīgus apstākļus jaunām ģimenēm ar bērniem. Nepieciešams velo infrastruktūras attīstības rīcības plāns.

Sociālā vide

Pozitīvi. Stabili zems, ekonomiskajam optimumam tuvs bezdarba līmenis. Darba samaksa ir tuvojusies pirmskrīzes līmenim vai pat pārsniedz to. Sociālo pabalstu politika kļūst mērķtiecīgāka un efektīvāka. Novada vispārējās izglītības sistēma ir konkurētspējīga apkārtējo teritoriju vidū – it īpaši pamatizglītības līmenī.

Negatīvi – pievērst uzmanību. 20% bezdarbnieku tādi ir ilgstoši. Nozīmīga daļa iedzīvotāju veselības aprūpes piedāvājumu meklē ārpus novada. Nav konstatējama virzība uz veselības tūrisma kā kūrorta būtisku komponenti. Vidusskolas posmā ir nepietiekams profilējošais piedāvājums. Kultūras un sporta jomu budžets nevar nodrošināt jomas attīstību. Ilgtermiņa migrācijas nevēlamas tendences pēdējos gados.

Nepieciešams uzzināt. Jānoskaidro vidusskolnieku izbraukšanas cēloņi un potenciālais pieprasījums pēc profilējošas vidējās izglītības. Jānoskaidro un jāizvērtē interešu izglītības kvantitatīvo izaugsmi limitējošie iekšējie faktori (pedagogu skaits, telpu platība, kvalitātes prasības). **Ieteicamās rīcības:** Veselības aprūpes pakalpojumu spektra paplašināšana. Vidējās izglītības profesionālā profila veidošana.

Pārvaldības vide

Pozitīvi. Pieaug pašvaldības darba pozitīvo vērtējumu daļa. Domes izejošās komunikācijas labs vērtējums. Novada drukātā prese aizsniedz praktiski katru novada rezidentu. **Negatīvi – pievērst uzmanību.** Viedokļu polarizēšanās attiecībā uz pašvaldības darbu un ienākošo komunikāciju. Slikta iedzīvotāju informētība par pašvaldības plānošanas darbu, saprotot ar to arī ziņas par plānošanas dokumentu nostādņu īstenošanu.

Nepieciešams uzzināt. Nevalstiskā sektora aktivitāšu izpēte, izmantojot LEADER programmas informāciju. Iespējas un mērķtiecību izplatīt „Saulkrastu novada ziņas” arī dārzu teritorijās. **Ieteicamās rīcības.** Veikt ienākošās komunikācijas auditu, noskaidrot iedzīvotāju neapmierinātības cēloņus. Mājaslapas noteiktas sadaļas nepieciešams veidot arī krievu un angļu valodās.

Saulkrastu novada ilgtspējības īss kopējais raksturojums

Kopējie attīstības faktori. Sektoru indikatoru kopējais novērtējums uzrāda samērā labus ilgtspējības rādītājus dabas vidē uz nedaudz kavētas sociālās un ekonomiskās attīstības fona. Pastāv zināms līdzsvars ilgtspējības dimensiju vērtējumu savstarpējā proporcijā, nedaudz dominējot dabas videi, ir pozitīvi vērtējams, taču tas nozīmē arī, ka, nemainoties pamata sociāli ekonomiskajiem nosacījumiem, situācija būtiski nemainīsies. Kā **kritiskos faktorus** šeit var nosaukt **attīstības teritoriju un darbaspēka rezerves trūkumu** kopā ar vāji attīstītu novada stratēģisko ekonomikas nozari – viesu uzņemšanu. Novada attīstības politikas plānošanā šiem trim momentiem pievēršama pirmšķirīga uzmanība. Ievērojama ilgtspējības rezerve slēpjas arī dārzu teritoriju infrastruktūras sakārtošanā un šo teritoriju iedzīvotāju iesaistīšana novada sabiedriskajā un ekonomiskajā aprītē. **Rīgas tuvuma ietekme** ir vērtējama divējādi. No vienas puses, tā mazina ekonomiskās aktivitātes pašā novadā un ekonomikas piensumu novada budžetā. No otras puses, tas ir sociāli stabilizējošs faktors, mazinot iedzīvotāju labklājības atkarību no nelielas kapacitātes un, līdz ar to, ārējo faktoru viegli ietekmējamas teritorijas ekonomikas relatīvā trausluma.

Stratēģiskais mērķis Nr.1. Dabas vides indikatori apliecina novada atbilstību šādai stratēģiskai virzībai; to nosaka gan dabas resursu stāvoklis, gan cilvēku vērtējumi. „Tuvās” (aptuveni līdz 1 km no krasta līnijas) piekrastes attīstības tendences to kritiski neietekmē. Visumā apmierinošā situācija ekonomiskajā dimensijā neliecina par nozīmīgu virzību uz šo mērķi: viesu uzņemšanas sektors ir vāji attīstīts, cietis no krīzes un vienlaikus to raksturo iekšējās konkurences trūkums. Situācija sociālajā dimensijā var norādīt uz nozari apkalpojošā darbaspēka un tā rezerves potenciālu nepietiekamību. Tāpat pagaidām novadā neveidojas priekšnosacījumi kūrorta (normatīvo aktu izpratnē) pastāvēšanas priekšnoteikumu izpildei. Novada attīstības prioritāte „Viesu uzņemšanas industrijas un kūrorta attīstība” tiek īstenota vāji; acīmredzot, privātsektors pagaidām neredz pietiekamu šīs jomas potenciālu, bet no pārvaldības puses nav bijuši nozīmīgi pārvaldības lēmumi, kas varētu situāciju aktivizēt. Arī uzņēmēju organizēšanās nav bijusi aktīva.

Stratēģiskais mērķis Nr.2. Ostas darbība ir maksimāli efektīva. Šis mērķis ir saistīts galvenokārt ar ekonomikas dimensiju un rādītāji apliecina uz ostas potenciāla palielinājumu un sekmīgu tā izmantošanu; tam ir arī netieša labvēlīga ietekme uz pašvaldības budžetu. Vienlaikus ostas attīstība varētu negatīvi ietekmēt tās apkārtnes vides kvalitāti; tomēr tas izmērītajos indikatoros neparādās. Ietekme uz sociālo dimensiju ir pastarpināta caur pašvaldības budžeta aktivitātēm, kas ir saistīts ar ostas telpisko lokalizāciju un relatīvi pastāvīgu darbinieku skaitu. Pārvaldības lēmumi ir sekmējuši investīcijas ostas attīstībā; prioritāte „Ostas attīstība kā novada ekonomikas stūrakmens” tiek sekmīgi īstenota.

Stratēģiskais mērķis Nr.3. Izglītības, sporta un kultūras infrastruktūras pilnībā nodrošina novada iedzīvotāju vajadzības atbilstoši reģiona attīstības centra līmenim. Stratēģiskais mērķis vairāk ir saistīts ar sociālās dimensijas infrastruktūras attīstību un ar to

saistītajiem pārvaldības lēmumiem. Vispārējās un interešu izglītības sistēma funkcionē atbilstoši ne tikai novada pieprasījumam pēc tās pakalpojumiem, bet apkalpo arī vairākas blakus teritorijas. Pagaidām nav salīdzinošu rādītāju, kas ļautu ilgtermiņā izvērtēt dažādu sociālās infrastruktūras komponentu pieejamību un tās novērtējumu; tāds būs iespējams, veicot indikatoru mērījumu otro ciklu. Tomēr var apgalvot, ka pastāv principiāla atbilstība reģiona attīstības centra līmenim, izņemot atsevišķas formālas pozīcijas valsts pārvaldes jomā (nodarbinātības institūcija).

Novada attīstības **prioritāte „Novada efektīva pārvaldība kā sociālās vides un infrastruktūras attīstības pamats”**. Atsevišķs stratēģiskais mērķis prioritātei nav noteikts, jo tas vairāk saistīts ar pastāvīgu, ikdienas darbu pārvaldības institūcijās. Atsevišķās jomās šeit ir novērojams progress, taču pārvaldību raksturojošie rādītāji ir pretrunīgi, bet stratēģiskie indikatori neuzrāda kopējās situācijas uzlabošanos. Tas nozīmē, ka ne visās pārvaldības jomās darbs norit vienlīdz sekmīgi. Ievērojot stratēģiskos mērķus un pārējās prioritātes, var redzēt, ka tieši ekonomikas un dabas dimensijās ir gan panākumi (ostas darbība, „zilais karogs”), gan trūkumi (nav reālas virzības uz kūrorta statusu). Sociālā infrastruktūra nodrošina iedzīvotāju vajadzību vispārpieņemto bāzi, taču nav ar tās attīstību saistīta nozīmīga progresa.

Nobeigums

Mērījumi ataino stāvokli uz 2014. gadu un ir veikti saskaņā ar detalizēti izstrādātu metodisko nodrošinājumu, lai būtu iespējama šī un turpmāko mērījumu rezultātu korekta salīdzināmība. Šajā indikatoru sistēmas pilnas aprobācijas pirmajā ciklā Saulkrastu novadā tika konstatētas arī atsevišķas tās nepilnības, kuras labotas jaunā pēc-monitoringa redakcijā. Mērījuma kopējie rezultāti atspoguļoti ilgtspējības ziņojumā – pašvaldības **Ilgtspējīgas attīstības pārvaldības Pārskatā** – sabiedrības informēšanas un lēmumpieņemšanas atbalsta dokumentā, kas satur ilgtspējības četrās pamatdimensijās (dabas vide, sociālā, ekonomiskā un pārvaldības vide) strukturētu rezultātu un to novērtējumu pārskatu par indikatoru rādījumiem un to interpretāciju, ilustrējot ar īpaši raksturīgiem vai interesantiem piemēriem. Ilgtspējības ziņojums satur arī rekomendācijas par attīstības plusiem un mīnusiem sabiedrības un lēmumu pieņēmēju vajadzībām. Iegūtie rezultāti jau pirmajā ilgtspējīgas attīstības virzības novērtējuma ciklā sniedz daudzveidīgu un strukturēti detalizētu informāciju, tādējādi pietiekami **nodrošinot konkrētās pašvaldības attīstības lēmumpieņemšanas bāzi**.

Minētā indikatoru sistēma ir būtiska sastāvdaļa **katrai pašvaldībai nepieciešamās municipālā monitoringa programmas instrumentiem**, kuri attīstāmi tālāk pašvaldībās vispārējās un arī tematiskās/nozaru attīstības jomās (piekraste, tūrisms u. c.), kā arī plānošanas reģionos un valsts pārvaldes līmenī, lai veidotu harmonisku vertikāli un horizontāli integrētu kopējo **nacionālo indikatoru sistēmu tīklu**, plašāk iesaistītu sabiedrību vietējā ilgtspējīgas attīstības un tās pārvaldības mērīšanā un novērtēšanā, padarītu šādu sistēmu ieviešanu un lietošanu vienkāršāku un lētāku. Noteiktā regularitātē izstrādājamam pašvaldības Ilgtspējības ziņojumam ir jāklūst par efektīvu municipālās pārvaldības instrumentu dažādu plānošanas dokumentu īstenošanas un attīstības pārvaldības vispārējo sekmju novērtēšanai konkrētajā vietējā teritorijā, plašas sabiedrības vajadzību un līdzdalības kontekstā.

Literatūras avoti

1. **Aboliņa, K.** (2005). Criteria for the development of indicators for the balanced development of Latvian cities. Summary of the PhD thesis. Faculty of Geography and Earth sciences, University of Latvia, Riga, Latvia, 34 p.
2. **Hák, T., Janoušková, V., Moldan, B.** (2016). Sustainable Development Goals: A need for relevant indicators. *Ecological Indicators* 60, 565–573
3. **Kauliņš, J., Ernšteins, R., Kudrenickis, I.** (2011). Sustainable development indicators for integrated coastal management: definition area and spatial properties. *Ecology and the Environment*, vol.144, p.299-311.
4. **Kauliņš, J.** Indicators for sustainable development governance (2015). Summary of the PhD thesis. Faculty of Geography and Earth sciences, University of Latvia, Riga, Latvia. 36 p.
5. **Kaulins, J., Ernšteins, R., Kudrenickis, I.** (2017). Indicator systems for municipal sustainable development governance: Prerequisites for design and implementation. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*. Volume 214, pp. 35–45
6. **Labuschagne, C., Brenta, A.C., Ron P.G., Van Ercka, P.G.** (2005). Assessing the sustainability performances of industries. *Journal of Cleaner Production* 13 373–385. The Wuppertal sustainable development indicator framework
7. **Lundin, U.** (2003). Indicators for measuring the sustainability of urban water systems – a life cycle approach. Ph.D. Thesis. Department of Environmental Systems Analysis, Chalmers University of Technology, Göteborg, Sweden.
8. **Marti, X., Lescrauvaet, A-K., Borg, M., et al.** (2007). Indicators Guidelines: To adopt an indicators-based approach to evaluate coastal sustainable development. DEDUCE Consortium, Interreg IIIc, Barcelona, 98p.
9. **Ramos, T.B.** (2009). Development of regional sustainability indicators and the role of academia: The Portuguese practice. *Journal of Cleaner Production* 17 1101–1115
10. **Sara Moreno Pires** (2015). Local sustainability indicators in Portugal: assessing implementation and use in governance contexts. *Journal of Cleaner Production* 86, 289-300
11. Saulkrastu novada Ilgtspējīgas attīstības stratēģija 25 gadiem (2013). KBLC, 2013., 28 p.
12. **Valtenbergs, V., González, A., Piziks, R.** (2013) Selecting indicators for sustainable development of small towns: Valmiera municipality. *Procedia Computer Science* 26 21 – 32
13. **Warhurst, A.** (2002). Sustainability Indicators and Sustainability Performance Management. Report to the Project: Mining, Minerals and Sustainable Development. IIED, Warwick, England
http://www.iied.org/mmsd/mmsd_pdfs/sustainability_indicators.pdf.

Ērika Lagzdiņa Raimonds Ernšteins

Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultāte, Vides zinātnes nodaļa
Latvija, Rīga

VIDES PĀRVALDĪBAS ATTĪSTĪBA PAŠVALDĪBĀS: VIDES KOMUNIKĀCIJAS NOZARES UN TĀS INTEGRĀCIJAS NEPIECIEŠAMĪBA

MUNICIPAL ENVIRONMENTAL GOVERNANCE DEVELOPMENT: ENVIRONMENTAL
COMMUNICATION SECTOR DEVELOPMENT AND INTEGRATION REQUIREMENT

Summary

The goal of the research is to identify potential of environmental communication as an integration instrument of local environmental and development governance. The research is qualitative, based on social science methods adapted for specific needs of environmental governance research and theory building. Conceptual basis of the research is built on interaction of three governance paradigms: public administration, environmental management and participation. Interaction of them enlightens essential environmental governance principles: decentralization, integration and participation. Modernization as a concept that unifies those paradigms is manifested through new governance approaches and tools. Particular emphasis in this work is put on environmental communication (EC) research. Apart from theoretical findings, practical results come from a comprehensive assessment of EC at national and local levels. The authors provide interpretation of terms collaborative potential and empowering medium from the environmental governance perspective and propose a set of preconditions enhancing communicative environmental governance in municipalities. Recommendations for EC development and integration in municipal development governance are developed. The current study, realized within the State research program project SUSTINNO (2014–2017), continues and specifies research projects done during 2009–2013, finally also supported by the ESF project „Support to doctoral studies in the University of Latvia”.

Key words: communicative governance, collaborative potential, environmental communication, environmental governance, empowering medium, governance instruments, integration, target groups,

Atslēgas vārdi: iedrošinoša vide, komunikatīva pārvaldība, kolaboratīvais potenciāls, mērķa grupas, pārvaldības instrumenti, vides komunikācija, vides pārvaldība, integrācija.

Anotācija

Pētījuma mērķis ir identificēt vides komunikācijas kā integrācijas instrumenta potenciālu un izstrādāt tā realizācijas nosacījumus pašvaldību vides un attīstības pārvaldības procesu pilnveidošanai. Tā metodoloģisko pamatu veido sociālo zinātņu tradīcijās balstītā kvalitatīvā pieeja, kuras metodes adaptētas vides pārvaldības problēmjautājumu izzināšanai un teorijas papildināšanai. Pētījuma konceptuālo pamatu veido sabiedrības vadības, vides pārvaldības un līdzdalības paradigmas, kuru saskares punktā izkristalizējas vides sektora attīstībā būtiski principi: decentralizācija, integrācija un līdzdalība. Šīs paradigmas vienojošais elements ir modernizācija, kas izpaužas jauna tipa vadības pieejās, principos un instrumentos. Darbā ir aplūkoti vides komunikācijas (VK) teorētiskie koncepti. Veikts VK nacionālās prakses novērtējums, izpētīta komunikācijas procesu organizācija un instrumenti pašvaldībās un definētas iespējas VK plašākai integrācijai pašvaldību pārvaldībā. Definēti kolaboratīvā potenciāla un iedrošinošas vides koncepti un izpētīti priekšnosacījumi, kas veicina komunikatīvas vides pārvaldību pašvaldībās. Izstrādātas lietišķas rekomendācijas VK procesu attīstībai un integrēšanai pašvaldību attīstības procesos. Pētījuma pirmais posms (2009–2013) tika veikts dažādu projektu kontekstā, kā arī ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”, bet otrais posms (2014–2017) – Valsts pētījumu programmas projekta SUSTINNO ietvaros. Pētījumu rezultāti ietver arī rekomendācijās vietējam līmenim vides pārvaldības un vides komunikācijas pilnveidošanai un integrācijai attīstības procesos.

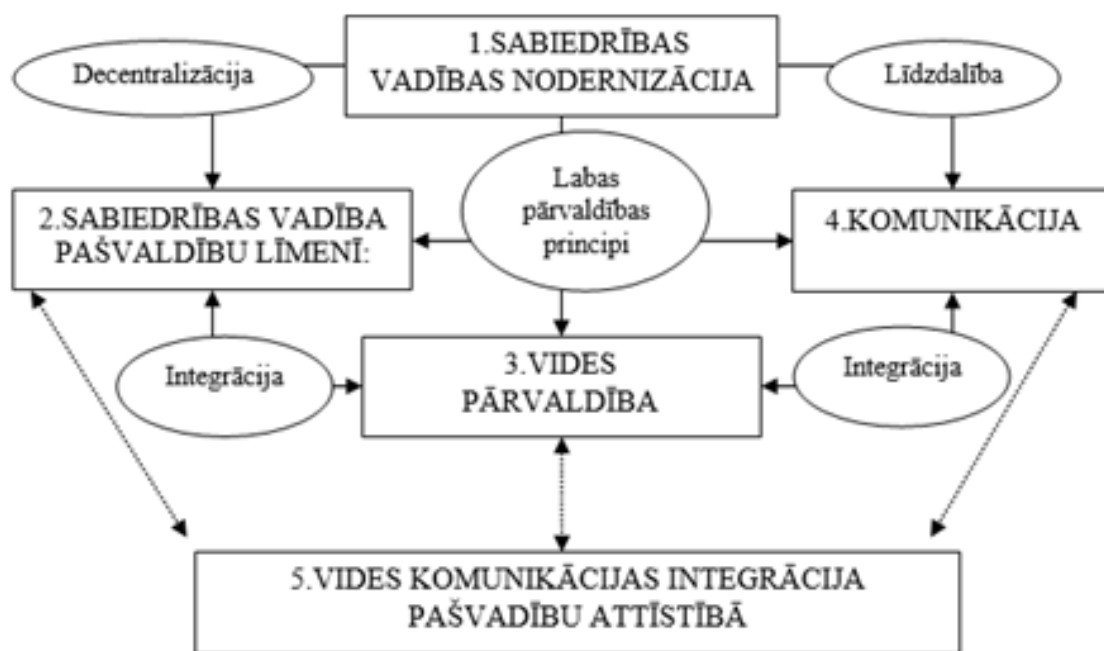
Ievads

Pētījumi par vides stāvokli norāda uz to, ka tradicionālās vides pārvaldības pieejas un instrumenti nav pietiekami efektīvi, lai mazinātu globālās vides problēmas un nodrošinātu vides politikas mērķu sasniegšanu. Ilgtspējīgas attīstības diskurss ir veicinājis paradigmas maiņu sabiedrības valdībā, aktualizējot līdzdalības, komunikācijas un integrācijas nozīmi. Savukārt ar publiskās pārvaldes modernizāciju tiek piedāvātas jaunas pieejas un instrumenti pārvaldības procesu pilnveidošanai. Tomēr sociālā kompleksitāte, ko raksturo dažādas iesaistīto pušu intereses, pārvaldības procesu institucionālā un teritoriālā fragmentācija, uzticēšanās un dialoga trūkums, padara sabiedrības vadību, tostarp arī vides jomā, arvien sarežģītāku. Sadarbības un koordinācijas trūkums nozares, starpnozaru un pārvaldības līmeņu griezumā neveicina vides sektorā ieguldīto resursu sinerģiju. Šai nolūkā nepieciešams pilnveidot komunikācijas procesus gan organizāciju ietvaros, gan to komunikācijā ar sabiedrību. Tik kompleksa pieeja publiskajā pārvaldē ir inovatīva, tās veidošanai nepieciešamas jaunas zināšanas un starpdisciplinārs skatījums uz problēmām un risinājumiem.

Pēdējo pārdesmit gadu decentralizācija ir ietekmējusi arī vides pārvaldības funkcijas vietējā līmenī, paplašinot sektora tematisko spektru un prasības. Tomēr likumos neskaidri formulētā pašvaldību atbildība par vides aizsardzību savā teritorijā, kā arī centralizētā politikas ieviešana nav motivējusi pašvaldības attīstīt vides sektora pārvaldībai nepieciešamās prasmes un instrumentus vietējā līmenī. Efektīvai vides pārvaldības realizācijai trūkst gan resursu, gan tehniskās kapacitātes, gan arī vadības politiskā atbalsta. Vairumā pašvaldību trūkst arī izpratnes, pieredzes un instrumentu demokrātisku procesu organizēšanā, vietējās sabiedrības potenciāla apzināšanā un integrēšanā vides un attīstības procesos. Līdz ar to dominē pasīvi un varas centrēti pārvaldības modeļi. Tas neatbilst labas un modernas pārvaldības praksei un ir fundamentāli maināms ar plašāku mērķa grupu iesaisti vietējos attīstības procesos un vides komunikācijas instrumentu izmantošanu.

Metodoloģija

Pētījuma konceptuālo modeli veido pieci savstarpēji saistīti bloki, kuru ietvaros tiek izziņātas iespējas uzlabot vides pārvaldību (1. attēls). Pētījuma pamatā ir kvalitatīvā pieeja. Tā realizēta caur situācijas analīzes pētījuma stratēģiju (Yin, 2009), kad galvenās pētījuma metodes tiek piemērotas komplementāri – dokumentu analīze, intervijas, aptaujas, grupu darba metodes un interneta pētījumi. Dokumentu un interviju materiāla strukturēšanai izmantota kontentanalīzes pieeja. Pētījumā izmantotas arī kvantitatīvās metodes: statistikas datu analīze, aptauja ($n < 50$) un interneta aptauja ($n = 149$), kā arī iepriekš veiktu pētījumu skaitlisko datu sekundārā analīze. Pētāmo materiālu veido apjomīgs lietišķo dokumentu klāsts; 46 pašvaldību gadījumu un 20 publisko un privātā sektora uzņēmumu institucionālās prakse izpēte. Dažāda tipa intervijas aptvēra 150 dalībniekus, tika organizēti 16 informācijas iegūšanas un starprezultātu apspriešanas pasākumi. Pētījumā izmantotā holistiskā pieeja sniedz plašu redzējumu par pētāmo priekšmetu (vides komunikāciju) un kontekstu. Pētījums aptver situāciju pārskatus un analīzes par vairāk kā 20 gadu laika posmu no 1991. gada līdz mūsdienām. Valsts pētījumu programmas SUSTINNO ietvaros pētījums ietvēra arī atjaunos pilnveidotus pētījumus Liepājas un Ogres pašvaldībās (Ernšteins et al., 2016a) un uzsāko pilna apjoma VK pētījumu valmieras pašvaldībā, izziņot komunikācijas procesu un galvenās mērķgrupas municipālās VK stratēģijas iespējamai iztrādei un ieviešanai.

1. attēls. VK integrācijas pētījuma konceptuālais modelis (Ē. Lagzdina)

Rezultāti un diskusija

Vides pārvaldība Latvijas pašvaldībās: disciplinārā un integratīvā pieeja

Likumā *Par pašvaldībām* (1994) teikts, ka „*Vietējā pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas [...] nodrošina likumos noteikto funkciju [...] uzdevumu un pašvaldības brīvprātīgo iniciatīvu izpildi, ievērojot valsts un [...] teritorijas iedzīvotāju intereses.*” Likuma 15. pantā ietvertas autonomās funkcijas, dažas no kurām ir saistītas ar vides pārvaldību, tomēr pašvaldību atbildība par vides aizsardzību joprojām ir neskaidri nodalīta. No otras puses, pārvaldības centralizācija ir kavējusi arī pašvaldību interesi attīstīt savus vides pārvaldības instrumentus (VPI). Pamatā tiek izmantoti infrastruktūras risinājumi, investīcijas un administratīvie instrumenti. Vides komunikācija instrumenti tiek izmantoti fragmentāri un nesistēmiski. Tomēr jāapzinās, ka instrumentu un mērķa grupu nozīme un vērtība vides pārvaldības attīstībā ir to saskaņotā un savstarpēji papildinošā izmantošanā, jo tas veicina resursu efektīvāku izmantošanu un rīcību sinerģiju.

Vides pārvaldības disciplinārā pieredze ir priekšnosacījums kvalitatīvai vides pārvaldības integrēšanai pašvaldības attīstības procesos, īpaši vietējās plānošanas, komunikācijas un finanšu sistēmās. Pētījums liecina, ka būtisks disciplinārās pieredzes avots ir vides institucionālās struktūras, kā arī vides sektorpolitikas plānošana un ieviešana (Lagzdina, Ernšteins, 2009).

Pētījumā konstatēts, ka vides izpildvaras struktūras pašvaldībās netiek attīstītas. Vides nodaļas darbojas tikai 4 Latvijas pilsētās. Vides speciālistu štata vietas 2009. gadā bija tikai 11 pašvaldībās un līdz 2017. gadam to skaits nav būtiski pieaudzis. Vienlaikus, pastāvošo pašvaldību vides nodaļu funkcijas un uzdevumi ir daudzveidīgi un to augsti profesionālais raksturs pamato kvalificētu vides dienestu izveidošanas nepieciešamību. Pierādīts, ka vides speciālista klātbūtne veicina kvalitatīvāku vides aspektu kontroli, koordināciju un integrāciju visās pašvaldības darbības jomās, arī labāku vides jautājumu iekšēju un ārēju (ar citām mērķa grupām) komunikāciju.

Prakse liecina, ka vides pārvaldības attīstību ietekmē tas, kā vides jautājumi tiek integrēti lēmumu pieņemšanas struktūrās. 30 pašvaldību gadījumu izpēte dod pamatu definēt četrus tipiskākos vides lēmumu pieņemšanas modeļus (Lagzdina, 2011). Efektīvākais ir modelis, kurā tiek veidotas Vides komitejas un darbojas Vides komisijas. Tas gan konstatēts marginālā skaitā pašvaldību. Rekomendācijās tiek ierosināts, ka visās republikas nozīmes pilsētās un novadu pašvaldībās, kuras ir tām pielīdzināmas pēc lieluma (iedzīvotāju skaita ziņā virs 26000), ir jāizveido vides nodaļas ar vismaz 2 darbiniekiem, bet vides aspektu integrācijas nodrošināšanai atbildība jānosaka politiskās un izpildvaras augstākajā līmenī, savukārt zemākajos līmeņos jāveido informācijas apmaiņas un lēmumu saskaņošanas mehānismi (starpnodaļu darba grupas u. c.).

Rezultātu sintēzes posmā tiek identificēts pazīmju kopums, kas ļauj nodalīt divas principiālas pieejas pašvaldību vides pārvaldībā: pasīvo un aktīvo. Būtiskākie tās diferencējošie faktori ir: vides rīcībpolitikas plānošana, vides pārvaldības instrumentu dažādība, lēmumu pieņemšanas un izpildvaras struktūras un konsultatīvie mehānismi, sadarbība ar mērķa grupām un medijiem, kā arī vides komunikācijas instrumentu un e-pārvaldes elementu izmantošana. Noslēguma tiek secināts, ka pašvaldībās, kur ārējie kontekstuālie faktori neveido sinerģiju ar iekšējiem faktoriem (komunikatīvajiem, pašpiederzes un cilvēkfaktoriem) vai kur nepiepildās pārmaiņām nepieciešamais šo faktoru kritiskais kopums, turpina dominēt hierarhiskais pārvaldības modelis, kuru raksturo pasīva pieeja vides pārvaldībai un ierobežota modernās pārvaldības instrumentu izmantošana. Tāpēc būtisks vides pārvaldības procesu uzlabošanas mērķis ir nodrošināt pāreju no pasīva uz aktīvo modeli, kas iespējams, palielinot vides sektora lomu vietējā politiskajā dienaskārtībā, attīstot pārvaldības instrumentus, kā arī pilnveidojot sadarbības un komunikācijas formas un kanālus.

Vides komunikācijas teorētiskie koncepti un prakse

Vides komunikācija pārvaldības izpratnē

Vides komunikācija (VK) ir starpdisciplinārs lauks, kurā dominē komunikācijas zinātnes modeļi (Milstein, 2009; Cox, 2010). No komunikācijas zinātnes perspektīvas VK ir „multidisciplinārs, teorētisks, kritisks un lietišķs virziens, kas izpaužas dažādos vides komunikācijas kontekstos”, „visas tās daudzās komunikācijas formas (starppersonu, grupas, publiskā, organizāciju, masu [..], kas iesaista sociālajā debatē par vides jautājumiem un problēmām” (ECN, 2007).

Pētnieki atzīst, ka fundamentālā vides zinātne nevar mainīt cilvēku domāšanu, tam nepieciešamas citu zinātņu ieguldījums (Lakoff, 2010). Saikne starp komunikāciju un vides zinātņi pētījumā tiek realizēta arī caur vadības un politikas zinātņu perspektīvu. Attīstības teorijas paradigmas maiņa iezīmē pāreju no informācijas uz līdzdalības komunikāciju (Fisher, 2000; Inagani, 2007). Ilgtspējīgas attīstības (IA) koncepts definē vides informāciju, vides izglītību un sabiedrības līdzdalību kā būtiskus IA un arī vides pārvaldības priekšnosacījumus un instrumentus (Agenda 21, 1993; OECD, 1999).

Līdzdalībai kā pārvaldības principam ir instrumentāla nozīme – tā veicina pilsoniskās sabiedrības veidošanos un demokrātiju, veicina pārvaldes atklātību un politikas efektīvāku ieviešanu (Coenen (ed.), 2009; Foti et al., 2008; Cox, 2010). SL visbiežāk tiek definēta, pamatojoties uz Orhūsas konvenciju „Konvencijā par pieeju informācijai, sabiedrības

dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju vērsties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem” (1998), kā „*iedzīvotāju un grupu spēja ietekmēt lēmumu pieņemšanu, izmantojot pieeju vides informācijai, sabiedrības viedokļu izteikšanu iestādei, kura ir atbildīga par lēmumu, un tiesības griezties tiesā, lai pieprasītu valsts pārvaldes un biznesa organizāciju atbildību par to lēmumiem un rīcību vides jomā”* (Cox, 2010: 84). Klasisko SL formu kritika ir rosinājusi jaunu pieeju attīstību. Viena no tiem ir sadarbības pārvaldība. Tās ietvaros tiek attīstīts kolaboratīvā potenciāla jēdziens kā kopīgas mācīšanās daudzdimensionāla koncepta elements (Walker, 2010; Agranoff, McGuire, 2004). Citi svarīgi SL teorētiskie koncepti ir iedrošināšana un sociālā mācīšanās (Kilvington, 2007; Braun, 2009; Alsop et al., 2006; Walker, 2010, Melkote, 2010).

Līdzdalības priekšnosacījums ir pieeja informācijai. Mūsdienās vides informācijas (VI) satura izpratne un sabiedrības tiesības uz to pamatojas Orhūsas konvencijā. VI veido arī vides izglītības (VIz) saturisko pamatu. VIz uzdevums ir veidot attieksmes un vērtības, ietekmēt vides apziņu un mainīt uzvedības modeļus. Starptautiskie un nacionālie procesi nosaka VIz lomu attīstībā, definējot tās integrācijas imperatīvu formālajā un neformālajā izglītības procesā (Lagzdiņa, 2009; Zaļoksnis, 2009).

Videi draudzīga rīcība (VDR) tiek interpretēta kā vides komunikācijas lietišķs rezultāts (Kollmuss, Agyeman, 2002; Ernšteins, 2003). VDR bremsējošie faktori gan indivīdu, gan organizāciju līmenī ir patērētāju sabiedrības vērtību un uzvedības modelis, kā arī zināšanu, ārējo stimulu un iespēju trūkums. VDR veicina prasmju mācīšana un motivējošas iniciatīvas (Inagani, 2007, Darnton, 2008; Ernšteins et al., 2016b).

Vides komunikācijas attīstības līdzības ar attīstības komunikāciju un tās praktisko novērtējumu, papildus un noteikti parāda nepieciešamo virzību uz VK kā komplementāru un pēctecīgi piemērojamu instrumentu kopumu (Ernšteins et al., 2016a). Apvienojot komunikācijas atsevišķās komponentes sistēmiskā modelī, VK jēdziens vides pārvaldības disciplīnas izpratnē ir definēts šādi: „*Vides komunikācija ir daudzpusējs informācijas apmaiņas un sadarbības paplašināšanas process, kurš sevī ietver un balstās uz četriem pamatelementiem jeb komponentēm: vides informācija, vides izglītība, sabiedrības līdzdalība un videi draudzīga rīcība”* (VISIS, 2001, Ernšteins, 2003).

Vides komunikācijas nacionālās prakses novērtējums

VK attīstības un pārvaldības pieredzes analīze iezīmē pāreju no informācijas uz līdzdalības, mērķa grupu iesaistes un, visbeidzot, uz sistēmisku VK četrpakāpju cikla modeli (Ernšteins, 2003; Lagzdiņa et al., 2010: 19–21).

Pētījumos tālāk tiek definēti galvenie VK attīstības posmi un arī ietekmējošo faktori:

- 1) Vides kustības veidošanās (1980. g. beigas –1990. g. vidus);
- 2) Neformālās vides izglītības attīstība (1990. g. sākums);
- 3) Sabiedrības vides tiesību nostiprināšanās (1990. g. otrā puse);
- 4) Ilgtspējīgas rīcības un VK procesa veidošanās posms (VISIS–2001 un 2000.gadi);
- 5) VK četru instrumentu komplementāra attīstība pašvaldībās un VK sektora attīstības sākums (no 2002/ 2005.g.)
- 6) VK integrācijas attīstības veidošanās (pēc VPP 2004);
- 7) VK sektora (prototipa) izveide nacionālajā plānošanā (Vides politikas pamatnostādnes, 2014-2020)

VK novērtējums nacionālajā līmenī parāda, ka VK pārvaldībā Latvijā tiek izmantotas šauri disciplināras (sektorālas) pieejas. Problēmas VK pārvaldībā veidojas tieši koordinācijas un sadarbības instrumentu vājā nodrošinājuma dēļ. VK komponentu, instrumentu un citu elementu mijiedarbības un sinerģijas panākšanai trūkst sistēmiskumam nepieciešamo un integrāciju nodrošinošo saišu. Lai tās attīstītu, visos līmeņos nepieciešams veidot izpratni par VK integrācijas būtību. VK horizontālās integrācijas nodrošināšanai nepieciešams VK izmantot saskaņoti un komplementāri ar citiem pārvaldības instrumentiem, kā arī iekļaut VK aspektus (kā mērķus, priekšnosacījumus, instrumentus un aktivitātes) attīstības dokumentos un politikās (Ernšteins et al., 2016a). Integrējot VK saturu un mērķa grupu rīcības, iespējams attīstīt vienojošās saiknes starp vides apakšsektoriem. VK attīstību nelabvēlīgi ir ietekmējusi arī 2008. gada finanšu krīze, kuras rezultātā notikusi apjomīga valsts vides pārvaldības sektora institucionālā reorganizācija, kas atstājusi ilgstošas sekas uz VK procesu kvalitāti.

VK aptverto jomu plašumu, paņēmieni un satura daudzveidību raksturo mērķa grupu novērtējums, kas aptver valsts iestādes, pašvaldības, uzņēmējus, NVO, skolas, muzejus, pētnieciskās iestādes un masu medijus. Katrai no šīm mērķa grupām ir sava specifiskā interese un loma vides sektora pārvaldības procesos, kā arī prasmes, zināšanas, mērķi un instrumenti VK realizācijā. Lai gan sabiedrībai šobrīd trūkst pašorganizēšanās un sadarbības prasmju, tāpēc vāji realizējas integrācija starp mērķa grupām un katras mērķa grupas ietvaros, tomēr kopumā vides pārvaldībā iesaistīto mērķa grupu daudzveidīgās VK iniciatīvas, kuras tiek realizētas dažādos attīstības kontekstos, to mijiedarbības radītā sinerģija ir veicinājušas, ka Latvijas sabiedrība orientējas vides problēmās un ir gatava iesaistīties to risināšanā.

Tomēr mērķa grupu darbības dispersums, nekoordinētība telpā, dublēšanās laikā un saturā, regularitātes un pēctecības trūkums, kā arī konkurence par auditoriju un resursiem ir šķērslis VK ieguldīto resursu sinerģijai. Tāpēc nepieciešama integrētāka un mērķtiecīgāka valsts rīcībpolitika un plašāka VK instrumentu izmantošana, pie kam komplementāri ar citiem pārvaldības instrumentiem. Nepieciešama sabiedrības mērķa grupu aktivitāšu un resursu ar valsts sektora komunikatīvajām rīcībām savstarpēji saskaņota izmantošana.

VK sektora iekšējai integrācijai un vispusīgai integrēšanai attīstības procesos nepieciešams attīstīt tās disciplinārās pārvaldības pieredzi. Šim nolūkm piedāvā VK pārvaldības modeli, ko ir iespējams realizēt gan valsts, gan pašvaldību līmenī, gan katra vides apakšsektora vai organizācijas ietvaros. Autori uzskata, ka VK pārvaldības cikla posmu pēctecīga un sistēmiska realizācija var uzlabot vides politikas ieviešanas efektivitāti, rīcību saskaņotību, kā arī mērķa grupu koordināciju un sadarbību.

Vides komunikācijas integrācija pašvaldību pārvaldībā

Sekmīgu vides pārvaldību nevar nodrošināt tikai ar tradicionālajiem instrumentiem. Nepieciešama lielāka sociālo faktoru integrācija, ko iespējams panākt ar komunikācijas instrumentu plašāku izmantošanu pārvaldības procesos. VK pašvaldībās veido nelielu daļu no kopējiem komunikācijas procesiem, kas tiek realizēti dažādos kontekstos un līmeņos (politiskā, vadības, starpdepartamentu, pašvaldības mārketinga, sabiedriskās attiecības, pārvaldības komunikācija). Arvien lielāka nozīme ir sabiedrisko attiecību nodaļām un e-pārvaldes koncepta ieviešanai. Pētījumos secināts, ka:

- 1) Komunikatīvas pārvaldības priekšnosacījumi – komunikācijas struktūras un procesi to integratīvajā daudzveidībā – pašvaldībās pastāv un tiem ir tendence attīstīties;
- 2) Pašvaldībās nav izstrādātas konceptuālas komunikācijas stratēģijas;
- 3) Komunikācijas kvalitāti un efektivitāti ietekmē profesionālu jomas speciālistu klātbūtne un sabiedrisko attiecību nodaļu izveidošana;
- 4) Informācijas pieejamība un lēmumu caurskatāmība pašvaldību e-pārvaldības vidē netiek nodrošināta pietiekamā apjomā.

Lai pašvaldības atsevišķu struktūru (vai darbinieku) veidotās pārvaldības inovācijas pāraugtu sistēmiskās izmaiņās, to pilotpieredze ir jānovērtē, jāizplata organizācijas ietvaros un konsekventi jāattīsta ikdienas pārvaldības praksē. Tā nodrošināšanai svarīga ir aktīvo un motivēto indivīdu un organizāciju iedrošināšana un iesaistīšana uz komunikāciju balstītas sadarbības pārvaldības veidošanā un ieviešanā.

Komunikatīvas vides pārvaldības priekšnosacījumus pašvaldībās veido trīs elementi: vietējais kolaboratīvais potenciāls, iedrošinoša vide un vides komunikācijas integrācija iekšējos un ārējos komunikācijas procesos. Iedrošinoša vide atgriezeniski mijiedarbojas ar vietējo kolaboratīvo potenciālu, kuru savukārt veido subjektīvie faktori (motivācija, uzticēšanās, interese), dalībnieku pašpiederze (vides pārvaldībā, inovāciju ieviešanā, sadarbībā), kā arī komunikatīvie faktori (informācijas pieejamība un līdzdalības iespējas pašvaldībā). Darbā tiek definēts iedrošinošas vides koncepts kā darbībai un sadarbībai labvēlīgu un rosinošu apstākļu kopums, kuros dažādas sabiedrības mērķa grupas spēj attīstīt un izmantot savu pašpiederzi aktīvai līdzdalībai vides pārvaldības procesos un kurus pašvaldība veicina ar savā rīcībā esošo pārvaldības instrumentu mērķtiecīgu izmantošanu. Iedrošinošu vidi veido vairāku faktoru kopums to integratīvajā mijiedarbībā. Atsevišķi faktori nenodrošina nepieciešamo priekšnosacījumu kritisko kopumu. Pētījumā analizētie kontekstuālie, situatīvie un modernizācijas faktori darbojas kā papildus pozitīvas vai negatīvas ietekmes un nosaka reālo komunikatīvas vides pārvaldības praksi konkrētajā pašvaldībā.

Turpmāk tiek raksturoti pētījumā konstatētie iedrošinošas vides komponenti – šajā gadījumā visi četri sadarbības komunikācijas modeļa instrumenti (Ernšteins, 2003) un sadarbības attīstības veicināšana kopumā.

Pieejamība informācijai. Subsidiaritātes princips vides pārvaldībā nosaka, ka pašvaldības ir atbildīgas par vides kvalitāti un VI sniegšanu vietējā līmenī. Pētījums liecina, ka pēdējos gados VI pieejamība pašvaldībās nav būtiski uzlabojusies. Pašvaldības trūkst kapacitātes un resursu veikt vides monitoringu. Informācijai par dzeramā ūdens kvalitāti, lai arī pēdējā laikā pēc ES fondu projektu ieviešanas ir uzlabojusies, joprojām ir fragmentāra un novēlota. Gaisa kvalitātes monitorings, kas tika veikts 9 pilsētās, darbojas tikai Rīgā, pārējās vietās tas finansējuma trūkuma dēļ ir pārtraukts. Peldsezonas laikā tiek sagatavota informācija par ūdens kvalitāti oficiālajās peldvietās, taču tās aktualizācija nav apmierinošā kvalitātē. Būtisks VI avots sabiedrībai ir pašvaldības attīstības programmas (AP), kuru saturs aptver dažādas vides dimensijas. Sniedzot plašu aktuālo informāciju par vidi, AP ļautu sabiedrībai saprast reālo situāciju un efektīvāk iesaistīties konsultāciju procesos. Taču daudzās AP vides sadaļas nav vai ir formālas, bez analīzes. Vides pārskati, kas tiek sagatavoti stratēģiskās ietekmes uz vidi novērtējuma procesā, varētu veidot platformu vides un attīstības interešu saskaņošanai, tomēr to kvalitāte, sabiedrisko apspriežu organizēšanas

metodes, kā arī sabiedrības interese nav rosinājusi šī instrumenta efektīvu izmantošanu pašvaldību vides pārvaldības un VK attīstīšanas nolūkā.

Viens no svarīgākajiem VI kanāliem ir elektroniskā vide. Lielākajā daļā gadījumu informācija par vidi pašvaldību mājaslapās tiek pasniegta tūrisma un sadzīves atkritumu apsaimniekošanas kontekstā. Tikai nedaudzu pašvaldību portālos ir atrodama speciāla sadaļa *Vide*. Pašvaldībās pietrūkst kompetences un motivācijas izstrādāt saturīgu un sabiedrības rīcībspēju veicinošu Vides sadaļu, līdz ar to internets kā būtisks pārvaldības modernizācijas rīks netiek pietiekami izmantots. Tā kā pašvaldības nav galvenie VI radītāji savā teritorijā, nepieciešama VI aprites aktivizēšana, kas ir iespējama caur mērķa grupu aktīvāku iesaisti informācijas sniegšanā un izmantošanā. Iesaistītajām pusēm izdevīga sadarbības stratēģija var padarīt VI apriti daudz dinamiskāku un lietotājam piemērotāku.

Vides izglītība. Pētījums liecina, ka VIZ jomā visveiksmīgāk integrējas personiskā motivācija un organizāciju intereses. VIZ tiek īstenota visdažādāko mērķa grupu sadarbības modeļu kombinācijās. Sadarbība izpaužas kopīgi veidotās izglītības programmās, masu pasākumos, VIZ infrastruktūras izmantošanā utt. Tomēr lielā daļā pašvaldību VIZ nav prioritāte. Vietējo politiķu izpratne par vides jautājumiem ir ierobežojošais faktors plašākai VIZ integrācijai pašvaldības pārvaldībā. Tās ieviešana balstās uz pašvaldības speciālistu iniciatīvas vai piedāvājuma no citām mērķa grupām. Tāpēc svarīgi ir paplašināt pašvaldību sadarbību ar neformālās VIZ sektoru, kur šī kapacitāte eksistē. Autori secina, ka VIZ prasmīga integrēšana pašvaldības pārvaldībā un ārējas komunikācijas procesos var dot nozīmīgu ieguldījumu gan pašvaldības tēla veidošanā un sevis pozicionēšanā par sociāli atbildīgu pašvaldību, kas mācās un pilnveidojas.

Pašvaldībās, kurām ir starptautiskās sadarbības pieredze, VIZ integrācija komunikācijas procesos un publiskajā telpā tiek nodrošināta plašāk nekā citviet. Pašvaldību koordinējošā loma VIZ un arī VK pārvaldībā aktīvāk izpaužas tur, kur eksistē kāds no sekojošiem priekšnosacījumiem: darbojas VIZ aktīvisti skolu izglītības sistēmā; ir izstrādāti vietējie vides politikas plāni; pašvaldības ir iesaistījušās Zilo karogu kustībā; aktīvi darbojas Ekoskolas; pastāv laba sadarbība ar uzņēmējiem vai pašvaldība ir realizējusi nozīmīgu vides infrastruktūras projektu. Caur pašvaldību savstarpējo komunikāciju ir svarīgi veicināt šīs labās pieredzes izplatīšanu un pārņemšanu.

Sabiedrības līdzdalības mehānismi. Sadarbības un iesaistīšanās neformālo iespēju veidošana ir gan pārvaldības attīstības svarīgs uzdevums, gan sabiedrības mērķa grupu integrācijas un līdzdalības iedrošināšanas instruments. Pašvaldību speciālisti apgalvo, ka konsultatīvās padomes (KP) ir lietderīgs pašvaldības lēmumu saskaņošanas ar sabiedrības interešu grupām instruments. Daudzviet pašvaldībās darbojas uzņēmēju, jauniešu, sociālo jautājumu KP. Vides KP ir izveidotas marginālā skaitā pašvaldību. Kā sadarbības inovācija ir atzīstamas trīspusējās sadarbības padomes. Tās apvieno būtiskākos aktorus pašvaldībā un tāpēc ir nozīmīgs sociālā dialoga mehānisms, kurā ir ietverts potenciāls arī vides jautājumu komunikācijas uzlabošanai. Pašvaldībās līdzdalības un sadarbības formas un to izmantošanas intensitāte ir atšķirīga. Likumdošanas normas iesaka pašvaldībām mājaslapās organizēt informāciju par sadarbību ar sabiedrību, iekārtojot saiti *Sabiedrības līdzdalība*. Taču runāt par sistēmiskumu te nevar: informācija ir fragmentāra, daudzviet formāla, un kā tāda tā nevar veicināt interesi līdzdarboties.

Videi draudzīgas rīcības popularizēšana. Pētījuma atsevišķie gadījumi ļāva autoriem identificēt instrumentus, kuri veicina VDR vietējās mērķa grupās vai demonstrē un popularizē pašvaldības pašas ieviesto praksi (Ernšteins et al., 2016b): pašvaldības atbalsts energoauditiem mājsaimniecībās; alternatīvās enerģijas risinājumi publiskajā sektorā; dabas un izziņas tūrisma infrastruktūras attīstība; veloceļu infrastruktūras attīstība; atkritumu šķirošanas un energoresursu taupības projekti; ilgtspējīgu dzīvesveida iniciatīvas (Diena bez auto u.c.); konkursi par mājsaimniecību labo praksi (Sakoptākā sēta u.c.); konkurss aktīvu iedzīvotāju un godprātīgu pašvaldības darbinieku godināšanai. Būtiski VDR veicināšanas instrumenti ir zaļais publiskais iepirkums un ietekmes uz vidi novērtējums (IVN), kas netiek izmantoti. IVN iniciēšana projektiem un programmām no pašvaldību puses dotu signālu sabiedrībai par pašvaldības rūpi vides jomā. IVN process nodrošina līdzdalības platformu mērķa grupu interešu apzināšanai un dialogam par attīstības problēmām.

Sadarbības komunikācijas attīstība. Lai arī ne visur pašvaldības resursu, izpratnes vai pārvaldības kompetences dēļ atbalsta sabiedrības iniciatīvas, tomēr modernā pārvaldības prakse liek mainīt šo domāšanu. Pētījumā identificēto atsevišķo gadījumu kopums parāda, ka eksistē liela instrumentu daudzveidība šo iniciatīvu atbalstam: ekonomiskie instrumenti (zemes, īpašuma un citu nodokļu atlaides), finanšu instrumenti (grantu programmas, projektu konkursi); atbalsts organizācijas darbības izmaksu segšanai, nodrošinot bezmaksas telpas, infrastruktūru, datortehniku, sakarus, izveidojot NVO atbalsta centrus; uzaicinot iesaistīties kopējos projektos un integrējot pasākumus; izglītošanā pašvaldības iesaista sabiedrību semināros, konferencēs; informatīvais atbalsts, piedāvājot pašvaldības mājaslapu, laikrakstus un citus kanālus pasākumu popularizēšanā.

Pašvaldības kā inovatīvu rīcībpolitikas plānošanas un komunikācijas formu izmanto starptautiskās vides saistības (Olborgas saistības, Mēru klimata vienošanās u. c.) vai vides deklarācijas. Tās ietver pašvaldības nodomus, darbības virzienus, sadarbības ar mērķa grupām un VK idejas. Taču daudzviet to ieviešanai trūkst izpratnes, motivācijas un kapacitātes.

Pašvaldību prakse liecina, ka vietējā līmenī pastāv dažādas sadarbības formas (Ernšteins et al., 2016a). To attīstīšanā un popularizēšanā liela nozīme ir vietējo mērķa grupu, vides institūciju un NVO sadarbībai un atbalstam. Tas veicina zināšanu un inovatīvās prakses izplatīšanu. Tomēr šīs iniciatīvas nav vienlīdz aktīvas visās pašvaldībās, tāpēc nepieciešama labās pieredzes popularizēšana. Lai VK un sadarbība pārietu sektorālās vai mērķa grupas robežas un kļūtu par pašvaldības attīstības procesa sastāvdaļu, nepieciešams veidot kritisko VK aktivitāšu masu teritorijā. Pašvaldībai jāuzņemas koordinējošā loma dažādo teritorijā esošo VK aktivitāšu un resursu identificēšanā un integrēšanā pārvaldības praksē. Tām ir jāveido iedrošinoša vide, kurā šīs aktivitātes var brīvi un radoši izpausties un ir pieejamas ikvienam interesentam. Tas ir veids, kā pašvaldības var apvienot telpā un laikā izklidētos VK cilvēkresursus un idejas vienotā sistēmā, kas būtu vērsta uz vides pārvaldības plašāku integrāciju pašvaldības komunikācijas telpā un attīstības procesos.

Diskusija un pārvaldības rekomendācijas

Pētījuma ietvaros izstrādātas rekomendācijas pašvaldībām vides pārvaldības integrēšanai attīstības plānošanā. Pašvaldību attīstības programmās un pārvaldības praksē ir jāievieš vienots vides sektora definējums, kas atbilst *Vides politikas pamatnostādņēs*

iekļautajiem vides pārvaldības sektoriem. Pašvaldību attīstības programmās ir jādefinē konkrēti un izmērāmi vides mērķi, rezultatīvie rādītāji ir jāsaista ar konkrētiem vides uzlabojumiem un resursu efektivitāti. Gada pārskatos jāiekļauj informācija par virzību uz šo mērķu sasniegšanu.

Ir jāveicina vides institucionālo instrumentu un cilvēkresursu attīstība. Republikas pilsētās un novadu pašvaldībās, kuras ir tām pielīdzināmas pēc iedzīvotāju skaita (virs 26000 iedzīvotājiem), būtu izveidojamas patstāvīgas pašvaldību Vides nodaļas un Vides komisijas. Pašvaldībās, kurās iedzīvotāju skaits ir virs 10000, izveidojama vides speciālista amata vieta. Pašvaldībās, kuru teritorijas aizņem lielas aizsargājamo dabas teritoriju platības (kurām nav savas pārvaldes), jāizveido dabas aizsardzības speciālista amata vieta. Jāveicina darbinieku izglītība vides un ilgtspējīgas attīstības jomā gan ar formālās izglītības iespējām, gan neformālo izglītošanos, ko sniedz pieredzes apmaiņa un dalība projektos. Jāattīsta aktīva sadarbība ar zināšanu un kompetences centriem reģionā. Pašvaldībām ir jāveicina darbinieku iedrošināšana inovatīvu ideju ģenerēšanā un ieviešanā, attīstot tam labvēlīgu vidi un motivāciju mehānismus.

Nepieciešams veikt darbības pārvaldības instrumentu dažādošanai un modernizēšanai. Jāaktivizē moderno pārvaldības instrumentu un procedūru izmantošana. Jāuzlabo attīstības programmu stratēģiskās ietekmes uz vidi novērtējuma saturs un procedūra. E-pārvaldes risinājumos plašāk ir jāintegrē vides sektors. Jāuzņemas atbildība un jāveicina sadarbība vides kontroles realizēšanai vietējā teritorijā, integrējot tajā pašvaldības, valsts un sabiedriskā vides inspektoru institūcijas. Vides jautājumu aktualizēšanai jāizmanto politiskais kapitāls un sadarbības iespējas, ko sniedz iesaistīšanās Eiropas vides iniciatīvās. Jāadaptē sabiedriskā vides monitoringa koncepts vietējai situācijai un jāizmanto to dažādos pārvaldības kontekstos.

Informatīvās vides un ārējās komunikācijas pilnveidošanai jāpiesaista profesionāli komunikācijas un IT speciālisti komunikācijas satura un formu pilnveidošanai un modernizācijai. Jāpilnveido savas mājaslapas un jāmodernizē rīki to ietvaros, kuri attīsta interaktīvās līdzdalības iespējas. Jāiziet no vienpusīgas sabiedrības kā klienta uztveres perspektīvas un mājaslapās jāpilnveido tāda satura informācija, kas izglīto un palielina vietējās sabiedrības rīcībspēju ilgtspējīgai attīstībai. Mājaslapās jāizveido Vides sadaļa, kurā ir pieejams atbilstošs vides informācijas saturs un apjoms.

Sadarbības un līdzdalības priekšnosacījumu un instrumentu attīstībai jāveido platforma mērķa grupa sadarbības veicināšanai un konsultatīvie mehānismi sabiedrības iesaistei vides pārvaldībā. Jāattīsta sadarbība ar organizācijām, kuru darbības specifika un kompetences ietver vides komunikāciju (komunālo pakalpojumu sniedzējiem, namu apsaimniekotājiem, enerģētikas aģentūrām, NVO). Jāveicina NVO sektora pašpiederzes attīstība līdzdalībai vides pārvaldībā, atvēlot tam finansējumu.

Vides komunikācijas aktivitāšu koordinēšanai ir jāveido sadarbības mehānismi formālās un neformālās vides izglītības koordinēšanai – jāatjauno vides izglītības koordinatoru tīkls. Jāapzina un stratēģiski jāplāno dažādu mērķa grupu rīcībā esošās VK infrastruktūras efektīva un saskaņota izmantošana. Jāattīsta sadarbība ar reģiona vides zināšanu un kompetences centriem, ar to palīdzību jāintegrē VIz mūžizglītības procesos.

Tika izstrādātas arī rekomendācijas pašvaldību sadarbības organizācijām. Tām ierosināts veicināt Eiropas pašvaldību labās prakses apzināšanu un popularizēšanu Latvijā, pašvaldību iesaistīšanu Eiropas mēroga vides iniciatīvās un pašvaldību projektos, kas

veicinās inovatīvu pārvaldības metožu attīstīšanu. Jāveicina pašvaldību kompetences attīstība un izpratne politiķu vidū par vides jautājumiem. Sadarbībā ar valsts vides institūcijām jānodrošina jauno pašvaldību politiķu un darbinieku apmācība, kurā ir iekļauti jautājumi par globālajām vides tendencēm, ES un Latvijas vides politiku un normatīvajiem aktiem. Jāizstrādā konceptuāls pašvaldību mobilitātes modelis Latvijas ietvaros (apmaiņas iespēja starp pašvaldībām ar darbiniekiem uz laiku: pieredzes apgūšanai). Jāaktualizē ilgtspējīgas attīstības un vides pārvaldības integrācijas jautājumi LPS un citu sadarbības organizāciju dienaskārtībā un komunikācijā.

Nobeigums

Pētījumā izskatīti vides komunikācijas nozares attīstības jautājumi un komplementāru instrumentu kopuma nepieciešamība vides un attīstības pārvaldības tālākai attīstībai, īpaši akcentējot vides komunikācijas integrācijas pieeju. Pētījumā tiek pamatotas šādas vides pārvaldības un komunikācijas attīstības pamatnostādnes:

1) Vides pārvaldības attīstības pamatnosacījumus Latvijas pašvaldībās veido ārējo faktoru mijiedarbība ar nacionālā līmeņa situatīvajiem faktoriem, ar pašvaldību pašpiederzi un sabiedrības mērķa grupu komunikatīvajām rīcībām vides jomā.

2) Vides pārvaldības integrāciju pašvaldības attīstības procesos veicina komplementāru nosacījumu kopums, ko veido vides aspektu iekļaušana attīstības dokumentos, institucionālo risinājumu daudzveidība lēmumu pieņemšanas un izpildvaras līmenī un pārvaldības instrumentu saskaņota un savstarpēji papildinoša izmantošana.

3) Vides komunikācija attīstības priekšnosacījumi veidojas sabiedrības demokratizācijas procesiem un jaunajai pārvaldības paradigmai mijiedarbojoties ar vides informācijas, vides izglītības, sabiedrības līdzdalības un videi draudzīgas rīcības instrumentu arvien plašāku integrēšanu vides un citu sektoru pārvaldībā visos pārvaldības līmeņos.

4) Komunikatīva vides pārvaldība pašvaldībā balstās uz vietējo kolaboratīvo potenciālu, kura realizāciju veicina pašvaldības veidota iedrošinoša vide. Tās elementi ir vides komunikācijas instrumenti to satura un formu dažādībā, pašvaldības atbalsts sabiedrības pašaktīvo mērķa grupu iniciatīvām un līdzdalības mehānismi sabiedrības integrēšanai vietējos attīstības procesos.

Avoti un literatūra

1. Agenda 21 (1993). *Earth Summit. Agenda 21: the United Nations Programme of Action from Rio*. NY: United Nations, 294 lpp.
2. **Agranoff, R., McGuire, M.** (2004). *Collaborative Public Management: New Strategies for Local Governments*. Washington: Georgetown University Press, 232 lpp.
3. **Alsop, R. et al.** (2006). *Empowerment in practice: from analysis to implementation*. Washington: World Bank, 317 lpp.
4. **Braun, R.** (2009). Social participation and climate change. *Environment, Development and Sustainability*, 12 (5), 777.-806.lpp.
5. **Coenen, F.**(ed.) (2009). *Public participation and better environmental decisions. The promise and limits of participatory processes for the quality of environmental decision-making*. Springer, 209 lpp.
6. **Cox, R.** (2010). *Environmental Communication and the Public Sphere*. 2nd edition. Sage, 385 lpp.
7. **Darnton, A.** Government Social Research: Behaviour Knowledge Review. University of Westminster, UK. Pieejams http://www.civilservice.gov.uk?Assets/Behaviour_change_reference_report_tcm6-9697.ppf (03.04.2011)

8. ECN. Environmental Communication Network. What is Environmental Communication. Pieejams <http://www.esf.edu/ecn/whatisec.htm> (10.10.2007)
9. **Ernšteins, R.** (2003). Environmental Communication. Manual. Rīga: University of Latvia.
10. **Ernšteins R., Lagzdiņa Ē., Štāls A.** (2016a). Vides komunikācijas sektora attīstība pašvaldībā: informācijas un izglītības, līdzdalības un videi draudzīgas rīcības instrumentu komplementaritāte. Rakstu krājums, Liepājas Universitātes, Starptautiskā zinātniskā konference, Liepāja, 338-354 lpp.
11. **Ernšteins R., Graudiņa-Bombiza S., Lontone-Ieviņa A., Kauliņš J., Rusmanis U., Ošniece K., Antons V.** (2016b). Videi draudzīgas rīcības attīstība pašvaldībās: ietvars, novērtējums un rīcībpolitika. Rakstu krājums, Starptautiskā zinātniskā konference, Liepāja, 2016. 309-324 lpp.
12. **Fisher, F.** (2000). *Citizens, Experts and Environment: The Politics of Local Knowledge*. NC: Duke University Press, 336 lpp.
13. **Foti, J., de Silva, L., McGray.** (2008). *Voice and choice. Opening the door to environmental democracy*. Washington: WRI, 113 lpp.
14. **Inagani, N.** (2007). Communicating the Impact of Communication for Development. Recent Trends in Empirical Research. Working paper Nr. 120. Washington: EBRD, World Bank, 257 lpp.
15. **Kilvington, M.** Social learning as a framework for building capacity to work on complex environmental problems. Pieejams <http://learningfor sustainability.net> (21.2.2011)
16. **Kollmuss, A., Agyeman, J.** (2002). Mind the Gap: why do people act environmentally and what are barriers to pro-environmental behaviour? *Environmental Education Research*, **8** (3), pp. 239–260.
17. **Lagzdiņa, Ē.** (2009). Vides izglītība Latvijā: pārvaldības instrumentu un mērķa grupu novērtējums. *Latvijas Universitātes raksti*, 754. *Ekonomika un vadības zinātne*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 349.-361.lpp.
18. **Lagzdiņa, Ē., Bendere, R.** (2010). *Vides komunikācija un vides politikas integrācija*. Rīga: REC Latvija, Latvijas Universitāte, 134 lpp.
19. **Lagzdiņa, Ē., Ernšteins, R.** (2009). Vides politikas plānošana pilsētu pašvaldībās. *Vide. Tehnoloģija. Resursi*. 7. starptautiskās zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 134.-144.lpp.
20. **Lagzdiņa, E.** (2011). Participatory local environmental management: institutional mechanisms, communication instruments and empowering medium. *Management (Vadyba)*, 2 (19). Klaipeda: West Lithuania Business College, 13.-21.lpp.
21. **Melkote, S.R.** Theories of Development Communication. Pieejams <http://www.scribd.com/doc/25295013/Melkote-Theories-of-Development-Communication> (21.03.2010)
22. **Milstein, T.** (2009). Environmental Communication Theories. In: Littlejohn, S.W., Foss, A. (eds.) *Encyclopedia of Communication Theories*. Part 1. University of New Mexico, Sage, 344.-347.lpp.
23. OECD, 1999. *Environmental Communication: Applying Communication tools Towards Sustainable Development*. Paris: OECD Publications, 48 lpp.
24. **Walker, G.B.** (2010). Pluralism, Collaborative Potential, and regional Sediment Management: Assessing the Situation via Stakeholders' Views. In: *Environmental Communication as a Nexus*. Seitz E., Wagner T., Lidenfeld L. (eds.), 85.-105.lpp.
25. VISIS, 2001. Vides saziņas un izglītības stratēģija un rīcības programma. Pieejams http://www.vidm.gov.lv/files/text/Vides_izglitibas_parskats.doc (30.03.2009)
26. **Yin, R.K.** (2009). *Case study research: Design and Methods*. 4th edition, Sage, 219 lpp.
27. **Zaļoksnis, J.** (2009). Vides izglītība un izglītība ilgtspējīgai attīstībai politikā un augstskolās. Grām.: *Vides izglītība augstskolā*. Kļaviņš, M., Zaļoksnis, J. (red.) Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 107.-126.lpp.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

LOLITA APSĒNA

Mg. sc. educ.
Kokneses internātpamatskola – attīstības centrs
Koknese, LATVIJA
lolita.64@inbox.lv

ANDRIYANA ANDREEVA

Asociētā profesore
Varnas Ekonomikas universitāte
Varna, BULGĀRIJA
dianadim@ue-varna.bg

JURIS BENDERS

Dr. ķīm.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
jurislu@yahoo.com

ILZE BOLDĀNE-ZEĻENKOVA

Dr. hist.
Latvijas Universitāte
Latvijas vēstures institūts
Rīga, LATVIJA
ilze.boldane@gmail.com

Veronika BIKSE

Dr. oec.
Liepājas Universitāte
Vadībzinātņu institūts
Rīga, Liepāja, LATVIJA
vbikse@lu.lv

GUNĀRS BRĀZMA

Dr. phil..
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Jelgava, LATVIJA
gbrazma@latnet.lv

Vilis DABERTS

Dr. phil.
Sociālo tehnoloģiju augstskola
Rīga, LATVIJA
vilis.daberts@gmail.com

Diana DIMITROVA

Profesora asistente
Varnas Ekonomikas universitāte
Varna, BULGĀRIJA
dianadim@ue-varna.bg

Ivayla DIMITROVA

Profesora asistente
Varnas Ekonomikas universitāte
Varna, BULGĀRIJA
dianadim@ue-varna.bg

Aija EGLĪTE

Dr. oec.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Jelgava, LATVIJA
aija.eglite@llu.lv

Rasa ENIŅA-BRIEDE

maģistrs
RPIVA
Rīga, LATVIJA
rasaebriede@inbox.lv

Raimonds ERNŠTEINS

Dr. hab. paed.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
raimonds.ernsteins@lu.lv

Edvīns EVARTS

Dr. hist.
Latvijas Universitāte
Latvijas vēstures institūts
Rīga, LATVIJA
edvins_e@hotmail.com

Viola ĒVELE

Mg. paed., Mg. phil.
Biznesa augstskola Turība
Rīga, LATVIJA
violae2@inbox.lv

Līva FOKROTE

Mg. teol., Mg. philol.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
livariga@gmail.com

Laila GIRSOVA

Mg.sc.soc.
Rīgas Tehniskā universitāte
Rīga, LATVIJA
laila.girsova@gmail.com

Zaigonis GRAUMANIS

Dr. phil.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
zaigonis.graumanis@liepu.lv

Sintija GRAUDIŅA-BOMBIZA

Mg. vid. zin.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
sintija.graudina@lu.lv

Madara IVANE

Profesionālais maģistra grāds mūzikā un
dziedāšanas skolotāja kvalifikācija
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
ivanemadara@gmail.com

Anita JANSONE

Dr.sc.comp.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
anita.jansone@liepu.lv

**Galina JOLOVA
(Galina YOLOVA)**

Asociētā profesore
Varnas Ekonomikas universitāte
Varna, BULGĀRIJA
dianadim@ue-varna.bg

Pāvels JURŠ

Dr.paed.
Liepājas Universitātes
Izglītības zinātņu institūts
Liepāja, LATVIJA
pavels_jurs@yahoo.com

Jānis KAULIŅŠ

Dr. geogr.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
janis.kaulins@gmx.net

Irēna KATANE

Dr. paed.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Izglītības un mājsaimniecības institūts
Jelgava, LATVIJA
irena.katane@inbox.lv

Inta KLĀSONE

Dr.paed.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
inta_klasone@inbox.lv

Ineta KLĀSONE

Mg. paed.
Liepājas Bērnu un jaunatnes centrs
Liepāja, LATVIJA
ineta.klasone@liepajasbjc.lv

Oskars KĻAVA

Mākslas bakalaurs
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Izglītības un mājsaimniecības institūts
Jelgava, LATVIJA
oskars_klava@inbox.lv

Ārija KOLOSOVA

Dr. hist.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
arija.kolossova@liepu.lv

Evita KORNA

Mg. paed., Mg. sc.edu
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Izglītības un mājsaimniecības institūts
Jelgava, LATVIJA
evita.korna@t2v.lv

Iīga KRAMPUŽA

Mg.iur., Mg.soc.sc.
Rēzeknes Tehnoloģiju Akadēmija
Rēzekne, LATVIJA
ahia@inbox.lv

Gunta KRASTIŅA

Mākslas maģistrs
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
guntakrastina@inbox.lv

Iveta KRILOVA

Mag.hist.
Daugavpils Universitāte
Daugavpils, LATVIJA
slivkin200275@mail.ru

Ivars KUDREŅICKIS

Dr. sc. ing.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
ivars.kudrenickis@lu.lv

Ērika LAGZDĪNA

Mg. vid. zin.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
erika.lagzdina@lu.lv

Ināra LEIKUMA

Mg. psych, Mg. phil.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Jelgava, LATVIJA
inaaral@inbox.lv

Leonards LEIKUMS

Dr. phil.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Jelgava, LATVIJA
filo@llu.lv

Una LIBKOVSKA

Dr. sc.admin.
Ventspils augstskola
Ventspils, LATVIJA
una.libkovska@ventspils.lv

Barba LIELBĀRDE

Mg.oec.
Biznesa augstskola Turība
Rīga, LATVIJA
barba.lielbarde@gmail.com

Irina LOTKO

Mg. vad.
Rīga, LATVIJA
Sivila@inbox.lv

Anita LONTONE-IEVIŅA

Mg. vid. zin.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
anita.lontone@lu.lv

Kristīne MACKARE

Msc clinical optometry
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
kristine.mackare@gmail.com

Arvīds MALONAITIS

(Arvydas Malonaitis)
Humanitāro zinātņu doktors
Lietuvas Izglītības zinātņu institūts
Viļņa, LIETUVA
malonaitis@inbox.lt

Jurijs MAŠOŠINS

tiesību doktors
Biznesa, mākslas un tehnoloģiju
augstskola RISEBA
Rīga, LATVIJA
jurima@inbox.lv

Ivans Jānis MIHAILOVS

Dr. iur.
Rīgas Stradiņa universitāte
Rīga, LATVIJA
ivans.mihailovs@inbox.lv

Juris MILLERS

Dr.philol.
Liepājas Universitātes vieslektors
Liepāja, LATVIJA
jurismillers@me.com

Zane NEMME

Mg. hist.
Andreja Pumpura Lielvārdes muzejs
Lielvārde, LATVIJA
zane.nemme@inbox.lv

Krista OŠNIECE

Sociālo zinātņu bakalaura grāds
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
krista.osniece@lu.lv

Inta OZOLA

Maģistra grāds vadībizinātnēs
Ventspils augstskola
Ventspils, LATVIJA
inta.ozola@venta.lv

Pjotrs PALČEJS

Mg. iur.
Latvijas Biznesa koledža
Rīga, LATVIJA
pjer2@inbox.lv

Andrejs PEGAŠEVS
filozofijas doktors
RISEBA
Rīga, LATVIJA
apeg@inbox.lv

Aija ZAKOVSKA
Mg.paed.
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Rīga, LATVIJA
ajjaka68@inbox.lv

Gunta PLŪKSNE
Mg. sci. soc., Mg. phil.
Filozofijas atbalsta fonds
Rīga, LATVIJA
gunapluksne@inbox.lv

Jana ZĪLE
Dr. iur.
Baltijas Starptautiskā akadēmija
Rīga, LATVIJA
jana.zile@inbox.lv

Juris POROZOVS
Dr. biol.
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Rīga, LATVIJA
juris.porozovs@rpiva.lv

Inga PŪRE
Dr. sc. soc.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
inga.pure@liepu.lv

Dace SALENIECE
Mg. paed.
Izglītības kvalitātes valsts dienests
Rīga, LATVIJA
dace.saleniece@gmail.com

Gatis STRADS
Mg. art.
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
gatis@btv.lv

Vladislavs VOLKOVS
Dr. sc. soc.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
vladislavs.volkovs@lu.lv

Kaspars VĀRPIŅŠ
Mg. oec.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
varpins.kaspars@inbox.lv

Fiona Mary VILNITE
Maģistre
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Rīga, LATVIJA

